

Алықьса Ыьения

ИҠЫМҢАҚӘА РЕИЗГА

Хә-томкны

Ахқатәи атом

Ароман

Ажәабжьқәа

Еиқәлыршәеит Марина Тәанба

Ақәа

Апқәынтшәкәтыжьырта

2019

Цьения, А. К.

Ць 45 Ифымтақаа 5-томкны. 3-тәи атом: ароман, ажәабжьқәа
/ Алықса Цьения. – Ақәа : Ақхәынтшәкәтыжырта, 2019.
– 424 д.

Иналукааша ақсуа шәкәыффы Алықса Цьения (1930–1998)
ифымтақаа реизга 3-тәи атом ианылеит ароман «Ацәақәа аабатәи
ақштәы», ажәабжьқәа.

Ари аусумта CC0 1.0 ала иарбоуп.

Алицензия ахфылаа шәахәаңшырц азы шәтал:

<https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/deed.ru>

АЦӘАКӘА ААБАТӘИ АПШТӘЫ

Ароман

ААҘЫН АФҘЫ

Ишсашәхәара, шәнеихьюума шәара зныкыр Анңсы ақытан?
Зынғы-ңхынғы зыхтырдаш ахауағы изсо ашыхақәа зыхчын-
гылоу, агағаа рышыхыцқәа гәартыртас иахьрымоу, аңшахәағы
ала аапкыр сыршып хәа иахьцоз, ашыхах, ғафратагалантәи
абғыыцқәа реипш асолдат исалам шәкәы еицарсақәа ғышәшәаны
излаңсоз?..

Шәымнеизаңт?!

Ишәңысымшьеит!

Шәнеихьеит?!

Сарғы! Шақантәи!..

Избан акәзар, уақа инхоит сфызцәа Лад Атырқыбеи Зыкәыр
Абжарбеи – убла итәыцны ихызар ихумхыша аңкәынцәа!.. Ама-
ла, уажәы сара исырәхәо салагар акалашәа иқалоит... Ижәбап
шәхала.

Урт уажәы аурок ағы итәоуп:

Егы асаатаз хара дхауеит

Аңшьаратә дырга, Кыарда-ипҳа!

– Алада уара иаңца! – Лад ибғыыц даахан, Зыкәыр иаңхәа
инықәиңтеит.

Издыргәышьоит, издыргәышьоит,

Сыңсы абжак цеит иансаҳа!

Зыкәыргы, рырцафы имырбакәа, иғынапыракшәа, апарта
икәырхәазаны инеиган, Лад инаимтеиттеит.

Уааи ҳабналап, уааи ҳабналап,

Акласс сакуам, сакуам акласс!

Адырөгьх, ацәхәыжәхәа абжыы рганы абгьыц ааин, Зыкәыр
иапхьа еиҭаакәлеит.

Ишутәху, хцап, хабналап,
Арцафьы хгәеитәит, хәицәажәап нас...

Махатк еицахарыцсоз ажәеинраала ацәхәақәа зныз
ақбаадбгьыц цәыхәа мацкгы Зыкәыр иаидхалеит. Ускан, аи-
фызцәа рҕеыркыазаны ауахәамафьы икыду Анцәа исахьа рытаны
акәын рырцафьы леишәацәгьа ишихәақшуаз.

Арцафьы, азныказ илақш ахәа еиқш аҕааирхан, аха иҭафцәа
«рыҕеыцхатәзаны» ишихәақшуаз ангәеиҭа, ишьтахь инапқәа
еиҕаршәны, дцәажәо апартақәа даарыбжәлеит.

Зыкәыр адырөгьых абгьыц цәытырхәхәаны, Лад инапы
инаницгәалеит...

Иамчузеи ухәарауазеи маҕак иҕам, акәыкәушәты ақшра змоу
уи аҕьаз тәтцәа хәычы: иарҕеыхеит, иархыцхыҭиташкол, еиннаҕьеит
шәи тзамци, иҭнартлеит зкыы напы, иаанартит зкыы фы...

Ладгьы Зыкәыргьы цәкатәи ашәала индәылҭын, ихьақш-
кәақшуа атаматра интәлеит. Ааҕынтәи ақша-ҕәанда иҕнаршә-
шәоз атамашәт кахәхәы илеины, зәеибызтахьаз ашьац иаҭцәа
рҕеыларыцсон.

– Зыкәыр!

– Исахауеит.

– Абри сынтәатәи ааҕын еиқшу ааҕын убахьоу?

– Мап, схы здыруа сҕалеижьҭеи! – амц ихәеит Зыкәыр, ари
ааҕын иара изы чыдара шаламызгьы.

– Зыкәыр!

– Ыы.

– Акалашәақәа схы збоит.

– Иухьы?

– Сгәы чын, ампыл еиқш икыдуп, сызхара хәуа ҕалом, ақсабара
цшзацәахеит, иаасыкәыршаны иҕоу зегь бзиа избоит: абарт,
икахәхәы илеиуа атамашәтқәа, имфасны инеиуа атчыс, фахьхьы
Ах ибахә акьышәкьышәра иқәжьу асыршәы... Иуасымхәеи,
мшәан, зегь-зегь... Аа, умбои уажәы, – Лад днеин, тамеимҕаҕак
ашьапы днадгылеит, – абри абызкатаха акаҭа абраҕа иахәит,
иаргьы неины, иумбои иахьцәытәтәоу – аҕәтахахьы иазыпшуп...
Цықхтәи ааҕынразы акәызтгьы, уи абызкатаха атдлашьапы

инадсырҕыцылон, еихаз акаҕаҕы цҕыашаҕа изгон, уиала хэачақаак рыҕсы еиқасырхон. Сынҕа ус сзыҕатом. Изыхҕа сыздыруам, уи абызкатаҕаҕы бзиа избоит, иара акаҕаҕы, иалашаараны иҕоу ахэачаҕы, иуасымхэеи, мшэан, зегы-зегь!..

– Учапан кашаазар калоит, – ихэеит Зыкэыр.

– Мап, Зыкэыр! Ачапани аҕеи ирзеилаҕышыбоузеи! Иахысхэо умахауеи, иуаказа ичны иҕоуп сҕеи. Уи дар шака истахузеи, сызхара ахауа лбааздар, хартцаҕцаа иаархэо зегь сахар, сҕаханы сыцаар, сеихыкка сааҕшыр...

– Цыҕх ус уҕазамзи?

– Мап, Зыкэыр. Сыгэҕы гэык шубац иҕан, ахауаҕы мачхэызма, арҕаҕы иакэым, адгыл аҕаҕы еицаажэо ашышкэмсҕаа рышытыбжы сывсыршэомызт, сҕаханы сыцаон, сыцурҕыар сузым-куа сааҕшуан.

– Шэара ишэйтҕкару азэыр амцныха ифахыоума?

– Ушаҕэйтҕра!..

– Иара сарҕы иаухастахуа. Исыздыруам, Зыкэыр, исыздыр!..

Атамашэҕ кахэҕэи ишлеиц илеиуан. Уи есаиара ихнаҕыон: ашыац иаҕаара, уи иагэылгоу амҕахэастаҕаа, иҕаланы инеиуа аҕкэынцаа.

– Зыкэыр!

– Ыы?

– Зныкыр Ҕсырзха унеихыоу?

– Сышҕамнеиц!

– Азҕачкэа убоу?

– Рхыкэ слишэеиуа сыкэымзи.

– Ирыхтэалаз аҕызкэа?

Саб исзааихэаз ачархэкэа абжак дара ирҕастеит, абжак – сара.

– Өба-өбала инеицрымшэо еицымзи?

– Ааи, нас?

– Акҕы хырқаакэо ахала ихтэаланы иумбеи?

– Ааи, нас?

– Убри, уажэааигэа, иҕсны икэлаауа азы ишхыз ирбазаап, – Лад иҕси-иҕси еивахо даакэиҕсычхан, игэи өада ирханы атамашэҕ-ҕштэыла ашыалҕа зларшэыи ашыац иаҕаа днылаиет. Ҕыҕрак ҕынчран.

– Нас, изхыҕсаази ззырхэо уи? – аҕсаатэ аҕсра игэи иныҕаххны дҕааит Зыкэыр.

– Абзиабара! Аңсахра! Аңыхәтәаны – азатәра, – деи-
таакәыңсычхәит Лад.

– Лад!

– Исахауеит.

– Абжьеии ахәыл бғыи узаазгап?

– Иабасыхәартәу урт?

– Ухы амца ахкьошәа избоит, – Зыкәыргыи дааиасын, дкәтаза,
Лад иварафытәкыа ашыац днылаиет.

Цыара цта пыжәжәахакгыи зтәршәмыз ажәван цәгәлатәкыа
итәулан, ашыахәа рыкәа зыетәршә ицәуу азия акарагыи ииатәан.

– Зыкәыр!

– Ыы?

– Хашкол афы икоу акласскәа зегь иреиңушьои?

– Исеилкаауам!

– Уи еиҳагыи еиңууп...

– Иарбану еиңу?

– Класск амацара алкааны бзиа иахьумбац, уи унавалар угәы
аеахьамреиңуа, уи идәылыуа агәлпалбжыи музыка быжыны
иахьумахауа...

– Лад, хайфызцәоума хара?! – Зыкәыр ахьшәтхәа даахыкә-
тәалеит.

– Икалап хайфызцәазаргыи, аха уи сара иабасыхәартәу?

– Исцәумзан узыкәшәаз.

– Уи сара схәтагыи исыздыруам, ианеилыскаалак иуасхәоит.
Уажәы узырәла, иаха ажәеинраалак зфын, сузапхәоит.

Зыкәыргыи иеааиртынчын, цшыаала ифыза иварафы
днышәтәлеит. Адырәегых илацш иаатцашәеит, ажәван атә
иатәдырцәблазшәа, уаха ажәвакәа аамкыазакәа ихышышы-
ла инеиуаз ахышыыцба. Уи ахы нәтаатә еимдоит, адунеи зегь
шәтыпштәыланы иазырбо абла гызмалкәа цшаауеит, акы иашьтоуп,
аха изышытоу иаргыи иаздыруам...

– Ишсоухәара, сшыза, ашоура утәшәахьоума? – Зыкәыр
илимхәфытәкыа иаагеит ақәпсычхәбжыи иеипшыз Лад ибжыи:

Угәы зызауа, иухыбзаауа уцәа,
Убла ааңшуа, уңсы тәмшәа утәахьоума?
Исцәумзан, сүхәоит, думазар Анцәа!..

– Алада? – пытрак дыпшын, атак анимаха дцааит Зыкэыр.
– Алада уха иацстоит.
– Иацумтан, иатахым.
– Избан?
– Избанзар, арака зегь еилкаауп: ашоура утанагаланы ушыкоу, ажыа еипш угэы тзызаауа, ацша зхысло азиа еипш уцэа ухыбзаауа ушыкэхаз, ишыны зымѡа ишьтоу цьматцас убла аапшуеит акэымзар, иаххэо акагы шумахауа, анцэахатцара улаены ушыкоу ухэа зегь-зегь.

– Зыкэыр!
– Сшыапы сыкэгыланы сузызырѡеит! – ихэахт, инапкэа ркыакыаны нак-аак ихы инатцеитцан.

– Есма дудыруама уара, Есма Хэырхэмал-цха?
– Есма дарбан, багь-зыс тэыѡадуу? – иааиѡыткьеит Зыкэыр.
– Мап, Зыкэыр! Есма – агэилшэты акара дыпшзоуп, амра ашэахэакэа ракара дхаауп... Игэоутэхьюу, Зыкэыр, уи даныччо дшыкалало: лыблакэа зынзагы рьырцэахуеит, дыччоит, дыччоит, абжы хэа илхылцуа закэызеи!.. Ус лзышэымхэалан, Зыкэыр, лоу-ра атцкыс лыхцэы еихазар иамоузеи!..

– Есма?!
– Ааи, Есма!
– Хэырхэмал-цха?
– Ааи, Хэырхэмал-цха?
– Абни аабатэи акласс аѡы итэоуу?!
– Уафэытц сѡахэы сѡыхра!
– Хы, азэы – ан, егы – апха!..

Ахышыцба ацкэынцэа рхаѡы ианааи зынзагы иаатгылеит... Атэцэа цагьчагыуеит, атэцэа гызы-гызуеит, цсы зхоу азэы адэы дшыкэымгы, ѡааихак канатцом.

– Хгэанатеит, – ихэеит Зыкэыр, аха урт ажэакэа Лад имцэхыгы имнеит.

– Хгэанатеит сымхэеи!
– Ишца?

Зыкэыр имшэшэаз атамашэткэа еибархэмаруа шыац аѡы илеиаанза, Ладгы дѡатцкыан днаишьталеит. Атэцэа аѡкыдкыаны аѡашуан...

– Хнеиуеит, хгэы атца ѡнамтэеи, еихэлэшэааит!..
– Ушэила, абаацс, ушэила!

Хаирпланк абжы еитцыхэхэа, игэытшыаагаха иаѡуан, ацкэынцэа рабацэа рхабар ыказамызт...

Абна тынч агәтаны ашара иеицапылаз аңсаатәкәа реипш еибарчырчыруа, еихысеиңысуа, еибархәмаруа аңшахәа иаваланы инеиуан аңащәа. Рышыхәкәа ишыхартцаз азаза мәа ду аеаваршә, ырывагыланы илеиуеит Лашцсгы.

Икәмзар калап адггыл аңәа иалтхыоу даеакы – Лашцсы азы еиңш леишәа чыда раңәа змоу. Уи, бахәык илбаакыаны ишлеиуа, аңаашышәал еиңш даеа бахәык иахынхалоит, нас уахынтә икаууа хлантцы иңоит, ишәахшха еилаңәоит, ахракәа еиннакыоит, аңстакәа тнарцәажәауеит... Амала, арахь ианкылс-лак еиха итынчхоит, аңштәы аңсахуеит, аңащәа аеыртанаңзоит. Абас ианыкоу ауп еихагы ханацәшәо рхәоит уи бзианы издыруа ауаа – усқан, ашыхантә илбааганы аңа иаңаңахны иамоу ахахәкәа еихышны иахуеит... Уи иашазаргы калап, избан акәзар, Лашцсы ухыкәгыланы уантәңшуа, ашәаб иаңәа аңштәы змоу азы иалубаауеит абааш акара икәашу ахахәкәа. Абарт ахахә шкәакәкәа, абарт ахахә царкәа шытыхны иткыоит Лашцсы, амш шааихәласлак. Усқан аңащәагы иртыцуеит, иаңгылаз акагы мшатакәа икәзәзәаа иганы амшын иаланажыуеит – ахахә царкәа ирчыдахаз – урт изәзәа-ирыцкыа иганы адырәегых аңафы иаңахуеит...

Абас икоу азиас аңшахәоуп изаазаз, уажәы зыызцәа ырылагы-ланы инеиуа Лади Зыкәыри.

– Зыкәыр?

– Ыы.

– Цыара уфы итумхуазар, ак уасхәоит.

– Быжь-сапатк аңоуп, быжь-цаңхак, быжь-чыкымаңа иртә-цаны итәахуп.

– Ажәеинраалак зәоит! – иакәымыз акы кәцаны, зымаза зымхә-цәыргаз азәы иеиңш, дкаңшызагы дәеибакит Лад.

– Иудысныхәалоит, ажәеинраалакәа рзы хгәакны хәкан!

– Цышьшәала! – Лад, Зыкәыр ижәәа ргәгәаны иааникылан, дагынхәаңш-аахәаңшит.

– Узыцәшәои?

– Шышь, сукәыхшоуп, нас иалагоит, хакласс зеиңшроу умдыр-уеи...

– Уа аңхәа инеиуа, еи, уа, аңхәа инеиуа! – ырывагыланы инеиуаз ыртәафы Али Гыд-иңа ибжы иааиңнакыеит аищызцәа реиңәажәара, – шәаангыл!..

Сынтәә, азын анапхыц хшәаакәә рыла иарцәхәыз Анңсытәи атлакәә рбыгкәә быкә-быкәза ианаалыргоз, адгыл ифәхылтцыз ақәыпсычхара кәандала ахахәтәкәагы аңсы танатарц ианафыз амшкәә руак азы, илаба ицарсуа ашкол ашта атыхәәфы даацәыртит Али Гыд-иңа.

– Даауеит! – ихәеит, уажәраанза атзамц иадкнахалаз ате-лефон тәыфә-гды алымхакәә ғызххәыз, уажәы, знапы зыцлам-хәә иатцаргәаны аңенңыр илатәаз ашкол адиректор. – Даа-уеит, иабахәә, имфә хшаңшыз хаблакәә кьахәымхеи, мышрак дақәшәаит...

Лади Зыкәыри раңхәә Али Гыд-иңа азәгы дзиңымлеит: урт кәлааны ишцоз ала, алаба зәантцаны иааиуаз ауаф иакәым, аң иасыр ифытцкәаа иргон. Амала, ианизааигәаха, атта-ттахәә рхылпакәә аархырхын, амфә инымфәхытцны иңхашәаңхатц иаа-гылеит.

Даангылеит Алигы. Ижәфәхыр ихшыыз исолдатартмаң қшыаа-ла иаңхәә инышьтеитцан, имағрала илахь аңхзы аакәирбеит, инакәыртцакны, ибла ааңсақәә тыгга аңкәынцәә днарыхәаңшит, нас, урт иааркәиған, аңсақәә риатцәара иалубаауаз ашкол, акади-фа иатцәә зкәыршәыз уи ашта, зхылңа шкәакәакәә макьана из-хызымхыцыз ашьхакәә ухәә қшыаала иааимидеит...

Ашәшьыра кәыкәбаа аңштәы змаз Али ихы-иңы хәхә есааира аеаңсахуан, иңышәкәә қыңқыңыуан, аа, абар, уажәы-уажәшьтан инеимеитәоит хәә ишңшыз, иаалыркәаны, ижәфәхыр тыңсаакәә шытыңаны иңо аччара далагеит.

– Ихы дақәитымзар калап, рыңха!

– Аееи хара хашка даарышьтуазма! – Фыңба атцәцәә инеибырхәаз иахәзшәә, ашырхәә иеааникылеит Али.

Агоспиталь дшаатыцыз, рцәфыс Анңсыка иаарышьтыз ачеркьес Али Гыд-иңа абас иңылеижьтеи фымзгы цкәа имтыцт. Уажәы, Али Гыд-иңа иакара анңсытәи ахәыцкәә ирзааигәоу рцәфы дрымазам: ицәшәоит, ицәыңхашьоит, уи атцкысгы – еиҳаны бзиа дырбоит...

– Шьыбжьон, шьыбжьон ҳаңсы анахшьо сузаңхьоит, – ихәеит Лад, гәыпцок ахәыцкәә итаны, нырцә амардашка та-тынеиҗахара дандәыкәыртцоз.

– Азҗачафы, адарч ахьхәҗдало! – ихәеит Зыкәыргы, ифьзеи иареи ахьеицпыргоз игәы инархыны...

Аены, абригада еиҗаха иацхраарацы иаарышьтыз ахәыцкәә иңеггы еиҗархар рылшон, урт ахаирплан мыждакәә ракәмызтгы:

ицеит, ох, гәышья шухәо, адыршегх, атцхлашәы зәалак, ухы-уґы иапырымтца акәыбры гәыпцәагакәа реипш, рыбжькәа еитцыхәхәа, амраташәарахь ала итытцны рґәаархон. Урт, ажәоан иатцәа агәы ишатцазгы, изса-зсо амра ашәахәакәа ишрылазгы, рыпштәы ґыара иаарпсахуамызт. Ус, дара ирыцрышәшәаз апарашуиткәа ракәу, адгылахьтә ишеиз ахкәа ракәу узеишымдыраауа, рытцака кәап шкәакәакәак аґытлара иалагон, аха, урт этәу хара хауп хәа рхәарц ртахушәа, ахаирпланкәа руубжы иналышәуан адгыл зәанызкыоз абзырбзан дагәакәа рыбжьгы.

Зхымта ацәкыараґынза имшәоз ахысцәа реипш акәын ажәларгы рыпсы шырфоз, аха ирымчзи, ахаирплан еикәатцәакәа икыншалазшәа ажәоан атцаґы ихшыын, ишууц иууан, иахьцацгы интахәаша ицон, ианаауагы иара убастәкыа иаауан.

Хәарас иатахузеи, ари, амхурстакәа ирзынханы иказ ауаа кыоушәоукәагы азныказы рнапкәа нарыванажыуан...

Аибашыра иашыкыымтаны ицон.

Амра, акәтаґ цәыршәлазар иазратәа иканарцеиуа ианала-га, Али Гыд-ица ашыбжьонтәи аґсшыара рылеихәеит. Ашоу-ра итаршәны иамоу аґшқа иеипш рыхәдакәа ныхшәа-аахшәо, икантхаи-канзаза иркыз рфидакәеи реитахага цәкәеи ныпхыакны, ашәшыракәа инарызшит ахәыцкәа. Ахәштаарафшы зхышәшәоз адгыл, зык нақәтәашәа инеитархаз атаґын шыапкәагы, рыбґыц хәыцкәа агәал иакәтцаны, ахаангы рхы изшәахом ухәартә ихыпсалан. Уаха шаанза ажәоан зыбз шыз дукәа атцызшыуа апрожекторкәа иреипшын ускантәкыа амра ашәахәакәа – урт хәатцас илеины, иара усгы ґсы зхазамкәа икаґсаз атаґын шыапкәа адгыл икәырблаарц иаґын.

– Хааґсара башоуп сгәахәуеит– ихәеит Али Гыд-ица, изхамыркәалоз ишыапы шейтцыхыз илаба икәтцаны данаатәа.

– Ишца? – дцааит, знапы затцәы ала зшыамхы икәтәан атаґын архәра иаґыз ашкол адиректор.

– Ахәынапшыыга зфаз акәчаракәа реипш аґыара ихыпсалоуп, урт уажәшьта рхы ишәахо икахума.

– Умшәан, Али, хадгыл абас имеыгшәа, икапшымыпшышәа иубоит, аха иаґыхыашәаз ґашәк макыаназы иамшыыцт, – ашкол адиректор Рамшыыхә Каитанба, ишъантцеи ицәымсеи еидыґгәаланы Али ишқа инаирххеит, амца изаиркґацы. – Насгы, иумахахыеи: «Ажә ашыапы ахәыс ашыуам» рхәо, атаґын зхылцыз

абри адгьыл ауп, уи иахылтцыз ашыуам. Абгьыцкэа рыканзара акэым, ифыкэблаа ицаргьы, иуасымхэеи, еикэшээз еибатэу роуп – аќата гызмалза аешфыанахо убап мчыбжык ашытахь уааир. Ауафы дызжыаз ататын, адгьыл азымжыар хэа умшэан...

Абас еицэажэоз иртцащэа цшыаала днарывсын, ажэак икэыртцар хэа дшэаны изкэа шкыдхьтшыаауаз, дыкэлааны ахылағара дылталеит Зыкэыр...

Ладгьы, Зыкэыр дытќа дшааиуаз аниба, иахьа ашыыжь иан ашэыра изталтцыз ифатэќа аашьтихын, дицыларц ифынеихеит.

– Азтачахы?..

– Ахы! – наќеикит Зыкэыргьы, ипсы игэы икылаханы. Макьа-назы, ацаќаќа рзамџа ғыршэааны, ахраќаа ирылчэе илиеиуа асырз рџашќа шалало џашьомызт Лашцсы. Зымаќаќа аќаџ иныќаќсаны хлантцы иазцаз ахэыцќаа, изсаны, инахьхы аќаџ афы инеиаанза, абчы рыхьызшэа, иќаќшь-ќаќшьза иџеилнахеит.

– Иунарбеит хэа сыќоуп! – ибжыы қыцьқыцьуа дыехырччашэа иуит Зыкэыр, рымаќаќа ахышытаз ианааи.

– Ашэыхгьы иаласымтцеит! – ихеит Ладгьы, ихапыци ихапыци еикэымшэо, атэынцэлағ са еипш ипышэ хэыцгьы хшэааны амра ианыцаиала?

– Халагома?

– Акрыфароу?

– Мап, ажэеинраала.

– Иззыскыз удыруазар сузацхьоит.

– Иззукрыз? Абзиабара?

– Иузаќамыршэеит!

– Али Гыд-иќа.

– Башоуп!

– Нас иарбану? Сызургэаќуеи.

– Лашцсы! Абыржэы убз ухзыртэаз Лашцсы!

– Ажэеинраала акэым, уакэ сакэзар, адарчтэќагы азыќас-томыт Лашцсы, – ацслымз аазизхэхэан, ашыра ипышэ хшэааќа нылеитцеит Зыкэыр.

– Узырџа! – Лад ашырхэа даахыќэтэалан, ихафы ишытаз иеиќа апыба бгьыц кэамќыак аатигеит. – Амала, ишуасхэаз...

– Исахаит, уаќхьа!

Шэышыќасала, уќас-утала,
Уааи зхэада, уара ухала,

Абахә уалкыа, уцәкәырцә,
Ахра дукәа еикәырцә,
Еихымза-еицымзо уцсы,
Амшын уазнеиуеит, Лашцсы.

Лад мацк даатгылан, ибгыц хәычы ихы наврыхәхәа Зыкәыр
днаизыцшит. Зыкәыргы, дзыкәиаз адгыл итцасызшәа, ишьамхкәа
арсны дгылахъан.

Лад еихагы игәы азыкалан, ибжыгы шыштыхны деитә-
налагахт:

Ушыцәаз ифеихәеит уцәкәырцә,
Зыкәыр хатц Касала-ицә,
Ушымгәыгзо, аихатә труба,
Еснагъ иужуа уцә тарба,
Утеицалеит, Лашцсы,
Нас итынчхап уцсы.

Иаатынчрахеит азыказы. Иара, ахәыцкәа зхыкәтәалны изыкә-
мақаруаз Лашцсгы, ацсы азашәа акытбжы уахауамызт.

– Алада? – дцааит Зыкәыр атынчра ааилеиган.

– Макъаназы ара иааныскылеит, амала, ишцоубо? – уажәраанза
ихшәаны иказ изамфақәа пхеипхеиуа, Зыкәыр дихәапшуан Лад-
ггы.

– Уаха назтахым! Жәаха хабзкәа ркәакәа ццәаны, мчыла, лаба-
хыла иахдырцоз ажәеинраала атцкыс хараза еигъуп.

– Иумырехәацәан...

– Аиаша, аиаша, амала...

– Иауеи, нас, «амала» зацуи?..

– Убра сара сызбахә цъара иумоуп, иатахым, наф иацрых. Ха-
ра хайфызцәоуп... Хакласс зеипшроу умдыруеи апоет, анцъныр
изы... Иалагоит... Баба иаха цхызла дызбон, – иаразнак ихы-иңы
ашәшыйт Зыкәыр. – Сызхара сызихәамцшит – нафәа еикәара дук
хабжәжын... Иаргы дгәафуан...

«Адырфегх дигәаласыршәеит... Абзиа сафымзи!..»

«Исылшом, шәанафалбеит, исылшом, саргы уажәшәта...» –
дшыгәтцәыгәтцәуаз ауп Цатала Акшба абри Жәабна ахаблафәти
абригада дшахадыргылаз.

Уажэы, аконтора аҗхьа икыду аҗы днавалацыҗхьаза, аеырхэа икэа аҗхы лҗашуеит Чатала – ишыапкэа гьало исахьа җыхны аеада дакэтэоуп, ааи, аеада ахататцэҗьа!..

«Абригада еитцаха!..»

«Иззынеитамхэазаз Жьабнаа!..»

Жьабнаа, аханза иҗыхны икыду аҗаирплан ианакэтэаз, зшыапкэа хшыны аеада иакэтэаз роуп уажэы арт ажэакэа зфеаку...

Илшагэышыарызеи Чатала!..

«Ада духымшозар – ухтэаны Жьабнаа уца, дад!» – рхэагэышыон аамтала зны.

«Жьабнаа рычкэынцэа рашэа!..»

«Жьабнаа рычкэынцэа рыкэашашьа!..»

«Жьабнаа рытахмадцэа ааин, ахьхьацыҗьахэа зегь ааиндраа-леит!..»

Уажэы?!

Илшагэышыарызеи Чатала?

Зегь енакала афронт ахь еиццеит: рычкэынцэа, рашэа, рыхьз-рыпша... Иаанхеит: атахмадцэа, иахьагы радедабжы злымха итафуа тацацэак, «нан» акэымзар «баба» ахэашьа ззымдыруа хэыцкэак.

Нас ирылиршагэышыарызеи Чатала?!

«Хьымзгы еикэатцэа смыргакэа абри ашыкэсзатцэы салыр-га!» – Анцэа диҳэоит уи есаапынра.

«Ари еихау хьымзгыекэатцэа зыкалахьада?!» – днеилууаеит дызкыду аҗы днавалацыҗхьаза.

Аколнхара ахантэафы Мураҗ Азлия ихэалоит еипш, ажэлар рылахь иауааит уи асахьа җызхызгы, – Чатала Акшба ихы аахтэа ишдәнеихаиргылеи...

Жьабнаа ирылиршагэышыарызи Чатала?! Аколнхара тахеит, ахэыцкэа, абаацсы, ахэыцкэа анырхэалак, ашкол адиректор Рамшыыхэ Каитанбеи ачеркьес Али Гьид-ипеи, акырзылшап ззыргэахэуа рыхьыццэа рыманы, Жьабнаа рфеархоит.

– Ауаа еилишэымхлан, ауаа! – дыхэмар-еыргызмал-ехыргэаашэа феааитлоит ахантэафы Мураҗгы.

– Уца итам улаҗара икэзааит, иуцэызгода! – ихэоит адиректор, ирҗынчзаны.

Али дыччоит, афеырхас аиха ифекуп уи иччара, ацэа акара ихаа-уп – Мураҗ даатрысуеит, Рамшыыхэ ихы-иҗы ныкэлашоит.

Рамшыыхә, нас Али, Ча́тала лымкаала хатыр ахыкәыртцо азы мацара акәым рхәыцкәа рыманы ихәыстақәа изырху – ахымхәхәар анаахухәхәалак, ахыз иатцәаза ишаанхо еицш ишын-хаз рбоит Жьабнаа...

А́татын абгьыц зааифкәа агәал икәзыриаз амра ласкьазан, амшын изаапшыло ихыкәгылоуп, аха Лашцсы ацшахәа ывтыртәаа аус зуа неилшәарак рымам: азы хазгало ауардынкәа ҫыжуеит, цьоукы агәал цыцкьааны ацәахәа алырдоит, егьырт итатаза идырцәаакуеит, зцашә адгьыл иазаз а́татын икәатаза аҫааитцнахуеит.

Ча́тала ишьапкәа цхааит а́таццәеи Жьабнааи дышрыбжьаз:

«Анцәа ихәар, уажәшты уигы дыкфәрцалазеит! Ацкәынцәагы хынхәып... Саргы сниасны сапылом... Уцсыц лагала, амала ифоумгалан хәа мацараз сишазар сыздыруам!.. Даҫа ҫымш затцәык абас исазар – сзыкәдыртәаз атцыхәа дсыркуан, аха иабакоу!..»

Ашьхакәа рыхәда иакәыршаз амра анапы хыдышышыны илталон, аколнхара ахантәаҫы Мура́ти ақытсовет амазаныкәгаф Дикран Кәчыкә-ица (Анцсаа ишырхәауа еицш – кьынҫаа Дикрани) рыҫкәа рган акьацхәа иаарысуа аус зуаз иаарылагылеит:

– Еит, абаакәа, Жьабнаа, хымзг хәшәмырган! – Мура́т ишкыл даныҫангыла, иҫы абга лтасхапзан, амгәа хәымсыс леины, иреихаз гәалк илыкәгыларц мацк агхеит. – Иахьа аҫа иҫагылоу шәыцкәынцәа шәмыртхашьан!..

Амца кьоукьад ҫалыхкьеит, урт рааира зымбазозшәа катцаны а́татын аи́таҳара иаҫыз Ача – зышәкәымта атцыхәа Керч иццәаз Расим Ачрыгба ицшәма.

– Еит, абаакәа, шәыҫшәыргәҫәа! – ихәеит Дикрангьы, дхысхысуа ахантәаҫы данынаишьталоз.

Мура́т ицатца атцыхәа дыкәпшны, иахьынзалалшоз ирмазаны, Ача лыгәчамакәа днарыхәапшит, игәгы ҫкыдблаа-ҫкыдблааит...

АХАТГӘЫН ҫЫЦКӘА

Сабшак аҫены, Лади Зыкәыри, Ладраа рыцәка аҫыкәреирта иалагылаз ашьақартцәа иҫықәлан, даараза иршьашьлакны иртааит, иара убастәкьагы акалатқәа иртартцеит, иагырызбеит, уатцәы ашьыж, Цсхәыка ар анцо асолдатцәа ирзынрыжьыз аҫада инахьнырхала, Агака аҫыармыкьашка иргарц.

Амша хара икәлараны икоу ашофер имашына уиакара иази-мырхиар калап Зыкәыри Лади реада шака иазыкартаз акара.

– Кыекекь иара ахатәы закәанкәа амоуп, – ихәеит аузбек солдат, иеада ачкәынцәа ианырзынижьюаз, – алымха умкыр иуцныкәазом, аидара ақәымзар еитатцзом...

Аиашоуми, асолдат Кыекекь иацитаз «аматцмаба» зынзагы икыағын, аха ачкәынцәа реада иазааигәахацыпхыза, абри алымхацадра абриакара аграгәаны иамазма ухәартә, ицьоу-шыаша аказшыақәа цәырнаго иалагеит: арғыа лымха укыр игәауан, абри зыхкыазеи хәа ачкәынцәа итыртауа рәаархазар, иауеилырымкаахуаз – цыара бомба цөыхак ақәшәзаап, ирзатәызшәа ибжбырффааны ишътан, абри алымха егы алымха аиха хатыр ақәнәтон, ус ишабалак иукургыы ауамызт; насгы, Кыекекь, ацшышыапык еимытхаа илагыланы, енак хынтә ихәауан – шыжбымтан, шыбжьон, хәылцазы. Зыкәыр иаб изынижьюыз ацыба саатгы убри афьтрала акәын иширхиозгы.

Ас шака ухәари, иахыа акы, уатцәы даеакы, имццакзакәа, аеадакәа иртәышътрам аказшыа ссиркәа цәырго иауан Кыекекь.

– Абри алымхацадрацәкыагы афронт ағы икан, ахәрақәа ирытағырбоит, уареи сареи хшыбзас хапсит, – рхәон Лади Зыкәыри реада аныркыахылоз.

Иаргы, ирхәаз еилнакаазшәа, абомба цөыха ибыжняжәаз арғыа лымха шыштхны иднарбон, ахағы шызгы уамашәатәкыа иарпагыон...

Иара уажәгы, ахацыц шөжкәа хырцаца абаара иахылхоз инадгылан, азлымхак ианкны иаалыргеит. Уажәшътә еидарак шазцшыз ауамдырхуаз, атыхәа патәгәа инаркны, ашындырзаа хәыц хабаакәа рғынза аеархион.

Иладгылан, Лад иаб афронт ахь ицыргаз иеы злеирыцкыалоз: ахәхәага, ашымсаг ухәа рхы иархәаны идрыцкыеит, уи акәым, агәчамакәагы ырбаазаны, нак-аак ацьоухар аныпккала иаанырцеит.

Уи аухатәиала, уаха, аеада аеадара иалаагоит хәа рәазырымкит ачкәынцәа. Лад иан Мкыд, ахырг-рдыды иалылхыз азылақашь рфон, риартақәа дәылганы, абарта алазара игәаз аеардагәы иныкәкарцеит.

– Кадыцъраа! – лхәеит Мкыд, аматцуртағы илрыцхыз ата-тыншашәа абарта ахятә шыакақәа ирыдәалхәаларц данышаха-

ла, – шәеидғаланы шәима, хазы-хазы шәышъталар шәыңсғыы шәымшъари...

Зшъапы еилаңсаны ишътаз аңкәынңәә, ашәч иалатәоу ар-дәынакәә реиңш кәйтчитхәә инцәытаччан, еивылгар хәә ишәоз-шәә реагъаиддыргәғәлеит.

«Шәабәцәағы ус акәын ишыкәз, җенак еибамбар, арбағкәә реиңш еикәғытуа аштә иаакәгылон, уахык инеидымтәалар – зан дзылңсааз ахәыңкәә реиңш – ахәхәә-хәхәәхәә ишкәыңсычхауаз иаадыршон... Шака сыбзамыкәз сара рыңха, – луанытә даакәыңсычхаит Мкыд, – аишызцәә еихызбааит ускан, Қасала уаха хәфны дсымбароуп хәә сыкәгыланы сыхәхәеит. Сара сеиңш адунеи ағы иаша зхәә азәгы дыкам хәә акәын сгәы ишаанагоз ускан. Қасала хәашабга (Анцәә дхәашабгоумтәын), дкәышымзи, ихы ларкәны дцәытаччо дтәан, ари амца икын, дхәытәыхәытәуан, абылра дағын...

Уи ашътәхь Қасала хымш заткәык ииулак ичхаит, аригғы илахь җеитцыхны аҗаацәә дхәлаңшуамызт. Сара сакәзар саххәит, аха ишңа...

«Уаха Қасала даахашътәеит», – ихәеит ари, аҗаацәә даа-хәлаңшын.

Ускан сара сгәыргәцәәны сабхәә иғы ғыстрацы аңсык ауп иаасыгхаз. Сазымхәыңзакәә, хчара иацәынхаз сарбағь заткәгы сшыт. Уи ашықәсаны, иарбағькымыз сыкәткәә знаашәкәчышыкгы сызрытмаазеит... Абас, уахык еибамбар рыңсы җткышәуан. Уажәы?

«...Қасалеи сареи Қарт хәиңыргеит, – иаалгәалашәеит Мкыд, ианырга аламтәлазы лыңшәма Қсас игәы имахьха иишыз ашәкәы. Сара пулемиотк сызкәә икыдцаны, амраҗашәарахь шыкоу схи рханы ацара сағуп... Қасала ихабар аафны икалозар, иадрес сзаашәышът...»

Иадресгғы изахашътит.

«Итцымшәаша Қсас (сыбзгғы саңхаит абыржәытәкәы, аха икәнагоуп), – ианеиңрнага ашътәхь Қасала иааишътыз ишәкәгы аалгәалашәеит Мкыд лҗатыншашәә ашыакакәә ирыдҗахәаланы амардуан данылағәла, – ауаа аҗада ианахоз иара алада да-хон – мағә заткәык азоуп иахьа иаргғы саргғы хәиңәхкәаны акусухәә еикәғытуа Урыстәыла хықәу. Мағә заткәык, уаха аҗахзамызт! Сдағхәит, смаҗхәит, аха иааг – сара сзеитцамлеит,

иара дзеитымтит... Ирласны иадрес сзаашэышът. Апач еипш деитысхып уи, знык афныка хазкылсыр...»

«Ирхэы, ичмазафха цьоуку гьежыны иауеит, – адырфегьх лара лхэыцрашка даагьежыхт Мкыд, – ианныкэырга нахыс зхабар ыкамыз, зеишэа еиныртцахъаз, еинырххъаз... Иаалааит, рыцха, урт этэугы ргэы шыакаакаала итэын... Уажэшытатцака исызхгом, сгэы цагахеит, сыпсы рацаахеит, сыблакаа аапсеит... Нас, иамузакэа иказаргы – иамугэышыеит, Мкыд, ахэозшэа, атаххэа илбаашэаны; лармарахъ ала алапыкэшэа лоуит Мкыд. Азыршы лыкэыртэазшэа аеыфхэа дфеилнашыааит уи алапыкэшэа, аха цасхэа лпынтца ашыатахъ лнапы налымгеит, илтахымызт лапыкэшэа иланахэоз халтар, лгэыгракэа шыталтар, амфа апшра дакэытыр. – Уара исоумхэаргы сара издыруеит еei шахзыпшым! – лхэеит Мкыд уеизгы. Нас лыбла аапсакэа алагырз пкышкэа инырзаакэкэалан, илфэйдды илеиуа, акыраамта дгылан. Лгэы мацк иаалкычит, дшамфазозгы, ларгъарахъ ала лпынтца ашыата фынтэкагы илбгит...

– Лад!

– Ыы.

– Уцаахыума?

– Сыцаахыеит.

– Уагъанбахъзеи?

– Иацуха.

– Уара алаф ухэоит.

– Уара?

– Сара амза сазхэыцуеит.

– Мурагы есуаха иеишуеит...

– Уахэапши шака иссиру, издыскылаша сыздыруам, адгыл афы икамзар калап уи здукылаша акы.

– Ишцакам: ашынка кала, атыпха цшза лхы-лфы, атцхэа иафаз амагана, зфатцахэы иафазо апсыз...

– Шэарт апоетцаа уи здышэымкылац икоузеи, акзатцэык Къецець ауп ишэзынхаз, – дизгэдуны, Зыкэыргы ифыза атцэы иаилеитцеит.

– Тасракаака хкылсаанза итамшэандаз, анацалбеит...

Къецець акэым, атцкыс еицаоу даеакгы жэдыруазаргы садшэкыл, сара Амза сыхъзуп, хыхынтэ сылбаапшны сшэы-хэапшуеит, шэыбз аузаргы, икыафуп шэнапкэа... Сара Амза сыхъзуп – Амра сахылтит, сара Адгыл сахэшыоуп, аетцакэа сра-

шьоуп. Ишәахауоу? Амза сыхъзуп, Амза! – акәыкәухәа Адгьыл иакәхәхәо икәланы ицошәа, ажәәан иатцәа цырбзаауа инеиуан Амзагы.

Минутқәак рацхәака, ашьал цәеикәара зхаршә, аетцәакәа зхы рылак ицәаз ашьхақәагы, уажәы амза рфы хнатын, рзамәа шәыртатәкәа еикәацхо иаацшуеит. Амза гылаанза цәымтәк-цәымтәк катцаны пшьаала иаафыхеит: зуапахәылдакәа иртәшьшы игылоу ацстақәа, урт рхы-рфы знубаало ахрақәа ирбыжькәа иле-иуа ашәахш-зыхықәа, абахчақәа, архақәа, амхқәа, нас Ладраа рашта.

Абартқәа зегь Лад иеиха Зыкәыр ибартоуп – афны атзамц ихы адцаны, уажәраанза амза зышьтахь иавтақ измаз ашьхақәа дырфәапшуеит: сы шкәакәала итәхәхәоу рхы-рфқәа уамашәатцкәа ицагьоуп, рыжәахыры иашақәа ажәәан иатцаргәоуп, ибагьа-багьаза адгьыл икәгылоуп – нас, изцагьамхарызеи ашьхақәа, изыладыркәрызеи рхы. Зыкәыр абарт ашьхақәа дрытцашьыцуеит, илацшгы изыркәгом...

– Зыкәыр!

– Ыы?

– Есма лхабар хәа акыр удыруазар?

– Уара?

– Сара издыргәышьозеи!

– Нас сара еиха излаздыррызеи, ишубо, ашкол ҳаурышьтиижь-теи иахьа хәлаанза ҳаицуп, уаха шаанза абри ацәардагәы ҳақәиоуп.

– Лаб иашьа ишкә дрышьтит, Акәака...

– Иалудыраауеи?

– Ус сгәы иснаҗоит.

– Акультура лылырсны дузаарышьтуеит.

Пыттрак азәгы җитүамызт. Ладраа рыфны иахагылоу ашымҳа иалатәаны, җәаихак кәмтцазакәа ичыжьчыжьуаз аматцеи уажәраанза, Зыкәыр дызтцашьыцуаз ашьхақәа затәамшьакәа, амшын ахь иццакуаз Лашпси раамчыдаҳаз, уаҳа аҗсабара шьтыбжьык ықәыфны иуаҳауамызт.

«Җызарас исылоу аиха!.. – ихы дазагьуан Зыкәыр. – Сара алаф схәоит, азәы абылра даҗуп, – дыблытцәкьозар гәеитарц итәхушәа, илымҳа ифавхәхәоз Лад ишьапгы ааникылт уи. – Шақантә сыбз сацхәхьозеи, аха иалухи, иахәац ахәоит, ихыртәааит интәкны... Есма дылҗцсауеит... Ларгьы ашоура дтаршәны дамамкәа дыкәм, сқәакәра лгааит. Лыхцә атыхәа хәаҗкәаны акәын дышҳавсуаз.

Уажэы! Амра ицэхалаз ас ыт еипш аикэазытра дафуп... Урт еифыпсаауеит. Урт афгык ақағыариагы дыртахам... Аха иалухи, иара ибз ихэлашэеит, лара лааигэара унеир аларқача лыхыызшэ ақарахэа аитцасра далагоит... Сара сакэындаз, амацаз ахы дтасыргьежырын! Апоет, апоет рымшуп, арахь уихэапшыр – зан ипканы игаралтаз апшқа иеипш, ақепсычхарада акгы издырзауам... Сызларыцхраарызеи?!».

– Лад! – Зыкэыр ихэыцрақэа даарқатцын, иахынзазалшоз ибжы ырхааны иааиргеит.

– Сузызырфуеит! – фааитит Ладгы цытрак ашытахь...

– Уааи, уатэы хтэа анахтилак, илыкэыршэны Акэа хцап.

– Кыекекыгы лахавартэаны?

– Хаи, уи абга ирфааит!

Кыекекь ахыргашаз иазхэыцуазар акэхарын – адырфегьх иаатынчрахеит.

– Лад!

– Сзырфуеит!

– Уатэы мейшоуп, абрантэ харчпырчк ганы изтиуа азэы дышпакамлари – илаиахтар?..

– Нас?

– Хара акы хқақэтэар, ахухэа Акэа халкылсуеит.

– Нас... Есма... лаб иашьа дахынхо узымдырзои?

– Исымдыркэа, ура ушейбоу хэа рнапкэа ыргьежыуа испым-лауеи снейцыцхыза...

Еикэшышы еитаакалеит. Ашымха иалатэаз аматца абызчыда кашэоу, иара ус ақкэынцэа рхэыцра еипнакьар хэа ишэозу здырхуада, ачааикэнакит. Амала, Лашцсы шыгэрымыц игэрымуан, ицахыза, уажэы-уажэы ифхэыцкьоз цинак ашбыжыгы, ахызы злартэоу абри атцх ссир агэы иаалакьакьон.

Лад ускан гэаныла дыфкьаса деимдо Акэа ақалакь далан. Уи рацхьа днеит, аибашьра қалаанза шықасык зны, иаб диманы дахыкьаз Акэатэи аңармыкьа ашқа, уантэ ддэықэлеит аршэы ахызааихэаз аңшахэахы, дынкыдгылеит аитцарш дахьаблыз акрыфартахь, дхалеит рыуа ауапазахы Пармен дызфанхоз Балояуа рхэы ашқа... Аха Есма цьаргы дидылом.

Ихы даатагьежыт рыуа бзиа Пармен.

Лад иаб Қсас абри ауапазахы Пармен избахэ енак жэантэ ианимхэоз имазамызт: Пармен ихэан, Пармен иун... Хаи, закэытэ

напузеи имоу, аңсы дизыргылом акәымзар, иаакаимто егыкам!.. Пармен убас хәык хәа хзыкайтцеит аха!.. Пармен, Пармен!..

– Уара, ххәыцкәа Пармен дымсааит хәа икәуа икоуцеит, уанафьалбеит! – лхәалон Мкыдгы, лгәы анкыдгылазалак.

– Ижәдыргәышьои, шәара ахәса, ахацәа реифызарафьы, – еснагь такк акәын Қсасгы икайтцалоз.

– Қсас Пармен даниҭааз шәгәалашәауоу?!

– Цәгъара ақәлааит уи аҭаатцыс, ихәахарц иафьызма?!

– Хымш «Ура!» бжыы ҭба-хҭа қыҭа амырцәеит..

– Дара асасцәагы рцәа илҭазазазеи, алеишьа афәишьахартә!..

Абас шықәсыкгы ирхаштуамызт, Қсас исасцәа ирыдипхылаз игәылацәа.

Цас иауазшәа, Лад усқан дақәымшәеит – Амбара Блабаа ирымоу иахәшьа лфьы дсасуан. Иахьейцшгы игәалашәоит – азсашьа фәеишәа иҭцаанза, ахәылз аҭама змоу амшынзы датцашьшьы ҭбака ведрәгы ижәит..

Уи акәым аус злоу. Лад Пармен зынзатцәык дшимбацызгы, ихы-игәафьы иара ихатәы Пармен исахьа тыхны иман: гыларыла Қасала иатцкысгы дфәеиханы, ус дабаа-мабааны акәымкәа, иара Пармен Лад иаб изааигаз ауапа шкәакәа еицш ижәфахырқәа иаша-иашаза, иҭбаа-ҭбааза, изара калаза, арцага шәкәафьы иибахьоу Беловежтәи абнаршәыра цәы атәыфақәа ирейцшу иҭатцәкәа ырша икыдҭцаны..

Нас, Лад, аҭхьа Пармен данибаз дышҭейбеи?

Усқан, хәба-фба шықәса раахыс бзиас иааибоз зегь неидыкәшәало иаҭиҭаз Пармен иахәсахьа, ахәыцкәа ркәаскьа еицш инеилабган, иихәара изымдыруа, зжьымжәа еиқәатцәкәа аиатцәара иалҭхаауа ашҭа икәгылоу ашымха дамҭатәаны дыцшуан. Уи зны, амшын ацәкәырҭақәа ихдырчо ақалақь дналацшны, нас цшьаала илацш иаби Пармени ахьтәоу ашҭа иааиаигон: Пармен уафьы асакы, даҭәа мацк длеитцахар атырас дфьықәланы икейфон ухәартә кьафқ, ас шәыб икыднаххаазшәа ижәфахырқәагы хьыпсааза.

Лад иаби иарей уи ифьы ианней, ахыцгыгәын иалахәмаруа ацгәы еицш, иркәымпылуа ласахак дахан. Пармен Қсас данынаихәацш, инапкәа ахыкәз иаанхеит, нас убри аласахы еицшҭцкәа еилаҭатаны, амала, алахәазы иафьызаха икәз ижакьақәа инапы рылшьуа даарыдгылеит..

Ауафы затэы Пармен имаџа, уи аены Лад иифаз афатэқәа рыхъзгы издыруам, рыжэлагы имахаџт, иара ус азэггы, маџк иреипшыз акы сфы иџашэахьеит хэа ихэоггы имахаџт...

Қсаси Пармени амџ рхибамырпраауа акэын астал ишахатэаз:

– Сара сыфны – уара иуфнуп, уара уфны – сара исыфнуп, сара сашъа – уара дуашьюуп, уара уашъа – сара дсашьюуп, смал – умалуп, умал – смалуп, – иааинумшъаларатэы иауз инацэкъарақәа зегъ атэца амгэацәа иакэыршаны аныхэара дафын Пармен.

– Уфны уагымзааит, уашъца угымзааит, умал афара-агара уахъзааит! – иблақәа разза, Пармен мчыла акы ииџар хэа дшэозшэа, аџак џаитџеит Қсасгы...

Ари, уафы иимбазо асаат еиқэатцәа иаџхъазоз аџынчра мышқәа руак азы акэын...

– Беихэлахазаны бџалозар, Пармен бицэыпхамшъан...

– Арт зегъ иахъшэархэаз, Пармен иарымхэазеи? – лгэы алағырз аџыркэкэаны лыфныџџа иштатэозгы, алаф хэо днаскъалгарџ дафын Мкыд лхатџа.

– Уи аброн имоуп.

– Амал умазар, иумоуа иџоузеи!

– Амал иаусузеи, дычмазафуп, дшычмазафу ала ашэџэы иџуп.

«Аброн?! – дназхэыџит усџан, зылацэақәа еиқэыпџаны, зани заби реицэажэара иазызырфуа ишъџаз Лад. – Арџафы излахаиэхэаз ала, уи акэалзы ауп изахъзу – ахы злымџо, ахэа иазџымџо... нас, Пармен акэалзы имазар, зегъ раџхъа дгыланы еибашъра дџароуп – иааџыџџо ахқәа зегъ игэы иадџаџыло, иаарџо ахэақәа зегъ лаидхыжэжэала иџо... Ачымазара уаџа усс иамоузеи? Ах, ус иџоу маџэак сара исшэындаз!..»

– Лад! – ихэыџрақәа абра ианааигалак хэа дизыпшны дтэазшэа, ибжыы наиқэиргахт Зыкэыр.

– Умыцэазаци уажэыгы?

– Абри шэуа Пармен дахъынхогы узымдырзои?

«Хы, Пармен иџы саины сшыџаз абеидыри ари агызмал?!» – иааџеишьеит Ладгы.

– Сышџаз, сшааз хэа шықэсык иара ада хэатэы умамызтеи.

– Дахъынхо зуџахгэышьеи...

– Дџаџымхраарызи, Есма лыџшаарафы дџаџымхраарызи.

– Дыџанда, дышџаџхраарыз.

– Ихы, дыџамкэа?

– Аибашъра дџеит.

– Аброн?

«Истахым шәйброн, шәйброн шәара ишәймаз!» – аңырхәа дыткъо авоенкомат ағы днеизаап, айбашьра ианалага адыр-шаенытдәкъа.

– Рыцха!..

Иаатынчрахеит. Игом «зыпхарца абжы» еикәымтәалоз аматца абжы, игом аңсабара цшза агәы иалакьякьоз аңина ачахәчахәбжы, ицәама, мшәан, иара Лашцсгы?!

Ацәа рапхәа Зыкәыр ижәа кны инахеит: ишьаргәытца инаркны ихагәтәкынза гәыкатцага-цәаныррак дааимнадеит, нас дышьт-шша, атцыхә еипш дласкәантраза даманы ағынанахеит...

Ладгы иааидгылеит. Аха уи Зыкәыр иеипш ижәа даанкылан, ашьхәа дыкәырпало дазымгеит: ибла неикәипсар Есма дааны дааихагылон, ихахәы еикәатцәа самсал лнапы налылшыуан, ицымшь жәпакәа напсыргәытцала ифыкәылхәон – ацәаггы ларгы еицхырааны, дрыма рғынархон. Ускан Есма, есааира дхыгагаахо, адырганшы ианшәалаз ацәаеыт еипш ажәаан дналазтны дцон, Лад дцәырханы иблакәа аахитуан, азныказ Есмаггы ацәаггы нытцаба-аатцабон...

Ахчбаба иагәылаианы ицәоу ацгәы еипш акәын Зыкәыр ихәда абжы шгоз, Лад даағыхаципхьаза.

«...Ишылтаху Акәа далоп уигы: акино, атеатр, амшын. Арпарцәа рчынкәа цагыцагыа... Рзаракәа.. излапәху раакәа рғыжбжы ухапыцкәа ытдыршәаауа...

Есма! Мшәан, сылтахытдәкьямкәа дыказар ханааикәшәалак дпакыпакыа дзыкәахои?.. Ма сара усшәа иснарбозар, сгәы сажьозар? Аха, иабакоу, уи Зыкәыргы игәатаны имоупеи!

Аа, абан Есма ақалакь далкя-алкя дахънеиуа. Лымацара, азәггы длыцзамеи!.. Мап, Мап!.. Уи афицар ицкәын иблакәа ихаччо лара дылпыларц дааиуеит... Итылашааит Есмаггы лыблакәа... Рнапкәа ааибадыркит, нас иааикәдыршеит... Мап, мап! – Лад ивагъежьюаз ацәа напхарсны даакәтәеит.

Зыкәыр ихәда ашьтыбж шгац игоит. Амза такәы ишаскяхъеит, уи, Ладраа рбартца иатцагылоу ашьака ахы аавырхәхәаны, Лад ифапхоит. Игәы митәуп иканатцо – уи зынзагы иғыхеит: «Соушьт, соушьт, соушьт!» – ахәошәа иахауеит...

– Лад! – игәы иныкәсит итәкатдәкъа игаз абжы. Азныказ изыгәза иаатгылеит игәы, илымхағыы ахәарчбыжкәа ааикәтәеит.

– Лад!

Ашырхәа ихы абагыр абыркыыл инхирхәхәеит, игәгы нкыдпсаа-нкыдпсааит, итәка, аоны ашыапы давтагәгәа давта-гыланы лнапы лкьон иан.

Ускан абагыр дахууааны длеиу, ма амардуан ала дылбаау игәалашәом Лад. Цакатәи мәтәазатцәи иан даалыдпалеит.

– Лад!.. Ацсцәа, уцшы... анышәынтракәа... уцшы!– рнышәынтракәа шыкоу лнапкәа рхханы, амахцсахра дафын, ақафын акарагы дцәишын Мкыд.

– Сан! – даалхынпашалеит Лад, – икалеи? Бәааикәкы, нас, икалеи?!

– Уцшы, уцшы, аа, уцшы!.. – лнапы наикәыршан, агәыршеи ацабааи икыддыршаахыз лгәи даадлыргәгәалеит лыцкәын.

Ладгы, ашәа-гәыткьара ибла ихнажылаз акаҗа иналибааит рнышәынтракәа ирхагәежыуаз гагак. Уи агага зны илакәуан, нас аеаариашон, хатгәынк иаахыцуан, даеакы инахагылон – ахатгәын жәйтәкәа рыкәша-мыкәша еимдон.

– Иубома?!

– Избоит!

– Саргы! – рыштыхытәкьа Зыкәыр ибжыгы қыцкыцкьуа иаагеит.

«Сшәакь, саб исзынижыыз сшәакь!» – рацхьаза абри ауп Лад игәи итәшәаз.

«Ицсы хзааит, ицсы мыжда атыц ацшаауеит, зашәа сара сыцсгы ирласны уахь инеиша!» – уаха акагы иакәылтдомызт Мкыд.

«Сшыапкәа цытәтцәааит, уахазатцәикгы аоны саагылар!.. Сан ас хатсцәа гыланы илбар, лгәи ткьаны дыцсуеит!..» – сцозар сызлацаша игәахәзар акәхап, иштыхыкагы даахыацшит Зыкәыр.

Агага агәамгәамра иакәытны азныказы аеааннакылеит. Ишхынцсылеит иазпшуазгы, иаангылеит амза блашаша, рацхьа Лад иблакәа иаартахаз акаҗа еипшу катак рыба инхахалашәа, иааилалацәкәит аиатцәакәагы.

Уи агага иацны ас шака аамта ацсабара шхынцсыланы иказ игәалашәом Лад. Амала, цытрак аштыахь уи агага икәацмацуа дара рышка аеаанахеит.

– Лад!

– Бымшәан, сан! – игәи аацсахны лацхьака дааиасит.

Зыкәыргы дхыцза дааивагылеит.

Убаскан ауп, абыстафахракәа идыртбаахыз Дамшә акыркгы агәаф-агәаф анаатгаз. Уи ацатцака иахытцажыыз ифытцыфрын,

ахәшырб ацрыббы, иқамсқамсуа агага иаңыларацы ағынанахеит. Лад илажә закәыз шидыруазгы, маңк игәы ааргәғәеит.

Агага қәацәқәацәуа ишааиц иааиуеит. Уи есааира иуафхоит, аңсы ахалоит, амза ашәахәақәа рәалартәаны иршышыуеит, амахәқәа рәазыладырқәуеит... Ассир, иара Дамшәгы ашра иакәытцит, хрыжь-хрыжь ақырқы итыфрлоз абжыы аашья ацымхәрас, ианы-ласбаз, Қсас раңхья ианааигаз еипш итыртцыруеит, иғызығызуеит, уажәраанза аарла инеитәназгалоз ашыапқәа ирықәғыланы, аетцәа кыднаңаар атахушәа ажәфанахь иңоит...

– Лад, үкоума, Лад! – акеф аакәгеит ашта. Адгьыл аакәа-рақәанеит, аетцәақәа кыдшәшәаны илтәлеит!

– Аоны азәгы шәахымы, еи, бара?!

– Уаб, уаб ибжыы! – қхызла дныкәошәа, лшыапқәа аарла еихго ашта дықәлангы лғыналхеит Мкыд...

– Уара мыжда, иңсхьюу рышқа уанаңдахьан, укылгәгәа уабаа-кылси, уара мыжда! – дивагьежьюеит, ирмазашәа изқәагы лнапы аакыдылшылоит, ихы-иғы днаңаңшыргыы цәгы илбом Мкыд.

– Наң уныц, абзамыкә, ухәыцу цыушьома, Қасала иатқысгыы уахьеихаха умбазои, наң уныц! – Қсас ихәда иакәыршоу иңкәын инапқәа амихырц итахушәа, итахымшәа акәкәыхәа дамхоит, деилыршыауеит иблуз ахәдаңәашыра иавталаны илеиуа алағырзқәагы.

– Еи, уара, шәанаңьалбеит, уаф шәыками, Қсас дахьяаз шәымбазои, Қсас?! – инхаз аетцәақәа кыднаршәаратәа, атцым-тымхәа игоит Зыкәыр ибжыы. – Еи уара, шәанаңьалбеит, Қсас Атырқыба, саб ифыза, Лад иаб, аибашыра далтны дааит, аибашыра! – аандақәа дырхуаауеит, аштақәа еихитцәтәоит, – еи, уара, шәанаңьалбеит!..

Анаара алашарақәа ытцхахоит, ахухәа иааиларқсан, гәыргәаф-хәаша ҳаңхья изго рхәашашәа, инатцибарқьеит алақәагы.

– Еи уара, икалеи?

– Қсас, Қсас!..

– Хаи, Анцәа иңышьоуп!..

– Есыуаха хнышәынтрақәа среиңхызуан, аха Анцәа иҳамтоуп, иғыыцу егыкам!..

– Уара мыжда, ҳашңоуршәеи!..

Зчаңақәа руак агоспиталь ағы иныжыны зыфныка ихынхәыз Қсас, ионы мчыбжыык неиааи дагмызт. Дара азылақашь инарсуа, ышықәса раахыс интаңәахуа иаалгоз афатә-ажәтә нарымтаццо,

иааиуаз азэы какалк имыркыкэа, ацэыцак днафемырхэакэа
дылмышьтит Мкыд.

– Сара сышэпырхаган акэымзар, ицегьгы еицашэхэозаа-
рын убауоу, – ацыкэцыкэхаа дыччо, ицшэмеи ицкэыни ааигэы-
цеихэхэалон Қсас, дара-дара анааизынхалак.

– Уара мыжда!.. – уи дрызгэдуны мацара ишихэоз шыл-
дыруазгы, макъаназ гэхьаагарала ихыхэхэо итэу лыблакэа
џаитцалырцшуан.

– Издыргэышьоит, издыр! – ахэхэхэхэхэхэа, игэы ацэфынтэ
интқааны даакэыпсычхауан Қсасгы.

– Баба, зныкыр акабақ қашь уфахьоу? – иаалыркъаны дтцауан
Лад.

– Мап!

– Амахэйд иалху ахартэы?

– Уигы.

– Ахаршьыл быста?

– Сџахьы иаасымгацт! Нас?

– Ех, ус акэзар, уара уацэажэара иацсамзаап, – иаб иаткысгы
иртцаулары даакэыпсычхауан Ладгы.

– Лад! – уажэшьта ажэа зтэу сара соуп ихэашашэа, ицкэын
ишқа даахьацшуан Қсас, пьтк анаабжьыслак, – акы суазцаашан.

– Сыхиоуп!

– Аџы псхапсы ажьы узыфару уалагар?..

– Сеагъазыскау! – Лад иџы инапы адгэаланы аихара далагон,
Қсас дыччон.

– Хаи, шэшафэйтдра, урт зегь иахзаазгаз иаман ицароуп,
зымшын ихыртэхэалаша! – даарыбжьақазон Мкыд. – Ауаџы
ичысхэым иџазташа аамта Анцэа иахзыкоумтцан, срыцхауп!..
Хадгыли хареи хайзныжь...

«Хадгыли хареи хайзныжь... – дтыгга иџынеихеит Қсас,
иапхьагы иааимкъа-еимкъан, Урыстэыла акаршэрақэа икказа
днарықэпшуеит: итынчроуп, уацэшэаратэы итынчроуп, ашьыжтэи
анафэ еицш алџа ахьтдра иаџуп, азэгьы дыкьуам, дгызуам,
иргэарпхатфэкъаны рыхқэа нықэыртцазшэа еилацэашь ишьтоуп,
рыхэрақэа ашьа рџашэхьеит... Уртгы рыдгыли дарей еизын-
хеит...»

– Уаалци арахь!

– Игрэшэзеи абри Қасала, ма инапы иамџыхуандаз, – паса
еихагы итцаулазаны даакэыпсычхауан Қсас...

– Ипхәysi ихәyi рылахь акранызар дырзаап...

– Зыкәыр ицәгы быџџа атырасра илоуп, иазгшу адыруашәа...

– Ех, уғы изхәаз!.. – ичкәын ихы ааигәыдыргәгәалон Қас. – Сыздыруам, сыздыр... Ханеицрыргашаз аламталазы уахык, дәеиуж дуззак ағы хнаганы агәыркхәа хлыкәрыжыт. Хыхь – агныжәџан, тақа – уеихсыр ахы зыдпаша ацааршә. Аха уи иахәацшуадаз – хашьнелкәа аахакәыршаны хәеиваианза, арахь хкараха хакамзи, ацәа хаамтарсны хәеит. Ус, ацәеи ацааи шақа хаимдырххоз сыздыруам, аха сара Қасала итәыуабжыы сыртрысны саанарцшит. Деитцакыны дтәыуон, дмадагмадашәон, арахь ацәа дзалтуамызт – сицхрааны даасырцшит. Иаргы атәыуара дакәйтцны ашырхәа даахыкәтәалейт, дзышза акыраамтагы җитуамызт, аха нас:

– Сара аџнықа сызцом, уара уцойт, – ихәейт ибжыы имыџрзаны.

– Уалагахт! – бзиақ шимхәоз здырын, иҗасырхыырцы сәыназыскит.

– Уаргы саргы хаицны телцха дуззак хныкәгылахт. Уи зны Аалзга иху акәхушәа, даҗа зныхгы иахьа ашыжь хазкәысыз ацха акәхушәа, исзеилымкааит... Амала, убри ацха убриакара ихатцасны аџада харшәуан – адырџегых хааны, ацыгәкәа реицш атрым-срымхәа хаитақәдалахуан. Хатцақа, ихәашькакараза еибак-еибафо, азымшын леиуан. Ус, ихатцасны ханаршәуаз зны, сара амаакыра сахкьан, азы салахаит, саамтарсынгыы сама идәыкәлейт... Сзаламтцит, сәеит... Уара ухынхәуейт, сара стәы башоуп!..

Қасала атцыхәтәаны даазкәылаз абас игәы кажьны дцәажәалон. Саргы зны алаф илсхуан, даҗазныхгы сиагыуан... Ашьтахь хаицрыргейт – хара хаицыргара ан лыцшкәи ларей реикәкәкәара ишаџызаз азәы ихахыы иааигозма – акәыдырцаџ лкәыд цырақәа реицш ишақәшәаз ала хәаршейт... Уахагы хзейкәымшәейт...

– Иан хәашабга илаҗацшра лмоуйт, аха...

– Зыкәыр ицә хымцада иахшьуейт!..

Қасала дыкамызт...

Аколнхара ахантәаџы Мураҗ Азлия, Қас дызбарц иааиуаз зегь иҗаҗахәы шрылазгы, ииулак мчыбжыы затцәык ичхаит. Ашьтахь, макьаназ зызхаратәкыагы цкәа имыцәацыз Қас дааипхәейт:

– Икоу умбой, Қас, – ихәейт уи усқан, еидчаблос иҗышәкәа аарла иҗеикәихын, – ақьафура ттахым азәгы хакам, аха аусгы хамур калом... Ишубо, афашистцәа ркәәкәара хәҗуп. – Иаргы

напыхъараць шыштыхын, аҕааҕ-аҕааҕхэа иарма иааҕеихэа-хэеит, ибызгыы ргэаҕуа иҕышэҕэа иаарыбжыишйт. – Афашистцэа ран.. – ҕытызэзэалатҕаҕыы лхэы лиҕеит уи. – Арахыгы ахахэ ашыцламшэа аҕаҕмыриааит...

«Ихамдыруеи, ихамдыр!..» – зны иҕышэҕэа инарыкэҕэо, нас астал ажыы аирцар иҕахушэа иныкыргэҕэо иргэамтцуаз инапыхъараць дахэаҕшуа, дхэыцуан Қсас, иааингыы ибла иаах-гылон, жэаха, ахантэаҕы инапыхъараць иазкны иҕшэма Мкыд изеиталхэаз ажэабжы ҕыц.

Аха ҕаҕышларым уи ажэабжы, уажэазы иаанахкылап.

– Муратхеит, – ихэеит Қсасгыы, ахантэаҕы инапы – хъараць иаргыы илаҕш ааҕэго, – аҕафура хэа узҕу сареи, сиины сылкашэеижҕеи ацҕеиқэатцэа хабжыысны хэакоуп – сара сыпшэымҕэарахы иара ықэлом, иара аҕшэымҕэарахыгы сара сықэлом... Адгыл, ашэақ, адыршэегых – адгыл...

– Сара саб уардынла...

– «Уигыы аадыруеит...»

– Ашьарақэа реиҕш ауардын атҕаҕа...

– Абыржэы сшэыхэаҕшуашэа сҕэы иабоит... Усҕантэи аҕэым – уажэы, уажэы!..

– Хан хэашабга мчыбжыык бжыынтэ аҕыта дрылсуан...

– Еҕъарааны дкыанта-кыанто леидара аҕыкэреи лыма хашта дтытны дцахыан... Аха иахыа, ушҕаҕоу иахыа?..

Абас, имхэац ҕышыа еиҕахэо ихэычра атэы даҕын Мурат. Қсасгыы иблақэа ихмырҕазакэа дихэаҕшуа, гэаныла дцэажэон.

– Сара ус еилысымхыцт, – макыаназ саагылап хэа зҕэы иҕамыз Мурат, иажэақэа даарҕырагылеит Қсас, – схы здыруа сҕалеиижҕеи, уца ахырхэо сцоит, иҕатца ззырхэо ҕасцоит...

– Харахэ ашыа иҕэхеит... Ханашэ уажэшыта нарцэыҕа дахыпхыазалоуп, Дикран иакэхеит, уигыы дшудыруа... Уцароуп, иу-боит хшеилахоу...

– Акы-аба ихамоу ахыхэмыхэ, пхэыск дыҕазар лнапы аа-рымылшыуеит, ақкэын иоума, сара соума иаақэшэаз акы нарымтахаршэшэоит иачыдахаз, пшы-шыапык зцоу акы схаан игэарсымхыцт, игэарасымтцацт...

– Сара?!.

«Иара итэы деиҕаналагахт, ауама иақэшэаз, иахыа ара ихархэлароуп...»

– Шәара зегь шәеидыхәхәала, баагы-цсгы айбашьрахь шәаныргоз, сара атәыбзы сыманы саанрыжьыз цышәым-шәаит! – ифышәкәа рызхара цәаакыра зыкәмтцоз ибз хәылпшша адырфегьх ифь аназара иаацәырцхын, игәәкуа афәанахеит. – Араагы икоуп афронт, абра уеибашьыроуп рхәеит айхабыра. Мап-чап схәеит, сөызыжәжәеит, сөыскәыкәит, аха, уеиха зымчу аанда уалеишшуеит... Нас, арахь уф рхәан – сыфит, анахь уф рхәан – сыфит, ахы шытысхын – атыхәа кахәит, атыхәа шытысхын – ахы кахәит... Ус, изулак, цәгьацсышьәала, ақытанхамфәа ашьапы иаакәсыргылоны, ашәақь ааганы иаасдыркит... Аа, иубома абант ашьхақәа? – инапыхьараць ус ихамкәалазо ишыкәз ифышәтихын, зымтцәыжәфәа хьыдышьшы ифәз аңенцьыр ахь инаирххеит Мурац, – ихьчатәуп рхәеит айхабыра, аға дықәланы даауеит абаацсы, Мурац, рхәахт айхабыра. Афронт иалагылаз цьоукы, цьара цкәаракгы рымазамкәа ихынхәит, сара снапы абант ашьхақәа ирыхтныстцеит, иатаххар сыхгы-сыпсгы...

Қсас изыршны ифәикәтәеит Мурац иажәақәа, ифәихыбзаа-фәихыбзааит нацәықәкырта амамкәа ажьтәа еипш иргтаны икәз ицәа-ижы, иафсуаз ажәак ифәеиқшарцгы ифәыназикин, аха ичханы илапш аайкәнгеит, ашьхарахь дфәпшит: ухы умыргәақын, Қсас, угәгы цьумжәазан, хара шахәтс хәзмоу амаза шмазоу иаанхар хәа уацәымшәан рхәашашәа, ашьыжәтәи амырхәагала рфь зәзәаны, ашьыжәтәи ацша кәанда иқәнахәаз рхәхәы шлақәа пашәза иаапшуан, амшын аира шахәтс иамоу, аетцәақәа знәтыз, амза азы изаазхыз хәшьхақәа.

– Ишәзахахьчеит, ишәзеиқәхархеит, нас уажәшьта уаха ишәзыкәхтдараны икоузеи, сеидроу, ихәзқәынцаны арахь ишәзаахамгозар... Уца, Ах ибахә ашьапафь итәоуп хшьамака... Уатцәытцәкьа, ашацкыразы...

– Уатцәы имбааит! – лхәеит Мкыд, шәипцхызс икәз зегь Мурац имфә ианықәылтца ашьтахьгы иазмырхакәа. – Ара усутәы ыкәмшәа, атцла иалыфрыз аматгы ицхауан хәа.

– Аус утәуп, уахыгы, арахыгы, иара ихәара стәхзам, – уажәшьтатцәкьа цьара ацара ацсра цәа шахикаауазгы, ипцхәыс иахьлахауаз ус ихәеит Қсас. – Хышықәса изычхаз фымзгы иахчәап, уи иахьа ихәмбеит...

«...Баагы-цсгы... Цьара цкәаракгы... Ишәзахахьчеит, ишәзеиқәхархеит...» Ихәыцқәа драцәажәошәа ауп дышцәажәо... Ех,

сабиц, алақәа шпаҳәаҗсахеи, – иара усгыи ихьшәашәахаз Қсас ихәи иқырқы илыбаауамызт.

– Имхьчакәа, ус абни инапыхьарацъ иамаҗазааит!.. Ацәагъ еипш дбышәуа ақыта далан – цъара хәымцъаркәадак абазбари, сқырқы абасырцәаакри, сымгәа акы абатасыжьри хәа.

– Ала анынцәа абга шәарыцара ирымгакәа!..

– Уикәатц, изууази амшьтацәгъа, имшьта ихы иалабааит! – Мкыд лцәажәара хьаршшо лҗыналхеит: уи, аколнхара ахантәа-шәи иказшьақәеи, ихы-итдыхәа ахьаларсуи, инацәа ааиртысыр игәаҗхаз шалеигзози заманалатцәкыа илдыруан, иагылбахьан азы, аҗсра ақырқы икылсны илзааз лыпшәмеи иареи еиҗалыжьыр лҗахытцәкыамызт, лыпхәысра лыхьзаны иламхахәозгыи иаразнак дахьхәуан...

Мурат иихәоз акы днахымцәозшәатцәкыа ауп Қсасгыи ашьхаҗа амшәа дшықәлаз.

Лад убас ихааны дыцәан – дзырҗыхалак цъаханым дцон.

– Бикәатц, дыцәаз – изхәуеит!

– Уаҳа изханы дабоугашеи, хгәыла Хәгьар дааианза дымне-иааит!..

– Ани амаахыр кәшәаны напеимдахьас ибзаазгалоз иакәу?

– Уи уажәыгы иухамштзаци?

– Аҗабиа сахьтәтәоу исгәалашәаны, ахагацәа реипш шаҗантә схала сыччахьаз...

Лад игәи ашәада ирханы драхәтзәа дыцәан. Ршәыцәагыи налбаан, аштә иаақәгылеит.

Имццакзакәа, инакәаны ихытцуашәа, еимыгга ашара иаҗын. Амшынахьтә иҗытцны, иаашьа-кантхәиуа, тцлакашәара аиха аҗышьтхра злымшо исуаз аҗша, ауархал еипш җыт-җыт еилан: җытк узамшәа иаазымчхаратәи ишын, даҗа җытк кәандан, егыи – шыыри ухәаратәи иҗыхьшәашәан.

– Анцәа иуазар, иахнаҗап сгәахәуеит! – Қсас иҗынцәа аҗша инамтҗеикын, исолдат блуз ахәдагыи ааҗиртлеит.

– Иҗаххар кәтыҗырхасрак ахиртцуама, ахәша хәаимыруеи.

– Шыыбжәанза инанагом!..

– Уҗы изхәаз чашәла иҗәыхгыи!

– Брыхәаҗши ант икартцә.

Мкыд лыблақәа ажәшан акалт инатцалыргьежыт: иаха ир-фаз ачыс рызмырсазшәа, еилагьежьуа амшын иҗытцны, ажәшан икыдибахәала иааиуан алшәақ еиқәара аҗштәи змаз аҗҗакәа.

– Ахата еипштәкыоуп икаскасо иштәу!

– Цәык тапар, хара хәы иааианза иахыкәым цыара икатәашт.

– Уажәы зегьынцыара адгыл җажәкуеит, иахыкатәалак ипсыхәшоуп, – агәашә иахаз аалмышә-сарақь җахиршәан, дын-тытцны иартмак аалымихит Қас.

– Амшцәгъа уқәшәоит.

– Уи иахыа иаузбах.

– Ухәылцшша угылоуп, мацкгы уаатәиип...

– Уажәазы ашьхеи сареи хаймаәазамызт, аха искузеи – иахыа хәашоуп схәар акәхеит.

– Уакәытц, ихагу усгы ихагуп.

– Қасала ихабарк калозар...

– Икастдалак адырра устоит.

Қсас ирмацзаны даакәыпсычхаит:

– Шәыказ. Ақкәын ишакәзам Лашцсы дачычеит, цыара шызк тикаауеит...

Мкыд акәғылымтит, ускан лгәы итыхоз даеакын: агәашә ашьака лзамҗа надцаны, асолдат артмак зазкәынцда, аймыггара иалахә-хәа инеиуаз лхатца дизыпшуеит – ицшаа-цшаауеит ихынтыцыз а икыду лгәы: «Уара мыжда, узатымтит уи уартмак... Хазхара убла хазтамцшит... Зны – ага, даеазны – ашьха... Уарамыжда, утызәзәаа ушпакоу! Уааижьтеигы ухала цыара хәык цханы исзүҗамтцит...» – Қсас архәара датәахит, Мкыдгы, хакыак лгәы иқәтцаны аҗныка илалгошәа, ихынтыцыз даагәежыт.

Ажәдан азбжак урт аптақәа ицыркыахыан, ишеилысыц еилысу-ан, аки-аки еигәтасуан, ажәдан ағы иреигу атыц еимаркуан, нас ишнеиуаз атыгкәа реипш хыла аисра иалагеит, амца рыбжаччеит, идырдыдит – ашьыжтәи азаза акара ицкыз кәацырақәакгы аҗны ахыб апыкка аакәдыргеит...

– Нан! – ихәеит Лад, исхәару, исымхәару хәа акыраамта ианықәйтца-ианықәих ашьтахь, – уаха Зыкәырраа рахь сцар камлари?

Мкыд азныказы акәғылымтит, аха илмахазшәагы калым-тцит: лхы җыштылхын, дҗеиҗапшит, нас, акыаткыат цшқарах шкәакәаза изцыркәкәоз лымхап неилыркын, рыварағы акаардә икәгылаз агәыблаа лыманы агәаҗрахы лғыналхеит.

Ахьурзы уапыртцны уцо икамызт: Лад амхап шатцаиргәеж-уазгы ацсы аграмзакәа, уажәы-уажәы ачуан ахы иаахыззаны, зегь

реиха ипшқоу, зегь реиха ипшзоу, зегь реиха ихаау ашәах шкәакәа аҕеырхәа амца ифьечхәанатәон.

– Бааласи, мшәан!..

– Ус уццакзауама?

– Нан, иабахәа!..

– Шәықәтц зегьы, шәца, уара, шәхы ахынахо, иззызуада сара абыста? – гәыблаак абжатцәкьа ашыла нахәлалыжьын, ахашхаш-ра иаақәылхит ахьурзгы, – усгы ари хәфны афы ыжәны сара исышәтеит!..

Лад, ашыла зныз агәыблаа ишьямхы иқәыргыланы, деикәцсы дтәан, ақыт ихәылшәомызт.

– Хышықәса!.. Амфә сшацшыз сыблақәа кьахәхеит... Адыр-фегьых...

– Нан, иабахәа, баба ихароузеи?

– Амца мацк уфатцха.

– Иаргы ацсра еицш ицхьазон...

– Уаргы убаццәкьоуп цъара ацара шупхьазо.

– Иабахәа, дрыцхасшоит Зыкәыр. Иацы баба дшыгәхьаазгоз аниасхәа, – уи уажәы дузауеит, сара стәы дабакоу? – ихәан, илағырзқәа леифашит.

– Устыхә! – Мкыд лымхац абыста иалартәиуа дшааиуаз, иалаццәазшәа иаанхеит, – ишәтцәиуа ижәдырраха иаргы-уар-гы, – алфә рхылоу, иара ус илызнымкылоу здырхуада, акчырақәа аазфьикәшахьаз лыблақәа лағырзыла ифәтеит. – Амца уаатцха, абыста умырхьасан, – агәыблаа ааимхны, адырфегьх агфьифрахьы лфьиналхеит, – ақәыцма гызмалқәа, ишәтцәиуа ижәдырраха...

– Зыкәыр, нан, уажәшьта арахь улеи, абыста кнысхуеит.

– Баанфас, ди, Лад сиргәығит.

– Уикәатц, уара, убри Лад, уақагы пхәыск лымацара дтәоуп... Афә имфааит Мурат, рызхара аибабаха реиразар иамази!..

Есаaira илашьцон – уамашәатцәкьа ирласны илашьцон. Ака-кала алашьцара иахәланацсон: уажәыраанза Зыкәыр днацшны иибоз ахыбрақәа, аштәқәа, зкәытцәатцас урт ирыцрытцны иааиуаз амфәхәаста-хәапштәылақәа, нас дара ргәашә, рашта абжа, аа, иааит, иааизаны иацхьа иаагылеит уи алашьцара еикәатцәа.

«Лад дыкам, итцалазеи, мшәан?!»

– Зыкәыр!

– Ди, сбыхәоит, даеа мацзак, Лад сиргәығит.

Лад иакәым, адоумбеи атәыфақәа харшаланы иусрацы иааи-уазар иубом – Зыкәыр иацхьа иааины иаагылаз алашьцара тзамц

унадиаланы узмыцаахуеи. Аетцаакэа ссируп – абжыааңны еипш азыжь иатцаа атца итапцоушэа ишаķьшаķьом, ицэышым, ртыпқэа рыпсахуам. Уаха урт ашыаб иатцаа иакэырцахоушэа ииатцеоуп, ицқьоуп, ибағьа-бағьаза икыдуп, иара усғы, ахарт еипш акы нығшэом... Иғшэалон урт икалацаазшэа, нас алмас зхысыз асар-кэа еипш ажэван агэы ңырссала ишлеиуа, инғыцааа-ғыцаааны ицалон... Уахыкала ус шаķа етцаа ғышэшэаны икапсози... Бзиарас икалаз, апхын тхы хэычуп, акэымзар уатэуха ицэыртцауа етцаа ыкамкэа зегь ғышэшэаны икапсар алшон... Уи Анцаа иумхэахын! Аетцаа зтапсам ажэван зхэартузеи – уи жэванума, нас, нбан зным шэķы азэыр ибахэоума?! Аибашыра рапхьатэи ашықасқэа раан ауп абас аетцаакэа тцаа рымазамкэа икыдышэшэаны ианкапсаз... Лади Зыкэыри рэазыркит икыдышэшэоз абарт аетцаакэа рыпхьазарц. Шаķа? Еизцаауан ашыжь ианааикэшэалак. Ашытахь аибажыра ргэы анцнатцаа, иакэтит ашыцьегы. Амала, рабацаа рыетцаакэак алхны иаанрыжыт ашыцьегы. Урт аетцаакэа цэғьалатцаķьа ипшзан, еипшын, еизааигэазанғы икыдын... Аа, уажэығы иахыкыду. Зыкэыр уажэшьта дзыцэшэахузеи – иаб иетцаахэ бағьаза ишкыдц икыдуп... Амала, ихабар ыкам... Уи аетцаа азэғы дамеихскэа инхандаз!..

– Зыкэыр!

«Ҳаи, абри ди сгэы шқакидылхи... Зыкэыр, Зыкэыр!.. Аибашыра ссар икалцо сымбари... Лад сиргэыгит... Баба иетцаахэғы сызхара изымбарызи... Ари абжыарак зынзағы схагахоит, есыуаха пхызла дызбоит...»

– Зыкэыр сымхэеи!

– Снеиуеит, сней, иабахэа, – даахэны деитцағэғэа ашэахь иғынеихоны, адыхдыххэа шытыбжык изқэағытцаķьа игеит, аахьяпшхағы имтакэа, ақэыцьма еипш Лад дааидцалеит.

– Угараķэķэакэа тцэаны акэхап ушааз?

– Сара нан дрыцхасшыауеит – лымацара дкэафза!..

– Сара сымацара сыķазами?

– Уара ухада хы утахзам!..

– Аа, Аңыни Кэаңыни шэоума? Шэлей, арахь шэлей, ааигэа шэеибамбацт, – Зыкэыр иан Шэадиағы лыбжы нарықалыргеит. – Шэабацаағы ус акэын ишыказ, – лыбжы рмачзаны инацылцеит.

– Ушэķэқэа зегь шытуху?

– Исымаз акағы аансмыжыт.

– Нас уатэы ашкол ахь?!.

Зыттра итамгылоз Лад игәы атданза интыпсааит, иңышәкәа аақыңқыңыит, даагарыгәеит, аха ускантәкәа псыңшәмәс изыңкалеит Зыкәырраа рыңгәы Алмас.

– Алмас, Алмас! – атх лашьца далахәхәа иаразы даазшәа днадыххылеит Лад, абла аашьәкәа кәыскәысуа аңәырдагәы ахы икәтәаз Алмас. – Абри шәыңгәы сафыңсаауеит, – ихәеит Лад, ибжыы иара итәзамкәа. «Ус ғашәа уауааит» ахәашашәа, атыблакәа хырпыжны иәаихәәңшит Алмасгы.

– Уара бзиа збаша, иугозар уәназдоит, иара иачыданы пшь-шәапык зтоу даеакгы ухыз асырхәоит, – лхәеит Шәадиа. – Жәык иамтцуа азхазом, арахь акамбашь акара иаашьоит, ажьа акара ишәоит, ахәынапкәа икагәаны изларымфац сыздыруам.

«Ех, сан, быңгәы акәгәышәазам Лад дзырхагахо, – игәы иаәтеихәеит Зыкәыр, – сара ишыздыруа ибдыруандаз – Есма Хәырхәмәл-пәа, Есма!..»

– Уара, абри уаха уафы димбазо, апхынра дузза дабатцәа-хыз?! – ихәарц игәы иштәазамыз иааиңыткәеит Зыкәыр дзыз-хәыцуаз, рөыңгәы җеины, ишыңкарцалац еипш ршьапкәа еилаңсаны ианыәашьтала.

Лад даалакыта-аалакытеит аиартә дахылаиәаз, иахынзәилшоз ихәәеыңгы даакәыпсыңхаит, амала җимтит.

Зыкәыргы иғкәыз даххәны ихы дшазагәуаз, аңәа да-нымтцанарсуазгы имбазакәа, даамтцааны даган, аашаанза знызатәыкгы дмаахәызар калап.

Амала, ашыжь рәы анырзәзәа ауп иангәеитәз иҗыза иаха лаңәааихышь шизымуз: Лад иблакәа иаарыкәыршаны аңәа хәәңза ичын, егырахь зегынңыара ихы-иҗы еикәа иузадымкыло иңәышын.

– Азыхьшәашәа раңәаны иуғәтәа, азыхьшәашәа!..

– Уара сылаңәакәа чүшәа избоит.

– Мап, пәушьт, иара ус маңк, – инапгы ааиҗишыт. – Акьатеилашә умазар калап, – алаф ахь ииаигарц дналагеит Зыкәыр.

– Акьатеилашә иазууеи, аха сыблакәа чызар иахьа ашкол ахь сузымгеит.

– Азыхьшәашәа уғәтәа, азыхьшәашәа!

Аиашазы, Лад зыхьшәашәала иҗы анизәзәа ашьтахь ибла ачы-ракәа еихә идеит, ирҗыкәыршаз аңәышрагы рхытцуа иалагеит, амала, ибла ихыз акаңшыра цомызт.

Шьадиа шаанза дгыланы ирызлырхиаз рхэы, ирппа ика-
жыу абажэ зылабаа еицш акэын Лад дшахэацшуаз. Лгэы иал-
сыр хэа дшэан, ѳбака ѳатца ѳеигазшэагы иуит, аха дара уртгыы
цэгьамыждалоуп икыркы ишылбааз.

«Уеихачабааит!» – ихэеит Зыкэыргыы гэаныла, ихэы днаханы
икэыргыло.

– Икашэцауеи, уара кэацынраа, счеицыка шэатэашэым-
шыауеи? – иагьа гэала лымазаргыы, лафк наламыршэкэа им-
цаажэоз Шьадиагыы даарыхтыгэлеит.

– Ди, иахьа закэтэы мшу бымдыруеи хара хзы, сентиабр акы –
рапхьатэи амш, атыхэтэантэи ашыкэс: хагэкэа уака-уаказа ичуп,
хаблакэа кацшыуп... Ех, аф асхгыы, цьоукы-цьоукы реицш ажэа
сыцааиуандаз, иахьатэи амш иазкны изакэйтэ жэеинраалаз
иапыстдарыз, – Зыкэыр дцэытцыцшшэа Лад ишкагыы днацшит.

Ацхашьара рхибахэа рфаархеит Лад иблакэа, ихы лаиркэит,
атак азы ахаан цыыба итыхо инымхацыз Лад абрака ҫымткэа
иҫааникылеит...

«Игэы аахэны ишцааиграшэеи иаразнак, шыкэсык ахы-
атыхэала... Азгабцэа зкышэ икэызтцалоз, хыхьтэи илбаацшны
ирыхэацшлоз... Уи дакит, аха дышпак, аныхатцкыагы ус азэ дакит
рхэо смахатц... Ишцеизыкасцари?!» – иацхьа игыланы инеиуаз
Зыкэыр ифыза дизхэыцун.

«Ацхынра дузза лиакка ицеит... Зынзатцэыкгыы лыбла сынтал-
мырцшит. Хэнеицырцуаз аҫынгыы уамашэакэа акэын дшыказ:
лыхцэы дашьахар хэа дшэозшэа, лышыи-лышыи еикэтцо лшыапкэа
еихылгон, ана дынгҫаҫкэыкэуан, ара дааҫаҫкэыкэуан – лҫызцэа
дрылахэуамызт. Атэтцэа калеит – атыхэтэантэи атэтцэа! Ашэ
аҫы адых-сыххэа хэаиҫахэит – сара сытрисны саагылеит, ларгыы
даатрыст, дагьаагылеит (усшэоуп ишызбаз) ...Ех, сгэы! Убаскан аиха
цхафыр зыкэшэаз атцла акэаз ҫыт амкыаны ишцо еицш ауп сгэы
амкыаны ишцаз... Уахагыы имааит... Есма даасыхэлаччеит (усшэоуп
ишызбаз), акы сархэарц ртахызаргыы каларын – лцышэкэа
ѳеихыпхьа-ѳеихыпхьеит... Адунеи зегь шэтыпштэылан, хашкол
жэа-этажкны еихагылан... Дансывсуаз лыхцэы атыхэ аназара
нахьысит, сгэы анамкыоз иахьѳышьтысхыз ишьхынпсыланы иаан-
хаз снапы... Есма лҫызцэа днарылашэкэеит... Сыздыруам сара ас
шакаамтэ сыказ. Санаалтэ – Есма дабаказ! Ашкол зырхыцхыцуаз
абжькэа еикэтэахьан, амала, акласскэа ирыѳоныѳны акеѳ-
акеѳхэа иуахауан хартцаѳцэа рыбжькэа. Пшыаала сҫынасхеит...
Уи асаатгыы цеит ашыз итаршэны иамоу имш иакараха... Сдэылтцит

сыпсы сымхарацәаха, сдәылцит хартәаы иаңхәагы, аха Есма дабаказ... Уиаахыс абар уажәшәта хымз ирыкәуп!..

Саб дааит – агәырғъара сыман, шақа истахыз уи агәырғъара абжак Есма илистар, мчыбжык иадамхаргы зны цъара лцәаара снахыпшыр...

– Урт амш цсырмацгақәа рцыхәтәа ццәеит иахьа! – Лад иоу-разоуроу дөеилбзаа-өеилбзааит, – иахьа Есма дызбоит сара. Аштә сшынташылалак – есышыжь дахьаабыжьшәо нахьхьи атшәарафы даабыжьшәоит: ашәтқәа шаша-шашаза излоу лыткы жәөанпштәала лшәуп, лыхцәқәа лызқәа ршышыуеит, мап, лхы иакәыршоуп... Акы лаңхьақа иааиаганы, егы лызқәа икыдзаргы калоит... Нас днасыхәлаччоит...

– Шыжьбзиа, Есма!

Сара схатцами, раңхьа апсшәахәара сыхәтоуп. Амала, сгәы цъара имтрысроуп, схы-сфы аеампсахроуп... Иалоухи, абарт снапқәа, снапы мыждақәа – акьанцъа анапқәа реипш ихамкәалазо, ргартә сымамкәа иаасымпыцхоит...

– Бзиара убааит, Лад!

– Бышқакоу, Есма?

– Хар сымам, уара ушқакоу, Лад?

– Саб дааит, Есма!

– Исахаит, Лад, иудысныхәалоит!

– Итабуп, Есма!..

Нас хаивагыланы хфынаххоит: Есма гәатцагара дысзааиуан, икәлап, уажәшәта сьжәахыр афынза дөеиуазаргы, азгаб лызхара акратахума, аихаракгы, урт аңхын ханожьу ауп ианрызхауа...»

Араш дукәа иаарытцагылахьан. Урт ршыапқәа урыбжыпшыны, зынгы-пхынгы акадифа иатцәа згәы итаршәу ашкол аштә унықәпшуан, нас – Есма ашкол ахь даазгало амөа, анкьа Анцсаа школс ирымаз, уажәы ус хәартара рзызуа – аҫауад Мырзакан игәтәы өны... иара ус хыбрақәак, нас, Лад иеипш иаха измыцәаз цәөцәақәак ракәхап – ааңын-дәыкакацқәа реипш еилыграа аштә реаакәрыпсахьан.

Лад адырөегх дөеилыпсааит, ишыргәытца иөаркны иахәйжәпа самсал афынза аңырпырхәа амца өеихкьан, игәы даҫа кәаз ҫыткгы еитамкьаны ицеит...

– Атх иуннатаз анаптың уныцит, Лад, – ихәеит Зыкәыр, дихлафааны ихәоу, иара ус Лад илакытца ачырақәа ахьцаз игәы иаахәаны ихәоу узымдыруа.

– Сыблақәа ҕаңшызар снейзом.

– Алаҳәахзы умбахей – убастәҕа ртың аҕы инейны иҕоуп.

Ажәбатәи акласс ашәкәа раңхәа Лади Зыкәйри иаадыр-тит: аңкәынцәа неихәланарчит, ижәпахаҳараза абажәлҕа еиңш аеикәархә, ацартә ахәиуз ашә ах зәаазхаз афҕы. Уи иалан: абензин, агаз, ахәша шәыга амҕаза, амел, амра ашәахәкәа, иара убас ауафытәыҕса иҕынцәа иазеилмыргаша дача фәкәакгы..

– Ох, шаҕа иссирузеи! – акласс ағәтафытәҕа днейны даатгылеит Лад.

– Хымз есыуаха ңхызла сгәамгәамуа абра сыҕнан, – аңчхь, аңчхь хәа, иеырлакьзаны деимсан, амаа ҕаңхьаршәны партак иеаакәикит Зыкәйргы.

Амра иарҕазкыз ауалыр таңы еиңш, ашкол акеҕ-акеҕ ҕнгон, асаба рыцрыппы атаз-чазхәа ицаны аҕенңыыр асаркыкәа ирысуан, иаангы, рыгәкәа ҕарха иҕаңыҕаҕуа инкаңсон, абраҕа игәылцыз, абраҕа изызхаз ахычпаңыр хәаңштәылақәа.

Лад игәы ҕтыблаа-ҕтыблааит, ашырхәагы уахь иҕынеихеит. Урт ахычпаңыркәа, акаҕаб еиңш ихы ишавагьежуаз, ашәыга иатҕеи ажьакцеи еимадырчыҕхьаз ңенңырк мчыла ирзааиртит:

– Шәца, шәца, шәарт арыцхәкәа! – дмахңсахуа идәылицарц даҕын, – адунеи шәызхара ишәымбари, шәхәыжә кашәымңсари... Шәыблақәа хымтзат, уахь аҕым, арахь!.. – иааиртыз аҕенңыыр иахәаҕымшәоз игәгы рызңыжәжәуан.

– Уаала хәндәылцып!..

Лад игәы еиҕанкыдңсааит.

Ажәбатәи акласс иавсит, ашәкәа аартын, аха азәгы дмааизацызт, ашта тәуан – азәгы дыҕазамызт, арашкәа ршыпы убжыпшны иубоз амҕала ахәйтәхәа ахәыцкәа кылсуан – азәгы дыҕазамызт...

«Дабацие, ахәаз лытаңсааит!» – игәахы ңыжәжәо деимдон Зыкәйр.

– Мап, Есма рыцхарақ дақәшәеит, мап анакәха, иахьоу?! Иахьатәҕьоу?! Сара егьсурым, аха – раңхьатәи амш, афызцәа, артаҕцәа, хашкол... Мап, мап, Есма рыцхарақ дақәшәеит!..» – иңсы тоушәа, иҕамшәа, дыңхызушәа, длабҕабоушәа, шәты таңыымзар акы иақәымтәо ашхыц еиңш ңыара ихы изкыдымкылазо дрылан Ладгы.

– Лад!

– Ыы.

– Ушпахәаңшуеи уара?
– Аклассҕеи иануу? – иеырхатцаны, алаф ашқа ииангарц
иҕеиназикит Лад.

– Мап, Есма!

Ихааза дааиҕаңшит: «Уара усымамзар схагахон».

– Лад!

– Цшьяала, арцаҕы дҕахәаңшуеит!

– Абри аурук аантәар, уи аилкаара сеазыскуеит.

– Изла?

– Исхәыцхәеит.

– Ишҕа?

– Лҕыза слазцаауеит, думдыруеи дзыцныкәало – Шьурет
Бигәаа-ҕа?

– Иаҕахым Зыкәыр! – адырҕеҕых аҕхзы ҕаикәнаҕеит Лад.

– Уара узыцәшәои?..

– Илдыруеит.

– Умшәан! Илацәажәо – Зыкәыр Абжарба иоуп...

Али Гыд-иҕа аклассҕеи даадтын, инапы амел ахатата дара
рышқа иҕааихеит, дызларацәхашаз ажәагәартакҕы ааирмазеиит,
аха:

«Хы, ироухәараны иҕоуи уажәшьта! – даатгылеит уи мацк
данырзааигәаха, иарҕарцәахеит, хымз рыла иарҕарцәахеит!..» –
иблақәа хааза днарыхәлаччан, ишьтахька днагьежит...

– Шьурет! – Зыкәыр ибжы дамеигзакәа ҕиҕызшәаҕы игәы иа-
бан, аха Шьурет илмаҳаит.

Уи, ажәфанҕштәыла лбатистцкы илнахуаз лзара хәыцы
неихтәашашәа итыртыруа, лышәкәқәа еиқәчыгә лгәы иадырҕә-
ғәала, арашқәа урыбжыпшны иубоз амҕа лхы ақәк, лымацара
днеиуан. Зыкәыргы иааирццакит: – Шьурет!

Уи, лызқәа акы нкыдсылазшәа, азынаказы даатрысит, нас
даатгылан, цшьяала даахьахәит.

– Иаххәеит хәа, бҕырзеитеи! – класск ала иеихабыра ихы
иархәаны, иеаарпыситәит Зыкәыр.

Иара усҕы иуаркалеиуаз Шьурет лхы-лҕы иҕаңшышьза
иҕеибакит, нас, мацәазтың-мацәазтың акылшкәакәахара иалагеит.

– Мацк бнаскызгар сҕахын, – азҕаб лыпхашьашьа ихы иархәаны
зынзаҕы иеирзажәзеит Зыкәыр, длывагыланы иҕәнынеиха.

Шьурет даатгылеит, дагынаңшы-ааңшит.

– Аказы сбазтаар сҥахын, – рылапшкәа ааикәшәеит, изыхкәа издыруам, Зыкәыр игәы шәазшәа иаатрысит, иарпысеыр-хатдарагы ишәхышышы ишыапахы ағыланахеит...

Лад дгәәтеиуан, наххыи аҥыкәреирта далагыланы дахырызыпшуаз: Зыкәыри Шыурети зны иаатгыло, нас ҥбака шыаҥа рапхәака иаакартон...

«Анапкәара-шыапкәара дакәйтцит, инапкәа шивахаз еипш икәеит ихгы. Ассир, илеихәои абрыскаамта?! «Есма дабакоу?» «Дзымааит иахәа!» ма «Уаха даазом!» – аа, ҥ-ажәак, х-ажәак роуп иатаху... Нас, урт саатк ихәатәума?! «Уаха даазом!..» Илзыскхәоу ажәеинраалакәа акзатәык иадамхаргы дапхәахәоушәа дыкандаз... Зыкәыр ианихәоз изуамызт...»

Зыкәыр Шыурет длыдтны иҥааихеит.

«Башоуп! Иаашәа злакоу ала, башоуп зегь... Аа, ихы икәа иштәа иҥоуп, игәы аналакоу ишыкаитцалац еипш ишәкәтра икәом... Илахә еикәуп, игәампхарыз акы иахаит... Башоуп зегь, башоуп зегь!..»

Зыкәыр Лад данынеиҥапш даапышәырччан, умшәан хәа аа-нарго ихы ааирцысит.

– Изакәи, лҥахәы лҥухуазшәа, нак улкәамтцуети, хҥахшыраны хәкоума! – Лад адырҥегых аеырхатцара дналагеит, аха инааломызт – ампыл атзамц ишадымпара акәын иҥышәкәа ишрыдпцоз, иара ихаҥагы цкәа имахауаз урт ажәа хәылпшшақәа.

– Икоу умбои, Лад?!.

Лад икаитцара изымдыруа, иблақәа тырхаха Зыкәыр дааизпшит.

– Есма ашкол дтырхит!..

Аеырхәа апхз кәанда икәа илҥашит, егәаикәлашьцеит Лад.

– Ақыҥа ләтәарымшьеит – Акәа дганы дтарцтеит – арҥаҥцәа ручилишьче...

Икаууа иаатынчрахеит. Ампышта ссақәа ршыапы иатцапыжәжәозшәа, аҥчахәа игон ршыргәйтца иатцахуаз ахәса рыбжы...

«Шыурет дызгаб бзиоуп, лыблақәа шака ииатәоузеи... Исыкәшәазеи, мшәан, ахаан схы иадсымбалацт – азныказы сеилууаа саакалеит, исхәозгы насҥабарц апсык ауп иаасыгхаз... Шыурет лакара ипшзоу уажәазы хашкол аҥы азәгы дыкамзар калап!.. Салагахт саргы, Лад иеипш атәымажәа ахәара... Мап, мап, сара Зыкәыр Абжарба соуп... Азгабцәа зегь еипшуп... Шыурет?! Дзыкапшхәи, мшәан? Саргы ус сыхзароуп ассир...»

Лашпсы ианааеҥынгыла, Лад днеин, азиас гәааны ианыказ зны иаанагаз хәхә дук дныкәтәеит, Зыкәыргы дааин, ишыапахышәа ахахә иҥаакәикит:

– Лад!

– Ыы.

– Уааи, уатэы хэыкэланы Аќаа хцап.

Лад уи аќафимтит, ибла ахмырпазакэа дахэацшуан, Лашцсы ацэќаырпаќаа ирапца, зны амшапы мпыл еицш инеигэйдто, даеа зныхгы инзааршышыланы, рнацэахы иаакэыршо иаар-гоз абгыц, цыпхтэи абгыц, ац и ефшээз абгыц. Уи шааиуаз, апсы еикэнархарц атахушэа, Лад дзыкэтээз ахахэ иаавагыежит, инахынпаша-нахынпашеит, аха уаха умцсит – иахэеит рацхэа иааиуаз ацэќаырпа, иацрасны, нас афытра иаатцак иаманы, егырт ацэќаырпаќаа ахэеихэмаруаз азымыж агаахы иагеит.

– Лад!

Лад ихы фышытихын, иблаќаа тыгга Зыкэыр днеифацшит, даапышырччеит. «Иагеит!» – ихэеит уи гэаныла, абни абгыц ада уаха хэыцырта имамшэа.

– Ихэааумган, Лад, Есма дахыќазаалак дхацшаауеит, убри сара исыдзааит, нас сажэа ажэазар умбари... акагы хэаас иќоумцан.

– Иахнацауеи уи?

– Иахнацо уасхэап... Уртќаа зегь збаны еикэырчыгэ абра схафэ итэахуп, узыршэа, – Зыкэыр итцегьгы дааскъан, Лад даайдтэалеит, инапгы ишыамхы иныќэитцеит, – машынак хлаќэтэаны хашашоу Аќаа хэеиуеит (ххэычќаоума, нас, уажэшъта, хэызцэа айбашъ-ра иалагылоуп), арцафцэа ручилишыче хэа изфу хашыталаны ихацшаауеит, сара снеины, Есма даадэылган, дааган дааудсыргылоит, нас убасќангы афаца уфалозар ухатцам, ухатцатэќам ауп иаанаго.

– Иласхэауеи?

– Ассир далашоуп, уара, абри!.. Илоухэаша узымдыруа-зар илылоухузеи? Иазхоит уажэшъта!.. Ацъарсеи еицка еицш укантхаимантхаиуа уыќатцаны акэымќаа, лыжэаа унапы аатцхны, пшыаала дума апарк унтал!..

– Хы, ари лыжэаагы итаххеит!..

– Уи егымазам, Есма уажэшъта дќалаќь зѓабуп, аќалаќь афэ усоуп ишыќартцо.

Лад ихы зынзагы инеилууаан, ахахэ днахышышы азы дынзаахалазшэагы игэы иабейт!..

– Бзиа бызбойт, Есма, хэа иаахтэаны... Аќалаќь зѓабцэа усоуп ишыртаху – урт аќаѓъариа дырбар амзаатэ рзаауеит.

Лад днеилууаазейт.

– Сгәы сыхъуеит хәа, иахъухъуагъы унапы нақәкны илырба...
Уи азынаказы мап-чап лымхәар лушам, азгәбцәа мыждакәа усоуп
ишыкоу...

– Иағаршәзаны мап лкыр икастои?

– Икоуцахуеи... Икоуцара умбои – илызкны иумоу уажәеин-
раалакәа иреигәушъо акы аатыганы улзапхәа.

– Уара улзапхәа!..

– Ассир далашоуп, уара, абри!

– Есма сара бзиа сылбазом!..

– Улбоит, улбоит хәа уасымхәеи, улбоит!..

Уара уи абоудыруеи хәа аанарго, Лад Зыкәыр днеиғапшит.

АМЗА ИАТӘЫМЫЗТ

Ахәылпәз – акрыфара-акрыжәра еиха уафы ианигәапхо
хнапы нахаркуеит, егъа хәидхаларгъы – хнышъталаны аңсшәа-
ра анахтахугъы хиартакәа рфы хқалоит хәа акәын Кырантыхә
исасцәа шгәыгуаз, аха:

– Нан, пхашәроуп, артгъы сасцәоуп, рфы азы тағәаны
иумыртәан! – дшәапырхапуа даайдгылеит Кырантыхә иан.

Кырантыхә фимтит – иблакәа ыршанханы агәашә ахъ дыпшуа,
аматцурта ашәака дадгылан.

– Уигъы дааип, хәфны амфә иахәа имбеит...

– Баагыл, сан, ауаа шынхо ханхарц хәфызар, ауаа икарцогъы
кахтәп!..

Ан лгәы ааканатцеит лычкәын длықәымцәкәкәа дахыла-
цәажәаз.

– Уара ишутаху, нан... Амала, итцасымхар хәагъы сымшәои,
изатәми...

– Дағәа цытк хәапшып.

Аколнхара ахантәафы Мурағ Азлиеи абухгалтер Саати ыкамызт.
«Мчыбжык цуеит айбыхәара хәфеуижәеи – азатә, азатә!..» –
иңсы аилалара иалагахъан Кырантыхә.

– Кырантыхә, хара хцеит!..

– Умш аабзиахааит!

– Алпха-агәапха шәымаз!..

– Абаакәа, дағәа мацк иашәычха, акырзычхаз акрибеит, фынтә
затцәык иааихашыр иқалоит.

Абартца икэтээз асасцэеи ашыака иадгылаз апшәмеи уажәы-уажәы рыбжыкәа ааилартцон, амала, даргыы цомызт, алфатцә ахылзза асаанкәа ирытдахәаны аҕапарәҕы игылаз акәацгыы «каломызт»...

Ус, уаххыатәи ацәынхакәа зкыркы дрыцкыаз агәылацәа рлакәа иааилартцэит, Кыарантыхәгы дыбгыааны агәашә ахь иҕынеихеит.

Еикәңах гыргызганла иҕахәаны ишытазар иаагылоз ракәызма Мураҕи Сааҕи:

– Хапсцәа ирымаҕоуп, уара уакәымзар уаха, саб рыцха дкәацуа дгыланы дааргыы азә шыаҕак шизыкасымтцоз! – ихәеит Мураҕ.

– Убас хаапсоуп, убас хкароуп, Кыарантыхә, аишәачара акәым, ахчоуп уажәыткәа хҕыцҕагы хзыхәо, – инацитцеит Сааҕгы.

– Алақмар дсырхәаткәеит урт!..

– Икада?

– Саншыа, ари лаб, азагатовказы иаарышытыз ақанцкәа реихабы, егырт – иубац – хгәылацәа...

«Сара сааианза итәандаз агәы рымазтгыы, уаха гьамала акрырҕастара сыкан!..» – гәаныла даамақарт Мураҕ, аха ивагьежыа дҕыжәызхыз Кыарантыхәи, ишыклацало ишытаз Сааҕи иауреихәахуаз.

Ахәылццаракәа реицш ицәыркәацәырасуа акәын алашыцара ишалубаауаз аматц зуаз ахәсақәа.

– Уа бзиала шәаабеит! – амардуан дшыҕхәыншәаткәыз дцацаза даагылан, апсшәа ихәеит Мураҕ. – Хаи, иабахәа, жәларык амла шәахмыргеи...

«Бзиала шәаабеит зхәаша апшәа дыкоуп, иууазеи, дад?!» – ихәарцаз иҕы иҕанххылеит Кыарантыхә ианшыа, аха мчылаткәа ичханы иҕеаникылеит.

– Ус шцоухәои!..

– Егәаурым, дад, егәаурым...

– Апшәа азы леимышытыр, асас инапы злеизәзәагәышыои!.. – уеизгыы-уеизгыы игәы иалаз нықәимхәар амуит аншыа.

Мураҕ иблакәа цыркшәа ипатца длыкәңшит: «Хее, атахмада хырымгә, ублакәа хтаанза унапкәа умкәалан!..»

Кыарантыхә имтцәыжәақәа шыштынахит ианшыа ицәажәашыа:

– Уажәшыта хаикәшәоуп!.. Ее, анапызәзәара, анапызәзәара! – даабалыбаҕеит уи.

– Ача, бабакоу?!

Мурат азныказы днеилууаит, ашьтахь ишьыргэйтца ишаркны
ихагэаҕынза дшышыуа гэхэара хаак ҕеихысит.

– Саргы уажэшьта акэац «тысхып», – Мурат ишка даалацэ-
кэысын, амардуан дынталеит Кырантыхэ.

Икаҳаны иказ агэкэа ааҕандахеит:

– Ее, иабахэа, хамшыаеи!

– Амгэа еиыызхуа цгэык рыдыцсылон хэа!..

– Инавала-аавалар зтаху азэыр шэыказар, шэыцхамшан.

Амза нагзаны имтэыцыт, аха амра иаманакуа икацхон уаха.

Мурат илацш даатцашэеит Ача – уи мпахьшыык кэашэза
лыжэахыр икэыршэны, гэгэымкгы лывак, ашаца-шацахэа
ашта дыкэланы дааиуан.

«Абыржэоуп... ҕ-ажэак рыдамхаргы!..» – ашацахэа амард-
уан дналбаан, даатгылеит Мурат, днацшы-аацшит – азаза зкэаҕэа
икэш акэкэыхэа ашыац иахоз аҕаатс ада цсы зхоу акагы иааигэа
икамыт.

Акыр данизааигэаха дгэалтан, даатгылеит Ачагы.

– Ача!

Акамчы лхиҕыазшэа даатрысит Ача.

– Икалеи, ас хьшэашэашэа ббахьоу, нас уаха акагы амхэазеи
сара стэы?!

– Анцэа итцх, ианугэацхалак ишцакаитцои зхышьыаргэйтца
сакэыхшаша! – дтэаамаауа аатра даавтын, дара рышка иҕааихеит
Кырантыхэ иабхэа.

«Ухагэта дыкэсааит Анцэа, уцыба итаҕэаны утэазу,
узыргэаҕзеи!»

– Аҕазазага кахэхэы илеиуеит, ақэа зутаххеи...

– Ага дааины абна ххы даныкэтэаз ажэлар хақэымзитеи,
уажэшьта акы дхархыуа хақахума, – зны Ача дналыхэацшит Мурат,
нас – иаарыдгылаз...

Кырантыхэи Кырантыхэ ифызцэеи рышэнаҕақэа рҕы Мурат
итыц ылихижэтеи акраатцуан. Уажэшьта уи, ацшэма инапы нархха-
ны икэнаиргаз атыц иирбомызт, иаргы, атэарахыи рхы шынадыр-
халак, аб цааимбарахк еицш дцарцаруа, астал аханза дҕеины
итыц ааникылон, рацхыатэи атэцагы аашытихуан...

Рацхыатэи атэца!..

«Ухы хагымхааит, дад Мурат!.. Уаха унапы хануп... Иахыа иум-
беит ажэлар рныкэгара!..»

Афбатәи иатәцагы ари акәын... Ус ишыкалоз Мурат дацәымфашыо идыруан, дара изхәозгы ус иапуп, ихәатәуп хәа акәын ишырхәоз.

Нас, азә ифәнаҭа иҕаимтац уаха Къарантыхә ифәнаҭагы иаукаитцахуаз!..

Ачагы афы лнахауан.

Имуит Къарантыхә, имудәҕеит:

– Сысасцәа ирықәнагоу астал ансзырхиа, ирықәнагоу афына-хагы дырхагылазааит, – икҕеицалеит «улкәатц, даацсаны ды-ҕоуп» зхәаз иани ицшәмеи, – иара хәстол знапы ианыртцазгы дшәымбазои?!.

Зегь реиха еихых-еитцыхыз, зегь реиха зыбз қацшыыз, иду-уз алампа иадубалон Мурат ихы-иҕы цаҕа... Нас – зегь реиха ихатәраз, ицшәаз, ишшаз ажыхәҭа, зегь реиха ихааз ажәа, аблақәа...

Аха артқәа зегь ҕеимтазозшәа кәитцон Мурат, дҕеимтазозшәа кәитцон Ачагы. Амала:

– Афынаха, итыркәамцааны, итыркәамцааны... еилых дҕам-лароуп!..

– Афынаха, лахьхы ацыхәаҕы итәоу рҕазшыақәа сҕәаҕхом!..

– Афынаха, ус акәзар сатәцақәа баарых!..

– Афынаха, афынаха!..

– Уара, абри хҕынаха лыхьз еснаҕь исхаштүеит? – иватәоу ихы неиҕакшәа, дычыхырцаауан Мурат, изҕытцигалак изхара Ача данлықәцәажәалак ашытахь.

– Ача Расим Ачыргба ицшәма лакәҕәышыаами!..

– Хәи, бзиақ ианиаша! – адырҕеҕых ицсы кәыркәыруа ас-тол иқәланы, ачысқәа ирыхкыашо лара лышқа аҕынаныхон, ифалҕәйдцалон, иналылашәкәон:

«Сыпцтазаара абра иалагоит, ма абра интәоит!..» «Уаха абарт саархазыргылаз убз шышьаны иуҕахааит!..»

Зыблақәа аҕәыбжьыхыршарта иқәыргыланы астал иахатәаз афыжәцәа ракәым, аҕацшыараҕы итәоу атыцыхацәа ирызгәам-ташаз рахәыцқәак нарыбжьалалон Мурати Ачеи, аха урт иараз-накгы иаацытәцәон!

«Ма сыпсыроуп!..»

«Уаха абарт саархазыргылаз!..»

– Афынаха!..

Атцэақәа еидкыланы ианлымихуаз лнапггы надкыланы
иааиргәгәеит Мураҕ.

Ача амца ҕалыхҕыа-ҕалыхҕыан, уахак дызталмырҕшуаз
лыблақәаггы ҕшыаала иҕышьтыт.

«Срыкәыхшааит, ишҕатцаулоу!..» – днырзаакәкәала дцан, азны-
каз, дахыҕкоу-дахыану изымдыруа даанхеит Мураҕ.

– Азыша! – игеит азаготовкақәа рылзхуаз ибжыы.

– Хаҕшуп! – инациргзит аҕанҕқәа реиҕабгы. Мураҕ даалҕеит:

– Аҕынаҕа!..

Убасқан Ача днаихәлаччазшәа ибеит Мураҕ. Усканоуп знык-
ҕыарала далгарц анизбазгы:

– Жәа-ҕәыцак!..

Изжәлак – ахәынаҕшыыга зфаз акәчарақәа реиҕш рых-
қәа лхыдышышыуан, иара Мураҕгы – ичыкә игәытцамзо,
дҕырҕамшәырҕамуа дтәан:

«Сыҕсыроуп, ма хататцас сынхароуп!..»

«Амаҕ иакааит унапы!..»

Мураҕ, ацыркы икәашашәа иныкәашәа ырҕшзо адәы да-
наақәгылоз, амза ҕашәахыан, аха аетцәақәа баҕыа-баҕыаза икыдын,
ирылшоз ахәычалаггы идырлашон.

– Ғәаҕрас иҕоузеи, уаха ара уажәштал! – ивагьежыуан
Қырантыхә иҕшәмеи иареи.

– Изуеи, сарбағ слымҕа иҕақаауа агәылара сышьталаратәы!..

Ача днияҕеит.

«Срыкәыхшааит!..» – иҕсы лхынҕашало илышьталаны
аматуртаҕынза инеит, аха ақышә ашә ҕакшазшәа игьежыны,
Ача азазаҕы иалылдаз лышьта ихыланы, ихыагәгәа иара ишҕа
аҕаанахеит.

Ачаггы Қырантыхәраа рҕы дышьтамлеит:

– Хәышықәса раахыс уахақара лхала днысмыжызацт,
слыцәшәоит, аҕшқа диҕызами...

– Бхаргәашеит!..

– Ада цәгъара ҳзыкамлааит!...

Мураҕ иарбағ абжыы рылазу сыздыруам, аха ахәацәара иа-
лагахыан Анҕсаа рарбағқәа. Қырантыхә Ача рытқаа абахча-
ҕынза даннеига, даагьежыт.

«Хышықәса цуеит цсеивгара симтауеижытеи... ари днықәыргеит
иарггы дналагеит... Азәггы имырҕакәа, сыхггы хымзг амыргакәа
саиуеит...»

Рбартақәа рылахь итаршышы, атх акәа рычетаршәны ицәан Расим Ачыргба ихыбрақәа. Ача акәасқәа дыџапалан, ашә мацзак иаттрааны, ллымха надкыланы дзырџит: лыцәаштыбжә кәымшәышәза, хьаак данамыргәақуа дшыцәалац еиғш дыцәан Ача ланхәа.

Кьарантыхә мчыла илиржәыз аџатцәаки, уахантәарак дызха-гылаз Мурағ ибла цәакәкәалақәеи ацәа лхырцан, дуалыуашошәа, ашәталара лтахымкәа дықан Ача. Уи зны абарта атдыхәафы игғаз ацәардағәы днықәтәан, амартақ лыбға иатцатцаны дынкыдиаа-леит.

Асар рымџа тхәахаа ажәџан агәы иалганы иџашытын.

«Адгьыл акәым, ажәџангы мџала итқьоуп, уара узы арахь мџахәастак кәмлеит акәымзар... Ағхәыс лымацара данықәхалак арбағьгы леиҟырбоит!..»

Етцәак кыдшәан, ажәџан агәы ҟырффа ишлеиуаз, аиатцәара цамцам иналаз ицеит.

«Уара исоумхәаргы издыруеит!..»

Ахьатә гәи амра ашәахәақәеи рыфџы лаҳалаҳауа иџнан Ача луада. Уи зны лиарта кәлцеит, нас, лцәа дахьынакыслак ишылхыб-зауаз лҟеиылхын, аҟенцьырқәа аартны дкәашәза даалагылеит.

– Ача!

Дџышьтшәаит Ача.

– Ача!.. Цшәаала, сбымшьын! Сара соуп, сара!..

Ача аҟенцьырқәа днырзытрысит, аха иламразакәа иаимкьан, ажәџанахьтә длеизшәа адыххәа длыџнапәлеит Мурағ.

– Сан! – шытахьла днеитаҟеит Ача.

– Сара уажәшьта цсык сиџызоуп, аха бара бхы ахымзг абмыр-ган, Ача!

– Сыхәхәоит!

– Быст стапанча, бсеихсны сшы! – Мурағ итапанча днахан, астал инықәйтцеит, – уаҳа сылшом!..

– Сыхәхәоит!

– Саныбшьлак ашьтахь!.. Уаҳа сылнамыршеит. Хышықәса дузза!..

– Удәылцқәа, ма ажәлар еизызгоит! – шыафакгы ашә ахь иаақәлцеит Ача.

– Саныбшьлак ашьтахь! – Мурағ дааиақьан, ашә даапырагы-леит.

– Сыцсы сара сақәитуп!..

– Сара сыңсгы!..
 – Усыдызцалеи, уара, аламыс умазами?!
 – Зегь-зегь сцәызит: аламыс, ахьз-аңша, аҫаацәа... Баразәк, баразәк!.. – шыафәк лара лышқа иааихигеит Мураҫ.
 Ача днеиҫаҫеит:
 – Мама дфыхоит... Ахьымзг, ахьымзг!..
 – Ифыхааит адунеи иқәу зегь: иңсхьоуггы зыңсы ҫоуггы, иҫынхоуггы иҫоуггы – азәггы сицәшәом, акаггы сацәыңхашьом... Бара, баразәк!.. – Мураҫ есааира дылзааигәахон, Ача днаскьон.
 – Сыҳәхәоит!..
 Мураҫ иҫаҫа ҫыаңақәа инарылаз иҫеит Ача лыбжы..
 Ашарпыетцәа ахатаггы цәышза, аатра зәавазшыуаз, абагыр абжы ифнаршәартә икыдын, Мураҫ астал данаахаххуаз – иҫацәкакараза иқәыз итапанча апатронақәа ҫеиҫан, аҫенҫьыр дынкылуааит...

АШЫЦ ЦЪАРҚӘА

Сынтәа ашьха уамашәатцәкьа ибзиан. Ашьыжь ашьхақәа иаарывҫыҫуаз амра, ҫҫацк уаҳа инапырамҳазақәа, ажәван иатцәа ишатоу ицаны амшын инзаакәкәалон, уатцәы адырҫегьх, амра кәалыкәаҫьо еиҫаацәыртцун. Абас амшқәа цон, иҫеит мчыбжьқәакгы.

– Еех, Аллах, уаҳзеиғьха, иуаҳхәараны икоузеи, унапы хануп!..
 – раңхьа ахы аацәыригон абчарах ҫанашә, хәылҫазыла аҫың аңхьа ианаатәалак.

– Аладаггы ас иказар – шәыда-чгада ҳаилгеит.

– Исызхатом, ара амш бзианы, уа ақәа ауазарггы калоит...
 Астцәкьа уафы ибахьоума?!

Хәык рызкын Анҫсаа рколнхара ашьамаҫа: аҫаҳмада ҫанашә, Қсас Аҫырқьба, Қәчықә-иҫа Дикран.

ҫанашә аныхәаф ифамшәаша аныхәаңхьызқәа рыла дықан: ижәлаггы иман, ихшараггы ықан, иңшәмаггы аҳәацә еиңш дгылан. Аха, хгәыла Қазылбақь хәашабга иҳәалон еиңш – улахь ичышәрацы далагар, зынзаггы ичышәзауазаап: аибашьра алагамҫазы, заа схы апырзгап лхәозшәа, ҫанашә иңшәма ауаха иаалыгхеит, ашьыжь лыңсы ҫалыхшәеит... ҫанашә иңкәынцәа рыпшьыкгы: Мсауҫ, Лит, Шьмаҫ, Шьқьаҫ енакала ашҫа иааиңҫыганы аибашьра иргеит.

Ашта ианныкәтц ҫымзгыи цқба имтццкәа, ашәкәи кылххы иа-
аит, Ханашә, уцкәын агәыбжъаньтә дыхәны Қарт дышьтоуп хәа.
Ицъыба итагәышьәзи атаҳмада – уажәи Қачыкә-ица Дикран
рреит хәа дызцу ацъмакәа, хәыбжала илаимтцажъны, ахатцагы
дабакагәышьәз, ргәыла згабк даашьтыхны Қарт дцеит Ханашә...

Ускан, ахәшәи ашьақы-зыки, апсрей рыффы ахшәшәа ицон
астудентцәа иахьатәи Вакетәи рзеипшнхартә. Ханашә ихтырца
бгәауа дышлышьтаз, дынкыдтаало, цәгәа-бзәзала, Шьмат да-
хышьытаз лыпшааит ргәыла згаб.

Шьмат азәгыи дидыруа дыкамызт.

– Иаууеи, абзамыкәажә! – ихәеит Ханашә, даины ицкәын
данааихагыла. – «Ахьымзг згон убауоу!» – ахаан адәахьы икам-
тәац алагырзқәа днарцыфланы иааникылан, азәыр сибоушь
ааигәахәын, ишьтазгыи днарылапш-аарылапшит Ханашә.

Иаб ибжъы идырзар калап Шьмат, мацк даахәыцымыцит.

– Ахә азы ишәмыржәын... «Ех сабиц, смылхам убакаоу, смылхам!
Анафшьрада атаҳзамызт!.. Ахәа дамыргәакуа дыкам – хәрашәакгы
зыпсозуеи... Сразкы акралазар, сылахь зынза имчышәзар!..»

Ргәыла згаб лфы атзамцахь ирханы дтәыуон... Шьмат уаҳа
дзаалымтцзеит, ашацкыраз ицсы ҫеихшәеит.

– Атаҳмада ицкәын димгар иуам, хара ус иахтасуп, – лхәеит
агәыла згаб, лыбжъы лыхәлашәаны.

– Харгы! – ихәеит, зхахәгы, зпатагы, зцәаматәагы
пашәшәза астал иахатәаз аҳақым.

Ханашә итаххеит ацътә, ма ахьатә кәыба, аха:

– Баба дукәыхшоуп, аҫны уназгар иузыкастоит, – ихәеит
апсатә кәыба ааганы ианаадыргыла...

Шьмат даныржуаз аены еиццәырыргеит Мсоусти Лици
рышәкәкәагы – азәи Севастополь дтахеит, егы – Москва амцан.

Дикран Қачыкә-ица (Акьынфәа Дикран), аурысқәа ишыр-
хәауа еипш, ахарц ишәын даниуазгыи. Ааи, ааи ахарц
ишәытәкәан!.. Иаб ианиааз ацъыбататца хьтәысаат ныкәызгоз
туцъарын, иан – аипка еикәырҫыи кьәҫки ахыртәыртцәыга кәыцъал
иеипшыз ачазхылпеи. Рыхшара затцәи Дикран канфетла драазон...
Амала, уи хәышықәса анихытцуаз аетцыс иахыбааны, ргәыла Кам-
шышь иеан игәчама иацхаит. Иаб знык итирқьаз ала аеан ишьит,
ицкәынгыи ирейгыз ахәшәтәыртәҫыи днаганы дышьтеитцеит...

Иани иаби ахпсаит рыцкәын дахькынфәаахаз, амала, ашьтахь
уи шака ихәаз рбар, хымцада иаргылон. Ааи, ааи, иаргылон!..

Дикран иани иаби инеиҕаркыз аканфет шиҕакыз, иаб иахә-
шьа дахьынхоз ақалақь ағы аа-класск дрылгеит... Саб ионы
иҳәартә данықала, Анцсықа дааит. Ашкол дахьынзатәз иацитзәз
ауп акәымзар, ақытағы данааи иаразнакцәкьа дыххәеит Дикран.

«Иаб дааианза дымнеиааит, данааимса иҕынтә дылкыл-
шәеит», – рхәауан дызбалак: инапқәа енағ иаҕхьақа ирханы икы-
зар акәын, мап анакәха, ишьапқәа реиҳа иаун, ҕара ицәйтцасыр,
хымпада дыхдыршәтуан...

Адәахтәи иҕшра-исахьа хәкәытцып – аҕшра-асахьеи аказ-
шьеи ахьеикәҕыртқәо ыкоуп рхәоит... Аибашьра ианала-
га ашықасанытцәкьа Дикран ақытсовет ағы мазаныкәгафьс
дҕартцеит... Убасқаншәа ауп Ханашә иҕьмакәа рыбжакытцәкьа
ларкәхәа хәыбжала ианааихәазгы... Арра иргараны икәз цкәынак
дааирхынхәын, иҕьмакәа дҕарытцданы аҕстақа дишьтит...

Дикран даххеит, Дикран дхәынтқархеит, зегь реиҳа ипсылоу
акәты ашпы иара изы итәахын, иреиҕу афы зтоу ауалыр днава-
лар – арытцәа амкьаны аҕыдхәа аҕаанахон, шәкәык-быҕышәык
рызкәитцәшәа, хәсақәакгы аусхәартахь даарыпхьалон...

ҕоукуы: «Дикран бзиахә, иара дшеибгоу...» – рхәон; даҕа
ҕоукуыхгы: «Акьынҕаа Дикран инапағы Анцәа хумшьын!» –
рхәауан...

Аибашьра агәтәтцәкьа аафнашоны, Акьынҕаа Дикран гәгәа-
ла ҕара дшьацәхныслеит, дкамыжкәа ҕоукуы дааныркылт
акәымзар:

«Уажәазы мацк ухы нахыга, иаахбылхыцкәап, ара хәкахми!»
– рхәеит, ашә гәгәала иахьакуаз кабинетк длыфнаргалан.

«Аферма уахысыпхьазалоит, уҕьмакәагы аашьтх, хәуакгы
уфап, нас ара хәками... Атмыхәхәарра закәугы дарей хәрей
иҳаибарбап!..» – иҳәеит аколнхара ахантәафы Мурат Азлиягы.

Қсас даншьхыла нахыс, Акьынҕаа Дикран арахь хәа ҕара
жәык днатцәкьангы иаахьеимцеит. Ррет хәа иҕьмакәа амар-
да ишағатцданы, есышьыжь дгәамгәамуа ахәашакәа даарталон,
ахәылцазы, дкараха, инапы дуқәа руакы ала игәчаматапцәа кны,
егы – акучер икамчхабаа еиҕш аҕырхәа иаамфантцәо дгәарлон.

– Ас хәхәом! – иҳәон Қсас, дыблакьо арахә дахьрышьтоу.

– Аллаҳ дсыманы сухәоит, дад, урт амышьтацәҕақәа
уерылоумгалан... Аҕсра уампытцдны уахзаагәышьеит, уфны
уакәшәагәышьеит... Аллаҳ дсыманы сухәоит, дад!.. – диҳәо далагон
аҕахмада Ханашә.

Ацəымха зыфəшəр хəа ишəо ацшқа иеицш, рцышə ашьац иаалымхзакəа, рцыхəа ырлакьтаны рызқəа инықəтцо, нас аееи-бытара иафыз рыгəчамақəа ирхьырфрны асаарақа илоушьта, ацшахəа иаваланы ицоз арахə дрышьталаны такəы дцеит Қсас. Мацк даатгылеит. Днацшы-аацшит. Нас исолдат-қьаса хеи-махəац аациган, ахахə днықəтəаны, агазет пжəаха атацын ылахəаны-иааирхəын, анбан еиқəатцəақəа алпыкка иааифеикит. Дазгəышьытəкьаны игəы ацанза иишьтыз алəа акыраамта уа инкыланы иман, нас иеихаргəгəа иикыз ицышəкəа ианаармышьт, ипынтца икылшəшəаны афəанахеит.

Дəагылан, адырфегьх днацшы-аацшит, алəа дахазаны ифəнутцка ишьтит, нас Мцага азиас иаватцаны ишьтаз афхаа дталаны ифьфөеихеит.

Ахахəрқəара дукəа днырхыкəша-аархыкəшо, днарықəцало-аарықəцало дшааиуаз, ахрақəа рымгəацəа зынзагьы иааидырцан, ажəфəан акəым, ушьапы ахьургылатцəкьогьы умбо азны-каз иаадырлашьцеит. Амала, Қсас дышцац дцон – дцон уи ахрақəа иааидырцаз рымгəацəақəа урытцыцшны, хтыцк иақараны иубоз ажəфəан иатцəа ихы ақəкны. Ус, иааимкьан: амра ашəахəақəеи, ашьац цсылеи, ахауа цстатцагеи меигзарахда иахькажьыз архак днықəгылеит.

Абри ацшзара ицсы алартцəаны дахəацшуа цытрак дгылан Қсас, нас деитцакы-еитцакуа амарда афьтца даталаны ифьнеихеит. Даргəыбзыгыр атахушəа ивагьежьуан, дашьышьуан ацша.

Даагылеит деитцагəгəа, исолдат хылца кəамкьа ааихихит, адырфегьх илацш аархигахт – жəафшык! Ифьцххара-фьцххараза, еиварцшыыхаа – жəаф нышəынтра – жəафшык арцарцəа, Ажəеипшьаа ианратəеишьа ашьтахь, рабцьарқəа нарыватцаны, рыцсы ааитаркрацы амарда инадиаалазшəа!.. Жəафшык! Жəаф нышəынтра фьц! Урт азəазəала ргəы инапы нықəшьуа, иқəыз аурыс шəақь жьакцақəеи, автомат дискқəеи, ацжəаха иахьымзас агранатқəеи, акаскақəеи рееиуа даархысит... Макьаназ жəафшык! Аха Қсас иимжыц ифьызцəа макьана иабақоу! Уи уажəы ааигəоуп даналагаз:

«Ашьхахьцрагьы ааишт, асы еимафны иаушт... Макьана сабақоу, макьана сабақоу! Амала, шəымшəан, сашьцəа, сеитəахуеит сара, ашьха уафы ишьапы акуа ианыкала... Ус адəы шəықəсырхом уажəшьта... Уажəада зынра шəхышəымгацқəа шəауқаху, гəнаха рацəа ззынхаз хашьхақəа ршьапафь... Агəнаха,

ацкъара!.. Зык ҳақәахтәарц хтахызар – хцәа хтны хашьхақәа идхарбомызт, ахьаа гәгәа ханаргәамтца – ҳақьбжы дхархауамызт, хьзыс икәз зегь хшьон, хчыс цшымкәа хҗы итахтдомызт!..»

Қсас исолдат хылца, иац иаирсыз ашыц цъар инахаирцан, ибга ырхәаны, анышәынтрақәа рывараҗы ажра дналагеит.

Баҳаҗышәарак иара ус цықәсыла имазамкәа, анышә еиқәа-тәа тырпцә ижуан, нас инеипынкыланы икәашза ашьхахахә аацәырцит. Усканоуп Қсас ибаҳа дахзызаауа наҕ зымәа иа-нышәтеитцәз. Ааи, ааи, дахзызаатцәкьон уи ибаҳа: макьана иабақоу, макьана дабақоу... Исолдат блузгы ааишәихит:

«Итцасмызт – хцәа хтынгы ишәхарбомызт, аха!..» – иҗыза изыкаитцәз ашыц цъар инахаирцеит.

Қсас урт ацъарқәа ашыц изалихуаз иаргы издыруамызт, игәгәоуп хәа акәхап. Мап анакәха, Қсас, ацъарқәа ртәаҗы иидыруа егыкәм, избан акәзар, иара дыцсылмануп – иан илхагылам, иаб ихагылам: ағәызатцә, х-метрак ақьафын – ацсылман рацәак игом, ишьтахька инхаз уамашәатцәкьа ирыцхаишьоит...

Иара Қсас, ашыц цъарқәа зыкаитцә қьырсианцәамкәа ицсылманцәазаргы здырхуада! Уигы ухы иаақәукып. Дфашист-зар, Қсас ишьхақәа згарц иааз азәы иакәзар? Аиашоуми, Қсас уи дазымхәцзацызт... «Ацсцәа зегь еицшуп», – ихәеит Қсас абри ихаҗы ианааигы.

Уажәы ацса аус ауеит, аурыс шәақь иахаз ацса жьакца: ахахә кәашқәа амца рылдыдуеит, ишыртахымгы, акабақ еицш еимыццоит... Амаша есааира иласкьоит... Аихеи ацыри рзакәан ала уахәацшуазар – ацса уажәшьта ма ихыгәыгәыр акәын, ма аҗәәхәа иццәар акәын, аха ахыгәыгәреи аццәареи урқәатц – уи аурыс цса есааира итархоит, ажьакца канацсоит, амашақәа цаулахоит... «Акы, әба, хца... Иахьазы урт азхоит, уатцәы сеиҗаахуеит, сыцсы тазар азәгы адәы шәықәсырхом!..»

Амра ашьхақәа рнапсыргәытца ианпраалеиҗәеи акраатц-уеит: дара ашьхақәа рхатагы, зыхьшь халаз ачашәәә иеицш рыхқәа раҳаны иатцапшуеит – уабанзаци, хара хҗы уаанагахуеит рхәашәә.

Ацша хәахаха знамтә ашьац иатцәа зкыдышьшыла илашьту амардеи арха кәазеи ахьааицыло аҗытатцәкьа датцаланы днеи-уеит Қсас:

«Шәымшәан, азәгы адәы шәықәсырхом!..»

Ахаскын иага аеакшандазгы, асыңса зықәтәаны илбааз ахахәкәа азымтәахит – урт Қсас ишьапы иатцәаашоит, зны-зынлаггы дынцәытцәдырхх-нцәытцәдырххлоит:

«Шәышпцәтару, ачархь шәықәкны шәыркызма, шәабақоу рхәааит!.. Ашьаггы хшәиломызт, аха...»

– Ара усызцшума? Уажәытцәкы, сөыза!... Узқәатың мазеиуп!.. Аңса ашәара изжит – сәтоумтцан, уаха иснамтәит, сөыза!.. Сөыза?! Зегь рзы ишпәсхәои, мшәан, абри!.. Ари хашьхәкәа агәнаха рзаазгаз уафызар?! – Қсас длақәын, аңсыбаф афәпхәа днышьам-хнышлеит: аңсыбаф ахы ацакыа фыцәаара инадтцаны, амгәа акы ааталазшәа илакыза ахахә иқәтәан. – Иабоукәшәеи, цкәына мыжда? – Қсас, абафкәа еиғәшәшәар хәа дахзызаауа, инацәкыарақәа акыыр-акыырсуа длахысит. – Иаргәцыста! Уңсыртатцәкыа ишпәкәшәеи, цкәына мыжда!.. Уаала, сөыза, уаала, узустазаалак, уаала... Уажәышәа шәара зегь азә шәоуп... Узқәатың хашьхәкәа рфы илухит... Уан дузыңшызар акәхап – анацәаггы зегь еипшуп... Уаала, сөыза, уаала!.. – Қсас ифәнапыкгы аңсыбаф инатцеитцан, ацакыа иаадхны, иршьашылакзаны имшьамба инылеитцеит...

«Ацакыа иадсымхыр еиха еиғызарггы қаларын, – цытқ дна-скыахыаны даатгылеит Қсас, – ирхәоит абарт хашьхәкәа ажәытәза зны амшын рхатәан хәа. Ашьтахь амшын хьатцны, уажә иахықоу атың ахь ицеит. Ианцоз иацәынхаз аңсызқәа рыбаф ауп уажәы ацакыақәа рфы зсахыа ану хәаггы иалацәажәоит. Ус анакәха, ацакыафы еиха антцыра уауан, сөыза!.. Убафкәа рсахыа итырғәаны ацакыа ианылар!.. Азқышықәсақәа анцалак, азәы днадгыланы аңчәхәа даңхыарын, нас иара ихатәггы уамашәа ибо, иуаажәлар ирзеитеиҳәарын: абас-абас иқан аамтакы, ауафы итәы дахырқканы илеигәыдтцаны даныршыуаз... Насггы, усқан цыоукы, ауафы ачыма-зарей аңсреи дырцәырыхыарц иқәңон, даеа цыоукых – ауафы иижәша азыхь ахы ытцнагаанза дызлахшырызы хәа ихәыцуан... Иагыа иаххыччап усқантәи ауаа... Амала, уара изухыччарызы, сөыза, уара иухарагәышыоузеи, уаала, уаала, узқәатың мазеиуп!..» – Қсас, ифызцәа-ахәцәа амцакра излалигалоз имшьамба ашьац рены иқәырхәазо иманы ифынеихеит...

Уажәраанза, нақ-аақ зымгәацәақәа еидтцаны Қсас арахь даазмышьтрацы иафыз ашьхәкәа ирывтцаларц иафын амра:

– Акы, фба, хца... жәибж, жәаа, зеижә, – иахьатәиала уаха акаггы сшәыхәартам, сөызцәа!.. Уатцәы, уатцәашьтахь... Сзыхьзо азәггы адәы шәықәсырхом!.. Ашьхытраггы ааишт, асггы еи-

маланы ахәалыхәа афыланахашт... Ех, хашьхақәа, хашьхақәа, пхынрамзар азәы шәыбла дтәшәырпшырц шәгәы итам! Арахь иаауазгы уи заманалатәкьа идыруан... Апхынра еипш азынрагы шәразызар – азәгы адәы дықәсырхомызт!..

Абас, анышәынтрақәа рхыпхьазара есаира иазхауан, иазхауан ацъарқәа рхыпхьазарагы. Рыбжафык қырсантас ижуан Қсас, рыбжафык – қсылмантас. Иара уигы ахатәы мзыз аман: аибашьра иалазыз ақырсанцәеи ақсылманцәеи хыпхьазарала еикароуп хәа иазипхьазон Қсас. Уигы – иара итәала.

Акьынфәа Дикрангы дыкан иара итәала:

Қсас дызфыз иачыданы, Анцсаа рырахә гәарейтон, игәарихуан; Акьынфәа Дикран – ихатәы цымақәа. Қсас инацәхып хыгәыгәқәа анышә рхатата, иеырлакь, имгәа инапы тапса ахәылпазы дхынхауан; Акьынфәа Дикран – дкарауараха, агәам даганы, аха зыжә атша атқәашо ашта иаатазгалоз азә иеипш, ихы-ифы ихалашо. Қсас дцәырханы уаха ыынтә-хынтә даапшуан, нас пшьаала атып днытытны ақыдхса дныкәтәон, Ханашәгы уаха лацәаихышь кәмтцазакәа, ақәыцьма-бла еипш алашьцара иалпхоз Қсас итатын кәца дшахәапшуа еицаадыршон. Аиашоуми иаххәаша, Дикрангы ицәа тынчымызт – уигы дцәырханы даапшуан, дытқьангы ашырхәа ииартә даакәтәалон, инапы ыыз дукәа ақьала иаатцаргьежны зегь ангәеиталак, нас ихчы ихы нагәылажны, ашыфхәа дыцәон.

Ус шака цхы!..

«Исеилымкааит сара абарт ауаа ирыгроу, – ахылцреи аазареи ирчыдахаз уаха зыбзиарак имбазаз, сапын шәахтас инапсыргәытца иныкәба-аакәба ицаз ицкәынцәа дышрызхәыцуа, Қсаси Дикрани рышка дааиасуан Ханашә, – егы усгы дны дылкашәеижьтәи азәы дибо-диахауа уск кәимтцацт, иабгы ус акәын дшыказ... Иабду Халыл иакәзар, ақәаркәар ихатданы, уаха цхыбжьон длеины ахәсеибацәа рымхқәа дрылалон – ихырпшуан... Урт усгы, аха Қсас бзиахә итәлеи?! Иаб иакәзар – Чахмәт цсәташкәакәа – амацәаз атца дылкылу ршәарын... Шәнаскьа-ааскьа, Чахмәт даауейт рхәон, – иеы ныкәырцала-аакәырцало данаацәыртцлак... Абазгы лыштыкәыцәаа игон!.. Исеилкаауам?!»

«Урыцхасшьоит, Ханашә! Иара усгы цыашьа зкәым ухәрақәа срылакьысыр стәхым – избоит сара сызфәу еилукаар шутахгәышьоу, аха уи узыхгарым, җенәктәи ақсәзаарагы

зыпсоузеи – уара уаңбал ауакәху учкәынцәа згаз, уи наскья-ны иахьузыпшу атып афь икәзааит, хапхьаны арахь изаагарызеи...» – атахмада Ханашәи Қсаси абас лапшыла еицәажәон, амала афеихыхра азәгы изыгәагыуамызт акәымзар.

«Шәарт арыцхақәа!» хәа аанарго, зны-зынла Ханашәи Қсаси илапш нархигалон Акьынфәа Дикран. Ускан ашыц мхәтә еипш итыфааза икәз Дикран ихы-ифы, рнафс, ихәаршны ахәаш итажьу асынакә еипшхон, ипәтә затәыматцәқәа, хапшәма иеигьу адунеи уаф дыкәым рхәашашәа, иңых-ңыхза ишатейбарфьон – гәыбғансгы ирутәрызеи, зцәа иалцыз иеипшымхар иабацагәышьоз...

Сысасцәа шәымфәа бзиаз ахәо иалагеит ашьха: шацкырак азы, Қсас, ихьшәашәаза иханы икәыз имәтәақәа ааишәхарцаны, ақьала дытытны адәы данаакәгыла, илапш нақәшәеит ашьхақәа рабчарах Бґацымкыра. Уи ахтырпа шкәакәа аханатцахьан...

«Шака ишкәакәоузеи... Ипшьами, ипшьа!.. Ас ирышхам акы ауафәанаршәхуа!..»

– Ее, дад, зегь фәәаралоуп ишыкоу!..

Қсас ашырхәа даахьаңшит:

– Хашьхытра ааит!

– Шака ирышхаузеи, пхәыс бзиак илымпытыцызшәа ауп ишыкоу.

– Асы акара ишкәакәоу адунеи афь икоузеи – ажәра бзиа иафьызами! Ажәымта шкәакәара иафьызами!.. – атып апхьа ишьтаз ақьидхса дыкәтәаны, ишилшоз итәтыныжәга дахон Ханашә, аха имчыдахахьаз ирпхақәа шака ртахыз акара алфәа рызгомызт, уи даргәамцуан Ханашә: – уеималама, уеималааит! – итәтыныжәга акылтәара иахареитәуан уи, ашәарыцаф бзиа ишәакь агәыцә еипш ирыцкьаны ишимазгы...

Ашьхытра ааины атып апхьа иаагылеит.

Қсас адәы ицәыкәхаз гәхьааигон.

Ханашә «еималаз» итәтыныжәга агәыцә дазагыуан.

Акьынфәа Дикран иахьагы амра апхьа дгылеит: Бґа-цымкыра ахафь златанахәхәаз асы аниба, аеырхәа апс-пхыз фәикәнәтәеит: «Улашьцааит, иухаургәагәа закәызеи!..»

Ашьтахь, ибз ырлакьтаны атып иаатейргьежьын, иңьмақәа амарда ифәатцаны, ашьыжьтәи анакә еипш ахрақәа днарыбжьаз дцеит.

Имыругакәа аашьтихын, ижәкәа иапца ифынеихеит Қасгғы.

– Ашьытпра ааит, – ибжыи неихыигзеит Ханашә, ичкәынцәа рцәа зхеибоз, ирпқақәа ләа хәычык макъаназы ирызлеиуазар зымшала илеиуаз Қас.

– Хшырцак унахәа, амла уеоумырган, Ханашә, сара усзымпшыи,
– Қасгғы даахьаңшит.

– Сара сызургахуеи!..

Қас ифынеихеит:

«Атәахә дафызaxeит... Тәтынымзар усгғы иқышә акы ныхәикышам... Абри ахауагғы абаци? Ашьха хауа! Хзыграңшь-хзыграңшьза халбаазышьтлоз?!..»

Қас атәахә еиңш дхәаны, шьхараңышкәакәатцас згәағкәа згәылпхаауа, ахаскыи псылақәа ирхынтәатцәалаз азазақәа ғыршәшәо, ашьыжытәи ахауа ласы далаланы дниуан. Цәа пфыхоушәа акәын ишыхышәашәаз иахьа дара ашьхараңышкәакәагғы – хәышықәса раахыс шыацк зытца амырчыхәчыхәыц, мра-шәахәа кьалакгғы иара ус изымбац, Қас ишьапы цәышкәа ижәцәеимаа иөтшәааит, Бгацымкыра ақәцә аңша иныкәнаршәшәаз асы быбкқәа икәа интәнапсазшәа, изкәа нкыдхьтшыаа-нкыдхьтшыааит:

«Зегь иаразнак иааины ишпәаудгылои, мшәан: аибашь-ра, апсра, ажәра... Ушырзыпшзам – уәатца уәафынза ашагаха уамразакәа... Нас уавсуазар ухацоуп! Аа, азынрагғы – иац пхынразар, иахьа изынроуп. Ашьытпра ааит. Макъана сабақоу, ачкәынцәа адәы икәыжыны сызлацарызеи!.. Стәацәа уәөтцас уахык сызрылампхьеит. Сылахь ианызи, мшәан: аиатымра, аибашь-ра, ачкәынцәа рыжра, ашыц цьарқәа рыкатцара... Иауазар, сылахь ахынзачышәыи изахааит... Зегь рыла хдагәахт, – афронт ахь иқоуишь?.. Сара ара стәоуп!..»

Даатгылеит Қас, ихы шышьтихын, иамузои, нас, хәа дазтцарц иташушәа, аңсабара дныкәңшит. Ускан ауп иангәеитаз, ижәкәа рычешаны, рыбжак, Мцага ацәкәырпәкәа ирышьталаны, агафәка рхы рханы илеиуан, егырт аханы ашада ицон: агафәка зхы рханы идәықәлаз рыргьежьра шымариамхоз анидыр, дыфкьаса егырт дфарышьталеит...

Акыиңаа Дикран иахьакара Ажәеиңшыаа димырман-шәалацызт, дакәшәеит, аха дзыкәшәаз закәызеи, абарақьатра, акәазара... Игәчама таптцәа нтарсны икны, ыиңтә ахаңафы дца-ны даахьеит... Игәыргьоит – фәхьхы ахра цагьцагькәа рышь-

шьара ибжьаланы инеиуа ашышкaмс зывзыршәо иблaқәа, игәырғоит – Бґацымкыра иаахшәаз фыык еибгала измышьтуа ипынґа канза, игәырғоит – жәыларa ицо аслан апышә еипш еснагә иапхьаґа ирханы иику инапқәа, уртқәа зегь реиха итгәырғьауеит игәы:

«...Иҳаибарбап уажәшьта, шәцпыркьакьа шәықәгылан шәашшуан: «Дикран хайфеит, Дикран хайкаґеит...» Ишәы-моуп сызџахәы-схьаахә, исеицәаз ґашәцазар акәхап. Снарыгәтасны истиуеит: сыџны, сырахә-сышәахә!.. Шәқыта хәапса шәара ишәымаз!.. Ақалақы! Амшын ахықә ағы ахан, ирейгы азґаб!.. «Акьынґаа Дикран, Акьынґаа Дикран» усгыы изышәхәоит, затәс ихы шәакәирхшааит Дикран Қәчықә-ипа, апыбаґатца хьтәы саат ныґәызгоз атуґыр ипа!.. Иґабуп, Мураґ Азлия иџыцәеи иареи – иахьагы, уацәгы, сыпсы ахьынзатоу!.. Ирхәоит акрызычхаз акрибеит хәа, мап, сара уи сақәшахәтым – акыркы иоуп акыргы збо!.. Сара иахьа акрыскуп... Издыруеит арт зпыба иґамзар имаґәахәым-еиқәхапса, ашьахәар рғыхәхәо инадсыркыр – еиқәырчақәа иаасдыркып. Ак ус искьап, егы анс искьап, акгы сыртәап... – абас дхәыцуа, иахьа ашыжь ғыц иааиртыз ахәаш ґырбзаауа, есаaira иҳапы дазааигәахон Акьынґаа Дикран. – Макьана сабаґоу, макьана сабаґоу, ас шаґапыара иґоузеи!.. Ех, сыгәнаҳа зықәшәаша ашьхыґтра мыжда, ашьхыґтра... Хәпхьагы зегь рапхьа схалоит... Изаґеи, мшәан, ани зхы цәыґырхәхәаны иаапшуа?! Уажәраанза изгәасымґази, мшәан, хы, абла баажә акагы абазозаарым! – Акьынґаа Дикран иартмаґ дахзызаауа инышьтеитан, адырџегьх дласзаны дхало иғынеихеит. – Уаргы ссирк уґрагәамкәа уґам, мап анакәха узтәыз ас ухәыґаршәны уиґәахрымызт!» – усгыы ирмазеины иикыз инапы џыз дуқәа рғынархеит, ахра айґәшьшьарағы, алагырз жьакца ағыкәкәо иаацғыґыхәхәоз аиха ашґа...

Уиакәхеит: ахрақәа рычхара хьґцны хрaбжьыла ихәаазшәа ахлымзaахбжьы геит, ашьақәа рцәа иџґызааит, ахахә думбеиқәа былґаны илґалеит, Бґацымкыра ахы иқәжьыз асгыы џеиґґеит. Адыз аакыдгеит Дикран игәы, адыз аадгеит Дикран изқәа – уи, зееикәырхәны игәыдлаз апжәара ацәқәырпа дґаны зқәала ацаґьа даннаґеит, нас ампыл еипш дадпаны даан, игәы аџада ирханы, аґабқәа реипш еиқәырџы-еиқәырџы, алџа рхылшәшә еилажьыз ахахәқәа дџарыбжьахәит:

– Рыцха! – ихәеит уи, зынзагы ицкыза. – Рыцха! – ихәахт адырөөгьх, аха уажәшьта еиха ихәаены.

Уамашәа зычезыртбааз иблакәа, ахракәа реимкыара ибжыпцшны ажәфан иатцәа ифатцпшит: ажәфан, зны акеихазшәа аргыарахы иаакәацеит, нас иаатгылан армарахы игьежыуа афынанахеит. Уи рапхыа цшыаала ицон, жәфанк шубацгы икан, нас ирццак-ырццак-уа афынанахеит, апштәы апсахит, лутас игьежыхеит, амцәышәгы аахагылеит... Абри амцәышә иафышәшәаны алу иахәлапцо иалагеит: ашәакыкәа, атапанчакәа, автоматкәа, ахытәы сааткәа, ахытәы хапыцкәа... ипсакыамкәа ирлаго апыкәреи еипцш, урт ирылыффы илеиуеит ашәакыхәшәы: ипакыоу, икәымпылу, ипшыркцоу... Алу аццакыра есаира иацнацоит... Зынзагы ипырзеит, ашыхакәа лугыцәхеит, зегь еибартцысны рфынархеит...

– Рыцха!..

Аетцәа кыднаршәо атымтымхәа ахәхәабжы аалфит Анпсы.

– Акыынфәа Дикран дааргоит! – иааифыткыеит Лад абартца данфытцахх.

– Цасым, ус умхәан, нан! – лыккәын днаикәцәкыеит Мкыд. – Ее, ахлахәада, дзеипшразаалак дыкандаз, алашәа дхәуп хәа, дхатәзатәны дхаларшәын! – лпырахәа ахкәа ахыаваз иаавылхын, аффыхәа агыблаа ифанлыжылеит, ацәашьөежы еипцш иуфәпхоз акәыдикалиа. – Дзеипшразаалак дыкандаз, – лкасы амхәцә аалфылшты. – Дтәыцны ауаа рыбла дхыршәлан, аха... – аштә дыкәланы лфыналхеит.

«Дзеипшразаалак дыкандаз», – иара ус, ианлажәакәа еитеихәон Лад дыкәлааны дахыцоз... – Баба дмаазароуп ассир... Арахә кажыны уцар калом, Ксас, ихәазар Мурат? Дышпагәхыаазго, айбашыра даныкыз аиха сеицәоуп. Ицымлакәа дыкам – дзыграпшыза – айбашыра калаанза шыкәсык зны дшылбааз еипцш!..

«Дзеипшразаалак дыкандаз... Дтәыцны ауаа рыбла дхыршәлан, аха...» Баба уи амина днахахар хәбацоз, ихәпсыхәаз хара... Исхәо закәызеи, сара сахахаит, сара, баба хазхара дхамбазацт!.. «Дзеипшразаалак дыкандаз... Дзеипшразаалак дыкандаз!..»

– Атымтым, атымтым! – пхәыск лымала лфылшызауеит.

Ақалакы афы атара аницоз зыкны дыказ иаб иахәшыа лакәхап.

– Кыу-су, кыу-су! – зан зцәызыз акәчаракәа реипцш иаалапырцоит хәсақәакгы, аха урт абжыкәа реихарак шуалбагоу зыумдырхуеи.

Аңсзы есааира иааигәахоит.

– Хаи, уара анасыңда!..

– Уагыҕахрани, уагыцаны ухаларшэын!..

– Узеиңшразаалак уҕандаз!..

Ахәса рыхкәа цакуа, раштакәа иаартыцуеит, рмаганақәеи реигәышәқәеи абартца иныттарцсоит ахацаагы. Иныттакшәа илаха-џаханы ркырккәа тыдрыцкәауеит уртҕы, егыртҕы – рҕазыкарцоит.

«Сакасала дылбааргеит», «Асакаса данын», уи акәым «Асакаса данырцааит!» хәа ишәиуагы еиҳахьан Лад, аха уи асакаса закәу астәкәа иааигәаны имбацыт – ирыманы, рышьтахька ар иаарцозшәа иапхьатәкәа иниакъеит.

«Баба дмаазеит, изымдырзои? – илаңш рыхга-рыхго дшааи-уаз, икәымшәышәза икәз напкәак иааршышыт Лад игәы. – Уара унахахар иҳаңсыхәааз!..»

Қсас дцәышза, унаисыр шыакәармак илиымшәо, атахмада Ханашә ижәаа аанкылашәа дааигон. Ичкәынҕы иарҕы рылаңшкәа ааикәшәеит: џымыз раахыс уажәы затәык ауп Қсас аңстазаара даннахәлаччаз... Дышгәеиҕаз акараҕы ирдыруа ихҕы ааирцысит.

Асакаса уажәада имбазацыт Лад: џ-кьатазак ал-мышәла иңаны – ауаџытәыџса аңыхәтәантәи итранспорти!.. Дикран уаџыназак иуатәашәпара дшакарамызҕы, урт акьатазақәа қуан, ифьжҕыжуан, итыртыруан... Аңсы дхьанҕахоит рхәауеит, аха астәкәа убахьоу!.. Уажәшьта Акьынҕәа хәа уаџы ишизымхәоҕы, уамашәатәкәа дхьанҕазаап Дикран!.. Акьатазақәа ирыңоу рыхәда иалапеит...

– Дикран хлахәада!

– Адунеи зыңсы амкуаз Дикран!..

– Дикран хәа уаха уаџ дыкам!..

Иахьа Акьынҕәа Дикран хәа азәҕы иҕшәо уахазауам. Дтахеит уи – дыштахазаалак – дыңсуп, ихьзчыдаҕы иара дахьцоз игеит... Аңсәа знызатәыкоуп ауаџы ииухьоу аңгьара анианарыжьуа – данңслак!..

– Ишәымаадап, ишәымаада?

– Мап, дәәа ңытрак, шәарҕы шәыңсы ааиҕашәк...

– Шәатцанҕәеит, уара!

– Шәарҕы шәызлаҳаиҕу егыкам!.. Аңсра абла ианҕаңшытәкьо, ауаџи ауаџи еиҳа ирыңхейбашьоит!..

Аңсы дхьанҕахоит рхәоит, аха астәкәа убахьоу!..

Акыңғаа Дикран даныржуаз аены, аколнхара ахантөөы Мурат Азлии Ксас Атыркьбеи ргөы ааибагеит. Абарт аөымш-хымшк Мурат акы игөы икәйкьар шитахыз Ксасгы игөатаны иман. Иара ус инаимөатөшөө, ашхам зцыркөкөөны икәтөөз ажөакөак рөааирхалон Мурат, аха Ксас имахөазазшөө кайтцон, ицаны акака-ла игөы атөөы рөөштарыцсозгы.

Уажөы Мурат дааин, аанда иаватцаны илаштыз атөартөкөа акы иөаакөикит. Дшааиуаз гөазтаз, изыкөтөаз рытцасызшөө ашырсырхөа иөатибаркьейт, аөы ыкөурхөмарратөа атыпкөа тцөны ишыкөзгы, еигөйргьаны ртыпкөа идыргалт. Иара иаб дышны абгөцөа еипш ихөда дыхшыын – ус акөын иөыкөтцаны дшыкөз: ажьакөа реипш ивагьөжьюаз азөы икөөкөа инапы хьараць лыкөйргөтөейт, егыгы цшкөтцас дааидихалан, иманы длөтөейт. Инаскьа-ааскьаны игылаз урт «рашыцөагы» рышы-рышы еикөтцө, рныха ахьтөаз ашкө рөаархейт.

Ксас дахьгылазгы иөимыртысит: уи, Дикран (уажөшөа изахамхөахуеи) аибашьра иөцөынирхаз азөы изыкөйтцаз амжөагөацшылых адауар иөнадцаны, лабак икьыцөкьыцөуан. Уи алаба зны ауасацшра аанахөон: аөада ишөпаны, алада ипаны, иахөызба ацынтцө интартөйны аблөкөагы нтөейтцон Ксас, аха нас игөы ахшөаны, адырөөгьых ицөыцөуа ифөинеихон... Алаба зны, зымахөкөа асаарака ирханы, аразынсаба зыкөхөхөы игылоу ацсатцла хөыцы еипшхон, нас – акөыдыршышыга, ишнөиуаз, алабара ацөызны, илабытөха иаөкалейт... Ксас, уи шлабытөхөазгы, ацөыцөра дакөытцөамызт, мацөаз-мацөаз рөөикөйрхө ацөыцө шкөакөкөа леины асаара ишөтцалон...

– Хы, уамашөа иубаша! – ипышө дукөа неикөйршыкьраан, лапыкөшөа иөузаап, ицынтцө ашөата ааибьыг-быгит Мурат.

– Бзия уанахөааит!...

– Ее-хө-хө, гөышыа!..

– Аа-хө-хөаи, иабөхөа!..

– Иааурызеи, иаххөарызеи?..

Иааиларыцсейт Мурат ифөы аөөихыхра иазцшыз: алапыкөшөагы иатөны, излагылаз ацсрагы иатцанакуа, иара ацсцөахө ихөта иахь иурхөозаргы узавамкьакьө.

– Адунөиажөбаа! – даөөа ажөазатцөык нарылейтцөхт Мурат, цытрак ашөтахь.

– Иуаарами, дад!

– Хнапы иангөышыөузеи!

– Ихазтцаауада!

– Ех, Дикран, Дикран! – мчылатцәкыа деиханы даакәыпсычхаит азәы – артқәа зегь Дикран ишңеизкымхари згәахәуаз.

– Ҳаишһытәкһейт, ҳаишһыт! – инағишһыт еғһи – Мурағи Дикра-
ни рығһы алеиғһейра ақы шақәһыз здыруаз.

Итынчран акыраамта, Мурат инапыхырааң ицламхәа
иатцаргәаны, алымкәыш ахаҗра итаны дкәызгаза дтәан. Згәаа
нагаракәа ртак змаҳазгы: азәы – даныхәычыз ишыкаитцалацыз
еипш, җганла дкажыцәарц даҗын, егыи – адгьыл агәы кылитцәарц
иҗахушәа, даафкәымтцзакәа тыпк аҗы алабашыа ытцеикшон, ахпатәи
– аҗаацәа рхәы илахатәацыпдхыза изыхирфкылак агәаара цганы
измаз ахәычы иакәын дзеипшраз – зны дцәытыпдшны Мурат ишкә
днапшуан, нас итәаз мазала илапш аархигон: «Иихәарызеишь,
иахиҳәаарызеишь?» Уи иара ифызцәа ирхәашаз идыруан, аха
Қсас иеипш икәз ракәын аус злаз!..

– Ауаф рыцха, ауафы, ихә гба итам, сабиц! – дцәырхазшәа деиҭаалкьахт Мураҭ.

– Агба үхэхт!...

– Аеыцкы дацсами! «Иакәыршәатәкыны ишцасхәеи скәа-
кәрахааит!» – зыфтил исахаз акәачаб еипш иблакәа аатшашахейт,
еганла икажыцәарц иаҕыз атахмада.

– Ауаы дагыakup, дагыыѡбуп, – иихѡарц игѡы зызтѡз дацрыцуамызт Мурѡт.

– Ауаһы дыҡаһтғыы иаһыа абас хаикәыһыабо хтәомызт...

– Учы изхәаз сакәыхшоуп!

– Ее-хе-хе, гәышья!..

– Аа-ха-ха, иабахәа!..

– Иааурызеи, иаххэарызеи!

Қасас иикыз алабытә есаира ипахон, икьяҕхон, ацәыцә-
шкәакәкәа еикәахәы-еикәахәы ицаны асаара икапсон.

– Апслымз иларшәу ахькәырчаха шәымбацкәа шәкаларым?

– Кох, иаххәеитхәа!

– Ишпахамбац, дадхеит!

– Арт ҳаиҳабыра акы аабахъеит ҳаа иқазам, пхъхык! – дынцэытцачазшэагы иуит, зыжыцэа зхапыц ибжыханы иқаз атаҳмада.

– Убри дишызан Дикран – дыхъкэырчаханы дхалан.

– Ҳара бзиа дҳақəзам, дад Мурат!

– Иахзынханы ихамоу шәызлакым!..

– Ее-хе-хее, гәышья!

«Ифьфры шәфьфрхааит!» – иңсы ҫеины ихәламшәа ааннакы-
леит, Мурат егырт аницәнымхоз, иара ус ахьзала иҫеихашәа зуз
Ҙатала, аха иҫааникылеит.

Уажәшья асырхәы иаҕараны икаҳәхәы илеиуан ацәыцәқәа,
икьаҕзахон, итаҕахон алабытә.

– Ҙаилахоуп, абааңсы, ашьха уҳазца сымхәеи, ас имацара
асакарагә дықәхоит хәа сыҕазма, – дааизаны даайдгылеит Мурат.

Қсасгьы илабытә импыцантәаны цшьяала интәлеит.

– Уама зхәаз уакәхагәышьюу, нас?

– Узыхьзагәышьярызи иара уаргьы.

– Аа-ха-ҳаи, иабахәа!

– Абасоуп аифызара шыҕоу! – иеиҫеикхьаз амца аҫырхәа агаз
нахәлеитәеит Мурат.

– Иазхоуп, Мурат! – аҕьефхәа ҕамчцатцаса ауп ишгаз Қсас иб-
жьы.

Қсас ишҕа ихаз Мурат изқәагьы апҕеф аакыднаргеит уи абжьы,
аха азныказы имаҳазазшәа ҕаитцеит.

– Суршәарц уағума, Қсас?! – цытрак ашьтахь, иахьынзалашоз
ибжьы ырмақар-ырхәмаршәа дцааит Мурат.

– Анцәа, адажә ҳағоумцан!

– Ҙамцсыр егьа аабап!

Ҙыцья нцәытцаәажәеит Мурат иаҳаратәа, аха Қсас иганахьала
рҕы рнапы напыракшәа.

– Узб уҕы иаатарғәғәа, зегь уара уныс хәа иқәзауам!..

– Иууазеи, дад Қсас!..

– Жәларык хҕы раҳаны ҳазхәаңшуа!..

– Егьыди сабиц, иабази ҳаңсуара!..

Асакара дықәланы дышнеиуаз, игәиеанзамкәа, аматә цҕьаны
иҫасызшәа ауп дшаатрысыз Мурат:

«Иихәаз шәаҳау, уара?!» – иаатцааит ихағәтаҕы иҫеины
инрылаңш-аарылаңшыз ибла хағақәа.

«Ҙаилагоит!» – рхәеит, ихьтакыз аңина еиңш иқыңьқыңьуаз
ипышә цсылақәа.

«Сатцхару, сатцымхару?!» – цқьа аҫдырбаны, цшьяала иганахь
аҕынанәхәит иаргьа напгьы.

«Иуаҳаит иихәаз?!»

«Изгәагьуада иигәағьыз?!»

«Рацәа уңсит, Мурат!»

Аттахаа ахаѣкха дрыцханы даархысит Мурат, амала: «Умшэан, ара сыкми!» – зхэоз хаѣк имбеит умхэозар.

Агэарахаа дшеиашуаз, дпатматуа, дпатматуа айкэ-тэара дна-лагеит Мурат: иблакха лбааны ытрахыи рѣылархеит, ацхацсы ыралазшэа ыкыцкыцра акакала икарцсоит ицышэкха, мап акит, ихырацхейт иаргха напгы.

«Анацалбеит, изгэагхыада Ксас иигэагхыи!..» «Иабакоу, Мурат убла лашыцакха?!» «Изгази, Мурат умшэ бжы?!» «Арица, Мурат!..»

Абас ицкыакэакэараза ишны изну ахаѣкха шака утаххалакы йкоуп, аха иабакоу Мурат дыззыцшыз. «Дарбан хныха иалакыи-суа?!» «Соушэышът, алацынтца икылкыаз!..» «Дызустада абри еипш згэагхыи?!»

Уаха умцсит!

– Уара уиакара уейкэызжэозеи? – ажэакэак аарла ишаихэ-лыцхейт Мурат.

– Уажэакха! – игейт Ксас ибжыгы.

– Азэ дицзар ихыуамызт схэейт, иабахха, уама схэама?

– Уи санышэышътуаз ишэхэндэз – арахэ ракэым узцылаша, ауаа роуп хха.

«Иусырбап сара Мурат Азлия сакэзар, ахы уацэынхазаргы, бахтак утасырбаап!» – аѣфахха зыбжыи гоз ихацыцкха ышытыбжы Ксас еихазар хха дшэан, игэгыи нкыдпсаит Мурат:

– Уигыи уара душызан, дыжэлазатэын, дрыцхашыаны ауп изысхэагэышшо.

«Сара сакэым, аха уара уакэын дызшызэз», – иѣы иаанххыла-аанххылан, аха зегь занайжуаз ацсы еихацыр баны ичааникылейт Ксас.

– Ддэылыргеит, – ихэейт Ксаси Мурати «рейѣахысра» аццхкха шѣыцэауаз збаз анхацха руазэы.

– Издхалагэышшоэи, иукэабо хха зэыр дыкоума...

– Ааи, гэышша, аха иара ус итцасым хха...

Муратгыи дшагылан, аутра ицырцаз абагы еипш, ѣырцагы-ѣырцагы ишыапкха ргыло, аштэ агэтахыи иааргоз агэеидыцсала иамариаша иѣынеихейт.

АДГЫЛ ҶАЖАКУАН

Сентиабр акы ашытахыгы амшкха акыр цейт, аха Есма лхабар уаха йкамызт.

Шәкәйк, бығышәйк дашьталаны дышпамаари хәа айфызцәа еибаргәыгуан рапхьа, аха хымшкә аатцхьаны җенак, ашкол агәашә хәыц афы иааифаҳаит Лади Есма лани. Лад усқан дшыкәлаз фык-бзык иузархәома: зны игәы атцаа еицш интыхьшәашәа- нтыхьшәашәаит, нас ихы-ихшық зегь ааилафынтит, амалмыцт еицшгы дбалыбаҗо даалпырахеит.

«Иудалазеи, нан?» – Лад дааифацшит Есма лангы.

«Ассир, ани ахшареи ухәеит хәа, асцәкәа еицшышья убахьоума! Есма лыблақәа рхатәцәкәа – акчыра аарфыкәшахьеит умхәозар, Есма лгылашья, Есма лныкәашья, Есма лыхцәы – ашықәсқәа рнапы алыршьхьеит умхәозар!..» – ицьеишьеит Ладгы.

– Нан, кәырбанс сзырташа, минутзак уаанҗасуанда! «Есма! Есма лыбжы!..»

Дзыкәғәыгуаз ипротез рфьжны дфагылеит ашкол адиректор.

– Аурук ахь умыццакуа укам, унсырхом, сызкәырбану, нан!..

«Дызнанда, изалхәои лареи еицизшәоуп ишыкоу!» – уигыы нацитцеит Лад гәаныла.

– Бзиала баабейт, Шьазина! Бабахзаанагеи ас шаанза, ашкол бталар бтахызар?!.

– Бзиара убааит, нан!.. Ашкол абакоу, сара сабакоу, нан, кәырбанс сзырташа, санталашаз...

– Усқан амхац базыоуан?..

– Уи азоуми иахьагы ахәцәы фызза икны сызгылоу. – Рфьцьягы неибарччеит.

– Схәычы ара дхәзтан, ишубо, лаб иашья Акәа икоу даакылсын, ахьшә акәчышә анаго еицш, даамцпааны дахцәигейт...

– Уи шьахәми, нас, ақалақь ахь сызго дсымазар, сгәырғаны сымцози, – имцдаа-имцшаа ашкол дтыхны дахьыргаз игәы ишна- намгоз илжжуа даацәажәеит адиректор.

– Ус акәғәышьями, нан, кәырбанс сызмоу, аха хара ани аби хнап иангәышьоузеи, иахуалу раазара ауп.

– Нас, уажәы?

– Илгақәахьоу ирчыданы даҗәа шәкәйк ирласны исықәымшәар сыхәшәым хәа аалыцхәит, аа, абра иануп, кәырбанс сзырташа!

Адиректор инапы анархара иазпшызшәа, угәы атцға җәнатәаратәа атәцәабжыы геит.

Лад ишьаз алуқәа изышьтымхуазшәа ауп урт дышривсыз.

– Хгәыгра затәгы атыхәтәа ццәеит! – ихәеит Лад, ибжыы ныцакны, Зыкәыр дааины данаайдтәала.

– Икалеи?

– Лан дааит, атдыхэтэантэи лышәкәбгыцгыи лгеит.

– Акәа амла харгыи иаадыруеит, – ипарта акы ыцигар ита-хушәа,ихы цәытгагәаны дцәажәон Зыкәыр.

– Иааиуа амөышазы арахь данықәымла, ашәахьәены, ҳахқәа қәацә-қәацәза аучилишьче ашә ҳшылагылоу ҳаубап.

– Ашкол?

– Өнаказы харгыи акагыи ҳахьуам, ҳартафцәагь аһцсауам.

«Уара усымамзар исыңсыхәаз, Зыкәыр?!» – ахәеит ашыжь-тәи азаза ипнартыз агәилшәты еиңш зәааитцзыртлаз Лад игәы...

Ацкәынцәа афбатәи ргәыграгыи – изкәымфәиаз ахәаф иаатцәа еиңш еидкәацсла иаарымпытахеит: амөыша шыжьымтан, Есма лаб Хәырхәмал Иазыгә деидарацсараха, аколнхара аполутор-ка хыжәжәар дақәгыланы дбыжькәа дцеит. «Ахәыцы лфынза сәабжысны саауеит» хәа ихәоггыи рахаит.

Абри амөыша ауха, айфызцәа рпқапцәа злашыақәгылаз ала, Зыкәыр Ладраа рфәи дыпхьараны дықан. Иртахы-иртахым, рыцкәынцәа ишыақәыргыланы ирымаз апқапцәа иашыцылахьан анацәа, аха:

– Уара бзиа збаша, Зыкәыр, – ихәеит, ари макьаназ уамашәа избоз Қсас, – уан лымацара афны дтәагәышьбоупеи?!.

Зыкәыр ари ажәақәа уажәада имахацшәа игәы нтыблааит иан дрыцхашьаны. Лад, уаха умхәан саб хәи аанарго, иаб дөеифацшит.

«Ишәасхәараны икоузеи! – Қсас иажәақәа дрыххәын, деил-шыаа-еилшыаауа даатөеит, – харгыи аткыс ҳаицәан, иахзамуит акәымзар... Атаацәа анышәталалак сгәамгәауа сцаны, акәапахәа ишыапафәи сөынкасыршәуан, иаргыи уи акәын дызфыз... – ихы кны цытракдхәицуан Қсас. – Уабабжәази, уара Қасала?! Ауаа рышәкәқәа кылеибахәа иаауеит, уара иукәшәазеи?.. Уңхыз цабыргхарцу?! Мап, Қасала! Уара атахара азин умазам!.. Ҳаззеибашьуаз ацстазаара цәгылатцәкәа исцәыхьантоуп, Қасала. Аибашьра ацсреи аиааиреи рыдагыи даеак ахылтуеит хәа сыкәмызт, аха, умбои, Қасала, ара сахьааиз уи ацәа ахәарш шалтуазгыи збеит... Мурац дугәаламшәауеи, Қасала – алу рытца иахзытымгалоз Мурац Азлия?.. «Қсас иакәымзар Дикран дтахазомызт», – абас ауаа рфәи иахьихәо сахауеит... Дугәаламшәауеи Дикран, Дикран Қәчуқә-ица? Ҳара ханца хашьтахь, уи иахьимахауаз – Акьынфәа Дикран хәа ипхьозаарын. Амала, иахар митәи калараны иказаарын – из-

банзар, абри Дикран акыта зегь инацәахы иахаргьежьюа икызаа-
рын...

Абас Қасала, аибашьра, аңсцәа ргыланы абзацәа анашьуа-
ггы ыказаап. Ех, иахьа абра усымандаз! Арахь, жәаха Дикран
ипсыжрағы избаз сымбазакәа сыхнымхәыр еиха иеигын!.. –
Мап, Қасала, каамет калоит хәа зыбла тызхыз ахәац хеипшхарггы
стахым – икоуп, пасаггы уажәггы, ашьантца иафызоу ауаа, аха икоуп
ацинакәа – Мурат иґаңхьа асаба илабылгьо, икоуп ажьакәаггы –
Мурат данырбалак згәы аусура иакәытца: ашәара, Қасала, ашәара!
Иумдыруеи амца ханалагылаз ашәара шака рыцхара ахылтцаз?..
Иабаанагеи зугәахәуа, Қасала, абри?! Зфумтүеи уажәы, сызтцаара
салгаанза атак ырмазеины иаасурклонеи?!».

– Унапы зык ақәумтәои!

Даалкьан, згәыгәым кны ихагылаз иңшәма дфалытцаңшит Қсас.

– Аңкәынцәа абакоу?

– Урт уаха дара ракәзамкәоуп ишыкоу!

– Акрыфараггы мап аңәыркуама?

– Ахәылпазшәа инзыцхаз реаларыгзарц ргәы итоуп.

– Изырчи ргәы?

– Сыздыруам, маза адәылтра згәы итоу атыңха леипш, абрахь
инцәытакәыкә-аацәытакәыкәуа иавоуп.

– Ех, ақәра, ақәра! – даакәыпсычхаит Қсас.

– Урт уанрықәлаз ауми саб иаатра уанырзавымцоз?!

– Сыхәда итакәкәоз шәцәыкәбаркәа схы кылыртәар иабаргы-
зи усқан!..

– Лад!

Ахаша зықәшыыхаа дызхәаңшуаз ашәкәы илаңш аакәигеит
Лад.

– Узыңхьо акыр узеилкаауоу?

– Ус, шә-ажәак ркнйтә – ажәак, дакьак акнйтә – цәахәак.

– Уиакәзар уцәгьазам. Сара ихтәаны ишьтоу аңьмахы еиңш
сыблакәа ааңшуеит акәымзар, акы рбоны хәа иказам.

– Хакәытцп, Зыкәыр!

– Ухәхьггы иааумган!

Ацаа цеыха ссақәа итырбгцаауаз Лад игәы адырфегьх
икәандаза еиґаакалахт.

– Ихатдырхуеит, ашкол ағы хшыкәмыз хымңада ирахәуеит.

– Ихәмхәахьеи – арцага шәкәкәа раахәаразы Агака ҳцеит.

– Амц. Ахаан хтаацэа ирахамхэац амц, иансгэалашэалак сеи-лагоит!

– Абзиабара ахатыразы амцгы зны ацабырг иеипшны ихацхьазароуп.

– Уара узгабны уир исыпсыхэази, мшэан?

– Ускан сара бзиа сумбози. Уажэы Ахэырхэмал-пха лфы афаца уфалт акэымзар, сара скны аанкылашья уоураны указма: уахгы-чынгы утэаны умбыжэлози.

– Зыкэыр, баша сугоит!..

– Умшэозар уфыббаза узыкэхеи: акы – уинахыс уаргы саргы ыызара хэеиламкэа хаилгеит, ифбахаз – ашкол акны зегь ааизганы ушхатцам, ушшэыргэындоу рыласхэоит, пхэыс еипцакгы наганы ишырбо ухы итасырцоит.

Абри ауахгы Зыкэыр, ифыза иацхья ацэа ииааит. Рацхья, днапыршышыуа апхыз чытмыткэа дрылан. Уака икан: рыш-кол ахэынгакэа хэычзак, Дикран дызлааргаз асакаса, Лашцсы апшахэафы икахаз анемец хаирплан, зхы хыркэацза итырффаз Есма Хэырхэмал-пха ухэа, цакылагы, аамталагы зынза еибатэзамыз апхыз хыгааакэа.

Урт апхызкэа реипш дтааза дфыхеит Зыкэыр атчагэтаны. Ускан Лад ихэда абжы хрыж-хрыж агара иалагахьан.

«Дыцэоуп, – игэы иаатеикит Зыкэыр, – пхызла уажэшьта Акэа дөеихьазар акэхап...»

– Сара! – агьеш ааонгеит иахышьтаз ауада, – сара... Зыкэыр... Хааит... – дафын Лад, пхызла ацэажэара.

«Уааины укоуп, уааины, уеыжэтц уажэшьта», – алаф наилихит Зыкэыргы гэаныла.

– Есма... Сара... Есма!..

«Лыхьз иара усгы ифаиршэуазма!.. Пхызла длацэажэа-гэышьоит рыцха! Иеазыкайтдалааит, иеазыкайтца – уатцэы усгы ажэахэ акатцара икэуп. Абас дфахафасуа далагар хэызбацагэыла хэхэда цикеит... Рацэак ацэажэара атахимзаргы калап. Аб-зиабара ахыкоу ажэа мыцхэ атахзам рхэоит ипызшэахьоу. Мап, хаагьежыыр ашкол сыштырцо здыруазаргы урт уатцэы еикэсыршэоит...»

– Сара... Сара... Есма... Садамзааит!..

«Ихэала, ихэала, ибзианы уеазыкоутар «хэба» узыкэсыр-гылоит...»

Лад ибжы даанарпшызаап – ашырхэа даакэтэеит, игэы атра итамгыло ифыза «ицэаштыбжы» дназызырфит:

Хрыж-хрыж, зны ихаракны, зны илафэны, ирыбжыысуагы еикаразамкэа афаанахеит Зыкэыр ихэда абжы:

«Изларылшозеи цюуку излакам аеалафатцара – урт иа-хэа хэлаанза апстазаара асцена икэгылан ихэмаруеит... Арахь, уцэазамкэа ухэда абжы аргаратфэагы уамашэаза иуада-фуп», – дназхэыцит Зыкэыр, илацэакэа еихаргэфэаны дахышьтаз.

Ладгы Зыкэыр дшыцэамыз ауимдырхуаз:

– Зыкэыр!

Зыкэыр ихэда абжы еихагы иауишьтзеит.

– Зыкэыр!

Зыкэыр зны мацк даахэыцымцит, даафыркам-шэыркамшэагы иуит.

– Фырцэа уакэытчны арахь уаапши.

– Иудалеи, уара, ацэаха хаутар... Хаи, закэтэи пхыззи сызлаз.

– Имыцэазакэа апхыз збаз, уцэар хапхыфатэи хдеипшкэа зегь убозар акэхап.

– Ихоуцазом, Есмагы уаргы аапынтэи ажэтцаракэа реипш шэеибархэмаруа ахауа шэалаланы шэпырузшэа збеит.

Лад игэы аеаареицэын, итытчны ицар атахушэа инышьтца-фышьтцеит:

– Атэыцмыцкэа хфакны, иааганы хатра алафактцозшэагы умбазеи? – адырфегьх, ишыкайтцалац еипш ахэмаррахь иааиан-гахт Лад.

– Мап, апхыз афы атэыцмыц ргэатара уадафуп: уака иубар ал-шоит еицырдыруа ауаа дукэа, алфа зхылббы хланцы илеиуа афьар еикэатцэакэа зну ахаирпланкэа, – «зхы хзыркэацааз апхэызба» хэагы нацитцар итаххан Зыкэыр, аха иеааникылеит.

– Иубаз апхызкэа цакыла иахьеимадам азы «фба» узыкэсыр-гылоит.

– Пхызла зажэа еикэшэамкэа ицэажэоз дубар изыкэур-гылозеи?

Лад адырфегьх ибылбылуа акы мцабзны ифаихфэеит, иага ихэаргы иара даазырпшыз Зыкэыр иахаит хэа дыкамызт:

– Уфсы заны усзызырфуан?

– Ифастцарызеи, нас, уааины сшыапафы угэыгэит...

– Исхэози, Зыкэыр, исцэумзан! – дааидхэатцалеит Лад, пытрак ашьтахь.

– Сеидроу, лабѣаба уиакара узхээр ухатцахеит.

– Уеизггы?

– Раџхьа «сара», «сара» умшын, ашьтахь, «Зыкэыр» ухэеит, сара уа сахьатахыз сыздыруам... Ушнеиуаз, амарзакан иахылцуазшэа, ихаахеит убжыы, убасқан ауп «Есма!» хэа уаныхэхэазггы. Ацыхэтэаны «Хайт!» – ухэеит, утрысынгы уааџшит.

Абри ашьтахь акыраамта тынчран.

«Сыцэазшэа зыкастцазеи, мшэан, пхызла дышцэажэоз ас иаар-тны иасхээрц сгэы иантэз?..» – дзызгэааз ихы дэзцаауан Зыкэыр.

«Сахьнеиуа исхэо сѣамшэо цэгъала сшыкэхо агэра хатцаны сыкоуп, – дхэыцуеит Ладггы. – Уаала, уаала имшуп Зыкэырггы, акыр иалабаззоу азэыр симоушэа... Мап иаѣаршэны иscopy, Кыѣѣкы еипш схышыырхха саагылар исзиуеи?.. Уиггы башоуп, Зыкэыр иѣыззыкыз каимтар иузом... Ма Анцэа ихээр, хыхьнеиуа Есма дхакэшээрым!.. Нас ибзиоуп, аха слалыдгыланы бзиа бызбоит хэа шџаласхээри?! Цъара шѣкэык иантцаны иушътуазар дѣеакы иаму-суп акэымзар... Уара бзиа субоит, аха сара бзиа узбазом, узбарц-ггы сыказам лхээр?!»

Лад уаха лацэааихышь изыкамтцеит: хэыцрак сампытытцит шихэо, дѣеакы ѣыцххараза иааипыло, Анцсы дшыкоу, дкаууа Акэа дыѣкылнаго, ахаша дшыкэу, аеш еипш дыџаны атѣаша дѣыкѣпало дышнеиуаз, ибла анаахит, ашара хыгагаазэа иахышыџтаз ауада иааѣналахьан, зцыхэа атзамц иадшыыланы избџуаз аџшаггы хэра архака илыбаазшэа итынчран.

Аѣакэхэа дѣыкэтэеит Лад. Зыкэырггы ицэашьтыбжъ ааикэтэан, пшьаала иблакэа аахтит...

Саатк ашьтахь, есышыыжъ ашкол ахь ишчалац еипш, рышѣкэкэа рѣытцракны аштэ интытцит Ладггы Зыкэырггы.

Ашыыжъ еикэпата икан, ашьхакэа зегъ еимаданы, ицэшэшэы-цэеикэараза ирхажыыз аџтакэа реимкыара иаагэылчцаны зѣаазхоз ашэхэхэкэаггы, асаркыалых цэамаџэа еипш акэын ишыџхауаз. Зазак цъара икаршэмызт, ѣажэамш раахыс зшьа-пы цэаакыра амбацыз ахаскыын ушьаргэытца иатцахэашхэашон. Зыркэандак иаѣызан, адггыл аѣаѣкагаратѣкыа злымшо, мгэа-цээрхэазала иааиуаз аџшаггы... Арт зегъ еицѣакны ирхэоз – абар уажэшьта мызкаахыс анхацэа ззыхэоз акэын – акэа! Икыдышышыы, пшашэшэык атцамкэа, иахьа ашыыжъ иналагар, уатѣы ашыыжыынзэ – ахха-ххахэа икыдхаѣа!.. Анхацэа уажэы аѣар иацэшэом, азхытцраггы – урт ирдыруеит рыдггыл агэхэыра

закароу, урт ирдыруеит рыдгыл иазылбаамдо цэыкэбаркгы апышэ ишыкэымхо... Ацыкэреикэа цэгьалатэка ирыцхауп – ацыкэреи кьасакаа – лакарс изыкоумтцарызеи зееикэырха, ихыдышышы икнахау рбыгькаа, алапкыакэа ргэы талаанза ихбаларц иафуп ахпапын – уиаткыс еихау гэнаха ыкоума – ихышэашэаза ииз ацшқа иакэымхои изеицшрахо...

Цыкэреи мацаралагы анхафы ихы изныкэгом, дизныкэгом даеазэы–ицхеицхеиуа, атэца итыцаны ицо астал икэгылазароуп афы! Аха иабакоу, даеа мчыбжык абас ицар – амзакаа зегь кэыбрылахэын рыхьзны иаанхоит: уажэытэка ажымжэакэа, ашоура итаршэны иамоу амаалыкь инацэакэа реицш ауп ишкнахау... Иара атаатынгы шцарыцхау – зракэа хыртэаз акабак ауп изеицшроу: ихышышы абыгькаа. Амала, уи агызмал, акахцы лгэы икэиааит шазырхэозтэка икоуп – зазалагы аеарыхуеит: амра анылташэалак нахыс, абгыцкэа цшаала реышеитцыхны, аткыара иазхианы игылоу аеыф алымхацэка реицш икэрыцэ-кэрыцэза иаакалоит... Ирхэоит, убаскан уналаланы, аччаччахэа адакэа алапытэцэо ифухыз ататын ауп атцыс ахы хнатэо ицыбарахо хэа... Атцыс ахы атэы сыздыруам, аха ацсуа татын пату акэымташэа иара ус кьаадк инылагэаны ахала уанаха – аспирт ужэышэа саатк узфымтца уканатцоит, футзаргы, иухэо азэгы изеилкаауам...

Ацыкэреии, ажы, атаатыни рыда уи аены зыбла тырхаха ажэван иатцапшуаз аумачхыз: азыршы рытцартэазшэа ихыжэ-фэжэны игылан ашэыркэа, рыхэда канза хэыцкэа агэал икэцаны, ихатхатуа ишытан анаша, апатырцэан, ацсуа зда дыхэшэым апырпыл... Адгыл ачашэхэштэара афэы ахын, уигы апышэкаа абгажэ рыкэтэаны ажэван иатцапшуан... Акэа! Аеырфэырхэа икыдхаеа, иаазагаха, ирцсахэагаха – макьана зынзагы ихыцазам – ачымазаф гэак ахэшэ дшазцшу еицш ицшуп адгыли уи ацэа иалтцыз атцааи...

– Акэа хэхэзоит.

– Уфэы изхэаз хыла итэыхгы!

Лади Зыкэыри ашкол ашка имнеикэа, Лашцсы ацшахэа иаваршэ агафака рхы рханы илеиуан.

Иара Лашцсгы, уажэраанза атца итагэаны иамаз ахахэ шкэакэакэа уажэы ицэапшыын, ашэахэа макакаа рымгэцаны, аарла иаарцэаакуа илеиуеит. Ахахэрши, ацсызи, ашэакэеи рыфэы

ззымчхаз ачкэынцэа, Лашпсы аанрыжбын, ахьацара итганы ина-
газ амфэхэаста инанылеит.

– Хашэкэкэа араду агэафарафэ иахтэахып.

– Ибаазар?

– Изырбаазозеи, уара, ротак ар зтапхьоз агэафарафэ.

Ари ажэа, айгэышэцхафыркэа зхы иаакэымзаазоз ахьа-
ца еилакэа-еилагьакэа инарыха-аарыхан, ара дукэа зыкэгылоу
адэыпшза икказа дныкэнарпшит Лад: уажэы нак ишцо еипш, ускан
аибашьра ацэкэырпакэа еилашуа Урыстэыла акаршэра икэланы
арахь иаауан, ага днарыкэпапеит Кавказтэи ашьхакэагы...
Убаскан ауп ара дукэа зыкэгылоу адэыпшза – Анпсаа ртыпшья,
рныхэарткэа ар аины ианаакэхаз.

– Алпха-агэыпха шэымаз!..

– Иныкэырхэахьоу аныхэапхьызкэа шэыцзааит, нан!

Иныхэон атахмадацэа, иныхэон атакэажэцэа.

Анпсаа рхэычкэа шыапхырфьаьараа ирапгыланы, ажэыртра
еимыцкэа ауп Лади Зыкэыри ускан уахь ишнеиз.

– А ну-ка, шпана! – дрыкэхэхеит дгэамтазакэа извысыз
асолдат-карул, иреитцбаз азэгьы ихэдацэа данкны дфышьтихит.
– Лазутчик? – дагыазцааит уи, аччара изнымкыло.

– Бзарбзан хачим!.. – ихэеит згэы зымкэаны иказ ахэычы.

Уи ашьтахь, асолдат-карул иавтомат имгэацэа иадыргэгалла,
иблеицарса еикэатцэакэа хэаны саатк дыччозар каларын.

– Умшэан, сыхэмаруеит, умшэан, сыхэмаруеит! – ахэычы ихгьы
ишьышыуан.

Рыхкэа раханы ашьхака ирха, амахэ-шьахэ рхарца игы-
лан, Анпсытэи ачкэын хэычы иибарц дзышьтаз абзарбзанкэа...
Цьоуки, адэыпшза агэы итаршэыз акадифа иатцэа еикэжэа анышэ
жны еикэыртон, даеа цьоуких, иааганы атэыз-чызхэа адэаза
икэрыжьуан ахьаца кыдкэа... Уажэы, Лади Зыкэыри рышэкэкэа
рцэахразы ргэы иахьтоу араду агэафара алфэ тшэшэаны иааиуан
– уака итагылан хышэфык ар рхэыкатцага...

Уиаахыс абар уажэшьта шыкэсыки бжаки цуеит. Анпсаа ртып
шья, рныхэарта ара дукэа рыдэхэыпш, аибашьра ианнатцаз
ашэахстакэа агьара иафуп, ара дукэагы гылоуп рымахэкэа
асаарака илашьтны, урт уахынла ацхамати рыкэнауеит, еынла
Анпсаа рымцаныхэаны рус рнапы адыркуеит...

Лади Зыкэыри рышэкэкэа уадабабгьык аарыкэдыршан, уафы
илапш иахьытцамшэашаз аракэа акы агэафарафэ инартэахын,

ашацахәа аулисахь икылсит. Жәабақа верс усғыы шыапыла ныкәатәыс ирыман. Нас, амшын аңшахәа иаваршәны Акәақа игоу амәашқа икылсуан.

Амш алакытда зынза итңнаршәаазеит, еиха аңтақәа рееизганы иахыыказ ажәәан акалт амацәыс адацқәа планы иәаннатан, адыдгыы гәыргәыруа ажәәан агәыштда иаатцалеит.

Хәхәнеиуа иухәаша хәа акәхарын, Зыкәыр инапкәа нархха-аа-рыххо ацәажәара дшафыз ауп, арт аңсабара ахтыскәа рыфбагыы шыкалаз. Уигыы азырхакәа, разынңара жыцәк иакараз қәашцы-рак кәлаауа ишлеиуаз Зыкәыр инапы азқәа афәе аакәнарған, аразны цыпхықәагыы фәфиддит.

– Егьырт зегьгыы абри иакарахар, адгыыл аңсаңа кыднатцеит! – ихәеит Зыкәыр дгәыргәтцәа. Нас, инапы азқәа иңышә инадикылан, акәазы днафөит, – аңатцындра фөы ахшәшәөит, – ибз алагыы инықәирбеит, – абафлаша ахатә!..

– Адгыыл акәым аха, хара хауп зыңсаңа кыдызтцәз!..

– Ажәәан иагәаңхар! – ихы шыштыихын, ажәәан днатәңшит Зыкәыр... Асакара уасақәа реиңш еилысуан аңтақәа. Адырфегьых амацәыс хәастақәа ааргәылчча-ааргәылччан, аңықь-аңықьхәа ихысит, аңсабара атыфшафөы фықәшәшәан, еиха-еиха ачырыжәпо афәанахеит ақәагыы.

– Иаарццак! – Зыкәыр аңхәа дгыланы ашаца-шацахәа днеиуан, – ақәа зынзагыы ихәхызаанза Иазаң ибақа хытцалар...

Пшакгыы аацәыртын, аңлақәа иаарылагьежыит, нас, икахәхәа-кахәхәа илеиуаз ақәа цырақәеи асабеи еилырхны ифыштынарббит.

Аңкәынцәа иаарцәымыңхеит аңша иканатцөз, избан акәзар, урт ирдыруан: акы – аңша амш еихнагар шалшөз – усқан адгыыл агәы уамашәатцәкәа инхон, исабахаз – ацәаакыра зауз аңықәреи шыапкәа уаха рхы рзышытымхуа асаара ишытанатцон – усқангыы ауафы иңьабаа пхастанатәуан... Игьежьюан, ихынхәуан аңша, аха иара ақәагыы изуцәкәап хәа агәы итамызт – есаaira аееибнатцон, аеаргәгәон, аңша ажәпара кылхха алыхәтеиңш икәнатцон.

Аңкәынцәа рыпсы рыманы архәара ианаавшәа, Иазаң ибақа инадпшылеит: уажәы-уажәштыан инықәпрап ухәаратәы, ам-цәыжәфәкәа хәххәа, ашыхақа ахы рханы, абақа ахыб икәгылан ахаирплан амакет...

Дарбан мөасөу абри абақа афәаңхәа иаатгыланы зхылпа ааз-хызымхыц, дарбан цкәыноу, хышықәса раахыс анықәпраара аеазырхианы абақа ахыб икәгылоу, аха зынзатцәыкгыы ин-зыкәымпрааз ахаирплан афәаңхәа згәы аеамреиңыц?!.

Ачкэынцэа цэымгыс ирымоуп урт аихатэ лабытэкэа – ахаирплан абака ахыб икэфахэаны измоу аихатэы лабытэкэа – урт ракэымзар, уажэы Иазат ихаирплан цыруа ажэван иалазаарын.

«Бзиала шэаабейт, ачкэынцэа! – рацхэа апсшэа ианахэейт абака атзамц иаласаз Иазат ипатрет. – Иабахэа, уажэггы адгыл афы шэныкэома?!» – ашьтахь Лади Зыкэыри дразцааит Иазат.

Уи уажэы ахаирплан апскы днадтэалап ухэаратэы деилахэаны, дбагъаза адгыл дыкэгыланы ажэван датцапшуейт... Ичча-ччоит ихы-ифы, – икалап Иазат абри апатрет антихуаз, знапкэа рхахэаза дгэыдызкыларц иааиуаз ашыыжтэи ашэахэакэа хэыцтас дрыхэлаччозтгы, ма иара ихата, ашыаб еипш ииатэаза дызтцапшуаз ажэван гэыдикыларц итахызтгы?!.

«Ажэван иатэа хатэышныс ишьтызхыз, назазаггы уака иаанхаз Иазат Аинарба» – еиатцхэойт апатрет атцака иатцауу ашыра.

Апшеи акэеи еибакэойт, зны-зынлаггы, ажэлакэаф идэыкэи-цазшэа ахэйтэхэа абака иаатцанахэалалоит акэа. Урт акэа цыракэа кэандоуп, икэымшэышэуп, ахаафэы рхышэшэойт.

Апсабара амчкэа фба еифагыланы еикэпоит: уажэы аеыкатцаны излакоу ала, апша иатахуп ауафы амла данаркыр, акэа иатахуп ауафы ипхзаша баша адгыл иаламбар, дарчар... Иазат Аинарба ажэван датцапшуейт – уи ижэван цкэоуп, ашыаб еипш ииатэоуп, – апырфэы уи ауп ииатаху!..

Кэтыфырхасракггы ахымткэа амш еилгейт. Зызхара ае-рыххэа иахымзаз, амра ашэахэакэа рызкэа кылтэаны ишыргоз агафэхэа икылсын, амфаду иаангылейт Лади Зыкэыри.

– Хара хэы хар амазам, еиха илейт, ара ус иаакэашырпкэейт акэроуп, – ихэейт Зыкэыр, амфэа афыкэкэа ркны ишьтаз асаба дылапшуа.

– Ианакэзаалакггы усоуп ишырхэуа амшын иапну ауаа, – натеикит Ладггы.

Ус, ахтыц зынпыккала, икэыршэтаршэны икэз фбака машына рывсит, аха ачкэынцэа шытырымхит. Азэы – изго шэымбазои, шэхы иагума хэа аанарго, иаргэтыста инацэа аларкыакэаны идирбейт. Егы амашына ашофер ачкэынцэа даахэынггы дрыхэамцшит. Уи иакэтэаз гэыпфэык асолдатцэа, рыхэдакэа рнапы хибашыны, агзаахэа ашэа рхэон:

Ибдыруз, сыхаара сан,
Ибдыруз, сылашара сыпшәма!..

Асолдатцәа җыт-җыт ацша ирҗанаауаз ажәакәа, ачкәынцәа рҗынза иаазон.

Ус, архәара иаавшәеит, амшьамба цштәыда ацша атарч, зкәартәрақәа еихамгылоз машынак.

«Абри ханышьтнамх – хтахеит!» – игәы иааҗеикын, Зыкәыр инапы шытыхны уахь иҗынеихеит.

Ихы-иҗы ааирхааит Ладгы, уи азәыр ибозшәа.

Амра иарпсахәаз акатран-загь еикәатцәакәа апыккахаа иҗы-жәжәаны, икач-качо амҗа агәтаҗытәкыа иаагылан уи амашына, ачкәынцәа аулица иаакәнакәшәеит...

Акәа иара усгы кәацырак цъара инкамшәеит. Амала, ачкәынцәа уажәшыта урткәа гәартә икамызт умхәозар.

– Артаҗцәа ручилишыче ахыкыу хашәымхәари? – азәыр илдырузар абри илдыруеит кәитцан, ахәыхәкәа ахәаша нарымтацсо, еиҗыпца ахахә икәтәаз атакәажә даалхагылеит Зыкәыр.

Атакәажә, игәоутаратәа даатрысын, лхәамц быкәза ус ахахә ишыкәтәаз иаанхеит, аха лхы дҗахан, зны Зыкәыр дҗаитацшит, нас, лыбла канза хәычкәа цшыаала иааикәылган, Лад ишыапаҗынтә ихаҗынза дааимылдеит:

– Иухъзуи, нан, сычкәын? – лҗышәкәа реипштәкыа лыбжыгы кыцкыцыуа дҗааит атакәажә.

– Лад! – ихәеит Ладгы, уи иахихәаара изымдыруа.

– Вадик уакәыз цысшьан, мап, Вадик уакәзам уара, баша уеипшуп, баша! – атакәажә лыбла зыфа хәычкәа лагырзыла иҗатәын, ихыжы, лзамҗа акачыракәа ирываланы рҗылархеит. – Мап, Вадик уакәзам уара, сужьоит, сужьа, баша амала уеипшуп!.. – рапхьа лхы, нас лнапкәа, атыхәтәаны дшынеибакәзоу атысра далагеит....

«Хамтаазакәа хәпсындаз, икахтца закәызеи?!» – инеиҗаҗшы-ааиҗаҗшуа, ирура рзымдыруа атакәажә илхагәежыуан Ладгы Зыкәыргы.

– Шәзышьтада, арцарцәа? – рышьтахьтәкыа хатцак ибжыы аагеит.

Ианаахьахә, азебра еипш ипижамакәа гҗачкәынза дгылан уаҗыцәыггара абаа дук.

– Сеидроу цәгыарас иаххәаз!..

– Аҫакәажә акала лгәы нхархеит!

– Шәара шәакәзам уи лгәы нзырхаз, уи лгәы Анцәа инирхә-хъеит, – ауафыцәыггара инап аудукәа инарытқакшәа иманы зымфә иҕынеихеит Ладгғы Зыкәыргғы.

– Мап, Вадик уакәзам уара, баша амала уиеицшуп, мап, Вадик уакәзам уара! – ишгацыз игон аҫакәажә лыбжъ рыцқахә...

– Ари аамтала зызбахә зыхьз ажәлар рпышә иқәкыз ҳақьым пхәысын, – ихәеит ауафыцәыггара, ихәкьымцәан лыпқагғы лы-маҳәгғы. Урт афронт ахь ианцоз илзынрыжьыз лмәта иакәын Ва-дик захьзыз. Жәаха шықәса ихыцуан... Цыпх абри афны ижәбо абомба ақәхаит, – инап ау ду фәирххеит, анышәынтражәытә еицш зықә табганы, ицәыббылза игылаз афны еихагыла ашқа. – Лара усқан агоспиталь аҕы аус луан. Данааи – иабақаз афны, дабақаз лмәта Вадик... Ипыххааса еилажьыз ахақә-мфыхә анеилдыргоз лмәта изнапик лбеит... Рхабар ықам лыпқаи лымаҳәи – Вадик иани иаби. Анду, знапы ахы аңсоз ахақьым, деилацсеит – уажәы дшыжәбо дыкоуп, – нас иңымшь шла еилажәжәакәа лашьтны, акыраамта дхәыцуан уи. – Абри шәара шәеипш икоу ақкәынцәа анылбалак, абас дырхьынцәшаланы илкуеит.

Ақкәынцәа еицәгәгәа-еицәгәгәа игыланы изырфәуан.

– Шәара шәзышьтоузеи уеизгғы? – даалкәаны дцәаит.

– Аучилишьче, арцәфцәа ручилишьче! – игәы имахьха фәаитит Зыкәыр.

– Ауадаф шәалахцәоит, аха, – инацитсеит Ладгғы... Асқьынңы иқәтәоу ахәыхә еицш агәатца кәашза унытәпшуан, амарда зышьтахь надкыланы, Ақәа ақалақь иахыпшны амшын агәы қаз-казра ихыпшыло игылаз арцәфцәа ручилишьче.

– Акыр акәзар, абриоуп, – ихәеит Зыкәыр, ағштдла шыапыш ианаамтәгыла.

– Уааи пытқ ҳафсып, ара игылами, иабаҳацәо зугәахәуа, – иб-жыы шәазызауа Зыкәыр даайдхәатцәлеит Лад.

– Уалагахырц угәы итоума?

– Ҳаңсгғы ааитәхкып, иабахәа!..

– Ари еиғу аңсшьарта Анңсгғы иузыпшаауам. Аиашазы, шәынцәеит ахәашашәа, ақанчхәыц ихырфаазшәа итырка иқаз абғьыцқәа рыла аңша рыннадон уи ағштдла. Абарт абғьыцқәа реипштәкәа акәын еиқәтәашьа шамамыз афны шкәакәа ашәгғы: уи, инкыдымхалацт шухәо иааимкәон, цьоук дәылцуан, цьоук

фналон, цюуку амбатә рыпсхакын, даеа цюукухгы рыбжькәа
нытцакны еицәажәон...

– Саатыбжак абрака хаалзыцшуеит, лхабар аныкамла, сыши-
ашоу слеиуеит, икалалак калааит! – ихәеит Зыкәыр, ашә илацш
итцмыршәазакәа.

Икалалак калааит, апулемиот ахы сычәтасыжьуеит ихәаз-
шәоуп Зыкәыр дшынеиҗацшыз Лад.

– Ааи, ааи, уамашәагы иумбазан: сышиашоу адиректор ихатә
иҗытәкыа слеиуеит – Есма дызбар сҗахуп, Есма Хәырхәмал-пҗа
схәоит!

– Уи дцахьеит ихәар икоуцои? – иара ихатә ихы иҗагыжьуаз,
зҗаараны ифыза ииҗеит Лад.

– Икастҗахуеи, ухатцкы адиректор, схәауеит, сфыза абна атцла
атцака дгыланы ацәашьеицш абылра даҗуп, икалозар дахьынхо
ладрес сыт, сухәоит...

– Уара алаф, алаф!..

Шәара алаф, алаф, алаф
Ахәара шәаҗуп, шәаҗуп.
Ишәымазаап ақыф, ақыф,
Сара абылра саҗуп, саҗуп...

– Ажәеинраалакгы сзуфызаап?

– Уара иуеиҗы иззызәуада... Уара Ахәырхәмал-пҗа илзуәуеит,
сара – уара.

– Уцәытатәаны, цәәцәәхәа, шака мшы уадтәалазгы анцәа
идырп?..

– Есма лакәзами уара? – Зыкәыр иҗы иадкылаз акадифа бгыц
нкаршәны, шыаҗак акарагы иаҗхыака иаакаитцеит.

Лад даатрысит, иахыа аҗтакәа иҗаргәылыччоз амацәыс дацкәа
иреицшыз ак игәы иҗацрыддын, иблақәагы иаартахаит.

– Шәакәымкәа шааит, шәарт азҗабцәа, хара шәангылоу зегь
ахәыхәкәа реицш шәышҗеицшу!..

Ифыза ибжыгы пхызбжьушәоуп ишиахаз Лад: есаaira
ицкыахоз афны шкәакәа атзамц инадибалеит икәбакәшәо иааиуаз
цкәынаки зҗабки. Зыкәыр амц имхәеит – уахыналыхәацшуаз уи
азҗаб, Есма дызлалеицшыз рацәан: лгылашыа, лныкәашыа, уиакәым,
ашәт кацшыы кыақыкәа зну Есма лытцкгы лшәын уи азҗаб. Ама-

ла, иҗамызт Есма лыхцәы... Амҗа анааихырцәа, ижәҗа лнапы натцылхит, уигы азымрхакәа лыхгы нарнаашәа инаидылтцеит...

Ацкәын ацәажәаха изтодаз – зхы ларханы икнахау алпса цыс еипш даакәымтцакәа дчырчыруан азгаб.

«Абасоуп ишыкоу акалакъ, – игәы тыблааны ицон Лад, – ахцәы модам, ажәҗакра еҗамам, днаскьоугар – зейпшыкам, узылпылар – ахазына! – иара ихатагы изгәамтазакәа, игәы еикәжәома ухәартә даакәыпсычхаит Лад. – Дааганы дызларцәада – ахаскын ахыкәцә икәгыланы иныкәоз, зыбла-пхашьякәа цъара лактак итампышыцыз... Аа, дахънеиуа Есма, уатцәтәи Есма! – Лад, аҗны шкәакәа ашә иблакәа аакәиған, илеиуаз ацкәыни азгаби деитанарзыпшит. – Уатцәтәи схәахт, иахъа ус дахпыларгы алшоит!..»

– Лад, сара сцеит!

Лад ашырхәа даалкьеит:

– Даҗеа мацк, Зыкәыр, астцәкьоу?!

Зыкәыр усқан амҗа абжарак ааихитцәахъан.

«Уара усымамзар цсыхәас исымаз, мшәан!..»

Лад ихафы зееихъызшыуа акадифа бгыцкәа еикәтәашъа рымазар ашәгы иамоуп: икыдыркьоит, ифыж-фыжуеит, гәып-гәыпла, ыцъа-ыцъала, азә лымацара, ма азә имацара дықан цъаргы иубом... Зыкәыргы, иеыркәсазаны, дрылаланы длыфналеит... Дыфналеижътеи амбатәза цуашәагы игәы иабо далагеит Лад... Есмагы дыкам:

«Шьуреҗамцлхәазар, арцаҗцәа ручилишьче акәымкәа даҗеаки дтарцазар?.. – дхәыцуан Лад, иблакәа ацыпхь җарытыддит, аҗны шкәакәа атзамцкәа дырҗегь еиҗаахәашын, иадибалоз ауаагы, цкәа иҗымтцыз апатреҗ еипш ихыгагаа-хыгагаза иаакәлеит. – Есма?! Есма лоума, мшәан?! – ацәа иаалцыз ацшқа иеипш тацкәымлагы иблакәа ааиркәыцит. – Ааи, лхата! – иеитцәахыр иеизымтцәахуа, дылпылар дзылпымло даабалыбаҗеит уи. – Зыкәыргы дыкам, зегь рыла ахта сҗахеит!..»

Аучилишьче ашә даадәылтцы, лҗызак длацәажәо дааиуан Есма – Есма Хәырхәамал-пха, Лад дшибахьоу – лыхцәы акны иҗаны лапхьяка иааиаганы лгәы пшза икыдуп, акаҗтран дшыкәгылоугы, ашьац лыркьяцыр хәа дшәошәа, лышыи-лышыи еикәҗто дныкәоит...

Есма Лад дгәалтазом, лхы лытазаны лҗыза илхәо дазызырҗеит,

«Зыкәыргы дахъцаз дкыдхалеит... Рацәа ахта сҗахеит!..»

Лад адгыл итцѳрны идэықәлеит, нас цшыаала иаагылеит...
Апсабара кказа иааимшәеит.

– Лад! – игеит рацхьа Есма лыбжьы, адунеи иқәу абыжкәа зегь
реиха ихааны. – Уабаҳзаанагеи, Лад?!

– Сааит шәызбарц!..

Адиректор уафыхаак иакәын, аха зусқәа цыхәапцәара
рымазам, еснагь игәакцәақуа ирышьтоу азәы шиақәу иаразнак
иубон:

– Мшыбзиақәа! – ихәеит Зыкәыр, аха ибжьы иара ихаґагы
имахаит, ишуалбагаз еипш иагыныбжьазит.

Инапқәа, иблақәа, ихәамц зегь еицыуазыруан дызхагы-
лаз адиректор. Акы инапы атцаиѳуан, даґаакы иршьашьалқзаны
имхәыр ақәирчачон, армарахь ацсшәа ихәон, арғьарахь дхыр-
хәон...

– Есма Хәырхәмал-пґа дыстахын! – иеаимеирхаахт Зыкәыр,
атыхәтәантәи имцқәа еизганы.

Адиректор абри агәакцәақра иалыѳны бжык илымхә иаатасын,
ихгы ѳышьтихит – ибласаркьа жәпақәа ирытцыцъґаауаз иблақәа
уамашәатцәкьа иаацсаны иқан:

– Шака рґы утәоузеи, арцыс, ураа?

– Сара ара сґазам, аха абрака атцара зґо Есма Хәырхәмал-
пґа дызбар сґахын, – Анцсытәи идиректор иґацхьа дгылоушәа
даацәажәеит Зыкәыр.

– Аа, усасуп, бзиала уаабейт, бзиала! – данааѳнашыла
ицәыбжьаыыз иажәазатцәы аґакгы иоуит Зыкәыр. – Лара,
Ахәырхәмал-пґа хәа узґу, дабәнеихьоу?

– Сынтәоуп данґалаз.

– Елена Иван-ицґа! – ибжьы ахьцоз имбархәа дшәозшәа,
ибласаркьақәа итґегьгы ибла иаадыргәғәаланы ґитит адиректор.

– Сзырѳуейт! – Зыкәыр данынхьапш, ахаацәа лхьыкәкәо,
икатаза икәз зґаб қәыпшк дааин даарыдгылт.

– Бхәыцқәа цахьоума?

– Абыржәытцәкьоуп ианоусыжь.

«Дахьынхоз ладресгы рымсымхит. Уиақәым, иґабуп хәа
шрасхәашазгы схаштит. Хзылхьымзар, баша ага ицаны иааз
хәкәхоит...» – зегь еидихәыцлон Зыкәыр, ахькәала еипш амарду-
ан даґаланы дахьлеиуаз.

Лад атцла атцака дыкамызт, акәша-мыкәшагы.

«Хаи, Анцәа иныс абри ашәаргәында дшыбналаз!» – игәы амца ҫацрагәежыын Зыкәыр, даахыцхыцшәа, излаҫеиз амҫа иавтцаршәны иҫылеихеит.

– Аа, аҫтаацәа! – мацкгы ибжыы ҫаимтцын, игәиҫанзамкәа ахра ахы днықәххызшәа даагылеит Зыкәыр.

Есмеи Лади ускантәкәа акы рбо, акы рахауа иҫамызт – рацха икказа инашьтыз апарк ишталарыз рхаштны, атротуар агәтәтәкәа иқәгылан.

Зыкәыр дласкәантраза днеин, ахаҳәчаңа днықәтәеит.

Лад ипси-ипси еивтахо акы аҳәара даҫын, ускан, зны иаргәа шыапы днақәыгәгәон, даҫа зныхгы – иарма, ибз аус азыруаз дара ракәушәа.

Есма лыхцә атдыхәа лыргәаҫуан: зны лнацәа иакәлыршон, даҫазныхгы, дацҳаны ихылтәарц лтахушәа, лцышәа ҫацшықәа рышка аҫыҫалырхон.

«Амҫа шәнанытцыр, шәарт арыцҳақәа, зынзагы ишәықәлашыҫама?! – ибжыы рықәиргарц ацсык ауп иааигхаз Зыкәыр. – Аха, мап, мап, еицәажәаит, еицәажәа! Урт уажәытәкәа излаҫоу ала – ацнышқәа реицш ацәқәырцақәа рхы ишықәтәо иеицәажәаргы рылшоит... иабахәа, сгәы цитәахьан: «Есмаа, Есмаа!» – имшын уахгы-ҫынгы... Уаақәытц, уара, зегь зныкала иухәарц уаҫума, ажәа лыт ларгы, ажәа, илхәо умаҳари!..»

Лад уажәы, зхы шытацаланы изку Есма длыхәацшзом... Ишыапқәа дырқәатцын, иргәаҫуеит инапқәа – урт зны игәы иади-кылоит, даҫазныхгы – ихы.

«Ажәа лыт, уара, ажәа!..»

Есма лхы ҫышытылхын, лыблахәыц қыцқыцыуа Лад дҫаи-цацшит, нас уаха лхы анылалмырқәы, иаргы иажәа цшыаала иаа-ныкылан, ус игәы инапы шадкылаз иаанхеит.

Убаскан, Зыкәыргы ишибоз ҫынтәҫа иаақәацқәацеит Есма лпышәа цшзақәа. Лад игәы инапы еихагы инадиргәгәалеит, дқаҳарыма уҳәаратәгы даазазамазеит.

Хәарас иатахузеи, инеины Лад игәы итацсаз ажәақәа Зыкәыр иҫынза изымаазеит, аха ишцстатцагаз дацәымҫашыо идырт.

Ишытыңо ахаҳә иқәтәаз Зыкәыр дызгәалашәодаз – Есмеи Лади цшыаала апарк итцаланы рҫынархеит.

«Хаицәызра ҳаҫоуп», – дрышыталарц дҫатқьеит Зыкәыр, аха иҫааникылеит. – Иабацари... Сныжытәкәану?..»

Лбаа, ақалақь агәтахьтә иаафуан зкыркы тхаахьаз радиок аб-
жы:

«Рыцха, – иааҥеикит Зыкәыр игәы, – иңсы тазар хымпада деи-
лагоит, дыңсхьазаргы адамра хыла дадырст ари амузыка тәу!..»

Зыкәыр иихәоз ахазшәа иңыңза иаагылеит арадио, иңәыхаа-
жыыхаа иаафуаз амузыкабжыгы нкабан, ақалақь еиқәышышыы
иаакалеит.

Ашьалашьын иңырхыз амәфа еиңш акәын ишыңырцыруаз
амра зхыңчалоз амшын. Уи акалтахьшәа иубартан хәың гәартак
зтәңцәаз ағба цәыбблы, нас зыбжара зкәыңсааны иаанхаз Ва-
дик ифны, аибашьра амшкәа зыңхьазоз асаат, мардуанра узуны
ашьхака ухазгалоз аөнхыбкәа...

Арадио еимсеит, илахафаханы акыркы нтнарыцкәаит, маңкгы
иааңшит:

«Шәаазырфы, шәаазырфы!..»

Зыкәыргы иңсың алагафагара дакәытцит.

«Иахьа фронтс икоу зегь рфы ҳар ақәҥиара дуззакәа рыманы
ажәылара иафуп!..»

Зыкәыр дәагылеит.

«...Хаибашьцәа фырхатцарала иқәңоит!..»

Есаaira иыхыгагаахоз аңсабара иналибааит апарк, агәашә афы
икыдыз афиша:

«Иахьа... акинотеатр «Аңсны» афы икалоит асахьаркыратә
фильм ҥыц «Ҧыңьа аибашьцәа»...

«Асахьаркыратә фильм?! – асолдаң иңымхәрас – артист, аға
иңымхәрас – артист, апатронаҥацәкәа, амца еижьага!.. Иауеи?!
Икаңкәкоу шыкоу: ҳпулемиоткәа амца шырҥыткәко, аға деилараа
дшышьтало, абомбақәа шлеиуа... Нас аеңцәа! – рахәакәа еилаарцы-
руа, рышькылқәа ирыңгыланы!.. Иудыруазеи баба цъара сылаңш
наикәшәаргы!.. Уигы иамуазар акәхап, ех, шака истахузеи!..»

«Рнапафы иааргеит ақалақькәа...» – уажәраанза амузы-
ка цәыхәхәаны зкыркы иҥыңуаз арадио, уажәы абжыы цқәа-
кәакәараза игоит.

«Дәеа шықәсык еилымгар, – Есма, бымш аабзиахааит, нас
бтәаны, пасма чала ицабу асалам шәкәы еицарсақәа бырзыңшла...
Ҧабацәа реиңш ҳаиңыргароуп ассир, уртгы реихьымза-
еиңымзара еиңәхнаркәеит... Лад дымхәыңцакәа изхауеит...
«Ҧыңьа аибашьцәа». Ицәҕамызт ибазаргы, аха иабакоу
аөныкагы ҳахьцаз рыздырзауам... – Зыкәыр ихы ышыҥихын,

илаштыз акалақ азқа днықәшит, нас – амшын агәы казказ-
ра, атыхәтәаны – амра, уи акыр илтағалахьан. – Иаххәеит хәа,
астәкьа жәбахьой!..» – ашацахәа апарк ахь ифьинеихеит.

Арықьага еиңш зәырхәа, зпышә ашәкьы ианкылань итәаз
атакәажәи, лнафс амра ашәахәкәа зхахәмаруаз ахәыцқәеи, ача
ацәынха еимакны зыблакәа аатибахуаз бағырқәаки ракәзан
апарк афь икәз.

«Реабартәахи?!.. – ишьаргәытца иатцахьхуаз ахахә шкәакәа-
кәа рыштыбжь далазырәуа, дынкылпш-аакылпшуа есаири
апарк иеагәылеихалон Зыкәыр. – Аа, шәсымпшаазар жәбеитеи!»

– Урпырхагамхан! – ишътахьтәкьа бжьык тькеит. Зыкәыр зны
адыххәа даагылеит, нас пшьаала даахьапшит:

Аразны саба зқәыхәхәы, зымахәкәа адгьыл иқәкны игьлаз
апса даатцытын, иара ишкә лфәалхеит зғаб қәыпшк. Уи гыларыла
Есма леиха дқәацәын, дагытқан, ианылшәылтқоз излалшәылтцази
ухәартә, лцәа иадырцабланы илшәын ацәашьеипш дтызхуаз
лышматәкәа.

«Ибтахузеи, азғаб, ма бызустәда ас Анпсаа иаххьпсаауа?» –
абас хатцатас акы ихәақәарцаз иеыназикын Зыкәыр, аха азғаб
лааишьеи лхы-лфь шыкәзи данахәапш, ус ипышәкәа ахьаақәацаз
ианхеит.

– Урпырхагамхан, игәнаҳауп!..

– Исзеилкаауам!

Зыкәыр иажәа ахы ахьцоз лдырт иаразнак:

– Сима Гәачуа-пқа! – лнапгы иара ишкә афьиналырхеит.

– Зыкәыр, Зыкәыр Абжарба!

– Есма сылфьзоуп сара.

– Саргы Лад сифьзоуп.

– Сшырзыпшыз сшьәеит, аха...

– Аха амфә ҳамоуп.

– Иумырцкакын! Лара леипш иаргы дхагахозар – агәнаҳа
кахцарым!..

– Ишқа?! – Зыкәыр дасны Лад зыгәра ииргоз атабыргхара
иахьафьз деигәыргьатәа дтцаит.

– Ааи, ааи, дифьпсаахәтоит! – лыхцәы дфәтцасшәа инп-
хьаршәтуа дафьн Сима – дааижьтеи илхәазо аоуп... Илзызырәуа
хгәы анпцәалак, аңенцьыр асаркьа днадгыланы «Лад, Лад!» хәа
анцара далагоит, нас ианылхуеит, нас еитәнылтцоит. Абри мацара
дафуп.

Ицѣишьеит Зыкәыр:

– Имзазакәа, абастәкьа иаартну?

– Анцәа срыцхашьа – нас, абзиабара ачыкьмацъа итататәума?!

– Ииашоуп, саргыи абри мацаракәын Лад иасхәоз.

Сима ихааза днаихәлаччеит.

Усканоуп Зыкәыр уи азгәб лхы-лҕы цкьа иангәеитазгыи: лыцъымшь еиншәшәылақәеи, лцынцә шшәыри, лхацыц кәашкәа мацзак иаазцәытыцшуаз лцышә цәҕақәеи ухәа дахьынеибытаз зегьынцъара имцхәу акагыи лыдубаломызт.

Лылацш аникәылымгаза, игәы нкыдпсаа-нкыдпсаит Зыкәыр, атцла ақәцәаҕы иҕахаз ҕафратәгалантәи абгьыц еипшгыи иаацәт-пәтит.

Ладраагыи ирзыцшыз рфызцәа гәартәзаап – рзамфәкәа уарка-леиуа уахь рҕаархеит.

– Зыкәыр, ушцәкоу?

Ацъуа еипш даакъашкьашеит Зыкәыр. Уи рацхьа апсшәа иазхәаз Есма дналыхәапшит, нас – Лад, атцыхәтәаны – Сима, адырфегьх – Есма.

Есма даацышәырччан, лхы лалыркәит.

– Бара бышцәкоу, Есма? – ашкол аҕыи имаз афырхатцарашка дгьежьрацы иҕыиназикит Зыкәыр, – Есма абрагьфыи! – днеины лнапгыи аалымихит, даахышҕышит, аха уаха умцсит – амра лбаа-ны ишьтахь игылоушәа изкәа кыдблааны ицон, иажәакәа уааран, урт абәцә мшьа еипш иҕыи иадцон.

– Исеилымкааит сара Есма дзыцәшәаз, – еимаххашәа иаан-хаз атынчра злакыдҕахәалаз ашаха агәтәцәкьа ааифылтәахт Сима, рыпшьфыкгыи еицны рҕанынарха, – лфызейи хәрейи хәиба-лырдырыр...

Дфышьтпсаа-фышьтпсаит Есма, аарла зшьара иаакәлашәа икәз лзамфәкәа, икылтәаны ицо еиҕаакацшхьеит – илзыгәагьуа, илзымгәагьуа, зны, лызыблак ала Лад днеиҕаапшит, ашьтахь – лфызә.

«Бышцәкоу бхәылапсза, бҕыиха, ассир дахьыбзаа бымбазои!» – ахәон Сима лхы-лҕы.

– Хәтамзааит, аха хәамамызт! – иажәакәа цкьа-цкьаза рҕаархеит Лад, – ауафыи ихы анихаштәу хәагыи аамтәк ыкәзаап.

Иара усгыи, иахьа адунеи даҕа пштәык, даҕа гьамак, даҕа ффык ахызкаауа икәз Есма, уажәы зынзагыи дфышьтдырпрааит Лад иажәакәа.

«Уизцши уара! – Лад уакәу ари зхәауа хәа аанарго, ихааза лапшыла даамидеит Зыкәыргы ифыза. – Лад– аатра исзы-цымгоз!..»

Иаб изааигаз иафицер мака кьакьа икылыршәаз изара еиха-тыруа, аеибытара иафыз ижәоахырқәа җеаеаза, Сима даалыдгы-лан, инапы ағынаирхеит Лад:

– Лад сыхьзуп!

– Сима, Сима Гәачуа-җха!

Абзиабара зыҗсы җанаҗаз Лад иблақәеи, макьаназы блак ағаҗхьа иааҗақьҗақьны асаарака иламҗшыцыз Сима лыблақәеи ааиҗылеит: изыхкьаз лара лхаҗагы илыздыруам, аха лгәы аатрысит Сима, лыблақәа ааҗақьҗақьын, зны армарахь днаҗшит, нас, арғьарахь, лыхьшь халазшәа ажәоангы дөаҗаҗшит, иахыл-гарц дааҗышәырччеит... Лад тынч дгыланы длыхәаҗшуан, иара угьы җыара иааихақәысуамызт, зыгәҗагы назаз бзиабарала ихыхәхәа иҗәыз иблақәа.

– Хазгылоуи, мшәан, – лшыапы даҗшны еихылгарц лҗахушәа лҗыҗаҗаны асаарака длышҗаҗшит Сима, – хҗалап, мшәан!..

Еицны инеиуеит.

Аибашьра адаш напқәа зҗынза имаазаз: абри апарк иаҗәа, абанҗ аулица шшәырқәа, афны еихагылақәа, Лкәа зегьгы, иара аҗәҗа-абзиа зегь реиха издыруа амшынгы нарыдкыланы, уажәтәиала Лад итәуп; дара урт зегьгы ааидкыланы, Лад ихаҗа раҗхьа днаргыланы – Есма!..

ИЗЕИҗШРОУЗЕИ АҗСРА АБЛАҚӘА?

Абар уажәшҗа мчыбжык иазынаҗшуа иҗуан, Лад Есма лҗынҗа салам шәкәык имоуҗиҗҗеи. Иеахигозшәа җаитҗон, аха икәшәаҗәҗаны дшыҗаз иара Зыкәыр ихаҗагы игәҗтаны иман.

«Мчыбжы дуззак! Иаҗаххар шыапыла жәантә сыбжысып! – игәы амҗа җаҗеҗыа, ишгәыҗ-гәыҗуаз изықәшаз амза еипш ир-җаҗәа дрыхәаҗшуан уи аурок ағы иантәоу...»

«Дмизакт, «Қәаҗа!» – лхәеит уи аҗошҗа аихабы еихажәаа аҗыжәацы саннеи.

«Дихьеит, аха дымшәыҗт, «Қәаҗа!» – лхәеит жәацы санлазҗаа.

«Дшәын, аха уара ушлышҗаҗ лхашҗны даҗәазәы диҗцеит, «Қәаҗа!» – лхәеит уи иаҗгы.

«Иахьагы абас анылхәа!..»

– Иахьагы акы аныкамла, «Кәәта», – ихәеит Зыкәыр, ашкол иоурышътны аҗошътых инеирц адәы ианаакәла.

– Нас Акәа абомба алоужьама, «Кәәта»? – дахыхәмаршәа дцааит Ладггы, арахь дшәаны ицәа ишәхыфрны ишкахауазггы.

– Ускан Есма лҗакәзам, атыцъха «Кәәта» лҗоуп аус ахьхамоу.

«Ихазгәамтацт акәымзар, гәыкоуп абрии сареи ихазтоу, шәанаңьалбеит!» – дназхәыцит Лад.

– Ишудыруа, атыцъха «Кәәтеи» Есмарааи аиуара гәгәа рыбжьоуп. Сара исоуз атыхәтәантәи адырратарақәа излархәауала, Есма лаб «Кәәта» ланду лкыка дацхәхейт.

– Ускан ихитцәазшәагы дыкандаз.

– Иауеи?

– Еиҗацәамхози.

– Уи уара узыхәа зегь акакәзами: дара дрыуазар – уара дупырхагоуп «Кәәта», драҗазар – Есма дылцырхагахон.

– Иамуазар иамуит!

– Ма «Кәәта», ма хара!

Ацкәынцәа, ахәынапффы зыфншәшәоз адәкьан инавсын, аҗошът инытдалеит. Еинаалашьа змам ф-фөык – акәкфөи адухьфөи урхәәчуан иара аҗошът афнытцагы.

– Аа, арҗарцәа, мшыбзиақәа, бзиала шәаабеит! Лад, уаб дабакоу? Умшәан, Зыкәыр, уара утәгы дшардацза аштә дааталахра дыкоуп... Асалам шәкәкәа шәрышътоуп? Иагазеит иахьа, иагаза, Чақь иазышътымхыз сара сацан, – хазы-хазы, – идмырхәар хәа дшәозшәа җааитит аҗошътамғангә Кәәф, ихгы ышытхын, ичаз хылҗа гьагьа ду иатцыцъаауаз ихы-иҗы ихаччо ацкәынцәа даарзыпшит.

Аҗошътамғангә Кәәф абра дахьрықәшәаз еигәырҗатцәа аҗсшәа иархәеит ацкәынцәагы, мап анакәха, рҗы азы таҗәаны игылазар акәын, избан акәзар, аҗошътә аихабы «Кәәта» урт рҗы аҗсшәахәара лаҗәаны илыпхьазомызт...

Уи анаххәа, иабаанагеи абри ажәа – «Кәәта», излыххалазеи аҗошътә аихабы, дҗаларым хатәы хьзык лымамкәа?

Уи лхатә илхароуп – иатәалымбоз зегь «Кәәта» хәа ралхәон, Кәәтараа анырацәаха, иааицәажәан хамтас лара илыртәит, амхал-дыз еипш иагынлыдцабла ицеит.

Хажәабжь азы Кәәта (уажәшътә уи акьардақәагы иртәагап) ала аганаҗы аҗыба азҗоутцар акыр иахәартазар еиха дхәартоуп, аха лызбахә анцәыраагах – ыбака ажәа:

Кэата дтыцъханы дауих, насгъы уажэы деихашэаны дшыкоу еипш ианагъ даукахыз – илыман ахэычра, ақэыпшра, атыпхара, лыхъз рхэон ақкэынцэа, рхы ныхтэо илышътан арпарцэақэакгъы, дыказар акэхарын бзиа дызбоз азэгъы... Аха лара лразкы уаха икамлеит...

Ирхэоит: «Ауащы ихы иазиуа ацэгъара акара иагагъы изиуам» хэа. Абастцэакоуп дшақэшэаз Кэатагъы. Илышътаз цыоуки: «Акъасахэаса» рыхъзын, егъырт – «Анымха-хымтэақэа», ахпатэикэа рыжэла назомызт, ацшыбатэи – икэра лазомызт, ахэбатэи – икэра ғазомызт, лара дзышътаз – дара лышътамлеит, ажэакала, ашықасқэа цон, апышэқэа ашыа рықэбон, алакытқақэа кычуан, ахцэы мыждагъы шлон... Кэата дызцымцоз таацэарахеит, рықкэынцэа хэыццэахеит... Насоуп агэамтцра даналагаз Кэата!..

Уажэы дахытэоугъы, знапызатцэала адошъта аилыргара иафэу Кэаф, ахыжэ иафызоу ажэак игэыдылтарц апсык ауп илыгу. Избан акэзар, Кэаф деихаччо ақкэынцэа апсшэа реихэеит, илдыруеит уажэшъта урт ақкэынцэа лара лыпсы тасгъы дшырмыпхъазо...

– Аа, Лад, ахэыжэцэы уқэшэеит, ахэыжэцэы уқэшэеит, ацқыашэ узцкатэуп, ацқыашэ! «Ага араион, Анцсы ақыта, Лад Атырқыба!» – Кэаф иара изаарышътызшэатцэа деигэыргъатцэа, конверт иатцэак Лад ишқа иааирххеит.

Акцырақэа реахэеивтарцсахъаз Кэата лылахъ афы дак ахы кны иахазшэа иаатрысит, нас лфы ацэа аахыпца-фахыпцан, ажъахэы еипш ипшқарахза лыхэда иқэиананы иказ ахэыццэагъы кэацэ-кэацэа ифеилагылеит:

– Иуусым уеалоумыжылан, Кэаф! – иконверт ааимылцан, иршэны лыстол амгэа инталыршэит.

Лад аеырхэа апхзы хышэашэа ғаикэнатэеит, Зыкэыр днеилашэеит.

– Шэынтэ иуасхэахэеит, хара хамхэыр аархамкэа, кэаад ғатцак азэы иумыркын хэа, аха иахычалакгъы уара утэы қауцоит, уахырықэшэалак, ашыа илбааугаз ашэархэқэа реипш иаатцааны инадуркуеит, – дафын Кэата, лхэычы диабжышэа.

– Егъоурым, уажэы амхэыр ғанылқар, еикэхапса иашэ-лыркуеит, мацк шэаапшы, зегъ азақэанпшра ртахымы, – Ладраа рышқа длацэақэысны, амацэыс аракэ еипш ашэахстақэа зылганы иказ ихы-ифы ихаччо дцэажэон Кэафгъы.

«Амхэыр иазпшызар ххы иаақэхкып», – ипсы леикэахаит Лад.

«Ихабымтар бабацои, уаха ара хабпыртцраны хаказам», – ицыымшықэа лтарссшэа Кэата дзылзыпшуан Зыкэыргы.

«Шәдәйлт, шәдәйлт, адәахыи шәнеи, нас, нас!» – инапы затәы кыаны идирбон Кәәф, дшылацәкәыцгы длацәкәуан, иччаччон ихы-иҕгы.

Уаха акагы мхәакәа, афызбжыакәа реипш, еишьтагыланы индәйлтцит Ладгы Зыкәыргы.

– Кәәф иакәымындаз!.. – ихәеит Зыкәыр.

– Бзиа бызбоит хәа лоухәозма?

– Амаҗ бзиа дабааит!

Адырөгьх адәкыан иаавалеит: ахәынаҗи, агази, аҗшхәтәи рыффы.

– Агаз аанагазар калап, – иҗынҗа ашьапкәа наҗнахааит Лад.

– Излоудыри?

– Аффала.

– Аибашьра калаанзатәи аффоуп иуахаз.

– Кәармак агаз хәзтаҗәам!

– Асалам шәкәкәа ирыкәумырзи, уахык хәба-фба уәуеит. Кәәтагы амхәыр раархара лгәы җнаҗәзаап, амҗмәас дзыт-рысуа дтәоуп.

– Сара исзеилымкаауа акыкоуп – абри азақәани абзиабарей ирзеилоузеи, Зыкәыр, уара акрыздыруа уоуми, ишсоухәара?

– Азақәани абзиабарей акагы рзеилазам, уи иахзеилоуп хәа ахәауа азәгы имахаҗт. Акрыззеилоу абзиабарей уарей шәоуп: уара узы ибзиабароу – азақәан азы икыаадуп, акыаадоуп уи амхәыр заанархо, абзиабара ауакәху.

– Анҗәа иҗышьоуп абзиабара иахыалмырхо!

– Абзиабара аархара дакәитызтгы Кәәҗа, ушьыргәыҗа инаркны ухагәҗаҗынза ианылкыара дыкан.

– Мшәан, абри Кәәҗа лоума азақәан хәа изышьтоу? – деитҗаахт згәалакәзаара шыҗтҗны икәз Лад.

– Кәәҗеи азақәани ирылухи, аха ани амҗ зҗыҗсаахыо уҗыыба акыр җазоума?

– Уи, хзыхь азы амҗәозар, иаргы иамҗәоит.

– Җыара ауафы иҕы иҗеитҗо акрыкәзар гәәҗи абна уныфна-шыланы.

Адәкыан иҗагылаз аҗхәыс, актәи акласс инаркны ахәбатәи аҕынза Ладгы Зыкәыргы азырҗхыоз рырҗафы лакәын – җенак жәантә ишеиҕахауазгы, ианылба җәгылатҗәкы дреигәыргәеит.

– Амла шәамккәа шәыкам?

Ладгы Зыкәыргы аапхашьапхатеит.

– Сара схазы итаршәны итәахны исыман, аха изгәагыует, халалс ишәымаз! – уи адахта дынхәытцапшын, қырымт соу, ча-баба ху узымдыруа акы аахәытылган, абжак ақәшаны ақкәынцәа инадлыркит...

Апасма ча, рапхьа уғы итаыхуа, ашьтахь убз икәзытуа уамашәатәкьа ахы угәанарцхон, аха Лад уигы ибомызт – ипсы кәыруа Қәата lystол амгәа итан.

Макьана хәәналару хәәнамлару хәа илакәакуа ашә ишылагы-лаз ауп Кәәф дшаадәылкьаз:

– Аа, закәанла анакәха, ахы агәыдудцар иалымкьо икахтеит, – ихапыц кәашкәа аарпшны деитаччахт Кәәф. – Қасала иахьа-гы ихабар каимтеит: уи уафы гызмалуп, имырхәа-мырза ашта дааталарц избеит, хымпада...

Кәәфгы деитазымыччеит, ирзымгәагыт ақкәынцәагы, Зыкәыр деитағәгәа дгылан, Лад иконверт пшьаала иңыба интеитцеит.

– Изухоурштуйе? – дцааит Зыкәыр, пытк ианынаскьа.

– Хабаццакуеи, – натеикит Ладгы, ауаа ирхәауа хәа, арахь из-ганк икәыблааны ишцозгьы.

Амш кказа еилган, аха азынра амәа ишықәыз уазхәауаз пшак тәытәматагьза иасуан. Уи, ауасақәа реипш иргыдны игы-лаз амхурстақәа иныртысны, атәапшь иафьызоу ататын тәахәкәа зтақнахау аказармақәа аагәатаны, ифыршәшәаны ахьхәхәа илтанатон иаха атәа иеикәанархәыз атыхәтәантәи абгьыцкәа.

Аифьызцәа арашкәа ианынрытцыс, Лад иконверт ааимихит Зыкәыр, инархәы-аархәынгы днахәапшит:

– Ахы агәыдудцар изалкьом, убас мхәырла еикәыршәоуп. Ама-ла, акызатәык агуп – арратә цензура, ани амхәыр пшьыркца хәычы!.. «Ақәа, Нартаа рулица, афны аномер 25, Ефтим Халуашь», – «иаазышытыз» иадрес днапхьеит Зыкәыр. – Азғаб ианылгәапха, лтаацәа Стампыл иганы азы дмыржәзакәа иаалгоит, – аконверт пшьаала ахыртра дафын, зны-зынлагы пшьаала дцәытпшшәа Лад днеизыпшуан, ичхара зеипшроу гәеитарц. – Егьафы егьа рхәаргьы, Есмацәкьа абри лылоуп хәа сыкамызт! – адрес деитапхьахт Зыкәыр. – Дызустада, уара, абри Ефтим Халуашь хәа иуцәнымхо?

– Гәатәажәпак иакәхап! – ихәеит Лад, ичхара зынзагыи ихытцны.

Зыкәыр даара игәарпханы дыччеит, длахан, аконверт ахггы аахижәааит:

– Аа, усҭ, уаҭхьа!

– Уара уаҭхьа! – изымчхакәа дагыаацәытцшит Лад.

– Сара сусс иалоузеи, изгаз уара уоуп.

– Зегь акоюп уажәшьтан уаҭхьоит, – ариггы ихәеит, аха изеикәымкуаз инапггы асалам шәкәы ашқа инаирххеит Лад...

«Мшыбзиа, Лад! – иалагон цшь-дакьак инархәы-аархәны ифыз Есма лысалам шәкәы. – Адырфеггых схы ласыркәуеит, икалап абри иагытхәтәантәихар. Иухы, зәумтүеи? Абыржәы хынтәны атак кастоит атдыхәтәаны исоуз ушәкәы... Зқы срызхәыцхьеит: сихаштма, ма цәгыак иархәама, ихаҭа дыммазафхама?... Атдыхәтәаны – напы кьашык иаҭыхьашәозар калап сысалам шәыкәкәа хәа агәыфбара соуа салагеит, абри сзырфызггы убри ауп... Исызцәыртцыз азҭаарақәа акы атак сзыкаҭо хәа сыказам, анс акәзарггы, арс акәзарггы уара усыцхраароуп...»

Лад цшыаала илапш аакәиган, зшыамхкәа зыцламхәа иатцаргәаны иварафы абгыжә илатәаз Зыкәыр днеизыпшит.

– Исахаит, уаҭхьаны уалга, нас халацәажәап, – ихәеит уи, ихы шытымхзакәа.

«Егырахь, – дналагахт Лад, аизарафы иззымзырфыз ацәажәаф иеипш ибжы каханы, – аихаракггы атдыхәтәантәи амшкәа рзы, зынзаксггы агәра зго салагеит ақалақы сареи амалахазггы хшеимаҭәам... Афныка гәхьаазгоит, Лад! Зегь реиха игәхьаазгоит хашкол, сфызцәа, хартцафцәа, аашықәса сзыфнатәаз акласс, еснагь ашәыгаффы зхышәшәоз спарта!.. Ашкол ашҭа, арашкәа, ашкол ахь хазгоз, хаазгоз амфәхәастакәа. ... Ахәыцра саманы иандәықәлалак, саб иашьа ипхәыс Минадора (уи ақыҭафы даныкәз Миназ акәын илыхьзгәышыаз, аха...) дсыҭахәхәаны ауп сышлыргьежьюа: «Бара ибықәнагаз Анҭсаа ргриаз акәын, – лхәоит уи, – агород, акультура... Ее, шәарт аскәазниак зхы иҭоу ауаа. Темнатараа, темнатараа...»

Лара ус дыпхәыс цәгыазам – ачеиҭыказы лхы хылҭәоит. Амала, цәажәарала уаахталкыр – аҭит зыхьыз акәчышь еипш ухы хшәаны ункашәаанза дукәатцзом. Акәа ақалақь иаха цыск ахпрааны ицазар, ма амшын аҭшахәафы зҭабк аҭкәын бзиа дшибоз леихәазар, зегь-зегь ашыжь еикәыртәа-еикәыргыла лгәылацәа иралхәоит. Нас, агәылацәа – урт ргәылацәа, ицоит ажәабжь... Амала, ахәылҭаз, акара шәкы ахаргыла, игьежыны хашҭа еиҭааталахуеит. Ускан акара

Минадора длашо дубараны у́кам, ажәла казыршәыз лара шлакәу шылдыруагы, днатәаны лыпсы алартәаны дазызырәуеит. Уа даа-гылонда ихабаргызи: саб иашьа, уахазны дкараха иусурахьтә дхынхәны данааилак, ихәы днахартәаны, ларгыы днаидтәалоит: «Уара, ари аразговор игәароу умаҳазеи?!» – дналагоит.

– Ыык! – ихәоит саб иашьа.

– Уара, абри шәара усс шәызфәу арбану? Какаиа работа делает?

– Ыык! – ихәахуеит адырәегьх саб иашьа.

Нас, уи икнытә ееи шылмахауа анылдырлак, агәра ақәыршәны дналагоит: акрифаанза дафәуп, инапы ахьызәзәо дишьтоуп, дахьышьтоу дихатәоуп... Иара дкараха дыцәоит, ларгыы дкараха дааихьтәуеит...

Саб иашьа ипцхәыс лызбахә саланагалацәеит. Иубоит схы ацәгьа шысхәогьы. Егьырт сысалам шәкәкәа рфы даеакала сцәажәон. Аха аригьы, акы – уара ушәкәыфәуп, цьара иухәап, ифбахаз – уи сыгәра лызгом, афәала илмаҳазар иахысхәаара сыздыруам. Ишудыруа, уара иааушьтуа ашәкәкәа зегь сөыза илоуеит, сара инасышьтуагы Ефтим Халуашь иоуп «иназышьтуа». Уара иумпыцтыцыз цәахәак арахь иәназгалом, саргыы абарт сөыза лфәоуп иахьызфәуа. Нас, иалсхәаара сыздыруам.

«Ех, ты, пацан, – лхәеит уи жәаха енак, – лиубовникк дбымоуп, аха иаргыы-баргыы шәыхкәа абақ-чақхәа еиныскьоит»...

Уи ажәа иатцанакуа лдыруашәа... Саб иашьа «илимхагы акы нтылымшыцкәа ды́кам, аха макьаназы уи акагы сеихәом.

Сара стәы саланагалацәеит. Уара ушңақоу, Лад? Дышңақоу Зыкәыр? Асалам дуззаны исызит.

Иудыруеит ақошьта аихабы Қәәта (шәара ишлашәхәауала) хара дышхауоу: «Ауа-иуа, касыжә-ма́ка». Уа́ка ишәартәоуп угәахәуазар, даеакы збатәуп. Сыздыруам, сыздыр!.. Абарт зегь ртәк иаарласны сазыңшуп... Абыржәы иааиуа амфәышазы сызлеиуазар хәа сгәы итәоуп. Аха, ишудыруа, уаагы еицәажәашьа хәмазам... Бзиала, Лад! «Есма».

Лад Есма лысалам шәкәы даңхәаны даналгагы, уаха акагы лмыфәеи ихәашашәа, инархәы-аархәуа акыраамта дахәаңшуан, Зыкәыргьы, ишьамхкәа ихы рықәтцаны фымт, дкәйтза дтәан.

– Ишңоубо аусқәа рхы шакыз? – дацқәыңсычханы дтәаит Лад.

– Зхы иззатәашьода акәымзар, улыфәнашыланы, абни часңырла илшәыз лхахәы акакала итңхзар! – дфәгыланы, иварафәы ишьтаз ишәыра ыргьаланы изқәа иаакыдижьлеит Зыкәыр.

– Аригы Кәәф дхақәымшәар иҳалтазомыт.
– Дызлахшоуи?! Хатта дзымцазар хара иаххароузеи.
– Сара даеа адреск ала исыштыеит, даеазә лыхъзи лыжәлеи асырбоит, лара лакәзар, ус калтоит, – уажәада ас ацстазаара иамоу ацәыхацәыфарақәа ирнымиацыз Лад, изыхъяз ззымдыруа ахәыц иакәын дзеипшыз, – нас уаха икахтараны икоузеи?!

– Кәәф хихәап!
– Ипхашьаразами, Зыкәыр, хабатәа ирықәлоу?..
– Хаиликаауеит, ақәра акәзам икоу, ауафроуп, уи дуафуп...
Рцәажәарақәа ааикәтәеит. Ахәхәахәа излаланы инеи-уа еафратагалантәи абгъыжә абжыи иазызырәуа рфәыцәегъы хәыцуеит:

«Уаха икататәузеи?! Икоума адунеи афәы хара иаазбаз аиха гызмалрала ихәыцу даеақы?!»

Ус ишынкахәыцуаз, аифызцәа Дыгә иқәатта иаатцытын, афныка излацало амфә иаангылеит.

– Қсас даауеит! – ихәеит Зыкәыр.

Лад дфыштыцсаит – иикыз исалам шәкәы иаб ибазшәагы акара игәы калан, аконверт ататцахагы дахымзакәа, еилагәаны ицыбахә афәынаирхеит.

Қсас ускантәкәа ақкәынцәа гәеито дыкамыт – ихы дазхәыцуа имфә дықәланы дааиуан.

Игәеитәит акыр дырзааигәахахьаны:

– Уажәоума, уара, шәаноурышты, амлагы шәагәитеи шәара кәдыцкәа! – даатгылеит Қсас.

– Амла хагакәым, имлашыа азә дхақәшәаргы акрифәх-цартә хакоуп! – нәтеикит Зыкәыр иеыркәсазаны. – Аа, дарбану иахәа хара хада абри еипш зфо, – иан лзы иитдәахыз акәхап – иаацәыриган, Қсас ишкә инаирххеит ча еытқ.

– Иабашәыднагәлеи, уара, шәарт афстаацәа ари?! – ицәашәауа иаамихит Қсас.

– Иахтаххар атцысхшгы хацшаауеит, – аехәара дакәытцамыт Зыкәыр.

– Вера ихалтеит, Вера Чанта-ипха, – ихәеит Ладгы, днацхандаз, агәама ибандаз, итгәгы ирәхәандаз, игәы иаахәаша акы каландаз хәа иаб дихәацшуа.

– Ацстазаара ахыштырахә агьежәра иалагазаап! – ибжыи рмацзаны ихы днацәажәеит Қсас, ача иңышә иадкыланы дафыфәуа.

– Хара хмафәфзакәа иахфоит, ффыс иахугы хаздыруам, – ихәеит Зыкәыр, Қсас икаитцоз цәашәаны.

- Ари афыџкәа раџаны иахуп, шәафџыргы уи макъана
шәара ишәаҳазом: - ахәычра, айџызара, иџахьоу ашықәсқәа...
Шака үҗаху!..

– Иф, аффы аткыыс агыама еиҥа иеиҥуп! – дааидхалейт Зыкәыр,
Қсас аффы хәа дызҕыз иара уажәыгы цқыа дазымхәыцзакәа.

– Мап, уиәфә сшәықәшахатым, ағьама аткыс афәы еиҳа иеиғуп! – Қсас ачаеыт ыргъежны, Зыкәыр имгарц иеширххоз инаииркит. – Сара аконторафынза исыпхьеит, сынкыдгылоит, уажәшътә уаха афермахъ сзымцозар акәһап, аһныҕа снейуеит, – Қсас ачкәынцәа днарыдцит.

«Шәеицуп шәы́кәба́кәшәо! – агәы́ргә ла́гырзи агәы́рә ла́гырзи а́еәәхәә иааила́тәеит Қсас игәә́фы, а́ккәынцәә дшынарпы́ртцә́кәыз, – хәргы абас хәи́цын, еиба́хамхәоз, хәзламцәә́жәоз арбану, и́кәхамцоз, хәзхы́мзоз акыр нхоз-ма... Егы́ди, ра́цәә, а́шәа агә́тә́фы иарсу а́ехарпа́рта за́тәы еи́дш сы́кәурхеит, Қасала... Ашә́кәы иа́ластәзгы а́так ы́кам, – Қсас абас дышхә́ыцуаз, асаара ианшә́ылаз ахә́ыжә хампа́лкәә реи́дш а́тәәкәә хә́ыцкәә ы́кәы́гәә изы́кәгылаз аконто́ра а́шәа да́атәлеит. – Ар́тгы хатә́ы чыхә́чарк и́тәхәуазар акә́хап, – игә́ы иаа́тихәәаит уи, – мамза́р ари еи́дш и́коу а́тәә азеи́дшрахә ирфа́р, хәге́ицә, амгә́ах баа́дсы рзынамы́ртцысуеи!..»

– Уаа бзиаала уаабейт! – зынзагы дшаны, еснагь, амра-
шаахаақаа ырызрыцхау атыша иааыаз ихы-иёгы лаша-лашо,
истол даахытын, Қас инапы ааимихит Мураҫ.

– Бзиара убааит! – наиаџеикит Қсасгы, амала, иара иеипш дымхәмаркәа, ишаанагарыз иеыџатданы.

– Икоуи? Аоныка шэышпакакау? – Ксас ижэахыр инапы
ныкэкшэа днаиртэан, иаргы дааиасны истол даахатэеит Мураҥ.
Аоныка ишыкоу абуудыргэышыои, утаацаа урыцэххаркьеитеи,
шэызхара шэеибахмырбееитеи... Аха, абаацскаа, иашэычха, уи
уажэшьта хилгоит, нас имаацгы аап, афаргы хахьзап... Зынза уа
шэаныказамызгы хқыта ахымзг ахмыргеит... Уахгы-еынгы
хмыцаа-хамтэа агеи-ашьхеи харбжыагылан – харгыала ашьхака
ххысуан – ага даахашьтуамызт, хармала лбаа апшахэаеи храшэон
– шэаргы амла шэахмырkit, харгы амла хамгеит...

«Деңгалагхт!» – ахәеит Қсас игәы, аха ичҳаны ичааникылеит.

– Ҳшәәкыкәа атла инадыргылаы аеага аашытаҳуан, ҳеага нкаршәны ҳшәәкыкәа аамтаҳдаауан... Шәара ишәыбаргызи, акакәымзи шәызһеыз...

«Ацәагъкәа Ага иааганы ианфәрхәа ашьтахъ шәара шәеид-тәаланы ижәзбауаз зыхәшәызи», – иааинатахит Қсас игәы.

– Уи ацәагъ, макъана ашықәс ада шымтцыцгы, тоннак иазынапшуа акапанузаап.

– Шәыжәкәа шәаазеитеи! – ихәеит Қсас ибжыгы нытцакшәа.

– Ишқа? – илымхақәа аакъацәхеит Мурат.

– Мап, еицышьтәшәымтцозар, ажәкәа шәцәашып хәа ауп исхәаз.

– Ахәынтқарра хәркәышуеит хәа халагарым, Қсас, уи иқанатцо иара иадыруеит: сцом хәа ағба амызгәыт зкыз хиеипшны хқашәымтцалан. Нас сара схатагы сақәшахатуп ацгәи абжъа-си реихахара. Хәпсуа жәкәа рыла хара акоммунизм хзыргылом, ишәахауазар – урт рхатақәагы цгәык иақароуп, цгәык ақароуп егырымтца. Хара иахтахуп аказен жәы жәла дукәеи хәпсуа жәы-жәла кьачакәеи рыбжьара иқалаша ажә жәла – адгыл ианаало, хқашәа рнаало, агәәеахәа ахш харто, хәпланкәа, абра сыхәда иқәу хәпланкәа тхәаны ирго, аиҳабыра ықәгыланы хдырехәо, аитцбыра хәтцашыцуа! – уи абжьаратәи ажә жәла агәәеахәа ихьаны, иныга аган ахш ахшы даатцытцызшә акәын усқан Мурат ихы-иңы шықаз. – Абри зтахым, иафәгыло, аамтәгы итахым, ахәынтқаррагы дагоуп...

«Иахькылиго убоу, алакьаф!..»

– Азәы ихәоит, миллионшык иқартцоит – абри ауп хара хзы цқапцәас икоу.

– Зычыргә иахкьашо игәарло ажә жәла хколнхара иаиур, хашьха рфашкәа хшны, ахчат рыхшьшыла илеилар, уртқәа рзы ахәынтқарра итабуп хәа ханахәо хқалар азәгы ицәымгзам, Мурат.

– Изцәымгу дқаларгы итып ырмазеины ихамоуп, – Мурат инапкәа шыштитхын, инацәкьарақәа еихыршыны Қсас иирбеит.

Дфышьтшәаан, иңсы феины ихәламшәа ифкылагылеит Қсас, аха мчылатцәкьа ақәардә ичаакәикит:

– Ацәагъ аагаразы фызас исыцуцода?

Мачк ихы-иңы еиґааирцәгъеит Мурат, иазцаауазшәа аниба:

– Дысцәуеит! – аспычка еипш дфеикчәыпхьит. – Иқасдарызеи, – иаха иаарпшзаны, – снәшәылапшны истаху даашәылысхуа сықазар умбазои? «Шәеиламааха» – ихәарцгы аңсык ауп иааиг-хаз. – Уахь иузынасышьтыз аңкәын дга.

Бзиалагы имхәеит Қсас, ишы-ишы еикәтцо ахантәафы икаби-нет дындәылтит.

«Иакәымкәа хәиҗанагаleit абрии сареи, аха хәпхәҗа ихапсыхәахараны иҗоузеи? – дхәыцуан Қсас, ихы икәа итацаланы, ашаца-шацахәа дахьнеиуаз. Иарбан абри абас дфырхатцаны дҗазтцаз?! Дызустада?! Дмақаруеит, җытызәзәаала дыцәхауеит, ижәымургыи абри ауп хәа инацәақәа еихыршыны иахирбоит – рапхәа зыхәда ахәызба атцаскрыда хәа дхалапшуеит – ацшәма пхәыс лыкәтқәа дышрылампшра... Ацстазаараҗы дыҗоуп ахьча, нас – ауасақәа – асоуп ари иихәо иаанаго. Иазхәада ус?!. Мап, Мурат, хара ариазакәым хзеибашьуаз! Уамжәаит, адырды иахоушәа агьежәра иаҗу ухы, уамжәаит «ала» анынтцәа шәарыцара узлатьргаз угәи! Хара ашәашәа ххаштхьейт – уи рапхәатәи адыдбжыи ихәхнаҗьан, рапхәатәи амацәыс иналаблы ицеит. Уара иумбазацт, аха сара ацсра аблақәа еиқәатцәоу, игроу здыруеит, – Қсас ихы җыштыхын, амраташәарахь длапшит – ажәдан акалт мцапшь атцлақәа рсахьа тырҗканы ианын, амрагыи, урт атцлақәа рықәцә хыблаауа аташәара иаҗын. – Уаха аҗны саарылатәап сгәамхәзи... Уахь сымцакәа Мшәылды адырра злаистарызеи? Ауама иакәшәаз, хҗермеи хәрей мышныкәа хабжәхеит, аҗытбжыи акәым, абзырбзан ықәыргыланы ухысыр азәыр еихахуа иҗоума... Идыргәышьозар, арахә ааилырганы дкылҗа даауан Мшәылды. Нас уатцәи ашацкыра хатцагыланы хдәықәлон арантәи, – пьтракгыи дкәанызануа амҗа даанхалт Қсас. – Ацкәын иурукқәа ртып изықәтахьазар ддәықәстцап, – избан, аҗныкәа иҗынеихейт уи.

Лад аштә дшааталазтцәкәа – иаб амҗан дшипцылаз, дахьцоз, уаха аҗныкәа снейуеит хәа шихәаз иан илеихәейт.

– Хышықәса раахысгыи дара дрымоуп, зынзагыи дыргазааит, – лхәейт Мкыд, аха лгәи иаулыцнахәахуаз, уи иаразнак ицсыхәшаха иааҗалеит, җыц данааргаз еицш дпырпыруагыи аштә днықәлейт.

Пәхәақәа, иан лҗы иалырхәои лгәи шыҗоуи еицшыз анҗыишьоз акәызтҗгыи, хымпәада, даҗапон Лад, аха уажәи:

«Ех, бшаҗәйтца, сан, ибхәо башагәышьоуп!» – ихәейт гәаныла уи.

Мкыдгыи акәасқәа абартца дыҗхалан, зны лыбҗа кны, адашьма иахыыгзаны иқәыпсаз аҗәйд цәала дахәапшуа даахагылейт, нас, илкыз алаба лалылхәа-җалылхәан.. иааиллырхит. Ацчачца аарылгейт дара аҗәйдқәагыи, амрафҗы еиха изхышәшәуазгыи, рыпсы тәлазшәа, зны пшәаала рәааитцырхит, нас ичылейт, ипҗкеит рымгәақәа рызахырста – абырлаш еицш икәашшза, ирыпхны

иаацэйтцшит аҕэйд цырақаа. Ус зегьынцъара – иаразнакгы, акырцх ыкәнаушэа иаахышлааит адашъма.

Абартқаа рышьтахъ ауп Мкыд лкәйд ацәа иагәылалцқауа лфәнаалхаз: ацәақәа алаба иацны ихалон, иашьталаны илбаауан, имчылац чылон, ифымпыц фпуан, агәац-агәацхәа алабабжыи гон, ацәә-ацәәхәа аҕәйдқәа цәкәыншьауан.

Арака иубон иааутаххалак: ашкәакәа, ацәацшь, аиқәатцәа, ахьтәи цсыз еипш акәац ссирқәа зықәцсоу, икьақьоу, икәымпылу, ихәхәоу...

Агәацбыжықәа ааиқәтәеит, цшьаала илтәлеит ахауа иалаз аҕәйдцәақәагы. Мкыд ллаба нак ингәалыргылан, ифымпыз аҕәйд-цәалақәа лкалт азна аашьтылхын, абартца ацәырлдгәи днықәтәеит. Нак амәахь дәацшит: аконторахьтә иаауаз амәа, ус машәыршәа цъара азқәа унықәымцшуазар, ишутахьтәкьоу иубартә икамызт.

Уи аалгәамцхәзеит Мкыд, аха иаразнак дытцканы ддәықәымлеит – змазара змышьтырц иафыз кәйд-цәалазакәакгыи лнапсыргәйтца иаакәлыркәицын, ацырақәа пашә-пашәза лкалт инылалыцсеит... Урт зегь бзиоуп, аха амәа цкәа илбартәмеи – аконторахьтә иаауа амәа! Лцырақәа ахы ааидкыланы, цшьаала акәаскәа дналбааит Мкыд.

Уи заманалацәкәа илдыруеит, амрагыларахь зфәи рханы игылоу рматурта ацхәа утәаны уанцшуа, аконторахьтә иаауа амәа, унапсыргәйтца ианысны ицошәа ишубартоу. Абри амәалоуп Қсасгыи Қасалагыи аибашьра ианцоз излацоз, абри амәоуп Мкыд хышықәса дузза лылацш иаатцмыршәазақәа дзызцшуаз. Уажәыгыи, икаҳар хәа ишәозшәа зшьапқәа зытцхааны игылаз аҕәардә даахан, амәахь дыцшуа даатәеит Мкыд.

Ахәылқазтәи ацша аәцәйтцәи агьама агьамоуп. Мкыд лацхәа, адгьыл цәхәыра зәықәыцсаны ихәмаруа дара атцыхәтәантәи ашәахәақәагыи, уи ацшабжәи ржәызшәа рхәи-ржыи хаххала ауп ишыкоу. Мкыд амәа дацшуп – уажәи-уажәшьтан, абар-абар!.. Абас акәын уи хышықәса дшыцшыз. Амала, усқан, ахәылқазрахь инеиуа ианалагалак, уахатәиала уаха Қсас дышгәарымлоз анылдырлак, аеырхәа инеималтәон. Усқан адунеи зегь еипш амәагыи хәашьуан, ихәашьуан лгәыграқәагыи... Аха ашьыж дангыло еиталыцгылон агәыгра фыцқәа: ашьха зыхь еипш ицкьакәакәараза, аацын афәи рхышәшәо, абзиабара аҕара ихааны:

«Иахьатцәкәа, иахьа иахымгакәа! Хакнаҳаны хшьы ахәылпазынза, Қсас деихаччо аштә даатәмлозар! Амәа бацшлеи, Мкыд, амәа!» – ллымха итаҳәытхәытуан урт агәыгра цкьақәа.

«Қасалағы!» – дтцауан Мкыд.

«Қасалағы!» – атак қартон агәығрақәа.

Қсас дықамызт, дықамызт Қасалағы, аха Мкыд лгәығрақәа
лызшыуамызт, урт рақәын қсыс илхаз, дназгаазгоз.

Аиашазы, адунеи ағы зегь реиха ишәартуу агәығрақәа ин-
рыжбыз ауағы ауиакәхым! Иқалоит ауағы иңшәма дынлыжбыр!
Дынрыжбыр ихшаз, иғызцәа, иңынхацәа... Арт зегь ауағы ицәа
иғеигзоит, игәығрақәа ицнатқы. Аха агәығрақәа андәықәла, зегь-
зегь башоуп – иахыцо аңсҗазаарағы ргоит!

Агәығрақәа роуп Қсас аибашыра далганы даазгаз, агәығрақәа
роуп Мкыд абрысқаамта аңшра лылзыршаз.

Қсас Абгызра ахәы даахшәеит. Иғтылашааит Мкыд ллақта:

«Ушыақәа!..» – лхәеит уи гәаныла, аха лхатағы лхы
даацәыпқашыан, алада уаха акағы ацлымцеит.

Алаңш еихағы, ахшығ еихағы иласны ауағы ипылозаап
ацәалашәара – Қсас, Мкыд аматцурта абартағы дтәаны
дышызыпқшуаз ицәа иалашәан, ахәыцра хьантәқәа иркәны иркыз
ихы ышытыкәыцәааит: ахәылқазтәи ашәшыра зәагәылазхәоз
иашта иңшзаза данныкәыпш – игәы аагәыргыа-гәыргыан, Мурат
дызтцеитқаз аидарағы ижәахыр иқәығрны асаба абақ аалнар-
геит. Амра аңсымтазы зыхәцә амца ацранатқоз атқлақәа, уажы,
ағанч хәац зхысыз амжәабғы еипш икылхха акәын ажәған иша-
дубалоз.

– Узгаз рымшра ааугеит! – лхәеит Мкыд лхата данаалхагыла,
лпырақәа ахқәа ааидыңгәаланы дагығеихатқылеит.

– Бзиа ббааит, бхатқы сцеит, уа бтәа, бҗызбырааңсозеи! –
лыжәахыркәа рығбағы нақ-аақ иааникылан, дааирхамчамит
Қсас.

– Ус қаумтан, сеимшәәоит, мыжда!

– Изакәи, быбруқәа кәадахама, сҗакәажә, ахахаи, бҗыргәғәа!

– Убруқәа кәадацәахап!

– Ахахаи, бҗыргәғәа!..

– Аңкәын хайбоит.

Рыңсы қаны иахыеиқәшәаз еигәыргыатцәа, абас акыраамта
еихәмаруан Қсас иңшәмеи иареи.

– Ох, сышқауркарей, уқамлааит! – Мкыддхашхашуа, аха абыржә
днышытқраартә ақара лгәы алақаны, ахыпқәа лқәардә днықәтәеит,
Қсасғы дааины лшыапағы аматцурта ауасхыр даақәтәеит.

– Изакеи, уахънеиз Мурат уфнеидама? – мацк лыцсы анааи-
вылга, дцааит Мкыд.

– Сыфнеидеит, цаагыкгы сафа ианитеит.

– Иануитах, ирхэа-ирыцкыа икоу акы уицандаз, уи тэамбароуп.

– Тэамбаразар ббап уатцэи ара иаазгар – ашықас шымтыцгы, тоннабжак акапануеит.

– Ацаагы?

– Ааи, ацаагы!

– Идырхээр шака рфы иаап зугаахэуеи?

– Исымкапанцт, исызбаахэм.

Аибашыра калаанза, рқаыпцшеи рлахынтеи иреигэыргыны
ианыччоз еипцтәкыа иргэарпханы еицыччеит Қсасгы Мкыдгы.

– Амхараа ччоит! – ихэеит Ладгы аценцзыр ихы
нкылырхәхәаны, аха ибжыи иани иаби рфынза имаазеит.

– Аиаша, аиаша, уззитахузеи уи халашара?

– Иахысыхэо бмахаи, мшәан, хферма ацаагы артеит – ацаагы
жәла бзиа. Хадсуа жәкәеи убри ацаагыи еихаханы аказен жәы
жәла бзиақәа анахтоит: «хадгылгы ианаало, хкашәагы рнаало,
агәәеахәа ахш аарыштыа...»

– Амшын афы сцаны алыхәта азна азы аазгаанза анцаа
шәимшыааит.

– Усгы агака бцоит, банаауа хадцаагыгы аабгандаз.

Адырфегыых инеибарччеит.

– Ари зегь здыруа излеихәауала, уи хлымзаахк акәымкәа икам
– танкк иацрахамхәозар аагашыагы хамам, – даацаажәеит Қсас,
мацк анаабжыыс.

– Амарцзыа, ажә жәлас иахзышәкуа егыыкам, аха цыара акы
атәыаа шәеахашәымшыгышын.

– Мшәылды дызгароуп. Уи ишка Лад ддәыкәстцарц сызбан, аха
исцәыхәлеит. Сархарагышыоит, аха уатцэи сышцо исымфатәны
сынкыдгылап...

Ашарцыетцәа гылан, атцаа бла хышәашәақәа тшаша адгыл
икәпшуан, Қсас ипшәма дмырфыхазакәа, дшыаптыркыако,
ашә ныдцаны абартца данаақәгылоз. Ашыа ааигәаладыршәеит
Қсас, ифыхышәашәа-цыбараза ицылаз ацшеи ихытакызшәа
ишықыцзыцзыа акакала ажәфәан иатцазтуаз аетцәақәеи. Рацхыа,
иашта илапш аахигеит – макыаназы зегь неибынеипшыны, апсард
итцытыз ауаса еикәатцәақәа реипш акәын игды-гыдза алашыцара
ишалибаауаз.

«Џара акы сызнацымцеит сааижьтеи – акэйтцаратцэҕа ашыапы сзымцсахызт, арбагык аеаарыцэгьар ишкахара игылоуп... Арра апцтра, ага-ашьха – сығни схи санбеизо, мшэан?! Зегьынцара мацк-мацк катцо саауеит: ара – мацк, аибашьрағы – мацк, ашьхагы – мацк! – ихы ышытьихын, ашьхақәа дҕарытцашит Қсас – рзарафахыс икәашшза, еиғарца-еиғарца, ажәван агәеисыбжыи изызырҕырц ртахушәа рлымхақәа надкыланы игылан ашьхақәа.

«Адырҕегьых даеа зынрак, сашьцәа!.. Адырҕегьых асы хьшәашәа, атцааршә, атынчра дагәа!.. Сыңсы тазар сшәыз-ҕеихуеит, шәзырызцхау анышә шәамаздоит, ашыцлых цьарқәа шәхасыргылоит... Икахцдарызеи, амра ағылара, аташәара иуза-кәыхуазар хашьхақәагы ртцас ркаурыжьуеит – уааи анырхәо унеироуп, уажәшьта иузхоит, уца анырхәагы уцароуп... Урт усоуп ишыкоу – акаршәра иалоугзо узрылагзом, амшын еицшгыи иузыкәашьуам... Цыртуам, аха зегь рбоит, ирхәом акәымзар, зегь рдыруеит. Урт шака игәыбзыгу акара рлеишәагы цәгьоуп...

Аа, сашьцәа, абракоуп шәара шәымҕа ахьынтәаз – абарт хашьха цшыақәа рыкәағы. Икалон, иара сара сымҕагы абас цара каршәрак ағы иаағахцтар, аха даеа мацк катцдараны сыказаарын – ауағы усгыи мацк ауп дзыхьзо – мацк нитцуеит, мацк кайтоит, мацк еихауеит, мацк ибоит – ацәымза икәу ачыскәа рҕама шырбо еицш, апсабара мацк-мацк зегь рҕамақәа инарбоит...»

Зхаңыц кәашқәа ашыаи анышәи рыбжыатата, акәкәыхәа аштә икәхоз аҕаатс даадгылан, азқәа инапы лыкәишьит Қсас. Аҕаатсгыи цәгьалатцәҕа агәи иахәазар акәхап – аңышә адгьыл икәкны, абҕа тарсхаңны иаагылеит, – уахала, уахала, умбои, адгьыл баракьат дузза, уара ахәчинзаратцәҕа шака утаху акара унаҕом – мацк ухәтазар акәхап, ухы аалагза.

Қсас аҕаатс дацәажәаны данапыртцгыи амгәацәа лашьтны, атцыхәа ыркәаталеиуа, ацшәма инапы хаақәа еитарызцшны игылан. – «Абригыи анапы цшқа атахуп – иара ус мҕасшақә инахьысшьгышьеит акәымзар, иара шака атаху акара азтагәышьода! Агәи азтагәышьазаап, рыцха!.. Зыңсы таны адәи икәу хшеизыкоу ухәеит хәа!..» – уаха аматцуртахьгыи дымнеикәа аштә дынтытцит Қсас.

Акәша-мыкәша иказ аецәа ссақәа рыцсра иеигәырҕатцәа, еса-aira ахағы рыцкьо ажәван иатцыцьҕаауан ашарпыетцәа. Қсас рацхьа, ус иаапытцәа-аапытцәаны, абахчақәеи аккарақәеи днарытс-аарытцысуа дцарц иеазикын, аха илнамыршеит:

акы – амза иатэымызт, иѡбахаз – идгыли иареи еицэхъаны иѡзиинжтеи акраатцуан, изеибамдырит. Иара ихаан иалырдаз амѡахэастакэа рцаѡѡеит, ма амарч рхысит, ауаа иеиѡашыаны даѡаѡыара, даѡа мѡахэастакэак алырдеит... цаса абахчакэа еикэассы иахыглаз, уажэы аѡэынѡы атаѡын хэѡеи урыхѡашоит, цаса атѡыргыла иахыахыѡалоз, ршьамхкэа арсны «целоу» ахыѡкарѡалоз адэыпшзакэа, уажэы ибахчахеит, ма инхарѡа тыпхеит... Аибашьраѡы адгыл ахаѡы еицаркуеит абомбакэа, амѡа, араѡа адгыл ахаѡа еиѡаркит инхаз ауаа.

Зѡаха дахыымзаѡыз аѡыѡ данамыхэа, иааирхэын, амѡаду ахы дкылсит Ксас – иабаѡа рабаѡа ишьѡартѡаз амѡаду, иара ихэычра, иѡэыпшра, иарѡысра знысны иѡаз амѡаду... Уажэшьѡа атѡх аша-рахыггы инаѡэаѡэон, иаарѡѡакны иѡэинеихеит...

Аиашоуми иаххэаша, Мшэылды уаѡа назѡахым ѡкэыноуп, дзыѡэшэаз амашэыр акэѡэышьоуп акэымзар. Ахаангы иѡы ѡеихыхны Акыынѡаа Дикран иѡыдахахз, ухахы уѡыымшьыѡоуп хэа азэы иеимхэаѡызт. Уиакэым, иара иахыаггы еиѡабык даниаѡэаѡэо, атаѡа ламыс леипш ѡэантэ иѡштэы иѡсахуеит.

Уи аѡэны, Мшэылды, Дикран рыѡѡа, атанк ихысызшэа адгыл даѡаратэны днышьтеитѡон, аусхэарѡаѡы ирыниаз ѡсыпшэмас изыѡалеит акэымзар...

Уаанза:

Аколнхара аполуторка заѡэы ныѡэызѡо Шыыбгеи Мшэылды ианыхэыѡѡэаз аахысггы ѡсык еиѡырхан: ѡнакала ашкол еиѡѡалеит, ѡнакала еиѡынрыжыт, ѡнакала ашоѡертѡара еиѡалгеит. Амала, аитымра ѡадыѡы зынзаѡэык иааиѡырнаѡыан, уинахыс уаѡа иаѡэеиѡэымшэаѡеит. Ашоѡертѡара ианалга, Шыыбга иаб ѡбаѡа шьѡэа «абгассаѡэа» иѡэырѡазарггы, иѡкэын днаганы аколнхара аполуторка заѡэы аѡаѡина дынѡаирѡэеит, апхэысеиба лѡазатѡэы Мшэылды иааиѡхъан, усура Тѡэарѡалѡа ашахтахы ддэыѡэырѡеит...

... – Уа ахэшэѡэырѡа апхъа шэаасзыѡшы, – ихэеит Шыыбга, аѡалаѡы иахылаагылатѡѡыаз, – арт иаѡэу аденгъѡэа наѡаны уа сѡеиуеит.

Апхэысеиба Зифна–Мшэылды иан – иныѡэлыршэын, лыѡкэын дахыышьѡаз ахэшэѡэырѡахы дѡеит.

– Аѡкэын ихшыбаѡ ѡѡѡала иѡысны иѡан, – ихэеит, астал иахатэаз аѡаѡым, Зифна ихы аалыѡэикын. – Аѡынчра иѡахуп, – хара Анѡа хаззрыѡѡаитэыз ихэозшэа даѡааѡэыпсычѡаит уи. – Иѡэы еибарѡтэым, амра ашыреи арыѡэтэи дырѡэыхыѡалатэуп.

– Нан дызкәырбану, сара сыңсы ахынзатоу сишьтагәышья-заап, аха нас иңсыхәои?

– Ара азәгы ҳаңсыр калазом, – аҳақым ихы ышьтыхын, Зифна даалғапшит, – уи иблақәа, шә-мазак зтаңах измоу азиа еиңш еишьыл-тынчза иқан, – уахь иңсуа азхоит.. Насгы, Мшәылды агәығәғәа змоу чкәыноуп – шықәсык, шықәсыки бжаки рыла ажәйтә итың ағы днеиуеит.

– Кәырбанс сзырташа, нан!..

– Пхәыс данизаабго ачарахь ҳабхабмырштын... Мшәылды иузаамхәо, иузымтиуа аказшья бзиақәа имоуп.

Зифна лнапы ыргъежны лхы ишадылкылоз, Мшәылды длыма-ны ахәшәтәырта дындәылтцит.

Шыыбга акыргы дынхеит, аха аныхамфас еиңш амца ицрыдды даакылкәеит... Мшәылды Ткәарчал ахәшәтәыртағы даннарга, рапхъаза ицаны дызбазгы Шыыбга иоуп, ашьтахьгы, имашына дакәырцарц аңсык ааигхазаргы, ицаны арахь Агақа даазгазгы иара иоуп, ара дахынзашьтазгы, мчыбжьыкала зны-фынтә данынкыдымхылозгы имазамызт. Уажәгы, игәы гәырғыа-гәырғыоит Шыыбга – рапхъа ишраҳақәаз акәымкәа, иңсы таны афнықа дахыиго деигәырғыоит.

– Нас, тоннабжак иказ арацәа кәалха ду, ампыл еиңш хыла уасны, ашахта итырууаны икаужыт?! – дцаауеит Шыыбга, ихы фарылыхәхәо дызлатәоу аихатәы лабақәа рғыжны, амашына абга ааитцыхшәа ағанынаирхалак.

– Ус иҳақәшәира!.. Акызатәык – исгәалашәоит, иамбганы, еиқәатәасымсалха сара сышқа ағанаанахоз, – амашына анылтаслак, уи арацәа кәалха абыржәгы иеацәихьчарц итахушәа ихагәта дасны иааникылон Мшәылды, – уаҳа акагы сгәалашәом, ашьтахь, ахымш рзы санаалт ахәшәтәыртағы сшышьтаз збеит.

Убасқан Мшәылды ихагәта аеыф-аеыфхәа ифалнаркыан, илакытагы ацыпхькәа фытыддит, сүхәоит пшыаала хәа аанарго, иблақәа тырхаха Шыыбга дааизыңшит.

Шыыбга уамашәаза ицәымыҕхеит, уи азбахә уаҳа дағылампәажәеит. Амала, Мшәылды алмфанык ихагәта инапы ықәкны ишыкыц икын, иан Зифнагы, акабина ашьтахьтәи асаркыа тақәақәа далңшыны уи лбон, лычелызшыуамызт умхәозар.

Аполуторка арашқәа рытақа ианфәи, ацә мцәағәа аашья еиңш ахы амтырбығыра инылакны иаагылеит. Рапхъа, Мшәылды ижәфа

датцагыланы акабина даатигеит Шыбга, нас – игъежыуа акузов
иақәгылаз Зифнагы инапы җалитан, даалбааигеит.

Ашыбжыонтәи аҗакар, арашқәа рышәшьыра иҗанацалаз
ақыта аиҗабыра җеибаргылақәан, иаины Мшәылды аҗсшәа
ааиархәеит, Зифнагы лыҗкәын деибганы дахьылзынхаз азы
иналыдныхәалеит.

Зегь реиха аҗша ахьааиртаз тыҗк ағы, ашьац кәымшәышә
иҗеыларшә, иблақәа цәымтаауан Дикран Акьынҗәа, азынаказы иҗаз
гәеимтазеит. Иангәеита, дкәылпааауа хырқыара иҗынеихеит, ани
ибз мыжда атра изтамгылт акәымзар:

– Уаа, узгаз рымшра ааугеит, Мшәылды! – ихәеит уи раҗхьа
ауаа ишырхәо. – Ухгы ғәғәак акәын, аха ашахта аҗзамцқәа еиха
ииаит хәа сыкоуп?

Шака ажәа ихәаз акара, апкеҗ-апкеҗхәа кәмчы ихикъазшәа
дааитцағәғеит Мшәылды, аҗыҗеыҗхәа ихагәтагы еиҗалнаркәеит.

– Узгылоузеи, аҗәағы усызшәа уеиҗағәғәа, уҗсы ахьынхаз
уеигәырҗыаны укәашала, – изнапык иаҗхьака инарххашәа, егы
ала игәчам аҗаҗцәара нтарсны икны, аҗалакьа иаҗаҗшуа арбағы
еиҗш даагылеит Дикран.

– Уара алаҗынца икылкъаз!.. Уара амишәан! – ахацара зкыз
амшә еиҗшцәкьа дхәааит Мшәылды, нас прашәа змазам азә
иеиҗшгы дышьтыбны иҗәаихеит...

Ихамхәахьеи – уака ирыниаз җсыҗшәмас изыкалеит акәымзар,
Дикран хәа дыкамакәа дилгон уи аены Мшәылды.

Иара Дикрангы аз еиҗш җынтә шытахьла даныҗа, Мшәылды
дырххо дызкызи иареи неиҗаҗшы-ааиҗаҗшуа иаанхеит, аҗыҗхәа
ихырҗы ишыҗаз амхы дҗалаҗалеит...

Артқәа зегь маҗәысеимкьарак еиҗш ауп ишыкалаз, аха
ашьтахь Мшәылды, мызкы уажәы-уажәыштан хәа дықәҗаны да-
ман, Акьынҗәа Дикрангы Шыбга дицәшәаны дваааауа аганқәа
дыван.

Ажәагырҗага еиҗш аибашьра аҗыркы икылхны иаанашь-
тыз аҳақым Чанта иихәаз иашахеит – Мшәылды шықәсык ала
ажәытәтәи ихышьтрахь дҗеҗыит, Дикран дантаха, арахә ашьха
ишлалбаазцәкьа афермахьгы ддәықәырҗеит.

Зҗызцәа аетцәакәа рыҗсра зхы-зҗы алазрыцкьоз ашарҗые-
цәагы, ишьалабаны иҗәышшза, уажәы-уажәы аҗсы шынахшәарыз
икыдын, Қсас афермағы данааи.

Ашара иапылон, Лашпы ахра иалпаны, рапха абга еитых иназкэылоз ацшаха. Уи ацшаха уажэы иаазкэылаз ацаа сака алнахэо иалагеит. Иаха адгыл зынзагы илахэзаап – зегынцъара, асырхэы ыкэнаузшэ икэашшза, ашыжь аимыггара иалубаауеит. Икэашуп: ахэырта кэазака, адэхэыцшкэа, еимша-еимытта ауац иалагылоу ахыбра аа-маакэа, араха рызкэа, азы ифалхэхэо ахахэкэаткэа... Алфатэ ахылзза ифеиуеит, адгыл ацхара ацэызгаз азиас Лашпы. Уи, афақ лфа ахылкэа, ашыжьтэи ахауа цырффа инеиуа адэыгба еицшнушьалоит хара угыланы ацшаха уаназпшуа.

Ацшаха апылоит ашара тынч. Абас, амра ахата итахэхэа ацаа ишалоу, ашарпыетэа дацны шафантэ ашара дапылахэузи Ксас. Ирхэоит, адунеи афы еицшу цшы-блакы макъана ацсабара иахылымтыцт хэа – иара убастэкэуоп Ксасгы макъаназ еицшу фшыжьык иара изы ишыкамлац. Уи ишыжькэа акы гэырғала итэызар, егы алагырз афэкэкэо амра иапылоит, акы аиааираффы гыкатцага ахшэшэозар, егы икацшышьза шыала ишэуп...

Ксас данынривала, рыламыс иамушшэа, ашырсырхэа ифеихатгылан, иларышьтыз рымгэацакэа адгыл икэцаны рыедырххейт жэкэакгы. Рапха ифеихатгылаз аца хылтыф азкэа инапы фыкэишыт Ксас-хых ихышэашэаза, цака икэандаза икан инапы ифахшыз ацаа-сака цсаха:

«Ишхатгылатэугы жэдыруеит, аха шэахыцалак шэхаиуан-кэуоп, мап анакэа, азынра ахыаиз шэымбазои, адэы шэчызцэышэшылозеи...» – гэаныла дырзагыа днарпыртцит Ксас.

Усгы агылара зэазырхианы, есаaira ихцэышаахоз атх иналахэыцуа ишьтаз Мшэылды, Ксас ицба шиктэкэыз ашырхэа дфаткэейт. Дырзыштамкит Шэлимангы. Зегь еицхырааны ажэка рхейт, агэашэка рзаартны ацшаха ифавартан, ахш атыц икэыртейт, нас ашацахэа Агака амфа икэлейт Ксасгы Мшэылды.

– Нас, арт афжэыжелак реихахара акралтып угэхэуоу, Ксас? – амфа иахынзакэыз фынтэка дцааит Мшэылды.

– Макъана иуасхэо сыздыруам, Мшэылды, – инапы-аацсака нарха-аархо атак кайтейт Ксас, – ацгэи абжэаи хылтцшытрала еизааигэуоп рхэоит, аха уажэы, ахэынац куа ацгэи акэымкэа, ашыабстака кны исзаазгаша цгэыжелак аныстоит хэа абжэа-си ацгэи еинуриар ауама, сеидроу?! Хышыкэса хазлаз аурыска ирхэалон: «Уахыцаанза «хот» умхэалан» хэа, икало аабап...

– Икало аабан, – дақашахатхон Мшәылдгы, Қсас дызлацаа-
жаоз уиакара ихафы ишымааиуазгы.

Ага ақалақь ршыапы анналадыргылоз, амра ухылца агәйдутсар
иахымзаратәа акара аефышътнаххьан – иаха атцаа сақә
зылнахәаз адгылгы рыпсахәо, цшыаала арцшшара иафын.
Амға абжара анааифыршоз ирцәызыз Лашцсы азиасгы, скажь-
ны шәаан, аха сышәхымзазар жәбеит ахәашашәа, аибашьра
аналагамтазы ишътартцаз аихамға инатцсны, ақалақь иазиа-
ша инеиуан. Иныөпынгылан, ршыапқәа, рыматәақәа дрыцкьейт,
рнапқәа ргәафаны итыртоз аз-бырлаш цьейхақәа рғәтәо рғқәа
рызәзәейт, нас еиха ақалақь цшра роузшәа ргәы иабогы
иаакалейт.

– Шәара Азлия иколнхарафьнтә шәаама? – дцааит, адунеи зегь
аибашьра ишафәу макьаназы имахазацшәа, ихәда қацшыы ацаақәа
рөы-рөы астал иахатәаз ақьдхса.

– Анцсытәәоуп, анцсытәи аколнхарафьнтәи хааит, – Қсас, утәа
хәа азәгы ианиеимхәаза, ихала итацәыз кәардәк иеықәуа.

– Шәколнхара Зли Мурат ихьз ахтатәуп, – деитаацаажәахт уи
ақьдхса, итәаз Қсасгы игылаз Мшәылдгы дрыхәамцшзакәа, – ус
иагыкахцдароуп.

– Аколнхара дузза акәым, харатәкьагы хьзык-хьзык
хьырцшааитеи, «Анцсы» анымаалозар даеакы азырхәыцп, ус
хьзыда инрыжьрым, – Қсас дацрамлацаакәа атак ииңейт.

Қсас иеиғамсра цьейшыазар акәхап уи акьдхса, зны ибла-
саркьақәа ирыдғалазшәа иблақәа аашанхейт, нас илеины игәы
икәыз икаццә аахатҳатейт. Ус иблақәа ыршанханы цытрак Қсас
дихәапшуан уи, ашьтахь истол амгәа дынталан, еикәырчыгә
еидызахланы иказ бғыц гәартәк аатигейт. Уажәы ушфырхатцоу
збап хәа аанарго дөаитцапшын, инапхыц еихиаа налаиркацейт
анапы ахьатцаөтәыз атыпгы. Қсасгы цасхәа, дацклапшзаны ина-
пы нанитеит, асеипш анапынтарақәа раан ицааапшлауаз ибзгы
цәырымгакәа.

– Дызустада ари? – дцааит Мшәылды цытк ианынаскьа.

– Ацаағьқәа рбухгалтер иакәхап! – ипышә ачча аакәххит Қсас,
аха ари Мшәылды изгәамтейт.

«Ацаағьқәагы абухгалтер дрымоуп, – дхәыцуан, Лашцсы
гьежны ахышьтыр икәылт хәа иоухәар, игәы нсмырхандаз хәа
иукәшахатхоз Мшәылды, – хара уаөцас иказ бухгалтерк дахмоуит.
Аказы уиазцаар ифә азы таңәаны саатк дтәоуп, атдыхәтәаны аkit
ихьызшәа «Мурат» ихәоит...»

Амшын ахыкәтәкә икәгылан, ацәагыкәа таргыланы иахь-рымаз араион арахә рыхәшәтәыртә. Абри ахәшәтәыртә апро-ект кәзтәз, зымшалагы уи абрака идыргылаз ауаф, еицырды-руа, араион ағы акапан гәгәаны измоу, зажәа акыр цхылнадо уафуп. Уи убриакара хара ицшны акрызбо азә иакәзаап – ика-бинет даадәылымтцәкәа дшыфнатәаз имфәагигаз ағышәарақәа рыла ианитцазаап зеипш адунеи иазымдыруаз ажәжәла фыцкәа хцә, ф-хәа жәлак, ахәацамаца баацсқәа ркнытә абна зрыцкьо атларкәыкә жәлакәа фба, иагыицит мафак ағыгхара змоу аметодикатә шәкәы мфәкәтцага: «Амшын зы арахәи ацсаатәи рзы ирейгъзоу хәшәуп» хәа хъзыс инатаны.

Убри азақәхап, Ага араион афәтәи арахә рыхәшәтәыртә ашыапкәа амшын инзаакыланы издыргылазгы. Ари ахәшәтәыртә итәшәаз ацстәы, ацәыргыла иахыцә ирхәшәтәыргы, ахы уша-хо атәыфәкәа аахужәжәозаргы уаха уашытхәтәи иузгом. Из-царызеи: амшын ацәкәыртә мацзак ианфышытыцлак, аеыфхәа иаины, ацыыкзыртз шәахш аччахәа еилашуа азыржәга-фыкә иаантәалцит, армарахь ахы азаархәыр – витаминс икоу зегь злоу акашәа ртәы ағышә ныланакуцит, ахы азфышытыхыр, италиатәи аценцыыр шаша дукәа иркылцшны амшын агәы кәз-кәзә инхыцшылоит... Ирхәцит, амш кеикеиуа еилганы ианыкоу, арахә абрантә ицшны атыркәа ишыха кәзакаә рбоит хәа. Ускан, ахәшәтәыртәағы ишытоу арахә инеипынкыланы ахәаара иалаго-заап, апардакәа лармышыткәагы иакәымтцуазаап.

Араион акны арахә раазара азтәатәы иазкны абрахь азәы данаакәнагалалак, зегь рацхәа уи уахь днаргозаап:

«Ичмазафу арахә ас ианыкала, згәы бзиоу егәа иссирхап!» – дрыкәшахәтхоит уи адтәа змоу ауафгы...

– Аколнхара «Анцсы», аколнхара «Анцсы» – абракагы азәы ихы шытацаланы акыраамтә ақәадкәа еилирттауан, – аа, абар сахьакәшәаз! – мызкаахыс илаханы иказ ижәзатә, ахәапахәа ижа-хәо иахытәаз днахагылазшәа ихы-ифы неихылашеит ицшаауаз:

«Анемец сакаражәжәла гра зырфеиауа ацәагы Буиан, – ацәагы абиография ацхәара дналагцит уи, – зкыи жәшәи фынфәжәи фба шыкәса, май мза жәохә рзы ииз, цшышыәи фажәа килограмм зка-пануа...»

Ажәа «анемец» ихакынтә ишыапафынза дфеилнашыацит Ксас:

– Иатәхым ахаиуан атоурых! – иеилашәара изымтәахыкәагы фәацит. – Ахаиуан иахыгалак ихаиуануп... Насгы мфәахарак хәзцшуп, хәццәкуцит.

Қсас иажәәқәа, рытқа итабылгыоз ацәқәырқақәа иаашь-
тырхын, арахьоуп иахьшәтыңу рхәозшәа, амшын агәы иатцәарахь
ирыманы ицеит, ацәагь абиография иаңхьозгы далгаанза
уаха цъара ақъаад иблақәа аакәимгеит... Ашьтахь, адырщегьых
анапынтарақәа, алабжьага жәәқәа, аинструкцияқәа, ацәагь Буиан
адокументқәа згәылаз апапка чақәа дандмырқәит акәымзар, иаа-
изаарымгаз егыкам Қсас.

Ухылца ухыхны иагәыдудцар, уажәшьта ахәаң аауғнаргаратәа
илеихьан амра, ацәагь Буиан ахьтакыз ашә анаадыртуаз. Иа-
разнак, апрожекторқәа реиңш иаарғаңхеит ацәагь бла гәаақәа
шәкы. Урт рыхәда ацәа жәпақәа еизыреы-еизыреы, анахәта
кьақьа дукәа иртәмзоз рхы хчаақәа мыртцызакәа акыраамта
иәналаз ирыхәаңшуан, нас инеиңынкылань ибыџуа, ршьапқәа
еиқәыршәны ашьтшьра иалагеит, убасқан рызқәагы ацәа
ахыңаны ицон, кәарма-кәармагы азы еицкартәон.

– Амарцъа, хшәырлас! – ихәеит уахь иәназгалаз дцәтха-
леиуа. – Акы машәыршәа ианааңытла егырт аанкылашьажәла
рымазам, усқан аңьалцәгыара захьзугы хәқәдыршәоит... Абри
шәара ишәтәуп, – агәтаншәа иғәхәаз ацәагь днадгылан, ахбаз
ааишьшьит уи.

Акәыкәбаақәа ихтаркхьоу қыдхсак ахы унапы нықәушьыр,
аеырцысуазараха аеамырцысит Буиан, абла газәқәа тызза
ишңшыц иңшуан.

«Аңсра жьаны иацәцаз џыңьа ахацәа, цәагьык атәыџа
хлахаңсы хцахыр, абгақәа ирфаз аеада захьзугы уи акәымхои!
– игәы иааңеикит Қсас, аха Мшәылды дшәап игәахәын, акагы ии-
мырдырит.

– Шәара шәразкы излакыз – шәыцәагь макъана ихәыңуп,
абажә зылатә еиңшгы игазоуп, – ихәеит ацәагьқәа зшоз, Буиан
пыртло, – мап анакәха, иара ахькашәцоз егыкамызт, аха ахаҗа
атәыџа шәахарңаны аџыңа шәагон. Ара арыцҳарагы калахьеит:
иғыхахьаз цәагьык изгоз иаарылагьежыын, уажәы, џыңьа ауаа
рхы иамыхәо ахәшәтәырҗағы ишьтоуп.

«Ахәшәтәырҗа» аниҳәа уи, адырдырхәа изқәа џкыдхьтшьааит
Мшәылды.

– Буиан, Буианчик! – Қсас раңхьа ацәагь атәыџа шкәакәақәа
рыбжьара ахы ааишьшьыит, нас – азқәа. Иаргы, аңсы шҗаз
удырратәа, аарла атыхәа алазара аатцысит. Қсас анахәта кны

даннаха, ачах-напышыцыла еицш ишыхэа икәңало ишъталаны афынанахеит.

– Абас игазоу хқака алашәеит.

– Иахыгазоу макъана ибзиоуп, аха ишцәалазоу иаанхар хажәкәа ирцсыхәоузеи?

– Умшәан, уи аус гәеилгара дук атахзам... Амала, ахш аплан атәы сыздыруам, аха акәац аплан инаццангы ишынашәыгзо ала снапы шәыстоит.

– Ухақәныхәаны хауужьуеит? – Қсас идырт ацәағықәа зшоз ахатца иажәа ахы ахьцоз.

– Икалақәахьеит... Изеицәаазарызеи...

Алмәаныкгы уаха цъара анахәта инахатәымхеит. Буиан – акаггы зымхәазоз аблақәа нкыдырхала-аакыдырхало, изтысуаз ахкаара кәазақәаггы иатәашьаны аңышә налымшьзақәа, ирыцны, чан еицш афермафы иааит.

Абракоуп, ацәағықәа зшоз иихәаз штцабыргытәкьаз Буиан иахьыднардырыз: уи рацхьа, аңшышьапыкгы еимытхаа иаагылан, аңышә жәпа ду ахауа ифалакны ифәышәеит, ацәа ашәхыфрны икахауама ухәартә изқәыршәшәеит, инейтцыхны ибыфәит, тымра-тымраггы фбака кәарма азы канаңәеит. Нас, Мшәылды, аңшқа иеицш дырқәасқәасуа даманы, зыбға таңцәаза игылаз ажәтрахь афынанахеит...

АСЫ ЗЕГЫ ИРЗЕИЦШУП

Иацы, ахәбатәи асаат антәамтазы, Ладггы Зыкәырггы адиректор дрыцхьеит.

– Дызхацхьарызеи? – дцааит Лад, акласс идәылтцны акорридор ишаакәгылатцәкьаз.

– Акырздыруоу, ура!

– Ацәгьа лхәеит, Қәатә илыхгам!

– Иахьа ашьыжь абра ашкол афы дызбазшәаггы сыкоуп...

– Шәласы, шәласы! – акласс ақнытә идәылзыцхьаз атцафы, адиректор икабинет ашә дылагыланы инапы икьон.

Ацкәынцәа еитцагәгәа-еитцагәгәа, ашә ршьапы нхыргеит.

– Бзиала шәаабейт, арқарцәа! – ихы-иңы ихаччо, мацкгы дфырхатцгылеит адиректор.

«Арқарцәа» ихәеит – ари рацхьа идәыкәйтцаз тәыршуп!» – игәы еихаггы амца фәацрагыжьын, ихы гарта имоуа даашақьшақьеит Лад.

– Шәтәә, шәызгылоузеи, абаак, хшыхәара шәааизшәә, уажәытәкъя, хара ханеилахам убахьоу.

Адиректор ицәажәашья ргәы аархатцан, ачкәынцәә, зны лапшыла иааибадырит, ашьтахь, цшыаала инатәәкәеит.

– Ижәдыруама, арпарцәә, сызшәыпхьаз? – адырөөгьых «арпарцәә».

Ишахзымдыруа Анцәә-ауаа рхәашашәә, дара ацхья иааиҗапшит, нас – адиректор.

– Уатцәы сас дук хашкол датаараны дыкоуп. Агәарахәә илеикәахаит ачкәынцәә рыпсы.

– Ашәкәыџы Бида Ажәанба! – ихаҗы еипш игәгы аагәыргья-гәыргьейт адиректор, – джәымдыруеи уи?

– Дышпәхзымдыруеи! – рацхья изыцәшәаз ахымцхаз деигәыргьяны ажәван дхалон Зыкәыр. – «Адгьыл атыџ иакит» захьзу ароман зөыз иоуми?

– «Алым аускәә знапы иану ажьа» хәагы аџымта имоуп, – инацитейт ацсасира иаҗыз Ладгьы.

– Уи иарей сарей хәиџызцәә бзиақәоуп, – рейџызара цъаракыр акрахьхьоума угәахәратәә даақәыпсычхаит уи. – Хәикәә хәыцкәә җахтәаны, рацхья, Акәә ацсуа школаҗы хәицнаргейт: атцара, атцара, нас матцура хәычык, агәактәәкәра, ашьтахь аибашьра... Аха ишыжәбо, Бидагьы саргы абарткәә зегь харцәынханы хәауейт... Урткәә шәара изышәтахузеи... Амала, Ажәанба дышәкәыџы дууп. Жәахаҗнак ситан, дсызрыпхьейт уажә җыц дзылгаз ароман ацыптәахақәак. Ахьызгьы уамашәәкәә икоуп: «Амра гылаанза умпсын».

– Ирласны итытцрушь? – дтәаит Зыкәыр.

– Уи иара ихаҗагы издыруам.

Ицъаршьейт ачкәынцәә: абри иеипш икоу ашәкәыџы ду иџымта антыцуа шҗеизымдыруеи хәә:

– Шәзаасцхьаз... Шәара уажәшьта шәхәыцкәам, шәызшья-пых шәхатәымџа иангылоуп, ауаџы дшәазтәаратәә, ауаџы дшәыкәгәыгрәтәә шәыкоуп...

Рымтәыжәџақәә ааитцыхны ртып инхпраашашәә итәаны рди-ректор изызырџуан ачкәнцәә.

– Акы – ашәкәыџы ишихәтоу ала ицылатәуп, иџбахаз – иара иихәаша хәаны данаалгалак, азәазәала шәџагыланы, ант итәтәахны ишәымоу шәажәеинраалақәә аацәырганы шәрыпхьойт...

Зыкәыр ишымыхкәа наитцпшан, изыдтәалаз астал иаатца-кәаркәарит, Ладгы игәы амкыаны, икаууа илтәлеит.

– Мшәан, сара, – Лад иахыгы даахыаңшит Зыкәыр, – хара...

– Сара, хара сыздыруам – акомандир иихәаз, асолдат изы изакәануп. – Иалаихигарц дааччеит адиректор. – Сзыџуандаз, егы сшыапгы смыхәозаргы. Цсра зкәым – акалам лахынтас изауз иауп... Шәца, уатәтәи амш шәеазыкәашәца. Бида Ажәанба, ажәа ейкәыршәшәаны, иагәылоузеи хәа иаграцшуа уаџуп, дагышәыцхраап...

Ацкәынцәа, рацхыа изыцәшәаз еихагы ари рзыхыантараха ауп адиректор икабинет ишдәылтыз.

Ауроккәа ирылгахыан, ашкол аштә гәыргъарала итәын:

– Ааит, ооит! – атәынцәләгъ еипш зпышәкәа хшәааны икәз хәычык, зегъ реиха иоужызаны дыхәхәон, – уаха асы хара хфы илеиуеит, шәара шәфы илеизомеишь!..

Лашцсы ахы атылашыцаара иткыаны иааиуаз ацша ужыы кылнатәон, еилнаххыз атцлакәа ирылагъежны ажжыхәа иартәыуон, афнхыбкәеи иарей бгартцахы еикәпон, ахәыцкәа, рфы аартны, рыблакәа тырхаха ишрытцашуа, рыбз акәрзтыха рамраза, ас цыра быбышкәа еизыхәхәа иаманы, иахыатахзам цыара иганы иканажыуан.

Цәгыалатәкыа ацша ргәы азыпжәон ахәыцкәа. Уи, иа-накәзаалак ргәы итәу акы иахынамгзацт. Иара иахыагы, ргәыг-ракәа аарымхәхәа иганы, амшын иаланажыыр алшоит, ма ашыа еихарца-еитдарцакәа рфытцафы иганы иатцәахыр. Усоуп ишыкоу ацша ламысда – ахәыцкәа иахыа ирбама! Ахәатәы хазымтцаз ацта-макыакәа, рыхцәкәыкәын ианкны, афәакчақхәа ианеиннакыалак-амца ыырбжыачоит, ацсабара атыџшаффы ныкәшәшәоит, ажәџан гәаџагы аагәар-гәаруеит...

Уажәы, ацшагы иауам, аха дара ацта хыантәкәагы хцап хәа ргәы итам. Икарцарызеи, нас уртгы – иабанзатцазаари ари аидара хшәәшәа, ирымазар акәзами даргы, ацша зцам аамтакы?! Анцәа ихәозар, уаха ажәџан ацтакәа иртәхоит, ахәыцкәагы ртәы иагоит.

– Ааишьт, ооишьт!..

«Ахәа иашытәу ахәагәырбжыы иахауеит», – шырхәауа еипш, Кәаф рацхыа дгәазтаз Лад иоуп.

Измаграк имака иавтатцаны, исолдат-хылца цха амхацәкәа бгыауа, ихы ацкәынцәа ирыкәкны дааиуан уи. Зыкәыргыы дгәеитәит.

– Уара, уаха уңсы злеивугаша акы ықәууаа иузаауеит, аха сара исыпсыхәои?

– Уигы сыхәоны сыздыруам, – ихәеит Лад, уажәытқәкә, аду-неи иқәу зегь реиха Кәәф дшеигьеишьозгы.

– Иазхәарыдаз?..

– Иазхәарыз мачхәума. Убз уғы итагылазом... Шақантә сухәахьааз.

– Уара усгы иеицырдыруа поетуп, аха сара сзыхкьей?

– Иугәаласыршәап, утахызар, узыхкьаз?

Зыкәыр, дгәыѡфыѡза Лад дааизпшит.

– Аңсшәа хазто хартафы иуцәылгаз уажәеинраала:

Базымтаан, сыхаара, базымтаан,

Ажәала базымтаан – сутаху?

Сгәатца бталаны беимымдан,

Сгәы итоу схы-сғы ишану!..

– Ишпоубо?

– Уара, абри, Рамшыыхә Сабыда-ица далырпхьану? Сеилагоит!..

– Далмырпхьазаргы иалхәеит. Иумдыруеи, уи ахатәы бызшәа иадхәалоу акы анылбалак ажәдан ахь дышхало?!.

– Асалам шәкәы задрес ақәу, хымқада иниароуп! – аңша аңхәа дгыланы даарыдххылеит Кәәф, иңыба иааҗыхыз конверткгы Лад инеииркит, – мап анакәха, Анцәа дызтампшуа кәара лашә ыкам!.. – дшааиз еипшцәкә дласынгы днарыдкьейт уи.

Аконверт кзыз иаргьа-напы ғыблааны ишцозгы, уажәы, уара уаха хамам ихәашашәа иеыҗатцаны, иңыбахь ағынеирхан, аха ыытҗак җатцаны иеааникылеит уи:

– Изакеи, уара, ари италцаз? – Лад аконверт нархәы-аархәынгы днахәапшит.

– Аеырзажәра уакәытцны ихыртлеи!

Лад аконверт аназара ааитққан, нас инацәала еиқараны иааикәишеит.

– Оо, аңшзацәа рынцәахәы Венера лҗапхәа адгьыл ағынза схырхәои! – ихәеит Зыкәыр, Лад аконверт иааҗигаз апатрет дахәапшуа.

Аиашоуми, лара Венера лхата илбар, даатшәыцратәы акәын Есма лпатрет шҗыхыз.

Ацша злахэмаруа, ицырпыруа иааиуаз асцыра цафьяк, ашэт еипш игэылтчны иказ Есма лпышэкэа изрывымскэа иаар-
фахэмарит, нас, урт апышэкэа амхылдыз рымоушэа инарыд-
цаблан, ацкэынцэа шахэацшуаз, инарыкэзты ицеит.

Кэтыфырхасрак аиха зхымцыз уи асцыра – рацхэа изхеит,
ашытахь ихылца-псылцахеит, ицсит уаха ахыз рымхэо, аха ицсит
иахьатахыз атып афы иназаны, агэтакы нагзаны, ицсит уи асцыра
адунеи афы зегь реиха ипшыоу атып афы, цышэ шыкэса нызцуа
алахэа иабар, хымцада иатцашыцратэа.

– Есмагы дшыхэчыз даанхеит! – ихэеит Зыкэыр.

– Изхухэааи?

– Изхысхэаахи, абантххы згаз ахэыцкэа дырцызоуп – асы алеи-
ра деигэыргоит, цырак лывлыжыуам, зегь лпышэ икэлырзтуеит...

– Макьаназ, арантэ дышцаз дыкоуп, – лыхцэы дшахэацшуаз,
изгэамтазакэа дагыақыпсичхаит Лад.

– Ааишь, ооишь! – ишгац игон ахэыцкэа рыбжы. Ишэсыр-
барым, шэлымха саркыда ижэбараха ишэсырбарым асы! –
артэаахэа ихэхэаны, зны, ацэтыхэа еипш аеиекэархэ ацтакэа
ирызцон, уа егыаналымшалак, акьатас аеиекэырхэ хланцы адгы-
лахь иаауан ацша.

Ацхыашэа, изгэамтазакэа дышкэыпсичхауаз еипш, уажэгы,
изгэамтазакэа даатрысит Лад:

Алацэгы еипш ацкэа еихакшо ивагыежыуаз ацша
наимкэытцасхын, Есма лпатрет ааимкэытцэаны инаткэеит:

«Есмаа, Есмаа, бабацо, баагыл! – дыкэлааны днашьталахт иар-
гы, аха Есма даагылом – есааира дипырцуеит, есааира ажэоныхь
дышытыцуеит, лкьатеиах пцэаны, афыркырхэа дыччоит. – Есмаа!
– ацша еикэатэиуеит, ацша еилахынхэуеит, атцлакэа ажжыхэа
итцэуеит, ателкэа агэакашэа адырхэоит. – Есмаа! – Есма ацша-
зыблара дналаз дцеит...

– Иухы, узыртрыси? – дцааит, ивагыланы инеиуаз Зыкэыр.

– Ус баша, ацша угэатцафынза инеины ицхауеит, – иара
ихацагы, ихыхы иааигарц игэы изызтамз ацэалашэара ицызагы
иeimхэеит Лад.

Асы есааира аеиебнатон, зымч мхаз ацшагы, наф агафыхь,
атцлакэа ирылагьежыуа ирылан. Абгызра ахэафы ианааи,
Зыкэыр, иажэеинраалакэа иманы Ладраахь днеирц ааибырхэан,
иааипыртцит рцыцегьы.

Ахаан еималара ақәымкәа, итхәааны инагоу алитературамәа, зхы иазышьтазтцоз азәы иакәны дихәапшуан Зыкәыр ифыза. Акы – Лад ажәеинраалакәа рыфра далагеижътеи, абар уажәшьта ышыкәса цуеит – алитературафы астаж ду имоуп, ифбахаз – Лад иажәеинраалакәа ақытеи араиони ррамкақәагы иртытхъеит – Ақәатәи арцафратә училишьче итоу азґабцәа рыбжафык ихыршылаахъеит, уиакәым, Есма излаалыцхауала, Лад иажәеинраалакәа фбақәагы ашәа ианыртцазаап...

Уахагы, Зыкәыр уатәы айпыларафы дзыпхъаша иажәеинраалакәа изалзыпшааз Лад иоуп. Ажәақәакгы еикәиршәеит, нцамтақәакгы рхы днықәс-аақәсит, «ауа» хәа иахынцәақәоз «о» қайтеит – абызшәафы ифыцу, насгы иманшәалоу шытыбжъуп хәа ипхъазаны...

– Уажәшьта, – ихәеит Лад, Зыкәыр иқбаадқәа аайдкыланы инаимтцатц, – унарыдтәаланы, ахажәеинраалакгы, икәацаламза ирхәаала, саргы схы саақәйттәы... Асас дахь данутәа, уара узы иурмазеихъаз афатәкәа имцоуцар пхашьароуп, кәчышьк иадам-харгы, иара ихъзала акы ахәда хцәатәуп... Афбатәи азцаарала уалагарц угәы итазар?

– Мап, уи тәу ирбап, сара ифыцу ажәеинраалак зфыр стәхуп... Иахъа ашыжьбаахыс схы итагъежъуа итоуп, таха снатом...

– Иумышьтын, абажә иаґааз ашьхыцә, ееишәа ианаднамкыла-лак, даґеа бажәк ахь ицоит.

– Иабанзацари, зегь реиха исзааигәоу абажә иахысрым – уи ацха та, ари ацха та зегь акоуми!..

Аифызцәа неибарччан, Ладгы ауадахь дцеит, Зыкәыр уа иахьтәаз даанхеит.

Ацсабара, фымт-цсымшьа, ажәжәахәа, маґәа шкәакәала аґеилахәара иафын. Зны-зынла, аулыр рыхқәа тақны ишуашәа, ақыта аґәаф-аґәаф аалзыргоз лажәқәак рышьтыбжъ акәымзар шытыбжъы ыкамызт. Игомызт, «ааишьт, ооишьт», – избан акәзар, неилых дқамтақәа, зегьынцъара еихатәаны илеиуан асы.

Зыкәыр иажәеинраалакәа инагзаны рыхәаалахагы дахьым-зацкәа Лад дхынхәит.

– Уажәыгы уафума?!

– Сафымкәа, абомба рықәхазшәа иқәақәаса иқәуцан...

– Амаґ абылра иалзгаз ицхауан ззырхәогы абри ауми, уара!..

– Уи сахъзап, уара?

– Сара иааихьысшыт – азы шхъан, ашыла лахәлаңсаны иааи-
ласырбеит акароуп... Амала, ихьасахазархәагы сыкоуп!
– Уаңхьа! Икаҳцарызеи, хьасакгы азәы ифахьеит!
Лад пшьаала дғагылан, ишьапқәа еимытхаа азхаз даақәгылеит.
– Маиаковски исахьақәа умоуп!
– Ибағхатәрагы!..
– Уи сыздырцәом. Уаңхьа!

Асцыра, пала, пала,
Судашьыцуеит, судашьыц!
Уеыргызмалны нақ ухиаала,
Унеиуан сгәтцга ғұдәзарц.

Саңхьа ухәынцеит, саңхьа ухәынцеит,
Судашьыцуеит, судашьыц!
Агәилшәт ныхәа узазахеит,
Утың ажәғанағ илухырц.

Асцыра, псаҭа шкәакәа,
Судашьыцуеит, судашьыц!
Уешҭаҭауршәи ҕанаҭ акәа,
Дгыли жәғани урықәлахарц.

Асцыра, пала, пала,
Истахуп умға сымғахарц!
Слеип саргы нақ сыхиаала,
Агәилшәт азыхәа сзазахарц.

Лад иажәеинраала даңхьон иңсы алартәаны, дағыгәхәааны,
ибжыы шытымхцәакәа, атыңҭа лнапыңшқа зхьысуа агитара еипш
иқыҕықыҕуа, ихыриааланы.

Далгеит. Ахәоукәа рхы-ргәы злеишышыуаз инапгы наиваҳаит,
пышәырчча гәйбзыҕзакгы ихы-иҕы иаақәлеит, иахухәауазеи
хәагы аанарго иҕыза дааиҕаңшит.

– Абри уаңхьарц угәы иҕоума уатҕы?
– Уара иахухәауеи?

– Раңхьа, унадтәаланы, ицқаны ихғаал, нас даҕа бғыцк
ааумтатца, ахағгы инантца: «Сылашара Есма!..» Иара ус унала-
ганы, икалаз шыкалаз, ажәеинраала аҕра зыбзоурахаз ухәа зегь-

зегъ лызфы. Атыхэтэаны, зегъ аконверт илеицтатаны, Кэаф уиэхээр, Аганза игоит, уахьынтэгы, Анцэа ицшуа азэы дузыкалап... Уа иахьџеиуа, уи хымџада ашэа ианыртчоит...

– Анцэа дучхрааит!..

– Аиаша, аиаша, ахьынцэрақэа иахьыртџым еибауркыр – ублуз еихьыреипџырны икалоит.

– Нас, сзыпхьари уатэы?

– Сара усазцаауазар, урыпхьар стахуп: «Аџоуба», «Зхы ашш икылахаз акабақ», «Аџыни Кэаџыни».

– Мап, Зыкэыр, «Аџыни Кэаџыни» сзапхьом. Уи уареи сареи хзы ирхэоит, ауаа хажнарччоит.

– Ус анакэха, «Ухыс – укылпш, иџаршэ–дкаршэ» хэашэа ак умами, уаџхьа, аибашьра иазкуп.

– Аа, уи азбахэ соумхэан, жэаха ченак, баба игэы сырпшаап аасгэахэны сахьизапхьаз, агэырпшаара акэым, саатк аччара дафын.

– Иауеи, уара, уи сара исгэапхоитеи?

– Иаухуеи уанхыслак ашџтахь узкылпшуеи?!» – ихэеит.

– Аиашатџкьа, изгэахамџацзи, уара?! – иџьеишьеит Зыкэыргы...

Иаха, цхагэтанынза ишышьтамлазгы, ашыжь, асолдатцэа реипш ауп ишеицџыхаз Ладгы Зыкэыргы. Лад дџатџкьан, рдақэа ашья рџаныкэошэа еснагь иџхоу, амрафџы зыхшэшэо ахьатэ пенџыркэа кьақьаза иаартны, аџны зџеиџназыжьрац зџеаазхаз ахьџа, игэышпџы амџакны даагылеит.

– Ех, аџсабара! – ихэеит уи, адунеи зегъ игэыџахэхэа игэыдикилар иџахушэа, инапы аудукэа ааитџихэан. – Шака упшзоузеи, шака ухааузеи, шака уразузеи, шакагы убарақьаџузеи! Уара иуқэнагоу ажэеинраала зџхьада, уара иуқэнаго ашэа зхэахьада?!

Зыкэыргы днеин, егырт аџенџыркэа ааиртит.

Иеиџылаз ахьџақэа иџарыбжьақьыцы ицеит ауада иџназ аџхара хэычы. Аха, аџкэынцэа рцэа–ржы қэыпш иахылкьоз аџхара аџапхьа уи ахьџа мчыдан – ирзааигэахаџыпхьаза, аџлакьршы ианшэалаз ахэшаџеыџ еипш инықэзыџ иџон.

Иапхьа инашьџыз аџсабара шэыртџаџа дадубалон Лад – уи, абыржэыџџкьа, амџабзгэки еишьылза иџазхылџыз аџэашьы еипш дышшэырза, изара маџэазк иџаџо, аха ижџахьыркэа ачын рықэушэа ииаша–иашаза. Гэыбжьынаџэала амахэқэа инарысны,

асбыбк рымыршәшәаны илтатко иааиуа аңшатәҗыагы завсуамызт, мчыбжык ххәак ззыгтәаз Лад ихәхәы еикәатәажәпа. Уи анапы хышәашәәкәа рыла иааилажәжәаны, зны, шытәра-шытәра илахь кыакы иоақәнаңсон, ашытахь иоатқасны адырәегьх иаарееиуан – аңшатәҗыагы зыгьртцуамызт.

Аңинагәыбзыг еиңш иҗагьежьюаз уи аңша акәзааит, атәа-цәаматәа изыззахырц иаҗыз ахьта акәзааит, акагы усс имамызт – иңсы алаханы дахәапшуан, адунеи аҗы зеиха җамлац ашыршыаф еизак дузза зқәыршәу аңсабара, иңышә хыжәпаа ңшзақәагы тыс-тысуа цәахәәкәак реинраалара даҗын.

– Иҗашәтко закәи, уара, еи, мыждараа?! – зшәах хаччала хш-ңхала итәыз лныга асы агәыдтатала, абоура ддәылтны дааиуан Мкыд. – Шәеилыхны, аңенңыркәа аартны шәышңалагылоу, хшымгәыгзуоз ағ ахьзәуы шәымбазои?

Аматии ашәти зманы зытра иавагьежьюа ашыхыцқәа иреиңшын, усқантәҗыа Лад ивагьежьюаз ажәәкәа. Абарт ирылыфны илымха иаатасыз иан лыбжы – амацәыс ианаршәшәа-ианарқаца ашытахь, ақәаршфы иазәзәаз ахауа еиңш ицқьан, акәә-акәәхәагы иназ-хыслакы зегы ирныңшуан.

Ацқәынцәа аңсабара иқәңшуан дара рхатәы блала, раңхыа ицәыртцун тәа змам асахықәа. Иаххәап, Зыкәыр акәасқьеи аматцуртеи ирыбжыаз аанда дахьахәапшуаз игәаланаршәон, ачын шкәәкәа ныҗкәызгоз асолдатцәа, урт еиварңшыыхаа, итеис-лымханы иаңхыа игылоушәагы игәы иабон. Лад иакәзар, рма-цурта иахылтны, ңара аҗынеихымцәазакәа, интыхәа-аатыхәо ахауа иалаланы иәеиуаз аләа дахьахәапшуаз – Лашңсы азиас амшын иахьалало атың ибәшәа игәы ыҗан... Иара убас, ажәәан иадырбалоз ашыха шкәәкәәкәа – уаха назлымшахо, еизкәыҗыны инатәаз амахеқәа, ахыбрақәа – ахәәжә-ҳампал, атлақәа – аулица иафахьоу афымсаг... Ас шаҗа сахыа, шаҗа шытыбжыы, шаҗа фәы!..

Акәасқьа амардуан ианлалбаа, Зыкәыр инапы аашьтишыын, ашыхымзатра итишыызшәа, асцыра быбк-хышәашәәкәа җар-хынтәатәәлеит инацәкыарақәа, ибз иқәирзытаанза, иңышә иад-кылангы днафшит:

– Аңтәкәа рыффы ахуп, – ихәеит уи, зныкыр дцаны аңтәкәа дырфыхьоушәа.

– Ацәәкәа агыама ргыамоуп, – нәҗеикит Ладгыы, ибз асы ықәырзытуа дахыглаз.

Мкыд ачкэынцэа ирзылцъыз акэырма унацэакэа адуфалон: апырпыл алкьо, ахааффы ахышэшэо, гьамалагы адуinei афы даеа фатэык иузадымкыло. Ацэагэагэа еитцакчы-еитцакчы, илырпхаз абыста хышэашэеи ахэша алцаны ицо илцъыз акэырмеи неидкыланы иахьаадрьцкьаз, чык нтырцаны илыртэзшэа дгэыргэеит Мкыд.

«Игэастахэеит, дара анеидтэалоу еиха иргэарпханы акрырфоит», – лхэон Мкыд, Шьадиа данаалыкэшэалак.

«Ирфар ауми иахтэху, мыждараа, ихэмоу ззхэмада, дара рзоуми!» – инацлыргызуеит Шьадиагы...

Амш иаха иканатцаз ауп акэымзар, иахьа, Ладгьы Зыкэыргьы рацхьа ашкол ашта азэгы дызталомыт – урт анааи, аитцбыратэ класскэа рэтэи ахэыцкэа рьгешхэыржэарыз рьгешхэыржэахьан, ашта агэы итаршэыз атлаз шкэакэагы, икыдцаны бзарбзанла иеихсуазшэа ицыххааса иргахьан.

Лади Зыкэыри, абри ацсабара шкэакэа рымтацаны, шэкэык еипш еихыршэшэа иапхьозтгы, арт ахэыцкэа рзы, уи иахьа, лапш зхьымзоз дэеиужьын, нтэара зкэымыз хэмарган, имчпышэаган, иблагэыргэаган, утэы-стэы аламыт... Аиҳаракгы – утэы-стэы! Асы зеггы ирзеипшын, аиха зымчу, аитца зымчу дахибаауамыт, досу иахьытэху инапы ылишьуан, иахьытэху дылабылгьон, шака изго акара, иркэымпылуа иманы ддэықалон, ихатэы-мэагы тхэахаа иалидон... Асы адгыл еипш ишамыт, ацстазаара еипш инахамыт, ари, хэыцгы дуггы ирзеипшу лакэ-лабэабан!..

Ашыжь, акаридораф рацхьа иааифахаз чкэынак ила, Ладгьы Зыкэыргьы дрыпхэеит адиректор.

– Хартцафцэа, ҳацхьагылафцэа, шэхаткы сцеит! – ихэеит знапы ианыз ачкэын Ладраа даарыдгьлан, – шэфыза адиректор дшэыпхэоит, амала, иахцэыжэымзан, аха шэымамзар, иара арахь дааратэа икахцап, – иблакэа, изамфэа, ифышэшэауаз ажэакэа, зегь амыг рылхэхэо акэын ишыказ уи ачкэын.

– Уара, абри ушхэмптра анбатацэуа? – ихэеит Зыкэыр, егы, ибжы ихақэынца, зегь ирахаратэа ишихэаз еипш акэымкэа, илышьтакны, иара имацара иахаратэа.

– Уикэатц! – Лад инапы неикьан, Зыкэыр дима ашэахь ифынеихеит.

– Оо, ҳатарымцааит, адуinei иадыруа апоетцэа дуззақэа – Маиаковский Есенини, ирыхэтам цъара акы ҳэшэозар!..

Зыкәыр амца җеихкәеит, дхьахәрацгы иҗыназыкын, аха Лад доуимышьтит, иаңсоума анапыкыашьра хәа аанарганы дааиҗапшын, диманы дындәылтит.

Ацкәынцәа иахьатәи ргәалакәзаара бзиа иналаҗәаз ашхам цәйкәбаркәа иааиладырхәашьит азныказ. Ус уаха, рхы аамхха иахьымзазакәа, адиректор икабинет ашә аатцрааны, ачымазаф гәаф дахьышьтоу апалатахь илеиуашәа, пшьаала илыфнашылеит.

Акабинет аҗы икан хөык-пшьөык ракара артәәцәа, иара адиректор, нас, дара ирымбацыз, ирзымдыруаз даеа хатцакгы.

– Хпоетцәагы ааины икоуп! – ицәажәараҗы иҗырхагахар-хәа дшәозшәа, ибласаркыкәа аамхны зымәа иныкәтцә, җааитит Рамшьыхә Сабыда-иҗа.

Ажәа «апоеит» акәхәп, иаразнак, имцабзны игәы иацрасыз, ани ирзымдыруаз ахатца: аҗаапсахит ихы-иҗы, иаакәалыкәәҗеит, аоканкәа ирхыпрааны иаауа аңсаатә-мәас амцәыжәәкәа реиңш икараха икәз иблакәагы.

Дәагылеит уи. Дәагылеит заацәа ирхатгыларц згәы иҗамыз адиректоргы, инеиҗапшы-ааиҗапшкәан, икартара рзымдыруа, иҗеибаргылеит егырт артәәцәагы.

Уәасан, ажыакца ишафоз иаңәындырхаз аиха еиңш дыт-какаа акәын, зегь агылара рыкәзыршәаз ахатца дшыкәз.

– Ишымтакәа рыла дыжәдыруеит, аха ихатәгы дыжәдыруаз, хәас – Бида Ажәанба, хәшәкәыфәы ду! – зны ацкәынцәа днарыхәәпшуа, нас, артәәцәеи идирдыруаз ашәкәыфәи илапш нархго, абласаркыкәа мыцхәы зыңштәы ргаз иблакәа ихаччо, ацәажәара даҗын Рамшьыхә Сабыда-иҗа.

– Ишҗа, ура?! – даатрысшәа кәитцән, ихы ырнааны, ихы-иҗы хәычы иаанумшьаларатәа иҗбааз иблакәа адиректор иааи-цаирпшит ашәкәыфәы, – асастәкәа ура уоуп, – нас иныхта-аахтаны, аҗырхәс аиха иҗкыз ччарак аахиңсеит. Абри аччара җкы аарылаҗеҗбит: азныказы изхәара җәамшәо иаанхаз адиректор, изакәи, мшәан, хәа аанарго, инеихәәпшыз артәәцәа, ипхашьа-пхатцә игылаз ацкәынцәа, акыраамтагы иччон, зыла-бжышкәа аа-хаддылазгы дкәлеит.

Уиакәхеит, ашәкәыфәы, зныктәи иахәәкыарала илеикәыцәаа игеит, зегь ршьапы икәыргыла, еилархха иҗахәаны измаз ахәагәыж. Шәтәкәа хәа азәгы имхәазеит: раңхәа ашәкәыфәы Ажәанба днатәеит, нас адиректор, ашьтахь артәәцәа, атыхәтәа-

ны – Ладгы Зыкәыргы неин, акәакь игәагылаз ақәардәкәа иаарыкәтәеит.

– Иухәаз, уажәазы уаҕастом, дачазны асас хәа соухәар, хымпада адуель ахь суңхьойт! – адырөөгьх, ибжбы ныхтцаахтцаны деитачхат уи.

– Хара ишәымххаанза шәаңшәмара шәагымзааит, хашәкәыџџәа! Уи азәыр даңсазар, шәара шәаңсоуп! – иблакәа зынзагы иҕылашаауан Рамшыыхә Сабыда-иңа.

– Ашәкәыџџы ида амилаҕ аңшәыма дамамкәа анцәа инумыжбын! – иаразнак ихы-иҕы аҕааңсахит Бида Ажәанба. – Амилаҕ иамазароуп зуахкы аҕаххалак, аиҳаракгы иахьа!..

Дара рхатакәа ирызгәамтазаргы, итәазгы рхы-рҕкәа рчаарыңсахын, рышәкәыџџы изызырџара рчаздырмазеит, аха:

– Уи азтцара уажәшәтан, – астал иџтаңкәымкгы лыкәкшашәа, иаңхьака ичаархәаны, даарылаңшит Ажәанба. – Уажәы, хаизыншәыжь, – акәакь игәақәыкәыз аңкәынцәа рышкәгы днаңшит уи. – Таацәашәала хааицәажәап.

Аңкәынцәа ражәеинраалакәа, раңхьа ус инеиңынкыланы идирңхьейт, ашәтахь – куплет-куплет, ишнеиуаз – цәахәа-цәахәа, атыхәтәаны – ажәакәа рышкәа ииасит, иаха, Лад, Зыкәыр иажәакәа шейкәиршәшәоз еиңш акәымкәа, иара ус, арыцкьаразы еимдыршәшәаз абцъарк еиңш еимыхны, иаага раңхьа иаақәиҗейт. Аиашоуми, аңкәынцәа, ажәа абриақара мыч ду ататцәахуп, абриақара хәта амоуп хәа амалахазгы ргәы иаанагомызт. Урт агәра ргеит, ахауа илалагәа икны, ражәеинраалакәа злейбыртало ажәакәа – ақазы ипыхьашәар – ацәа еиңш иракьто ишыкаитцо, амартей инапаҕы инеир – аңыр еиңш аҕеџхәа ишхжәо.

– Арт сара исымазааит, – ихәейт ашәкәыџџы, атыхәтәаны иалиңшааз Лади Зыкәыри ражәеинраалакәа ааидкыло. – Аамта еихацагәыла ицәзырқабауа изы ашәкәыџџара напхыцхсарак иеиңшуп, имариазоуп, амала, каламла изаауа изыхәа – шәнызкь тонна аңслымз тхәааны, граммк ахы аиура иаџызоуп... Шәдиректор излеихәауала, шәарт сынтәа шәалгоит?! – дтцааит Ажәанба, абарт раңхьақатәи рҕеиңш, рылахь ианихырц иҕахызшәа, тынч дтәаны, акыраамта данрыхәаңш ашәтахь.

– Ааи, сынтәа иалгоит, – ихәейт адиректор, иңхашьаңхатцо иа-ниба, днарпыџлан, – ибзиангы иалгоит!..

Ашәкәыџџы ңытрак ҕеиҕамызт, иблакәа хџоу ихту узымдыруа, илацәакәа лашьтны, акәакь аҕы игәагылаз иџыза

ашәкәыџы ибиуст дахәапшуан. Иудыратәгы иҕан уи акы дшаргәамтүаз, акы шигрыхауаз... Иаргәтыста инахык, илахь аҕьаҕьараҕы, ашья ацымхәрас ачернила тоушәа, даиатцәак хәхәаза иалубаауан. Уи адаиатцәа, уажәы-уажәы итрыс-трысуан, усқан, уи иацны итрысуан иармарахьтәи иҕышәкәа рыназара, ицламхәа, ихәда адакәа.

«Иуцалази, уара сөыза?!» – итцаауан ашәкәыџы ибиуст. Уи, ихы ааларкәшәа икны, ибла гызмалкәа рыназара ааимаркчы, ачча аазыкәыххуаз иҕышәкәа уажәы-уажәы иҕеимкыаны, даа-цәажәап ухәартә дыҕҕагылан.

«Абри ҕацоуп 1922 шықәсазы», – даҕхьон, деидаҕхьон абиуст ацаҕа ианыз ашыра.

Ахцатәи аурук ашҕа атцәтәабжы геит. Атхарцәхәа ихәыц-ракәа даарылкыан, уажәыраанза дзацәажәоз иҕыза ашәкәыџы иҕәалаҕазаара бзиа иара ииҕазшәа, итәаны изҕшыз даарылаҕшит Ажәанба: иҕынчхәхьан: ани «ачернила зтәз» адаиатцәа, иҕышә-цаҕакәа, ицламхәа, ихәда адакәа.

– Иалгааит! – ихәеит уи, раҕхья адиректор ихы наиқәикын, – шәалга, сөызцәа хәыцкәа! – Лади Зыкәыри рышҕагы даахьахәит уи..

Ладгы Зыкәыргы ҕагылеит, дҕагылеит адиректоргы... Уажәыраанза, Рамшыыхә Сабыда-иҕа иаатраҕынза имнеиуаз ашәкәыџы, уажәы, атуан ихы атцаргәаны, ашҕол зегь ижәахыркәа ирықәтаны дгылоуп...

Егырахь сыздыруам, аха Анҕсаа ркны, ескимосаа амра ацәытцхара ишеигәыргы еиҕштәкыа ауп, ажәаач иалшәаны, ипыр-пыруа инталаз раҕхьатәи асцыра ишеигәыргы. Уи леи-рацы агәы иантоу, инеиҕынкыланы хымш ажәаан чкәахауеит, хымш адгыл ацәкыа-жыҕьарстақәа аҕәагәа хышәашәа рҕашәы итцаауеит. Нас, хәылҕазык, ма шацкрак азы, ажәаан ағтәи атцлақәагы абҕьақсара иалагазшәа, иҕарпшарза, цысхәк аҕара иласны, ихәмаруа рҕеархоит асцырақәа. Усқан – иаха ииз аҕшқа игара амаа даасны икны, акәукәухәа дыхәхәоит, ибжы ныхта-аахцангы дычҕоит.

«Хамш еихәласт, – ихәеит атахмадагы, – хамҕы агәаа итахеит, хҕашәа атцла иқәхеит... Ееи гыди!.. Ибгәалашәоу, бара?!» – нас, ихәаны амца иехәатәоу итақәажә лахь даахьахә-уеит.

«Ишпасгәаламшәои, абастәҗьа асы хәмаруа аҗаанахейт...
Еей, абараҗьатра ду – җататәы-утәы хамазма... Арҗарцәа
еихиаақәа,ирхәаша-иргаша атыпҗацәа – адәы хәақәибахәейт...
Убасқан ауп, анышә уфаратәа, уаргы, аҗьапҗа уеабаа аган
уаасуа ашта уанынталаз!..» – ладагы-Җадагы шәкы-шәкы
кчыра-цаула зылдоу атакәажә лхы-лҗы лаша-лашойт, лгәы
еихагы ирццакны аусура иалагойт.

«Еей гыиди, рапҗьатәи асы ауми саргы «сызлахәашаз!»

«Ух, анышә уфааит, ххәыцқәа рақәымындаз!..» Асы есааира
аҗарыжәпойт, ажәван харгытас икәымпылза аҗьаҗатаны илаҗәйт,
бжыыс иҗоу зегь дагәахейт.

– Иахнамырҗьацәар! – рыҗьымшь шлақәа асы рылатата,
ажәван-харгы иатцапшуейт, аҗаацәа рыхыз-рыхьмызг зыхәда иқәу
ауаа.

– Шьшь, җышәымтын, хабжы ахар иаҗәытцуйейт!

– Анцәа, җаангы, сынтәагы, иаҗәымхын! – Еиҗахәыт-хәытуа,
рыпсы заны ипшуп ахәыцқәа. Ашәҗәытцәы иҗыларашҗа ахәыцқәа
анларпҗьоз, ргәалаҗазаара бзиа ахьшәашәара иалагахьан: асы
апштәы зманы ажәван иатцажыыз апҗақәа, иааиҗәышьшьан, амра-
гы нахьхы җәара иаацәытцыпҗейт.

– Уаха еиҗәжәаны иҗаауйейт.

– Уатәы ахәылпәзы цырак шытамкәа иубап. Ахәыцқәа рцаса-
зы ирхәозшәа, еихабацәакгы иааиларпҗейт...

Иаацәытцыпҗаз амрагы башаза игәырҗейт, аихабацәа
ирхәазгы мцҗейт, – аиҗылар иалганы иандәылт, еилахәмаруа,
икыдханы илеиуан асы.

Зегь рышьтахь зажәеинраалақәа ирыпҗьаз Зыкә Абжарба,
иара уажәыгы ихы атып аҗы имааизацызт, еилагыжыуаз асы
цәаҗьақәа ирылибаауан иажәеинраалаацәахәақәа. Лад дапҗьаны
итып ахь данааиуаз, агәақьхәа знапы изеинызҗьоз зегь, еила-
шьыхаа, пхыз-уааушәа акәын ишибоз, аха уажәы, еиха ишьара
дықәланы акәын дшыҗаз.

– Шәыҗаз, сәызцәа хәыцқәа! – ихәейт Ажәанба, зегь дәылтны
адәы ианаақәгыла. Нас, Ладгы Зыкәыргы наҗ-ааҗ рнапқәа аа-
никылан, дрыхәапшуан. – Ашкол шәалга, ажәеинраалақәа жәла!..
Нас, агазетқәа шәрыхәапшлей, ижәдыруей, шәажәеинраалақәа
ирейпшу җәара акы рынны ижәбозаргы.

Ашәҗәытцәы Бида Ажәанба артәацәа, ақыта аихабыра ухәа
дыргәтылак, арашқәа ирытсны амәаду ианынангылоз – зегь
цәамаҗәала иейпшыхьан.

Арахь, иахьада ирымбазацшәа, рацхьаҕа ииасны ирҕагыежьюа, рыштыхьаҕа ицаны ирышкылапшуа ахәыцкәа инаскьаргон Лади Зыкәыри. Рҕызцәа ракәзар – цьоукгыи реигәыргьон, цьоукгыи рыташыыцуан...

Ашыыцра мыжда! Амра ашәахәақәа ихәынгаршыо, алашареи ацхареи рзы ирыцханы абна еикәара иатцатәаху азмах-хәаршы ишцәицшу уи ашыыцра! Ауаф игракәа зегь реиха ицхеишыоит ашыыцра, ихьымзгишыоит, ибзамыкәра ацхьа иара итәахырцгыи далагоит, аха уаха умцсит – амат абз аҕы иазтакуазар, ашыыцфгыи ишыыцра итәахуеит!..

Амала, ашыыцфы ишыыцра атәахразы ихы иаимырхәо егыкәзам: аччара мыцхәы, ацсшәахәара мыцхәы, атоуба мыцхәы... Аха зегь акоуп – атәа ахәацсара иахьалаго аҕәаҕы акәзаргыи, знымзар-зны ауаа ирбаратәа адәахыи ицәыртцуеит!...

– Уара, Рамшыыхә Сабыда-ица сыхьз анихәа скахарц ацсык ауп иаасыгхаз, – ихәеит Лад, ицъазшыоз ахәыцкәеи, иреигәыргьоз рҕызцәеи, ирыташыыцуаз акьоушәоукәеи ирылтцны пытк ианына-ска.

– Иара сара уажәгыи сыскаҳара сыкоуп.

– Схы ҕыштыхны санынарылапц, схы алада ирханы сыкнаҳаушәа сшыа зегь еизыкәкәаны икшеит – игәоутоу сыздыруам, саҕьаабҕаҕеит, азал аакәараҕәанҕеан, ҕынтәкагыи иаахәит. Нас сналагеит, аха ихәкәшәира дшалагара...

– Уртқәа азәгыи иунибаало укамызт. Амала, рацхьа уанналагоз, ууардын амарда икыдхалашшәатцәкьа ухәхәеит.

– Ус уара схәап?!.

– Ашәкәыффы даатрысит, саргыи, ахәа франгьк укьазшәоуп, сеикәырхха сҕахәаны сызмаз ахәагәыжькәа шеихуцәтәаз. Зегь уахь хнапшит. Иуасымхәеи, мшәан – Маиаковски!.. Убригыи гәоумтазеи – уаналга саатк анапеинкьара иакәытцуамызт!.. Амала, хаклуб аихабы дтаурхеит.

– Уи илуеи?

– Патрет дук кыдыфрны аҕарахәа адашьма илаахан, икәыбаса ицеит.

– Ажәлар иргәацхар, апатрет еицш еҕа цырәп, уи акәым аус злоу, ҳара хәеицшрахеи, уи ауп иухәаша?

– Сыздыруам, Лад, мҕартәа саныкәз избаз ацхьызкәа еиха еи-лырганы исгәалашәоит!..

Пытрак ыртуамызт.

– Уртқаа бзиоуп, аха Ажэанба данцоз ихайхээз закэи?

– Иарбану?

– «Агазетқаа шэрыхэаңшлиеш, ижэдыруеи шэажэеинраалақаа иреиңшуңара акы анны ижэбозаргы» хэа аума? – игэалаиршэеит Лад.

– Ааи, уара, атыхэтэаны, уи ус хайхэеит, иаанагоз сзымдырит акэымзар...

Пытрак азэггы ыртуамызт, нас иацаахыс зыхыакны иказ рхэыңра, иара абратқаа иаарызцэыркэан, асы рфеибагэо, амшэхэарақаа реиңш еикэңо, ркыатеиах пцэаны иччо акыраамта еихэмаруан Лади Зыкэыри. Аңшатқыс иаиааиз асгы, адунеи зегь иара иатэны, ихаббала, хаббала илеины аграпарақаа ашэахауан, азкэаеқаа тнартэауан, азмах хэыңқаа еитданаркэакэон – ажэдан агэы ардон, адгылгы аеырбара иакны иаго, тацаматэала аеиеланахэон.

Иахэтэи рыхтыскэа рхаштны, рыңыымшыкэеи рхэхэкеи асы рылатата, рзамға қаңшыкэа тытэрааны ицо ишеихэмаруаз, Лашцсы иааеңынгылеит аифызцаа.

Иара Лашцсгы уажэакара итынчны, игэабзыңны избахыада: икашышы илеиуа асцырақаа нафакашэо, аңхын ашэақаа зырхаз, уажэы зхылца шкэакэақаа зылахь итаршышы иалагылоу ахахэқаа нэызэзэауа илеиуеит. Илеиуеит, азэггы усс дамам, акагы хыаас иамам! Амбатэза цуеит Лашцсы абас асы танауеижэтеи, аха знымзар-зны еитдаркэакэаны, икэызгаза, иахыцара азымдыруа икэымхацт, зкышыкэсала Лашцсы амрагы таццеиаауа иңхоит, аха ишабажэза итабаны, ашэакэаффы тышэшэо икэымхацт!...

Амала, аңстазаарафы иупылоит, ауаф игэы зышытуа, инапы уамашэа игэгаамзар, иику имкэытырфорны иказыжыуа ауаагы. Урт, ала абз анхэтэуа аңхын атакар азы:

«Лашцсы уажэшэта иканато егыкам – итабоит, амра аткыыс ари акэарацча рыцха заиааихо икоума...» – рхэоит.

Аха ускан, Лашцсы зхылцыз ашыхақаа лбааңшы, дыдшытыбжылоуп, ант агэкажыцаа ишырхыччо, избан акэзар, ирхылцыз закэу дара реиңа издыруада!..

Аңкэынцаа аңха иныкэлеит. Иахыа уажэраанза, ифны, цыоукы-цыоукгы ишыацэхыртэны икэашо акэын абри аңха ишыкэслауаз. Аха иахыа, дхэычы дду, дызустзаалак, абри аңха ишыапы анныкэиргыло, имаз игэалаказаара бзиа имкэытшэаны

азы иалашээшәа даатрысуеит, нас, ацхатәры икәырчапаз ағәидыңсала икәыркәабаз ауағы, ижыы иирцар хәа дшәошәа дныкәлоит. Ацха дыкәсны пытк днаскыаанзагы, атахмада Ханашә ибла дыхгылоуп, дрыцхашыангы иғәы тәыуа-тәыуоит.

Мызкакара тјеит Ханашә абри ағәидыңсала дныкәкәабаны анышә дамардеижтәи. Ханашә зынзагы даналгаз – атыхәтәантәи ичкәын затәы Шықат изы ашәкәы ағәы кылблааны ианааи аеноуп. Иаугәышон, атахмада атыхәтәантәи игәыгракәа ааимрымхыргы. Дгәығландаз уи, даңшландаз ичкәын имәа – аб иңсра ахшара дауаргылагуаз. Аха, хәылпазык, аусхәартәа еицырхашышы, аоныкагы акәымкәа, Ханашә дахыказ афермағы иаакылсит.

Аб хлахәада, ашыжә аахысгы, изкәа кыдхтшыааны ицон, арт рааишыа аниба, ишыапкәагы ааимнахын, деизкәыңы, атың аңхәа игылаз акыдхса дныкәтәеит.

– Уеырғәә, Ханашә! – раңхәа иғы ааихихит Мураң.

Уи Ханашә изхеит: аҫакар иажәыз ажымжәа канза еиңш икнахаз игәы азга неңдәан, икаууа илталейт, адунеигы аахәашыын, уара снумыжыуазаргы, уажәшәта сара унсыжыуеит ахәашазшәа, адгыл итчышышы ағыланахеит.

– Ацәгыагы убахейт, абзиагы убахейт...

– Ауағытәыәса дызнымиауа егыкам...

– Абааңсы, Ханашә, ухатәми!..

– Ус ирлахынңан, ус имәасит!

Досу ируалңшыаны ирдыруаз рхәон, аха узхагыланы ахалал зүто акыр еихауазар, Ханашә еихауан.

Иааиз дара ртәы рхәан ицеит, Ханашә акыдхса дахыныкәтәаз даанхеит.

– Атәыуара хыкашәтә, дад Қсас, – ихәеит Ханашә, ижәа иатәгыланы ашәта данаатаргала, – сычкәынцәа срыхкәашәа ңара лағырзык соуп!..

Шықат иеишәа аинцара иалагеит, Ханашә аварағы игылаз акалам каруат дныкәырианы. Аишәа еинцаны иаагыжәаанза Ханашә избжарак дыхшәашәахыан, имаз игәыгра затәы дааныжыны ианцоз, иңсгы ааманы ицазаап...

Уажәы, Лашңсы иху ацхатәры уахыныкәгыло, маңк иаатбаахеит – уака икәуп Ханашә дызкәыркәабаз ағәидыңсала. Иара иңсы антаз, игәра ганы, икәгәыңны, иңны амәа ишыкәлоз еиңш ауп, уажәгы, абри ацха икәсыр зтаху, ағәидпсала агәра ганы, дакәгәыңны ишыапы шеихиго. Амала, Ханашә дызды-

руаз ауаа, абрака ршыапы анеихырго, ачеицьыкеи, ауафреи, ақыарей ирзеипшыз агэы иакэцалошэа баны ршыапы ейхыргоит, ргэалаказаара бзиагы рымпытцшэаны азы иалашэоит.

Цшыфык арцарцэа раб, апцхэыс ахкэажэ лыцшэма, намысс ишоу зегь зызшаз, мфасфык дызвымсыцыз анхамфэа зчацыз Ханашэ итынхеит абри агэеидыцсала, уажэы уи, Лашцсы ацафкэа еимаздо аццатцэры иацхрааны, ацыхэтэантэи ауалцшыа нанагзоит.

Ацкэынцэагы ргэы аахьухьуит, ипашэшэза, шыыршыафцас агэеидыцсала икэыз асы ианнылагыла. Иара асгы, ажы ацазшэа, ухапыцкэа ытцнарпсааратэа иаакыжкыжит.

– Ханашэ рыццха! – ихэеит Лад, ацха икэсны пытк ианынаскыа, хрыжь-хрыжь даакэыпсычхан. – Афермафэы саннеилак, дтэаны, иблакэа рыццхаза дышсыхэацшуа гэасталон... Нас, дыпцхашэаны ихы лаирфэуан.

– Ицкэынцэа рцэа ухибаауазар акэхарын?

– Уаха иарбану... Дара бзианы иугэалашэуоу, Зыкэыр?

– Акыалантаркэа – азэ дубар, егы духаштуан!.. Иугэалашэоу, аибашыра ианалагоз аламталазы, аштэафэы хэмаррак ыкан?

– Актэи атыцкэа зегь Ханашэ ицкэынцэа ианыргаз?!

– Уажэы, раб дналаны, рыхэфыкгы, гэеидыцсала затцэык ауп иртынхазазгы!..

– Амала, рыхэфыкгы ргэеидыцсалакэа уи ацха еицыкэызтгы – лагза-фагза иахьзон, ауаагы мшэакэа икэсуа икалон.

– Адэафэы игылоу арашкэа иракарамзи!..

Иахыа ашыыжь аахыс ззамфакэа тцэрааны ицоз, знапсыр-гэытцакэа ргэафаны зынзатцэыкгы иныртатмтэхэацыз ацкэынцэа, уажэоуп асы шыхышэашэаз анырдырыз – иаарццакнгы рфы-нархеит.

Кэтыфырхасрак икамыз азын мшы, иахыа иалазаазгы уамашэа иубап: хэ-урокк, ашэкэыффы ицылара, амфыхь асеигэыдцара, Ханашэ рыццха игэалашэара... Ладгы Зыкэырггы иахыеицыртцлауаз – Абгызра ахэафэы ианааи, ацсабара, ахыруа-чуан цышэшэы ацшра аанахэахьан.

– Уатцэынза! – ихэеит Лад, ифыза дызлеицыртцшаз сратцэак ыр-мазеиуа.

– Ацх шыкэсык иакароуп, – инафеикын Зыкэырггы, еикэбака ишытэз асы инапы аалишыит...

Абгызра ахэафэынтэ уанцшуа, Зыкэырраа рашта алазара ифэоу агэашэ ацэаара ада акагы убартэзам, егырт зегь, аблакэа

апында шрыбжыагылоу еипш ирыбжыагылоу ахэы иатдэахуеит. Ла-драа раштоуп унапсыргэйтда ианушэа иубартоу.

Зыкэырраа рабацэа, урт рабацэа, рабдуцэа рхаан аахысгыы, Лашцсы ацшахэа ацэа иалцыз абри ахэы – Абгызра ахэы хэа иашытоуп. Амала, абрака бгызрак гыланы избахьан хэа зхэауа азэггы дкамлеит акэымзар. Аха, ус егыа иказаргыы, абри атыц афы аамтала зны бгызрак гыламкэа икаларымызт. Мап анакэха, абгызра ацымхэрас, абри атыц иатэышытразам, иаххэап Ашыынкатдла ахэы ахызырмтэуази Анпсаа.

Абри ахэафэоуп ацкэынцэа шэ-ныррак ахыырпыло: урт, Абгызра ахэы ишаакэгылалак, икэлааны, дара рышфа амарда ифкыдлоит: ихытазар – аб ихэыштаара иахылцуа ацхара, ишоуразар – лбаа аштафы ашэшыра итатэоу ацша хышэашэа, амла иакуазар – игэыртэыгоу ачыскэа рыффы хаа, адунеи афы зегь реиха игэакыоу, иразу ани аби рылапшкэа!.. Абарткэа ирчыданы.. Абгызра ахэы иатанхо афтаацэакгыы рзы даеакалаггыы ицшыоуп: абрака еипылон, абрака еицрытуан Ксаси Касалеи, уажэы абрака еикэшэоит, абракагыы еипыртэуеит урт рычкэынцэа – Лади Зыкэыри.

Лад рапхэа илапш иташэеит рматурта алэа – уи икыдышышь, еихатэаны илеиуаз асы, зыхэашытдас иалаланы, ажэфанахь ахалара иафын. Иаразнак ицэа-ижыы ацхара аанырын, амлаггы ахы ааи-нардырит.

«Баба абыржэ дааны, сангы иаргыы еицэажэо ахэштаара иефэатэахзар! – Абгызра ахэы даакэгыла-цыцхыза ипылало агэтыха еитааизцэыртцхт Зыкэыр, Лади иареи напык-напык асы еимданы ишааидытцэфкыаз.– Ифахтдахыази сангы саргыы цэгьарас?! Иахэа сшыкэгылаз ибар!.. «Касала ица иаума, уара?» – итаауан... «Хаи, Анцэа ацсынтцы ит!» – абасгыы рхэон атэымуаа, уи сара слымха иахаит, нас абригыы иара изы изытэаххазеи!.. Ех, абыржэы, ихэда сахынцашаланы дышпагэыдыскыларыз! – илагыриз игэы ифататцэа-фататцэеит Зыкэыр. – Сара акы сах-нагоит, аамтала акэзаргыы, акала сгэы схасырштэуеит, аха сан лгэырфэи лареи ааидхалазеит. Уажэ даазкэылаз зынзагыы акрыфара дафэытит, цасақэа реипшгыы ацэажэара лгэы ахэом... Ашэфэы иаластазгыы гэыриз-шашэаз изит. Симазтаакэа ишаластаз ИАхаргыы Ксас, игэы иалшт. Иаргыы имырхэа-мырза акы дашытафэоуп – иакэым акы хахар хэа дшэоит – итахым иахзынханы ихэмоу агэыгракэа хамихыр...» – абас дышхэыцуаз,

амагә шкәакәакәа зшыацаны игылаз игәашә асарақь ҫахир-шәан, иеадцаны, мчыла иаартны ашта дааталейт.

Иаразнак дынхыцшылейт аҫныка инагаз аграпара: ашырта иазынхаз ажба затәы аграпара иаҫызан, агәашәи аматцуртәи ирыбжыдаз ан лыграпара – арғыа-мыргыа ихан, изатәын, рыбжаракгы сыла итәхьан.

«Азәы ихала аграпара изалымдозаап, – игәы хьуухьууа иан лышытәкәа дырхыцшылон Зыкәыр. – Саргыы суафым – агәы ацымхәрас абажә зылатә ауп исызтоу – иацы ахәылқазы сындәылтцит, уаха саагәрлейт...» – дцарц ишыапы неихигоны, иахьааз хәа изгәамтазакәа, асы шытырбыбны аҫааигәйднажылейт Дамшә – Ханашә рыцха илахьча Дамшә – ақәыцьмакәа рыхәламшәакәа цыжәжәаны изшыуаз, зхала арахә гәарызхуаз, игәарызтцоз, ашытәхь икууа ақәаптажә ианхалаз, Қсас иааганы Зыкәыр иитаз Дамшә.

Уи зцәажәо иказтгы, хымқада, калам иағамзоз, қяад ианымзалоз ажәабжы гәытшыаагак ахәон – убас игызыгызуан, убас икутәууан, аблақәа тыблааны ицон, ашыапқәа, ахафы, атыхәатқәкьа зегь акака рхәон.

Зыкәыр итәххейт ауафытәыҫса ида цсы зхам абри ала иатым днахәмарыр, агәы ахеирштыр, иаргыы игәы ихеирштыр, аха алағырз дхәәены дацит, дарцәажәом, иан еикәылтаз амца иахылтцны иааиуа алҫа аарлоуп ишибо.

– Уа узгылоуи, нан?! – игейт алашара таа злубаауаз аматцурта ахышәахьтә.

– Аа, слеиуейт, слеиуейт! – ибжыы еимшәаны ҫааитит Зыкәыр. – Дамшә, алаап... – игәагынгыы ала иатым изымшәиит уи. – Уаанҫас, сурбзома, мышрак иакәшәаша!..

Дамшә кәматыруейт, усыхәаңши, усыхәаңши, шакантәы саахәуа убап ахәашашәа, азқәа икәгыланы асы илабылгьойт, нас ицаны апхьатә шыапқәа ихәда инакәнаршоит.

«Умшәан рыцха, лак акара шқасызнымтци, сыцсы танацы уафыда уаансыжыуам, уаха укьуа атыц уансырхалом!.. Бабагы даауейт, ашыханзагы ххалахра ҳакоуп, уцсы злоу арахәгыы унарылапшып»... – Зыкәыр аҫныка длейт, Дамшәгыы иахьатыцыз абартафы икьақьаза иаатәейт.

Аибашьра иазылбаамдакәа ац ибжьахаз Лад иаб иҫны даҫакала ицылейт: агәашә анааирт, еихагыы игәы аагәырғыа-гәырғыейт – аби ани рыграпара тхәахаа аматцуртахь инаган, ихә-

галан акэаскыахь, ицон аборахь, акэтытцахь, ажэакала, ашта гра-
парала еихытцэтэан – ақалақь аулицақэа ишеихыртцэтэо еипш.

«Баба абыржэы афны дыказар, – дхэыцуан, мацкгыы
агэыгра иман Лад, иани иаби рыграпара даныланы, алаша-
ра гыккэа зыфнибаауаз рматурта дазиаша дахьнеиуаз, –
сицэыпхамшыазақэа, иахьатэи амш атэқэа зегь-зегь иасхэон,
игэаанагарагы сазызырфуан... Мшэан, иарбану абри сара саб
сзицэыпхашьо?! Ахаан, иара усгыы, икасымтандаз схэо, иаргыы
исеимхэандаз сгэахэуа сақэымшэацт, арахь?!»

Абра дааиуаны, иаалыркыаны игаз абжыы, иибоз алашарақэа
реиха игэыкза илымха иаатасит: «Баба дыкоуп, даныстахытцэкыаз
дышцааи!» – итеггыы, аматуртахь иааирццакит Лад.

Аха, ашэ аартразы инапы наирххоны, иан лыбжыы дааннакы-
леит:

– Ишца, уара, ишца, адиректор ишцарылеихэеи?

– Шаkantэы исбырхэои:

«Уажэы, ихала иифыз иажэеинраалақэа дрыпхьоит, ажэабатэи
акласс афы итэоу, апоет қэыпш Лад Атырқыба!»

– Нас, уара, нас?!

– Насх, ашьтахьшэа наф ыара стэан, аха дыдратцас игаз
анапеинкыабжықэа иара уажэыгыы слымха итафоеит.

– Иара икеитцеи, иара, зан кэыхшас дзырташа?

Лад икэа ачырхэа ацхзы лташит, иагытахеит – длеихах-
хны, даныхэычыз ишыкаитцалоз еипш иаб иеынигэйджыыланы,
инапкэа ифы инадкыла ацэажэара дафэихырц, аха иеаани-
кылеит, избан акэзар, афапыхэагыы ицэа иаалашэеит, иани иаби
уажэы идыргьежыуа апластинка, уаха акырынтэ ишдыргьежыхэоу,
уажэы адырфегьх фыц ишазызырфуаз:

«Ишэхэала, ишэхэала, ацасашэа шэызхыччаз афы шэеитам-
леикэа сыфналом саргыы!»

– Ибасымхэеи, абас ихьз қалархэаанза, ашоура иаргэамтцыз
ашэишэи еипш ицышэ лашьтны, ани иртааз ашэфкыффы ду
иварафэытцэкыа дтэан...

– Апайот Лад Атырқыба анырхэа, зан зхы затэс дакэырхшаша,
ишцакеитцеи зухэаз?

Лад, ацхашьара дшеилнашыауазгыы, дамхаччарц ацсык ауп
иааигхаз.

– Апайот акэым аха, апоет – ажэақэа еиныршэаны изыфуа, –
дааиреит Қсас.

– Нас, уаф иҫам ажәа зәуу, еиышәашьа змам ажәақәа
еинзыршәо азә иакәны дхазгылеит Лад Атырқьба хәа иааркьаҫны
ихәар даалымгози... Нас, уара, нас?

– Насх, хара х-Хагьар ду дѡыззза дѡагылеит.

– Ууу, ихьша-иибаша ааихызхша иан!

«Нан, абыржәы, хымпада лнапы ыргъежъны лхы иадылкылеит»,
– игәы иааинатеит Лад.

– Агәақхәа анапеинкыра иалагеит, идирбаз сыздыруам, арахь, макъана иеы шейхыны ажәак имхәазацт.

– Иихәашаз рымдыруази скәырбан!..

«Ах, үа сбыдгыландаз, уиакара бычхэозар збарын!»

– Дааины даақғылеит... сааигәа-сигәа итәқәазгыы насы-
хәаңшит. Исыватәацәкыз Шыыбга иакәын, снапы ргәғәаны иаани-
кылан, дацханы даалгаанза, иццәома схәартә еиларгәғәа икын.
Рапхәа «Атоуба» ихәан, акы дацхьеит...

– Дида, дида, иарбан тоубоу, уара, иҗаитцо, җара хааск тоуба лимтозаит?!

– Мап, уи аңсадгыл акэын тоуба зитоз, – Ксас ихы-иңы иараз-
нак ачааитанакит. – Харгы раңхы ханнеи, хаақэгылан, абастаҕыа
аңсадгыл тоуба ахтеит.

– Срыцхауп, иабахьюу ҳзырха!..

– Ашытахъ дзыпхъаз ауп ажелар рызах зырчалаз: «Зхы ашш икылахаз акабақ» ахъзын уи.

– Ҳаи, Анцәа иныс, тыпх ашьхаҭа уаныҭаз, ауафы исахьақәа амашәа ҭабакк ашшаанда икылсхын, дшаеу!..

– Мап, уигы ибзақамыршәеит, сҕакәажә – сара сгәанала, уи, абарт зегь еицаадыруа азә избахә иман.

– Удсцэа ирымаѳоуп исцэымзакэа ишсоухэара! «Арт мѳахнагазеит убауоу!» – Лад уаха изымчхазт, абыржэы, абартца даатцалазшэа иеыѳатцаны, ишыапкэа лкыдѳа-ѳкыдѳаны, ашэ ааимипааит. Амала, игэы иалан, паса изхыччаз ахызеилымкааз...

– «Зыцэгъа ухӕо ушӕ дылагылоуп!» – ихӕит Ксас, ауацъаӕ афӕи иеихӕлшаауаз амца дӕатцхо.

– Уан кәырбанс дуртааит, ариакара уздхалазеи?!

– Ашкол ашта иҗаһаз асы ганы Лашҗсы иалашәыжьроуп рхәан, иахьа шыыжьаахыс үбри хәҗын, – ихәеит Лад, дпәышәырччо.

– Шәәдыршылтеи, җашәәгәзә рмоуааит, нас ишәызырцкьоу, нан? – деитәцаахт ангы, лыҗәәытцаргызмалны.

– Ашта хрыцкѣит, аха Лашцсы пхастахтѣит.

ухырхэаны апсшэа иоумхэар амуа, дарпысханы даацэыртцеит... Абригы абас дуафхоит, ижэлей ихэзи еидкыланы ирхэо дҕалоит хэа иҕадаз. Пшашэшэык аасыр, дырқэасқэасуа аңхэа дыргыланы дама ағынанахон, айбашыра санцоз. Уажэы, ұтаххар, шыахэла дасны абахэ ирбоит, иихэо иажэа уқасны узахыңом, апоет рхэан, зыбла атаңшра ауаа ирмоуаз ашәкәыффы ду днаганы днаивадыртэит...

Иаалырқяны акэзаап зегь шықало: аира, ауафхара, ажэра... Иаалырқяны акэхап ауаф шықасыла аңбабаа здибало алтшэа шиңыло, ма иңымлазакэа, асапыншэах зымпытабаз иеиңш инапқэа тыңшша дшаанхо...

– Абри иқэлацэан усқан хара иҳавагыланы зыңсадгьыл тоуба азтоз:

«...Хара уара ухычарағы хшэаны хгэы трысуазар, ма уаҳңсахуазар – иҳазңшызаант цэгәаңсышыа!..»

Урт, ишэангы ргэы трысуамызт, тоуба зыртаз рыңсадгьылгыы рыңсахуамызт, аха имачума цэгәаңсышыа зауз?! Абри ифызцэа ирықәкны ихысуаз аға, ихымта зықәкыз иғы мацара иауаагылауаз – уи зныкқяра цэгәаңсышыа ритон: дызхылтыз-дзааз иани иаби, нас, бзиа дызбооз, бзиа иибоз, атыхэтэаны, уи ихылтцраны ақаз! Шақафы цэгәаңсышыа рнатози, жә-граммк икоу, ауафы мыждарақә адгьыл итцихуаз атса хшэашэа, атса хьанта! Сара дсеихсыр, сара азәк сакэын иишыуаз, избан акэзар, сани саби заа апсцэаха дреихсхьан, жәлакгы ара икаршэны исыман – иғыацар цыара акы шңахылымтцрыз... Аха абри ифызцэа зшыыз иоуп жәларык зшыыз!..»

– Изакеи, уара, шәеикәшшыы шәызтәоу? – ахәхәа-ағығахәа иеилаз ачанахқәа иаарылфит Мкыд лыбжыы, – мызкала зны шәеибабоитеи.

– Баба сыфашыа гәеитоит, сара акрыфашыа сдоит, – иҳәеит Лад, уажэраанза, сызцәыңхашыои абас хэа зхы гәыбған азтоз иакэзамкәа, иеырқасаны.

«Ха, ақәыңма гызмал, ари ажәазы сңыба сҕалап хэа згэы итоу азә иакәымзаап!–азныказы, уажэраанза аб игэы зшыышыуаз анапқәа итдеггы иааңшқахейт, аха уи маңк ақарагы иаашәазызейт. – Уара уқэлацэа роуп, зны, уафцас иакәшаанза зғы имоахнаго, сычкэын! – иаартынгы абас иасхәап хэа илақәирххан Қсас, аха мчылатқәкы иеааникылейт: – сааңшып, иара усгыы дыңхашыаны иахьанза иғы еихихзауамызт... Амцхә уаф қсыхәа азиуейт, ианазымхо ауп арыцхара акәымзар!..»

Ауаши ауаши рыгәкәа рыбжьара ублала иумбо ателссақәа
рыбжьдазаап, аихаракгы иеизааигәоу – аб деилзырхуаз
ахәыцрақәа токны исызшәа даатрысит Лад:

«Хәтамзааит!» – рхәеит, алашара зхычцало ифышьтихыз ибла
еикәатцәақәа.

«Иахьатәи амш акалашәақәа икоуп!» – ахәон, ацымфы
иахылтцуаз алашара цәхапшь иашышыуаз ихы-ифы гәыкгы.

«Саауцеипшуеит! Амала, иухоумырштлан, ахәынтқар уаниа-
цәажәо аиха уани уаби уанрацәажәо ихәыцны ишцәажәатәу!» –
ант ател ссақәа рыла аб игәы адырра канатцеит аңа игәы ашқа.

– Баба, уара уабақәшәеи иахьатәи хәизара? – дцааит Лад,
иани иаби дрызгәдушәа иихәаз ажәақәа злахиешаз уаха акагы
анифамшәа.

– Саргы аправление реилатәарахь снапхьан, сахьнеиз
сакәшәеит, – иеиакаратәны, изцаара атак ныкаитцеит Қсас.

– Нас, аилатәара шәымазу?

– Шәара шәахиааит – аихабыра уахь имфахнаган, дара
реилатәара уатцәахьы иахыргеит.

– Уахагы уа иабап! – ихәахт Лад ифьрдуны. Қсас
ицьеимшьазеит ичкәын икаитцаз ахәшъара, избан акәзар, иаргы
иман усеипш иказ агәаанагара. Амала, ицьеишьоз, еицацьеишьоз
иаалырканы икалаз ичкәын ифыхара акәын.

Рфьцъегь цытрак фыртүамызт. Лад дхәарцсаруа, акрызқәифаз
аишәахьча хәыцы атарцәра дафын, акәакьахьтә, инибартәаны
зыхәархәарбжы аафуаз ачанахқәа, реихарак алиуминиа ишал-
хыз рышьтыбжь дагәала иудыруан.

– Ани ашәкәыффы ду шәықәыргьежәауа дшәацәажәон рхәеит,
ишәеихәаз акы аахаумхәо, – лыченалалгалеит Мкыд.

– Ихаихәахуааз, – хырехәароушәа ипхьазаны ахәара
иҭахымызт Лад, арахь иҭаацәа шгәыргьоз ибон, уи агәыргьа ры-
михыргы иҭахымызт, – ажәеинраала шыфәтәу, ашәкәыфара шус
уадафу, хгәы ацәцаны хшақәымтша...

– Уан дыңсааит, иреицәаз аума уеыззукуыз.

– Шьатцартқак уцагылазар, хәылцазыла нақ-аақгы уеибакана-
нуа угәарымлози.

Иаб атәы шалеитдоз идырын, дихәапшны даапышәырччеит
Лад.

– Шәара шәырхыччала... Ага ханкылслак ихамбои, уу,
рымгәацәақәа хытны, ашхырцәағь ирфазшәа рыхәдақәа хчаа,

рцацхақәа рнацәа иахаргьежьуа... Урацәажәар рухуа цыушьома, дара рзы еибашьрагы ы́кам, еибакрагы ы́кам.

– Нан, ашәкәыџџцәкы бара боуп, ацхышьеи афышьеи быртазар, асахыкәа ртыхразы бара иббарын.

– Аа, уаб исимырцеи, сыблақәа хыстаанза сааигеит, уажәшьтан сышьтра сықәлар хәа дшәозшәа, – Мкыд лпыраҳәала лнапы рбо, дааины даарыдтәлеит.

– Макъанагы ихтхьоу цыибшьоит, – адырџегых, дыш-пышәырччац дпышәырччо, атцәы еитаналылаитцахт Қсас ипшәма.

– Ахтракәым, зынзагы исызхымџауа ауп иштхыз ара санаа-нага.

– Уи цәгьоума, нас?

– Ихтызааит, адгыли амреи еиџацшуанаты! – дџагылеит Лад. Ихипсаз аччара датәнатәит Қсас, акыр илычхазаргы, уи «аґы» дзацәымцеит Мкыдгы...

Атаацәа анышьталоз, асы хыкәкәахьан. Иахьантәарак ґааихак ґазымтцоз атта лџацштәалақәа, уажәы, ирыцкыаз абымба еипш ибыбыш-быбышза, илбааны ажәџан акалтаґы ихтәалан. Аетцәақәа реихарак, асы иаланы адгыл ахь илеизшәа акәын ажәџан аґы ишаґаз, амала, урт рыбақәа тґаца, иахькыдыз ибза-аины икыдын.

Ани аби аматцуртаґы иааныжьны, Лад акәасқыхь дхалейт. Дахышьталалоз иуада ашә анааирт, ауацбаґ еихәылшаауа дынтацшит, анапы ыргьежьуагы даагәйднакылейт игьежьуа иџназ апхара.

«Ани аби змоу иоуп адунеигы зтәу! – игәы иааинатәит Лад. – Адунеи иқәу ажәақәа зегь реиха иашазаап, ихьантазаап, игәырцшқагазаап ажәа – аиатым!.. Зыкәыр дрыцхасшьоит, аха исымчузеи – уи макъана аиатым бжа ихьзуп. – Лад днелин, ибылны аихәлаҳара иаґыз акәастґақәа џеихәлихит – амцабзгы апырпырхәа аґыџанахейт. Нас, астал иқәгылаз алампа шыапеихархә днадгылан, амина еитихуашәа, дацәшәа-цәырхә атцәа аахихит, цытрак ашьтахь ауадагы лашара гәкыла иаатәит.

Рацхыа аиартыхь днацшит – уааи, уааи ахәашашәа, ахыза наґ аґынапхьаршәтны, ипашәшәза изцшын иан изыґалтаз аиарта; ашьтахь днарыхәацшит еиқәчақәа иацхыа иқәыз ашәкәқәа – харгы ҳаухамштын, уатцәгы мшуп рхәон уртґы. Даакәыпсычхәит Лад. Даапса-дкараха дшыґаз усқаноуп еихагы ианинырыз.

Ицъыба итигаз апатрет днаханы иацхъа астал инықәиргылан, иар-
гъы днадтәалейт:

– Хауроккәа ҕахцап, Есма! – ихәейт Лад, ибжыы лышьтакзаны,
аха азәы иахазшәагы иғәы инаған, дагынапшаақшит.

«Уалага, урцәымаашъан, уцатәкәа урылгаанза саргыы
лацәааихъшь кастом, исыхъчалоит утынчра!»

– Җабзиабарагы?!

«Җабзиабарагы – сыбла ачыцкәа шысмыхъчара!»

– Ус акәзар сгәы тынчуп, – Лад ишәкәы аахиртлан, дналагеит.

Алашарақәа рыџбагы наҕ-ааҕ издыцхалоз Есма лхы-лҕы,
ачча аакәхх-аакәххуа иҕан, дшынеибаку дыбзиабараха, лыблақәа
ааихмырсыгызакәагы Лад диҕацшуан.

Ладгы уажәы-уажәы илацш ашәкәы иаакәйгон:

– Иахъа җазҕәаз ббазшәа быкандаз, Есма! «Издыруейт, Лад,
зегъ-зегъ здыруейт!»

– Шаҕа истәхызи, ани апатрет лазышьтыз анапышьтыбжықәа
бара бнапышьтыбжыгы рылазар!..

«Сара еснагъ уааигәара сыҕоуп, Лад!»

Аҕәа-ҕәәхәа аилабылра иаҕу ацъ кәастҕақәа, ауада
зтәу ибзиабара иеихсуашәа аҕәкәа-кәкәәхәа уажәы-уажәы
иааиларцоит: усқан, алампа иахылтцуа алашара цшқарах шәаны
иџышьтыцоит, иаақыцъқыцъуейт, азныказы инбжәзуейт Есма
лхы-лҕы, интпсаауейт Лад игәы.

«Умшәан, Лад, ара сыҕоуп, исыхъчалоит утынчра!» –
еитәнықәлашахуейт Есма лхы-лҕы.

– Җабзиабарагы?!

– Җабзиабарагы, Лад!

Лад игәы аартынчны, адырџегъх ицатәкәа деитанрылагахуейт...

Уажәшьта атцх ағәтаџшарахъ инеиуейт. Уажәраанза, дан-
бааиуеи хәа ацгәы еицш ииарта иагәылатәаны изцшыз ацәа,
рацхъа, ашьацәкыарақәа ирықәгыланы, акаруат иналбааит, нас
иааины, ихыгәза астал иаатцагылейт, иангәеимтәза, астал ашьа-
пы иахынпашаланы ихәнан, аблақәа ҕыкза иҕацшуа иацхъа
иаакәтәейт.

Излархәауа ала, ацәа алацш цәгьоуп. Ацәа иахъяны аду-
неи аҕы арыцхарақәа рацәаны иҕалахъейт. Ишыцәаз ад-
гыл рытцабгахъейт, ишыцәаз азымшын рхатәахъейт, ишыцәаз
индыртәахъейт, ишыцәаз ирыткәахъейт миллионшыла ауаа...

Ладгьы, уажэы, Есмеи иареи рыбжьара ибжьатэоу ацэа, зны, алѡа еиѡш иблакэа инырхылоит, нас, рыжэтэ ѡьбаратцас инаилс-ны, ихы ааилнаруауеит, атыхэтэаны, анапыхаа кэымшэышэкэа днарыкэтэаны инаихоит.

«Лад!»

Даалкьаны, иаѡхьа икэгылоу Есма лпатрет дназыѡшуеит: лара дихэлаччоит, дихэлаччоит, ацэа наскьаны, даеазны иршэазар, аѡстаа иеиѡш иѡаны адашьма икэѡалон ухэартэ, астал атцар иныкэтэоит.

Лад деитаналагоит, ацэа ааскьоит...

Ианамуза, сындэылтп, ари ацэа мыжда ахьшэашэараѡы еиха имчыдоуп игэахэын, ашэ аартны абартца даакэгылеит. Аштэ аназара агэыр каршэзар иубаратэа илашан. Ажэѡан агэаѡытэкэа иѡеины, иара амра ахатэ иамакуа зшэахэакэа зкэоз амза, аѡсабара шкэакэа зегь ахьзы ахьнаршахьан. Лад, абри аѡсабара хѡежь инадибалеит, аѡынѡыхэакэа реиѡш икыншэыланы, аѡны абартца иаѡыкэыршаз ашьашьал еихархэкэа. Иаразнакгьы, асыршэы иацрытца рѡашк днатцагылазшэа, дыхьшэашэа-еихыкка даакэалеит.

– О, уро, уро, уро! – ѡнык атзамцкэа ишырхэаеуа удырратэа, аарла, урабжык илымха иаатасит Лад.

«Изэытцызгэгазалак, уаха шэыѡсаѡа кыдшэттахт! – иааинаѡеит игэы. – Иагызакэтэы карматцысузеи уаха ах ихкыланы ирку!..»

«Ее, сан, Сибракэа сыргоитеи, санаа!..» – иааигэазаны, абра рыѡаѡатэкэа, агэаѡа иааѡытит, атыѡарѡар абжыы иеиѡшыз абри абжыы.

Лад еихагьы даагэыѡѡыѡеит.

«Уаан, уаан, уара ургоит, аха Мыркылдышь илымада, уанаа!..»

«Ари Папаса иауп, Папаса аразкыда! – иаразнак дидырит Лад. – Ура ахьырхэо ахьынтэ даауеит...»

«Уаа, уахь умцан, уршэуеит хэа уасымхэази, Бидаа!» – мацк аабжыысхьан еиѡагахт Папаса ибжыы.

«Аа, ари ашэкэыѡѡы ашэа ианѡарагьы дахьзазаап».

«Изурызеи, сабацари, исылдмыршеит, Папасаа!..»

«Арт гэтыхалагьы еиѡэажэазаап убо».

Ари ашьтахь Папаса днеихэлэшэан, ишьтыбжь акыраамѡа икэзамыт, Ладгьы, уи дрыѡхашьаны, игэы хьухьуа ихьуан:

«Ее, уара ахэыларцэа, иабаныртѡи, иабанырхуеи хэа ушѡа-гэарахеи... Аибашьра раѡхьатэи амш азы уахэыртэит. Уара

иухэалоит еицш, зыцсы тоу фашистк ибла атацшыха уазаанза...
Ушьапы Польша ахэаафы ижуп, уара урыцхэхэа Лашцсы ақыта
уалоуп...»

«Темная ночь, боюсь я, снаскыага, бара Марусиа...»

Лад ихэыцрақэа еиҥааицнакыахт Папаса ибжыы.

«Ибжыы ахыгац игоит, дкахаит, хымҥада дкахаит, дзымгылозар-
гыы акэхап!» – Лад афны длыфнаххын, ипалта амаҥрақэа инапы
ркылхуа, абартца деиҥаакэыххыт:

«Хаи, Марусиагыы уаргыы шэеибамбааит, узеипшроу узым-
дырзои, ҥара утэазар!» – дналбаакыан, ахҥаалара иахьзахьаз
аграпара дыхҥэраала-хҥэраало, ииулак иекамыжыкэа, агэашэ
афынза длазеит. Уилахыс, хыхь ачхэар ҥаҥа еицш изыхҥааланы
иҥаз асбыбк, уаҥашэпара иҥуа, амарда длаҥалеит.

«Артиллеристы, Сталин дал приказ,

Артиллеристҥаа, иазхоит иҥшэыркыаз...

Папаса даҥа ашэак ашҥа диасхыан. Ҥаа-кэалз ҥаҥала
аеиилахэара иаҥыз аҥсабара ҥэхмажыаа, ахра даҥагыланы
ақэҥиҥуашэа акэын уи ибжыы шаныфуаз. Лад уажэы-уажэы
дааҥылон, зны-зынлагыы, ишьаргэыҥа иаҥақыжкыжуаз асы
ашыҥыбжыи иареи ааизынхон, аразын саба зқэырхэхэны, ублақэа
шыҥақыҥақыа рхэыцкэа еилазыршэуа, иаҥхыа ишыҥоу асы еими-
дон, аха дыҥамызт Папаса, иҥомызт ибжыгыы:

«Дабацие, адгыл дылбаанадама, ма ҥас исзиуоу?!» – абас,
еиешэа инагзаны азхэыцхагыы иамразакэа, еиҥаагон Папаса
ибжыы. Ускан, уи еиҥаацэыригахуан, хыхь дызҥыз ашэа амҥахь
иҥазам, иашэангыы иашэамкэа, имыткэмангыы имыткэмамкэа, аб-
жак урысшэаны, егы аҥсышэаны иҥоу даҥа ашэак.

Лад адырфегых аҥэырҥэырҥхэа асы днахахуан, асы ашыҥыбжыи
Папаса ибжыи еилырхны ишиахауа, ишьапышыҥыбжыкэеи иареи
еиҥааизынхахуан. Дааҥылон, аҥаа здашссақэа злаҥнаҥэҥэоз
аҥлақэа рышыҥыбжыи иҥэы ашыҥыбжыи дырзызырфэуа, аҥэыҥ-
лашара зеалак азҥшахэа ашҥа илбаауа ашэарах еицш днаҥшкыа-
ааҥшкыо.

Ус, ак еиқэатэаза, ихэыҥызыҥуа, ласкыашэа, ахызы зкыдыр-
шалоу амарда шэыртатаҥы илаҥш иааҥашэеит Лад, аха, чалтк
аиқэахара акарагыы ахымҥкэа еиҥанықэбахт.

«Асы дылахеит!.. Арахьгы, исытсам исытцоуп хәа акәымкәа, ианиба иееиҗазеит... Уаха ара даанхар, инханы иҗоу иҗс хәыцгыы җтҗкышәуоит!..»

– Уарбан, уара, уфашистума? – дҗааит Папаса, Лад данылиха-гыла, аҗел ианҗкыз ача-мәас еиҗш игәы аҗада ирханы, инапқәа хаххаза асы дахьыларшәыз.

– Сарбанзаалак, сааит! – ихәеит Лад, иҗсы игәы икылаханы.

– Уааит, аха сшьапы ааугоу?

Папаса ишьапы иҗәзырзыз иара иакәушәа днеилууаан, азны-каз иихәара иҗамшәо даанхеит уи.

– Угыл, Папаса, угыл, еиҗәаны аҗаара иахьаҗу умбазои, – дицхраарц иеырмәзеины, ихы лаиркәит Лад.

– Ускьымсын! – ишилшоз дхәааит Папаса, – уара уфашиступ! – инапқәагы лыҗдакшаны, азеиҗш шыҗахьла дыҗан, игьаҗыза иҗеирапахьаз иҗыҗ дыҗкыаны, кьыс-җыс ахьамамыз җьара абақ аалиргеит. – Уара уфашиступ, инхаз сшьапгыы уашьтоуп... Аа, ига, уацҳаны ихҗәа! Снапқәагы, нас сыхәламшәа, сыҗсы ахьҗаршәу сыхәламшәа, ақәыҗьма аҗы ахәда шыҗнажәо еиҗш, аҗсҗәаха ачымазаҗәаҗк дыширҗынчуа еиҗш!.. «Папаса ахәыларҗәа, Папаса аиқәымшәа!.. Папаса даахт, Папаса ижәыхт!..» – иҗынчхап ауаа, сҗынчхоит саргы... Аа уацҳа – сыҗсы ахьҗоу сыхәламшәа... Ацҳара иахьа иумбеит, адунеи ахәлымшәа җужәан, ашьа аҗҗкьаса икаҗьуп... Сара рыҗҳа сзакәыхи... Иҗынчхап, ауаа ргәы җысҗәеит, сҗынчхап иара саргы, сгәы җҗәеит!..

– Папаса, сара сфашистзам, Лад соуп, Лад Аҗырқьба, Қсас иҗкәын! – җбаҗа шыаҗагы иара ишҗа иааҗеитҗеит.

– Узустәда уара? – маҗк аабжьысхьаны, ибжьы еиҗхәхәа кыҗкыҗьуа дҗааит Папаса.

– Лад, Лад Аҗырқьба, Қсас иҗкәын! – еиҗеихәахт Лад.

– Нас, уара уфашистзми?

– Мап, Папаса, сфашистзам! – дааины деиҗааихагылеит.

– Сара Папаса арыҗҳа соуп, думдыруеи Папаса ашьапхҗәа хәа изышьҗоу?

– Ус умхәан, Папаса! – Лад, җшьаала, Папаса ивараҗыҗҗәа асы даалатәеит.

– Папаса аиқәымшәа – жьабжа Урыстәыла адәаҗы ижу, зразкы абраҗа аҗы изаазшьылаз!..

Ихахаза зсахьа ажәфан ианыз алқәа иаарывҗын амза, иҗҗегьы рҗы аахнатит Ладгы Папасагы.

Мызкаахыс хәызба зхымссыз Папаса ихы-иҕы еимашып иалкәкәаны илеиуаз азы цыкәбаркәа, ахы иртәага иацыршәшәоз ахыцәыкәбаркәа ракәын изеипшраз.

– Дудыруоу, уара, Папаса Ашыапхтәа? – ихы даахазаны Лад иааиҕеикын, деитәтааит Папаса.

Усканоуп Лад иангәеитаз Папаса дыштәыуоз: амза ашәахәкәа зыхччалоз Папаса иблакәа пахәпахәза лағырзыла иәтәуан, нас, ипәтә цыаҕа ашыаҕакәа инарывтәкәаратә-аарывтәкәаратә, ихәазо, ихәдаҕы еипылон.

– Папаса, сухәоит схәатәы хатә, угыл, афныҕа ххалап!

– Уйкәатц Папаса, Папаса ара дыкәзааит... Дыңсааит Папаса, дтынчхааит Папаса, ицкыахааит Анҕсы ақыта!

– Саргы сцазом, хәпсцәа ирымаҕоуп саргы сшымцо, ара еицхаршап! – Лад ихы инапы атәтәны, дыхәхәза асы дшылаиет.

– Уара, иахы ажелар иззеиныркыоз уакәзами? – цытрак ашытахы, рфыцәгы згәылатәаз атынчра ааилеиган, дтәаит Папаса, илағырзкәагы, итәаршәхазшәа, иахыфгәылтәааз иаанхеит.

– Сара Лад соуп, Қсас ичкәын Лад.

– Қсас деибга-дызфыда дхынхәит, Қсас ачкәын бзиа диаазеит – Анцәа иңшыоуп, иаташыыцуа Папаса иашәа дыпалааит, дынтытны данааилак, итып қыаптажәханы днықәпшааит, Папаса дшықәпшыз ашәа!.. Агәақхәа рнапы узеиныркыон, саргы снапкәа сырмеигзеит, даҕа ҕенакаҕара сыңсы ҕандаз схәо сааҕоуцеит азынаказ... Агәақхәа рнапы узеиныркыон – ажелар ргәы иаҕахны ианеиныркыо фашыазом!..

Лад, уахантәарак иңхыоз ииартә кәымшәышә, ииартә ҕха дылаиоушәа иҕыртынчны, аетәа тәабла ҕарҕшаркәа дрытәпшуа дыштыоуп.

– Уца, дад, уца, Папаса уйкәатц, ахыта улоумтан! . Папаса ида Анҕсаа уаха лҕсаа дышәмоуааит!.. Атәыцақәак афы еикәымхари, ҕахра-хышәашәақәакгы ахәартә иҕамхари!.. Ахы аиха жыакцеи азәы еихтнитцо убахыоу...

– Лад идагы лҕсаа дҕамлааит!

– Уца, дад, уца!

– Мап, саргы ара еиха исызпсшыроуп.

– Сара ацгәы аҕсы схоуп, цәҕа сагазом, аха уара...

– Саргы абжыас аҕсы схоуп.

– Угыл сымхәеи!

– Ускәатц, асы уеигзона, Папаса?!

– Угыл, дад, угыл, ахьта улалойт! – ихата диҳәо далагеит.

– Хаицгылозар!..

Лад инапкәа тәцәымызт азы, ишьапала ашә длагәтасны иа-иартит. Шәнымтәеи, шәымңси ахәашашәа, анап пәхәкәа рәацаза иаагәйтәнахәхәеит ауадаҕы ирзыңшыз аңымца аңхара.

– Ари сара истәым! – ишьапызатә ашәваз иафәршәны, дхьы-шьырхха даагылеит Папаса.

Убасқан затәык ауп Лад, ҕымтзакәа, имч ихы ианаирхәаз: Папаса хәыңтәстәкәа дөышьтәкәыцаан, диөыттракны ашә дылкылигәаит.

– Ас икоу аңстазаара сара истәым!..

Лад Папаса днеиган, ауаңаф аңхәатәкәа афәардә длықә-иртәеит. Зыбжеихарак нтәахьаз акәастгәкәа, рыхкәа еилатаны, ирыңрытыз аңырғы шапшапра илаиан, аңырпырхәагы амца рыкәтәашо абылра иафын.

Лад зны икәз өеитчихит, ашьтахь, ауаңаф авараҕы ишьтаз амәкәа нацитан, амцабзгы гәыргәтәа, абз кәпшькәа ана-ара икыдшыло афәыданахеит, ауада зегь аалашеит.

Абасканоуп Лад астолахьтә иааңшуаз Есма дангәеитәз: уи, иңьалшьашаз акы лбазшәа, лыблакәа рычедыртбаазан, ауахәама ахыб кәымпыл ахьтә илбааңшуа ашацәа рсахьа лыманы дааңшуан, аа, уажәы-уажәшьтан иныкәпраауеит ухәартә аеармазеихьан лыпшә икәкыз аччагы.

«Изакәузеи, Есма иңьабшьаз? – днеин, ишьтахь Папаса иеир-ханы, апатрәт аақәихит, – бхала бахьынсыжьыз акәу, ифназгалаз иакәу, ма сара схата сңьабшьауоу?..»

«Уара уоуп, Лад, иңьасшьо, уара!»

«Иауеи, Есма?»

«Енакала уарпысхеит!»

Лад, Есма лпатрәт зны игәы инадикылеит, нас, пшьаала иңьыбахь афәинаирхеит.

Амца аңхара злысыз Папаса амәа дықәлахьан – азыкәт мөас ааңса еиңш ихы иөыттраҕы итәахны, иракәа хыртәазшәа дхьы-дышьшы, афәардә ахы иеадтә, уажәы-уажәы ауада ағәыргәыр аафниргон. Ғыт-ҕыт икылкәыршәааз исолдат бамбапалтеи, ағәыр атә иархпсхьаз иеикәа бжатеи, зҕы раҳаны атун иатпаңшуаз имагә затәи ирцыркәкәаны илеиуаз азпсы, иааикәыршаны, акәата пшәкәа рҕынтарпсаратә итәтәахьан.

– Сара истәым ари! – ихәахт Папаса, Лад длаханы имагә затәы анылишых.

Ишьцыларахап – ақыса еиңш ахы еимахәаны, иңагәаза ақәардә иқәыз иаргә шыапгы аатрыс-трысын, сеилых ахәашашә ачаармазсит.

Лад, қыаала, Папаса ибымба палта азмағрак кны длахеит.

– Уарбан, уара, аласба еиңш исыцрыхо, уфашистымзааит? – ашырхәа ацәа даалкысит Папаса, уажәраанза драқьташәақьто дшықазгы, идақәа илапытәтәома ухәартә иааххахеит уажәы.

– Мап, аоны аңшәма соуп, узтоу аңшәма, – иааурхәар, ацыр еиңш ихжәарашәа иқаз Папаса инапы гәгәақәа, имагра икылсхуеит хәа дафын Лад.

– Дудыруоу, уара, еилухуа?

– Папаса, сухәоит!..

– Ихъз – Папаса Ашыапхтәа, ижәла – Папаса Ашыапхтәа, изанаат – ашыжәфы, дабанхо – дахыақәшәаз, акрабеифо – иахыаныртцо-иахыанырхуа!

Лад ииулак, Папаса ижәаа датагыланы джаиргылан, днаганы, ахәылпазы иан изышталтаз аиарта бырлыш днықәиртәеит.

– Ажәлар иззеиныркыо дырдыруеит!.. Уара ахыта улоумтан!..

– Аоны агәтаны хазургозеи, Папаса, уштал, уңсы ушыап, – қыаала днықәириеит Лад. Папасагы, ихы ахчафы илеиаанза, адыршәгьх, ауада ағәырғәырбжыы ааонышит..

Лад ихы даназынха, бзиа иеырдханы дышталарц избан, игәы амтакны ауаңбақ дааеҳәатәеит. Ишәаны адәахы ицым-цаз ацәа гызмалгы аины итаңшуа еитааитагылеит – иблақәа рәаадырхәычит, ипаны ишыымхы ифықәдалеит – ихы ишытахықа инхышәтит... Дытрысны даалкыан, ауада днықәнаңшы-аақәнаңшит: ласахак аиарта иагәылоушәа акәын Папаса дшааңшуаз. Уи дыцәан драхатза, қарулра изуа ихчафы икыдгылан инапала иқайтаз илаба еимқәақәа.

Лад джагылан, алампа аақәхны егы ауадахь ифинеихеит..

Уи ашыжә данааңш, дахышытаз ауада икказа илашан, цыс хәыртыжәкгы рыцхәхәха, аңенцьыр асаркыа иадгьежылон.

– Уара рыцха! – ихәеит Лад, ибжыы мзазакәа, – абылра уацәшәаны азыршы утаңаларц угәы итоума?! Уақәаа зегь реиха ауафы дшеицәоу узымдырзои?! – ашырхәагы джагылан, атыс хәыртыжә амтәыжәқәа хахаза издиаалаз аңенцьырқәа ру-

акы ааттирааит – аңша хышәашәа аңхәа игыланы, аекилгәаа илыџнаххит атысгы.

Азныказы ишәаны иаабалыбатейт уи, нас, амтәыжәџа хышәашәа Лад илымха ианкыаны илаивкыан, инейны, аңаа шыа-шәал ссақәа зхынхәхәа икәз абла еикәатцәакәа кылхәхәа, акаруат ахы иаакәтәейт:

«Ууаџыми уара?» – ицаауан атыс, акакач блақәагы, иара ус, машәыршәагы инейхамкәысзакәа.

– Ааи, аха, шәара шәзы саншәартаз ииасит, умшәан, уара рыц-ха, уеырцха, нас ундәылцрааны, уџызцәа рышка уца, – Ладгы иблақәа разза, атыс дахәапшуан.

«Егәа ухәаргы, угәра сызгом, уара ууаџуп!»

– Зыңсы таны адунеи икәу зегь шәеиха хара ауаа хайгып.

– «Зегь реиха шәгыгшәыгкәоуп: сан иабахъан, уи ан: амца иеҳәакны ианыжәзуаз!»

– Нас, уиакара анудыруаз узлеии?!

– Усгы-усгы сҥахон – аңәы сшахоугы амцаҕы сыҕеырцхап сгәахын, слеит!

– Умшәан, уара ахәыртыжә рыцха, узтахыда, ахәылхра уаңсазам! – Лад џбака шыаҕагы иаңхәака иаакаиҕейт.

Ампыл еипш иџышытыҕейт атыс: Умааин, ууаџуп, уара! – ина-скыаны, акаруат аназара, ахы иныкәтәейт.

– Умшәан, уара ахәыртыжә рыцха: сыкәа уҥатаны усырцхап. Снапсыргәыҕа уансырчалалап, ажәеинраала узызџып... Азын ара иухугап, ааңын – хбахчаҕы! – Лад есааира дазааигәахон, иара, ашыапхыц хшәаакәа зкәыршаз акаруат ахы икәхәазо инаскьон.

– Умааин, егәа ухәаргы угәра згом, уара ууаџуп!.. – Лад днәиҥаңан, инапы аамџанитейт, аха, ашәазызара иазрыжәхъаз атыс, иџыҕра иныҕкәраан, ахыкәалаа еипш ишнейуаз, асаркыа хыла иасит.

Иара данкыазшәатцәкыа акара иңхъазаны, дџеилцсааит Лад. Атысгы амтәыжәџакәа хаххаза, ҕыцха адашьмаҕы илкашәейт.

– Хай, ихәылоукааит! – днышьамхышлан, атыс аашыҕихит Лад.

Атыс аңсы ҥан, агә хәычы ҕыҕны ицо, ахаҕыа-ахаҕыахәа еисуан. Ахәда ахыхырцәо, иахыхәылырхуа, амца иеҳәатцаны иахыырзуа ам-барц аҥаххазаап, зны, абла еикәатцәакәа шкәакәаза иаакаанатейт, нас, цшыаала инейкәнапсан, мчылатцәкыа еихарҕәҕәаны иаан-накылейт. Икыңыңыңыт, амтәыжәџакәа аҕейт, аңсы ахыҕны ицарц аҕы арахаит – атыс иаҥахын ирласны иңсыр, абла аңаа або

икәымхар, аха иабаҕоу, агәы аус шауц иауеит, иахылцуа аңхара
кәымшәышә Лад инапсыргәытца ашыышыуеит...

Ианутаху аңсра уадаууп, аиҳаракгы атыс азы – уи җшыышыа
хкы затәыкгы аздыруам...

– Уара арыцха, ухы захубаауазеи адунеи?! – Лад атыс
даҗатәхәоит, инапсыргәытца икәтцаны ишыышыуеит. – Адунеи уара
уеипш егәаы аланагзахеит, уара уеипшгы егәаы аонаххьеит!..

Лад иихәаз ахәзшәа, еилнакаазшәа итрысит атыс, абла
гәаакәа хнатит, ашыапхыцкәа мәаннатцеит, инапсыргәытцаҗы
икәпеит, аха уаха амч анымха, аҗеуәхәа ицхан, инацәа иаахын-
кәакәалеит.

– Уара, ахәартыжә насыпда, узтахи узцәымгуй еилукаауа
уқандаз иубаргәыз, – инапы атыс шахынкәакәалаз, цшыаала
икәахь аҗынаирхеит Лад.

Лад, Папаса дирҗыхар хәа дшәаны, дшыаптыркыакы, аар-
ла ашә ихы нывтирхәхәеит, аха Папаса дубар даашьтх: аиартә
еикәкәта, иаха азәгы дагәылаиазамызшәа ишьтоуп, ауадагы
кказа итацәуп.

«Дагъанбацеи ари?! – иааҗеишыеит Лад. – Цъара цәак дакы-
заргы...»

Имгәацәа аңссыратәкыә өтнарцәаит икәа итәтәаз атыс.

– Еицәоугы сыкәнагоит, «Амшә заазаз инапы җыкакаа иафон»
– ззырхәогы абри ауми, – мчыла иаамикәкәаан, ипалта аҗыбахь
иааиеигеит.

Асаркьартәа ыкәдыршазшәа акәын амардуан зегь шыказ.
Аңсабарагы убриакара ишкәакәан, ухы аагәоумтар, уарлашәуан
– Лад иблакәа аахьухуун, ашырхәагы инапы нарцыреикит, ихгы
мачк иааилагъежыт.

Ажәәан кеикеиуа еилган. Иаха амшын аҗы ицаны, амра азы
иалганы аоныка иаазгаз бҗацымкыра ашыха азкәагы акыд-
шаара иалагахьан... Аиашоуми иаххәаша, аңсабара иатаху
канатцоит: аҗа днаганы иаҗа икәа дтанартәоит, аңсра иахәоз–
аңстазаара дахьтәыуо, аңстазаара иахәоз – аекнаҳара дашьтан!..
Аа, иацы адгыл цәыхәан, иахьа ашәаза аиҳа ишкәакәоуп, иаха
икәымшәышәын, ашыыжь – ахы алымкыо икыакыоуп.

Ладраа рматцурта иахылтцуаз аләа икахәхәа, акаршәра икәланы
ицо азиас хәашыы еипш иәеиуан. Ицхынраз, изынраз, Лад абри
аләа даргәыргәоит: иахьеипш ихьтазар – дышнахәаңшлак, ахамы
ишәушәа игәы пхазәа иаакалоит, ишоуразар – цша хьшәашәатцас

икәа интәхәмаруеит, ачашәфәы ахуп, аңстазаара агьама амоуп, ан лакара иразуп, аб иакарагы иғәығыртоуп... Иара уажәгы, ласа хаеракны аҭааикәнаршеит ажәфәан ахь иццакуаз аләа.

– Қас, Анцәа уиныхәаит! – акеф аафәнгеит аматцурта, Лад абарта даннытагылоз. Иблақәа асышкәакәа излацәихьчоз инапы наивахан, дзырәуа даагылеит уи.

– Бныхәазааит, Мкыдгы! Мкыд ахкәажә, Мкыд ахатамцхәыс, Мкыд бзиахә!..

– Ааит, акы уннахааит, уалагахьоума макьанатә, егьымшацтеи!
– Лад иаразнак идырт иахатәи исас Папаса ибжы. Адырәегьх иеахьейтоз игәамцхазеит, аха, цхыбжон дгыланы дцаны акы ахьимыхьыз игәы аақанатцеит.

Лад ашә аартны длыфнашылеит. Иғьычны ишифоз дақәи-кызшәа, ифә ахьыфәирахаз даанхеит Папаса. Амца еикәтәашо изтаз ауацәақ рәатаны рхәы иахатәан Қасгы Папасагы.

– Бзиала уаабейт хәа иоумхәо, уара, ухәычу цыушьома! – акылантар еипш атуан хыла итцсаауа иаафнашылаз ицкәын диеигәырғьатцәа фәаитит Қас, амала, еснагь еипш, уи агәыргьара уажәыгы инимырпшит акәымзар.

– Бзиала уаабейт, Папаса! – ихәейт Лад, мызкаахыс димбацшәа иеықатцаны.

– Сыпсзамзар, цара узбахьейт, – ихәейт Папаса, Лад иапсшәахәара ацымхәрас, иара ус, мацкгы дөеихашәа иун.

– Саргы усшәа сгәы ыкоуп, – нәҭеикит Лад, Папаса дыхә-мартәкьаны ихәоз цыышәа.

Аха, Папаса ибла канзақәа ааихмырсығьзакәа Лад ди-хәапшуан, ихафәы акы шеилирхуа удырратәа, илахь иалдоу ада иатцәакәа трыс-трысуеит, атцәа амгәацәа еиларгәгәа изку инапы қыцқыцқыцхьаза, ифә хкьашаны астал икәтәоит...

«Ушқалнаргазеи, уара рыцха!..»

– Ижәымкәа санықаз цара узбейт... Ижәны саныкоугы, избаз ус схы дылтапсы дцароуп – дысхасырштзауам, амала, таб-гарас исымоу, ижәны саныкоу, атыхәтәаны саазқәлаз, исхәо-изуа схаштуа салагеит...

– Иаха ухазгалада абрахь?

– Азәгы, сара схала! Уиазы исоумхәан, иахатәи абри сатцәа иску итоу шыздыруа еипш издыруеит...

– Нас, уара ухала ухалеит?

Қасғы Мкыдгы, ашыж Папаса иреихээз акәымкәа, аус даеаңара ахы шархоз анырба, иңаршыеит, Ладгы иңыр-хагамхакәа, азыказы изырғауа иатәеит.

– Сара схала!.. Саб Патыхә иңсаныс! Акаитанба ситан, иказ ашәкәыџи сареи даара пату ҳақәибатеит.. Ашәтахь, сызнылаз аграпара ахыгәхәа, ихаткы сцеит, абри ахатца ишны саанагеит... Хеи-чеи схәеит, аха азәгы данысымба, акәаскыа сыџақалан, сиарта аақатцаны снышәталеит, ашыж, ахахә сұтар исфо, атыркы-неи сұтар изжәуа саапшит..

«Амшын ағы сцаны алыхәта азна азы аазгаанза Анцәа уим-шыааит!» – ихәеит Лад гәаныла.

– Иазхоуп, еилкаауп, уатәца кы, Папаса, ухаткы сцеит!

– Шәикәатци, уара, акрыфаха ишәти! – акәакы ахытә лыбжыы аа-геит Мкыдгы.

«Уигы сыпхастакәа иреиуоуп!» – Ладгы уаха иамамккәа, даа-гъежын, дпышәырччо, ауаңақ ағанахышәа днатәаны аееилахәара далагеит.

Папаса ихала атамадара кны, аныхәаға шыахәкәа аңитеит, ажәа тынхәкәа ихәеит, Қасғы уи пату иқәцаны ицижәуан, аибашыра қалаанзатәи Папаса дигәаларшәангы диацәажәон...

– Папаса, угәы иалумырсын, – ихәеит Қас, Папаса дышәт-рақәланы, иикхыз аныхәағақәа деитанрылага, – уажәшәта иаз-хоит!.. Иужәыз уан лкыкахш ашәа ҳалалс иуоуааит, сазыразуп, аха рыжәтәс икоу зегь азәы изымжәзацт, ныхәағас икоу зегьгы азәы изымхәазацт– цыара ишалагаз еипш цыаргы инцәароуп.

– Қас, сұтахызар, уаанғас, абри аныхәаға мкыкәа сцар Анцәагы цыанат снаишәтуам!..

– Унаишәтуеит!..

– Мап, Қас, мап, уаанғас... Анцәа диныхәааит Чкәату Ҳанашә! – астал атқар инапы лықәиргәған, иатәца қыашқыашо, дкыбжытза дғагылеит Папаса. – Иахыа ҳқытағы еихабыс ҳазхәақшуа иара иоуп, – ағәырцшаага ажәақәа рышқагы дниасит.

Лад, дыццакы-ццакуа дызғыз аитцаркәақәа ихәласырц аңсык ауп иааигхаз.

– Папаса, Ҳанашә хәашабга илоухузеи, дыпсхәагәшыеит, дыпсхәа, – лхы нарылалгалахт Мкыдгы.

Қас жәантә деиташәеит, жәантә иңштәы иңсахит, зны, ағьџ џеихырганы, иатәца имихырц избеит, аха уи ихигақәахыоу, қаса

дшыказ, иахъа дызтагылоу зегъ анаидихаыцла, итакъара акэым, ихаџа дшамхатэууара даакалеит:

– Ахэара аеы агоит, акэадыр агоит, Папаса, – ихэеит Қсас иаар-хааны, – сухэоит, шыџа уакэыџ, аџсыуак ифны иимхэаџ схэоит, аха ишубо, убжоуп, издыруеит, ахэарџа утарымкит, ахатџараџы иухыгэышыеит...

Аиашазы, иихэаратџкъа иџашэомыџт Қсас. Избан акэзар, иабаџа икарџо имбаџыџт – ижэ хэа идырџалон, иф хэа рхэон акэымзар, инапы ыџџэины азэы иатџэа имырхуа збахъадаз. Нас-гыы, иагыа ииашазаргыы, ауаџы иџасым, иабаџа икарџоны иимба-џыз, ихаџа икаимџџа даннадгылалак, дызгаша-дызшыыша ахэшэ иџышэ иныкэыркызшэа даамџрысыр залшом, икаиџогыы ламыс-дараны, иџэгъоураны иџхъазоит...

Иара уажэгы, Қсас заманалатџкъа идыруеит Папаса атџэа шимхтэу, аха:

– Сухэоит, Папаса!..

– Ус анакэха – сымныхэазакэа... Дыџсхъазар, иџсаџа бзиахааит Чкэату Ханашэ! – имырхыр хэа дшэозшэа, иатџэа иџаз џ-џамџак рыла илбааидеит Папаса.

«Уара ахэыларџа, мызк мџџаџт макъана, иеиныхраџы аишэа уанхзахымгоз аахыс, иухашџма?!» – уигыы иашаны иџхъазагэышыязом Қсас, аха аишэа ахыџџа иџыназикит...

Амра, Бџаџымкыра ашьха анапы ианџаны, мыстхэа-гашэарак аџара иџахаракны иакын, Қсас аконџараџы данааи. Игэгыы аатынчхеит, аправление реилатэара дшагымхаз анидыр: аконџо-ра абарџа иныкэибааит иара иаџхъаџа иааикэахъаз. Уџџ, џоуоуы – ашьаџаџа ргэыдкыланы, абагыр рџынахырхэхэашэа икэџэан, даџа џоуоуыхгыы – алџа маџара акэым, иара зегъ шеибгоу ил-баардап ухэарџэ, рџеитџархэаџ рыџнуџџахъ ирыхон рнапала идырхэыџ рџаџын шэпа дуџэа, рхы нхырхэхэангыы, атџкыртхэа, асы инылаџыџэо илеиџеиуан.

– Уа шыыџбзиаџа! – атџаа зыкэшэны иџаз амардуан дыџхаџалан, даарылагылеит Қсас.

– Бзиала уаабеит!

– Бзиара збаша!

– Ашьыџ ззыбзиахаша!

Иааиларыџсеит зегыы.

– Уара, шэарт абри аиҳабыра, зныкыр шэеагмырхакэа
цъаракыр шэнеихьюу? – дцааит абартца атыхэахышэа абагыр
ахы икэтээз ахатца.

Уи Кэаста иакэын, Кэаста Цыкырба, мызкгы цуамызт
аибашьрахьтэ дхынхэиийтэи.

– Ушеихабу злардырузеи, унапэы икоу икарцо зегь рыцкаутцо
уалагар: уеагурхар – иузцшыроуп, уналцшэа утэар – угэартароуп,
уара ухы ақаф анузакэтдалак – дара рыхкэа шыргагылоу
рхаштроуп, – Ксас днеин, Кэастагы инапы ааимихит.

«Иалагахуеит иахь!»

«Мураџи Ксаси хымпада еиџаркшоит!»

«Анцэа ихэар, ус хайдрыжрым, адэахыгы хэтэык хартап!»

Ауакъанчакъан зыцсы еипш изыпхязоз цьюкгы, абас ргэы
иаатаркит.

– Ксас, Анцэа дуцэимшьааит, атцеимш дахзыуаазазаап! –
ихэеит урт ркнытэ азэы.

– Уара, иацы уи ачкэын илыкеитцазеи!

– Егырт, егырт уркэатц, ани зхы ашш икылахаз акабақ ауп
сшыччоз сынзыртээз.

– Аиашоуми, уи гызмалрала ихэоу акоуп.

– Изызкугы абра уажэы сихэаџшуашэа сгэы иабоит. Лад
дзыпхэз ажэеинраала атцакгы, аибарфарашка икылыргарц
ршыапкэа ытарбағыа иахон цьюкгы.

Ксас игэаџы рэааилартэеит рапхэа иаацэытцыпхэз амра
ашэахэакэеи ашытахь амаџбы иацрыкэкааны зџылазхэз
ашхами. Уаанза, ачкэын дзырэхэоз, иџабуп хэа реихэарц игэы
иааџеикызаргы, уажэы, џымткэа иеааникылеит.

– Уи, азэ имацара изы ихэам, – иеалеигалеит Кэаста. –
Хаеҳмырџашьозар, цытџык ххы хнардыруеит – ашш ишкылакыз
зызхэз ахкэа аумацху...

– Аиашазы, уи хык амацара иакэыжытэым.

– Уара, сара убри ахы сахэаџшуашэа сгэы иабоит хэа ауп
исхэаз.

– Хэарас иаџахузеи, шака хеицакыа уџаху ыками адунеи аџы.

Иаразнак иааиџаџеит ани аибарфарашка иахозгы.

Иааиламгылацкэа, досу рыгэкэа шыказ ааилибакаан, рцэа-
жэара иакэытцны, гэтыхак-гэтыхак реынрыртэит азныказ,
еикэшьшьгы иаџынчрахеит.

Икaмызт айхабыра: аколнхара ахантәащы Мурат, еизара-цыпхъаза, зыхпаш еицакьа иџаивхәхәо, иармарахь ала итәало абухгалтер Саат, зыцъымшыккәа тарссы, алым кәыш ацшра зытаны Мурат иаргъарахь зәазтало – аревизиатә комиссия ахантәащы Къарантыхә... Икaмызт даеа цъоукгы, аха урт ицшыз ауаа рзы рацәак экапануаз уаамызт.

Ацәа иалахази, урт ирызцшны ацәа зфашәы абартца икәгылоуи хъаас иамазма амра – Бгъацымкыра анапы ианпрааны, имцәа-импшаа адгьыл зейкәзыжъыз асы иаразнак илеикәырзт иамгар ада ихәшәымкәа, ахалара иафын уи. Амца зцахәмаруа атамха шшапацала иащызахахъан асгъы: ицсасины, ахартккәа реипш иалыфрны, абакчақхәа ианкаҳалак, «оҳ, гәышъа» ахьырхәоз уаҳауан, ицкьаны зыбга џеитцызхуаз амахәкәа рцынтца азцсы кылкәкәа икнаҳан абартцакәа ирымашәыз ашьашьалкәагы.

– Арт ацәа иалахәзеит убоу, – асы акылтәара иафыз ацәыкәбаркәа ртәахбжы иаалшыт, уажәраанзатәи ацәажәара зәаламырхәыкәа, наскьа абартца акәакь игфәкәыкәыз уафбыргк ибжы.

– Изырццакуеи, ихыршышуеит! – нәтеикит Кәаста.

– Акаитанбақәа рщы нтәаанза утәар...

– Иабахәа, имааири, азы шәытцалама!.. – ибжыгы аатиган, ихы раҳаны, агәашә ахь дыцшуа даагылеит, пахъа Лад иажәеинраала азы ырхәашьны иалагәуа изкырц иафыз азәы.

Муратгы Къарантыхәгы агәашә иааталахъан. Мурат, зыкь хы ацсаса ашьа ихагаланы, кыс-цыс рымтазакәа ирацгыла илбаазгаз аб еипш дхәыдраазуа ацхъа дгылан, днаивакәаратца-ааивакәаратцо, нас ишьтахь итыц аанкыло, дишьтан Къарантыхәгы.

– Кых! – икабинет ашә ахъааиртыткәкьаз, анахыгы-арахыгы дымцо, даагылеит Мурат.

– Кох-чох! – рхәеит даеа шыцакагы, Мурат иахатыр афынтә, иара уи зхихәааз шырзымдыруазгы.

– Хлыџнантәа хамцои ара, уара, қытак ахәынтқар иуаа!

– Коох! – дыхәхәеит азәы, Мурат иззихәтцкәкьаз анеиликаа.

– Икоузеи ара, ассир, аталасир!

– Хағиға, атәа уғрашәып!

Наск зынзагы идырхәоузеит.

– Дабаци ари ахәартлағь, ахәынтқарра алахь иоуааит, мцак ахы хзеиҗак хәа иасымхәази!

– Ассир схәоит хәа уафуп, Мурат!..

– Кәаса уажәы ара дузырбода!..

– Уажәы: «Шьябгы шыангы ирымачоуп, итыркәамчааны иумжыкәа ушышымыштыуа» хәа иафаршәны җара дтәоуп.

Мурат игәы иаахәоит хәа азәи-азәи хеибартәауа, аашьара зықәзам, аныхамфас еипш амца зцырдды, җенак шәынтә ақыта еимзыркәо Кәаса ицәа ихырхуан.

– Ашәжәра азбахә хахар, акәыба ахәа артахьазаргы иҗены хтыцуеит, аусура анырхәа ауп хыла хасны хантало акәымзар, – иеыркыязаны дааиасын, аҗытә стол хьантә даахатәеит Мурат.

Мурат иажәакәеи, егырт аҗыбгы еипш иихәалак ицызхәоз рхымфәпгашьакәеи иҗсы шифартцоз удырратәа, итаҗынрхәы атыхәа днацхан, дҗәытцыпшшәа Ксас ишҗа днацшит Кәаста.

«Макыана уабакоу, итегыгы убарацы укоуп» хәа аанарго, дихәапшуан Ксасгы.

Дара рышҗа дымпшуашәа шыкаитцозгы, лапшыла иеицәажәоз гәамтәкәа ивимыжыт Муратгы.

«Җыпхти җыпхти еибабҗеит, шәеибапшаала, шәеибапшаала – рапхьа зызлагара азы амтәо даабан!..»

– Абаакәа, ахәынтқар шәиуаами, хахьынтәо шәымбазои, абҗаахәа мцак хзеикәышәтә, – аҗәардә хьшәашәакәа рықәтәара иацәашьаны, еилағәҗәа еилагылаз ихы нарыкәикит Мурат.

Азәы – аиха, егы – амҗы, даеазәы – апыркхәа ишәеибазыркышаз цыфак – инеибарсын, али-пси рыбжьара, х-шьяпык ирхакьакьа, апышә атзамц иадкыланы игылаз атыҗь печка хәахәацә, аккахәа ашәа хәауа ишәдыргылеит.

– Абри амца рапхьа иххәыцыз афранцыз, Анцәа харат дахцәумырзын! – ихәеит Кьарантыхә, игәышцы амтәкны данаатәа.

– Дыфранцызхаруш?

– Дыфранцыzymкәа, нас, уара уоума?

– Сеидроу, Кәаса иоуп хәа акәын хара иахьа уажәраанзагы ишаадыруаз.

– Еилкаауп: афранцыз ихәыцт, Кәаса еикәйтцеит.

– Аикәтцарагы шҗоубаз?!.

– Кьарантыхә, утаарыхажәакәа уаркәатцны, арахь ухы аахаирхеи, – ишәнапыкгы астал илықәиргәҗәан, иапхьака иеаахыршәтшәа даарылапшит Мурат, – Аизара халагап.

Кьарантыхәгы дшәтҗьан, итып азәыр ицәигар хәа дшәозшәа, дгәамгәауа дааин, Мурат иаргьарахь ала дааидтәалеит. Амала, Мурат, избжарак амхушәа, дкыбжытза акәын дшаапшуаз, ас иа-

хьада изымбацыз аправление ачленцаагы, иңыашыны, Мурат иармарахь ала итацаны инхаз атың иахэаңшуан.

– Мшэан, Саат дабакоу иахьа? – азэы игэагыны дтаанит.

– Саат афныка дцан, дтанасит, – ихэеит Мурат, уамашэа иубартэ, итааз рацаазаакгы дмырдшыкэа.

Игэы кэандаза иаакалеит зызцаара бжьамзыз – уи дзыцэшэоз, Мурат имахэзшэа кайтар хэа акэын – егырахь, «Саат дыңсит» ихэаргы иара изыхэа зегь акакэын.

– Аизара халагап, – еитеихэеит Мурат. Убаскан, Ксас илаңш иаатцашэеит, Мурат иңынца ашыатеи иңышэ жэпа дукэеи амитэ шыкартоз: зны излаказ рызмышакэа итегыгы рычедырчит, нас, акапустэ иадтэалоу ажыбагы аңышэ еиңш рцаа рхыңан ицо атцысра иалагеит.

«Аимсара далагоит, шака иеазыкайтцаз ала хдэылкыкыа хагозар акэап!» – игэы иааинатеит Ксас, Мурат дмеимсазакэа, даараза игэырцханы, ицламхэа акаертэракэа тцома ухэартэ дфырхасит.

Ари афырхас фкны иаарылалан, шамахамзар зегь амеханакит:

– Оо, ха-хаи!

– Аа, ха-хаи!

– Ох, ох, ох!..

«Ауафы уамашэакэа дшоуп, – абарт ахэыцра ссакаа иңырц-уамыт Ксас, – деимсоит шухэо, дфырхасуеит, дфырхасуеит шухэо – деимсоит... Ма ифкыхмындаз, ауафы ихэартазам ауп еиха ифку... Абра уажэы сара сфырхасыргы абас ифкхарушь?!»

– Ишыжэбо, иацы асас дахь дахтан, – ицламхэакэа ртың афы ианнеи, деитаналагахт Мурат.

Иаалахэыххеит зегь.

– Асас хэа дзакэызеи, зашэа хаштакэа дрыгымхаша.

– Дхыми!

– Ихэ гба итоума!

– Аеыцкыа дзаңсамхарызеи!

Ашэкаыффы Бида Ажэанба наңшыхэакэа ада дшырзымдыруаз-гы, ирехэараны иаарысит итэаз.

– Уи убас ныхэафэакэак хэа икит, агэыхь узтысны уажэшьтазар, имжэкаа узгыломыт! – ихы-ифы аалашеит Мурат.

– Изфэу иароуми, мшэан, дымныхэакэа.

– Рамшыыхэгы ачеиңыка деигзарымыт?

– Ус абри астал хианы ихамтагыландаз!

– Тамадас ишэымадаз?

Пресс-конференциак аказшыа шытнахуан аправление
реилатэара.

«Ари закэи?» хэа аанарго, Ксас Кэаста дааифацшит.

«Уара акрудыруазар харгыы иаадыруеит!» – рхэеит Кэаста
иблақэагы.

Аизара ахататэкаы иазцшны итэаз егыртгыы неифацшы-
ааифацшит.

– Аизара аартуп хэа испхъазоит, – еитарылеихэеит Мурац.

«Уигыы сцэызкэа иреиуоуп», – ааигэахэт, тамадас ирымаз дыз-
зеилымкаазгы.

Кыарантыхэ иеааирцагыеит – ицымшыкэа леины, акадифалых
царда еипш, еизырэы-еизырэы, иблақэа илырхагылеит. Иаразнак
рхы-рэкэа ааиташэеит, Рамшыыхэ иеишэачара иахатэоушэа згэы
иабозгы.

– Иахыа х-зцаарак хрылацэажэароуп, рыхзцааракгы ртыц
икэхцароуп, – ишырхэауа еипш, ацэ атэыца лтарс икит Мурац. –
Кыарантыхэ, ацэа уаалцны, иаххэо зегь акы аабжыамыжызакэа
иола!..

Уара ишухэо еипштэкагыы уматц зуам хэа аанарго, даа-
хэыцымыцит Кыарантыхэ, ицымшыкэа аатрыс-трысын, ацада
рфыдархеит, инапкэагыы изышыцылахыаз Мурац истол амгэахь
инеихеит.

– Ишыжэбо, ага ицыхэтэа пахтэоит, ампылгыы лбыжхэа иаа-
гоит, – днарылацш-аарылацшит Мурац.

«Иабахэа, уаха хэатэ имазами?!»

«Хышыкэса цуеит абри зацхыа игылам ажэак имхэауеижьтеи!..»

«Нас, нас, уи ихахац ауп, алада?!»

– Хэхэрақэа харгыароуп: амелхам! Ирацэазаны амелхам! Ус
апартией аихабыреи ихадыртцоит!

«Ихэеи, уара, иаахцэаны, ихадыртцо арбану?..»

«Амелхам кэзцо абз акэзам, анапкэа роуп!»

«Иабахэа, хгэы шпакыдырхи абри иажэа тынхақэа!..»

– Иахыа хрылацэажэароуп хқытанхамца ашытыхра гэыцэс иа-
моу, цсыс иахоу азцаарақэа...

«Ее, Анцэа, хацсы штоу, урт азцаарақэа хлымхафынза иаагза!..»

– Урт хара ххы итахымхэаазеит. Цьоукуы ус ргэы иаанагоит:
Мурац ихы иааташэан, избеит, Мурац итаххан, хаизигеит, Мурац
итаххан, иахиркатцеит хэа. Мап, афызцэа, адыршегьх мап! Ари аа-

уеит хыхьтә!.. Избоуп! Инхаз арбану уажәшьта? – днарылапшит Мураҭ. – Кырантыхә, ишхаухәара!..

Атәгәыр иаҭашәаз аҭсыз еиҭш даалақыҭа-лақыҭеит Кырантыхә:
– Инхахи, иҭататәуп!

– Оо, агәташшаратәҭкыа иакәуршәеит! Уажәшьта иҭоумҭан, аиқәа ушызар!..

Иҭы еихҭома ухәартә дҭырхасит Кырантыхә. Адырөгәх иаа-рылагъежыит уи аҭкы. Амала, ҭаса, Мураҭ иаан еиҭш, уажәы, уаҭ изеилымкаауаз абыжкәа еиларымҭсеит, иара ус, инҭәыҭагәа-ааҭәыҭагәашәа ирхәәеит.

– Ижәдыруз, Мураҭ Азлия днаганы аиҳабыра адҭа анирҭо, иара ус, хьачаҭкгы наҭымҭакәа дшоурмышьтәу: азинқәа, хәаа змазам азинқәа! Ааи, ааи, шәаргы саргы хәиҳа зымчу ирымаҭоуп – изымуа, имарахәуа уааиха, баба, рхәеит, уимеигзан, хара дхарба рхәеит!.. Аа, уи иҭыҭ! Иҭшьнаҭәкыаракгы еихыр-шыны еиҭаышыҭхит Мураҭ.

Қсас, ишьтахькы иеынхыршәтшәа, иблуз ахәда ахәынҭәрақәа анпиртуаз, Кәастеи иареи рылапшқәа ааиқәшәеит – Кәастагы, аҭәардә акәымкәа, ивараҭы игылаз аҭечка ҭаҭшы дақәтәоушәа, ахәыҭәыхәыҭәра даҭын.

– Гитлер еиҭш иҭаз данҭхахарс, даҭәазәы амҭ-млашы дөххуам рхәеит!..

– Ишхаухәара, Мураҭ, изуҭҭәада абриаҭара ауаа ирықә-мақаруа? Иабатәоу убарҭ, изеиҭшроузеи дара?!. Аиашами, изеиҭәаазарызеи, маҭк угәра сызгом! – акеҭ аарылирган, дахь-тәазгы дҭагылеит Кәаста.

Игәиеанзамыз, изамҭа ҭаддыршшаазшәа даатрысит Мураҭ, иҭгы уаха изеихамқзақәа, еихыкка иаанхеит.

– Иазхоит ҭьоук рыхьзала амақарра, шәхаҭхьаны хәажәгазар, хаззаажәгаз хашәхәа! – днаҭралеит Қсасгы.

– Иабахәа, иҭалазеи?!.

– Аҭәажәаха иахҭар!..

– Ееи гыди, хәҭсуара рыҭхә!..

– Ахҭәажәарахь хәиасма, уара, шәаагыл! – аанда икыла-хаз ашәишәирбаҭ еиҭш даабатбаҭит Кырантыхә – зны Мураҭ днаихәапшит, нас – рыдгылаҭҭәа ахьтәаз ашқа...

Митәын иҭанатҭоз х-шьапык ирхакыкыаз аҭечка хәахәаҭә: иаҭрыхоз амҭаҭшь икылнарҭаҭшьааз азамҭақәа уаркалеиуа, аҭҭхь аҭыддуан, еилашуан, игәрымуан, имақаруан...

«Ишәсырбап, ишәсырбап, ишәсырбап!» – еишьтаххы-еишьтаххы ихалоз Мурат игәәг-ажәәкәагы, иңсы ахьтоу ианфәилак, еивтәхон, инапкәа ддыраргамон, иблакәа дыртиуан:

– Бзиа збаша, шәарт! – ихәеит Мурат, аңсәәаха ихәлаччо ачымазаф гәәк ихы-иңы аакаитқан, – фба-хңа шыкәса шәы́камызт... Малырхара шәшымцазгы аамдыркәа... Иаххәар хазкәызуа хаздыруам акәымзар, иара харгы ара «акьаброу» хасуамызт... Анцәа ишахәтүп абра итәоу ахацәа – азәы бахтак ишьапы тахмырст...

«Убриак акәын ирыгыз!..»

– Хаи цьюшьт!..

– Азәы ихы хәыцк алшәама!..

– Абыргцәа дарей харей хааихон, аха азә ухахь-уңыымшь ы́коуп хәа еихамхәеит, хнап ианңшылоз ахәсеибацәа ракәзаргы, рхы иалхмырңшит...

Рылаңшкәа ааикәшәеит:

«Аус ахь, аус ахь!» – ахәеит Қсас ихы-иңы.

– Кырантыхә, уцәама?! – ағыеф фәихиргеит Мурат, ихәдафы иеивтәхаз агәәг ажәәкәа рыбжак анылбааида ашьтахь.

– Иабахәа, сзырцәарызеи аенышыбыжьон...

– Нас, уцәамзар, исхәо акы аабжьамыжкәа ианцала!.. Раңхьа салацәажәар сҗахуп хшьама́ка ртәы, – фамфәкәакгы иңсы иалакны илбааидеит, – Аус акәзар, ихәибарбап! – дагыамақарт. – Азфә ззәз иан дагеит» рхәоит, еицәазо егы́кам, – харахә ртҗыхәтәа аидкыларә хәфуп!..

– Абзиа умхәо, дад Мурат!..

– Авредитлра халарцсама, нас, и́калазеи?!.

Қсас амца еишьылза ифәихкәеит.

– Нас, сара исхәо хашәымтқозар...

– Хаи, иабахәа, Муратҗеит, уара иухәо хахамтқозар, нас хәхгы агәра злаагарызеи...

– Шәаанфәс, шәаанфәс, зегь хәилзыргало ара и́коуп... Кырантыхә, уаахеишьт арахь... Аа, егырт хәркәатцып, цыңх шыхәцән, ажәхьәкәеи илалбаар ицәтәышәз а́катеи шәи фыниажәижәаба хы хәман, иахьа, шәы́бла абзиа абааит, шә-хык рфы иаины и́коуп.

– Қоҳ!..

– Хәзшәз иныс авредитлра шхаларцсах!..

– Еиҗалагахма, шәанаңьалбеит?!.

– Иаанхазгы, ртыхәа ианкны иумыргылозар, рхала изгылазом...

– Мурат, супырхагахаргыы стахым, аха ушафу изыхъязгыы ухәандаз, – уамашәаза иубаратәа иртынчны җааитит Қас.

Ари аказшәа дааикәнакит, ишытқыарыз, здақәа еимахха итәаз Кәастагы.

– Уигыы шәасхәоит, – ихы-иҗы цәытцагызмалза, абгыыц илацш аакәигеит Мурат. – Аферма аихабыра излархәо ала – иаагаз ацәагы иашыт хажәқәа... Аха! – сара сеипш шәаргыы иҗашәымшыази хәа аанарго, днарылацшит уи, – абрака нхафы ихылымтыз азәгыы хтәам – ишәахахьоума, – ажә ашыапы ахәыс ашыт хәа рхәауа?

– Сахыжәбо сааихьеит, рахәымзаргыы издыруазеи, аха исмахацт!..

– Иуахахьоума, уара Былгыа?

– Авредитлра, иуасымхәеи, авредитлра!..

– Уара, Цатала?

Цатала ихы лаиркәит.

– Былгыа! – аҗеф шарылиргеит, зычхара хыжжыз Кәаста, – уажәшәта иазхоит!.. Уара абри ажә уҗакуиҗытеи акраатцеит!..

– Хаи дадхеит, уаб сишызамзи, ана җа снейны сааит хәа аума ас җтызәзәаала узсацәажәо?!

– Саб уара дуфыазар, уахагыы дыпсааит – дыстахым!.. Мурат, ухаткы, – Мурат ишка даахьахәит Кәаста, – аматц рызу хәа унап ианыртцаз ажәлар, газас иумшыалан – урт роуп: «Ажә ашыапы ахәыс ашыуам» зхәаз, ирдыруеит иззырхәазгыы, урт роуп: «Акәты ашыыга ашыапыц итнахуеит» зхәазгыы, иказаап иззырхәазгыы... Сара ымз роуп ицуа, ара Былгыа ишихәаз еипш, «ана җа снейны» сааиҗытеи, аха жәантә еитцамкәа исахахьеит, избахьеит Қас дҗатцәыҗатцәуа дышшәышытоу: «Абаакәа, харахә ннартцәеит, абаакәа, хажәқәеи иареи еиматәам, абаакәа, ишәмахазшәа кашәымтан, абаакәа, абаакәа!..» Нас, иауеи хаблақәа зхааф, сшәазтцауеит?!. Иауеи хлымхақәа ацәа зыртахартәара?! Иауеи дызхарзра Қас?! Имацхшьома Анцсаа зхабар рзымдыруа рыцкәынцәа?!.

Ауаф иибазы иахази ракәым, ацшазатцә ада шахат дызмам амазагыы, знымзар-зны иаргамахоит рхәоит – сара шахатс самоуп Қсасы уареи атыхәтәантәи шәеицәажәара: иара игәахы цыжәжәо иузеитеихәон, атанк иафызоу ацәагы ажәқәа шыаганы ишырхысуа атәы, уара уцәазна ашы ыжәны, укьатеиах ццәаны уччон:

«Еицышьтатца, уара, еицышьтатца, пхәык нарытдаршәшәаны еицышьтатца!..»

– Ари провокациоуп!..

– Авредитлра!..

– Уеаанкыл, Мурат! – дөеихеит Қсасғы...

– Уара ахцәажәарахь хәиасма? Ианыстцойт сара абри?!

– Иантцала, иаархәо зегь акы аабжыамыжкәа иантцала... Ихаибарбап апровокация ақатцара зеипшроу!

– Уакәытц, Мурат, аихабыреи, ажәлари, аамтеи рыхызала ауаа рыршәара! Урт рыхыз хәаны хара аңсра хәпылон, урт рыхыз хәаны хара атанк хәатцахажуан, апулемиот ахы хталон, урт рыхыз ханықаны хәқәпцон!.. Иахьагы убас, иатаххар – уатцәгы!.. Аха иабақоу, сара сааижьтеи, уахгы-еынгы, абриоуп шәара шәфынтә исахауа: изымуз дахшыуеит, изымуз дыкнаххауеит, изымуз, изымуз!.. Дабақоу, уара, абри изуам хәа игылоу, зынзатцәык ибла сынташәырпши!.. Сара сакәзар – зынзатцәык, ахысыбжыкәа ааихсыгыны, сабцъар нкыдыргылары, ацәмаа аанкылары сыпсындас хәа сықан!.. Аа уажәы исыдыркыло жәбоит – ишысхәа-шысхәо, цәагык аа... слакәыз сымцар амуа саакәгылеит – свредитлуп, спровокаторуп... Аха мап, дадраа! Аиаша захьзу аиааира згаз амц акәны икәзаауа цышәымшьалан еснагы!.. еилышәкаа!.. – Қсас, исқам днахан, ицегыгы днаскыны акәакь дныкфәтәеит.

Итынчран, аизарақәа идыргәамтцхьаз сқамк афәыжбыжыгы цъара иуахауамызт. Амала, митәын иқанатцоз, ахыжыпшқа мгәамтә еипш, ацъ кәаргьатәқәа нафәкәшәо ауафбырг дзыдтәалаз атыцъ печка; цсцарта азымтцоз амца уажәы-уажәы ишътнарцон, ана-ара азамфәқәа кылқапшыаа-кылқапшыаа иаакәлон. Ари атынчра иу-задкыломызт, дыди-мацәыси рышътыхь абна инахатәало атынчра, ажәылара аламталазы, аңсра абла ихцшыло, нақ-аақ еифәтәоу аиғацәа реикәфымтра... Иуадафуп издукылаша акы, ианамузах, еиха еипшын, ипдымжәаз абомба еитцызхуа асапиорцәа ирхатәоу атынчра...

Аха, ахәтгәын афнуцқа иачыдахаз, тынчра нагза цъаргы икамлазацт:

– Дад Мурат, ухатцкы сцеит! – иззымчхәкәа ифшәаны илеиз ахарт еипш, абри атынчра абақ аалнаргеит быжътатак.

Зегь уахь инхәапшит – агылара дафын Былгьа.

– Ахәынтқар ича ыфаны хмеибашшызаргы, иаахрыхуаз быстақы хнацхауа, ф-фронтк хәрәагылан хәргы абрақа, – иеир-

тынчуан, аха ишхамынгы – ишхамымкәа, иблаамынгы – иблаа-
мымкәа, алаапк ажәзгы иузадымкыло, акы илжы дцон уи, –
аха, азәи-азәи ухахы уцьымшь ыкоуп хәа еибахамхәеит, хнапы
еикәыршаны хайцынхон, хәхыеицыңсуазгы хайцыңсуан... Ажәа
мап захьзыз азәыр ихәылшәахьазма: айхабы иихәаз, хара хзы
иуалцшьан, усқан – аңсыз еиңш хәахан, ацаблык еиңш хдагәан...
Абри ашьха хыла шәас ихәар, ххы пәеуеит хәа хаагыломызт,
шәыңан амшын шәалаңал ихәар – ххыхәхәаала хшыхпсалоу
убон... Уажәы иаабо закәызеи?! Агәакцәакреи, амцеи, амлашьреи
хрылганы хаазгаз Мурат Азлия, ихаткы сцеит, узустәада уара, дад,
убаанагеи хәа хааифагылеит, хәңсы анхалала!..

– Зегь сара исхароуп, «Амат абылра иалзгаз инапы иаңхауан»
хәа баша амала ирхәозаарым, – иееибаиркзеит Мурат.

– Ииашоуп, ииаша!..

– Хәгәра хәыңзеит!

– Хәбиңара хәхыңеит!

Иара усгы, айкәатцәеи ашкәакәеи еилафашьара рыкәзар хәа
еилафашьара зкәымкәа еилатәаз ауаа, х-гәыңкны реаршеит:
Мурат Азлия – аколнхара ахантәафы ифыңцәа, изыңхьаны аила-
тәарахь иааргаз Қсаси Кәастеи, атыхәтәаны, анахьгы, арахьгы
зәжәа алазымтцоз афымтцәа, даеакала иухәозар, – шәеисла, хыла
шәеисла, ишәиааиз сыңәагы иоуп хәа иңшуаз...

Мурат ихы Кырантыхә илымха хәымбитә инадикылан,
амикрофон еиңш акыраамта дтәцәажәон. Мурат иажәакәа
Кырантыхә игәы ишахәоз ауфашьахуаз – амаиак еиңш иаку-
ан, иңәон, ицьымшькәа зхәмаңысуаз ибла ахәаңштәалакәа,
зны, ихы ифавхәхәо рәыңеитцырхуан, нас амыдагыңцәа еиңш
реааикәадырхәуан илымхақәагы...

Мурат игәы рданы, иқышә Кырантыхә илымха ианаадихтәкьа,
дәагылеит Кырантыхә, длатәеит уажәраанза Мурат зхы ихтынто
игылаз Былгыагы.

– Аправление ачленцәа усгы шәхы жәдыруеит, – адунеи
амаа иара идыркызшәа днарылаңш-аарылаңшит Кырантыхә,
ицьымшькәагы ңеитәаңхын, илахь агәтәтәкьа инадчабла иңе-
ит – егырт, иара ус хзыңхьаны иаагаз, шәхы шәақәитүп. Шәца,
шәара ишәызкны аправление ирзбо, иаарласны ишәахауеит, –
Кырантыхә абас иажәа ркәаңы данаалгоз, ашыфхәа еиңалеит
ицьымшькәа, нас, алымкәыш аңшра иңаны, Мурат иармарахь иган
фавиртәахт.

Адырөггых, аҕаха-ҕымт ахэлаланы, еиқәышышы еиҕаакалеит Мураҕ икабинет. Икало аабар хәа иңшыз – рыхкәа шыҕацаланы итәан, Мураҕ идгылащәа – «хақан, хакоуп, хагыкәаауеит уара узы!» хәа аанарго иҕаңшуан... Қас, раңхәа, амца зтагыргәыруаз аңечка ашқа днаңшит – уи, аңсынғыери анықәкрада ус амамкәа, икаңшышыа ишны, аңдхыкәа ахылдды игылан, нас илаңш аақәиган, пшыаалашәа дшааиуаз Кәаста иҕы иааникылеит: Кәаста ихы-иҕы асы акара ишкәакәан, иара убастәкыагы ихшәаан. Қас иаразнак идырит, Кәаста ус андәылтны ацара игәы иштәмыз. Ускан Қас, акагы агәхәаа зыкзам азә иеиңш иеыкәцаны дааңшыөрччит. Уи аңшыөрчча аҕақы еиликааит Кәаста.

– Шәус бзиахааит! – дҕагылеит Қас, иңшыөрчча аҕа-аңыақәагы неины, ахыахәа Мураҕ иаңхәа: астал иықәңсеит: – «Шәхаңхәан – хааит, шәахтаым анышәхәагы-хәоит... Ишышәхәало еиңш, «ахәынҕқарра ахыала» хус шәанахәаңшлак, адырра хәшәтәзар акахап...

Азәгы рылағимтит.

Кәастагы Қасгы еишыталаны пшыаала индәылтит.

Қас аҕыхәтәаны ииҳәази, уаанза иара дзыхыази, рҕыңыгы рҕәаанагарақәа ахыекәшәази, рышыахыка инрыжыз ауаа реиҳарауык уаанза ишидыруази анаидихәыцла, маңк дааласхейт Кәаста.

Уака, акагы агәхәаа зымкышәа кәцаны идәылтдыз Қас иоуп уажәы ишыахаитха абартца иаакәхаз:

«Лажәхырца хзуны хдәылырцеит! – акәукәухәа ихәхәон ахахә хыанҕақәа зыцрахәаз игәы. – Асаби хиафрымхит – хагыаарцеит, хагыкарцеит!» – ихы шышәтихын, ашыа зҕытқьоз аңсабара днықәңшит – ашыжытәи аңсабара мсырқьаадш, уажәы, амаиқәара аҕатәаны игылан.

– Қас, Қас! – Кәаста, Қас иңштәы имхацәгыаханы даидгылан, ижәа ааникылеит.

– Егыаурым! – ихәеит Қас, ибжы хыынтыңыа. – Егыаурым, аибашырағы харшыыр, икалон анышәнапҕәкыагы хмазар!..

– Акагы хәаас икоумцан, Қас! – ижәа шыкыз нақ амардуан илағәлеит. – Хара хтәоуп хазцәдыршәо, хабжыара ибжыагыланы хдыршәоит!.. Уи сара акагы агәра згазом!..

– Иахәа ихаңхәаны хаззааргәтқьаз удыруама? – дҕааит Қас, цытк ианынаскыа.

– Санцсуа здыруазар!.. – длықәтәраан, аңсык ауп иааиг-хаз дкахарц Кәаста, Қсас днайтасны дааникылеит акәымзар. – Сааижәтеи итуа иудыруоуп, жәаха җенак даасыпхъан, афида уа-хагылароуп хәа сеиҳәеит... Азамана сҳәеит. Иумдыруеи, иҳауаз адтқаәа зеиңшраз? Ари урт ырьдыкланы иугозар – уңсыри уңсы тазари иреиғоушьои хәа ауп иаанаго... Адгьыл гәхьаазгон, сара, Қсас! Уара уғы сҳәашьа ңшзам, аха санцоз, абра сабик дынсы-жьын, убри иеиңштәкьа игәхьаазгон адгьыл. Амца халагыланы хашцо, цәағәарстак ханынхылалак, сыхәхәаза сынхиаланы, ацәмәтәа иаанархәыз анышә-хьшәашәа сагәзуан!..

– Ус икамдаз, зыңсы кәыруа зашта итамдаз!..

– Нас, сара исзеилкаауам, иабааргеи абарт ауаф игәрамгара, иабацәытцыргеи амақарра, анацәа ыркымкымны ауаа дырбара?!.

Қсас, Кәаста иажәәқәа ртак қастоит хәа иеазигуамызт, избан акәзар, иара ихатағы абарт азтәарақәа ддыргәамтцун, иқәитцон, иқәихуан ирхиҳәаара издыруамызт, рымахәқәа наирхәы-ааир-хәуан, аха изхылтцыз аңашәқәа ахьыҕоу ибомызт.

Амш асы ағытышәшәон, ңшатцәтәыкгы ичахьаза иаатцалон, илеиуаз асцырақәа харббала иршәуа ирылахәмаруан...

Қсаси Кәастеи анеиңыртцуаз, асы еиҳа аҗаргәғәахъан. Аш-кол аштахьтә, ихаразаны иаауан асы иардагәоз ахәыцқәа рышьтыбжь. Қсас ари еиҳауанатцы, иахәмарлоз асцырақәа реиңш иааины икәа рыҗәтарцсон агәыграқәа, ажәа иаша ақара икәымшәышәыз, абла разқәа ирхылтцуа ашәахәа ақара иңхоз агәыграқәа. Урт агәыграқәа сцырак ақара ишыласызггы, иаразнак инкаба ицомызт, аңша аңхьа иазыргыломызт, ашхырцәағь реиңш иқәтцәашо Қсас ишьтәз ахәыцра еиқәатцәқәа, имшәа-имырха ирҗагылон, имцәхь иаарышьтуамызт...

«Ахәыцқәа аурышьтзар акәхап!..»

Ашыкьбжьы есааира ирацәахон, Қсас игәгы маң-маң иңсасиуан:

«Рыңстазаара иеигәыргәоит!.. Иқалап рыртәацәа аky иацәдмыршәозаргы!..»

Лашңсы дныҗынгылеит – аңымшь шкәакәәқәа тарссы азы изаакыланы, алфатцә ахылззуа илеиуан уи.

«Агәы акәым, адгьыл дуззагы ңхаррада ихәартам... Ацәа аңсабара еилархха ианҗанахәалак, адгьыл, аңхара иахьызаауа иласкьаганы иатцәахуеит – адақәа ашьа ртамшәрацы, агәы аа-нымгыларц!.. Аа, уажәы, адгьыл аңхара атцәтәах иамамызтгы,

ацәа иалтцыз азиас Лашпсы цааршәха ишьтазаарын!.. Ахәыцкәа аурышьтит! Урт рыпстазаара иеигәыргъоит...Сеидроу, ашкол афы азәы акы хацәиршәоит рхәо смахацт: абри ахызала, абри алахь, ишәымтар абас, ишәымхәар абас!.. АгәаӀ ара ицкьоу, ицшьоу дача хатәрак ициуам ауафы? Аха иалоухи, дышнеиуа, цьоуки, ихыкәгыланы итажыцәо, ведрахыла ашхам тартәо рҕаархоит, атыхәтәаны, ицәа-ижыы афы хатәрас имоу зегь реиха имыжданы, ахы укыр, афы узымкуа иааимпытцохоит...

ИӀкоума абри аткыс еихау цәгьоура?! Аибашьра иӀканатцо ацәгьоуракәа зегь реиха уи иакапануеит!..

Ахәыцкәа аурышьтит! Игәыргъоит!.. Акагыы иацәмыршәакәа, акагыы цәымгас ирымтакәа ираазозар хәа сыӀкоуп... Ацкәын дсыхьзондаз. Уи уажәшьта дарпысхеит, днартәаны, зегь акакала иасхәон. Баша дсаазама?! Иара ихьаа-баа зегь ааихыхны сара сатцалар сылшозар, сара сгәырџагыы абжак аӀара сыцеиџишааит!.. Мап, мап!– иаразнак дахьхәит Қсас, – иварафы, ведрала ашхам шытцәаху изымдырузааит, ауаа зегь маалыкьцәаны ишибо даан-хааит. Ицкьзаааит агәы! Агәыцкькәа шаӀа ирацәоу аӀара адунеи-гыы цкьахоит, ацсыӀ алагаџагара мариахоит!..»

Ахәыцкәа ршыкьыбжьдахьцалак ишьхәа иӀәцало ишьтан Қсас. Ус, Ханашә дызкәыркәабаз агәеидцсала дыкәсит, хцыстақәак дырхытцит, бахчақәакгыы дыртысит, Абгызра ахәы даақәгылеит. Уажәы, наӀ-ааӀ иџнапсыргәытцакгыы ирынгылоушәа ибоит асынаӀкәа иагәылашышьы ишьтоу икьта АнӀсы. Зегь шкәакәоуп, зегь еиӀшуп, аха макьаназ имџашьацт: зыбӀа џызза унықәӀшуа ашкол, ифыхаз авулкан еиӀш алџа еитыхәхәа изхылтцуа АнӀсаа рколнхара аконтора – уажәы, Қсас Атыркьбеи Кәаста Ацьыкрбеи рус зыџнарзбауа, нас иаӀа иааӀәазмазу дача хыбрақәак, миллион шықәса раӀхьаӀа адгьыл ацәа иалтцыз хәқәак, иӀымтәаац зиақәак, атыхәтәаны – Қсас иӀсы таны дынтаӀшып хәа игәы из-заанамгоз иашӀа.

Иахьа ашьыжь, зхы атруба иџтызхыз алџа, уаӀа иаа-пымтәазакәа, икахәхәа ишџеиц иџеиуеит. Иџеиуан уи иабдуцәа рабдуцәа рхаангыы, Мкыд лымацара данахыз ашықәсқәа рзгыы, иџеиуеит иахьагыы. Қсас игәы ааӀәандахеит.

«Егьоурым! – ибызчыда ихәлашәома ухәартә, хрыжь-хрыжь даақәдсычхаит. – Еицәазгыы хариааит!» – иаштахь илбаагаз агра-пара даныланы ифөлеихеит.

Иара ус, мѳасшақә дынкыдыххылеит Қсас иѳны.

– Уаамыцкаын, икалазеи, ар уаарцома, ухәгы уқырқы илим-баари, – диѳын Мкыд, аишәа ахышытылхуаз.

– Ар уаарцозар, иуаами, аха ахаиуанқәа ушыталароуп ицәгыоу акәымзар! – Қсас ажәжәахәа аеидкылара даѳын.

– Уа ацкәын дыкоуп, амла иаиргарым, уаатәа.

– Цхәнымѳак ачыхәчар ихәзтам, тәанапык хзеикәым – акы атла икәуп, егы асы иатцоуп... Уи ацкәынгы дзыхьзарызеи.

– Аизараѳы иказ акы аахаухәар, – деитәцаахт Мкыд, мацки иа-дамхаргы дысзалаанкылозар лгәахәны.

– Ибасымхәеи, мшәан – акагы ыказамызт, иреицәа-иреиханы акагы!

– Нас, шәзамѳакәа тырчаа шәтәаны шәеихәацшуазма?!

Қсас, атак дацәыбналарц, ашырхәа ашә ах иѳынеихеит.

– Еитеихәлашәцхьзахт хәа сыкоуп Мураѳи уареи?! – Қсас игәы атәымг еицш ақыжхәа иѳаланаѳеит, аха уаха дхьамцшзакәа дындәылѳит.

Асы хиаало, абартца иѳахәмаруан.

«Уигы илцәызѳеит... «Уцхәыси уабѳари рыгәра умган» рхәоит, аха сара уи азақәым изылцәыззәз – дрыцхауп! Исхара, исхарам, сара, хышықәса, мацәак сымпыѳшәангы ашѳа иѳамшәеит, лара лхы ѳышыѳхны ажәѳан ѳѳатцмѳшзакәа, аидара хьанѳа даѳаланы дѳон... Иахьагы дысзатцымхзәт, сааижьѳеигы ссасуп, уажәы ари-гы зылзәтцдарызи!.. Мураѳ дара рзы дынцәаахәеит: аарѳаразы ақәа роур. – Мураѳ илаишыѳызшәа ргәы иабоит, идыдуа иалагар – амарѳьа, Мураѳ дгәааит рхәауеит... Нас, ацхәыс дыпцхәысми да-хьугалак, илызѳоугы цхәыс гәыми – Анцәеи сареи ажәа еимахѳит, Анцәа сиѳагылеит, синышәарцгы сгәы иѳазам хәа ласхәар дышѳакалари?!.. Мап, цәахышья амамкәа икалаанза сгәәѳы иѳәахызааит, дзатцәсдарызеи ари аидарагы!.. Ақәыпсычхәреи, алагырзи, амѳа-амыжәреи, амыцәареи ирчыдахаз илылшараны икагәышьоузеи ацхәыс!..

Ех, ушѳастаху, Қасала, абыржәы, сыгәнаха уқәымшәааит! Уѳызза уаасывагылар, снатәаны сгәалақәа уасхәар, ани, тынч-тынч, абыртқал икылхны иухәалоз уажәа кәышқәа насыхәлоупхьазар... Иуахауашәа укәндәз, Қасала, хара уахь ханца хашьтахь ииз анцәа ицәажәашьяқәа: «Абахѳа шәтәсырбаауеит!», «Азы-мшын шәхысыѳәхәалоит!», «Ахәынѳқарра шәәгаѳоуп!..»

Иахья, зхәы кәнызшьяз ахәыцы қынцыц ишизыруа еицш, стәартә дасны икабинет сдәылицеит!.. – икәа аеырхәа ацхзы

лташын, ихәда ахәынцәрақәагы аапиртит Қсас. – Сыздыруам, Қасала, абрақа иарбан хатцароу иаҭаху?! Абцар акәу, ма ичханы, иахьынзаулшо ақәдара акәу? Исахәеи, Қасала!.. Абри азакәын иахьа абра усывагылазар зыстаху!..

Сызцаауа уафы дсымам, сгәы иҭажьу ашьақәақәа зсырбаша уафы дсывагылам. Аңхәыс – дыпхәысхеит, аңкәын – дхәыццәахеит, ауаа рыбжашык ишәаны ҕыртуам. Сыздыруам, Қасала, хара хәхьынзакамыз урт иддырбаз, изыцәдыршәаз... Амала, икоуп Кәаста ифызцәагы, думдыруеи Кәаста Ацыкрба? Уи дычкәынзаны дхәцыргеит, даауеит хәагы уаф дшыкамыз, уажәааигәа хәылқазык ашта даатәлеит – иарҕабла башахеит, аха ацыр еиңш дызрыжәны, агәыр атца дкылыршәаны, аиаша иңсы ахтнитцо, адгьыл гәхьааганы дыгәкуа... Икоуп Кәаста ифызцәа... уара убжәаззеит акәымзар!..»

Шыбыжь шымхытцыцызгы, ахәлара агәы иҭоушәа, еимашәшәы икан амш. Қсас, иацы данаауаз ианитцаз ишьтыпқәа, уажәы, жьашьтак асы иқәгоушәа акәын ишеималахьаз. Уи ишграпаратқәабыз, насгьы иаанхаша мәахәастаны ишалимдаз заманалатқәа идыруан Қсас, аха иара имтан, иара ианитеит, цәқа адгьыл агәы иалганы игоу амәахәаста иақәыршәаны, иахьыашоу – ииашаны, иахьтыхәоу – итыхәаны.

«Асы, ажьашьта акәым, амшәшьта ануцаргы ианытцуеит, – деитаназхәыцхт Қсас, – иаанхоит, уажәы асы иатцоу Анңсаа хамәахәастақәа. Иахьа уафы ишибартамгы, ргәы рахатуп, адгьыл иалгоу амәахәастақәа, избан акәзар, дара зылдоу адгьыли иақәжьу аси нцырала ишеиңшым рдыруеит... Уамашәа ҳакоуп хара ауаа: азәы ишьтақәа асы изанцар – цсра иқәымкәа ихы пхәзо зымәа днатәоит – «сгәашәт!» хәа дыхәхәоит, асы зтаанза, «иқастцахьоу шәхашәмырштын!» – дақәытцуам ианызтлак ашьтахьгы, даеазәы, ихәхәага иманы амшын дхуп – иҭахуп имта-ишьта нижьыр, уигьы дыхәхәоит: «Сцәбаа рацәоуп, амшынгы зыртцааз сыпхзоуп, сгәашәт!» хәа. Исзеилкаауам сара – игәартар зтаху еиха ирацәазар қалап, ргәатара зқәу ҳаиха!..

Қсас иаңхьақа нахьхьы, амш абла цашәшәалара инадибалеит, иаразы асы млеизауашәа, ибахтцәаза игылаз гага-цәыхәак.

«Изакәызеи, аңсабара иатәзамкәа амәа иангылоу?!» – иаңьейшһан, асы пжәангы днахеит. Акыр дөеихьаны, ихы аншышьтых, уи агага еиха аңсы ахалахьан, иқәацмацуа ины-қәозшәагы ибеит. Иааирццакын, дөахьзеит.

– Атла уаха акрақазарғы уатдалозма, мышрак лақашәаша! – иқәацәқәацәуа иөеиуаз аңхәақәажыцә аңхәақа дааиасит Қсас.

– Қсас уоума? – ахәычы пышәырчча-қыиа иааимнадеит, аңхзы зытыцәтәаны илеиуаз Мшәылды ихы-иқы. Икыақыза иаартны икәз игәышпы иаларпаны, изнымкәа-өынтәымкәа икәырцәашан, аңхәақәа жыцәи иарей злейдхәалаз ашаха.

Қсас игәы уамашәатцәкы даарыцханашьеит Мшәылды, дицхраарцгы иеыназикит.

– Иатахым, Қсас, ари арыцха иахарахи! – Мшәылды ихәычпышәырчча есаира аеартбаауан. – Сара, абас ахыта аныкоу аусура еихагы бзиа избоит... Амра мыждеи схи еиматәам акәымзар... Ахақым Чанта иоуп акәымзар, уажәшьта сыбаөқәагы цытәахәхәзаарын! – Мшәылды ихылца еиөырғаны икуп, аха иқышыуам.

– Ма ухылца аауқышы, мышрак иакәшәаша! – Қсас ицәа дынтдырцсаит Мшәылды өаршәа иқыкыасаны икатәоз аңхзы.

– Ус аңхзы сылцну? – ихылца ихәда иаатишьеит уи. – Архақа итагылаз рацәак нсмыжыт, уанцатцәкы салагеит. Амш мыждагы кәтықырхасрак ауқаху...

– Хәычы-хәычы ихоугалалар...

– Ари еидароума. Ихышәаз аңхәақәа уаха ақәзамызт... Амала, ахәынацқәеи амцқәеи рацәал цәгыахейт, рыоны ахысырбгазгы ирыцхасшьоит, аха...

– Урт рыцхазшьаша дубахыо, азөақы зманы ихалоу.

– Егы умхәан, рыцсы тамы.

– Аиеи, ацсабара хәа ак қалан, изатәоугы, изатәамгы цык-цык рнаотит.

– Ирымазааит, сара амци ахәынаци рыцсы соут хәа акагы исыхәартам.

Қсас Мшәылды дцъашыаны дааиөаңшит, аха уи ихәаз ихатагы ихаштхәан.

– Буиан ауп уаөытәыөса дызматәам, – даөакашқа дниасит Мшәылды. – Иацы ашыжы, абыөөра, ашыапыштышра, азкатәара иналагаз, иаха, сара скарахан сыцәеит, ашыжы санааңшгы ишақыц иақын... Амала, абжы цейт, аха уазымцәан – ашахта ихәытақаауаз апаровоз абжы сахауашәа сгәы иабоит.

– Хажәқәа зынзагы иалгаззар акәхап?!

– Иахы, ус баша, снапы аарымысшыт ауп, ачыхәчар ирызтастцз рыхәгы иаламкысит.

Ас ишеицэажэоз, Мшэылдгы, зныкада иңсы мшыазакэа афер-
махь ихалеит. Қсас днасын, ақкэын аңхзы илцны дыкоуп, ахьта
илалоит кайцан, ар рымца еилеитеит.

– Уара амца уаахатэа, сара алашыцара исымнахаанза даеа
цытк хазгалоит, – ихэеит Қсас, Мшэылды алшатэа ихылзза
данаафнашыла.

– Уажэшьта уаха атаххарым хэа сыкоуп, Қсас. Иамукэа
амш аеарыцэгызаргы, ара ихазгылоу рыхшэара халагап...
Иаагазаргы, иабашьтахцо.

– Ус анакэха, араха сара еилсыргап, – ихэан, дындэылцит Қсас.

Асы афэйтцрацы агэы итамызт – хэдака ирхчынгылаз: ашьхақэа
иркыдхэашала илеиуашэа акэын меигзарахда ишлеиуаз. Аиашо-
уми, Қсас хэыцтастэка асы бзиа ишибозгы, маңк даацэшэеит.

«Жэларык рырахэ хнапы ианыртцеит, арахь пхэнымфак
ачыхэчар ихазтазыршэуа цхырааф дхамазам... Дхартарцгы ргэы
итазам...

Иахьа Азлия ажэлар рыгэтафэы адамыға сынтцаны соуижьит, –
апырпырхэа амца фехыст Қсас, абри анааигэалашэах, – уафыс
сымшыазакэа, алеиңш дсыткакыаны... Ацэыкэбарқэа сыхэда
итыкэкэо аатцра саваиргылеит. Саргы, исзууз бзиоуп схэан,
ауаа блала сшеибадырбоз, сзагэзагэуа сдэылцит. Ажэакгы
ахымхэаакэа, асы саханы сфызцэа рахь сааит – сфызцэа
ахаиуанқэа!.. Абарт реиңш фысымтырц сызбеит. Абартгы
рыпцтазаарафэы зныкоуп ауафы ирзиуа ишақашахатым анырхэо
– ахэызба рыхэда ианнатцеиклак! Ускан ихэаауеит, аха иааг. Сар-
гы уи амш акэхап иахьа исхэараны иказ ззынсыжьыз. Абриаткыс
еихау цэафэыгас сзыцшрызеи, улеи ихэан, сффнеицалеит, удэылт
ихэан, сдэылицеит, – иахьатэи ахтыс еиха-еиха илсуан Қсас. –
Кэаста акы ихэашазаргы иасымразеит, иаргы деихабуп ихэан
даасзыңшит. Сара сзамфа имцакны сгылан – арғы данафаслак,
арма имтаскуан!..

Уажэшьта ажэлар ирылатэахьеит: Азлия Атырқыба итэарта дас-
ны ддэылицеит!.. Хыхшыас иамоуи ари ахымзг?! Ашьа?! Уажэоуп
уи салтны санаагыла, стаацэа сызхара исымбацт, ишыстаху аеага
шытысымшыацт, ишыстаху сымтэацт-сымгылацт... Амфабжара?!»
– Қсас дааикэцэаша-ааикэцэашан, иварафэы, зуапцэа хылца
шкэакэа зхы икэцаны игылаз ақыдхса дныкэтеит.

Ахэылыхэа еимагыланы ифанауаз асы иналибааит ажэфан
акалт уи, ишэцэаны иаайкэшьшыа-аайкэшьшыазшэа, аиатэа цэа-

хәә җамҗамкәә алганы иҗан, хыхьтәи илеиуаз амра ашәахәә-наҗә-тыпқәагы ирыгғаны ианын.

Қсас ибла иаахгылеит аибашьраҗы атыхәтәантәи имш: шыала итәны иҗасҗасо ақалақь иахытны иөеиуеит атсақара ихьантоу апта еиқәатқәақәа... Дхьыдышышы, аҗенҗыр дадиааланы дылтәлеит, Қсас запхьа дхәынҗаз анемец җсхабаа... Аиашоуми, Қсас игәы итамызт уи дишыырц, аха имуит уи, Қсас уинахыс уаха азәгы димшыт... Ихәта аҗсык ауп иааигахаз – ашыжь абомба иажыз – ахәылҗазоуп данытырхыз...

Аҗныҗа гәхьааганы деилагон уи. Игәхьааигон: ихәычы, ипшәма, иқыта, дызлытыз ауаа, иара абыржәы игәы иаҗрақаланы изырҗьацырц иаҗу Мураҗ Азлиа ихәтагы. Игәхьааигон адгьыл! Ахысрақәа ааихсыгыҗыпхьаза итаххон – абомбақәа идырбгаз, атанкқәа ирҗәағәаз, ахымҗасқәа ирчалтыз ағьара дынхыла-ны, иара уаатқәа аҗәла аҗьара далагар, аха еилыҗы, рыцқәа җәаш-җәашза, ағәылтразы ишаны иҗаз аҗәла имамызт, уи атыдан икын – аҗьаз патрона хьынтыҗьқәа...

Илапш иаатҗмыршәазакәа дзыпшуа аҗәван, акалт есааи-ра итыкәкәеит. Иргғаны уи азамҗа иану анаҗьара хьәежьқәа, амшын ихыршәлоу ахьтәи мәахәаста еипш итыстысуеит. Қсас ихәтагы уи аҗәван акалт дацны аихыккара даҗуп... Амала, ашықәс аамтақәа зегь хьатны, адунеи иара назаза иартазшәа, аеиҗсхарч ишауц иауеит асы.

Қсас, аҗәван акалт илапш ааҗәганы иармарахь данаахьахә, аҗпхьзцырдды, еихәылшаауа еиқәыз амца днадибалеит Мшәылды: изқәа аҗьаҗьара раки-заки таашәо, ахьча уапа еипш ижәахырқәа иаша-иашаза - аиашареи, аҗьареи, амчи дыршанха. Қсас еиҗагы ипсы ааилалан, арахә ахьтакыз ашҗа иҗынеихеит.

Абоура ашә дшынхытыз, Буиани иареи рылапшқәа ааиқә-шәеит уи уахыки-җенаки инеипынкыланы иахьыҗыуаз аҗәхап – ашыақәыгәғәара халазшәа, аблақәа иаарҗькәыршаны иҗапшыын. Даннавала, аҗәа җахьыбзаа-җахьыбзаан, адырдырхәагы иааз-қәаршәшәеит, алада иавтаҗәахыз аҗапшырагы җәырганы иөеиҗапшит.

Уи, арахә ртып иқәцаны данаадәылтц, аҗәван җәыхажьыхо аеиылыргара иаҗын, еимашәшәгы алашыҗара иалагахьан.

Қсас иҗьеишыеит ашә данаахытц иибаз: абригадир җаҗала, заа ииҗәиахьаз изамҗақәа уаркалеиуа, уажьы изқәа амца-шыра иаҗазаны, аеҗәа дыеҗәатәан, Мшәылды дыҗазамызт.

– Бзиала уаабейт, Ча́тала! – аңсшәа ихәеит Қсас, Ча́тала Акшбеи иареи иахьа Мура́т икабинет ағы ишеидтәалазгы, – уахзаазгеи ауағы ицыгәпсы дәылган ианизкамыршәуа аамтазы?

– Ацыгәпсы уафымсуазар, ацыгәпсы аңхьагы укадыршәуеит...

«Уша́кәйтра, ухы акәапеира иамафәуп! – иаатеихәеит Қсас игәы, – иахьантәарак, Ө-жәык ирытцоу ахәыс еиңш ублақәа тызза утәаны уҳахәапшуан, фәтуамызт!...»

– Аңшқа хиасасуам!..

Қсас игәы җеилаңшы-җеилаңшит – кәастҕак ааеҳәңаны, ихәдаңьал амца җалирддыргы цәҗа имбеит, аха иқыңқыңыуаз инапқәа мчыла иааикәикит.

– ШәыӨ ихәар хәфәроуп, шәиа ихәар, хиароуп, шәыңа ихәар – хәфәроуп!..

Амца дыеҳәатәазшәа деилшаауа, дааиасын даатәеит Қсасгы.

«Убыжәла-убыжәла, ужәахыр икәу аетәакәа дәеак зларыцуташа узгахыр убап».

– Саргы сыхәчим-сымчим, абра сарханы сзаишьтырыз, уа уаныҕаз инауеихәар, – Ча́тала амцахь деиҕаахьахәын, дөышьтҕраар иҕахушәа имтәыжәақәа еиҕааирхахат.

Ча́тала иажәа Мура́т избахә налеиҕацҕхьаза, аеыөхәа Қсас игәы дәеа хәра фыцк җанылон... Иҕахын, иахьатәи агәаҕқәа зегь, Ча́тала афымтзәа ихигар, ңахьа ишизбаз еиңш ихәда амца али-мырддыргы, зейҕашьа изымукәа диацәхар, Мура́т иандәылицоз зҕы азы таҕәаны итәаз иҗызцәеи иареи закәқәоу иеихәар, аха мчылатәкьа иеиҕажеит Қсас... Арахь, имцаңшь-лөаха еилабылуа акәастҕақәа дрылажыушәа дбылуеит уи, зажәа зыхәлахах Ча́тала ишҕагы днаңшуеит.

Уамашәа иубаша, изаҕаразаалак гызмаларак аным Ча́тала ихы-иҕы, уи цкәоуп, иҕынчуп, аңымца иахылтцуа ашәахәақәа ир-шыышьуеит, ихәынгаршьом...

Абцәар иаткакыз агәыбжынацәа еиңш ихәаны иҕаз Қсас, абри, цәара маңзак ңахҕсык иланатцоит, дарҕсасиуеит, гәыҕра таамаақәак игәағы ицәырнагоит. Аха ус ега иҕазаргы, адырөегьых ихәғы изаагом Ча́тала иахьатәи иҕазшьа.

– Нас ибзиоуп урт зегь, аха иахьа лажәхырңа хзуны Мура́т хандәылицоз зақәфумти, Ча́тала?! Диашазма Мура́т Азлия? Диашазар, уажә иухәо узырхәо арбану – ачын, ашәаргәындара, ма хәра иахзымдыруа дәеак шәытцоу?! Егьырт хәркәатң, уара Ча́тала, абахта утәартә ацәа ахнаххьеит, аибашьра акәзар, ақыр-

ҕы укылсхьеит... Мурат дызлахзымдыруа акагы ыказам: хаамта ааианза, аудардын сапыцс дацагылан, айбашьрахь ханцоз, ицатца ашыла алатата алоурыца дытатэан... Ханааи, Мурат Анцэа итыц ааникылахьан, ашьауардынқатқьагы Мурат ицэшэаны, Анцсы иахыцрааны ацара иакэытцхьан. Излакалеи?! Азы шыцэаз ибама Мурат? Иикузеи Мурат Цаталараа шэызлаиршэаша?!

– Даушла хиршэоит... Апапцэагы, ахэацэацэагы хгэы цыр-цэахьан, Анцэа иахамхэозар шэымбари, ижэымур ацсцэаха хипхэоит, иацы ашацэеи хареи хайцэажэон... – дакэытырц игэы итазамызт Цаталагы.

– Нас иахьа шэфы азы татэаны шэызтэази? – ишитыхзамыз, хылхрак еипш ицхьазо ифаилирфааит Қсас.

– Иалти шэара ишэхэаз?

– Акагы алымтызааит, аха уиала сышуафу, сыцсы штоу, айбашьрафы срымшыкэа сшааз схэеит!

– Егьа унацап, ушуафу, уцсы штоу, айбашьрафы ушырымшыыз узхэазар, – адырфегьх изқэа амца иеирханы деицаатэеит Цатала. – Уртқэа уара уацхьа изхэазгы хакэоуп, аха рацхьа – «имп» хирбеит, иудыруоу «имп» захьзу? – Цатала инацэхыц ду ркэефны Қсас иирбеит. – Ашьтахь атацкэым рацэаны хцышэ иладикылеит... Егьырт сыздыруам, аха сара уи абахтаффы шахшэшэоз сахэит. Уаагы ханаанымгыла ауп, абахтахь хирцшуа даналагаз!..

– Нас, шэабцэарқэа наганы, ахэхэа-гыгьахэа иацхьа илкашэыжыт?

– Ус акэхоит.

Цафкантэ икахэхэа ифеиуаз амцабз зегь зықатцэашоз акэастта ду ахы хжэан, ахэда акэшэаны илталейт ацыцхьгы фрыбжыаццейт Қсаси Чаталеи.

Чатала, ицламхэа иатаргэаз инапсыргэытацкэа ихы рынтцаны, дынкахэыцуа дтэан.

– Хус жэызбазар акэхап, нас? – цытк анаабжыыс дцааит Қсас, Чатала итэашьа игэы аарцшааны.

– Шэус зызбашаз избахьан, хара апап идикэан иеипш «нарс» ххэоит акэымзар.

– Нас? – Мурат икнытэ шыауғак дазцшын Қсас.

– Игэы иархаз агэағ атэы сызуахэом, амала, уатэы ашара уац-гыланы Ага умцар фамлоны иудуп... Саат дузцшуп... Хколнхара планла иаду ахэша алагалатэуп.

Ари еихагы деиланаршәеит Қасас – зыхәда зкәашәаны илеи-хъаз акәастҭа ахы еиҭаҭахагыланы, амца иааеҳәыт, иқәаҭмауа иара ишҭа аҭаанахазшәагы ибеит азыназ:

– Иабантәааго ахәша иалаагало, Агаа рыжәкәа рхъара халагома хыхълеиуа?

– Уи атәы сара исазхәода, ибухгалтери иареи ирдыруазар акәхап, – Қатала дцарцгы дҭагылеит. – Кәаста иҭгы сыҭ кыдгылароуп. Уигы афида дахаиргылеит. Уатәы ашыжә ауаа иманы ау-сура дтымтыр, ишихәауала, ашәуа иҭы еиҭш ихы хитәоит... Сыздырам, афидажәла асаҭы илеимтҭозар, дгыл ацәаара убазом...

Қатала Қасас иеимхәеит, дара анца ашәтахъ, Мураҭ саатнаҭык дызҭыз имақаррақәа: «Иифахъоу харахә рыхәшхәбзара ишә-тәаны иҭысхып!..», «Амчра аҭагылашә зеиҭшроу исырбап!..», «Сыҭсы тазар, иҭкәыни иареи еибасыраазарым, ихырқәақәо абахтә ашә иласыртәап!..»

– Уаанҭасишъ, Қатала, уажәшәта усгы ихәлеит, хшык узсыр-цоит, ахытагы улнамцари! – уажәыраанза акәастҭа иазытрысуаз Қасас, уажәы, игәы хьаҭссаны дцәажәон.

– Ахыта халзцалак ҭалоит – царак, уаткак, аха абри иҳалалаз ашәара халзцо арбану сыздыруам, – еидара дук датцоушә, деитаҭәҭәа дындәылтцит Қатала.

Қасас уаха уи даламцәажәеит, аха Қатала данааиз аиҳа дласны, дуаҭны, дзатцәымкәа ихы ибон уажәы.

Аиатцәа тәа ҭҭыхақәа ззааҭсалаз ажәҭан зыжә акалт, игәыршышгаз бамба ҭшқала иаакәыршаны ихырчан, урытәпшыр угәы шытытуан, мацкгы ишәаны иаазызон, инеибынеиҭшха иҭәашккараза, зхы ажәҭан ықәтцаны, ибаҭә-баҭәза адгыл иқә-гылаз ашәхақәа.

Қатала данцоуп, Мшәылды иҭамзаара еихагы иангәхәааигаз Қасас:

«Дабаци ари ианыхәла? – иааицәымыҭхан, ас иқәгаз ашәтәкәа дырхыланы иҭынеихеит. Аха, хара дымцацкәа, адырҭегых асы инықәибааит, икылыкәаео амарда иаҭаланы иҭеиуаз ҭхәаҭәа-жыцәк. – Уеатцоушәуама Анцәа ииныхәаша! – уахы иҭынеихеит. – Анахы ахылаҭара дабаҭанәагәи, насгы иара асыҭамгылах шынкыдхалазгы иҭоупеи!..»

– Уа уҭаз, Қасала, уа, арахы уҭало иҭазам! – Мшәылды ибжыы ҭаиргеит.

Аха Қасала даанымгылеит, ма шытақәак изалздап ҕаитқан, аса-бахара иағыз асы шытырббы дылталеит.

– Уаха уаақәытдыр, ари ацаагы умбазои!

– Ацаа еихагы исзеигьуп, амра мыждеи схи еимағам акәымзар, – апаровоз еипштәкьа афақь ихкьа дцон Мшәылды. – Чанта иакәымзар, уажәшәта сыбағкәа цытәахахьазаарын!..

– Мақк саауцхраап! – дивагьежьюеит Қсас. – сжьаны уцеит!..

– Ари еидароума! Амра аншу ауп акәымзар... Чанта ихаткы сцалар сыхәтоуп – иара имшалоуп адәы сшықәу!.. Уажәы, ақсы дзыргыло хәшәык ақатцара дағуп, рхәоит...

– Уи қалонда! – Мшәылды игәы нирхар итаһымызт Қсас.

– Иқалар саргы истахуп, аха...

– Нас аха зацуи?

– Ақстазаара зыхәтоугы изыхәтамгы адырғегьх адунеи еитәнеицықәлахуеит...

– Чанта иеипш икоу ахақым ус ҕаитцарым – ақстазаара зықәнагоу ихәо, изықәнагам имыхәо акәхап дызғу ахәшә шықәаитцә?!

– Саргы убас сгәы иаанагоит. Мап анакәха, Акьынҕаа Дикран ипсы теитцозар иагыҕаимцааит!..

АЦӘҚӘА ЕИБАШЬРА ИРҒАЗОМЫЗТ

Ашәкәығьы Бида Ажәанба Анқсаа даныртаз ашытаһы мызк-гы цкьа иаамтыцкәа, ҕенак, Ладгы Зыкәыргы Агақа ацара рықәшәеит.

– Уатәы Ага ицатәуп, – ихәеит ажәабатәи акласс анапхгаы Али Гьд-иңа, асабша ашыжь, икада-икамыда хәа рсиа даңханы данаалга. – Ишыжәбо, еихада абна паңқоит хәа хәғуп, ғбақәагы ххы ғрылыхәхәо хрылатәоуп, араһы, атцарашықәс абжеихарак халгеит... Рцағашәкәқәак амхны ишытоуп, иаагатәуп.

Ақкәынцәа зегь рыгәкәа аахтыхытит – ицар цәгьа изымбаз рхыпхьазара еихан... Азғабцәа тынчын, избанзар, ацара шыруа-лымз рдыруан.

– Иахашьтрыда?

– Лад! – иаалғьытқьеит зғабк, изыхкьаз здырхуада, дқаңшь-шьзәгы дҕеибакит.

– Саргыы ус сгэы иаанагоит, – иҥаңшыһаз азҕаб даал-
пырагылашэа, деитанрылаңшит Али Гыд-иҥа. – Амала, ижэым-
дыруеи, агэыр араһэыц атхымкэа акгыы ишматэам?..

– Зыкэыр!..

Азҕабцэа ракэын ицашаз алзхуаз, аҕкэынцэа, ҺаҺыз зҺэа-
рыдашэ Һэа иҥшны итэан. Уиакэхеит:

АтҺаракэа ирҺычаз асыеытмыткэа алабз еиҥш иаацэаакҺыан,
Ладгыы Зыкэыргыы Ага иналаҥшуа АлаҺаш аҺэы ианаакэгылоз.

Амшың иатцэала зкалт хырчаз ақалақ хэычы, икказа ирц-
Һыз аласацэыхэа акэын изеиҥшраз, ацара иацэаашэо, ихаббала
иахылтны иөеиуаз анакэа. Азы атцака иеырбо аҥкыш ҥсыз еиҥш,
зны агэытца кэашшза уныцанарҥшуан ақалақ, дача зныхгы,
азкэа еиыгҥраа: византиатэи акыц кәҥшыы, каспиатэи ашифер
хэаҥштэала, уралтэи ацинк шкэакэа гэыбаатэи ашэтэ кауар...

Шака иҥроузеи ақалақ ахыб! Шыжыы инаркны ацэа
иааимнахаанза иқалақ атзамцкэа ибла ишхгылоу еиҥш ахыб
ибозтҥы ақалақуаф, хымҥада, ихы кны акэыкэуҺэа дыҺэҺэон...
Аха абла иамбо акара агэы дачаакы алазозаарым!..

Ақалақ хэычы еиеырбарц рызбеит аҕкэынцэаггы: алача-
шэа еиҥш уажэы-уажэы инарҥырҺыаны аҺэкэа инарывцдало,
абнакэа инырцэыцдала-аарцэыцдало илеиуаз Лашҥсгыы, уажэы
иааин, рымца ааихтэаны, раҥҺа иаагылеит. АҺата цэаакымзар,
атцэтэаҺэа аҥхзы нканаҺыон уҺэартэ иаашкын, иагкэанда-
шышыран Лашҥсы. Аҕкэынцэа ныҕеҥынғылан, ирыцны иааз
рызгэакыа өарҕатэа-өарҕатэо, рҕы, рнапы рызэзэеит, рыма-
тэакэа дрыцкэеит, рзеиҥш саркыа-гэеж хэычы, аҕешарххоз, аҺаца
ашыапы инандыршэан, ианҥшыло, рыхкэа рхэеит, рыҕымшыкэа
ыкэдырҥшеит...

Лашҥсы ацэкэырҥакэа ирывагыланы, аҥстазаара акаратцкыа
ихааз азынмра ашэаҺэакэа ирыцны, аихамца иавсит, нас дара
цҺақы икэсит, Лашҥсы уи ацҺа иатцсит, адырөеггых еиҥылеит:

– Бзиала, Лашҥсы!

– Бзиала, сычкэынцэа!

Зыхцэышла кыларуа илеиуаз Лашҥсы ацэкэырҥакэеи
инеиөеиуа уака иҥшыз амшың ацэкэырҥа иатцэакэеи ааи-
гэыдибаҺэаҺэалеит, аҕкэынцэаггы, рыҥсы зланы бзиа ирбоз акы
амшың ирцэташэазшэа, рыгэкэа хыуҺуа, рыцэкэырҥа гэакыкэа
лбааздаз амшың рылаҥш аакэыргеит.

Ақалақь шҕыхарыз иҕыхахьан, аха макьаназ акаҕран азам-
ѡақәа кылшәытаан, аласкәыгә иахахаз аласа ҕытқәа реипш, анакә
еихьыжәеикәыжәқәагы ана-ара ихшьын, агәилшәтқәа рпышә
азаза ықәымбацыт, ацшагы аҕааффы ахын, ажәакала, ауаа
змырцәоз калазаргы, ацсабара атәала макьаназы ишыжьын.

– Зыкәыр, иуахауоу ақалақь аффы?

– Афѡакәым, агәеисыбжыгы!

– Сара, абри аффы спынҕа ишаатаслак, ақыҕа гәхьааганы сгәы
амца хьухьуа иньҕалоит.

– Ус анакәха, уара узы Анҕсы институтк ргылатәуп.

– Хара хҕы аинститут акәым, арахә рхы назцаркшаз хыбрак
ҕеины ирызмыргылеит, игылазгы, жәаха абҕа асы лақәығәҕәан,
иҕаҕцәаны илеиланажыт.

– Арахә?!

– Урт амра ацәытпыҕара псыпшәымас ирзыкалеит – зык
ржәып хәа иахьынҕәылырцаз иакәшәеит.

– Мап анакәха?..

– Мап анакәха – Буиан иацәынхазгы иаарылгон.

– Жәыжәлас иахнаркыз егыҕам, аха ари азынразы кәац
хәычык хҕанатҕеит Буиан.

– Аапынразгы ухаҕыцқәа хла!..

– Изықарымгои иара наҕ!

– Уи ахьихәаз азами, жәаха бабеи Мураҕи цәгыала изеилыргаз.

– Иееигәышьам урт ахьеивҕанагалаз!

– Избоит иахьакәым аҕы ишкылсуа, аха сара урт рыбжьара
исымчгәышьои акәымзар... «Аамҕа уаҕоуп, азакәан уаҕагылоуп!..
Иусырбап саб сиҕазар, иусырбап сан слыхшазар!..» – Амақарра,
ѡ-ажәак рыбжьара амақарра!.. Бабагы саангылап хәа игәы
иҕазам.

– Лад!

– Ыы? – ҕааитит Лад, ихәыцра гәазызарақәа дышрылаз.

– Шака шықәса ухыҕри уара?

Лад иҕыашьаны Зыкәыр дааиҕаҕшит.

– Иҕьоумшьазан, уеизгы-уеизгы?

– Жәибжь, нас?

– Насх, жәибжь шықәса раахыс зынзатҕык иадамхаргы,
напшыхәакә акәзаргы, «аамҕа иаҕоу, азакәан иаҕагылоу» хәа
азәыр дубахьоу?

– Мап, аҕсәаха дызбахьазар иаргы дызбахьеит!

- Нас, урт ажәәкәә җәнак шаҗантә иуахауеи?
- Ианейтоу шәынтә!
- Исеилкаауам!
- Иара саргы!..

Изгәылчәауаз аҗта быбышкәә рҗы рыҗедырпхазшәә, ахаацәә рхыкәкәаны, цхапсататас аҗсабара иналапсо иаиуан азынмра ашәәхәә гәыккәә. Урт ашәәхәәкәә рзы иаартын ақалақ ашәкәә зегь, урт ашәәхәәкәә рзы иштьыхын аҗардакәә, ирымтҗакын азқәәкәә, агәкәә... Ашәәхәәкәәгы иршәтомызт рхы – рнапсыргәытца пха кәымшәышәкәә рыла иршышыуеит неифымхрада зегьы: ашнхыбкәә, азыршәга трубақәә, акасап изкәә ақьякәара, атыпха лгәыпшқа, ахәаша иҗаршәу асцәәкәә, зыхәда хәәхәәза адгьыл ацәә ишәлтцыз ашәтыц... Рхәы-ржыы қақаз а еилагылоит зегь, аҗсы зхам аҗсы рханаттоит, псык зхоу шә-псык рзацнаттоит... Ицегьгы, ицегьгы! Аха иааг, – азын-мрагы аҗсабара еипш икуп!..

Ақалақ хәычы Ага, абақкәә еиҗыршәшәаны ацәә иҗанапсоит, иаақәымтзакәә иҗыжуа, агәтәтәкәә иалаланы инеиуа ауардын.

– Хаи, алымтырхәыра, асапын уазрыцхан, аха уацкәатакгы цыара иуцыхамшәәзеи?!.

– Хгәы азга җәнатәеит, шәәнафәалбеит!..

– Умшала уца хәә иазхәашазгы уаха дҗамлеит. – Цыоуки рлымхақәә ркуан, даҗа цыоукихгы, уанза рнапы анеиха разомызт азы рыбақкәә неихадыргәгәон.

Амҗбылфшә аулица ианыршәшәала, ишҗыжц иҗыжуан ауардын... Ацә еихиаақәә – ртәышә шкәәкәә еилпхаа дукәә ашәжәшәы псыцәгә дреилахартә, улапш уцәам иануп хәә акасап изызиаухәаша ацә еихиаақәә аҗахәан уи ауардын.

Избан ақәзар – ацәкәә аибашыра иргазомызт, ахкаарақәеи аҗтрақәеи дара иртәын, насгы ирхаштхәан ргәы зрейцүау ахатца ибжыы, амацәыс еипш рлымха ашәтаҗы иҗыртыруаз уи иҗын...

Агәтынчра, ақяфура!.. Рцыхәә ашәта иататәоу аламт еипшгы импхәазакәә инаргоит уи ауардын. Атәышә еилпхаа дукәә ихы шәрбжхәхәо рыхәда дықәтәоуп, ауардын аҗыжбжыы злымха цнахыз чкәына хышхәычык. Уи иблақкәә пәгыоуп, ашәишәи-кәтаҗ еипш акан хәышәблы зҗықәтәта икоу иҗынца ажәшән цнапсәауеит. Дпәгыоуп, избан ақәзар ивсны инеиуа ауаа зегь реиха дхаракуп, дпәгыоуп, избан ақәзар абарт ацә еихиаақәә, иаақәымтзакәә ашәә изызхәо ауардын, иақәгылоу акалатқкәә,

иаха цхагәтаны инижьыз аоны зегь-зегь иара ацшәымас дры-моуп!..

«Пшьаала, нан, срыцхауп!» – уажәы-уажәы, игәыкыцәыкуа даа-имырдоит ан лыблакәа.

Ан ауардын ацхьа дгылоуп: ашәикәатцәа лыхькәкәаны икатәоит.

«Абри сан еснагь сыцшқоу цылышьоит: «Аа, укахап!.. Дида, дида, ахьта!.. Нан, нан амла!». Сара сакәзами, мшәан, иацы азлагарафәы ицаны, аатцәа азна ашыла лаганы иаазгаз, сара сакәзами, нас, иаха ацәкәа рышьхәа икәыртәианы итазхәаз, сара счын акәзами, уажәгы урт гәрас ирфәу?! «Аа, нан, срыцхауп, аа, нан, аа, нан!..» Ицхасшьоит ауаа иахьрахауа!..»

«Нан, срыцхауп, анахь фтамбилк абжыы гошәагы сахауеит!..»

«Дихеит!..»

– Сапынқырак сымазар сеигзомызт, рыцха, алыреи ачарти нибартәеит! – ихәеит Лад, ауардын ианнавала.

– Алыреи ачарти ракәым, аха ауардыни ақалакьуаи роуп инибартәаз, – уцши, шака лымха цыгәу, шака бла хәуу убап.

– Алымхақәа зыцыгәуу здыруеит, аха аблақәа зыхкьаз ауп ис-зымдырыз?

– Аблоуп агәы зырбыжкуа, уи иамбаз зегь алазоит агәы.

– Уара излоухәуу ала, аблақәа ыкамзар, агәы ахаангы иажәзомызт?

– Агәра ганы сыкоуп.

«Шәныкәала, шәныкәала, шыпыла шәынцәытцаххуа шәныкәала!» – аканқәа зыкәпсаз ахәыцы ипынтда ацтақәа афәхәуан.

– Срыцхауп, пшьаала, анахь фтамбилк абжыы гошәагы сахауеит!..

– Иабахәа, дихеит!..

– Уац кьатакгы цыра иуцыхьамшәазеи!..

– Хгәы атцга фнатәеит!..

– Иара ацъармыкьагы шәаны инаскьама, амшын атцалааит!..

Ацъармыкьа ауардын иацәшәо избыхадаз – уиакәым, мызкаа-хыс, аблақәа алагырыз ртыкәкәо игылоуп ацъармыкь, – ари, ақытеи ақалакы ирыбжахаз асы иаанамышьтыз ауардынқәа гәхьааганы.

Мап, ацъармыкьа заманалатцәкьа иадыруеит ацърыц ац ада дәеакгы ишфамло.

Иахьа уамашәатцәкьа илахфыхуп ацъармыкьа: икьуа агәашә италоит ауардынқәа, акалатқәа, аатцәакәа, урт иаарыцрымшәазо ирышьтоуп ақалакьуаа ршәыра тацәкәа.

– Шака?

– Жәба, дад, жәба! – аб қаимбарах атәыџақәа реипш еикәшьшьа икоу инацәкыарақәа џышьтихит ауаџбырг.

– Ушьацәкыарақәагы адумкыло! – ллымха ашьаџағынза иназоит инеитцшьшьыз лқышәгәынамзақәа.

Аеыпқәа амца џаихкәеит ауаџбырг: ихы лаиркәын, ажә аз еипш иџцәаны икарыжхъаз ишьап цагәақәа днарзыпшит, нас, ахауағы иаанхаз инапы шышьақәа, атцыхәтәаны, дачәзә ишка ииасхъаз апқәыс...

Ацъырмыкыағы зегь лахәыџахәны иаакалеит, ауаџбырг шыацәкыарада илапхъа: аџабиақәа, амч ду еиџаажәжәоз аиха цәыббылқәа, нас акаскақәа, акаскақәа, апсыбаџ шыахәарқәа еихыршыны изну акаскақәа, абзырбзан хы тылашьцаақәа... Урт зегь ирылууааны, рмыркыцъы-цыхәа еиџкақәа рыла ахауа пырффо рџаархеит ага иминақәа, ашьтахь, зыпцтбара уадаџханы икыцқыцъуаз иара итанк, агоспиталь атзамц шкәакәақәа, зыбжа џацәыз аимаа цыркыақәа...

Апқәыс днеиуеит ацъырмыкыа еимгәхәо:

– Шака?

– Ааба!

– Уаб ихә, уаб!..

Амца џеихцциауеит заб изы ашәкәы еикәатцәа заухоу ацкәын.

– Шака?

– Жәба, нан, жәба!..

– Аџныка ибгар, иршышьны ибфап!..

– Афара анылхәа, уааи акы хнацхап, Зыкәыр, – ихәеит Лад.

– Шака иацсоузеи, ди, бцатмгәл?

– Изыпсоу егыикам, аха џажәа маат искуеит, нан!

– Бара бхырцәы?

Ахырцәы зтиуаз азгаб еикәа хәыцы дкапшьшьза дџеибакит.

– Уи лхырцәы амахәйд иалхуп азы дыпхашъаны ахә лхәом, нан, – лыбжыны нытцакзаны даалхашшааит амгәл зтиуаз апқәыс.

– Зегь акоуми, мшәан, ахш ахатагы циаауми излытцуа, – азгаб хәыцы дрыцхашъаны, жәба-жәба маат ныкәипсан, акы акәымкәа џ-банкакгы даарыхеит Лад...

Ацкәынцәа шгәыгуаз акәымкәа, арцага шәкәқәа рацәаны гатәыс ирыкәшәеит, рыжәџақәа ашьа рташәны ауп, Шыибгеи дареи еикәшәараны иахыиказ амашына астанциағынза ишнаргаз.

Амра анылхыхәхәа нахыс, амш март афәы ахшәшәа афеанахеит. Ашыжьтәи ашәахәа хаакәа инырпырагыланы иаан-кыло, ибылга-чылго ажәван иатцан аисберг цта цәыхәа дукәа. Зны урт, ажәван зегь дара ирымгар ихәшәымкәа, рхыцхьазара рацәахон – ускан, ацсабара алахь ааикәпатон, иааикәылон ауаа-гыы рыгә-рылахь: даҭа зныхгы, зхы-зфы таркәахарц иафыз амра нарыцрасны ифыкәыблаа иагазшәа иаанцәон – ускан ацсабара акарахәа иааихшәон, иааимшәон ауаа рыгәкәагы. Амра иатахын ауафы инагзаны даргәыргьар, ацтакәа иртахын дара реипш иар-гыы еснагь игәы-илахь еикәызар...

Амш хьахәхьача агәрагара ццәызыз ауаа еишьтагыланы, рхатцкы кеибамыршәуа, ахәынацкәа кыдланы ирфазшәа зытзамцкәа цәыгыгьа икәз амашына астанциа ифналон.

Уахь илеиуан ццара хыцхьау – абзиабареи ацшзареи зхы-зәафы икьацахьау, аха макьаназ агәыгра зыцмәызыц атыцхьацәа; зтәымта итагылоу – зыблакәа абзиабареи, ацшзареи, агәыгреи рыла итәу атыцхьацәа; ашәарыцаф ицба зкыз, аха дахьыкәтәкьау цкьа иззымдыруа ашьабста шыапхыш иафызоу азгәбцәа хәыцкәа...

Уахь ифналон ахацәагы: ашьнелзырз ацштәы змоу, змагра змака иавцәу, ма атахмада нанамга, ианамузахгы – ахш мацара зцышә икәку Лади Зыкәыри рфызцәа... Ахш мацара! Ирызтадаз ахацәа ашьеи ахши?!

Аха зегь акакәын, иеырбон атыцхьацәа, иеырбон атыцхьацәа, иеырбон ант ашьабста шыапхыш хәыцкәагы:

«Ахеиҭкаара ҭеырбара иатәым!» – рхы алафырхуан рацхьатәикәа.

«Хәцәа тынчым, ишцәаури?!» – ашәч зәалазаны итәу ардәынакәа реипш ихәытхәытәуан абжьаратәкәа.

«Иабагеи, мшәан?!» – аапын абжы ахьгаз еилыркаар ртахын ашьабста шыапхышкәа.

Иеырбон ахацәагы, дара ртәала – хататцас, абарацәа иаладырпшыз икәзшыақәа рытаны... Ацстазаара хәахәачахәан, аха ишымызт, ацта-аисбергкәа былгьачылго ажәван иатцан, аха амрагы харакзаны ишкыдц икыдын!..

– Шыыбга хәижьазароуп уаха ара ацхьара анхәкәшәаз.

– Хара хәижьаргы, Али Гыд-ица дижьарызма?

– Уи иеиҳәаз игәалашәоит хәа укоу – ацша дақәтәоуп!

– Амашына дақәтәаз цысымшыази!.. Заагарахап – ацтақәа лбааны, амшын реахарбабаны ихтәалан, амрагы, ашәахәа напы фыз дукәа ацсабара икәшыа агәыкәтцара иафын.

Ацкæынцæа æдæылтцын, рышæкæфæхæарақæа кæакык афы
инышьтатцаны, амра рæатаны иаагылеит.

Адæахыггы аеырбацæа рацæан:

– Дыбдыруама, бара, абни?

– Баагылшьт, Фылдышь хлазтаап!

Игæеитейт иарггы:

– Икылнаркъазейт хамра! – ишьнел гæаа даагæылшæан,
инацæхыцқæа имака къакъа илавтаццаны, изара кала ааиреейт
аибашьфы.

Дыхæны доурыжытзаап.

– Зашта дтало илыбаргузеи!

«Баба дыкам, – игæы хыдшышы дыпшуан Зыкæыр, – атцеф
иташæаз ахахæ еипш дынзаакæкæала дцейт. Сара ацша сақетæоуп,
исхызгойт, аха сан лоуп зыцстазаара зынза изыз!..»

– Зыкæыр!

Аеырбара акны иагоз аибашьфы илацш ааикæганы, Лад
дааифацшит Зыкæыр.

– Уара, абри Агеи Акæеи ирыбжыоу амашынақæа бжыырхны
удыруама?

– Изухæеи, Акæака уцар утахума?

– Мап, аха уахынтæ иаар зтаху азæ дкаларггы иудыруаз!

– Аа! – Лад игæы итыхоз идырт Зыкæыр, иара ихатæ ускантæкъа
деитцаргæа дызкыз ахæа ихы-ифы ианмырпшкæа дагъаачейт.

Рыбгах инанамго, азыцæа аацсақæа реипш рыхæдақæа
тхæаны, кæартæра-кæартæра еифышæшæо ииасит аидарашьтыхга
машынақæак, аеуац карппы, амæа агæтатæкъа ианыршæланы ице-
ит еыуардынкгы. Амраггы мац-мац иласкьоит, аха дыкам Шыбга,
икам аегыла еипш игылахъоу, аха иршæаны мчыла икейцо има-
шына...

– Гæыргъæфæаша, Лад! – Зыкæыр ибжыы хышæаза, аарла Лад
илымха ашьтафы иаагейт.

Акæа амæа илацш инытцшæан, цшыаалашæа ихы ааирхæит Лад,
аха иаразнак игæы нтахан, иблақæаггы ацпхæ ырытдыдтит.

Есма дааиуан, дырзааигæазахахъан, ацта цаафæыха зцыртцыз
амра ашæахæақæа реиха ихаан лпышæырчча, игæыкытцæыкуан
афæихпхъара зæаззырмазеиуаз лпышæқæа, иуазыруан гарта зма-
мыз лнапқæа...

Есма дааиуан, дааигæазахахъан – ахъхъа-хъхъахæа ажæа-
нахътæ илеиз ахътæи мардуан дацыршæаны адгъыл днықæдалаз-

шәә, Лад иблақәә, акаҫран хьшәашәә, акаҫран шәыта ишараапсаз лдыруазшәә, амца зтагыежыуа абылра иафыз Лад игәы лырцәарц мацаразы дшоушәә!..

– Бзиала баабейт, Есма!

Ифыза Зыкәыр ибжыы аарлашәоуп ишиахаз Лад.

– Бзиала баабейт! – дқәыпсычхау аңсшәә ихәоу издыруам ихаҫагы.

– Бзиара жәбааит!..

Анапҫхақәә, аблахаақәә, ажәалыпшаахқәә – абзиабарада дачааы иазкым, абзиабара иаңыдахаз дачааы иунамырхәә, иаразы ишоу, иаразы инахау...

– Бабаҫаз ас шаанза, азаза бҫахәхәы? – хаҫаҫас, арҫык ишиқәнагахашаз дцәажәон Зыкәыр.

«Бкәапза, быпшзаза!..» – ахәейт Лад игәгы, ауазырра иахьафыз, аха ипшәқәә ауеихпхьахуаз.

– Сара шыжымҫан иаауаз ала сааит...

– Иабахәә, ххы ҫызкьахьаз арт арадиоқәагы аky аарфымшәейтеи?!

– Сара сшааз шәыздыруамызт, аха шәара шәаины шәшыҫаз саҳахан.

– Изла? – днарҫышлан дҫааит Лад.

– Арадиоқәә!..

Рыхыкгы иргәарпҫаҫкьаны еиҫыччейт. Усканҫкьа, дара рхада дачәзә дырбо иҫамызт, аха иаарыкәыршаны зегь еицгәарҫахан:

– Хаамҫа афы дыргеит! – лхәейт агәыҫрада зегь зцәызхьаз ҫыпхак.

– Агәарад афы хааны акәым, азхаҫкьа хаччабжыы азәгы иахмырхаҫызт,– налаталкит лызагы.

Иара убаскан, амшын иеҫынҫәалазар атра иҫырҫаратәә еиҫықәыпсычхайт аҫыпҫаҫәә, ахьтәы ҫәҫәәкәә рыхәда иҫагылоушәә, рыбжқәә еиқәыршәаны акыркырхәә Есмараа ирыҫыччейт наскьа еиқәагылаз азҫабҫәә хәыҫқәагы.

«Апҫзазаара шыым! – ахәейт аеырбара ҫып знамҫоз аибашьы иҫәы.

«Апҫзазаара ыкан, иагыҫазаауейт!» – ахәейт, апҫақәә еиҫырблааны амшынахь илазышыҫыз амрагы.

«Бзиарак иақәшәаша Шыбга! – адырөгьых Шыбга дааигәалашәахт Лад, – уара уеибга-узфыда, ани умашына кәарҫаражә хәылҫазынза уздхалаша аky аагхыхыр!..»

– Шәызлацои? – дтцаит Есма.

– Шыыбга хизпшуп, шыапылагы цашыа хамам, – еикәырчакәа ишытаз ашәкәкәа рышкәгы инхьеирпшит, Шыыбга иаацәыркәара уажәшты рацәак иахымццакуаз Зыкәыргы.

Еилашәаны иказ реицәажәара ахы азәгы изпиртломызт:

«Ианбанза, ианба, снапхыцкәа хыгәагәит саргы уажәшты!..»

– Зыкәыр зны Лад днаизпшуеит, аштыах – Есма.

Наскыа еикәагыланы, аапын агәеисыбжы иазызырфуа, ичча-лак ирыцыччо азгәбцәа хәыцкәа дреипшуп Лад уажәытәкыа: итыблааны ицо ибла рацәаххыракәа зны Есма иаалывагәежыуеит, нас ипхашыаны иналпыркыоит, Акәака игоу амәа ианыршәланы пытк ифаскыоит, гәып-гәып еикәагылоу ауаа инарыдсылыоит, урт зегь алакә жәфан иадибалыоит, апхызуаа реипш еипшуп, Есма лыуп азәгы иеипшзам, уафы иламфашыазо – адырәегьх уахы даагыежыуеит:

«Бәыбымпсахзит, Есма, рапхыазатәи аапын мшы аены бшыз-баз быкоуп, Есма!..»

«Сара Акәантә сзааз уара узоуп, Лад!.. Иаха пхыз баапсзак удызбалыеит, Лад... Азыхәашы, азыхәашы!.. Сыпсы Акәа иазымкит, Лад!..»

– Уатәы ашкол багымхазои, Есма?

– Афны гәхыааганы схагахыоит, смааижытәи шыкәсык цуашәа сгәы иабыоит...

Зыкәыр ишыи-ишыи еикәтцо днарыдтит: Лад азыказы ибла иаатахаз акаҭа маҭ-маҭ ихытцуа, апсабара кказа иааимшәан, дгәыргыа-гәыргыо дныкәпшит, Есмагы, зан дыздырыз апшқа иеипш ихааза днаихәлаччеит.

– Аора аиха апхыара еиха ибзыманшәалазар калап?

– Уи хәуа дарбану здырхуада?!.

– Хгәы нибархарым, Есма!

– Саргы уазы смааит, Лад! – иахатәи лыпхыз азбахә лфыткыарц ачык-ачык аалыгхейт Есма, маҭкыы даакапшыхейт.

– Саргыҭеҭныхәак кастарц акәым, насгы ҭәҭәла шәеилахазар акәхап?!.

– Исзеилкаауам, иарбан шәкәу зтак касымтцаз?

– Уиакәым, Есма...

– Нас? – лыблакәа шәазызо ифәитапшит.

– Даҭыак ацымхәрас – цәәхәак!..

– Уигы ақәшахатхашыа сымам!

– Интээр хэа сшээзызо ауп сшацхьо.
– Сарггы убастцэьоуп ишаасымпытантцэо!
– Нас?
– Сеидроу, ишутаху.
– Жэаба рцымхэрас – ѡажэа!
– Ынѡажэаггы сақэшахатуп! – абракаггы даақацшыхан Есма, ишылтахзамызггы лылацш ааикэкэкааны зымѡа днацшит.

Азиатца далцшны, атца итажбу ахахэ шкэакэакэа дры-хэацшуазшэа акэын, аибашьра анапкэа зфынза имаазаз Ага ақалақ ахыбракэа хыгагаа-хыгагааза ишылбоз Есма, убаскан лылацш даатцашеит Зыкэырггы, – уи газетк ихы ақэыжыны, рнаѡстэи акиоск дадгылан, азэ дибо, азэ деихауа дыказамызт.

– Есма!

– Сзырѡеуит, Лад!

Инеилатцаахон адуней афы зегь реиха еизгэыкуаз алацшкэа ѡба!..

Ааишья еипш акэын ацашьяггы шыказ Лади Есмей рыбзиабара:

Анапсыргэйтца кацш хэыцкэа рхахаза ипытны ишфаз рацхья игээзтаз Лад иоуп, уи агэилшэты. Ускан, ацкэын иблакэа уамашэатцэьа рыцедыртбааит, игэы тыцны ацара иалагеит, инапкэаггы рхахаза уахь ифынеихеит. Иара агэилшэтыггы, сфихп хэа ишэаны имнаскеит, Анца хыхьчагас иазишаз ақэыцмыцкэаггы ицыранамкит – ахьтэы гэагыкэа агэылццауа, абырфын напсыргэйтца каымшэышэкэа рхахаза ихэлаччон, ихэлаччон!.. Ацкэын днадххылеит, игэгы, ицсггы згахьаз агэилшэты афѡы ихггы ааиланаргьежыт... Иаразнак зегь лакэ дунеихеит, апсабара шэтпштэылахеит, иѡышытыцит имаалыкь мцэыжэѡакэа, пхызла дпыруашэа дкауа ахауа дналалеит...

Ахэыхэмѡасггы, икараханы, цъара махэык иныкетэоит, аха Лад ахауа дшалац далоуп, имцэыжэѡакэа есааира игэгахоит:

– Есма!

– Сзырѡеуит, Лад!

– Ишыбдыруа, ашкол халгоит...

– Нас? – иныкэхаашэа акэзарггы излеикэышахатцахьоу, мап ацэикыр хэа дшэаны, даатрыст Есма.

– Акэа сахьѡеиуа саанамхэар?

«Ус сызуршэои, Лад?! – ахэеит Есма лгэы. – Хара ихацсыхэои, Лад?» – итцааит лыблакэаггы.

– Иудсныхәлоит! – рнафшәа игаз абжыи иаахьанарцшит рәыцъеггы.

Иблақәа ихаччо, ацшеи иареи еимаркуаз газеткгы ырбгәауа, дааиуан Зыкәыр.

Лад даагәыфәыфхеит, Есма иахылхәаара лыздыруамызт, агазет иназытрысзарггы, идимыркит Зыкәыр:

«Иахьа абри аномер ағы, – Анцсаа азы ирцәагаз рыпап Маесе ибжыи ихатцаны, дналагеит Зыкәыр, – ианахтдоит ғыц афра иа- лагаз ыцъа ачкәынцәа ражәеинраалақәа. Урт нхоит Ага араион, Анцсы ақытағы. Шәрыпхьа, амфамшгы рзеигәшәшьа, сынтәа абжьаратәи ашкол иалго Лад Атыркьбеи Зыкәыр Абжарбеи ражәеинраалақәа.

Бида Ажәанба».

Агазет ибла иаапыригеит Зыкәыр, цшыаала лхы ышытылхит Есма, шыафак иапхьака иаакаитцеит Лад – рыхыкгы рылапшқәа ааицылеит:

«Исызхатом, агәра сызгом, астәкьа иаалыркьану, Зыкәыр?! Сумжьан, Анцәа думазар?!» – уамашәа зычезыртбааз Лад иблақәа ирхибахәа рәаархеит азтцаара дыркақәа.

«Исзеилкаауам! Хәмарроу, ииашаткьаоу?» – ихәмарразарггы – илызгьаманы, ииашаткьазарггы – илызгәыргьараны, инеитак- ааитқауа дырфәапшуан Есмагы.

Зыкәыр иакәын ацшыаратә дырга иеицшыз – ацшыаратә дырга ахатә: ихахыи иааиланы, ац аикәырцаразы мацара ирцәыз амжәатә сал гәапшь еицш дыпшыркцаза, адгыл дыкәгылан, кәапрацәа ифәпхьа ишьтоушәагы убон.

«Лад Атыркьба. Ажәеинраалақәа хцә, – агазет ышытхын, деитаналагеит Зыкәыр: «Атоуба», «Зхы ашш икылахаз акабақ», «Ацыни Кәацыни». Арт ажәеинраалақәа идырцшзоит агазет ахцатәи адакьа...

– Зыкәыр, Зыкәыр Абжарба? – дцааит Есма.

– Уиггы ф-жәеинраалак изануп.

– Иарбақәан, Зыкәыр, иарбақәан? – дыццакны дцааит Лад- ггы, уажәшьта, Бида Ажәанба, иныкәхәашәа изыкәиргәыгыз штцабыргхаз дацәымфашьоггы идыруан.

– Реиха сзызпшымыз: «Аразын кама», «Акәадырггы амаха иазтцаауеит».

– Исырбеи, исырбеи!..

Зыкәыргы, уажәшъта мап мхәакәа, игазет Лад ишқа инаирх-
хеит.

Есмагы илтахын агазет днанцшылар, лыцсы зегъ зыгроу
ахъзи ажәлеи злакыцхъу анбан еикәатцәкәа днарыхәацшыр,
еицыкәшәаланы, еихшьаланы днарыцхъар, дааины дааивагылар,
игәы аисыбжыы ллымхә интасыр!..

Аеыѡхәа амца ѡеихкѡеит Лад, лхы ааилагѡежыит Есмагы, ацша
злахәмаруа абирак еикәатцәа еицш иаазса-зсеит анбанқәагы –
убасқан, зегъ рацхъаза акәны, Есма илахаит дыззааигәахаз Лад
игәеисыбж, иаргы цсыцк цхъаа инапқәа инарыдшәшәалеит,
уахъынтә игәахы, ашьтахъ ихәда, ихы-иѡы... Иаатгылеит амра,
аѡахъѡышьтнахыз иаашьақәхеит ацәқәырца, рыххъаш хтырцақәа
аадырееит ашьхақәа, ахауаѡы иаанхеит ирықәкыз атыцхә
лнацәагы...

– Шыыбга зынзагы хымжеит, – ихәеит Зыкәыр. «Разкы нагза
ыкәзаарым! – иаатеикит Лад игәы. – Уи, абас ѡыт-ѡыт акәхап
ауаѡы ишизшоу!.. Иабаргузеи, инеипынкыланы, ажәѡан нтәара
ақәзараха аразкгы иақәымкәа ицозар... Уажәшъта, Шыыбга има-
шыына кәарѡар... Хазы-хазы... Ашьтахъ:

«Бзиала, Есма!»

«Бзиала, Лад!»

Иара уигы лацшыла, маза-гәакрыла!

Нас – атцх лашәы... Уатцәы, лара – Акәака, сара – ауалыр цәцәы
еицш акеѡ-акеѡ зыхго Анцсы ақыта!...» – ихыгагааза дызхәацшуаз
агазет ааикәеипсаанза, абартқәа зегъ неидихәыцлеит Лад.

Мчылаза дааидтцын, шыаѡазатцәык ааихылгеит Есмагы.

Исыт лымхәеит Есма, бацхъа имхәеит Ладгы – ражәеин-
раалақәа зныз агазет наирххеит Лад, илымкәытцкәаны ицѡыр хәа
дшәозшәа иааимылхит Есмагы...

Мчылатцәкәа икеицон Шыыбга имашыына: зны, Есмеи иареи
рыбжъара ибжъагылаз аихатәы лаба еилакәа-еилагъақәа дры-
хон, дәѡазныхгы – иаргъа шыапы иркәашон, ашьтахъ – иарма,
ахыршгәыршы ахыызшәа, аѡеитцархәач, атцык-цыкхәа еимсаны,
иаулак абга неитцнахуан:

– Еех, сылашара, ахышьыцба цагъа ажәѡан ишалоу ауп
ишцсуа! – акеѡ аатиргон Шыыбга, – еитцоумпсан умтәыжәѡа-
қәа! – аиха жьакцақәеи иареи анеибаргәакуа акәзааит, иара ус
абгах неитцыхшәа аѡанынанахоз акәзааит, еснагъ деицшын Шыыб-
га, – изақаразаалак гәамтцрак ихы-иѡы ианубааломызт, мацкгы

даазпагыны, ижәфахыр җеҗеҗәә шыштыхны, амазут нацәтыҗкәә
зну ихы-иҗы ихаччо, аҗскы дадтәалан.

Амфақәагы Шыыбга имашына иеиҗшын – инықәлоз иарбан-
заалак, амшын бааҗсы ацәқәырпақәа ирысны еихызтәтәо ашхәа
еиҗш илбаауа, ихало, иақәугы, иақәтәоугы зегь хылагәыла
еилатц ицалар акәын.

Абас ишықазгы, Лад Есма илаҗш дытиршәомызт. Ашәкәқәа
дрықәтәаны, акабина ашытахь иамаз асаркыа җаза тақәакәа
далҗшны, лыхәда җшза дықәҗшуан.

Уажәы иблақәа җхашыны ишәәкыомызт Лад, җхыа еиҗшгы
игәы тытны ицомызт – тынч дтәаны, лаҗшыла ишышыуан изха-
ра изымбаңыз ахцәы барақьат, ашыана еиқәтәқәа зықәҗсаз
лыхәда кәаш, итәәа-тәәа, ихыгъежыаа-хыгъежыааза илашытыз
лыжәфахырқәа...

Есма акабина данталоз, илызгәамтақәа инымхеит, Лад
җсыпшәмас изықалаз уи асаркыа тақәакәа. Уажәы, уи асаркыа
иалҗчаны инеиуеит ашәахәа гәықатцагақәа – дгәыдыркылоит,
хәыт-хәытла илацәажәоит:

«Есма!»

«Сзырәуеит!»

«Җаицәызыр хәа бымшәазои?»

«Минуткыгы сгәы итамшәацт!»

«Избан?»

«Җабзиабара агәра згоит!»

«Уи аҗсцәаха ихатагы дзаҗырхагахом, усами, Есма?»

«Аҗсцәаха иакәым, Анцәа ихатагы!..»

«Есма!»

«Исахауеит, Лад!»

«Арашқәа рытқа аәеира бахыцқауоу?»

«Аҗсреиҗш исҗхызоит, Лад!»

«Уа, бзиалахәагы хзеибымхәозар акәхап?»

«Снапы иангәышыои, Лад!»

«Баахыахәны, ахаангы сбымбацшәа кәцаны бҗынабхоит?»

«Абзқәа, Лад, абзқәа!..»

Ана-ара иаацәырцны, инырҗырагылоз ахәы хыжәжәарқәа
аантәан, ззарафахыс икәашза еидгылаз ашыхақәа ифарғаҗшит.
Аҗсымра анап әежықәа роуны, урт ашыха шлағәызқәа рыбҗашшара

иаакәыршаны иакын, есхәылқазы иззаашышылалоз амшын ахь ацара аҭахымызт.

Ус, Шыыбга имашыына, ихәцәырххо, ахы калакәйт адәы ацыхәаҕы ифкылнархәхәеит.

«Есма!»

«Зегь-зегь саҳауеит, Лад!»

«Ашыыжь шаҕа рзы бдәықәлои?..»

Амашыына неин, ахыгәхәа арашқәа иаарытҕагылеит, ҕынтәкаҕы иаақыҕыҕын, иааикәтәеит...

Ақалақь иафызоуп, иарбан кытазаалак, ианакәзаалак иара ауаа ҕуаадақәа амоуп. Урт, изыныз, иҕхыныз, мрак шаакылччалалак, рнага ыҕамкәа, раага ыҕамкәа, ивааваауа, ажәлар иаҳа иахыртәарту-иахыргыларту атың ашҕа рҕаархоит. Ахаан-ҕы быца-тәык хызымтәац иеигәышә ааифытҕреикуеит, – еҕи – иеикәага, дәеазы – аписар «иирбарц» иитаху қыаад кәамкықәак...

– Уабаказ?

– Аа, ажы иҕынза саакәлан, аха ишә аркуп, дыҕам.

– Иутахдаз?

– Аписар иакәын, аха уамашәаза деилахоуп, сааизыңшуеит...

– Уабацои?

– Аганза слаҕххуеит, афн иҕоу ашыаптахь дагоит, аа, – ашыаптахь-хәшәы злааиго иҕаҕлика цхаҕштәылагы уирбоит.

– Ләацәк хнаурсында.

– Исыдызгалазом...

– Ауаф цсыцәҕа деилахартә ихыхны исызтан, инысхашт-цшшеит...

– Атәы ҳахами.

Иаарыдгылалак иҕы ирхәаша хиоуп, дара-дара шеибажы илеихашәа ихәлоит... Уаха икыҕаха, рҕышә абҕажә ықәтәаны, аха илахҕыхза, реидара аухәан-схәан рыманы, ртаацәа рахы ихынхәуеит...

Иара иахыаҕы, Анцсаа рырашқәа рытаҕа еикәшәеит ҕыца-хык ракара ауаа ҕуаадақәа. Урт; калаҕк-калаҕк амц еибырхәахыны ауп, Шыыбга имашыына хәцәырххо ишыф-рылагылаз.

Иаакәшеит:

– Сара стәы уахь цыаракыр дубазар, Шыыбга?

– Амшын аҕәы дахо, Стампылка ихы рханы дцон! – Уахь амш зеиңшразеи?

– Асы еимагыланы илеиуан!..

Есма акабина даатытын, дхьампшзакәа, лшьапкәа тымра-
тымра еихго лфыналхеит.

Амца қбауқбад икны абылра дафын Лад, акузов дахьақәгылаз:

«Есма!»

«Макьана исахауеит, Лад!»

«Абасу?!»

«Акагы сымчым, Лад!»

«Баахьахә, зынзатәык быбла сынтарпшы, Есма»

«Қәата лашьцәа ахьгылоу умбазои, Лад!»

Уажәы-уажәшьтан лшьапкәа неифашәаны, ача ааңса аиңш
акәапахәа адәы днықәшәап ухәартә днеиуан Есма.

«Есма!..»

«Лад!..»

– Ашәкәкәа сыт, – ихәеит Зыкәыр, Есма амәаду архәартә
дацәахаанза Лад диңырхагамхакәа, дитцапшуа дахьгылаз...

ИМЦХАР АМУИТ АМАТ

Амш убас еилган, ажәван – акалмаха гәйтца-шкәакәақәа
зтахәмаруа Лашпсы ахы ахататәкьа, амра ашәахәақәа ракә-
заргы – Есма лыблакәа ирхытны иаауашәа иңхан, иразын,
игәыкатцаган, ашьхақәагы ихәлаччон Лад – ихы ышьтыхны
даныфартцаңшлак, рсыршәы хаңыцқәа кәашза ила иаахгылон...

Атзыгазет аkyдцаха радразомызт ауроккәа рышьтахь, афны-
ка имцакәа иңшыз ахәыцқәа:

– Шәаанфас, ура!

– Акыдцаха хашәраза!

Ателеилапа еиңш ирышыклахәуаз ахәыцқәеи, згәышпы
иаақәгыгуа икалахьаз ахбыццәеи, икәбакәшәо инаскьаны игылаз
азғабцәеи инарылсын, ариабжьарак рхы зыдпыреылоз атзыгазет
фкыдыртцеит Ладгы Зыкәыргы.

Мызкала зны ашкол зегь леилзырх-феилзырхуаз уи атзыгазет,
афәңхьа азныказы иаатынчрахеит. Нас анбанқәак рышьтыбжь,
ажәақәак, хәоуқәак, ацәытчацара, атибабыгцаара... Икалап, уи

атзыгазет аҕаҕа гәык амырны инталазаргы, блакәак ацыҕхы
варытыддызаргы...

– Есымза аҕаҕа ҕыцкәа!.. – игәы имахын Лад.

– Еилызкаауа изы уи ҕара алазам, Лад.

– Еиликааргы, ихазы иҕахым, дарбанзаалак даеазә ила дуб-
жыалар еиха дақәшахатуп, иара ила ауаа убжыалар аткыс.

– Ицәҕамызт!..

– Уаргы саргы уажәшьта ихазхон, абар мызкәак роуп иаан-
хаз... Даеа ҕоукых!..

– Акы суазтаашан...

Лад даатгылеит.

– Ишухәаз еицш, мызкәак роуп иаанхаз, ҳалгоит ашкол...
Ҳапланкәа злакоуала, раҕхы – аинститут, нас усурак ҳалагозар
акәхап... Ишсоухәара, уҕсы ахынзатоу, ихара ихарам, уаха азәҕы
игәы аанмырхазакәа мацара иухугарц уҕы иҕоума?

– Сыҕсы ахынзатоу!..

Арашкәа ирытсны акыр инаскыахыан.

– Есма лышәкәы аҕак коуцахыоу?

– Изшын, абра сҕыба иҕоуп.

– Нас?

– Аганза ицо азә дызбароуп...

– Кәәҕ хәашабга уажәшьта даҕызгылом.

– Иацы Аҕәака дыргеит, иаанхаз инапгы хтәатәхоит хәа
иалацәажәоит.

Аҕтакәа назәахәыз амра еицш рыгә-рылахы аашәшьит
ацкәынцәа.

– Ицаны дбазар акәын, – ихәеит Зыкәыр, ршыҕыггы
еиқәғымтзакәа, инкахәыцуашәа ус цытк ианынаскыа.

– Шака истахузеи! – дааҕытәыҕытәит Ладгы.

– Есмагы даацшааны, ҳахыцоз ахәшәтыртахы даагон.

– Ғоук аҕакатәы рүтоит?!.

– Ирҕакалааит! – иҕсахы ҫеилалазеит Зыкәыр, – изакәи, шәара
бзиа шәеибабоит! Зәы иҕам зкакауа ракәым, Анцәа иафстаацәа,
иҕнышцәа зегь шәышьтеитдаргы ишәыхәом!.. Нас уеизгы-уе-
изгы, Есмеи Лади еицны ианаауа иаабароуп хәа, зеазтәылхны,
убра инеины игыларыда? – мацк ианааихцсаа, аҕагылазашыа
иашатәкыа ашҕа дхынхәын, итцегыгы иеартынчны дтааит
Зыкәыр.

– Сыздыруам, Зыкәыр, сыздыруам! – Ладгьы ишитәхзамыз икәыпсычхара дараргамеит.

– Нас, ханбацо?

– Иаба? – дьехырцааит Зыкәыргьы.

– Кәәф ибара, Акәәка.

– Амҕыша ашыыжы!

– Шәара шәфы итәхкыз ацәштыргьы халгароуп, арахь, Шьа-диагьы ськәти сеилацьи абгасса исцәырфеит хәа ауаа дрылоуп.

– Кәәф даабоит ххәар, азәгы акагы хәихәом.

– Сеидроу, еснагь агара хгаразааума?..

Ари ахәашәены акәын.

Еснагь еипш иахьа ашыыбжьазгьы абрака иааицрытцит Лади Зыкәыри рымфақәа. Лад дьнтәлеит, аси афари икыдрызәзәааз, макьаназ зхахә хапыц кәашқәа пхьазымкыц ахылағьара мфа. Итиршәшәоз амфа ахапыцқәа, ишьхәа иқәпало, дталаны дыш-леиуаз, ахы ахьаантәоз длеины даныфапш, Зыкәыр Абгызра ахәы дықәгыланы дышпшыц дыпшуан.

– Уца, уца, уа узгылои, уатцәы шыыжыынза! – ашьха хаскьын-псылақәа рхы аххәа алзшыуа ацша еипш, амарда иәфаланы, Зыкәыр ифынза ифәзеит Лад ибжыы.

– Уатцәы шыыжыынза! – ахылағьара италаны илбааит Зыкәыр ибжыгы.

«Шәабацәагы ус акәын ишыказ, – лыбжыгы мзазакәа, лхала дцәажәон Мкыд аутра дахьтаз. Уи, Ладгьы Зыкәыргьы ахәы иаақәгылазаар аахыс дрызпшуан. – Афныка иааир иаахмыштыр хәа ишәозшәа, Абгызра ахәы иқәгыланы еицәажәон... Ма алашь-цара ирымнахыр акәын, ма мышбаапсык, анакәымха еидытшыа рымазамызт... Афныка иаахмыштыр хәа ишәозшәа!..

Сышпагазас сара агәәкгы (схәыцқәа злакым, сукәырбануп), санаанатәкәы, ари избоз сеилананган, слахәыфахәны саакәгылеит... Қасала хәашабга (сүхәоит хәашабгара иқәымкәа, деибганы дахзаашьт) дсыхәапшны дыччон, дыччон, ари сара еихагы сараапкуан... Ианызымуза акәхап, ари сашьеихаб (зыпсы атқака сыпсы калаша) днартәаны иеихәзаап, аха сара издыруеи... Убри иажәақәа рышьтахь ауп, исхалаз афстаацәагы насхытны ианцаз. Зызлан дызпырхагахазгьы башамала дырпқозаарым!.. Қасала дыччон, дыччон – уи иччара сара, ашьа зфьткьо амш баапс еипш акәын сшахәапшуаз. Ашьтахь, сашьа зызлан дансхица ауп, Қасала иччара, иахьатәи амра ацәытпхара ишеипшыз ангәастаз... Еибга-

ны еикәыршәа, сүхәоит! Аби-ңеи еиңшхоит рхәеит хәа астәкья збахьада – Зыкәыр даныччо – Қасала дааины уаңхьа даагылоит – иц-ишә, ихы-иңы, иңыымшықәа!..»

– Бзиа буааит, ҫырқәаа рахкәажә! – Лад иңырқасазаны аанда даавалейт.

– Хаи абзамыкәажә, уаргыы алаф схәоит хәа уаңума!

Шәара – алаф, алаф, алаф,

Ахәара шәаңуп, шәаңуп!

Ишәымазаап ақяф, ақяф,

Хара – абылра хәаңуп, хәаңуп!

Лад изнапыкала изара нтарсны иааникылан, егыи инапы ҫархханы, аамтала зны, Акәа артәәцәа ручилишьче ашә игәакуа ианылагылаз, Зыкәыр, иара изкны иихәаз әжәеинраала даңхьейт.

– Изакәи, уара, еилакәақәаны узңу, умгәа иагхаз ухы иаңырхагамхазәаит?! – Кавказ ашьхәкәа дырхыңшны, нақ Ашәы адәыкә дтаңшуа лҫәалхейт Мкыдгы...

Уңытда азы ааргон, ампахьшыы илхны астал иқәлыргылаз ачанахкәа ирныз абыста цәәежыңштәыла, апырпыл зылкьо, амсахәыр еиңш иуәаңхоз ахәылртәы, акаҫ қаңшыы рашра зызна-уаз ақәыд.

– Акы ушнаңхаз, уаб ихәы аашьтыхны, афермахь уцароуп.

– Сара исзеилымкаауа акыкоуп, абри баба әжәкәа рферма акәу дзеихәбу, ацәкәа рферма акәу?

– Ацәкәа акәым, аха ацә! Еиңыккья Мурат иңсы иарташа ацә!.. Абри ықәаагап, абри хңыраагап – уаб дшыгызыгызуаз иашьышаз ашьит, иаанхазгыы апач еиңш еитцыхны ишьтоуп, ахш ацымхәрас ркыка ашәа тытны иаауейт... Иара ахәда аа-лак ирзымфо, амт мәас иазыткьо итаргыланы ирымоуп... Арахә рфермахьгыы мхәтаһәы азәы иго збахьадаз!.. қахьәкәа, ахаз иадамхаргыы акы хқьышә иаакәнаклауан, уажәы, мызқәак рыла ичалтны, цәағьык лахысит... Ажә жәла бзиа анитцейт Мурат, ус ифааит!..

«Сара сытхәңуейт абра стәаны, баба уажәы амла дынтәозар акәхап», – дыццакы-цакуа акрыфара даңын Лад.

– Изқәым, иабхәараа рңы днеиргыы ихьурзхәы кнырхуейт шырхәатқәкьо иказаап, – еихагыы лгәы амца нтагьежын, дагьәатнаркьейт Мкыд. – Аибашьра дахьынзақазгыы ежыи, адағьжыи, хәынаңжыи акагыы нимыжыт...

– Хаи, иабахәа, нан! – игәы ааилагьежыт Лад.
– Ара дахьааизгы, аешқәеи ацыгәқәеи рзынхәы рымакуа абна
дылоуп...

– Уажәытәкьа амџа сықәлоит, изгақәо ааикәыршәа.
– Уара умццакыкәа акрыф, уи дзышыцылоу ауп, иахьа ибаз
цүушыоу. Ахыртәы устап?
– Мап, мап, нан, ирласны иааикәыршәақәеи..
– Умццакын, сымхәеи! «Сәахы ашья ташәратәа, саргыы
исроузеитеи!»

– Уаха абазго, аа абраанза! – ихәда инапы аатишыын Лад,
ашацахәа дџагылеит.

– Уенумырхан, уурокқәагы унарыхәапшыр ауми?
– Анарыхәапшра мацара рызхондаз!.. Слабыжькьаны саауеит..
«Ах, уажә Зыкәыр дсыцзар, аминут аххартцуамызт, иаразнак
хцаны хаауан!» – гәапхарак дааипхьнашышьааит Лад, аха Зыкәыр
дабаказ.

Иган иадыз аштә шәыра иалсны, ипхатцәыпхатцәа акы ахы ааи-
нардырт уи, мацк днаскыхьаны:

«Ари нангыы ґыцапшьгаџуп, анцәа-ауаа, – дназхәыцит Лад,
иара ус, амџа сахьыкәу ада усс исымоуи ихәашашәа, – илуижьґеи
мчыбжьыкгы цуазааит, абыржәы ачуан иаатылгызшәа, алџатцә
ахылзза, иааганы уапхьа иаақәлыргылоит... Уамашәа иубаша, иара
аґәаґәатцәкьагы ахаломеи – ипхатцәыпхатцәуа, атцәапшь еипш
иуґәапхо, унапы иадпо...

Атермос зхәыцыз иатцкыс дызлеицәоузеи, нас, сара сан?!
Архьшәашәага зхәыцыз дабакоу, лара дабакоу? Архьшәашәара
зегьы ирылшоит, аха апхара аґатцареи икоу мшьтыкәа аанкыла-
реи еиха иус дууп... Анцәа-ауаа, сан дґыцапшьгаџуп!..

Амала, абасеипш икоу аґәаанагара лара лзы ишхамоу анааи-
лылкаа, аґьалцәґьара иақәшәаз бабеи сареи ҳакәхоит:

«Рацәа симаазеи уаб, ус аазара даазааит!.. Сшыґәаа-ґәауаз аш-
кол саатыкәкәааны сааигеит!..»

«Сан дыздыруа сґалеижьґеи абри лхәоит. Саргыы даараза
сәазтәылхны сашьталеит, саб иґаитцаз «ацәґьоура» еилыска-
арц, аха уаха умґсит: излеилыскааз ала, сан хымш ашкол ахь
дныкәазаап. Апшьымш рзы, дазырпхьоз лыртцаџы асалам шәкәы
лзиџызаап – бзиа дшибаз нанцаны. Даузапхьахуаз – иааганы ла-
шья илырбеит – уиакәхеит!..

Уажәы, зегь саб ихәда икәлыжыыр лтахуп... Амала, акы ахыырхәо акы ыкоуп – атара лтар лтахытәкьазаргы каларын, уи артафы мыжда дылпырхагахеит акәымзар... Уажәы, зегь саб ихәда икәлыжыуеит...

Лад Лашпсы дныепынгылеит: еицыртәтәа азтра иалагаз ашь-ха сыршәы акәхап – азы даара аңсы аланы, ахахә шкәакәа дуқәа рызкәа иныкәтәа-ныкәтәо илеиуан. Азы хьшәашәа икәаз-кәазза иалатәаз ахахәкәа лапшыла иаимидеит уи:

«Ацха иацәашьаз ацха датнагеит», – ззырхәо сыхьра сыкоуп... Амала, уажә Зыкәыр дсыцзар, ашәых иалахтдомызт! – Еи-маа афыкәкәа баазеит, хәчыкгы тфьаны ифәтәеит, аха хынтә рыда дмыпазакәа инахьхы аңаф дныкәңалеит Лад. – Есма дхацзаргы дыраагон, лшьаппыкә мырбаазазакәа – хьыңыггы хееипшыны цхатас ханхиаалар, хгәы дыкәсны, раңхьаза акәны, ахреи ах-реи ирбжыппрааз ашәуардын мтәыжәаа цшқа еиңш, акәапахәа инахьхы аңаф дныкәңалон...

Шака истахузеи хәхык хәнеицу: Есма, Зыкәыр, сара! Ускан сара саткыс аразкы змоу, сара сеиха игәгәоу адунеи афы дыказам, – Есма длаша-лашо, ацәашь еиңш саңхьа даркуп, сахь-цалак сымәа лырлашоит, Зыкәыр дкәалзны дысшәуп – Акәа амузеи афы ихшыу акәалз ахатәтәкьа – аңсың ртарчушәа ага ихкәа зыдпоз, аңьазхәкәаггы лаңан-лыхушәа издыхжәжәалоз!..

Есма, шәгәы сыкәсуам, изуам лхәауан хымпада, аха харгы иааурымызт–ани, хшеицшьталало еиңш, хшьапкәа еилаңсаны ханхиаалар, ажәфан хатәңшуа, азы хьшәашәа хатәчәо хәхьышьтоу хамгылар – хгәы дыкәымсыр дабацоз... Абас, уафы иңьеишьаша, ларгы лгәы итымтәаша акы сылшахьоушәа сыкандаз!..

Амала, иалоухи, амкәыл хабжыхәитеи – Ажәеиңшьаа дызкәшәиз акьуткәа реиңш, бжыла аибадырра ауп макьана иахлахьынтоу – лара җазарак дынхеит, сара – лазарак!.. Егьау-рым, мызкәак роуп иаанхаз, нас ңьарак хәиңыкалоит. Аинститут сызтамларгы, Акәа салтуам, ңьара усурак сеазыскуеит, исмо-уааит хкыдкыларта – ацха атәка сыңхьоит... Ашьыжь снейны, Есма данбадәылтуеи хәа сыңшуа саагылоит... Слыңны, иара ус мтык лывпрааргы зымуа, аучилишьче ашә дныласыргылоит, ахәылпазгы ус, уатәы ашьыжьгы... Зыкәыргы уа дқалоит...

Иудыруеи, Есма сыжәаа лнапы натданы, лхы ырнаа инасыдта, зны кинок ахь дсыццаргы!.. Мап, ускан хымпада сгәы аагылоит, ма схы еилаңсоит!..

Ақалақь чкәынцәа даара ицханапоуп рхәоит, дарей сарей хәиҕанамгалацт, аха... Икалоит хәиҕаналаргы:

«Ее, уара ахәыртыжә, уган иаду амаалақь хәыхә арахь иахзоужьи!»

Ускан сеилагоит, хымҕада сеилагоит! Сара аҕхьа сҕынаскоит, нас даргыь рҕаархауазар акәхап... Раҕхьа сназдыххылаз, аласахы еипш деикәахәны ауп дышцо, егы – зшьапы ицырҕааз цслыштас, ахцатәи иоуп ирыцхасшьо – ицламхәа ҕеины илымхәҕы ианынҕалалак, хынтә дааикәагьежыны, уигыы иҕызцәа дрызцоит, нас аҕшьбатәи, ахәбатәи!.. Ақалақь чкәынцәа усгыы азәазәала ҕыцья-ҕыцьяла иныкәазом... Есма? Есма дыззынсыжыда?!

Аа: «Ои, Лад, устәҕья рзумун, ои, Лад, устәҕья рзумун!..»

Сара саахәны Есма сналыхәачоит. Ашьтахь, наскья игыланы ихәзцшу амилиционер сааицхьоит:

– Аҕыза амилиционер!

Уи ишьхәақәа атаххәа ианейдыкшалалак, амца ҕарыбжьацчоит, иҕеитцәаа, ихгыы инапы надикылоит.

– Абарт ахулиганцәа ртыц икәца!

– Сузызырҕеуеит, аҕыза Лад! Иаакалаз зегь збеит, иаакоуцаз зегь иашоуп, исыдущазгыы насызгоит!..

Мшәан, аиаша абас, зегь пату ақәырцозар ауми иахәтоу!.. Исхароуи?!

Есма даасыдыххылоит:

– Лад!

– Есма!

Лнапы сыхьшы-сыхьшыа, схаҕынтә сшьапаҕынза саагәалтеит:

– Лад!

– Бымшәан, Есма, акагы!

Есма лыблақәа лаша-лашо дҕасыцәцшуеит, нас, цшьаала сыжәаа лнапы нәцхны, лхы нарнаа, дырҕегьх инасыдылтгоит.

Хнеиуеит, еизаз ажәлар хнарылс-аарылсуа:

– Ирықәнагоуп!

– Афырхатца, арцыс!

– Ранацәа ирзымдыруа икоутцеит!

Рыбжьқәа сықәдыргоит ауаа...

Хы, Дон-Кихотрагыы цәгьам, аха уажәшьта смаазеи?» – азы иҕхәыццәрааз азыкәт еипш дызқәыршәшәаны ихәыцрақәа

даарылтын, ихы анфышьтих, сынтәа Қасгьы, Мшәылдгьы хә-
нызкъ нымфа аңхә кәәкәала изхаргалаз ахәы днатцагылахан Лад.

Иахьа ашьыжь, адгьыл ацәа ишфалтцыз удырратәа, алзынрак
аси атәаи идырбыбкыз анышәгәза ахы иқәтата, анапсыргәйтца
хыгьежьбаа хәыцқәа ажәфан иатцакны игылан адәыкрын.

– Уаргьы умала укоуп?! Ушгәырфәуаз ухәда хәәхәхеит!..
Анцәа уихәоит? – Лад днышьамхышлан, ашәт иатцәа хәычы ахы
инапы натцатәашәа ифышьтыхны иааникылеит – иаргьы аблақәа
тырхаха ажәфан ифатцапшит. – Умшәан, адгьыл еибгазар уара
узатәны уннажьуам. Уатцәы ашьыжь, улацәа анаахутлак, адгьыл
зегь уцштәала ишхкәоу убап, – цшәаала инапы ашәт хәычы ахы
иаатихит – уамашәа иубаша, Лад инапы ашәт хәыч азы ихәшәхеит
– ахы иқәыпсаз асаба нықәыршәшәаны, ииашаза иаагылеит!.. Лад,
хәаак амазамкәа деигәырғеит уи ашәт хәычы ахәда ахьиашахаз,
ахы штыхны, аңштәы зыпштәыз ажәфан иахәлаччо иахьаагылаз.

Аглобус еипш, амфәхәаста цәәхәәкәа еихырцәтәоз амар-
да иафеибахәа ихәмаруан амра ашәәхәәкәа. Урт, иахьада, зан
иацны итымтыцыз ажьапшқакәа рақәын изеипшраз: ипшқарах-
пшқарахза, икәымшәышә гәыкәтцагаха, иахьынухьыслак ухәы-
ужьы қақазәа еиладыргылон.

Лад, дрыграпалар, ржыы дирцар, рхәы цшқа икьашьыр хәа
дшәон урт ажьапшқа шәәхәәкәа – цшышьаала ишьапы еихго,
амарда дафәаланы дфеиуан, иара амрагьы, ахшара ирыхызаауа,
рнапы ианкны маң-маң агәытцахалара иафын.

Лад ахәы дфыхәыншәан, аколнхара афермакәа зықәгылаз
адәы даақәгылеит. Раңхьа илаңш аархигеит, ачан макьа еипш
зыбгах лашьтны, ицәышәшәы-цәышәшәза, ахәынцәа хфәаи
цыпхтәи ауаци ирылагылаз ахыбрақәа. Лашпсы еикәнаршәаз,
асал аңшра змоу афхаа итысны иааиуаз аңшагьы аңгәы гәыбзыг
иафызан – зны атыхәа угәйднашьылон, дафәазны – аган, ашьтахь
– ахы, уаргәыбзыгуеит, ааңын шааиз уанахәоит..

«Иабаци, мшәан, арт? – Лад цшәаала, ахьшьцәа рзы идыр-
гылаз абыцакьа фны ган еицакьа дазааигәахон. – Баба иоу-
ма, Мшәылды иоума... Атыршә сасру, фыстру?.. Баба, Қасала
данитаху, абжеихан атыршә акәын дзысуаз – уи ахфеиңш итаруп,
ахауа цырффа, иалцәрааноуп изызку ифы ишынкылкьо, – Лад,
игәыбжьынацәа ырхәаны иңышә инадикылан, аха ичааникылеит,
– сееихәларч атыршә сасуеит, аха сыззасуа абна дыфәагылазар

сыпхамшьей, – уи, ахышьцәа рыфны ашә даахан, чыжьжы амш-ха иаатит. Итацәын, амца иафахъаз ахәда хәычы паза, ахәа илаиаз аҕәырҕатә затцәы, илацәҕкәы-лацәҕкәуа аҕыцаара иаҕын. – Амца ахыҕкоу ауафгы дыҕоуп... Зыңсы ҕаны адгыл икәу, ауафы ичыдахаз, амца ахы азәгы изеиҕакуам, ирцәарц далагар, иара иеиңш азәгы изырцәом, – ишәыра атзамц иадкнахалаз атцәах инхишьит. Ахәаашыа еиңш еиҕаҕыжит ашә – инкыдитцан, абуурақәа шыказ иҕынеихеит. – Иабаци, мшәан, рхәы шыңхоу какалк рымкрызи... Нас, сан дҕыцаңшыҕафым хәала – сган иахьадыз, уажәыгы иңхатцәыңхатцәуа иҕоуп...»

Абоура ифнатәаз аҕәыкфәи ауацфәи ухәаены уршыуан... Иааилауаҕырын, агәҕәахәа еижәыланы акәакы иахынҕҕеибахәаз, рхы-ртыхәа еилырганы иумбо, мпыл дук иакараха иааилатәеит, зыңсы нханы иказ рахәкәак. Аха, иааиуаз дышуафыз анеилыркаа, ифеибарҕзын, абамба иаңсыкымҕаны ианпытуа еиңш иааптын, рыбла шәазызақәа раз-разза Лад иааиҕаңшит.

– Ишәыҕдалазеи, ашәарҕәындақәа? – рызқәа инапы ықәшь-ықәшьуа днарывсын, ахаҕы иҕаз ашәала дындәылтцит.

Адырфегьх ахауа цқҕеи иареи ааиңылеит.

– Иабаци арт? – Лад инацәа ырхәаны иңышә иаадикыло-ны, Буиан ахы, зтәымҕазы атыф иакыз амза еиңш, абуура атзамц иаавтцшьшьит.

– Аа, абар Буиангы ахыҕкоу, – деигәырҕазшәа ҕаитцеит Лад, иҕақыз инацәагы хыдышьшы асаарака аҕыланахеит. – Буиан, Буианчик!..

Цысхәк ашәагы импхьазакәа ифышьҕнаҕааит, хәба-фба тонна ашәых иалазымҕо аковш иакараз Буиан ахы. Аблақәагы аацәыкшаҕеит: раңхәа ашкәакәа, нас аеҕеж, атыхәтәаны – ихақәшәира иибаша – аңсымра цштәы!..

– Буиан, Буианчик!..

Буиан макъана аеартцысуамызт, аха абла мыхьтәқәа рыла Лад атзамц дадырҕацаланы дакын, адырдырхәа изқәаршәшәон, кәарма-кәарма азы канаҕәон.

Уажәшҕа ишәеирамхоз ибеит Лад – данааиуаз дызлааиз ашәахьгы днаңшит:

«Пҕсароуп! – знада дмыңазакәа, адыххәа абуура длыфна-палеит, ашәгы аҕеф аадгеит. – Усоуп ишыҕкоу, ухы атқкыс ииааиуа акы шыҕоугы удырузааит!» – ацәаҕ ахәабжы игәы иаахәаны, ашьҕахьтәи ашә дыфдәылҕьан, ахшыра дталаны иҕылеихеит.

Ашьхақәеи амшыни ирыбжьдаз ашәахәақәа, ахътәы дач цха еипш иҳадҳадо икнаҳан.

– Иабацие абарт?! Шәиуу! – ифнацәакгы ааифеиқын, иеырхәаны атыршә дасит – цәғала игәапхеит ихаҭа илымҳа атцғәы цызкьаз атыршәбыжь.

«Ари Зыкәыр иоуп исзыртцаз – мчыбжьык сафын, мчыбжьык-гы сфы наҕ-ааҕ аганқәа сыхуан... Шәиуу!...» Адырфегьх, Лашцсы еиқәнарцаз ашьхақәа инырбжьашәкәа ицеит...

Ацхәақәа-макьа затцәматцәкәа ззынханы иҕаз амхурста дынтысын, ацста дцатцагылеит – ухылца акөым, ухы уакапанны уажәшьтахьҕа убҕағаратәа иҳаракын ашьхақәа, цта цыжәхақәакгы, ана-ара ирәхәуа ирәан.

«Иабацие, мшәан, абарт? Рхәы шыпхоу акы инамыцхарызи... Шәиуу!»

Ихьшәашәа-фьыцбарарааза, Лашцсы ахы иткьаны иааиуаз ацша, ашыци, атытәеи, ахәажәи рыффы ахышәшәон.

«Зтыцәара дафыз аиахәашҕа дцазар калап... «Санаатәуа уигы саагрыхалойт», – дафымзи жәаха...

«Уарамыжда, ахыблаах еипш ушынхшәара угылоуп, ашәкьантаз уеадушылома!...»

«Хәаиахәа ажәит...»

«Ухатцкы сцеит!.. Уара уҕазааит!...»

Сара сгәартазомызт – нан лыблақәа, ашәазызареи абзиаба-реи рыла ихыхәхәа-хыхәхәо итәын, ааи, ааи – абзиабара!.. Баба, нан лыблақәа гәеимтазозшәа иеыҕатцаны, ахәыхә еизада еипш дтынчза дтәан... Амала, цасагы, уажәгы сара исзеилымкаауа акы ыкоуп – абзиабара анбеиуа? Еибагаанза акәу, ианеибагалак ашьтахь акәу?.. Сара стәкәа урыхәапшыр – ианеибагалак ашьтахь ауп, ашәкәы уапхьар – еибагаанза... Хымцада еибагаанза!.. Ашәкәы ишахәатцәкьо хәкоуп Есмей сареи!..

Ах, абыржәы Зыкәыр дсыцындаз!.. Есмагы!.. Еиха шытыбжьгы ыҕам, – Лашцсы ашьтыбжь далазырфәуа даагылеит Лад. – Ицсы ааитеикырц днатәазаргы калойт...»

Ахахәқәа уамашәатцәкьа ихьшәашәан, ихәахәа-чахәаны ифь-қәыжьлаз ақьдқәа зтәын, аҳауагы есааира ижәпахон.

– Абрагы закәытә шыц махәузеи илтаагахьоу – ашкол архиа-разы... Нас, абҕы кәффы акапсара иалагаанза, хашкол аиатцәара иагәылаҳәаны игылоуп, хартцафцәагы харгы ашыцффы хәхшәшәа хцойт...»

– Уаңбал аума уаазцоз!..

Инапы найтеитдан, икыақыаза ахаҳақеа ирыбжыаиаз ачкэын даашытихит:

– Ааигеа ашыа сылампышыцызт!..

Амшыни ашыақеи ирыбжыаз адач хытэи цха атқа данаа-ига, цшыаала ашыац днылеитдан, инапы лырхшыылашэа, иблақеа леикэицсеит:

– Имцхар амуит!..

Ауафы ласаха даахэны ишытаыха абна дыламлеит – Лад ишыа мтарсны иназгоз Лашпы ацэқэырцақеа дрывагыланы, агафака ифылеихеит.

– Егыа шэгэыргыап шэахыаиуа, – днарзыцшит, амарда иафеибаҳэа, ахысбжықеа ахыгаз ашқа ишеиуаз Қсаси Мшэылди. – Имцхар амуит!..

ИЗУДА АШЫА?

Ан гөақ дымхэхээр, Қсас ичкэын азэгы димырбазакеа адэафынза дкылыргон, уахынтэ, дзыкэгэыгуаз Шыыбга имашыынала Агақа амша дықэигаларц збаны, ахэи, изаращахыс игэи дкыдта, ауардын агөтэцэқеа дантэалан:

«Узфада, дад, узфада?!.. Абри сыбла иабарц азакэызма амца салтны сзауаз?!.. – агеабыцақеа зхы анкёо, акөукөухэа ихэхэоз аб игэи, еихацсхыз апышэқеа ирхэаеуан акэымзар, ахы зықэшэаз ақыад еицш, ажэван агэи кылжэжэа иагарын уи иахылцуаз абжыи. – Шэызсывси, шэара ахызатэ цаҳэцаҳэқеа, абриазоума сызхэынгоушыоз, уара апсцэаха цсымтэгы?!.. Уажэи ухэмаруа ушызцэа урылагылазаарын, дад, уаргыи – усыштыан!..» – Ихэатицатиуа, ашыа иаганы иказ аб инапсыргэытца ианын Лад иарма напы. Хрыж-хрыж, анапсыргэытца итаҳшоу атцы цшқа апсы еицш, итрыс-трысуан, иқыцқыцыуан Лад игэи:

«Исыхыи, сызшыыда, исхароуи?!» – аҳэауашэагы еихауан Қсас.

«Хаи, абаапсы, хаи, абаапсы! – илагырз ифыдды, иаархэны ишэитцаз иблуз иакэтэон Мшэылды, ауардын апхыа дахыгылаз. – Абри сыбла алампыкэа, иахысықэшэаз адгыыл атцафы саанхар!..»

Инцэытцакны, ахапыцқеа еихаргөгэа, икыжкыжуан ауардынгыи.

Мкыд илахауан ауардын аҗыжҗыжбжы, илахауан зхәыжә еи-ларгыла лхаҗы амахә зәықәызшыуаз атысҗра ачаҗҗаҗбжы, аха урт акаҗы хырғаас иҗалтцомызт: ауардын иаҗаҗы иныҗәыргоит, атысхәыртҗыжәҗы азынра иахьацәынхаз иеигәыргәоит, амала, лыҗсы еиланатҗоит лымца ахьеиқәымло, лҗамзар мҗабзк җахылшәом, ауҗра ихылхәхәаз аҗәамсам – уахьахәаҗшуа, аҗатын тәахә еиҗш иҗыҗкуп, аҗша умҗәытҗасны иаҗартә иласуп – арахь?!. Аашьара икны иаҗо, итәаамаауа иҗеиуа алҗа иналылбаауеит: ашәахәара иаҗәытҗны, амҗәыжәҗа сымсалқәа хьыдышышы аан-да иҗәтәоу аҗәардәына, зыбзчыда казмышәыр ада ихәшәым атысҗра... Алҗа иналылбааит ауардынҗы:

«Изақәи, мшәан?!»

Лҗырахәа акалҗ ныхшыыланы иаалрыцқәеит алҗа зхыланы иҗаз лыблақәа – ауардын есааира иааскьоит, иааигәахоит аҗәыуа-җыжҗыжбжыҗы, уи ааиуеит, саатқәак раҗхьаҗа, Лад дгәыргьацәа дызнысыз амҗа ианыршәланы, Мкыд дзызпшыз амҗаду ианыла-ны...

Мкыд лҗырахәа пшыаала илоулыжытит, адунеи хәашьза ил-зырбоз алҗа даҗырҗны, шыәҗақәакҗы лаҗхьаҗа иааҗалҗеит, дааҗылеит:

«Мшәылды иоума, мшәан, аҗхьа игылоу? Изақәи, иуардын иаҗәҗаны иааигәо? – лҗәа-лжы адырдырхәа иҗалхыҗеит. – Хы, аҗстәа гызмал, узықәхәмаруази, анышә иҗабааша?!» – зны маҗ-мач, нас ирҗцакны, амҗаду шыҗаз лҗыналхеит.

Ипшәма дгәеиҗеит Қсас – иааиқәлашыҗеит, аха иикыз, абри амҗаду ала ада уахаҗы царҗа имамызт:

«Ее, бара ахлахәада, ега гәнаха срыцәцарҗы, бара быгәнахәҗәҗа царҗа снаҗарым!..»

– Мшәылды уакәзами, нан?

Мшәылды дҗышыҗыҗеит, инапқәа рхахаза дааҗылеит, аха ишыҗахь иааиуаз ауардын ахәда изқәа инкыдсылан, илахәыцқәа ирхьынхалаз алабжышқәа җыдды инҗалеит, иарҗы даҗца дама аҗынанахеит.

– Мшәылды уакәзами, нан?!

– Бәыргәҗәа, бара аҗхәыс, митә җамлеит, аҗкәын даацәҗаҗыҗьазар дҗагылап, – иҗҗирҗьеит Қсас ибжы, иара итәзамқәа, даҗаамахҗахит – иҗкәын дицхраарызу, ипшәма диршәыкырызу изымдыруа.

Мкыд, лнапқәа хахаза ишыҗыхны, ауардын даадххылеит:

– Сызфада, сызшыыда?! – атх иатэызтгыы, ахартқәа реипш аетдәкәа ҫырды иканацсаратәы дыхәхәан, ашыа зылчча, мыр-каншла ихәаны икәыз лычкәын лчааихалыжыт.

Иаагылеит ауардын. Уажәыраанза, мчылаза иитдәахуаз ибжыы ҫаимпыткыан, деитцәкыи-еитцәкыуа, ауардын ахәда иеыныкәижыт Мшәылды.

– Быстыхә, бара аңхәыс! Ухатцаами, уара Мшәылды?! – хышыкәса маңхәхәара ашыа илагылаз, ахәцәеи аңсәеи зкәыз, изтцәз Қсас, уажәы икаитцара издыруамызт.

– Узфада, узшыыда?!.

– Быстыхә сымхәеи!.. Машәыруп, даацәкыажькыазар дҫа-гылап!..

Лад ипульс зынзагыы ибжызит, игәы иадыз ичкәын ицәа-ибжыы хышәашәазшәагыы ибеит Қсас:

«Салгазар, итәшәазар сымра?! – идакәа иртәшәны иказ ишыа ишамчыз, ихы абәа ахнацкыауама ухәартә, икшеит, аңсабарагыы ааилашынтит. – Дзызгагышыои Агаҕа?! – азыкыазы, иикыз ичкәын инапы наимкәытшышыын, ауардын инанахәлеит. Аха адырҫегьх, алеи-ңси рыбжьара, иуазыруаз аб инапы иаңшааит уи – мап, Лад иңсы ҫан – инаскыагазаны, итрыс-трысуа аус ауан игәы, абасгыы ахәон:

«Бымшәан, сан, умшәан, саб, бымшәан, сан!..»

Мкыд лыхәхәабжыи уи иахылцыз ауакыанчакыанбжыи еихауа дыкамызт Зыкәыр: Ақәырта нхыреы, аҫытца иацоу ртәтынырта-ҫы, иеигәышә цхәфыр анахыгы-арахыгы имҫантцо, атәтын-хәтәы хицкыауан, иан Шьадиагыы, лычкәын изқәа акыакыара дахкыдыңшыло, лакара лыцны, еизылгоз атәтын-хәтәкәа нага-ны, аңсыха задымразоз амца иахәлалыжыуан.

Зыкәыргыы игәалаказаара уамашәатәкыа ибзиан: акы – анахы-гы-арахыгы имҫанитцоз иеигәышә, ахәацхәфырны икушәа, иаҕацәа рыхкәа алахитдәошәа игәы иабон, ҫба – амарда икыди-ааланы излыбаауан бзиа иибоз ашыц хышәашәа афшы, ихҫахаз – амца! Ааңынтәи амцакәа! Иааикәыршаны зегьынцыара еикәуп!..

– Бзиа жәуааит!.. – арт зҫыз цыашыауа, ибжыы ларыкәиргеит, амарда зыңсы кыдмаңхало иҫеиуаз Кәастә.

– Бзиара убааит, нан!

– Бзиара збаша! – маңк ихышәаны атак кәитцеит Зыкәыргыы.

«Арт адунеи икәзам убоу!..» – ааигәахәт Кәастә, икалаз рахәарагыы изымгәаҕыуа даахгылеит.

– Уара аихахатə хзыуаазан, ицарцаруа итагылоуп, хара уажəоуп ханфыхаз, – Кəастə ецныхəак кайташаз цыыша, днеицыөлеит Шьадиа.

– Ицымшəаат абригы!..

«Ацдаршə афида алазаазаз уоума ас зхəо?!» – Шьадиа ицашьаны дөеицацшит.

– Ихаицгыз ацеи!..

– Нан, нан, цыбит?!

– Лад абрагыца дырхəын, Агака амца дыкəыргалеит!..

– Дида, иангы саргы!.. – дышныцəааит Шьадиа. Зыкəыр иеигəышə имкəытцшəаны акарахəа инкашəеит, иааикəлашьцеит, абри алашьцара иналибааит ибалыбацəа ахəста ихыз иани Акəырта ахəы акышəкышəра инхшəахьаз Кəастеи.

Атəыла зегь шыапыла еимыздахьаз Кəастə, иаапыцəтцəа-аапыцəтцəаны, ахракəа ирфысуа ашьауардын агага еицш дкакəкəа дышцозгы, Зыкəыр, ацхьа, адəы ахафы даакылшəеит:

– Дабарга?! – ицсы ихəлаханы дцааит уи.

– Агака! – дгəынкь-гəынкьуа ацак кайцеит, ауардын ацхьа игылаз Мшəылды.

Зыкəыр илацш нахьынцашалеит, адəы ацыхəафы илеиуаз Шьыбга иполуторка ашьтахь.

– Дыргама?! – цацарак дыцə, даарылаххит Кəастə.

– Дыргеит, Агака дыргеит! – уигы ацак иитеит, фи-лагырзи ззеикəымхуаз Мшəылды.

Цшьаала, азəазəала, шыцъа-шыцъала аилыцтра иафын, зыгə-зылахь еикəпата икəз ауаа.

– Хдəыкəцə, иааццəаны, шыапыла! – Зыкəыр ижəца кны даа-хеит Кəастə...

Ирызгəамцəакəа амра цашəеит, ирызгəамцəакəагы илеи-хашəа ихəлеит Кəастеи Зыкəыри. Амала, цсыцшəмас ирзыкəлаз, алацш-цацшы шрымаз агəацакəа иртысит, зынгы-цхынгы акəкфы зтышəшəо кəарацəак еихырцəтцəеит, уажəыраанза, ирцырагыланы рыцсы зырмацуаз хəкəакгы рышьтахька инры-жыт...

Амца иаакəлеижьцєи, рхы неикəкны ажəак еибырымхəацыт ршыцъегы. Иагызлеибырхəоз – хысымцак набжьаны, зны-зынла, даацəыркьацəырасны зызкəа дынкыдцшылоз Зыкəыр, гəалашəарамзар акагы изынижьуамызт ишьцəз. Агəалашəарацəа ухəеит хəа, афыртынткьа зцəсны, ганха ихнашьыз ацəаршыц еицш

акэын урт Кэаста ишипылоз: зны – ишрықәнагахаша, ртыпқәа еимамкуа, аамта-аамтала еишыхагыланы, зхатқы кеибамыршәуа еихабыки еитбыки реипш пату рықәеибатцаны рфынархон, нас илеихыца-өеитцыңаны, ртыпқәа рыпсахуан, ацыхэтәаны, ақшатлакә анацаахы иакәнаршаз ласахушәа рееикәархә, иапхәа игыланы рфынархон...

Аха, ега ус иказаргы, ухатәы хәаа дачәзә ихәаа иуцәа-лашашьозар хәа, шашашья зкәым агәалашәарақәа ыкоуп... Кэаста, абыржәы игәалашәеит, айбашья рапхьатәи амшқәа зызбахә нарылаз ицаз иашьеихаб Дәта рапхәа шәарыцара дантигаз. Ускангы, абыржәы, Зыкәыр Кэаста дихьырцшы-ихьырцшуа дышцо еипш акэын, Дәта ахрақәа дырфышыкьраа, хахә-кәырчахакгы ишыапы иацыршәаны ахылағьара илтамтәкәа дышнейуаз... Ашәарах ракәым, Ажәеипшьяа ихәта диафазоит Дәта, рхәон, шәарыцара ицтыцхьаз... Ашьтахь, абастцәкьа акэын аға дышиафазоз иара Кэаста ихәтагы... Рхы атып афы иааианза, аиартә пха ифәгылигазшәа, икыцкыцьюа иааганы, шака «бзы» иеихабацәа рапхәа иргылахьази Кэаста! Ускан, урт «абзқәа», рыбз рфытца иадчаблон азныказы, аха иаазцаз ибла цашәшәалақәа ианырхыпшылалак, адырганшы ианшәалаз ахәша цәакьа еипш ишыкьыруа, нкылашья амамкәа рфы иааталон.

Уажәы, Қсас дзыкәшәаз арыцхара игәы тарчаңаны дшамоу-гы, урт агәалашәарақәа аины ибла иаахгылеит, дцааркәкәала, ихигахьоу ашықәсқәа рышка дыргоит Кэаста... Уажәынахысгы, дачәа шәышықәса нитцыргы, хаштшья зкәымлаша, иага иапхьака изытәахызаргы, икалап урт акы иаламшашьяр, избан акәзар – икәыпшра иамадоуп, абыржәы зцәаара дахьырцшыны дызго Зыкәыр даниқәлаз ихигеит...

Пшышықәса амза шынка сеи аетцәа шыаб цфыхакәеи рыда лашарак лбаапшны изламцшыцыз Ага ақалакь, уажәы, еикәапха-еикәапхо, амшын афынагәылахаланы игылан.

Амала, иткьа еишьталаны инеиуаз ахацәа ирбартә икамызт: ақалакь апшзара, иахатәахьаз атынчра, ап-сатцла хәыцқәа реипш фымца цфыхала еилахәаны амшын ихтхьалаз ашхәақәа...

Кэаста уажәы цымкрыда дкыдыпшылоит, алашара фежьи абгыц тырккақәеи иршышыуа Зыкәыр изқәа акьақьара. Уи днеиуеит аулица тацәы агәтатцәкьа ианыршәланы, ишьтахька дхьапшуам, рдыргы блақәа неифарчңаны имфа ааихызтәтцәало

ацыгэкэа дырзытѣом. Кэастагыи уи игэи азынхам – идыруеит айфызара закэу, ибахьеит афыза ипѣхара зеипшроу:

«Ее, Анцэа, уѣазар, хашуршэаз акэымкэа, ианугэапхалак ишыѣоуцац иѣатца – дхэичуп, дрыцхауп, ифызцэа дырхумбаан, дкэалкэало дзышыѣоу дахьумѣаан!..»

Зыкэыр Анцэагыи дихэом, дрыхэом ауаагыи, иѣсы ѣоушэа, иѣамшэа, изыкэшэаз идыруашэа, изымдыруашэа, ишыапкэа зхыисуа акаѣран аѣара ддысны днеиуеит... Днеиуеит – ииѣахугыи акзатѣык ауп – Лад иѣсы ѣаны ибла аѣаѣшра:

«Ушэеит хэа сыѣоуп?!»

«Азныказы, аха лыпѣхала!..»

«Усоуп ишыѣоу, сара суцымкэа ѣара умѣан хэа уасымхэа-хыази?!»

«Уажэшьѣанахыс, Зыкэыр!..»

Акеѣ-акеѣ, адых-адых еиѣэѣырѣуеит, аулица ѣаѣэи ианыѣѣуа Зыкэыр ишыапышыѣыбжьи иѣыѣны иѣо игэи абжьи:

«Абыржэи затѣык иѣсы ѣаны, иѣы ѣэажэо сиѣэыршэа, уаха даѣеаки сахэом, нас нахыс сара избарын!.. Сицымкэа ашэиѣышэи днасышыѣуамызт – уахынлагыи, ѣынлагыи, ара хыхынзакэоу, ѣара хазѣаны хѣаларгыи... ѣара хазѣаны хѣаларгыи?! – дазѣааит, ахылѣарч уаара еипш ихынѣыѣыѣа ихагылаз ихы. – ѣара хазѣаны хѣаларгыи?!» – игэи кыдшэома ухэартэгыи, иѣаулаѣаны дѣэыпѣсычхаит.

«Уи иѣы башоуп!..»

«Дынхаргыи, уаѣра илѣуам!»

«Адгыл сыѣабгар акэын, иахыа уи снѣѣампшкэа!..»

Ихы аѣнуѣѣа еиѣааиѣэажэеит, иахыа, арашкэа рыѣѣа, еиѣаѣэѣа-еиѣаѣэѣа иеилагылаз Анѣсаа, аѣхзгыи кэандаѣа иѣаиѣэнаѣеит.

«Уахау?! Лад дымгыларѣу?!» – иблакэа ѣѣын, имѣа зегыгыи зымшынхазшэагыи дынзэаѣшылеит Зыкэыр. – Уахау?! Сымѣѣароу?! – уи азымшын аѣѣа иаркыз аѣаашыкэа, зны, уажэи-уажэшьѣан иѣыѣэаауеит ухэартэ инѣаазон, нас, рыблакэа адыршегыых иаѣѣашахон, иѣыдды-ѣыдды илеиуан алагырзкэа, еиѣах ипахэ-пахэѣа иѣѣуан. – Абранѣа иаазгеит, Лад, сѣоумѣан!.. Уа исызнымкылар атѣкыс!..»

Алагырз-зымшын иналибааит агаа рыхэшэтэыртагыи – аѣѣѣхыиѣра иаѣаз аганкэа ѣханашьошэа, иатѣара аѣхэыѣѣак игылоуп уи.

«Схатцазами!.. Азэы иңсы штоу!..» – иңыбахь инапы ағынеирхан, аха ичабра абаказ – иусуга еикэа аңыбақэа таңын, нас, иххаахъаз иблуз амағрала иблақэа ааирыцқеит.

Зыңсы аарла иңоу ачымазаф дугэаладыршэон, ахэшатэырта апенңыркэа ирылубаауаз алашара таамаақэа. Ұынтэ рыда дмыңзакэа амардуан дыфхаңалан, ишимчыз ашэ амаа дахеит Зыкэыр, аха уаха умңсит – ишэанғыы иаамқыңқыңыт, ианаамтам жэдырла ахэашашэа, ифабағыа иған аңтэ ашэ хынтыңықэа. Раңхъа игэыбжынацаа ркэеңны, нас, напсыргэытцала, атыхэтэаны – итаңкэым, аха ашэ дагэоуп!..

– Иаадмыртзои?! – дааидххылеит Кэастағыы.

– Ңсы зхоу!..

– Умццакын – ңшыаала, хаала!..

– Дсымбазакэа!.. – игэы ифалатэаз илағырз дамырцаэажеит Зыкэыр.

– Умшэан, акымзаракғыы ихъуам! – иажэакэа рыгэра иара ихаґағыы игомызт Кэаста. – Дыңкэыноуп, макъана адунеи изхара имбазат! – ирхаазанғыы атыгэтыгэхэа ашэ дасит.

Зыкэыр адырфегь джэыларц иеааирмазеиуаны, рфыңыегғы ааикэнакит афнуцқахэтэ игаз азарза ахъархъарбжыы:

– Уарбан ашэ фызхуа?! –

– Хаґамзааит, гэақрак хамоуп!

– Шэара агэақра шэымазар ашэ иахароузеи?! – уамашэатқэа иташэшэалан, ашэ амгэацаағыы иаатыз ахышэ хэыңы фкылзыртэааз аңхэыс бырг лхы-лғы.

«Ахаа акэымзар хэшэы ықам!»

– Хкаианы хбыхэоит, хаңсы бнапы иануп!..

Цыңхъ хэыңык неины иташэазар қалап ухэартэ иааңытцңхеит уи ахағы.

– Лад, Лад Атырқыба... Анңсы ақытағынтэ. Дхэуп, иа-хъа ахэылңазы дышэзааргеит! – диңэцар хэа дшэаны, иinei-қэиңхъазеит Кэаста.

– Қсас иңкэын, ауки! – инацирғазит Зыкэыргғы. Шэааңшы ахэоу, ма нақ сыбла шэаңырқэа ахэоу ура идыр – лылахъ адақэа акы фышътңа-фышътңан, амала, ңаса еиңш акэымкэа, ахышэ ңшыаала инкыдылтңеит аңхэыс бырг.

– Анцаа бзиақ харха, дрыңхауп, дхэычуп! – дкэындкэындуан Кэаста.

Зыкәыр уажәшьтәҗьа дхәыцуа, акы ихәауа дыҕамызт: иара ус, ддысза дгыланы ашә дзыпшуан – изаҕарази урт асекундкәа, ишҕаҕсырмаҕаз уи атынчра!..

Ахьхьа-хьхьахәа аҕаҕхабжыы ган, ашәгы агәар-гәарра иала-геит – Кәаста уахь днатрысит, Зыкәыр еихагы дышьхынҕсылеит.

– Икоузеи, абааҕсы, Қсас, икоузеи?! – Зыкәыр аарла иахаит Кәаста ибжыы.

– Шәыешәмырааҕсандаз!..

«Мап, мап!» – акәукәухәа ихәхәеит Зыкәыр игәы, алашара аазыбжыычҕаз ашәгы днадххылан, иаимҕааны, аҕхәыс бырг дшеихысеиҕысуаз, акоридор дфөыбжәлеит...

Икашышыы, абжарак аҕынза инеихьан, зеггы зцәа иҕазоз атх, ицәан ҕсы зханы, хьаа змамкәа адунеи икәу зегь. Аха ицәамызт – зыбла ҕаакәкәалақәа ҕаа, зҕышә хцәышаақәа еихарҕәҕәа, инаскьаны игылоу аҕстазаара иазҕшу Агаа рыхәшәтәырта.

Инаскьаны, ицару, иаагылару азымдыруа, касышла дхәаны дахықәыз ихәаҕшуа игылан Лад иҕстазаарагы.

«Нан, нан, сара сыҕоуп!» – лычкәын иҕстазаара ажәәа знапы кылданы игылоу аҕсцәаха днихьынҕашалоит, уи дааганы дныкәыртдеижьҕеи, акаруат ашьапаҕы зхы ларха ихшыу Мкыд.

«Усфаразы акәызма аҕсымлашь иеиҕш скылгәҕәа зсаау-аз?! – дышәны акәакь дыҕҕаҕкәыҕәуп Қсасгы. – Улкыдбгааит, иануҕаххалак ушҕахалахәмаруеишь – усыханы нахьхьынтә сааганы, дышуафхаз, дшарҕысхаз сыбла иарбаны, унҕасны иаатумхыр шҕоумуи!.. Хымфаск азоума абас сыбла сҕьа абауа ззыкәурхаз?!.»

Уафытәфса дызмышәаз, азәгы издәылымҕаз Зыкәыри, Лад ихәрақәа ҕызҕаз, иззахыз ахақьым Чанҕеи ракәын ачымазаф ихаҕы наҕ-ааҕ итәаз.

Дуазыруан Зыкәыргыы – зны, еикәыртшыыхаа, зылацәақәа еикәыҕсаны икәу ифыза ихы неифеикуан, нас иааиҕәганы, ашыжьытәи азаза еиҕш иешәшәаны, цәыкәбар-цәыкәбар ицаны агәаҕ ишыа иалалоз ахәшә инадирхалон:

«Шаҕа укаҕбеиузеи, уара ҕадыҕь! – игәы азпжәоит ацәыкәбар ҕҕышқәа зцыршәшәо асаркьа хьшәәшәа, – асоума Лад ашьа шицәцаз?!.»

Ашара гәҕәаза апалата ахышә ианаадгылоз, афнутҕа иааила-гежьыт зегь:

– Нан, нан!..

– Быстыхә!..

– Лад, Лад сымхәеи?!

– Иаашәычхә! – ахәы инапы шикыз дфагылеит ахақым Чантагы.

Ихәыңызыпуа, асаранңь иаагәылтдыз ашьхыц ңшқа еипш ахалара иафын Лад ипульс, аарла иаацәытңыпуаз илактагы, маңк иаахаахеит:

«Сабакоу?!» – итцааит ашьа зхыланы иказ иблақәа.

– Нан, срыцхамы, нан!..

– Уеырғәғәа, ари иафызоума ауаа ирхыргоз! – «Усоуми, ахақым?!» – раңхьа, Қсас иблақәа Чанта иаигәйдхахалейт. – Ибасымхәази?! – нас иңшәма дналзыңшит уи.

«Исыхьи?!»

– Акагы.. Лыңхала!.. Ара сыками, Лад, умшәан, уаха сноупыршәаны шыафак ҥастом! – ифәйдды илеиуаз алағырзқәа ирылңхауан агәырғьа итыблааны иагоз Зыкәыр иблақәагы.

Иагыччомызт, иагтәуыуомызт агаз зымтәо ақәачаб еипш итааза ирылаңшуаз Лад иблақәа.

Ауха шаанза, егырт, Қсасраа ргәылацәа реипш, дгәығәза ахәшәтәырта дадтәалан Кәастагы.

Зыкәыр иеипш джәылар, уи иеипш даахәны азәгы дихәамңшыр – иаргы ашьыж Лад ибла ахтра шахатс даиуазар акәхарын, аха иқәра илнамыршеит Кәаста...

– Икоуи, абааңс, Қсас?

– Анцәа иуазар, уажәшьта!..

– Хәи, ухатқы ицаша Кәаста!

– Нан, уара адәы ушықәгылоу!

– Ее, Анцәа указар, ухышьаргәытца сакәыхшоуп!.. – Ағзаа аа-илдыргеит, еиқәыцәаак, зыблақәа тқәыкәаа ахәшәтәырта ашә илагылаз агәыла-азла...

Ахәынтәабаа даганы, дхашхашуа дшааиуаз, ахәшәтәырта абартца иқәгылаз Анңсаа данынрылаңш, игәы намыфрын, амардун дызхамлакәа даадгылейт Мшәылды:

«Икоуи, исашәымхәо?!» – итцааит иблатңызәзәаа шәазызақәа.

– Умшәан, арахь ухал, хара дахтәын, хара дахзынхейт! – ихәейт Кәаста ҫығәғәала.

Абри аакалеижьтеи иңсың леимга-феимгацшәа дқәыңсычхәит Мшәылды:

– Изымдырзи, Чанта инапаңы днеир акгы шимыхуаз зымдырзи!..

Ихагылаз ауаа, дзыфнаиаз апалата атуан – зегь, ашашәпштәы рыманы избоз Лад, ихыыз, дзыниаз хәа акагы издыруамызт. Ама-ла, еилыкка, изакаразаалак хәашьрак рымамкәа иаңхәа игылан ыцъа ауаа: азәы – зыңтңеи зыблақәеи рыда зегь зхәы иалазхьаз ауафы – ласаха, егы – афырфырхәа здалақь мөанцо, ахахә иадтәалаз аилафа-еилапсы.

«Изустцәада абарт? Иауеи лымкаала сгәы итапсны изтахаз?!»

– Нан, нан, срыцхауп!..

– Быстыхә!

«Уаха умацара ашәитышәи унасышьтуам!»

Ақәаб еипш ишәыз ахә ибла ацәақәа уаха рылшомызт.

– Нан, нан, срыцхауп!

Ииулак мчылаза ифеикәихуан...

– Сара ирласзаны схынхәуеит, – ихәеит Зыкәыр, Қсас ихы неидкылан, – ирласны, алеи-аңси рыла.

– Уца, дад, уца!

Иаха қәа хәычыкгыы канақьазаап – еикәыцәаак, ихынтыцъза, лахәыхра ацзамкәа акәын ишықаз ашыжь.

«Акы шпәсцыхьамшәари!.. Сахьынхаланы акәзаргы... Изулак!..

– Зыкәыр, ақалақь далқьа-алқьа, амашьынақәа раанфасыртахә днеиуан. – Ишпаласхәо?! – амца нақәтцәаша-аақәтцәашон игәгы.

– Лыпсы мацхап, ма илызнымкылакәа дыхәхәар?! «Лад машәыр хәычык дақәшәеит, дшәартам, ахәшәтәыртафы дааины дыкоуп, Есма даага хәа сааишьтит» ...Абасшәа акәхоит... Капеикгыы сцъыба итам, аха...»

Ишьапы зхьысуаз акатран шәыта еипш ддысза, архәара дахьаавшәаз, бнауафьки иареи ахыгәсыгәхәа иааифәахәит, – ааи, абнауафытцәкьа – «Ажәытәзатәи адунеи атоурых» аңны иану абнауафы ихатәтцәкьа: ихцәы икәа италаны, итаца еилапата ичапан илахысуа, аласкәыгә даахырхызшәа деилажәжәа.

– Диадиа, аа, диадиа, знык-знык ҳархыс, диадиа, аа, диадиа! – ивагәжьуан, ифәгәыбзыгуан, ихәтәтцәкьон хәыцгәартак.

Иара, уртгыы ибомызт, ибомызт – ззамфа знапхыцқәа наларкацаны иаатгылоз ахәсақәа, хара-хара инаишьталоз ахацәа, зыцламхәа кьахәза изқәа икыдыз анемец автомат дфәтцасуа, ау-лица агәтәтцәкьа ианыршәланы дааиуан.

– Диадиа, аа, диадиа!..

«Дызустада ари амзанра?! Агранатқәагы икәыршоуп – ашкол ағы иахто агранатқәа рхатәцәкьа!..»

Милиционерк иблақәа ихагәтахь ихалеит, азәгы инапы ига-нахь инатрысит.

Уртгыгь гәеимтәзеит еикәных иказ абнауады.

– Иабақоу амилициа? – ибла зкәимгоз аулица шәыта ифалақәцеит уи иажәақәа, Зыкәыр данааивала.

– Абан, хназғацшуа аоны! – инапы иацхьақа инаирххеит Зыкәыргы.

«Иехыршәааны, иуал сықәушәа!..»

Ашә илагылаз амилиционерцәа наскьа-ааскьан, дышиа-шаз длыфнашылеит уи, – ицылаз дрыхәацшуамызт, ишьтаз дрыхәацшуамызт, даргыгь рхы атып ағы иааианза, ззамфә тчааза иказ ашәык цшәаала иааиртын, длыфнашылеит.

Астол иахатәаз афицер ихгыгь дымфхеит. Уи, атәы изымды-руа иднагалазар акәхап, асаркьа еицш уеызнубаалоз тапанча еикәатцәак ыркытдымыцуа икын:

– Икалахзеи?

Ифналаз фимтит.

– Ухы иташәааит абри тзыжьыз!

Ифналаз илацш иаатцашәеит, иацы ахәылпазы, ахахә ифадиртаталаз ахшыбаши ана-ара икацсаз абаф цеыхакәеи.

– Аначальник!..

Рацхьа цшәаала ихы дфәхеит аначальник, нас ашырхәа дфәтцкьан, иацхьа иқәыз акәымкәа, иган иадыз атапанча дназытрысит.

– Ухы ацъа аумырбан, аначальник!

– Уарбан, уара?!

– Зны сеидара сатцытып!..

Рацхьа иавтомат, нас икәыршаз агранатқәа, икәа итаз атапанча...

Атапанча илацш нақәшәеит аначальник – уажәыраанза иара иркытдымыцуаз ахатәцәкьа, – адырфегьх иган иадыз итапанчахь инапы натрысит...

– Ох, гәышья! – ибга ааириашеит ауаф ласаха.

– Узустада, ихәа?!

– Стәар калоу? – дцааит акароуп, атак дазымцшзакәа; цшәаала днатәеит. – Лфәтцәк схьумбаан...

Иаразнак, алдөи ауашы ласаха иңатқакөи ааилаңатан, дышуауу злоудыруаз иблақкөи иңынтөи ныбжыаз исеит.

Акоридор ахь уаман иқаз: иқазцарыз ззымдыруаз амилиционерцәа аилагьежыра иафын...

– Сара сыңсахәуп!..

– Ишңаа?!

– Сыңсадгьыл сыңсахт – Вермахт тоуба асөит!..

– Аханатә! – днатөит аначальникгьы.

– Иахнаңауеи?

– Аханатә!

Аначальник иахьақирғәғәоз дазгәау, иара ус ихтысқәа игәалаиршәозу здырхуада, ауашы ласаха, алдә иеалазаны, акыраамта фымтзакәа дтәан.

– Стоурых сара сзы иңоуп, аха, аначальник ианиңахха исхәап: сара ауаа аибашыра ишңоз сөит, ишнеиуазгьы снейт, ишырхәуаз еиңш акәхап сшырхәызгьы... Сыбла анаахыст сназлаңшыз – урабашь хәа сыззышыңыз ракәын... Напы сыдкыланы сырхәышәтөит, сшыапы сшаақәгылаз саашыткәыцәа Штранс ақалақь ашқа сырөит...

– Ноихаммер ақалақь азааигәара?..

– Ағәтәцәкьа иақәуршөит, аначальник! – адырөегьх илаңш нақәшөит, иаха ахәылңазы, ахахә иадибалоз ахы кәымпыл. – Уақа ҳаизыргон Кавказаа... Сара сеиңш Вермахт тоуба азңаз рыла еиңыркааит Кавказтәи амилацкәа рбаталион...

«Бергманн?..»

«Сара сеиха имдыруа дыкамызт, раңхьа гәыргьафхәаша умызхыз», – иаәеикит игәы, аха уи атдыхәала акагьы имхөит:

– «Бергман», 1942 шықәса, август мзазы, абант ашьхақәа рфы иааины иқан...

– Ашьтахь? – дцааит аначальник, ицәажәоз ақәыцра иешазикуаз аниба.

– Ашьтахьтәи сара сеихагьы ура иудыруеит, аначальник...

– Уабақаз, нас, уиаахыс?

– Абна сылан: сағацәа сраған, шәара сшәаған, сыхгьы саған!..

– Иуцдаз?

– Анемец!

– Ишңаа?

– Ааи, ааи, аначальник – афашист хцәаха – уи зны, Кавказ згарц иааз ар срылан ихәон, даҕазныхгьы – икаҳаз ҳирпланк сацәынхөит хәа далацәажәон...

– Дабакоу, нас, уажэы?
– Лашпсы ахы ахьаакылнаго ацстафэы, ахахэ дадиалоуп!
– Алаф умхэан! – дфатцкьеит аначальник.
– Сгэы иазымычхаит – акагы зхаразамыз цкэынак ицсы дшатцайтцаз анызба, сгэы иаазымычхаит!..

Зыкэыр дшымгэыгзоз, даараза дманшэалахеит, амра хаххаза Балоруа рышьха ианфавшэоз, ахыгэхэа Акэа даалагылеит:

– Итэбуп, идуззаны!
– Шэымшэан, зегь бзиахоит, ф-хык закэи – тфу, тфу – фынтэ укажыцээр! Амала, изыузу роуп згэаг сымоу!..
– Баталионаа, амилициаа азэрыказар зегь рышьтоуп...
– Сгэытца итцасыркэычрын, аха иабакоу! – ифныгзит, акэата-кэатахэа зыбжыы гоз аидарашьтыхга машыына хаххала. – Ф-хык закэи – тфу, тфу!..

Асолдат-шофер имашыына иханартэалаз алфа дналсын, аботаникатэ бахча даваланы ифэинеихеит Зыкэыр:

«Лад машэыр хэычык дакэшэеит!» – абас салагап... Аха изеицпроуи амашэыр хэычы? «Изакеи ф-хык – тфу, тфу» – ихэеит саазгозгы... Уигы сара сгэы никиларц акэхап... Ахкэа рхыцхызара акэу цуушыап ауафы ицстазаара знапы иану... Лад ацсреи абзареи дырбжагылоуп!.. Сымацара адэы саакэхеит! – изнымкылаз илагырзкэа цхеишьан, дагыынацшы-аацшит. – Ашкол ахь – сымацара, уа – сымацара, санаауа – сымацара, сахьааиуа – сымацара!.. Ашкол схэахт! Иарбан школу! Лад сидтэалазаауеит, шыафак илымкаа икастцом... Мап-чап рхэааит агэы рымазар!..

Лади сареи хшыкоу абалдыруеи уи атакэажэгы!.. Уиакэым... – «... Дшэартам, ахэшэтыртафэы дааины дыкоуп», – схэап уажэ сахьнеиуа, аха ихалцтарыма Есма?.. Изахьзуи «дааины дыкоуп?» Апхьа Сима дсыцшаап – уи иласхэап икалаз шыкалаз, ака-гы мзазакэа... Сима деилкьоуп, насгы, хык атцкыс ф-хык еиха иеигьми?!» – Зыкэыр деиханы даакэпсычхаит, дызтцаз аидарагы мацк ацрфрны икахэзшэа дааласхеит.

Ауаа ццакуан. Иара ицны, афада ашьхарахь ицоз реиха, алада амшын ахь иаауаз рхыцхызара еиха еихан. Аибашьра наскьацыцхьаза, атынчра ацэа зыкэнылоз акалакь, уажэы, ахы анапы акэкны иакымызт, амала, акэыкэушэты ацшра зманы, апарк афэы икыду арепродуктор хышша алымха азадхуамызт умхэозар.

«Сима лымацара... Есма зынзагы илзымдыруа!.. Хөыңыгы хайкөышахатны... Аха Сима дөылгашыас илыстои?!»

Ашыжы ицөырханы ифыхаз арцафца ручилишыче атынчра ахатөахьан, Зыкөыр даннадгылоз:

«Сааткгы мац ыкоума!.. «Иңсы узахьымзар калап!..» «Уажөы-уажөшьтан хөа дыкөуп?!» Шаkantөи исахахьоузеи... Мап, мап, Лад изы азэггы ус ихөомызт!.. «Хара дахтөын – хара дахзынхөит!» – ихөөит Көаста... Көаста дуаф көышуп, афөырцшзаразгы дцөажөом... «Анцөа иуазар уажөшьта!..» – фыгөгөала дцөажөөит иара Ксасгы... Чанта иоуп аус злоу – уи иимбац икөузеи, – нас, дымгөыгуазтгы, шаанза дидтөаларызма?! Мап, мап, Лад дыбзиа-хөит, цөсеицш дааины даасывагылоит, хөицны хөынаххөит!.. Есмагы!.. Ашкол, нас аинститут!..»

Ашыжы иагхаз ракөхап – ахьшь иаршөаз ардөынакөа реицш көитчитхөа ашө иавцагылаз азгабцөа дөарывсны амардуан дөафөагылоны, угөы кыднаршөаратөытцөкьа атцөаабжыы геит...

«Зашөа Ладггы дманшөалахаша!» – иаатөикит игөы, Сима лымацара дшааиуаз аниба.

Симагы Зыкөыр дгөалтөит:

– Зыкөыр?!

– Сима, минутзак! – зымөа диманы днавалөит...

– Уи хөашьак азахцшаап, – лхөөит Сима ацыхөтөаны, ишынеималтөарыз, – аха, уара уөибыташьакөа лбар, хымцда ихатцылхөөит.

– Ишцазурыз!..

– Цака ухөзцшыз!.. Уажөытцөкьа!..

Агака раара устцөкьа иманшөаламхөит, аха, уөизгы-уөизгы, амра ацсы штөз акалакь иаалагылөит. Амашьына ианлалбаа нахыс, Зыкөыр, уаанза мчыла икөитцоз иахөиткөит зынзагы инаимпытцөфын, ишьа илабаны, инаивслак, иара изымдыруа акы рдыруашөа игөы иабө дрыхөацшуан:

– «Изтынчуи, мшөан, Ага абриакөара?! «Анцөа иуазар уажөшьта!..» «Хара дахтөын – хара дахзынхөит!..» Иара Лад ихөагы иблакөа аахтны дсыхөацшуанөи?!»

Иара усгы, бзиа шылзыцшымз зцөа иалашөахьаз Есма, Зыкөыр иөиташөашьагы лызгөамтөзакөа инымхөит:

«Мап, мап!.. Усөуми, Лад?!»

Лад фөиуам.

«Акгы умышъеит, ус иуцәықәсны имцей?!» «Бызустада, бара?!» – итацә-тацәза илытацшуеиг Лад иблақәа...

– Сима!

Сима даалыдыххылеит.

– Схы гъежъеит!..

– Амашыына акәхап!..

Зыкәыргы Симагы еицхырааны, аулица иаваз ахахәчапа днықәдыртәеит Есма.

– Амашыына акәхап!..

Ақалақыуа роуп зынзагы угәахы қызжәо: еихаңс-еицаңсы, ччаңшык азәы илаңш иташәом, ажәак наихәылшәом, абыржәы, қәрахымзак днарылганы дыргазшәа, ргәы тазырчақашаз хәхәабжык нарылқышшәа...

«Лад, усоуми?!»

«Бызустада, бара?..»

Ақыадгы қыадуп, ларгы дқыадуп Есма.

– Амашыына акәхап!..

– Ғамқақәак налбаалдаргы цәғамызт...

Аха иузтәода ағамқа – раб дыңсны рыхәда дахшыуп, ирывс-еит рхы шытацаланы, ирафсуеит нақ зымқа ишңшуа – абыржәы қәрахымзак днарылганы дыргазшәа...

– Лад дхазңшуп, аңшра закәу бымдыруеи?

Есма лхы қышыңылхын, лқыза дқалқаңшит – гәырқала итәын лыблақәа...

Уажәыраанза, зыбзиабара, шхам бзык ахысыр, мағәшьхәак иатқаңқыр хәа ишәаны, Лад иааигәара имгылоз Есма, уажәы, иқастарызеи, сышқалеири хәа минуткгы дымхәыцит, амала, рыхқәа қнапыкла икны амардуан иағәтәаз Анңсаа, итыстысуа, азы атқа иатңсоу ахахә шкәакәақәа реиңш акәын ишылбоз.

«Иқоуи?!» – иғы игәағны изамырхәеит, аха иблақәа тааит Зыкәыр.

– Қынтәқа даалтхъеит, аха...

«Ус анакәха иңсы тоуп!..»

– Шәлеи, шәлеи, шәрацәафуп, аха шәлеи! – уаха ажәакгы рықәымтақәа илалышытәит иахатәи аңхәыс бырг.

Аулицағы ирңылоз ауаа реиха, акоридор атзамцқәа ирыдгыланы иааңшуаз ачымазқәа еиха илахғыхуп, избан акәзар: Лад иңсы тоуп, аңсра аиха даааиуеит, аа иахыа-уатқы дзықәшәаз

ихала ирзеитеихэоит, аа уатдэы-уатдэашьтахь – Зыкэыр иварафэы апарта даакэтэоит!..

«Усоуми, Лад?!»

Амала,фитуам – ахьфимтуа ауп Есмалыпцстазаара аалымызхзауа.

Апалата анакэ џамгылах џнатэоуп, ахапы қыақтажэ акара итынчроуп апалатафэы. Дкамхарц акэхап, Лад дызқэыз акаруат ахы аанылкылеит Есма, нақ-аақ иаины иааихагылеит Зыкэыргыы Симагыы.

Аа, абриоуп Лад иахьантэарак Есма лызцаарақэа ртак зыкаимтцо: арацэаххыра еипш ишэны икоу илацэақэа еикэыпцоуп, даеа мацзак џациттар ипсыхэозеи ухэартэ акаруат дахьыгзоуп...

«Саґабымтан, Есма! – ипхеишьоит Зыкэыр имцқэа, – уаха псыхэа сымамызт».

– «Сужьама, Лад?!» – апалата зынзагыы илашьцахеит.

Дейцакы-ейцакуа ашэахь ифэынеихеит Қсас: «Уфызцэа ааит, дад, сықкэын!..»

Акоридоргыы лашьцан.

«Ас акэызма ишеибакхэаз, Лад?!» – ифыддуеит Есма лылагырзқэа, лыхэдафэы рееикқырхэалоит урт. – Улымкаа адэы сықэло цыушьозар, уфашьоит – енакгыы, сааткгыы, минуткгыы!..»

– Нан, нан, срыцхауп! – Есма лыхцэы лнапы налылшьуеит Мкыд. – Ифызцэа шэтэы датцанакроуп!..

«Хасны иахцэахуан – хазхара хзымеицэажеит, хшэаны ххьапшкэапшуан – хазхара хзеихэампшит!.. Уажэшьта иртаху сзырхэалааит – укаруат ашьапы снапы акэыршаны стэазаауеит, Лад!.. Ирдырааит уара узы адэы сшықэу, уара узы сыпсы штоу!..»

– Нан, нан, срыцхауп!..

«Лад, арахь уаапши, Есма дахьааз умбазои?! – Зыкэыр днышьамхнышлан, Лад инапы ахэда ааникылеит. – Аус ауеит!..»

АФЕЛЬДМАРШАЛ ПАУЛИУС ИМАШЬЫНА

Алзынрак, ақсабара иалалаз ахьта зныккыарала иалнацарц агэы ицоушэатқэка акэын уи аены амра шыпхоз.

Агэал днахкыашо ибригада жэантэ ианеимиркыа ашьтахь, иа-хьа ашьыжь ишьтихыз ачадмгыал даацхауа, абхэара дытцаланы ифэынеихеит Цағала.

«Жьабнаа, Жьабнаа!..» Шэгэи икэгылоуп Жьабнаа!.. Ауаы зны длацсахоит, зынгы дхэацсахоит – цыпх аеада хакэтэан, сынтэа аеы афынза ххалахьеит!.. «Жьабнаа, Жьабнаа!..» Жьабнаа аныкэашоз анапеинкьара иакэитымыз, иахьа дара ртэи рхэоит... Абри ашыкэс затэык сзынагзар, иыхыхэныганы, ахирплан схэом, амашына исзакэыртэар, нас рымш аабзиахааит!.. Исылшом саргыи уажэшьта – ажэцэеимаа еипш акырқэа снадырхэи-аадырхэхьеит...»

Ашьхыцкэеи, ашэтфэи, ашьац иатэеи ирзеипшын уи абахча анпсаа рышьхагэара зтагылоу абахча.

«Ажэцэеимаа еипш акырқэа снадырхэи-аадырхэхьеит!..» – иалхны имаз шьхымзак ацхьа данааи, ашьац рэны днылатэеит Чатала.

Илахалахауа игоз ацха ға афэи ахьа еипш еимыцча ицоз амгэали еидкыланы, акыраамта дчамчамуан уи.

«Аиашахэа акрыкэзар, абарт рэи икоуп, – дрыхэапшуан, зыбла амца хыланы аусура иафыз ашьхыцкэа. – Хшыфрхара, дырраагара цьаргыи умцан – уааины абарт рацхьа уаатэа: ақыара, аиашара, амашьара – ауаытэиыса зда дхэартам зегь!..»

Унаскьа рызхэомызт акэымзар, уамашэаткэьа ашьхыцкэа дырпырхаган Чатала: ахыкэалаа еипш ишааиуа, ихы ацша анданы, ргэйтца шөжкэа хахаза, ртыц афэацхьа, ахауафэи рэааныркылон урт – акарулцэа еилахазар, итацэаанза ипшын, нас, акэапахэа рычэныкэыршэны, рмагэ шөжь дукэа шытархэазо рэынархон... Аха ишабалак итазыжылода – рмахэфа еилхэаны аус руеит акарулцэа: изылшоз аазымгаз ыргьежыны идэыкэыртэоит – мап-чап зхэода – ус ашэт аазго, ус азы аазго...

Арака иаалыркьаны уакьанчакьанкгыи калеит, – Чатала дзыцпшыз ауакьанчакьан: ашьхыц еикэатцэа хэыцкэа фба, ршьапкэа ытарцаны иахо, акылхара икылхэаны иаатыргеит амжэахэа апшра змаз шьхыц патаз дук...

– Еех, шэкэакэара згааит! – иблакэа аакэеицеит Чаталагыи.

Ашьхыц цэыхэа ашьапы мадыхкэа шытарбагыны шытахька иахон, икьыртыцуан, акэартэрақэа зегь афэа-фэа рылгон...

– Усоуп ишыкоу, абафдан!..

Акарулцэагыи, фынтэка, ашьхыц патаз атэарта шыказ ршьапкэа мфанырцеит, рцышэ цэызкэа рыла иаграсит... Аха икэырхэазаны ишнаргоз, ашьапкэа анамышэа, ицэырнагеит иахаштхьаз апышэ – уи, ағэи икэчапаз ацэа ифаланаркацан, иаангылеит...

– Ыоуку – аффы меигзарахда ихамагэышыоуп, даеа ыоук-гы – ахата!..

– Уафэыт, хашьхақэагы афронт иацхраауеит.

– Уи уанза иахьнеираха!..

Амра хыхэҳэаны илталахьан.

– Иахьеипш даеа ыынтэ афида хаутар, нас Жьабнаа хзакэу дхарбон.

– Уатэы ашыжьза шэызнеир, афыц шэхыстоит. – Хажэ хлаба дадхэаланы уа хаубап.

– Ххантэафгы уажэы еиха дышэзылпхоуп...

– Ааи, уи тыпхаахыс еыхышыртас хакны химоуп. Кэастагы Чаталагы рылапшқэа ааиқэшэан, аха уаха ражэа мроукэа ифэгылеит.

Кэаста аси атцаи ирылаиаазаз афида, алымха иатэақэа кэрыцэ-кэрыцэза икыдцаны, еиқэыгызмалха, Лашпсы апшахэа-фы изпшын Чатала, еыт-еыт, амардақэеи азазахэыртақэеи рфы ишытоу итатыныртақэа.

Зкэартэрақэа еихамгылоз ахцыста, иршьашылакшэа дынхытын, иахьа ацэахэақэа злидаз Ача лтатынырта дынхгылеит Чатала:

«Ари уажэыгы дтымтцайт... Иацтэи лфидагы лзышытоуп – имбли уажэшьта!» – илахь инапы напыракны, хыхь ахэы иқэгылаз, Расим Ачыргба ифнгы дфатцапшит: лкасы кэашза, акэасқьа абартца дықэтэаны длапшуан Ача ланхэа, уаха азэгы дыкамызт.

Ататынрта дхыланы ифынеихеит Чатала, – илзалидаз ацэа-хэақэа рыбжакгы еитахам, еитахаугы – рыхқэа анышэхырда иқэтцаны, апсхыхра иафуп...

«Илыцалазеи?! – еидыканзаланы, леитахагаты иавтапсаз ататынкэагы аашьтихит. – Ашарпыетэа иацгылоз, бгыцк ахы наар зымуаз апхэыс?! Акэаракеанеа хэызоуп – хык шытытшэа ианыкалалак, хык камхар амуит!.. Абри ашықэс затэык сзалган-даз, нас шэымш аабзиахааит, Жьабнаа!.. Уажэшьта исылшатэфьом – ажэцэеимаа еипш акырқэа снадырхэы-аадырхэхэеит», – ихы ышытьихын, адырфегьх ахэы иқэгылоу акэасқьа дфатцапшыхт – дшьахитхазшэа, набыцрак лымазамкэа, лтаца аус шылуа лбарц лтахгэышызар акэхарын, дылбаапшуан анхэа.

Аткы еиқэыреы еипш ихпапырза, ататынрта иалагылаз ахэаца даатцагылеит Чатала – уи итахгэышыоуп Ача дынлацэажэар, уатэы

Кәаста ағыц ишхитцо налеихәар, аха дыкам. Аңша хышәашәаза икәа-имаҭра ааимнадеит:

«Абри атла уаха абра ианызба, ҫаахәыра шәыстом! – иааигәалашәеит уи, ахантәафы Мураҭ иажәакәа. – Авредит-лра!..» – Абри арыцха иканатцо ашәшыра ада аколнхара ҫыргага амамшәа! – Инацәа ырхәаны иааиҫеикын, аха иеааникылеит, – ҫхәыскҭы аҫымҫымхәа атыршә узлалзасрызеи!.. Амала, иара уажә даазкәылаз, абри ахьаца азыҫҭыарагы даҫыҫит... Сызды-руам, сыздыр!..»

Афны абарҫахьтә дылбааҫшуеит анхәа – лҫаца аус шылуа лбарҫ лҫахгәышыазар акәхап!.. Ахҫацә еиҫш ланхәа данлывагылаз илыбаргызи Ача рыцха – хымз рыда зыбла аҫаҫшра лмазаз лыпшәма хәычы икамзаара акала илныҫшуамызт... Расим исалам шәкәкәа рҫыхәтәа ааҫҫеит – аҫеҫхәа ифылаҫҫеит ан лыбҫагы.

Дылбааҫшгәышыоит – лылаҫш кыдырхаланы, наҫәацарак хәа лымазамкәа – лҫаца аус шылуа лбарҫ лҫахгәышыазар акәхап!..

«Дабаци, мышрак иақәшәаша?! – зышәшыра хаа аеара ихыршәлаз ахьаца дныҫыҫит ҫатала. – «Ағыц шәхыстдоит ихәеит Кәаста, арахь ҫымштәи леиҫахәтә еилатҫәҫы ишыҫоуп!.. Ее агыди, аҫәарақәанеа хәаызоуп – хык анышыҫыҫлақ, хык ламкәыр амуит... Сынтәа затәык сызнеинда...»

Ашьхарахь ала ишыҫаз атла-хҫаҫыр ашәшыра есааира еиҫыҫуан.

«Егырт зәу збагәышыап, – аеара дынхысын, Расим изыхь ашҫа илбаагоу амҫахәаста длаҫалеит. – Аҫсхәыстра ахьызшәа, ҫыара иаакылхҫагыҫаауеит, нас убри ырхәаҫсаны, ашышҫамсқәа икылжәжәа иҫықәырҫаанза хҫақәхалоит – уаха дгыл ыкамшәа – аа, ачашә ахьышыҫоу, ахаан аахыс арахә иахьыртәартоу!.. «Ашәшыра, ашәшыра!..» Ауаҫ гәаша ихы назҫеикша атлақәа харзыҫрысуеит!..»

Уиаахыс хышықәса ҫуеит, аха иахьагы, иҫааха, ихьшәашәаза игәы иалоуп ҫатала, ускан, абри азыхь ахықәан иибаз: лылагырзқәа лҫеибахәа, ахәхәы-хәхәыхәа дҫәыуо дырхатәан Ача, лыпшәма Расим ицамҫазы ихитаз акәапей хырҫкала аҫеыхақәа...

ҫатала данылба, дыпхашьан, ашырхәа дҫагылеит Ача, лылагырз ҫҫышқәа иаарылыпхааит гәы зҫамыз ҫышәырчча ҫандак.

– Иамаркзи, ашәа рхы!.. – изынамгзеит ҫаҫалгы. – Хьаас икабымҫан, дад, иара Анцәа деибганы дахзааишыҫааит!..

Адырѡаенытѡкъа, Расим икѡапеи ахататѡкъа катцаны, иааганы иаахиршѡлеит Цатала...

Уажѡы, уи акѡапеи ахѡтѡы лаиргзан, ацѡтырас иатцахѡмаруаз азыхъ ѡтигеит. Рацхѡа – ипышѡкѡа, нас – иѡытца, икыркы, игѡы, – ихъшѡашѡаза илеихысит, уигы азымышакѡа, амса цырцыркѡа еи-мадмыргылоз инапсыргѡытца иантѡалангы акыраамтѡа иѡеитѡон:

«Азкѡатыц акѡын уара уѡы сзыѡѡоз, уажѡы сахъѡит умѡѡозар!.. Итѡегъгы, итѡегъгы! – Ацсбаажѡ тѡра акѡзам!»

Икѡапеи ахѡаца амахѡ аѡы инкнеихѡан, зхагѡта акыр итадырцѡахѡаз ахѡацара дыцаланы иѡынеихѡеит. Акыр днаскѡа-хѡаны, инацѡхѡакны ахѡацара ахѡаимѡѡоз тыпк аѡы, ѡык атѡыхѡа днахъпшит. Азныказы уи хѡасгы имкит Цатала, ахѡ даннавала, исцѡагози кѡитѡан, даатгылеит, абжынтцкѡа даарыхѡит – аа, ассир: атѡыхѡа ххѡа афырфырхѡа имѡантѡо, ажѡзы иатѡа аѡытѡыкѡѡо, еикѡаѡса икѡадырны, абна ихѡытѡагылан ахѡнтѡаѡы Мурац иѡы, – аа Мурац иѡы, мшѡан!..

Зны, иахѡтѡатѡкъаны илагылоушѡа игѡы иабан, шѡѡѡакгы уахъ иаѡѡеитѡеит абригадир, ахѡ инеихъысыз абжынтц махѡкѡа дырблызшѡа даатрысит, днеилууааит:

«Иаанагои ари?! Усс иамоуи Мурац иѡы ара?!» – шѡтахъла, шѡтахъла, амѡахѡастѡынза дышкылсызгы игѡалашѡом – минуткѡак рышѡтахъ, цштѡы кѡармак ихѡазамкѡа, Лашцсы ацшаѡѡаѡы атѡтын еитѡзѡауаз даарылагылеит...

Абри ауѡа Хѡырхѡмалаа аилацѡажѡара рыман, Есма лаб Езыгѡ иѡы. Аиашъара еидибагалахѡан, ахѡ ажѡытѡ, аѡатѡ, хѡар ахъ-неихъѡу, ахѡнтѡаѡы Мурацѡи Кѡастѡа Ацъыкырбеи иахъа ахѡылцѡзы афидартѡѡы махцѡы-махцѡы ишеимырхыз уѡѡа ракѡын акѡымзар, изсеидибагалаз аус азѡгы иѡалеигаломыт, избан акѡзар, аброн змѡны Акѡа иѡѡу, ргѡыгыртѡа ду рашъа Михѡи рѡаца-хшыѡтра Ми-надорѡи мааицыт, дыкѡмыт лара Есма лхѡагѡы.

Алаѡа иамтѡатѡаны, ѡганла инкажъцѡо, агдымдыхѡа еицѡажѡоз иешъара ирхѡоз акы иаѡауа дыкѡмыт Езыгѡ:

- Сыхѡда хылѡеит! – длыѡнаххуан амѡцуртѡа.
- Иамхѡо сынтѡаѡааит!..
- Алажѡ еипш изгѡыдцѡаны ишътѡыз бара бакѡын!
- Уара уеипш аб дызмоу уаѡа иалцраны иѡѡузеи!..
- Сшѡыхѡит, сшѡыхѡит!..
- Уу, анышѡ уаѡааит – кѡыкѡухѡа ауѡа иѡѡага иѡарылоуцѡан!..

– Ауаа, ауаа – аиашья дызмам, аиашья дызлалтаххарызеи?!

– Уаха ушдырпшзо сымбари?!

Езыгә адырөегьых дыфдәылкьон.

Есма лан Шьазина, алагырз нкаркәкәо, аброн змоу лабхәындеи лацала Минадореи рхәи дафын.

Алахә иамтәтәоу Хәйрхәмалаагы ражәа нарыгзон:

– Саргы афидатрахь сылбаан, смахпсахуашәа схын... Ус, дөыжәкьакьала даахадгылеит Мурат, аха ақәабшәшәыра ифьсны...

– Иц-ишә узеихмырпхьо?!

– Иузеихмырпхьогы икандаз, аха... – иажәа намгзакәа, итәаз иашьцәа днарылапшит ицәажәоз, – уйкәатгәышыа!..

– Иажәа ишәырхәеи, ура!

– Шәызфәуи? – дтәаит, мшыбзиаггы ыкам, хәылбзиаггы ыкам.

– Акәйд хапкоит шәхәандаз.

Итәаз ирзымчхакәа, абжяпалаф ишкә инапшит. Уигы ибз ихапыц нақәиргәгәеит.

– «Хазғәышыеи, иубо, хазфьц рхәеит...» Ус, Кәаста мыждацәгьагы даахадгылеит.

– Ижәуам, шәара избо, ахьымзг сышәмыргар жәуам! – иаахиртит Мурат...

– Апсәтоуми, Кәаста дацтымкәеит, уиакәым, дыччо, иеыжәкьакьала игылаз Мурат дитәпшуан...

– «Аха ибзиоуп, зеипшыкам!..» – уи, амақаррахь дниасит, Кәастагы дшызбоз дыфхшәааит...

– «Икоуп ицегьгы ихааны хәхьеицәажәаша атыпкәа!..» – ихәеит.

– Аа иихәалац! Ариггы амықәшәатә зықәшәахьоу, егыггы мақарра ыканы саагылап хәа згәи итәзам!..

– Амақарра азирхондаз, иубаргузеи!..

– Уеаанкыли, ура!

– Хәи иабахәа!..

Рыцсы рыгразомызт изырфуаз. Урт, ари атызшәа атәи рмахацкәа иаукахыз, ирахәхьан жәантә, жәаба рыла, рхатақәагы итархәахьан еихаргыла-еитаргыла, аха ирахалар ртахын – икалатәкьаз, ишыкалатәкьаз акәымкәа – дара абас икаландаз шыргәахәуаз ала.

– Муратхеит, зны уфызжәо ухәар, нас хәхгатәызаргы хәхумгарызи! – ишызбоз, шыақәқәакгы иара ишкә иаакаитцеит Кәаста...

– Ааң-аң-аң-аң!..
 – Уңызжәои ихәтцәкьоу, уара?!
 – Хих, уара арахь указам, уара!..
 – Иаагылашагы азә иоуп Кәаста!..
 «Хәи, итцеггы иааргәғәшәа ахы скыр акәымзи, сыбз шышьааит!
 – ихы гәыбған неитеит, ажәабжь рзеитәзхәоз. – Ас ишрызгьамаз
 сышқазымхәыци!..»
 – Уинахыс, уинахыс?..
 – Иеырмазеины ифынеихеит! – игәалаиршәеит азәгы.
 – Сара атцлахәыстажәгы сызқажәадыда, аха иган сеәтәшәа,
 снаишьтәлеит..
 – Цъара умтәои, ахәәкыәцәа усует акәымзар!
 – Иабахәа, цъара утәо икоума – Кәаста амықәшәатә зықә-
 шәахьоу, Мурат иакәзар – деикәных, инацәкыарақәа рыжәабагы
 азныказы еицткьоит... Аа, ифынеихеит, аха узмәтәада, инукилода,
 абжәас, мшәан, абжәас!..
 – Уи аибашьрафгы митә ипсхакын рхәоит!..
 – Аибашьрафы сабеицгәышәаз, аха ара дсымбои... Иара ғәшәа-
 гәза змауша Муратгы иеникыломеи.
 – «Ушқасацәажәо, уара адезертир, абрагы!» ихәан, ишилшоз
 дхәааит, игангы днамтәсит!..
 – Ааң-аң-аң-аң!
 – Уиакәхеит – хышыцбак сыхпраазшәоуп ишызбаз, – Мурат
 иеы даххәаны, адызхәа адгыл дфықәижыит!..
 – Дкаижьтцәкьоу, уара?!
 Ацәажәаф, акаҳара атәы уаҳа иакәимырғәғәеит, уиакәым,
 азтәара имаҳазазшәагы қәитцеит.
 – Нас иааины иааиләеит, еилургода – ашәи-қашы, ахәса ахь-
 гылоу ихәхәоит, ҳара ахацәашәа иқаз ахыхәмыхә, еиқәахқуеит
 хәа акәкәыхәа хрымхоит...
 – Иабашәтаху аикәкра!..
 – Егәа умхәан – ҳабла шааңшытцәкьо!..
 – Мачк дизрабоушь?.. Ара итәоу ҳаишьцәоуп, азәгы
 ҳаитеихәарым?!..
 – Уигы агымхт хәа сыкоуп?!
 – Кәаста дызит шәхәар смаҳаи!..
 – Ацәәкәа унапы ақәуқыр, унапы мәәуеи, мшәан!..
 – Уажәакәымзи иңсы анааигаз, цкәына мыжда!.. Рытқатцәкы
 амәаду ағы игаз амашына ағыз-ғызбжы, игәыфәыфәза иааила-
 нартәеит Хәырхәмәлаа.

– Даауеит!..

Дааины даарылагылазшәа иаатибаркьеит зеггы:

– Цыраарак иҗахызарггы!..

Еишҗталаны, ашаца-шацахәа ашҗа иныкәлеит җыоукгы...

Аибашҗра алагамҗазы, матура дук амаа наздыркыз азә иоуп
Миха Хәырхәмал. Усканоуп уи, аибашҗра даҗәызхычашаз абронгы
аникәнадыргаз... Аха рыҗхарас иҗалаз, зыҗены аибашҗра иалагаз
аҗеныҗкәа, иеиҗа зымчыз җыоукы ааипҗхәан, имашҗына ааимхны
афронт ахь идәыкәыртҗеит. Инимырҗшит умхәозар, ихәааигеит
Миха – иагыоумхәан дашҗыҗлахәан, шҗыҗлароуми иҗоу, мшәан,
дахыҗмазаафхеит иҗшәма Минадорагы:

«Аибашҗра зыҗалаз хара хзакәын!» – лгәахы җыжәжәон уи...
Рмашҗына рымызхызгы, имҗаа-имҗшаа хҗәыла иакәлаз Гитлер-
ггы еипшны акәын ишылпҗхызоз...

Миха иҗшәмеи иареи, ус, җехынҗала ишынаиааиуаз, иаа-
лырҗкәаны җсыҗшәмак рзыҗалеит: афелҗмаршал Паулиус
игенералҗәагы, иарггы, ималггы дышҗоҗыз иеҗаиҗеит... Абыр-
жәы, ихәҗырххо амарда иаҗоу амашҗына еиҗәатҗәа, Паулиус
игенералҗәа азә даҗәтәан хәа ауп ирхәо, Минадора улазҗаар –
иара афелҗмаршал ихәҗа дзыҗәтәаз, ихәҗара пату зкәиҗоз имашҗына
шакәу хәа атҗәы нҗаршәны дыҗәуеит...

Уиакәым аус злоу – Миха Хәырхәмал даҗәтәоуп, иматура
иаҗәнагахаша амашҗына, афелҗмаршал Паулиус деилах-
хаа дҗакуп, харггы, Европа ахы иакәиҗтәуа, җхәаҗа хҗеиуеит –
ажәакала, ахәынҗәрақәа ирызҗҗаз аҗыҗқәа акакала ирықәшәо
иаауеит...

Миха амашҗына ирҗеиҗҗеи абыржәы җынҗәны Анҗсы далаа-
уеит, аха, җас иауашәа, абра ианааилак, иҗзы-җызуа ашадара иаа-
кыдхалойт.

– Иумыргәаҗын, Петиа, иумыргәаҗын! – аидара ирласыр еиҗа
иазеиҗхашашәа игәы иарбаны, даалбаауеит Миха.

– Еиҗа иахәахҗаху, еиҗа ауаа иахәадырбалаша ханааилак,
абас хазнауеит! – ажы лымазар иҗылжәаауеит Минадора.

– Изҗәнымхаша ахәра ануп! – даакәыҗсычхауеит Петиагы.
– Аотор ахәҗа быжҗ-хык ақәшәахәеит!.. Жәаха акарбиуратор
анысрыҗкәоз, ахы җырҗыруа иаатызгеит...

Зажәа рылазымҗо Есма лоуп. Иара уажәгы, лаб иашҗа
дишҗагыланы дналбаан, адггыл ааимҗкәаны днахәлапҗа дҗар
лҗахны дгылоуп:

«Иалагахуеит уаха: «Ахьымзг, ахьымзг, ахьымзг!.. Хара, Хәйрхәмалаа, хара, хара, хара!..» Аҗадагы Миназ даҗуп... Иал-шом сгәй!.. Зәумтүеи, Лад?!»

«Сәы иазхәом, Есма!»

«Ублақәа, Лад, ублақәа акагы зырымхәои?»

«Исыхьыз рымбацт азы ибархәашагы рыздыруам!..»

«Нас, сара исыцсыхәои, Лад, икасташа сазхәода?!»

Лад җитүам, акагы зымхәазо иблақәа тыгга длытацшуеит.

«Аешьра?!»

«Мап, Есма!..»

Есма мацзак лыцсы аалылалеит, Миха имашьынагы ахәда тхәаны, амарда идыхәыншәан, уажәааигәа, Петиа ахы злихыз агәы акәата-кәатахәа еисуа иаагылеит.

– Ейха уанахтаһыз, ейха ауаа уанхәдырбалашаз!..

– Иумыргәаһын, Петиа, иумыргәаһын!..

– Шәхал араһы! – Петиа ивара җавтдыртәааит Минадора.

– Аҗны хәаит, иабатаху? – аҗхзы алтцзар ибарц итахушәа, азқәа инапы нықәишыит Михагы.

Аха Минадора иаулухуаз: афельдмаршал Паулиус имашьына дақәтәаны аштә дтамлар лымуйт.

– Алашарақәа макьана иумырцәан! – акоманда калтцеит Минадора данлыбаауаз.

Дара алашарақәагы гәағны иурцәо икамызт: еиваҗуа ине-иуаз ахьтәы хәҗарақәа, алашьцара цырффа, абааш зҗачацаз ахьатә кәасқьа иағалашон. Урт алашарақәа ирылубаауан: зшьапы иқәгыланы, аброн змоу зашьа ахылапшөы иҗылаз Хәйрхәмалаа, згәахәпы барақьатқәа нықәтә-аакәтцо инеиуа Минадора, уи илывагьежьуа илышьтоу лацала ейхабы Шьазина, амшәхәарақәа реипш игәыргьаны еибарбылгьо аштә иқәу аласбақәа Тышәкеи Пышәкеи... Ишыыцуеит амза, рыгәқәа цшаа-цшаауеит аетцәақәа.

Лгәы цшаауеит, ишынеималтәарагы дыкюуп Есма, дзын-рылацшуам еизаз, илбаны даанхом еизызгаз.

Акәасқьа ашьтахьала амардуан дыҗхалан, лара дцеижьҗеи, мра шәахәамзар акагы зыҗнамцхацыз луада ашә аалыртит, нас – Ладраахь ихоу аҗенцьырқәа – иааиҗылеит, иҗакыз амра ашәахәақәеи иҗыхьшәашәаа-гәыкәцагаха икәз ааҗын-цшеи. Ма-кьана цәыкюуп, ақыҗа мыцәацт, аха абла җаауп...

«Лашарагы ыкам! – лыбла адырхаланы, ақыҗа аназарахь тыцк дахәацшуеит. – Араантәи избартан – ашарҗьетцәа еиҗш аблақәа

тшаша – зны аматцуртаҕы, нас акәаскыаҕы... Лади сареи ҳауроккәа еицыҕахтон, ҳагәтыхакәа еибаххәон, иара данаапсалак – сара алашара сырцәон, сара санаапсалак – иара:

«Цәымтхаа бзиа, Лад!»

«Ашара ззгәырҕарахаша Есма!»

Уатцәухаҕы ус – атцх ссиркәа!.. Абас шышыкәса! Нас, икалеи, мшәан уаха?! Иматцуртоума, икәаскыоума – алашыцара, алашыцара!.. Схәәеуеит, схәәеи!.. – зыбла цәынтаауаз ақыта еикәылашыца, азымшын җахатәазшәа игазыгазо дынзаапшылеит Есма, нас, абҕыц-цсада иазыштымхыз азаза пкышкәа реипш, иҕыдды рҕылархеит лылабжышкәа. – Сара саб иашта лашоит уаха – икаххаа, хыхь, цәҕа иаркыз алашаракәаҕы аздырхеит, иаиуаз ахызатә Лад даҕыхашәаны, сара сахьяанхаз иеигәырҕоит!.. Баша игәырҕоит, башаҕы еизеит! – лыблакәа иаархыцчалеит амцапш. – Башаза еизеит!.. Сара Лад сиҕхәароуп: дынхар – сынхеит, днымхарҕы – снымхеит!.. Усоуми, Лад?!»

Лад ҕиҕуам: уа данидтәалаз еипш, зны, ашыа зхыланы икоу иблакәа җалытцаирцшуеит, нас иаалкәигоит...

«Хшәаны хантәон, цсы зханы адунеи икәу зегь хрырцәшәаны аҗ хаталон!.. Знапы ианымдаз хара хабзиабара – хара хада зегь рнапы ианын! Иааилыркаар – ататын ҕыгк еипш рнапсыргәыта иныкәдыркәчышашәа хҕы иабон!.. Шака слашәызи саратәкыа, ишцасымдыруаз абриакара сшыҕәғәаз!.. Баша шәеизеит, башазаҕы шәҕыҕуеит – сара Лад изы сыпсы тоуп, – уатцәы ашыжь, сышиашоу Аҕака сцоит, сеитәнеиуеит ахәшәтәыртахь, азәҕы сицәшәом, азәҕы сицәыпхашьом, икаруат ашыапы снапы аакәыршаны снатәоит: ихъаа ицеиҗысшап, дыцәар – ицәа сыхьчап, ишыапы даныкәгыло – ситагылап... Иртаху сзырхәааит, адунеи икәу ахызкәа иреицәоу акрыҕазарҕы исыхьзыртәааит!.. Сара сыпсы Лад изы итоуп – дакәитым азәҕы, санҕы, сабҕы, зегь иреиҕасшьо сашья хәыцҕы. Аиҳаракҕы – Минадора, анахәта насхаршә сызтирацы иаҕу Минадора: «Ахан еихачаца изгылоуп, ацара абҕыжә еипш далахәмаруеит... Бҕы иабырхәара ибтахуи?!» Сҕы иасырхәарц истаху зласымхәеи, мшәан, усқан: «Лад ишыапы дыкәгылааит, Лади сареи ҳаизынхааит!..» Ма, бара бхата бицца хәа зласымхәеи?! Иабатаху уигы, егыгы – Минадораҕы дхәацәалааит, даапсар леаанылкылап, сабҕы ауаа еизигалааит, санҕы дсыдтәыуалалааит – урт зегы хәаак-хәаак рымоуп... Хәаа

змазам, аапсара зықазам, гәйхшәара зыцзам Лади сареи хауп!... Усоуми, Лад?!»

Лад адырөегъх җи́туам, амала, иблақәа рыцха-рыцхаза илыцпа́шуеит, нас лагырзыла ифгәйлтәауеит, иазымккәа ихыж-жынғы, дхәаны дызлафәхәоу акасыш иавалангы рфәлархауеит.

– «Усоуми, Лад?!»

Идагәоуп, ифәхауп ацсабара: луада цәөажә, зыбла цәынтаауа ақыта, еикәышлақәа иахагылоу ашьхақәа, илақәны ахышә икылпшуа амза... Уртгы ирыздыруам Есма илархәаша, иара Лад иха́та ишизымдыруа еипш.

«Сара зегь-зегь здыруеит!.. – усқан, амардуан ашқа шытыбжь-кәак геит. – Рделегация аарышы́тит!..»

Есма дымфашьеит: рапхьа, амза ашәахәақәа нкыдччалеит Минадора лгәы барақьа́т, нас лган давциаазшәа даацәытыпшит лацала еихабы Шьазина.

– Бан дыцсааит, беикәылашы́ца бышпәтәоу!

Есма аҗенцъыр даадтит, ауада агазфәы зхыз лашарала иаатәит. Аиашоуми, Есма лгәы лнархы́т, уахантәарак илыцгәырфоз амза ашәахәақәеи иқынқашаза илхаршәы́з атынчреи ны́тцаба иахьцаз.

– Темнотараа, арахьгы темнотараа, анахьгы темнотараа! – цәгьалатәқьа икыжит, ашәт еипш еилырганы ика́з Есма лкаруа́т, амгәацәагы леины адашья илықәгылеит.

«Саб иашья рыцха!..» – Есма лгәы даарыцханаश्यеит макьяназы ажәахәахәак лықәзымта́цыз лаб иашья Миха.

– Аскуазниак рхы и́тоуп! – дышлыцәшәо лан иллыр-барц лызбазаргы акәхап, ака́б еипш иөежь-өежьза акаруа́т ифықәхә́әоз лшьямхы кәымпылқәа руа́кы ақьефгы аахлыргеит Минадора, аха Есма пхашьяпхатца, уажәазы, лыблахәыцқәа акагы шымқәа́цаз анылба, уа́ха имырғы́кцәакәа лчаанылкылеит. – Амашына мыждагы хтәартә ацәа ахнахит...

– Абасоуми дшы́коу, Минадора лтәы иакит ззырхәо!..

– Ахы та́зароуп, Шьазина, ахы – асчастиа хәа бызфәу, ахьхьа-хьхьахәа, хьтәы мардуанны, ажәфәан иналбааны, уа́пхьа иаагыла-зом, уалапшроуп, ухәыцроуп, уцаароуп, узта́хуи узцәымгүи еилур-го ука́зароуп...

– Бара адгьыл бшықәгылоу!.. – абасеипш и́коу ахәоу афы, Шьазина, лажәа ахаангы иналмыгза́цызт, Минадорагы уи азгәатаны илыман, илае́пнылхәар, илцәы́зқәоз шы́каз лбон азы фылтуамы́зт умхәозар.

– Бара бҕы җашыароуп, аха сара сызбахә зхәоз арҗарцәа, җшрала-сахъала, уахърыхәаҗшуаз, ихсаны икадыршәуаз рнапхыҗ даҗсамызт бабхәында.

– Ихъша-иибаша иҗаца Шъазина!.. – уигы налмыгзеит Шъазина.

– Аха бымбои, сҕәышхеит: сҗааит, смыцҗакит, апап иибаз иҗшъеит хәа сымныҕәеит... Уажәы, ишыббо, жәларык хнапы ианҗшылоит, ихәҗашыыцуа шаҕафы ыҕоу аҕарагы ханҗсра хыхыҗааит!..

– Ибхәан еиҗш, хара ххы җазар, шәымраны шәхазкыдми, шәахъхәдырбало адагы иахҗахуи!..

«Арт, ражәа ашьаҗа нархараны изларкыз ала, рыгәҗаҕафы иааиаанза ишоит, саргы «рмузыка» сазызыршәуа, ахәхәа-хәхәахәа сҕырхәсуа срыдтәалазароуп!..»

– Хәназара хыхынеихышы, хҗыхәа акра ауаз ахәоит... Абри, аскуазниак зхы иҗоу дҗаагеиҗҗеи, шаҕа цәажәара ҕалахыоу бдыруу!..

– Шәыцәҕамыцәҕа Шъазина лхы!.. Ари абаа илыхәаҗшша дыббахыоу!

Лыхәда җҕәашаафы еилашуаз агәаҗ уажәшыҗҗәҕа илызным-кылеит Есма:

– Иааркыафны исашәхәар, ишәҗаху ааркыафны?! – Инеиҕаҗшы-ааиҕаҗшит аиҗалацәа, дҗыалшыеит Шъазина лыпҕа.

– Ишәхәаз акы мап ацәыскхыоума? – лхы-лгәахы иҕазамыз азҗаара ҕалҗеит уи.

– Бан зәтәс бхы дакәырхшааит!..

– Мап, аха?..

– Нас «аха» заҗузеи?

– Иахҗахуп хнапафы бааир.

– Шәнапафы акәымкәа, нас знапафы сыҕада?

– Убас, убас, зәтәс сзырҗаша!..

– Хашыны хамоуп: баб иашы, сара, бызхылҗыз, абра уаха еи-заны ашҗа иҕәтәоу!

– Иарбан шәызшыыз?

– Абни апацан бицны ахәшәтәыртә бахъҗалаз!

Дасҗала илысызшәа даатрысит Есма, лыкәа азыршы җҗашит ангы.

– Уи атәы ххәахыеит, иҕамлари уажәшыҗа атыхәа каршәзар?! – аарла лҕышәкәа җеиҕәылхит Есма, маҗзак лыпсы анааивылҕа.

– Атыхәа каршәхоит, абарт зегъ ажәа анхәбҗалак ашыҗахы!

– Нан, срыцхами!..

– Ажә шәыстоит!..

Ари ашьтахьгы, Минадора акырза дықалыргьежыт Есма, дгытцәыгытцәит, дыгзы-гызит ангы... Уаха высшьа амамкәа агәра анырга, аиааира згаз абжьаратәи ашәышықәсақәа ррицарцәа реипш еишьтагыланы иналбаан, аматцуртахь рфеинархеит...

– Нас, Минадора ажә лылтазар, даеа хәшәык адугало икахума!..

– Зхатқы сцаша ихалхәозар – ишәоуп, иңкоуп!..

– Иараби, хшы-Хәырхәмалу хзымқакыми, лара дзымқакыми!..

«Сара дшыздыркәо дыжәдыруандаз, ус шәхәозар збарын!..» – игәы иаинатәит лыпшәма Миха, аха изақаразаалак акы ихы-иңы ианимырпшит, избан акәзар, Минадора лыблақәа аайкәымгазакәа диқәпшуан.

«Шәырчгазар акәын уаха, аха шәабақоу, сабақоу!» – зегь рыцсы кәыруа изыгәаз агәафрәшкә лфеиналхеит Шьазинагы.

Аиашазы, Езыгә уаха иашьей итацей ирызхиртыз афы еипш ааигәа рьжәтә рфе ианырымкылацыт Хәырхәмалаа:

– Еех, сызкәырбану хадгыл, уцәа иалымтцра икоузеи! – ибз ипышәқәа иаарыдцәблеит рацхәа атцәа шытызхыз.

– Анцәа ирьжәтә!..

– Хара зәахәы зәахамхыша дубахьоу!..

Азәгы иатцәа антїркәамчаа, атца атцәа аахиргеит.

Афы иафызан аныхәақәагы: еилган, ихаан, иңбаран... Дырныхәеит Минадора, ирныхәеит Минадора лани лаби, ирныхәеит Минадора лашьцәей лахәшьцәей, ирныхәеит Минадора лыжәла, ланшьцәа, лаб ианшьцәа... Атцыхәтәаны, лара Минадора лхатагы илгәаламшәазо ландуи лабдуи... Абасканоуп, уаха, ахантәафы Мурати афидаазафцәа реихабы Кәастей ражәабжә атәықәқәа ахазыргылаз Ахәырхәмал тахмада данамхатцәыуазгы.

Гәарпныхәа зцым шыжәра – шыжәроума:

– Еи, гыди, сәара ззымдыруа сажәра дахымччакәа! – игәы аапшаа-аапшааит уахатәи атахмада, афельдмаршал Паулиус имашына еикәатцәа азқәа амза ықәчқо данныкәпш.

– Уәарагы ссирк акәмызт! – ибз тамгылахт абжьақалафгы.

– Петиа, алашара! – акоманда калтцеит Минадора,

– Иумыргәақын, Петиа, иумыргәақын!..

Азиас иатцәа амшын хәашы ианалало еипш, атцх ршьаптыпқәа антданы, Езыгә икәасқьа иаафаччахт иашьа имашына абла тшашақәа.

– Ее, хзымтагылоу хныха, сухэоит, – ихтырпа ааихихит атахмада, рыхтырпақаа аархырхын, изыш-зышза иааикэагылеит ашыхақаагы, – сара абас шамкэа сызшаз!..

– Ахдыррагы – ееипсроуп!..

– Иеихашэааит! – идгылақаз дықтырбғацааит абжыадалаф.

– Зыхэда тхэа, илашарбагаха абра хапхыа игылоу амзанра ныхэаны, уи иатэазшыаз – дызтоу дрыгымхо, изатэаршыаз хапкэынгы – дызтэудхагымхо!..

– Паулиусгы дыныхэеит! – дынцэйтцаччеит Минадора, аха азэгы длыдымгылошэа анылба, леаанылкылеит.

– Ифызцэа еибгала иахзаауа, иара ицеггы дхаракны дыкэтэо ифоутарц!..

Амашынеи акэаскэеи ирыбжылаз ахтэы кэйтэақаа иры-лубауан, атэца итыпаны, иахыеиша ианеилак иткэацуаз Езыгэ ифы ацыпхықаа. Илашон ашта, абартца, афны апхыатэи ауа-дақаа, илашон, азарафхыа цырақаа реипш атэцақаа зэфэзкэшэоз афыжэцаа рыгэаагы... Илашыцан ашытахытэи ауада, илашыцан азэгы дызталмырцшуаз Есма лгэы!..

«Усами, Лад?!»

Лад фитуам...

Ашыыж Езыгэ зегь рапхыа дгылеит, аха ихэдацхал хахэ дук ыкэфахэоушэа ихыантан, илакытцақаагы ытджэаны ихы ихыуан:

«Исмырцббарози, ус исфашэааит!.. – иааигэалашэеит, ажэ гэгэ былны изтапса, ифы иалакнеихаз артмак хэычы. – Ифы еилымго дкамлар, дзышо дцазшэа хгэы иабоит... Харгы хаеидхамшыылахуандаз!.. Иаха шэатэцақаа рытца шэагэзуан, иахыа уажэшыта, шэпышэқаа фаргзаны, шэылахы плакыыршқаа шэрыгэызла!..»

Ифцара зегь уалырла итэын, аха иаха ихиртлаз ажыцэ ада егырт аккахэа ашэа хэауа ифнагылан. Афы зыхышы иаатигаз атэы, ипсыза надикылан, аха ианазымха имафагы нацитцеит:

«Иблаамхааит, уи азэк дызлакылам, афынцыхыхэа еипш шэыезаашэшыма! – арезина нахаршэны, иаха ирмазеихыаз аулыр хэычы натаиргылеит. – Иара, усгы фба-хца дырхысуам, аха иара уаагы, пытдык рхы ашыашы танартэап!..»

Езыгэ, иашыа иуалыр атэра дазыпшны, аиахэа ахы иеаакэи-кит, мчыла арезина инаржэыз афамфақаагы пхаза илаилсит. Игэыкытэыкуа, ашыыжтэи ахауа цыала зэыкэабо иааиуаз амра

ашәахәақәа, цьоукуы – ахәыхә аапсақәа реипш, Езыгә иматцуртә ахыб рҕаақәырцсеит, егырт – уи иавагылаз ахьатә кәасқяа аҕенцьырқәа ирылтәрааны илыфнаххит.

– Петиа, алашара! – акеф аатлырган Минадора,, лыгәчам ахапцалара иқәсны инеиуаз ашәахәа назыдтәалаз лзамфәгы фадлыршааит. – Хцәарчит убоу! – дцәырхангы даақәтәеит. – Ее, слушаи!..

– Цшьаала, Петиа, цшьаала!..

– Цьара уканажьп, срыцхауп!

Михагы мчылаза илацәақәа фәикәиҳит:

– Бара, хчу, хәкьоу исхчну?

– Мап, алуқәа ухчнуп!

– С ума схожу!

– Ну схожи!

– Схы еикәжәаны ицоит!

– Еикәымжәақәа, как увидила, цәызықыада егышәыздырзом,
– Минадора леилакь уаацәшәаратәа еимаххан, лшьамхы фәб-фәежькәакгы аиартә илкылыхәхәеит..

Усал алахар, афыза асал ала иалухроуп хәа здыруаз Езыгә ииашьара, раштәкәа рфы иаалеифәеит, цәгыарак ргәы иштәзамызгы, рырахә ирықәымчуа иаагьапцапт, дара-дарагы рыбжькәа леикәдырга-фәикәдыргеит, аха азәгы рыгәхьаа шыкымыз анырбақәа:

– Ыы, утабааит, хәынапшьыгызма узлырхыз!..

– Уаха сәахы уаазгаанза!.

Еикәба-еикәпсы игылаз Езыгә ифәнкәа рышка рхы рханы иагьын, рнапы иамкуа-иакуа уск-уск рфынарзыркит:

«Иаха абриакара хәибарбзеит?!» «Нас, аиашьара хәа егыкамзар – икам?!»

«Хәахәы ихьурзхәы кнырхааит?!»

Аха Езыгә ииашьара ргәыгра башахәит, уи, иашьа ихәы анахих, адырфәегьх, иулыр атәы таргыланы ишәеит:

«Шәымш аабзиахааит, Хәырхәмалаа! – ағәазала азамфә ифәлапәит, зхы дықәсыз арыптә, – фәанынза!..»

Миха, угьы ифәахы иааимгеит, ахацәа алаф рылхуа, илжәыз ахацәцак лыбз атормоз амыркъан, Минадора иоушьтны дцәажәон, ауаа хәрбоушь хәагы днапшы-аапшуан.

– Петиа, цшьаала, Петиа!

Уи Петиа изыхэа зегь акакэын – имашына аҕаабжьеипш дашыцылахьан.

Агәаҕа иахьынзатаз Есма илыбаргәызеи: амашына ғызы-ғызуан, Минадора иоуштыны дпарпаруан, Миха, Петиа акыр дихәартуу ҕышыа дмахтсахуан, ахәкәа рҕырагылан... Аха иааимшәаны адәы дныкәтшит – алағырзгыы кәандаза лкырҕчыда италаны ағыланахеит:

«Ара узыҕами, Лад?!»

Уамашәтдәҕыа ирыцхауп Лад иблакәа.

«Сара машыналала снарга-ааргоит... Уажәы Аҕәа снейр, «Ахан еихачада зызгылоу, аҕара абҕыжә еипш иалахәмаруа азәы сиртоит!..»

Лад иблакәа рыназара аацәаакит, иҕышәырччахаа хытхырҕас иамаз иҕышәкәаҕы аакәацкәацеит... Иааилахәашыт дәыкакачла икәтцаз адәы, рымахәкәа еилаҕытдәтәа инзаакәкәалеит арашкәа, еилаҕеиласуа илбон ашкол злыхыз Лаштсы ахахә шкәакәкәа:

«Уажәы Аҕәа снейр!..»

– Петиа, ушиашоу ашкол ашта утыс!

– Амш бымгани, ҕым!.. Петиа, умҕала, умҕала!..

Амашына акәыркәа лгәы иныкәгылазшәоуп дшаатрысыз Есма.

– Еех, темнотараа, темнотараа, шәара Анҕсаажәкәа шәоума аеырбашыа здыруа!..

Минадора лтәы ҕара иамгазаргыы, дәеаҕара иалыргеит:

– Иахыа мөышоуп, Ага хналс-аалсны иаабароуп, харгыы хеыдхарбароуп! – иаеаршәны иаанылкылеит, амшын агәы каз-казра дшынхпшылатдәҕыаз.

Есма дфыштыҕсааит, нас лгәы амҕаны икаууа илталан, дөатдҕыаны лаб иашыа иҕхәыс аҕбатәи лыцламхәа дагәзырц аҕсык ауп иаалыгхаз.

Уажәштытдәҕыа ишалымшоз идырын Михагыы, ипканы игарартцаз ахәычы иеипш, ахәхәа-хәхәахәа даакәыпсычхаит.

– Петиа, асаат зхагылоу аҕны аҕхыа уиаҕканы уца!..

– Петиа, армарахь, армарахь – сан лахәшыа дахьынхо ашҕа!..

– Уи дыҕсхьеитеи, бара?!

– Лара дыҕсхьазаргыы агәылацәа ыҕоуп – схәычраахыс сыз-дыруа.

«Хәи, иаасмоузакәа!..»

– Петиа!.. Петиа!..

Атцыхэтэаны, Хэырхэмалаа рмашына неин, аларқача ахыыз-
шәа ацқәа еихамгыло, ацъармыкыа апхыа иаагылеит.

Миха, иахатәи иашыа ифы макыанагы иxy итымгацыт азы,
амашына дахытәазгы дтымцит.

Минадора, лацала илызлыртәыз амашына абагажник дтацшит,
ашытахы, агәылшыап ацәа иалху лцаратра ду ыргало, Есма лацхыа
днагылан, ацъармыкыа иналалеит...

Миха, игәы атыгә афы инеихыаноуп, Минадора дшыгыежыыз:

– Азгәб дабакоу, уара? – дцааит амца лфыкәтәаны.

– Уаха акыр базтаарц бтахызар?

– Дцеит!..

Иаатшашаеит изеихымхуаз ибла аапсақәа.

– Ааи, ааи, убыжәла!

– Иаба?

– Ллиубовник хәақса ишқа – ахәшәтәыртахы!

– Петиа!..

– Маап! – лтацкәым ратәаны ифалырххеит Минадора, амашына
ахәдацал еикәатцәа шыкоу имфанылтарц, аха илзымгәагыкәа
ахауафы иаанылкылеит. – Иазхоуп шәахынзасылахәмарыз!.. Пе-
тиа, Акәақа!..

Миха ибқа иаатсит, аха иикуи: уи заманлатцәкыа идыруеит Ми-
надора данеилашәалак илылшақәо – иара иакәым, амашына дас-
ны ифтаркыақыа илгар лылшоит, ани аккахәа ишәахәо рзал афы
икәгылоу аваза ду ахататцәкыагы давсуам...

Ифеаикәикит...

Петиагы, икастцарызеи хәа ицшәма дауиатцаахуаз...

– Акәақа! – ачландарчы еицш ифныкыит амашынахәатха.

«Схала саабыжыкыагәшыап!..»

ИАГЪАМОУЗЕИ АМЦ?

Икалаша, хырцашыа зкәым, азкышықәсақәа шахатс измоу
ахтысқәа акакала еишытагыланы икало иааиуан: ишыта ашыа
хыршыла, уажәыраанза дызтамзоз ихәаақәа дырхысны, итыфра
дазнейуан аға, аха аетцәақәа фышәшәаны ишкапсац икацсон;
Анцсаа, ашыхақа идәыкәырцаша араха рзынхоу, ирызнымхоу хәа
итцауада – бгацымкыра ахы икәжыыз асы еицкыеит – ашыхаца-
ра ааит; аеагакцәа хынхәхыоу, ихнымхәхыоу адгыл усс иазтада –

арашәатә еикәассы иңшны игылоуп; уамашәатәкәа итынчмызт амәа иаңшу ахәса раапын-тыхкәа, ашоура баапыс рытцоуп аңхын тыхкәагы... Ажәакала, аңсабара иара атәы канатон, иара итәы кантон аколнхара ахантәафы Мурат Азлиягы.

Уажәгы, абна дшааиуаз, днымәахылгеит атыңхәа Иака... Лара лхатә дшицәымгхәхәз еиңштәкәа ицәымгны, иблакәа шыхәз ижәит хпыңк азна. Аштыхә иблакәа хитит, аха лара длыхәамңшзакәа илаишьтит аәбатәигы.

– Унаңхаи абри, сыңсы надкылашәа! – аңыаңыыхәа, ақалмышырәа, акачың абыржә иаафухызшәа.

– Еех, Иакахеит, изтахгәышьада уажәшты барей сарей хаңсқәа?!

– Уеанахушьаауазгы ыкан... Иугәалашәоу иухәақәоз?

– Саб рыңхагы зны иңсы таң!

– Мурат! – маңк ақәардә даақәхәзеит Иака.

– Бтазара, бмазара бзиахааит!..

Амала, абарт Иака лыхпыңкәа ракәымзар, Мурат игәы еикәжәар қаларын: иарбан усу ашыжә аахыс иеызимкыцыз, аха зегь имкәытыңорны иахауан...

Уажәы, амшын шыамхәхы акәын иахызааиуаз, ашыхақәагы – маңқәахәара, игәы наззирхалак – амарқаңы еиңш ирыдчаблон, ихшыә еилфаңа аус ауан:

«Хы, акәрааныжәгы ақарматчыс атаххеит! – ихәыңра хаақәа иңәцар хәа дшәозшәа, ашә ыкыдирқаңалеит Мурат. – Санымчым-хаз, сангазз зны сымәахытцуан хәа... Иакажә – Иакажә лоуп да-хыугалакгы... Иара аңхәысгы дахыугалак дыңхәысми?! Амала, ахәсақәа зегь ирейңугы азә дықазәап – уара зааигәара уқамлаң аңхәыс!..»

«Мтык аңеңыыр асаркәа реадыршыылон. «Шәара шәакәын скабинет амш алазымгаңыз! – иқәартәрақәа ақәкәа-ңәа рылго, дәагылеит иоуишьтраңы. – Аа, ағызмал! – иеааникылеит Мурат, – уаңәцар утахуп?! Хампалгы, уоусышьтуам!.. Ариқә, цәағына!..»

Мурат «цәағына» хәа дызғыз ажымтң хымпың ду, агәарахәа ахы нкыдкәо, сынтәа игәылтыз акы ауп ухәаратәа, иңшқарахза иқаз мтык иаштың.

«Хампалгы, уоусышьтуам!» – дааины итыңаңы даатәеит, – убри ауха исымгәағыр – иахыагы сыгәжәажәо, адунеи аңы зегь ирейңу акы салхәдоушәа сгәы иабо адәы сықәзаарын!.. Уаха иқоуи – иуфаз, иужәыз!..

«Сцәастәым, сцәастәым» – сгәахы аакыдылхзеит Ачагы...
Уаха лимпахь сықелом, лтахызар лхы аңь-ағыы ианылкъалааит!..
Сыңсыроуп, ма сынхароуп – амсахәыр, иуасымхәеи, мшәан,
амсахәыр!..

Қсаси Кәастәеи хқолнхара иаламзар, зегь хабжъара акәтағь
бжъабылгьо иқалон... Аңсыхәа даргыы саргыы харгандаз, ңыара
ршьапы шсызкыламыршәо убоу!.. Рыхцәкәакәын акырта сыт,
ихәеит, жәаха, ани адуи сареи хәнеицәажәоз, аха иааг!.. Дикран
схәеит, ацәағь схәеит, абрагыцәа схәеит, аха исзамуит Қсас иғы.
Қәастагыы дзырбыжжуа уи иоуп... Ах, жәаха данытқба, инапы
иқьазшәагыы дықандаз уи Кәастагыы – дтасырбаара сықан!..» –
Мурат деицәаагылахт, ухәыцра ахататқбагыы уаацәшәаратәа
итынчран акабинет ағы, рышытыбжъкәа еиқәтәахьан еишытаз
амтқәагыы.

Днеин, аңенңыырқәа ааиртит, аха адәахыы иқаз ахауа цқба,
игәагыны акабинет иәнамлеит, иәназгыы дәылтңны имцеит.
Мурат, раңхьа, игәы ахәыц шлақәа аңхзы аарылашит, нас изқәа,
ашьтахь – илахь:

«Ибызхыртәалааит, закәтәы еицәкәәкәоузеи исбыржәыз! –
ихәынцәрақәа аақиртлеит, инапы азиқьеит инаскыны иңшыз
ахауа цқба, аха имңахыгыы иқәымлеит. – Сгәағ лыман, сызгашаз акы
сылтазаргыы, абри атәартә зылачажә?» – днеины ашәгыы ааиртит.

Қсас ашта дықәланы дааиуан. Уи, амцабз зхыысыз абығьға
еиңш дканзаны, еснағь ишыткәыцәаа иикыз ижәахрқәа хыдшь-
шыы дшықазгыы, ишыапқәа бағьа-бағьа иргылон, ишыағақәа тбаа-
тбаа еихигон.

«Ушыыц-еиғрабаара акәу акы укны уамоуп!.. Шәитцашыыцуеит
Мурат Азлия, шәхы шәхырхуеит дызлақоу зегыы – затә хшыаалас
шәизықалааит!..»

– Бзиала уаабейт, ақкәын дшықоу насоумхәо?

– Дықоуп, иңсы ахатә хзынхеит, – Қсас ақәардәқәа акы даа-
хан, аңенңыыр азааигәашәа днатәеит, зәаазхаз аңша хышәашәа
анапқәа раңхьа Қсас икәа нтнашыааит, нас, Муратгыы илахь аңхзы
нықәырбаны, иашыа-кантхәиуа адашымағыы ишытаз ахауа кәыкы
әанаргылан, иама индәылтцит.

– Иңсы шәзынхазәаит, хәзтагылоу аамта зеиңшроу умбои,
Қсас, ауаа рықкәынцәа, рцәа иадыз ғыртлахақ абаабари хәа
еимдоит.

– Ихамчгәышыоузеи!..

Аңша хышәашәа ипырцуамызт Қсас. Мурат, ус дук зхы алоу ипшра итаны, кәадқәак еилирттауан.

– Дахтахуп, аконторағы дааиааит ухәазаарын?.. – Қсас уртқәа шиламзоз шидыруазгы, мацк ихы қыар аақәимцар имуит Мурат – пытрак ғитуамызт, ашьтахь:

– Иубазар акәһап Бґацымкыра иканатцаз?

– Исымбакәа, ишқасымбеи!..

– Злыңха-згәыңха ҳауша!..

Қсас ақәғимтит, амала, ихы ышытыхны ашьхақәа даарытцашит: дызтәтәаз аҳаирплан нәцкәызшәа, игәы ґаитцпрааит – егырт зегь аґытцра итцак, аңта цәыхәақәа амғатцаны, ажәґанахьтә илбааңшуан Бґацымкыра ашьха. Хәыцрак дынтанагалеит.

– Нас, Бґацымкыра иахәауа уаҳауеит? – Ишитәхзамыз, даарылцит Қсас ихәыцрақәа – ариабжьарак тың изымто ахәыцрақәа.

– Исаҳагәышьбоит, исаҳа!

– Анцәа гәышьара ақәумцан!

– Ее, Мурат, цыоук хзы Анцәагы, аґстаа дихылцызшәоуп дшыкоу!

«Ақәақәра зғааит, акы уаркәып хәа уқазамызтеи?! – ихы лышьтацалашәа, иңатца аназара дықәңшны Қсас дихәаңшуан Мурат. – Аңша еиңш уахғасны хажәа хғуцауан!..»

Қсас, ицламхәа инапы ацаргәаны, иблақәа цаакәкәала, Бґацымкыра дшатцәңшуазгы, амат ацәа еиңш иныруан Мурат илаңш хышәашәа.

– Аҳаҳаи, угәы умышьтын, цкәынак днышьтасзар, дґагылап!..

– Ушымгылара икоузеи!..

– Аеазықатцара шәалагароуп, егыи амчыбжьазы амґа шәықәлароуп.

Аңхзы хышәашәа ґаикәнаґеит Қсас: иґахгәышьам аймак-аиґак, акыязыба, аха уажәшьта, адаггы цсыхәа шықам ибоит:

– Иарбан мґоу?

Даатрысит Муратгы:

– Уцаашьа сгәаңхом, Қсас!

– Иахғамңхақәо рыла адунеи тәуп, аха хәеҳзымшыит!

– Адунеи златәу соухәандаз хәа акәым арахь узаасцхәз!..

Арахә ашьха икацатәуп. – Икоу! Икоу ахыхәмышә!..

– Анңсаа сынтәагы рырахә ашьха икарцеит рхәарцаз?

– Аполитика хәкәытцп!

– Ҳақъитди аибажъарагъы!.. Нас, уара иутӳхуп, сара – афер-
ма аихабы, уара – аколнхара ахантӳафы узжӳалар, уара
уоагыланы даӳа цӳоуки ужӳалар, уртгъы – даӳа цӳоуки ржӳап!..
Абас ҳаибажъа-еибажъо ҳнықӳаланы ҳашнеиуа – уиала цӳа
змам араҳӳа анаҳтап, ведрахыла ахш рымаҳхлап, тоннала ашӳи
ахӳеи хаҳхып, ҳаплангъы аҳтап, иаҳзаҳашӳалаз амцгъы ҳара
иҳамтацтаны ҳаатӳап!..

Амца икны аӳӳа-ӳӳаҳӳа абылра даӳын Мурат:

– Алекция усзапхъарц уаама?

– Мап, Мурат, ажӳжӳла бзиа алаҳхуеит ҳӳа иаагаз ацӳагъ,
ҳараҳӳа шықӳанахуа еиӳауасҳӳахуеит ҳӳа саӳуп.

– Уи саргъы издыруеит... Инҳаз, инҳаз!.. Ашъхацарагъы планны
иҳадуп!..

– Ӵажӳа ҳӳыси цӳагъыки рзы ашъха аҳалара иапсам!

– Нас, нас кӳкатӳыс ҳхы раҳтарыма?!

– Насх, иаапштӳуп.

– Ишца, абартӳаҳӳарақӳа хъаны, рцацӳа рыцӳакӳашо икӳалаанзоу?

– Мап, ианамузах, ҳацӳқӳа рхы иаӳкӳитҳаанза, урт усгъы
икацӳатӳуп... Мап анакӳа, сара сакӳ, даӳазӳ иакӳ, ицӳозаалак –
ӳ-цӳмак рабагъ ҳӳа ацара иапсам.

«Аа, икӳацӳаша сарҳӳо иахъалагаз, иоыхӳананы сыжӳоахыр
иоықӳагыланы, слымҳа иӳажъцӳоит, иаарласынгъы схагӳтахъ иха-
лозар акӳаап!..» – Иака лыхпыӳқӳеи Қсас иажӳӳқӳеи деиладыр-
шуан Мурат:

– Уара, икӳацӳаша-изуша абас еилырфаца иансашӳхӳо, лахъхы
сахълеиуа ирасҳӳашагъы нацшӳтцалар, икӳалеи?!

– Лахъхы уахълеиуа ироухӳаша шцақам: ажӳжӳла бзиа акра-
зы иҳашӳтаз ацӳагъ, ҳажӳ хӳыцқӳа иаарылагъежъны иннарцӳеит,
уажӳы ашъха икаҳцо ҳамам ҳӳа роумҳӳои!

– Ассир, арт ыцӳоуп, уара, арт мӳфыҳазацт, уара! – иқъаадқӳа
ырбгъыжӳаны астал иоықӳаижъын, дагъыоагылеит Мурат. – Аа, ухала
улабашъа аакыдхны, абаҳтахъ уца ҳӳа дааины дахъсыдтӳалоу!

– Исзеилкаауам, Мурат?

– Иарбан иеилкаам ара?

– Икӳацӳӳоу аиаша уҳӳар утаркуану?!

– Старымкзаргъы, саамҳӳаны сылкарыжъуеит, уи ауп шӳаргъы
ишӳтаху, нас шӳыпсы шӳшьап!..

– Нас, амц уаӳкӳымтцӳакӳа иухӳалар?!..

– Икоу уасхәап, Қсас, – Мурат дааин, итың ағы деиҥаатәеит, иҥысҥысуан иҥаҥа илатҥхәхәоз иҥышәкәа, изеиқәкуамызт инапқәа, аиашоуми, Қсасҥы маҥк игәы даарыцханашьеит. – Шәсыҥрызаа, уара, иахьа уажәраанза хьымзг мҥакәа сааиуеит, сахь-леиуа исхәо харҥоит, зда цыхәа амам аус ағы ҳаилибакаауеит, капанкҥы сымоуп!..

– Зеиңшықам, Мурат!..

– Ус сҥалароуп!..

– Ибзиоу ағы укылсааит!..

Аҥара иеазкны дҥагылеит Қсас, дҥеихеит Муратҥы.

– Ааи, ааи, Қсас, сара ахәынҥқарра аматц зуети!

– Цшзала!..

– Испырхагахаз азәҥы сшимеигзо жәдырузааит!

Мурат иеирхажыз Қсас изкәа иҥаланатҥеит, аха ичханы дыҥдәылҥит.

«Изакәтәы ркәара мыждоузеи хәздхалаз, сукәыхшоуп – иара ус, уахьынагәйдҥшыло раҥәак икәзамшәа, арахь, уавс – узавымсуа, ухыҥ – узхымцуа, уатс – узатцымсуа!.. Анҥәа, уахзеиҥхәа, иара амат ахатә иаҥахым акәымзар, ауаҥы, уи даҥшьҥталаны аҥәараҥы иеаиршьыҥлозаап! Уара сара сатцкыс уеиҥазар – сжәшьа уеақәыршәа ихәеит Мурат!.. Уи ус иҥахуп – ажәлар ирзылырхьоу амҥақәа иреиҥны иҥхьазоит... Ахәуа иазқәынҥданы ирызлеигоит, амра ашәахәақәа рыла ирҥоит, арахь, иҥабуп, Мурат, хәа ихы шышыы, игәы шышыы даурышьҥуеит!.. Исзеилкаауам, икоу уажәшьҥтәҥкәа избоит, аха изыхкьаз сзеилкаауам?!»

Иара ус, уаҥ цуаадакҥы адәы дықәыршәымызт иахьа. Адунеи ағы ак иаҥымкәа адәы иқәу, иара азәзатҥәык иакәушәа ихы ибоҥы даакәлеит Қсас. Арашқәа рыҥақа атәартәқәа зегь таҥын, иҥаҥын ашҥолҥы, анаҥс игылаз аусхәартә, иҥылашьҥааза дызтаҥшуаз Лашҥсы ахы...

«Аф усааит, уара Қасалаҥы, ухы шҥҥасаҥәоумшьеи! – иаатҥаҥахәеит, уиадаҥы инкыдҥшаало икәз Қсас игәы, – Гитлер ихатә дуқырц угәы иҥазар акәхап, анҥәажә!.. Амала, иубаргузеи, Қасала, абартқәа зегь убла иахьамбо: дузшьыр – афырхатҥа, уишьыргы – цьанат уҥеит!» – иҥәа адырдырхәа иҥеихдырҥеит, атҥыхәтәантәи иажәақәа – Қасала изы минутк иадамхарҥы ихы иҥамшәаҥыз, идимкылаҥыз ажәақәа.

Ани аҥҥыха мыжда неины изыдтәалоу игәы иаланатҥо иана-лага, араш ашьапы иадҥатцалаз атәартәқәа акы даакәтәеит Қсас.

Уи, атыхэтэаны даазкэылаз, еихагы ахы инардыруа иалагеит. Цаса, иласкыганы, игэтцэа азааигэара авахыцкэа ирыбжыатэан, аныкэара аеазнакны икаларгы, рацхыа агэтцэеи иареи роуп еипыло хэа иархэеит агоспиталь афы... Данаа ашытахыгы шыкэсык иазынацшуа, ахала иалцны ицазшэа, аеыбжыарзны икан... Аха уажэы!..

Изнапык игэы иадыргэцэала иааникылан, егыиала иныкэирбеит илахь иалнахэаз апсцхзы... Ишцацхауа ухэарауазеи – ауасхыр иадтэалоу ахэынац хапыц царыхэтцэа ахататцэкы!.. Жэаха асаркыа дтатцаны данырба ашытахь, Чанта иеиитар – акарахэа иаалиршэон. Ари рыцха еипшума Чанта ачанах ианижылахыоу!.. Аха дакэшахатымхеит Ксас. Мап, сыцсып хэа дымшэеит уи – ари арыцха акэым, мафа-мафа дырхханы, уацстэыла ианилрыкэшэоз иблакэа мкэыстеи!..

«Азауадахь идэыкэшэтца, идыртэар, дафа бзырбзан хык алтуеит!» – ихэеит, ускан Ксас дцызкоз ахакыым.

Ицхауеит, амала, цаса еипштэкыа ацкэа еихымхэакэа, хрыжь-хрыжь, мац-мац...

«Уара уеипш ега сырцэынхахыеит! – ицаулазаны ицсы аавигеит Ксас. – Уамашэоуп хашшоу – хыа хамамкэа адэы ханыкэу, агэыргыашыа хаздырзауам, хапсы хахэырпшны, хамгакэа ианынххытцлак – апшқа иеипш хгэыргыа-гэыргыо хаакалоит... Шыыбга, уажэы Дыдрыпшы-ныха еипш амца ицрыдды даацэыркыар, шака ибзиази – уаха сцаны саауан, мчыбжык цуеит ибла стампшыцижытеи!» – Ксас игэы адырцегых акыж-кыжхэа ишаланатцеит.

Мурат икабинет ашэ аартуп, аха хапушэоуп итылашыцааза дыштапшуа Ксас... Уардынк афыжбжы гоижытеигы акраатцеит – угэахы иалакыакыаратэа, инаскыа – имнаскыо, иааскыа – имааскыо, агыаргыалас зхоу акамбашыкэа атцахэоушэа:

«Иузам анулахынтцахалак – иудымтэыуалакэа уаха иканатцарызеи, пхэысгэаик апхыа дгылазар акэхап! – Ксас, адырцегых ицаулазаны ицсы аавиган, дцарц даныцегихоз, зхы шытацаланы иааиуаз ацэкэа днарыхэапшит. Мап, рацхыа азэгы дгылазамызт, амала хатцак ауардын давагыжыуа, ашитцэ-ашитцэ-хэа ифырмахыц мванитцон, уи, ацэфырцацкэа рзы зегь акакэын: умхэозар. – Ари Цатала иоуп, пхэыскыы дантэалоуп, рыцхарак рыцтамлазааит?!» – игэы еицэвалакыакыахт Ксас.

– Ишэыхы, цэгыарамзааит?! – ибжы лыцакны дцааит.

– Узеигәйрғашагы егыҕам!

Қсас ауардын днадххылеит: раҕһа – зһапқәа зытаңсаны
иантәлаз аңһәыс дфалытаңшит, аһытаһ – уи лһыымһы зһы
ықәыз:

– Һаи, абаақәа! – ибафқәа еиғшәшәаны ицәа илтаңсеит Қсас.

Ачча-ччақәа, аһәа рһыыһы аңштәы змаз аһәах лғыччаны
иөеиуан ауардын иақәыз аңһәыс, лкасы амһацә аалғыһыны
илрыцқьон илхатәазғыы.

– Уара, Расим хәычы иңһәыс лоуми?!

– Ача лоуми, Қсас!

– Һаи, исықәшәанда, илызкашәазеи абааңсы?!

– Уара акрудыруазар!..

– Нас, абас мацароу?! – дааикәагыежь-ааикәагыежьит Қсас.

– Шһыбга, һаи абааңсы, Шһыбга!

– Дһақәңсуеит, Қсас!

– Муратғыы ара дыкоуп, аһа...

Уи ақәғимтит Цатала.

– Шһыбга даһыыкоу идырыргы?!

– Шһыбга данһнымиа, длаагаанза дһақәңсуеит!..

Афһацәакғыы ауардын иавагыежьуан, игәакуан, ала амгәа италон,
аһақәқәа инрыхһашо инеиуаз ауардын шғыжыц иғыжуан, иа-
гыыццакуамызт, иагәаагыломызт ацәқәа – иһалшо аһәычы һаһтцойт
рһәашашәа, рыхқәа еиқәыршәаны иргәало инеиуан.

– Һиазтаап! – Қсас ауардын даацырқьан, дааһыңһыңшәа акон-
тораһ иғынеиһеит.

– Уиқәатц, Қсас!

Қсасғыы ари дазыңшызшәа даагылеит, даакәанызанеит, иара
иһаҕағыы, уи аһәағәа аңсы ицәа аһкаауа ишыкаитцаз иһы-иғы иа-
нубаалон, аһа...

– Уиқәатц! – еиҕеиһәахт Цатала, – иллаһынтцоу аабап... Уи ҳара
даһһаһәәо егыҕам...

– Изақәтәы насыңдарои?!

– Исымбацт, аһәцәеимаа еиңш снадырһәы-аадырһәһеит, аһа
исымбацт.

– Дычмазафуп рһәогғыы һмаһацызтеи?!

– Илыдызбалаһада! Ача лакәымзар, иаһагыы, хһәапқәа ыр-
гәало аәада ҳақәтәазаарын. Зегь лара дрыхьзон, афидатрағыы
уналыдцыр – аҕатынтрағыы дааупылон, аҕатын шғылһуа

Ача атдыхәтәнтәи лымш, иара дызқәышахәтыз ракәхейт шәәң-хәарагы иеыжәлаз...

Икайтгагышьоз Қсасгы – шыаҕак неихигацыпхьаза, игәы тазырчаңаша акы ааипыло дааиуан, иабейтахыз иахьа абри алахьынтацәҕарагы?! – Аибашьра иаршыз ахәа зеггы акакала иара ипхьазартаны дзыҕалазеи?!

– Уара угәы иҫоуи? – лхәейт Мкыд, Қсас данааивала.

– Сгәы иҫоу уажәшьта саргы исыздыруам!

– Улабыжькьароуп!

– Уиакәымзи сызҕыз, сахьнытыцтлак, ацгәеикәәтцәа спылоит акәымзар...

Мкыд лылаҕырз лгәы еиҫафалатцәейт, аха Қсас илмырбейт.

– Бара маңк бааңшы, зегь хәкәтңы хцаргы игәгам, – дейкәшәы аанда даадтын, агәашә шыҕаз иҕынеихейт.

«Уара мыжда, абылра уалтңы уаны, азыршы ушҕатәлеи!..»

«Уара мыжда!..» – агәкәа ирыбжьдоу араһәыцкәа инеихьыргзейт Қсасгы:

«Икастдарызеи, иулахьынтоу цәңашә амамзар акәхап!»

«Ҫоук рзы ацха мати кашьшыны иауейт, ҫоук хзы ахахә кыд-бганы илеиуейт!..»

«Бымшәан, мшы нагза шыҕам еиңш цхы нагзагы ҕамлазаңт – урт еишьцәоуп!..»

«Уара мыжда!»

«Иңсы хзынхейт!.. Ауаа аңцышә рнапсыргәыта ианҕсаланы иалаңшуейт, иахцкару акыр аларшәны иаабарымашь хәа!..»

Амра ҕеизаны адгьыл ахагәта иқәццеиаа иқәңхон – Қсас иеиңш уағ-гәәкк иакәымзар, азәы мҕақы дықәло иҕамызт.

Шыапыла – уаҕа цашьас имагәышьоузеи: аибашьра иҕоуп аҕы – ианныкәырга нахыс зхабар ҕамлазәз анхаф иҕыза гәыраз рыцха!.. Аа, уажә даавсит Шыыбга имашьынагы – Ача лыңсы иакәымшәаз Шыыбга имашьына – арадиатор ҕәйджәыгас иҕартәзшәа иҳашхашуа, Расим Ачыргба игәашә илагылоуп.

Шыапыла акәгәышьахоит – икыдшәома, ажәла нтәейт ухәартә аҕыҕанатцейт амрагы... Шаҕа бзиа ирбозеи амра аинцәышкәа – рызкәа иатцәәкәа атаны, рҕаңцә ҕежькәа хәтхәто, амардакәа иркы-диааланы ицәоуп... Хара иҕамзар акәхап аматгы, – ауафытәыҕса инышәарц згәы итазам аматгы...

Макьана ахәхәабжь ааҕуейт – атымтым, атымтым! Иагәышьозар акәхап Ача лҕаацәа – ишыцәаз зхы цены избаз – Ача ҕәымшәышә лҕаацәа...

Ахәынапшыыга ршышыны, цхазоак еипш ипхьаза, днатц-
шышы илжәит Ача – аибашьра аминутқәа зыпхьазоз, амәа
ишапшу зыбла ахәыцқәа еилашәоз Ача пшза! Избан? Изахылбааи
лхы апсҭазаара, излылымшазеи атыхәтәанынза апшра, дыззын-
лыжыда апшқа иеипш лнапы иқәтданы илкыз атакәажә тынхада?!
Издыруада? Шәара, сара, нас Мурат Азлия, Цәтала Акшбагы акы
агәра изгақәом – уаха азәзатцәыкгы!..

Уажәшты ахәхәабжы ахататцәкы заазом Қсас ифынза, аха:
атдымтым, атдымтым, аахиҭи, аахиҭи! – иқәыџџеуит игәы.

«Лхы зыхлырфкызеи Ача?!..»

Апарпанта еипш ихы иҭагыежыуа азтәареи иареи рымацара
еизынхоит есааира дласкыацыпхьаза. Арака азәгы издырзом,
иахы ашыжы, азаза цәықәбарқәа ґышәшәаны ианкапсоз, Анпсы
ақытаґы икалаз арыцхара атәы: зегь акака ирџуп, зегь азәазәа-
џыцәа-џыцәа рымәа иазпшуп... Икалап, ухәан-схәаншәа, абарт
аџымш-хымшк рзы, абри арыцхара атәы абранза иаазаргы...

Ускан:

«Хай рыцха!» – ихәап азәы.

«Уахы илымџан!» – длықәызбап даґеазәгы.

Угәхыаас иикуи!..

Аплакыыршы еипштәкыоуп адгыл амца ахцциала ишцо. Ам-
шынгы иара убас. Аха, мацк ипсы аавигеит Қсас, уи агәы казказ-
ра данынхыпшыла – иагәоумхәан, зыми, цәаакырами!..

«Атдымтым, атдымтым, аахиҭи, аахиҭи!..»

Абарт абжы гәытшыаагақәа ицны ахәшәтәырҭахы анеирагыи
иҭахгәышым Қсас...

Игәеиґеит Лади Есмеи:

«Беиҭаахма, бара бзиақ иакәшәаша?!.. – апсаашыапы
иґеаавеикит, – бахыхыршыаауа бымбазои?!» – игәахаґы иааила-
шит алаґырз.

Иагызлагәеиҭазеи ухәарауазеи аб – ахәшәтәырҭа абахча
аназара, акәардә иатцәаґы еидкәыкәлоуп ихәыцқәа...

– Есма!

Лыхыз ихәацыпхьаза даатрысуеит, лыблақәа тырхаха дџаи-
цапшуеит Есма.

– Лад, сузызырџеуит! – лызқәа кыдхытшышыаа-кыдхыт-
шышыаауеит, ариабжыарак Лад, Лад иакәзам – данхталқзалақ,
ажәзатцәык џаихәылшәоит, данипырымтзалақ, гәырџала иҭәу

ибла еикэатэақәа, цыпхь хаа хэычык рцыршәаны инталоит, аха иара уигы, лгәафы илазаанза инфецәауеит...

Уажәшьта зынзагы длыхәапшуам – иблақәа адпсылеит изымтатәоу ацслыш кәта ашьапы – ламысдак иафихәазаап ахәызба цхафыр, ахәра гьахьейт, аха жьымдырла ихырчаны, ашәахста тагәафа азынхейт... Иагьа итәыуеит усқан уи ацслыш рыцха!..

Есма дыпшуп – ашьразы икыду ахысбжы дшазпшу еипш!.. Илдыруеит бзиақ дшазыпшым, аха дыпшуп, дыпшын иацгы, жәацгы, апыжәацгы – Лад. Лад иакәым арт ахымшкгы!.. Ах, шака илтахузеи, уажәы, знызатәык ибла дынтапшыр – илбацыз иблақәа, илацәажәалоз иблақәа, аха илбартам урт, илбартам ихы-иғгы – макьана касышла ихәаны ифахәоуп – пшьымз нтәеит иахьа!..

Иблақәа мчыла ацслыш ашьапы иаадикәкәан, даахәит Лад, Есмагы иналымкәытшәеит илыргәафуаз лыхцәы атыхәа.

– Есма! – еитейхәахт Лад.

«Сузыршәеит, Лад!» – атак канатейт лгәы.

– Уажәшьтацәкьа исымхәар ауам!..

– Иееимзар иумхәан, Лад! – дыфныгзын, ихәда днахьынцә-шалеит.

Аб ихы лаиркәит:

«Бхәдызгалази, бзиақ иакәшәаша, бахьхыршьаауа бымба-зои!..»

Лад зны днеилууааит, иааилагьежыт ихы – Лашпсы ахафы, рапхьатәи ахысбжы ашьтахь дшыкалаз еипш!.. Нас, пшьаала-пшьаала, ацкаеырба еипш амцәыжәақәа афьон ахауахь дхазгалоз алакә-уархал... Уи Есмагы дицакәтәоуп:

«Лад!»

«Есма!»

Дицыршәар хәа дшәан, иаамфәнитцейт иаргы инапкәа... Аха даатрысит, дцәырханы даакәтәазшәа дыкказа дааилшәеит: Есма лнапкәа зкәыршаз ихәда иаамикәкәан, днаскьаны днатәеит:

– Аиаша басхәар бтахума, Есма?!

«Иумхәан, акагы умхәан!..»

– Хаимфәлам хара!

Акыркырхәа дычейт Есма – ианеишьцыла, уиакара дицәыпхамшьо даныкала дшыччалацыз еипш, зымфа дапшыз, лыпсы зығхәараз исалам шәкәкәа данрыпхьоз ишыкалталациз еипш!.. Аха, иаразнақ, ахаца налыхәлашәан, дпыцза даагылейт,

сапыншәахтас иныкәбеит иааилаҕеаз агәыкра – илыхәаңшуан, ишшәра ишәхыз Лад ибла еикәатцәақәа, еицаңаз иңыымшкәа, шыакәармак зыкәкымыз иңышәкәа:

– Ааи, ааи, ааи, Есма, – сара ҕенак шыыбжәаанзагыы бзиа бсым-бацыт! – даҕамхазакәа, аҕеа-еҕахәа, цаа бзиаи иеиңш!..

– Лад?! – дгылац лзымдырзо дөеихеит Есма.

– Хзеибажьарызеи, иазхоуп ҳахынзеибажьаз!

Есма деиталатәеит.

– Бымш аабзиахааит! – даакәтәиан, абахча дытцаланы иҕеинеихеит Лад. Маңк данынаскыа, даагылеит. – Уаха арахы сыкәлоит ҳаа баламган! – инацитцеит дхьамңшзакәа.

Иаалыкәыршаны игылаз: атцлақәа, аөнқәа, ауаа, иртрысны акы нарыхазшәа иаадысит, нас адгыл иаманы ңшыаала аҕынанахеит... Есма лхы атәартә адар иныкәылтан, дхәаңалаза даатәеит – лылағырзқәа ахәхәа-хәхәыхәа рхала илеиуан, лыжәахырқәаг рхала итрыс-трысуан:

«Икалазеи?!» – итцауан лгәы.

«Акгыы сзеилкаауам!» – атак ҕанатцон лхы.

Ус ңытраамтак дтәан, лхы аңыштылх – лкәардә атцыхәаҕы дыкәкәыкәын Қсас. Дөатцкәеит Есма, дөагылеит Қсасгыы. Дыңхашыаны даакыашкыашан, агәырөеи алағырзи ирылңхаа-рылңхаауа ңышәырччак лхы-лҕы иаакәлеит азныказы, аха иараз-накгыы иныкәбеит...

– Дад! – абахча абжарак днеиуаны ауп ишлахаз Есма Қсас ибжыы, аха даанымгылеит, дхьамңшит, атакгыы ҕалымцеит – дцон дышцацыз...

Иаңхыа игылоу дизааилымкаауа ибжыылашыңан ахәшәтәыртә акоридор, ахәылңцарақәа реиңш еилаңыруан зшыапы икәгылаз ачымазцәа, ицәыркыацәырасны инытцабон ахалат шкәакәақәа... Лад ашә дахынхытцәкыаз атзамц иеадтцаны даагылеит – дтаңшуан Лашңсы ахы!..

– Лад, ухәартамкәа ухы убозар?! – Аа, сыхәда унапы хшыи, уа-алеи, уаалеи!

Ауаҕы ласаха иңитцәтәоз аматцәкәа ирышытыбжыушәа иаха-уеит иваҕежыуа рыбжкәа.

– Маң, акгыы, шәаасцеиңши!..

– Азы, Лад, азы?!

– Маң, акгыы!..

Бгарымз цыхәоушәа иҗааза алашыцара иалаланы иаиуеит халаҗ шкәакәәқәакгы:

– Лад?!

Аматә атыхәтәантәи аҗцәабжыы – Чанҗа ибжыы шаҗа иеиҗшугеи – иҗсы еиқәзырхаз аҗақым Чанҗа!.. Иҗсы еиқәзырхаз?!. Ибзиоума, нас, уи иҗсы ахъеиқәирхаз?! Инаҗзеи изынхаз аҗсы?!

– Маҗк шәааспеиҗши, схала, схала! – аҗзамц дҗавалеит, даҗаабҗағалоит, аха иҗхашьаны цьара инапгы ахьирсуам...

– Лад?!

Риарҗақәа иаарылатәеит апалатаҗы иҗшыҗаз ачымазцәагы.

– Мап, акгы!–днеин, дҗкатаза акаруаҗ днықәеиет. – Адәы сна-алом сара: аҗауа сабар – иҗшатлакәхоит, амра ашәахәақәагы убриакара еилаҗаҗоит – рхы-рҗыхәа узеилмырго.

«Есма дабаҗеи, хәзҗаб хәычы Есма?» – дҗаарцаз иҗы иҗанххылан чмазаҗык, аха иеааникылеит.

Реааныркылеит еҗыртҗы.

– Адәы снаалом сара! – мчылаза ихы-иҗы иаақәиҗеит хаҗәгага-җышәырччак.

– Чанҗа хиҗхьар?

– Хәи, иабахәа! – ихч кәамкыа наитцархәазшәа, ииарҗа дҗықәтәеит Лад. – Исыдыжәбалеи, ура?!

– Уаишыа!..

– Уҗштәы!..

– Уи зегь башоуп! Ишәасымхәеи, мшәан, амра ашәахәақәа еилаҗаҗеит хәа!.. Аха уи аамҗалоуп – уажәыҗәкыа инеилшыкыраа-уеит, – иҗышәырчча хырқыага дараргамон, Лашҗсы ахы ихкыаны иҗылаз ахызатқәа реиҗа деитцарҗәҗәа дызмаз аҗәырҗәа илжжуан.

Ихәаҗшуазгы ирбон изышыцылаз, хатәы иашыак иеиҗш бзиа ирбаз аҗкәын акы дшарҗәамҗуаз, аха ари хәау, гәырҗоу рзеил-каауамызт.

– Дабакоу хәхәшыа хәычы?

– Еилаҗаҗаз ашәахәақәа еиллыргозар акәхап?

Лад игәы ахы адақәа руакы аҗеҗхәа иҗцәеит, аблақәагы аҗцхь җарыҗддит:

– Есма Акәаҗа дҗеит! – уаҗа ажәакгы рықәимҗеит, ирықәиҗогы дыҗамызт, ихчы акаруаҗ ахы иҗадирҗәҗәалан, адырҗегых дҗкатаза днылаиет.

«Есма Аќаа дцеит! – ахэеит, иџеины иңсың алагаџагарт апырагылахъаз игэгы. Дызтапшуаз атуан есаири илаќауан, атзамцќаа ааскъон. – Дцацэќама, нас, Аќаа?! Анпсыќа амџа дыќалазар?! – даатрысит Лад, надаада ихэда иапырагылаз игэгы каууа инталеит, – Есма дабаца?» – дџацќан, апалата ашэ ааимџааны акоридор дааќэххит.

– Убацацакуеи? – дцааит ашэ иаалагылахъаз Қсас.

– Ках, џыаргы, ушааиуаз збан, суџылап сгэахэт! – амц ихэеит Лад.

Қсасгы ибеит ицќэын амц шихэаз – ахаан идимбалацыз амц, даѓааитцанарѓэеит:

– Ушыапы неитцухыр утахызар, ундэылтц, аулицахыгы уалеиџеи, уажэшыта урт зегь урыќэитуп, – абахча итќаны ицаз Есма длышьтеитцар итахын ицќэын.

– Мап, иахъакгы адэы сыќауп... Уара ушааиуаз анызба...

– Аџныќа гэхъааугозар акэхап?..

– Нан дышќаоу? Зыкэыргы арт аџымшк ихабар збазом?..

– Хара хазургозеи!.. Зыкэыр дыпхатцаны Аќаа думышытц, иухаштма? Аекзаменќаа ачца-чцахэа рытира даџуп рхэоит...

– Ишќасхаштуаз, ус иаасџашэашэа сцааит ауп... Итцааит!..

– Уаргы хадхъаќа унадгылап?!

Лад адырџегыых даќ џаилцсаан, ихы лаирќэит. Қсас итахын иаацэытцыпшуаз ицќэын ихы-иџы хэыцы днаџапшыр, аќакс игэы иахэаз аанихыр, аха уигы, пшымыз раахыс, акасыш атаќа итэаху изамџаќаа ирџызан – уапхъо, акы анухуа иќамызт:

«Илоухэазеи, уара, азѓаб? Дудќаны дызцазеи? Дабацеи?» – абарт азцаараќаа ихы итаѓежьюан Қсас, аха игэаѓны изхэомызт.

– Уаргы уапхъаќа ишытоуп урт, – деитаѓежыит уи, рапхъатэи изтаарахъ. Ааи, зцааран уигы – рыцќэын ацсразы ицэымшэо ианыќала аены, ани аби рѓааџы еицааџыхаз зцааран – иаартны абастэќаа иџапхъа иныќадмыргылацызт умхэозар.

Лад ихы дџахан, иаб дааиџапшит – ицќэын ихы-иџы ианын иааутаххалаќ зегь: агэырџа, агэаќара, азатэра!.. Ари Қсас игэы ласќагазаны иажит, инеихќэеит рапхъатэи изтаараќаа, ашытахътэиќаагы, иааизынхеит ицќэын иңсы – цэымзаркыла дзыхэоз ицќэын иңсы.

«Уара ухамзааит!»

Адэахы хцап имхэеит ацќэын, уааи хандэылтцп имхэеит абгы – ус, ахэштэырта амардуан иналбаан, минутќааќ рапхъаќа

Есма ианлыжыыз амѡа ианыланы рѣынархеит... Аб ижѡахыри аѡа имшъхѡылѡи неихъысит амардуан ианылбаауаз – аѡсы ѡалан иаахъыцымыѡит иласкъаганы ижыз аб игъы.

«Уахъышъѡазгы узъауазма, абзамыкъѡ?! – ѡаѡантѡи дааитѡѡшит. – Иахъахыз, хъыхъѡоз хъынхеит, инаѡѡангы иахъынижыт зхъышъаргъыѡа сакъѡхшахаша!.. Егъырѡ зегъ хъара хъаѡаѡа хънапы иану усуп!..»

– Уѡныѡѡа шѡѡубѡ уажъы?

– Ахахъ сѡѡар исырсоит!

«Баба дакъѡхшааит!» – Қсас адырѡегъх иѡкъѡын дѡаитѡѡшит.

Аѡа иахъаит аб игъы иахъѡаз – ихы еихагы даарыѡхъаишъеит.

– Егъырахъ, дад?

Ари ажѡа, ѡамѡѡѡѡѡаны иѡеихъѡеит Лад, инхшѡааит зѡѡара аѡѡуаз ихы-иѣгы.

«Уахъ азы усмазѡаан, саб!..»

«Абракъахъ сбылны сахъыкъѡ?!. Хъѡѡаирѡшуам, аѡсразы амѡахъ хъаѡѡѡом!.. Иара Чанѡагы иѡалатѡкъыз еилырганы ихъаихъѡеи!.. Абракъахъ сбылны сахъыкъѡ?!..»

Аулицаѣы ианынкылс – Есма дѡазаргы дызлаѡаз абас акъахъ зларѡахъѡуаз амѡа ианѡшыло иаагылеит рѡыѡъегъы, аха лара илеиѡшыз азѡгы дыкъѡубаауамызт:

«Илоухъѡазеи, уара, азѡаб? Дудкъаны дызѡазеи? Дабаѡѡеи?» – ихы-игъы еиѡаахъегъѡыхът Қсас абарт азѡаараѡа, аха еиѡеичхъахът, мчылатѡкъа еиѡеичхъахът, избан акъазар идыруан иѡкъѡыни Есмеи ирыбъяз, уи атѡыхъѡалагы макъана рѣы неиѡкъны имеиѡѡажѡаѡыѡт аби аѡеи... Хъѡѡѡгы рымамыѡт – зыѡерыдызшылоз Есма ихъѡыѡкъа дырхипхъѡалахъѡан Қсас, ѡымш-хымш данимбалак игъы амѡа хъухъууа иныѡѡалон, мазааргама акъазаргы, лыбла гъыразѡа данынарѡѡшлак, дзыкъѡѡѡз зегъ ааихадыршѡуан... – Уажъы?! Иѡалеи уажъы?! Аѡѡѡѡѡѡ ѡѡа дышрыѡѡѡуаз, иабаѡеи инкыдбала руақы?!.

– Аѡъырмакъа ашѡ адыркаанза слаѡххуеит, иуѡшыѡѡу рзгы ѡхашъарѡуп...

– Иаѡахым! – иаб даарыѡхъаишъеит Лад.

– Уажъыѡѡкъа саауеит!..

«Иаразнак акъахеит! – зыжѡѡахыр ѡыѡсаакъа ѡѡа илашъы, аулица ахыкъ иѡѡаланы инеиуаз иаб дихъѡѡшуан Лад, аха Есма лакъын дзызхъѡуѡуаз. – Дныѡѡаба дѡеит! Уахъ хъабла еихъѡѡшраны хъѡам Есмеи сареи!.. Ус еихъ еиѡуп – лхы даѡѡѡѡѡѡѡѡ Есма! –

икәләшъцо еитаналага, ишьтахъшәа игылаз атла иеаадитеит. – Есма лгәы ахәра аныстеит, аха уи знымзар-зны игъап!.. Илалху-зеи аҫааста, ауаа рҫы цәыртцшәа змам аҫааста?!. Есма дыпшзоуп, дхаауп, дыгәкуп, Лад дҫаастоуп, дрыцхауп, дшәииуп!.. Илыма-скузеи Есма?!. Ус еиха еигъуп – дцазааит!.. Саргыы сцоит – абра сшаатрыжъыз, сышиашоу авоенкомат аҫы снейуеит... Иауеи аф-ронт ахъ сыздәықәимтара – жәаа шықәса схытцуеит, еибгоуп: сна-пы, сшыапы, сыблақәа!.. Срыхъзоит, Берлин агәтаны инеихъазаргыы срыхъзоит!.. Дцазааит Есма – ус еиха еигъуп!.. Саргыы сцоит, хаала иамур – мчыла – амраҫашәарахъ зхы хоу ешелонк шҫасымбари?» – Лад!

Лад ихәыцрақәа ааимкҫеит азныказ.

– Амуза, амуза мыжда, тып ҳазымтазас амуза! – иарма шыапы днақәығәғәо иҫыымшықәа инадыркны, ихы-иҫы зегъ чча-ччо даа-иуан Лад иртцаҫцәа зегъ иреигҫеишыо Али Гыд-ҫа.

«Деитаахуеит!..»

СБАРТЦЕИ УҪНЫ АХЫБИ

– Аибашъра еилгеит!

– Еилгеит аибашъра!

– Аибашъра еилгеит!

Еицыхәхәон уи аҫены: цсы зхоуггы, цсы зхамггы, уи амш иахъзасггы, иахъымзасггы, иихъазггы, имицызггы... Зеггы, зегъ!..

Ааи, абри аапынразоуп, бжыышықәса инеипынкыланы, атропикатә шыз ахъызшәа еитцасны иқыцъқыцъуаз адгъыл аҫанааикәнакыз, аҫынчра атцуубжыы ауаҫытәыҫса илымха ианаатәҫҫыз, алҫеи апҫақәеи рееилырганы, ажәҫанггы кеикеиуа ианаахтыз.

Ускан, адгъылтысра иацәынхаз ауаа рыхқәа ҫышьтырхын, инеиҫаҫшы-ааиҫаҫшит: бжыышықәса раҫхәаҫа шлацк злар-шәымыз аҫара ашьеи ахши ззамҫақәа ирықәхәмаруаз ахәсақәа, асырхәы зланауз ашьац хҫаа еипш еилашлахъан, инхаз абыргцәа рхы-рҫқәа шәахста цәулала ицәағәан, рыгәқәа ирықәыршәаны иқыцъқыцъуан рнапқәаггы.

Ауаҫи ауаҫи ирзеибауа иазпымккәа, иара апсабара атәы ауқанамтәуха ианакәызаалак: уи цьоуки иаарымхны, дәҫа цьоу-кы инарыҫо иаауеит ахаан аахысггы.

Атынчра атыхэтэантэи аңхынракэа руак азы ашкол ахь ицаз
Лади Зыкэыри рөыцэа: иарңарцаахеит, итыңхацаахеит, усқан
мгэарта иказ ракэзар – иахьа аңыңахэа ашкол ашта итоуп...

Ажэакала, еилгеит айбашьра.

Алзынрак җааихак җазымтоз ажэван, знымзар-зны ишааилга-
уа еипш, ааңынтэи асырз ала зыҗезырчыз азиас-зымшын, зыңсың
зыцацаз җатархэыхэушэа ишааикэтэауа еипш...

Еилгеит айбашьра!

Еилгеит айбашьра!

Икалахьоума адунеи ағы, блас икоу зегь зныкала ианеи-
цыччаз хэа мышкы?! Икалахьоума адунеи ағы зыңсы тоу зегь
ианеицкэыңсычхахьоу хэа минутк?! Мап, уи ааңын мшы иамазкы-
ша ыкам, икамлацт даҗа мышкы! Урт еицыччаз аблаҗаа ирхылтчыз
ашахэаҗаа ракэхап, уи аҗынтэи амш уамашэтцэҗаа илашан,
ипхан, ауаатэыҗса ркэыңсычҗара иахылтчыз ңшахап – икэандаза,
ипшқарахза ңшакгы суан!..

Иччон, игэыргэон, иччон – ахэшэбылфэи ашьафэи зхышэшэоз
Адгьыл ччабжыыла итэын!.. Ахысра иаакэытчыз, злымхаҗаа цуу
рытгоз айбашьцаа – нарцаы акэу, аарцаы акэу иахьыкоу еилдыр-
гон, урт рымҗаа иаңшызгыи еизцаауан: иңсыда, инхада, иалантцаада,
иалтцаа!..

Изңшың Зыкэыр иаб Қасалагы, аха икамызт ихабар...
Цбоуки – айбашьра анеилга аҗынтэҗаа, абна аатцра итэаны
иңшызшэа, рартмакҗаа ирытцасуа ашта иааталеит; даҗа
цбоукых – адырҗаҗыны; егырт – адырхаҗыны, икылшэшэа-
мылшэшэа, еихышэшэа-еиңышэшэа – ишцаз акэымкэа, ицаз-
гы ракэымкэа!..

Абарт амшҗаа рыҗыны аҗара, адунеи ағы, азныказы уалыр
ғың еиңхымтыцт; убасқан аҗара, Адгьыл ахаан, ңыңңыыхэеи,
қаламышьрҗеи, шэырхки, уатка ңыбарей еиңны атуан илымбаа-
цыт, убасқан аҗара атэыҗеи фырңыани рхы еиңымлахацт!..

Аха, абжыи гом Қасала Абжарба игэашэ, акыба кыдгы-
лам атуан, арезина ахаршэым иуалыр – иңшуп җ-таацак,
иңшуп җ-жэлакы!.. Зыкэыр ашкол далгеит, аинститут дталеит,
Лад айбашьра дырмышьтйт, аха ахэшэтэырта дтыцтит... Иаауаз
ирпылеит, зхы иамышэоз аазгарц ицоз наскьаргеит, амши амши
еихалан – амш мызкы иақарахеит, амзей амзей еиңылан – амза-

гы шықәсхеит!.. Дыкам Қасала!.. Иаауеит, зеишәа еинырҗахъаз, еинырххъаз, иршәхъаз, ирҗабахъаз!..

Дынхеит Шьадиа лымацара – уаха шаанза, руасхыр иатҗатәаны ахҗәара иаҗеу ахәынаҗ хаҗыц җарыхәҗәа ашьҗыбжь дазызырәуеит, иахъа хәлаанза – лнапқәа аҗара ихуп, лыблақәа амҗа иаҗшуп!.. Уажәыраанза мҗақы акәын дзызҗшыз Шьадиа, уажәы – җ-мҗақы – ақы лхатҗа еибашьра дызлацаз амҗа, егы – лыҗкәын атҗарахы дызгаз...

Иааҗсеит лыблақәа! Лыҗкәын иҗамҗазы дааины дааидтәало далагеит уажә даазқәылаз: «... Акалашәақәа схы збо салагеит... Хымызгык усырҗар хәа сшәоит!..»

– Сақәытп сызҗеу, сан? – гәыкалатҗәкыа ихәон Зыкәыр.

– Ускан заа сҗыҗ ырмазеи!..

Иан лажәа ахы ахыҗоз имдыруаз Зыкәыр!..

«Уан дрыҗхауп, җәара азә даалыдыртәал!..»

«Уҗарагы уахъзап, ахақ хәа җәара акрыҗазаргы, иушәап!..»

Азәи-азәи хеибартәауа, иабжьаргон агәылацәагы!..

Аиашоуми иаххәаша, Зыкәыр, ашкол аҗы акәзааит, аинститут аҗы акәзааит, Лад иеиҗ дзырхагашаз, иҗсы аҗәынхаргы, уафра илымҗратәа дҗазҗашаз бзиабара имоуҗызт. Мап, зны-зынла, ана-ара саҗахаахоит ихәартә иааизҗәырҗалон аҗшатлакә иаҗызаз бзиабарак, аха, зны иара ихарала инкаҗәон, даҗәа зныхгы – дара рхарала...

Земфира Кәыркыҗаи иареи рыбзиабарагы иара усоуп ишҗәырҗаз...

Уи аҗыны Зыкәыр Абжарба ихылҗа ақә атҗыс җахәуан.

Аҗеңҗыр хыхытәи асаркыа иалҗчаны, ихы-иҗы зшышыуаз амра ашәахәақәа еисааира иҗахон, урт ихәда иҗсны, аҗа аазқәыххуа иҗаз иҗышәқәа гәыдкыланы иблақәа рҗы ианҗеи ауп, ашәахәақәа зхынҗатҗәалаз ибла ахәыҗқәа җшыаала реанҗышьҗырхыз. Инарҗыреикыз инапсыргәыҗагы, ихыхәхәо шәахәа-зҗала иҗатәын, еилҗхаа-еилҗхаауа иаакалеит:

– Еи, шәаргы! – игәаҗны изымшәиит Зыкәыр ашәахәақәа, аха иҗәиҗарҗ аҗырҗырхәа инапқәа ааиҗеит. Иҗырымҗит ашәахәақәа. Нас ихчы акаруаҗ атҗыхәах инкыдиган, ашәахәақәа ишыапы реирханы днышьҗалеит, инапгы аамҗаниган, астал иқәыз ашәкәы жыҗә аақәихит:

«Зыкәыр Абжарба. «Сқыҗа ашәахәақәа». Ажәеинраалақәа реиз-га», – днаҗхеит ибжы җыганы, – Зыкәыр Абжарба, – еиҗеихәеит

уи. –Ихъзала ашәкәы! – ипында инадкыланы днафѳитт – ати-пография шәыгакәа рыфѳы ахымтцацызт макъана, нас игәы инадиргәгәалеит. – Сан илзысышътуеит – рапхъаза адунеи збаз абри ауп, – уи сан илзысышътуеит! Дзапхъазом, аха спатрет днахәапшлал! – ипатрет ахъаныз адакъагы аахиртлеит. – Сан, цъамыгәацәгъас икоу зегъ зхызгахъоу, иахъагы изхызго, амѳа ишапшыз зымѳа еималаз, сан!..

Аѳбатәи аекземплиар шаасоулак, Лад изысышътуеит:

«Зда дсымам сѳыза гәакъа, сырцаѳы, Лад! Автор икнытә...»

Лад хымпада деигәыргъоит сышәкәы атытра. Иара ишәкәы зтымтгәышьеит – инапкәа ирықәтцаны дахзызаауа ишнеигоз, инаимкәытқъан, ипыххааса ицеит. Уахагы изеидымкылацт. – Ашәкәы адакъақәа еихыршәшәо дышнеиуаз, даатгылеит Зыкәыр, – «Сѳыза», – днапхъеит, икәап-кәапза ақъаад иантәалаз акуплет еикәатцәақәа рхы. Нас икышәкәа кәацкәацо акыраамта, аѳыза изкыз ажәеинраала дапхъон. – Пшышықәса рапхъақа, сара исызкны Лад ииѳыз ажәеинраала еиха еигъын! Изакәтәы баѳхатәроузеи! Ари, азы зтабаны акәара икәхаз ацсыз иаѳызоуп: «сѳыза, сѳыза!» – аѳы арахауеит, аха иахәо акгы уаѳцас иуахазом. Усоуп, еиха узыхзызаауа ус узнауеит. Иаласымтцар акәын...»

Атыгә-тыгәхәа ашә асыбжъ геит. Зыкәыр ахъшәтхәа ииарта даакәтәеит.

– Зыкәыр, ателефонт ахъ, нан!

Уи, Зыкәыр зыѳны дыѳноу апшәмапхъаыс Хътыс лакәын.

Шақа дыпхъаыс хааузеи Хътыс – ахаацәа лхыкәкәаны, акәап-акәапхәа икатәоит...

Зыкәыр ажәжәахәа акы ааишәтцаны ателефон ахыкәгылаз азал длыѳнаххит. Атрубка агәы ѳарханы, аѳы раханы итапшуа икәын.

– Але-о, але-о. Фу! – Фу! Фу! – уаха умпсит – ашәа лхәон Едит Пиаф: «Еикәатцәоуп слахъынца, еикәатцәоуп!»

Атрубка лықәитцан, даахъахәит Зыкәыр.

Адырѳегъ, идырчыхәчыхәзшәа, ателефон ѳышътца-ѳышътцеит, Зыкәыр ашәаѳы днеиаанза.

– Але-о, але-о! – уажәы, Едит Пиаф лтыцаны, зғабк лыбжыы атрубка итыѳуан.

– Сзырѳуеит!

– Зыкәыр уоума?

– Ааи, макъана Зыкәыр соуп.
– Изакәи, уара, атрубка зыкәужьыз?
– Ейбаххәараны иҕоузеи «злахьында еикәатцәоу» Едити са-
реи?

– Амузыкагы еилукааузаап.
– Афыццәа, ақәлаццәа шәымчала!..
– Ус шцәуҳәои, ус шцәуҳәои!..
– Сима боуп, сымфашьозар?!
– Ааи, саргы макъана Сима соуп... Лфызцәа дырхадырштырц
иафуп, аха...

– Аа, бшафәыцтра!..
– Уи иалоухи, аха иудысныхәалоит!
– Иарбану? – «Сышәкәы штыцыз лахахьану?!» – иаразнакгы
игәы иаатәшәеит Зыкәыр.

– Аинститут уәлеижьтеи шықәсык аттра!
– Аа, иара баргы убастәкәа! Аха уи фымз ахылахьеитеи?
– Сара сыҕамызт, уиазоуп изахылаз. Егьоурым... Иҕоу удыруа-
ма, Зыкәыр?

– Ибхәаанза излаздыргәышьои!
– Хаикәшәарц аазбеит.
– Ианба?
– Иахьа!

Рфыцбагы мацк ҕыртуамызт. Зыкәыр аттахәа еишәтаргыланы
днарызхәыцит иахьатәи иусқәа. Сима уи итак дазыпшуан.

– Иаба? – дцәаит Зыкәыр, иныжтәуи-иныжтәыми иусқәа
анылеилирх-әеилирх.

– Сара сҕы.
– Ее баба, ус ауадаф шәалахцдоит!
– Уи уара хьаас иҕоумцан – Чамаа шәара шәеицш егьафы
ныкәыргахьеит.

– Шака рзы шәхәеи?
– Асаат хәба рзы. Анцсытәи аамтала акәымкәа, Акәатәи
аамтала!

– Сыхиоуп, Акәатәи аамтала асаат хәба рзы, Чам-ица Мез
иҕаацәарафы!

– Мез акәым, аха Мезик! – Сима лыбжы хәыцзаны атрубка
итышуан, – арахь сабхәа иахар хәа сшәоит, абна амагнитофон
дадтәаланы Пиаф дылзызырфәеит. Хапшуп!

Атрубка ҕикиуа ианалага, иныкәитцеит Зыкәыр.

Иахъа мѣышан, ииашоуп, Зыкәыр аинститут ашқа дцомызт, аха «ипхатцәыпхатцәуа», иацы инапы инадыркыз рапхъатәи ишәкәы инаҭаз агәахәара егыи ухәа, иеынкажытцәкыаны афны аус иурц игәы иҭан. Иман «ацсман» зирхәахъаз, уажәшьта ахфылаарада ус змамыз ажәеинраалакәа, иара ус, ицәаблны икәыз, ихы иҭагьежыуаз...

Уажәшьта, асаат хәба рыбжанза аус иурц збаны, иуадахь даахынхәит...

Октиабр мзазы Ацсны зымбац, иаша, мгәартә дыканы дыпхъазатәуп. Май мза ашәткәа иртәызар, октиабр мза абарақьатра иатәуп!.. Ааи, ааи – абарақьатра: зцәа иҭамзаз алапкыақәа рҕеихыршь, рхапыц кәашкәа аарпшуа иуҕаччоит... Иччақәо ртәы ххәозар – даҕеакы иузалатом амытцмыць. Сара амытцмыць санахәапшуа, сшәоит – ишыччо ацкәа ытшәшәаны икапсар хәа!.. Иччақәо раткыс излеицәоузеи еилашуа?! Ацпхыкәа халаны, упынҭа ианазааигәахалак иткәацуа, иааганы уапхъа иаакәдыргылоит, адгыл иахылцыз, амра иаазаз, ажәфан афнаҭа ифнытцыз амачар! Амачар мачарзам, ианацымла акакан хыцыгәа, зцәа итпхаауа изу ацыкәреи, амра ашәахәақәа рыффы зыхшәшәо ацыанцыыхәақәа...

Аффы анаххәа – октиабр мзазы Ацсны зегь афқкәа рыла итәуп. Ифумхын, ашшаанда зыҕыхырхәхәаны иухәауа атцәахаҭа замфәақпшыы, аҭа кәтагьгәы, ажымжәа самсал – урт рыффы мацараггы узхоит... Урт рыффоуп ашьхыцкәа асаранць шкәакәа злакарҭо...

Асаранць анакәха – шака кәышрала, напказала икацоузеи уи! Аиашоуми, игәагыны ахәызба узақәрым! Аха, хара хҕы, асас изы ирымгәагьуа икоузеи: ахәызба анынахыслак – ашьтамҭа зегь пахәхәза цхала ифатәуеит. Мшәан, ацха цхоу-ма ачашә ианақәымтцәаша, ма акамбашхырҭәы ианзаамла – ахәышҭаараффы ахышәшәо итамтамуа ашәазала итәу ачашә хәызбала ипканы, адыргыла иҭыргаз акамбашь хырҭәи!..

Сара, октиабр иацу абарақьатрақәа зегь еикәысыпхъазоит хәа сҕазыскуам, истахым аетцәакәа зыпхъазоз сиеипшхар! Амала, даҕеакы, исхәарц истаху – ауааггы уамашә икоуп, усқан абрака: «Умфәхыт!.. Унапы аркы!.. Уатцәа шытых!..» – аихамфә икәыршәны ицо адәыгба иашьтыбжыушә иаакәымтцзакәа ирхәо акоюп!

Сыздыруам, акы мацара, егәа ибзиазарггы, ауаф игәы пнатцәар алшоит хәа акәын ишыздыруаз, аха абри азәггы игәы

днэцэом – изхэогы, изархэогы! Шака нызкы октиабр ца-
хьоузеи, иаакэымтцакэа, абрака абарт ахажэак рхэоижэеи!
Ускан неишымсрада, зегь рхы-рэкэа ччацшыла итэуп, изхэогы,
изархэогы!

Абыржәы Зыкәыр иҗынтҗа аарчыхәчыхәт, абарт аффы ссирқәа зыҗерылазаны иааиуа цәыббылффык:

«Шәхы иҗарпоу аҗара чысмаҗәа шәыфны ионазар, уахагыи шәтахымызт», – ааигәахәт Зыкәыр, асаркыа иалибаауаз ахәса дрыхәапшуа.

Урт ркнытэ азэы даакэымтцзакэа Зыкэыр дихэлаччоит, лыбла гызмалкэа атцыцьаауеит, анкыа зны, рыцгэы Пати-фон ирыцэпнаеыз ахыртэыртэыга дыргыла игэалазыршэо ахырхэыга...

«Дарбану ари, зхы икәжыу аидарагы азпымккәа зпы-
шәырччахаакәа сзаазыштыуа?!» – аагыларатәкыагы пхеишшо,
ишәеакәа ааирссеит Зыкәыр.

Апхәыс лхы амца ицәакыр хәа дшәатцәкьозшәа давагыжьу-
ан, зхалат бгыауа изыштыз хатцакыфк: Уи зны, асаркыжәпа
иалкыаны Зыкәыр зәааигәйдзыцсалоз ашәахәакәа зхылтцуаз
аблакәа даарцырагылон, дачазныхгы, ашәтахькә дааиакьон.
Абас еимкыарак азы, уи апхәыс лнапы ышыштылхын, Зыкәыр
даалзыцшырц неилырбеит, лыблакәагы еиха иааскьан,
иаатыццәазейт.

Ускан ауп Зыкәыр Сима данидырыз, – Сима Гәачуа-пха.

Зыкәыргы игәы кәандаза иаакалан, иахынзаилшоз ирхааны
дналыхәлаччеит...

Лади Есмеи ирыхъыз хъаа дус ишрымаз, ишалацәажәоз мацара
ауп Симагы Зыкәыргы аҕышәарақәа шыртииз...

Алыхәтә ианкылдыршәшәагы, анбанқәа реишьтагылашәа
азакәангы иахәампшзакәа, ирыдыркылаз рсиа ахаҕытәҕәа
даныртцеит Сима Гәачуа-пха.

Нас, Сима – Сима лакэын: Сима дыкан аудиторияфы, Сима дыкан алекторцаа руадафы!.. «Сима илыдшэца – Сима илхэааит!» Аиа-шоуми, лфызцаа азныказы даарамхарацэахеит, илыцашыыцкээз згабцэакэакгы рдышэкэа аадыртэиит. Аха урт апышэкэа ртыд афы инеиаанза Сима лкурс афы илыцтээз ачкэынцэа зегь бзиа деицырбеит, уиакэым, аихабыра курскэа рфы итээз цьюукгы, рыдшь илаха-фахо, Сима лаудитория ашэ илавс-фавскэеит. Аха арткэа зегь кэтыфырхасракгы рхымтит. Сима аинститут итаз

ачкэынцэа зегь драхэшьахеит, азҕабцэа дыршызахеит, ачкэын-
цэа рҕэы иташэаз пхаршьон, азҕабцэа инрыҕкыа-аарҕкыакэаз
хымзгыршьон...

Актэи акурс абжеихарак инеихыаны, ҕенак зны, Сима лҕызцэа
даарылагылан, ахаан лара лҕынтэ изкэымгэыгуаз ажэак ралхэеит:

– Икоу жэдыруама, дадраа сашыцэа, сахэшьцэа, – лхэеит уи,
абжыааҕны ажэабжы ҕыцк анрылалхэо ишыҕалталацыз еиҕш,
ант лыбла мцапшыккэа ҕыблааны ицо. Аудитория аҕенҕыыр асар-
кыа зэадызшылоз ахычҕаҕыр гэмаҕыы аҕеаикэнакит. – Шэара
шэҕыза Сима Ғаачуа-ҕҕа уаха хатца дцоит. Диццоит аисразы хынтэ
итаркхыоу, уажэы Европа ачемпион Чам-иҕа Мез, – даҕеакала
иухэозар – Мезик... Иацуха ҳаибабеит, иаха ажэа истэит, уаха сиц-
цоит!

– Илхэо башоуп!

– Ғалжыоит, ҕалжыа!

– Иахыа апрель аky акэзам!

Быжыкэакгы ааиларҕсеит ари алакэ иазызырҕуаз асту-
дентцэа, аха Сима лхы-лҕы цкыа ианнахэаҕш, рҕеаикэыркиит.

– Уаха шэызегь аҕныҕа сшэыҕхыоит асаат фба рзы, иаҕхаз ухы
иавбала!..

Уиашыҕахы Сима ҕынтэҕа-хынтэҕа Европа ачемпион лаҕхыа
дыргыланы аинститут ахь даалгеит, лара ишылхэаз еиҕш, лҕызцэа
ахыбо дрывымсларц азы. Убринахыс ауп Сима – адунеи ачемпи-
онка ҳа лзырхэо ианалаҕаҕы.

– Ее, сашыа, уамхамцэазааит! – адых лазыхгаз ижэҕахыр
лыхыҕсаан, пшыаала даахэит Зыкэыр.

Уажэраанза адыргыла зхарҕаз Сима лхы, уажэы, мацэаз-мацэаз
еикэархэны, ампыл еиҕш илхагылан, раҕхыаза аучилишыче аҕы
даниба аҕены еиҕштэҕкыа иҕыблааны ицон лыблақааҕы.

– Салам лымоуп «Адуinei ачемпионка!»

– Уаналаҕах ститул нагзаны ихэа: «Абжыас знапала изыбжыаз
раҕхыазатэи аҕсуа ҕҕэыс!» – инацылтдан Сима, Зыкэыр инапы
ааимылхит.

Ех, Сима, Сима, Сима,
Сбыхэоит Анцэа дсыма...

Сима иааиҕылҕааит:

Былыкала тацас сан,
Срыцхауп, мап бымхэан!

– Арт Лад ицэахэакэа уажэыгы ибгэалашэома?

– Сара зегь сгэалашэоит, зегьгы шэысгэалашэоит!.. Шэара, Онегин ихэашьа, афстаа данбахпыригои абри хэа акэзаарын шэшыпшуаз – ымз цуеит сыкамижытеи, дабагеи хэагы шэцаауам!..

– Ишцакахцари, Сима, атцара, аус-ахэыс!..

– Ус шэара шэымсааит, шэара шэкамлар, адунеи амаакэа руа-кы зкуаз дамамкэа иаанхон.

– Амѡакэа, Сима, амѡакэа! – амра газазар ашэахэакэа зегь цыара тыпк афы иканамцсози!

– Уалагахт уфилософия!

– Икахцарызеи, Сима, уи хчакэхеит – афилософия зцым апое-зиа, агара тацэы артцысроуп изеипшроу.

– Апоезиа анухэа, ишцакоу уускэа? Ухыз зынны иаатыцуа ак-гы нсыжыуам, аха...

– Ихадбныхэаларгы былшоит! – Зыкэыр, икостiuм аганахьтэи афыбашка инапы афынеирхеит, ипхатэыпхатэуа, абыржэоуп афрына ианаатшэаз, – Сима лышка инаирххеит, амра ацпхь ѡежыкэа фыдды зцэа иакэпсаз ашэкэы.

Симагы иааимылцаан, ихыз, ижэла, ашэкэы ахыз ухэа атта-хэа лылапш лархылгеит, инархэы-аархэны днахэапшит, Зыкэыр днеиѡапшит – лыблакэа паса еиха атпхаара иалагахьан!.. Нас, ажымжэа инамцкласуа амахэ икэтэоу амлагэыр еипш дѡапан, ичашэза исаны иказ Зыкэыр изамѡа атэах аахлыргеит.

Сима лгэы гэыргыа-гэыргьон, икалтоз изакаразаалакгы паршеирак аламызт – усоуп уи ахаан аахысгы дшыкоу – лѡызцэа азэы хэшара бзиаи иоур, ма лара иахылахуа избыхэ бзианы ирхэар – лакара лыцнатцон, лгэы итажыу аразра ду иаразнак лхы-лфы иаакэлон.

Цыара азэ ак игны илбаргы, иѡафы иалхэон Сима:

«Угэы анымччо ублакэа умырччалан, сашьа!..»

«Ашхам цхарпоушэа ихабмырбан, сахэшьа!..»

Ари захауа, азныказы, иуака-уаказа иарчуан, рыхкэа леидкыла-ны, рыбакагэы лцадыркэфылауан... Аха, урт ахкэа рхыпхызара анмачхалак, инхазгы, ѡафрагалаара атыхэтэантэи абгыцкэа реипш иныцаба-аатцаба ицон...

Сима, лѡыза раѣхатѡи ишѣкѡи деигѡырѣаны ишеихлыршѡ-шаѡз аниба,лшѡыра аалымихит.

– Уажѡаѣхѡагы иухѡтан! – лхѡеит Сима, ашѣкѡи лылаѣш аѣѡымгазакѡа.

– Ак быѣѡтахап,срыѣхауп!

«Сѡыза гѡакѡа Сима, бѡыза илшахѡу абри ауп!» – иарбан тыпу абарт аѣѡахѡакѡа ахѡануѣѡ? Аа,араѣѡкѡа,абри упатрѣѣѡгѡа аѣѡа!..

Зыкѡыр дѡеилнашѡаит Сима илхѡаз:

– Ибыѣѡит, сѡызѣа зегѣ раѣхѡ бара ибыѣѡит, аха абри раѣхѡзатѡи аекземплиар ауп – сан илызкуп, бысзымгѡаан?! – лгѡи нирхар атѣкы, адгыл ааимѣѡы длахѡлапѣа дѣар еихѡ еигѡашѡ длыхѡаѣшуан.

– Бзамыѣкѡ! – инакѡырѣгѡашѡа, аха лхы ѡышѣѣылхын, ихааза дѡеиѣаѣшит Сима. – Ан! Адунеи аѣы зегѣ реихѡ иѣшѡу ахѣ!.. Сысаламгы наѣѣаны! – Сима ашѣкѡи ааргѡежѡны Зыкѡыр иаа-илыркит...

Балоуаа ирааны, абарт ашѣхѡ иатѣаѣа ирыѣаршѡу ашѣа тырѣааны ианѣанхоз еиѣш иѣанхозѣгы уажѡи, ргѡашѡ илан-хоз Чам-иѣа Хѡфиз, анѣабынѣагы рѣышѡамх дагахѡзаа-рын. Аха иразѣи иакит Хѡфиз: иаб иуардын ахѡа дыкѡыртѡаны дима абра данааи, Балоуаа рыхѣз зхѡз ѣлашѡапыкгы гыламыѣт, ашѣхѡа хырѣаѣѡ ашѣа иѣаѣшуан, ашѣа ѣаѣѣажѡа ашѣхѡа ирыѣаѣшуан.

Ускан Хѡфиз иаб Хамид иеигѡышѡ аѣынѣа лыѣеикшан, нышѡхырѣак аатѣихит. Уи, раѣхѡ иѣышѡ иадѣыланы днаѣѡит, нас, аѣаѣын-ѣыѣк еиѣш инапсыргѡыѣа иныѣѡирѣѡыѣын, аѡѡыхѡа илкеиѣсеит еиѣѡатѣасымсалха:

«Сыѣсра абра иѡаѣѡит! – ихѡеит уи, ибжѡы ныхѣа-аахѣаны. Шѡсыѣхраа, шѡарт ашѣхѡа! – аѣыѡхѡа ишѡамхѣагы лаир-сит Хамид, – усыѣхраа, уара адгыл! – иѣышѡ аларѣсны дагѡзит адгыл, – усхылаѣш, уара ажѡѡан!» – ихы рахѡны иѡнапыкгы еидыѣсала,дѡатѣаѣшит ажѡѡан...

Абри ауха, Хамид иѣѡыни иареи ауардын атѣаа ишѣан. Аашаанза, Балоуаа рашѣа тырлашаауа иеиѣѡыз ар рым-ѣоуп акѡымзар, рыбаѡѣа хаѣыѣла иѣѣѡыны инышѣартѣон аѣѡыѣмаѣа. Уи ашѣахѣгы, аѣенышѡыбжѡон, аѣѡыѣмаѣа рѣы еихѣома ухѡартѡ иѣырхѡсуа, абгахѡыѣѣа рыбз рѣышѡ иааѣшѡуа иааины,аамѣала иааилыршѡшѡа инаиргылаз иѣаѣа ашѡ иаалатѡон...

Усканазы акәастҗакәа ракәын Хамид бцъарс имаз, шаҗантәгыи Балоруа рашта ацәыббылфәы тиршәшәахьази. Атцыхәтәаны, икамбашь Бузга атцыхәа заны ирымгар, уи абелық тапанчагыи ааихәазомызт. Абелық тапанча ааихәеит, иаргъарахь, азы ацшахәафәи ишътәз дестынк адгьыл нахтынтцаны – уажәшътә адгьыл ацшәма даман!..

Амала, пшыиоажәа шықәса рацхәаҗа, Хәфиз иаб Хамид икаитцәз абзамыкәра анааигәалашәалақ, иахьагыи аҗыпцхәа амца әеихкьоит–закәйтә малузеи белық тапанча еихыфры-еитцыфрык азы икаижьыз...

Аразныш еихатәыгәашә абжьи анга, арцыс еибагак иеипш даатрысын, дәагылеит Хәфиз – Сима лабхәа.

Уи, зны, инапсыргәйтә датцшны, иааиуаз днарзыпшит, нас ахәылпәзтәи амра зынзагыи ихъзнаркыз ихан дәатцәпшит, аха уахь абартца уәф данықәимбаа, ихәтә дқәацқәацуа дара рышкә иҗәаихеит.

– Мшыбзиа, Хәфиз! – ихәеит Зыкәыр, Хәфиз иацсшәахәара дазымпшзакәа.

– Адгьыл алпха умаз, дад! – Хәфиз адырәегьх илахь инапы напыреикын, Зыкәыр дәеиҗәпшит.

– Баба, ари дышәзымдырзеи?

– Саабмырццакынишь, дад, саабмырццакынишь, – аҗыцәаара згәи иҗоу афымца лампа еипш, иблақәа зны иҗәазеит Хәфиз, нас пшыәала атбаахара иналагеит;– адгьыл алпха умаз, дад! – ихәеит уи. – Уара, цыпх абра ажәа цшзала хгәи хзырцәз уакәзәми?

– Дыжәдырит, баба, дыжәдырит, ажәеинраалақәа зәуа, сара сәыза, Зыкәыр Абжарба, – Сима, Зыкәыр ижәәахыр лнапы нықәкшәа, лабхәа илымхәхь дааскьаны, лыбжьи рдуны җәалтит.

Хәфиз ашырхәа ихы днахеит:

– Бзырқауеи, бара ахага, азлагара хҗоу цыыбшьома?! Сдагәамхаргыи арт сыцкәынцәа ируам... Улеи, дад, улеи, адгьыл алпха зауша! – инапқәа еихымза-еипымзо, ихан ашкә иәаирххеит, Балоруа рашта ацшәма.

Зыкәырраа рәызцәа, еихышәшәа-еипышәшәа, азәазәала аизара иаҗын, Симагыи, иахьагхоз азы ирыцкьаны иналыртәон, азәгыи, ипәтлыкақәа шыфытракыз, дыргъежьны, агастроном ахь длышътын, иныжьны данаагыи, саатк ишьара дзыкәломызт.

– Зыкәыр Балоруа рашта зегь инапсыргәйтә ианушәа ибартан дахьтәаз абартца аҗнытә: афнхыбқәа, афнхыбқәа, афнхыбқәа!

иара Зыкәыр иакәым, ус, лыблакәа ҫейтдыхны, итәоу азәгы дихәамҫшыцт, арахь, гәатабҫата итәаны илышыклапшуа ихатә иеиха лара иара дылбоит.

Раҫхәаза Зыкәыр уи азҫаб илаҫш даныцашәа – аматә иамоу абырфынцахәа еиҫш дааҫырҫырит, дахьцазгыы маҫк ләаанылкылеит, данаауазгыы, Зыкәыр илаҫш зыдҫгаланы иҫаз амармалташь мардуан ала акәымкәа, аҫны агәтәнтәи ашә аҫы даацәырцит... Уинахыс, зыбла тәзу аҫаршы еиҫш ләыҫатцаны дшыхәмаруаз, астал рхианы иаалгеит.

«Дсымдырыр сыхәшәым, хымҫада дыздырроуп», – игәы итәихәон Зыкәыр.

– Бара, ари аҫаруа тәахны иабабымаз? – дтәаит Зыкәыр, Сима лымариа шааирутәҫяз.

– Дгәоутәхт! – лхәеит Сима, Зыкәыр варала днизывасшәа. – Ахьшь млашшы еиҫш асҫынҫь уҫәтәаны уҫшуеит.

– Мап, Сима, уи аҫатә хыла сазымҫар сыхәшәым!

– Аҫатә шҫатәоу иаанхоит, ахьшь ауп ирыцхахо!..

Уаха аицәажәаха рымамызт. Сима амардуан дналбааҫканы аматуртахь дцеит. Урт зышьтахь реиарханы астал арҫшзара иаҫы азҫаб лхы-лҫы, аҫтәкәа назхытцыз ахра еиҫш иаалашан, азы иҫалтцыз зыкәттасгыы даазкәыршәшәеит.

Иандыртәозгыы, Зыкәыри уи азҫаби еизааигәаны атәара «рықәшәеит».

– Иарбану иаха шәгәы зызцо: абриакәу, егыакәу, аниакәу?! – азҫаб лымацт аура иеазкытәҫканы дтәаит Зыкәыр.

Уабасҫан затәык ауп уи лыбла аҫаҫшра аниазаз: аҫада ихырәны иҫаз лыблахәыцкәа ҫшыаала иҫышьтытцын, ашьха зиас иатәа ҫамҫамауа дынзаапшылазшәагы игәы иабеит Зыкәыр.

«Шәара ихәтәашәшьо акгыы мап ацәахҫуам!» – рхәеит, аблахәыцкәа гьежыны изызлеиуаз аблақәа.

Зыкәыр, игәы аҫыҫыҫыҫыра инапкәа ирнмырҫшзакәа, даараза дацклаҫшны лхәы лзанитцеит, илызтәйтәаз атәца иҫхаддылаз ацҫхькәагы, еилашуа иаарыбжәаҫеит.

Ашьхатә ҫсаатә ҫаҫа еиҫш, ҫынтәҫа лхәы днамцкласит азҫаб, ҫамҫақәакгыы шылбаалдаз удырратәа, лыхәда ҫқәашәра аатыстцысит лҫышә ҫәааккәа атәца анаарыдылхуаз.

– Даҫа мацзак! – аҫсыхра иаҫу аҫсыз еиҫш длакьтон Зыкәыргыы.

«Мап, мап!» – рхәон, иааҫаҫтаҫуаз лыблахәыцкәа...

– Саҗамзааит, ишәыхьзузеи?!

– Зуза! – игеит, Зыкәыр уажәада имаҳацыз абжы.

«Сыңсра бара бҕы иҕалароуп, Зуза!»

– Мопассан ихәо саҳахьан, – Зуза лфыхәшьа иҕаны, ҕамҕа-ҕамҕа дцәажәон Зыкәыр, аҕра иҕаку атчыс – акгы сзалам, аха аҳауа иалоу атчыс – сара истәуп хәа.

– Имгәыгкәа иңсхьада!..

«Арахьгы ашәақь дузаҕакуам!..»

– Зыкәыр, ухы унапы аакәшы!..

– Данааиуаз иааигеит, аха данцо иңәнымхааит!

– Ахы зҕахыда, агәоуп аус злоу!..

Абас, ныхәаҕак ркыцыңхьаза, Зыкәыр ифыхцәа Зуза дшаалкәыркәкәауаз, ргәы анңцәа, наҕ иҕәатдит...

Иаргы ииҕахыз уи акәын:

– Шәеилахазазар акәхап? – ңытк анаабжыс игәаҕит Зыкәыр.

– Исеилкаауам? – Зыкәыр иажәа ахы ахьцоз заманалатцәкьа ишылдыруазгы, ҕырҕашьа калцеит Зуза.

– Аинститут... аусура егы зхәаз иеиңш?..

– Уи шәара шәзыхәа зегь акакәзами?

Убаскан, Зыкәыр игәы атцәкәа акы аҕаххәа иңцәан, азганкахьала инкыдхалазшәагы даахьылаахеит, аха изцәара дацрыцуамызт:

– Уеизгы-уеизгы?

– Акәыт иамчу акәтаҕь – харгы иҳалшо акы хәҕуп, – илн-лырңшуамызт умхәозар, иара Зыкәыр иеихагы лара дшәон, рыбжъара зәынбжыздаз арахәыц ццәар хәа.

Ари аҕак, егырт еихақәахьаз реиҳа аңсы алан, маңкгы дааргәырҕеит Зыкәыр. Уажәшьта дабацо, снапаҕы дыҕоуп ихәашашәа иеаалихын, ифыхцәа иеынарылархәны, ныхәаҕақәак ихәан, ицәажәашьа Зуза илирҳаит, лафқәакгы нацитдан, иҕазшьа лирбеит...

– Сыңсы ахьынзатоу даҕа знызатцәык! – иеынылзааигәеи-тәын, атыхәтәантәи игәтакы ихәеит Зыкәыр, ицарц илбааны ашҕа ианаақәгыла.

– Арыжәтә цсгара иақәитзам!..

– Цсыхәажәла сыманы сыҕазам!.. Ианба? Иаба?...

Ззара тқәыцәаа, лцәа иадшәало илшәыз лмырказет цкы акалт ааилашәшәеит Зуза, Зыкәыргы, изцәареи иареи ааизынхеит.

– Икоутеи, уара, улыцхама?– ивырдым лкыдыршааны, даа-хьалырпшит Сима.

– Сара сакәым, аха лара дсыцхаит! – ибжыи изтымкаауа дцәажәон, Ө-аахак еицәдыргәгәз Зыкәыр.

– Умшәан, азґаб лхаґыц шґамзар, хатца зхылахәоу азәґы адәы шәықәымкәа убарын.

– Сима, сыґсы бнапы иануп!

– Иааркәаґны?

– Абри азґаб сеилалгеит!

– Ицегь иааркәаґны?

– Слықәшәар, слацәажәар, ицегьґы деилыскаар сґахуп...

– Лбиография: Земфира Кәыркь-ґґа, диит 1935 шықәсазы, Ага араион, Алахашхә ақытан, арцәфы Аґґа Кәыркьба иґаацәараґы... Дышьґызхыз Мариа-ханым, азґы лхы алада ирханы, лтәартә хәычы данас – лыбжыи ныхґа-аахґаны акәукәуґәа дыхәхәеит – убриалаґы еилыркааит дышґәаґамыз, лаґхьакаґәи лґәахәґы лара илхәаратәа дшыкалоз!..

– Бара алаф бхәоит.

– Сара алаф схәоит, ан зда длымазам лыцкәын абылра даґуп!

– Шәара, заа иблыз ґоуuky, хзылатґаны хшыказ хаанхаз ґышәшәоит.

– Сара сґнытә уаґа акыр уґахума?

– Ибасымхәеи, слықәшәар, ґынч слацәажәар сґахуп.

– Чамаа ртелефон аномер умдыруеи?

– Убриак сґәалашәоит.

– Иааурґәир – хәицәажәап. Аиґызара аґаґыразы шәеи-қәыршәара халхаршап... Еґьырахь, хшәылам, шәхалам, шәус шәара шәнапы иануп!

Зыкәыр иуадаґы данааигьы, ихы изыґнамкызт, ибжыи Хьґысраа ирцәыґәахуа, иныґакны, Сима ателефон дылзасит. Бзиашәа лара Симаґы дақәшәаны ишьґылхит акәымзар, хатґак иаашьґихыр, игәы иабоз иудыруеи.

– Зыкәыр соуп, Сима!

– Уакәымкәа шааит!

– Хәи, иабахәа, дзыхбыркьозеи ґоук рыцкәын затґәы?!

– Амца уґралама?

– Сбылуеит!

– Еґә алґа ухылбыбуеит...

– Мап, Сима, цәашьґас ауп сыххаза абылра сшаґу.

– Иуґахи, иуґах!

- Зуза, Зуза!
- Азын цытындра утахзами?
- Сима!..
- Уи дцахьеит, Зыкэыр.
- Сима!..
- Сима улымбахааит, иуалымхэахьеи – уатэы аинститут афы хаикэшэоит, уа ембаххэап шэахьеиқэшэаша, шэанеиқэшэаша.
- Сгэыгырта Сима!
- Ус уара умсааит!
- Сима!..

Ателефон кикиуа ианалага, иныкэйтдан, ихы-ифы лаша-лашо, игэы гэырғыа-гэырғыо, иуадахь даахынхэит Зыкэыр.

Иуадафы, зегь реиха дынзацэажэо, изааигэоу имаз иажэеин-раалақэа реизга ишэкэхэычы акэын, иаацэыриган, еилырттауа ифынеихеит.

Дашьтан абзиабара иаша иазку ажэеинраалак, аха ипыхьашэоимызт: «Быбзиабара сызцэыркэан, аха амацэыс еипш инкабеит!..», «Ацслымзрафы ианыстцеит ба быхьз!..», «Ацэкэырцақэа знада ирымшышыит!..»

Икамызт абзиабара, икамызт уи иазку ажэеинраалагы.

Зыкэыр иеазикит Зуза илызкны ажэеинраалак ифэрацы. Ацслымз илацсоу ахэкэырчахақэа реипш, ажэа лыпшаахқэагы, еилагьжыуаз ихы итшэшэаны астал реықэрыпсон, аха еидыскылоит хэа даналагалак – ашырыз ыршаны ашаха алысхуеит хэа иафудифызахон.

Нас, иахьа, иан лыхьз зирхэаз ишэкэы аашьтихын, апатрет ахьаныз ацақатэкэа абас нанитцеит:

«Зуза, автор икнытә!»

Игэы амца былбылуа иныталеит:

«Сан илхызбааит, исхэаз сеижьеит! – иахышьырцгы икалам аақэихын, аха изымгэагыкэа иеааникылеит. – Зуза бзиа дызбеит!.. Сгэафы имицыз иит!.. Иудыруеи, сыетцэахэ абри лакэны дкыдызтгы!..»

«Уан дукэыхшоуп! – лхэоит сан, афны снейцыпхьаза, – сыпсыштоу азэ сыла дарба, саргы уажэшьта иныстып зугэхэуеи!»

«Сан еихагы деигэырғыоит.. Уажэ, рапхьа иаасдыркуа, хымпада лара илыстоит: «Сылашара, зда дсымам сан!..» Сан еихагы деигэырғыоит... Ари Зуза илымазааит!..»

Сима – Сима лакэын, илхээзгы – илхээз акэын: адыршаэны ахэылпазы, Зыкэыргы Зузагы амшын ахыкэафы еикэлыршаэит.

Ускангы Зуза ахэыхэ еизада аказшыа лыман, ашыхакапка абжы лхан, илхээз лажэакэа зегь гыфэкаган, лыблакэа унырзаакэкаала уцон.

Сима еизныжны дцар лтахын, аха Зуза хэычтас лкалт даалахэын, апсразгы илымуит аус адыршаэнахы ицеит.

Адыршаэны захызызгы, Зыкэыр, аныха дамцагыланы дыб-гошэа, алабыткэка пытэтэаны амшын интапсо дхыкэтэаланы саатк дыпшын. Атцыхэтэаны, Зуза, ахаан зышэ лшыапы хылымга-цыз абиблиотека даадэылтны дшааиуаз, «машэыршэа» Зыкэыр дааифахаит.

Ачыхэкаа цырыссы иказ лшэыра лыргэлан, деигза-еигзо днаихэлачцеит Зуза.

Ирмазеины иикыз илабыткэка наимкэытшэшэан, ихы-ифы аалаша-лашеит Зыкэыргы.

– Аршэы? – дцааит Зыкэыр, еихау акы лыдигалар, зынзагы димкэытцпраар хэа дшэаны.

– Сыццакуеит!

«Иамузаап!» – игэы нтахаит Зыкэыр.

– Жэа-минут заткык!

– Жэаминутк, азыршы хзаагылазаргы ихачхап.

Зыбз ахэыц еикэнаршэоз Зыкэыр, уажэы, иажэакэа иха-пыц ибжыхеит, инапкэа ауцаахан, иахыгара издыруам, знап-сыргэытца атцыс антэалоу дишэызоуп-аа, уажэы-уажэытан ина-сымкэытцпрааны ахауа ианбалалои хэа игэы зызо дыпшуп...

Абас мчыбжык есымша еикэшэон Зузеи Зыкэыри. Уи, зны «аусурахытэ» дшаауа, даеазныхгы «лан лахэшыа, амедицинатэ наукакэа ркандидат дшынаскыалго», ахынтэ раан «лмадиска лфы дыканы дшаадэылтцкэыз» ухэа есымша акака ирыхкыаны...

Зузеи Зыкэыри еибадырижэтеи рымчыбжэ аатцуаны, хэыл-пазык, машэыршэа акэымкэа, хылаткэка рэазкны, амшын ахы-кэафы еикэшэеит.

Зыкэыр, ихыц акэу цышыа, игэы ртынчны, амшын дыхпшыло, уи ицэырнамгацкэа иатцатэахны иамоу амыдагыцакэа дрызхэыцуа дыштэаз, амра ахафы златакэахаз аптакэа напыртцын, икказа иаа-лашахеит – ихы аншышэтих – Зуза дихагылан.

Амра ахата еихагы длашеит Зыкэыр, аха Зуза, уажэыраанза-гы дзеигза-зеигзо иатэалшыалоз апышэырччакаагы нтэазаап, цыара цэытцхаракгы лхы-лфы иаакэлымтцеит.

«Митәык җамлазааит?!» – игәоуп иҗааз, иҗы усгыы иакхъан Зыкәыр.

– Сәтамзааит, Зыкәыр! – лхәеит Зуза, қәыпсычхараҗас ауп лажәақәагы шыфлыхәлыпхъаз.

Зыкәыр пшьаала дҗеихеит, ааха ғәғәа иҗазырмазеиуа.

– Аҗны исыҗырхит!..

Ажәа «исыҗырхит» иҗсы ааиланатҗеит Зыкәыр:

«Исыҗырхит лхәазар – иҳаҗырхшаз уск хаманы лыпхъазозар ақәхап!..»

– Сан лҗасы лыхәда иахаршәны дтәоуп, җынхас азәыр дхамазар зегь еизеит, сан лахәшьа акандидатгы Баҗымынтә дааит.

– Нас, иҳаҗсыхәои, Зуза?! – даатрысшәа инапы аҗанаирха, Зуза лнапы ааипыхъашәеит Зыкәыр.

Зуза Зыкәыр лнапы имлымхит, уиакәым, шыаҗак аҗара иара ишҗагы дааскәеит..

Уиакәхеит, абри ауха, Зыкәыр Абжарба «дымҗарсны» дигеит Земфира (Зуза) Кәыркыпҗа.

Радедабжы аалҗит Анҗсы ақыҗа. Иҗрысны иҗыхеит анҗсаа, ахышәқәа қыақьаза иаадыртит:

– Оо, уара?!

– Ибаҳауоу, бара?!

Еикәдыргеит абжықәа, икьацәхеит ахәсақәа рлымхәқәа, ма-зала ахәхәа-хәхәахәа иқәпсычхәаит аҗыпхәқәа, идәылҗны адәы иаақәгылеит арҗарцәа.

Лмаҗурҗа аҗенҗыр аалыртит Шьадиагы, лыхцәышла даа-хан, ллымхәгы аҗша инамҗалкит: октиабртәи атх иалахәхәа, Лашҗсы аҗшахәа иаваршәны, абахҗақәа инарыҗсуа, ашҗақәа инырҗыс-аарҗысуа, җара икыдымхалазакәа, иааиуан радедаб-жы:

«Инағзаны ибзырхәалааит, абри ашәа зашҗа иатәу ан!.. Ила-шеит уаха башҗа! Дбымазаап, бышҗсыхра здыруа атҗеи. Сара стәы, имихша иан, дшьахитҗа җышьоит. Иаб бзиара ибазар саргы из-бап!..»

Арадедабжы есаaira иааскәоит, уи иацрымҗуа иашьтоуп амашына ашьҗыбжыгы. Аа, Лашҗсы ирит, Абгызра ахәы ихәлеит! Шьадиа, ашырхәа лиарҗа даақәтәеит, нас дҗатҗкәеит, лшьамхқәа аалыҗақәаркәарит, лыҗсы җеины лыхәламшәа ааннакылеит:

– Унан, сара мыжда, унан, сара мыжда!.. – лымаҗәақәа ахыҗоу дрықәшәом...

Ангы абасоуп лычкэын затэы иразкы дшапылаз: иаалыр-
кыаны, жәфәнгәашәпхыара ааимкыаны, еишыылза Анцәа иаш-
та днықәпшызшәа, Лашпсы алацәа тиатцәаакәа еиқәыпцсаны,
апыымшь цәәкәакәа кыдыхәхәала ишыцәаз днахагылазшәа!

– Ее, Анцәа хаумыхәои! – рнапкәа рхахаза икны, ажәфән
иатцапшуа, ашта италон агәыла-азла, ауа-атынха.

– Шәара шәшейбгоу!.. Иичышәыз сылахь цыара акы анхаланы
иқазарын! – агәырғя лағырз дахәәеуа, илхәо-илуа дақәымшәо
дырпылон Шьадиагы.

– Шәанацәалбеит, анцәахша дкылигеит!

– Лыпыымшькәа убо, уара, лыпыымшькәа – Лашпси амреи
ирыбжыалало ацәәкәа ахата!

– Иаазоу даабар даамдыркәа – лыблакәа ишынеибакзоу ла-
мысла ихыхәхәо итәуп!

– Абри лбараны дықазарын Шьадиа лахынцәа шкәәкәа!

– Қасала ахәыларцәа, Қасала агәәк!..

Зхы еилапсаз азә иеипш ауп Қсас, Зыкәыр ипхәысаагара
дшапылаз: пхызла, Қасалеи иареи ацәкыара еицеихсуан, радедаб-
жыы игәы ианаакәсуаз. Рапхыа дцәырханы ииарта даақәтәеит, нас
әәпарак қатаны апенцыыр днадыххылан, икыакыаза иааиртит.

– Иуахауоу, уара?!

Уажәыраанза, Абгызра ахәы иқәтәаны, ацәкыара ицеихсуаз
Қасала ипхыз бжыы акәушәоуп ишиахаз, ипшәма лыбжыгы.

Иблуз аарханы ишәитцеит, еибатәымыз иеимаакәа еивеи-
кит, Қасалеи иареи рымфәхәастә дацәхкыеит, аха Қсас иапхыа,
аґацаагацәа ракәымзар, азәгы ашта дызтамлеит.

Зыкәыр ишызцәа-аґацаагацәа, еикәагыланы радеда рхәон,
ихатцабжыынгы – ихатцабжыымкәа, ипхәысбжыынгы – ипхәысб-
жыымкәа, атх ссир иалхәхәа ицон ахапа згоз Сима лыбжыы.

Агаз хычпапыр еипш аґацаагацәа днарыдсыланы, нас аґша
дапцаны дагозшәа, лыткы тбаа ду хаббала, акәаскыәфынза дназон
Шьадиа, аха, иара уахыгы дхамлакәа аматцуртахь деихон:

– Абаакәа, шәәбакоу, бара, Мкыд, Миназ, алампакәа... агаз
шәәмеигзан, аґаґарафы игылоуп!..

– Шьадиа, Шьад... рыхир нагзаны, рыхир нагза!.. – илағырз
дахәәеуа даналага, аматцурта ашытахька иґынеихеит Қсас.

Зыкәыр дырханы дназхыпаз ахтыста днықәтәан, ишәнапыкгы
иґы иадгәаланы, дшынеибакәу деитцасны дкыцкыцыуа дцәыуон

Қасас. Уи, ихы идыруа дҕалеижьтеи, ынтә затәык роуп хәычтас деитцәкәуа дантәыуахыоу – уахеи аибашьра анеилга аени!..

Қасас, уажәы, абра ахтыста дахықәтәоу игәалашәеит, Қасала ипхызшана ибараны данықаз ауха, рәыцьеггы рышьнелқәа аарыкәыршаны асыршәы ианшылаиа еибырхәаз ажәәқәа:

– Қасас, уажә сахықоу удыруоу?

– Исымдыркәа – Урыстәыла акаршәра агәәғами!

– Мап, Қасас, – ачарағы сыкоуп!

– Ағымцхә уамхамжәааит, ура!

– Ағьжәха хәзтада, Қасас, уарггы сарггы алыгәтәы еипш ағьжәра хәфуп – хәчкәынцәа Лади Зыкәыри ахәсақәа еицырза-агеит!.. Иугәаламшәои хабжәра ишәтоу адәы? Абрака еитцхәаны ачара аура хәфуп!..

– Атацацәа убәхыоу, Қасала?!.

– Уара улымкаа ишпәзбои, Қасас!..

Лағырзы шыәтара изнымхеит Қасас – ифызаггы ихггы тәыуаны, илацәәқәа тчаа, деиси-еисиуа, Қасала илымкаа атаца дибарц, акәасқьахь ифынеихеит.

Лад абри аилагьжәра дақәымшәеит – иахәшьеихаб лычкәын игәы еикәшәам хәа иахан, уахь дцаны дықан.

Ари ауха, адырәаены ухәа, иааиуаз-инеиуаз рзы чаражыцәк луит Шьадиа. Уи ашьтахь, мызкы ахала-атыхәала ағхәара нәтаны, рхы-ртыхәа назхышьыз азәггы даанмыжкәа иакәыршәаны, ачара дуззатәкәа руит Шьадиаггы Қасасггы...

Ачара ашьтахьггы мчыбжык, ағьара ихтәалоу акәараса еиза-да дафызан Земфира – дыкәбақәшәо ашта дықәын, дыкәбақәшәо афны дыфнан, ланхәа ләызлалкәабашаз азы, ынтә ракәу илызлырқәандеит, Қасала ичанах хәа изышьыз, ачанахгәаа хыиатцәа налымкәытқьаны ицыххаа ицазарггы, ашьыжь, атацәа хәыцы зынчалоз ачанахқәа азәггы илмырkit.

«Иллахьынцәзи, мшәан, Шьадиа!» – рхәон агәылацәа.

«Бара бзаазаз ләнггы-лгәараггы сакәыхшоуп!» – лхәон Шьа-диаггы.

Аха, уахык, ажәфәан еихәыдхашәаны ашыз жәытә ацәа иалоушәа аеанарххоз, ацшаггы кутәыуа аатра ианаваз, Зуза Зыкәыр дааидтәалан:

– Зу, сылашара! – лхәеит уи, лыгерыцхәтәзаны. – Сыштахә уас-хәоит, сәоумырхан!

Зыкәыр ипхәыс лажәакәа җашыаны даатрысын, зычезыртбаа-уаз иблакәагы тыгга даалҗаңшит.

– Иҗыоумшыазан, хъзыда-җәада сҗахоит.

– Зуза ашоура бымазар?! – Зыкәыр ипҗәма лылахь инапы на-дикылеит.

– Мап, Зу, ашоурагы сымам, сыхгы атып аҗы иҗоуп...

– Нас?!

– Шәыжә Уарыхә сашыуеит!

– Зуза, За... Быхәмаруама, җа-җа-җа! – икыатеиах җдәаны дыч-чан, иеиваз ахчкәа руак агәап аағыриргеит Зыкәыр. – Уарыхәу?!

– Ааи. Уарыхә, ашҗа сшаакәнабааз, атәыҗа җәрыпсақәа сгәытәкәа иакәкны, икәаҗкәаҗуа, сара сышкә аҗәанахоит... Иацы, атҗа саавамгылар, атәыҗакәа аҗса еипш сышҗтахь инкылнаркьон. Иаха, җхызла сҗәырханы санҗыхозгы умаҗзеи?

– Исмаҗаи, Зуза!

– «Бара ахаас! – аҗәеит Уарыхә җхызла, – бкасы бхаршышы баакылсын, сыхш нырҗархәхәо исаазаз зегь рыхкәа хытәтдәаны инеилабҗеит!..» – насоуп, уи, атәыҗакәа аҗхьаҗа ирханы, иансзытрысыз – сдәаангы сааңшит.

– Бмааңшыр Уарыхә башызаарын ббо! – ахәмаррахь ирхарц иҗыназикит Зыкәыр.

– Уара ухәмаруеит, сара ажә сашыуеит! – дыҗнатдәашеит Земфира. Лыблақәа трысны рышҗтахькәа инаскьеит, лҗышәкәа лзеикәымкуа ахыҗшыра иалагеит, зны дшәытахеит, ашҗтахь деикәатдәахеит...

Азныказы иааикәлашыҗеит Зыкәыргы.

– Истахым, истахым, истахым! Иуаҗауама, истахым! Уара иумаз уқыҗа, ужә, ухәыс, укәты!.. Акәаҗа сҗа, Акәаҗа сҗа! Ма-маа, ааҗа-җа-җа! – лхы ахчы илагәылалыжын, зҗатҗа ианыркыз амариал еипш лҗырхәаны атрымхәа дшәаҗкәо, атәыуара далагеит Земфира.

Агьалпалбжы заҗаз Шәадиа, дгәыгәза лиарҗа даалатәеит, акәартәрақәа акәкәа-җәа рылго, аарла еиханы иҗагылеит, уахантәарак, Земфира зҗәа зхылхуаз, рыжәмаҗа Уарыхәгы...

Икәлаз зегь акы аанмыжкәа иан илеихәеит Зыкәыр.

Уиадагы, маҗк агәыҗәыҗра змаз Шәадиа, азныказы лшыа аа-гылеит, нас, анахыгы-арахыгы изымҗо лдақәа ирҗашәны иаан-хеит. Ани аҗкәыни, еипҗагәҗәа-еипҗагәҗәа еидтәаланы, акыраамҗа еидхәыҗлон.

«Лареи сареи ҳаизынхар, ҷара ҳылибагоит – дабацари, аха, ари ас мацара лҗықалцар, сан илыцсыхәои – азатәра иареицъыз сан?!» – амца зкны ибылуаз игәы дазцаауан Зыкәыр...

Усканцәкба, Зыкәыр итаацәа рыцстазаара шәага-загас иаманы иипхъазоз иан лакәын. Иахба уажәраанзагы, уи лымацара афны дынханы дахықазгы амца инаркуан. Меышак шамахамзар имшътит афныка дмаакәа. Иан лхәы игәйдцыгәаланы, асабша ахәылцазы ашта дааталон.

– Уан кәырбанс дузықалааит! – лхәон, имфа иацшыз Шьадиаггы.

Апхзы лхахәы шла зыднарцаблаз лылахь днагәзуан Зыкәыр. Уажәы?!

«Схатца схатца иакәзар, иара дахықоу сықзааит»,– лхәашт атаца.

«Уаб ишьапхзы зду, сара сыпхызфәы зху, афнаҗа қыаптажәтәны исзыкәырхом, нан, сара сзы уара утаацәаратә цстазаара хумырбгалан», – лхәозар акәхап ангы.

Абас, ихы-игәы иштәзамыз, ишьтахыгы иапхыагы иаатқьаз амцакәа, дбалыбаҗо даарыбжәхеит Зыкәыр уажәы.

– Нан, сыпсыргы җымш шәаацсоит, җымш затәык исашәараза! – лхәеит Шьадиа, лыбжы зда царта амам афынза икаҳаны, – агәылацәа иахыырбогы ипхашыароуп...

Зыкәыр иаҳар ишимуаз лдыруан азы, иамхәазакәа, аҗеныцәкба иныкәыршәны, Папцәатәи акәыдырцаф Кәакәа лышка дцеит Шьадиа.

– Кәакәа, сыпсы бнапы иануп! – лхәеит ан, алағырз иафахъаз лыблақәа тықацшыаа.

Акәуа еипш, аарлақәа лыжәахырқәа иаарыбжыыхәхәоз лхы кәымпыл хәыцы дҗахан, дкылкааны дҗалҗапшит Кәакәагы:

– Ашта банталоз амра бацамцшзеи, бара апхәыс?! – лыхыкәымта дцааит.

– Уаҳа исзахымыгзеит, сара гәак?! – мап лцәылкыр хәа дшәаны, лыбафқәа ахьбахәа лцәа интацсеит Шьадиа.

– Акәйд ршьшыны афарада акы иапсоуп хәа шәықазам абжәапны, нан, шәхы ақыгәхәа ианықәслак ауп шәматанеиуа ара шәансзаауа!.. Иахьатәиала уаҳа искзом – амш хытхьеит, насгы иаапсаны икоуп... Уатцәы ашыжь баа ибтахызар.

– Абаапсы, сбымшыын, уи иагъа иаапсаны иқазаргы сара исхатгылоит, пхәыс гәакк шсакәу абоит, – Шьадиа, деитамхазакәа,

зыцкәа еихырсны илкыз апаратра еикәаткәа хәычы, қяад парак аатылган, рыбжьара игылаз ақәардә инықәылтцит.

Ускан, Кәакәа рапхәа амқаду ахәаша аныршәланы избаз акәуа еипш, лхы иахынзазалшоз лыжәахырқәа иҗарыбжьытцын, иаа-каткатеит, нас адырҗегых инарбжьаланы аеатқәахит:

– Изақаразаалак акы рцәымзакәа абарт ирахәа, бара апқәыс! – Кәакәа, лқәыд цырақәа җба-җбала, хқа-хқала ишаны ианнықәылтца, ихашәалаз җ-қәыдцырак Шыдиа иааллырakit...

– Аа, Аллаҳ, Аллаҳ, Аллаҳ, сукәырбануп, иухәашази! – Кәакәа лхы иаақәымтзакәа лыжәахырқәа ирыбжьахәатқәауан.

Шьадиагы, деилшьаа-еилшьаауа дтәаны, анапы зықштәы ага-хьаз Кәакәа лқәыд цәҗежқәа дрыхәақшуан.

– Изақәызи, бара апқәыс, шәарт жәынгы-җангы аныха шәзалахәмаруа?!

– Нын цьбит, сыбшьзарц бақума?!

– Сара бзысшьыхуеи, бзышьышаз шәахьынеимышьтраку цьа-ра амцныха ыфоуп, аха ифатқәкьоуп!

– Нас, исыңсыхәоузеи сара агәақ?

– Ибыңсыхәахуи – абшкәакәа хәыцеикәаткәа злазам!.. Шәхы җышәх! Мап анакәха, уажәнәтә ас зхы шәзырдырыз, ишнеиуа, зынзагы шәеиланагоит!..

Шьадиа лқәадқара неины Кәакәа леипқа тбаа ду атырқьыбаҗы ағанатқәахуаз, амрагы цшьаала амшын илзаагылон...

Имырхәа-мырза, анхәа инықалтца-аақалтцақәаз зегы, атаца еихагы илзеицәахеит: ахәаша ауха Земфира, Шьадиараа рыжәмақа Уарыхә дашьуазшәа цхызла илбазар, ашәахьаены албаашараз, инықәтцын Ақәақа ицеит...

ЗЫЦӘГЬЕИ ЗЫБЗИЕИ ЕИҚАРАЗ АМШ

Аңсы ақыта Аңсны азырхәо иаақәлеижьтеи, убриақара еитакра ианымиацар қалап, Есмеи Лади ахәышәтәыртаҗы иааидытцижьтеи шақа еитакра абрақа иқалахьоу ақара.

Уамашәа уафы ибаргы, җенак шыжьымтан агәылацәа анаақш, иара илакытқәаҗабәхьан, аха ихагылазатқәа ахәхәы-хәхәыхәа иқәтәыуа, Ача лнышәынтра дшадтәалаз дырбеит Расим Ачрыгба; абри ашьтахь, итахы-итахым, итаацәеи Аңсы ақытеи ааныжьны,

алашьцара иеалак дымцар амуит Мураҭ Азлия; иеҭаирхагәышьеит аҭошьтамҭангаф Кәәф хәашабгагы – изынханы имаз инапы затәы анхыртәа, ахәшәтәырта ахәбатәи аетаж аҭенцъыр аҕынтә иелоуишьтын, дыкәшәаны, акәыба дҭатца, иқыҭа дааларгалейт... Берлин агара дзахьымзазаргы, атцара ашықәс ҕыц дахьыргзейт Лад – ишимуаз, ихы-иҕы еихаҕахәа аҭны дшыҭнатәаз, мчыла даадәылганы, апарта деитанахадыртәейт... Иааит иеинырххьаз, зыҭсхәы-зсабшахәы ҕартцахьаз ауаа; аҭыхәтәантәи аминутқәа рзы рьетцәахәкәа кыдшәшәаны инҭалейт, уажәы-уажәшьтан ашҭа иааҭалоит хәа зымҭа иаҭшыз...

Шаҕа еикәуҭхьазарызеи!..

Лади Есмеи рыбзиеибабара башагәышьахейт умхәозар!

Аиашоуми, даара иеиҕккәейт, дгәаҕцәаҕит, ишырхәо еиҭш, аламгәа дҭалейт Зыкәыр, ахац ахауашәа икәлаауа Аҕәеи Анҭси ирыбжьан Сима лхатца Мез Чам-иҭа имашьынагы. Аха, Лад, иҕы азәы даҕаирҭшызаха, игәгы дҭеимырҭшит:

«Схы зжьон, ларгы дызжьон!..»

«Нас, бзиа дубазомызт?!»

«Шәыскәатц!.. Ус еиха еиҕьуп!..»

– Агәы узҭаз ҕьахшьон уара! – амца лҕықәтәаны дҭацҕкәейт Сима, уаха зда дмаашаз ауа.

Дҭацҕкәейт Мезгы.

Убаскан аҕара ахаан ирыцхамхацт иаацәытцшуаз Лад иблақәа, илахь кәамҕьа хәыцы, иҕьымшь еинышәшәылақәа – инапқәа нарпырейкит.

– Сима! – дыҭныҕзит Мез, иратәаны астал икәкыз иҭацкәым калакәйтқәагы ҕшыаала иааҕытлейт.

– Саҭоумҭан, Лад! – қәыҭсычхабыжьоуп ишылхылҭыз Сима. – Саҭоумҭан! – еиҭалхәейт, ашә лшыапы анхылгозгы.

Мез имашьына ағызбжьоуп Лад ихәыцрақәа дрылзхыз, дцәырхаит, дҭацҕкәейт:

– Сима!

Ишьтыҭаны аус ауан амашьына, алашарақәагы напыршы-шьуа агәашә аҭшаара иаҕын.

«Бгәы сызнымхан, Есма!.. Ус еиха еиҕьуп!.. Илыбхузеи аҕааста!..»

«Ус умхәан, Лад!..»

«Мап, мап, Есма!..»

«Изушьуазеи хабзиеибабара?!»

«Угәәкуа укәзар аткыс, иауқәшәаны уңсыр еиҳа еиғуп!..»

Амашына алашара иналибааит усқан Лад иани иаби, агаз-хычпаңырқәа реипш ипәтхалеиуан, рысасцәа рҕеи азы тыршаны ирыштыр ртахымызт...

Абыржәи амҕа дахықәу, абарт зегь игәалашәоит, игәалашәоит, агәалашәара акәым, цәахәак аабжыамыжкәа зегь ҕырхәала идьруеит, уи ашьтахь Есма иаалышьтыз ашәкәи, нас иара икаитцаз атак ианитцаз – атыхәтәантәи ахызатцәкәа, абзиа-бара агәытцәкәа ҕкылблаа изгаз, аңсҕазаареи аңсреи рзеипшны иказцаз!..

Ахәа ырқааны ала зшыз иеипшцәкәоуп иахьа ашыжьза амш шныкәаз: ажәҕани амшыни рцәа-ржыи ахьейдытцәкәоуп цта еикәатцәа дуқәак бжытцын, азныказы, еиҳа иҕажәкуаз адгьыл акалт аадыршәшәеит.

«Ее, Анцәа укәзар!..»

«Ее, Аллах, угәи ххымшәазазар!..»

Анцәеи Аллахи ишәзыларышьтлааит уажәшьта рхәозшәа, раңхьа аңтақәа ааикәишьшьеит, нас аңша зтачыз аңрақәа реипш ихаббала ицан, иртәз зегь ашьхақәа рҕеи иҕыкәыркәеит, агаҕаагьы, лассы-лассы ишрыхьлац еипш, рыхқәа раҳаны ишыр-кыз иаанхеит.

Ладгьы маңк даашәан, икәаад ҕахәара иикызгьы ааиҕытцра-иргәҕеит, аңтақәа рышәшьыра кәызгаза ианааихатәа:

«Иласу даҕаакы шытых анырхәауаз изуамызт... блуз затәи!..»

Аха, Ладгьы драмхажәеит аңта прашлақәа...

Уажәи икказа, лахьхьынза-ҕахьхьынза дзынпшылауа аулица амца ахчҕаа ицоит...Акатран ацәа иалнахәаз азагьа еикәатцәкәа, апккахәа иңыжәжәаны, ииасхәеит ҕбака машынагьы, аха иара дышьтырымхит...

Шака дыццакуазеи Лад Акәәка! Ғышықәса раахыс сцанда шыири ихәауа иахьада дкамлацт, аха цас ируеит аидарашьтыгма машына кәарҕарқәа, икам иара зкасы еикәатцәа бгәауа ибжьа-лало автобусгьы.

Амҕа хцәишла кьларуа ахауаҕы инкнаҳаны, вагон хәахәа-чахәас икоу зегь ирыхо Акәәка ицеит паровозкгьы.

Лад дахьгылоу зегь ибартоуп: еиваҕ инеиуа аңыр рельс еикәатцәкәа, ашьалашьын итырхыз акәашмҕеи еипш, ицырцыруа узхыпшыло амшын, ахаша цәкәырпақәа неигәйдтцо, уи ашка иц-цакуа Лашпсы, Агаа рхаазага рцәызгаз – амаҕе шыхақәа...

Раҗхә данаи, сара снапы сзышьтыхыр, дара гәыргъатәагыи
иаагылап хәа игәығны иҗаз Лад, уажәы, исцәагозеи, усгыи иаагылом
хәа акәын инапы цәытцырхәхәашәа ишышьтыхуаз... Атцыхәтәаны,
зхы амра ықәццеиаауа амәа иангылаз ачкәын дрыцхаишьоу, ма
хпыҗк ахә аҗара иҗаххоу здырхуада, акыр иааивсхәаны, аулица
агәтәтәҗкәа ианззала иаангылеит еидарашьтыхга машьынак:

– Уласы, уласы, акузов ахь, цшахьырса! – аиашьыкь цшра змаз
акабина ихы тырхәхәаны, инапы икьон ашофер.

Хәык-цшьык раҗара апассацьырцәа акабина ахы иадгы-
лан, шыцагыи, тырқәтас ршьапкәа рытцацсаны, наҗ-ааҗ, акузов
ашьтахьтәи акәакькәа ирыкәтәан.

– Утәа, утәа, иушытцраку кәтагьымзар, уқәтәа! – иабжьыргон, аз-
ныказы иблаҗабласуа акузов иаанхалаз Лад.

Аха, Лад игәагыны дзақәымтәеит ишытцракыз апапка. Ус, ака-
бина алазара ахы цьарак иааипыхьашәан, иеышеитцихит. Раҗхәа
илацш иаатцашәеит акәакь икәтәтәкәаз.

«Мураҗ?!» – днеилууааит Лад.

«Сахьцалак, сахьцалак!» – амца җалҗкәа-җалҗкәеит Мураҗ Азлия
ицатца еилашлагыи.

Азныказы ршыцеггыи рылацшкәа акузов агәтәҗы иааипылеит:

«Уажәыгыи уцсы цоума?!» – раҗхәа ицааит Лад иблакәа.

«Сцьабаа шәзымгааит!» – ихы лаиркәеит Мураҗ...

Змашьына кәарҗар пканы иказцоз ашофер «хпыҗк» ибаны
давсуамызт:

– Уласы, уласы, акузов ахь, цшахьырса!..

Лади Мураҗи есаaira ауаа рыбжәхауан...

Аҗыцынхәцәа ианрылала, уи ашофер зынзагыи даапкзеит: има-
шьына ажра илтаиргылан, ухы адакәа цырцәтәаратәи ишыхәхәоз,
ишьтыхны, ауаа иҗарыларыжыт, зхи зхәамци узеилмыргоз ахәа
дукәа җба.

Зда рымам зышәцаны идәылцыз апассацьырцәа ргәахы
цыжәжәон, есаaira рееиларцалон, урт ахәакәа заазаз рхы-рҗы
рхаччон, зымгәацәа асаара ишьтацаны игылаз рмал абҗа ршьы-
шьуан.

«Ахы, уажәыгыи длеишеиуа ацшахәа давоуп!.. Сыздыруам,
астәҗкәа сымбацт – ауафы ма дшәароуп, ма дыцхашьароуп!..
Ача рыцха!.. Ахаан ицытцып хәа дыкәзамызт!..» – Лад даахәны
амашьына ацартала иҗкәаны иааиуаз ацша днамтцагылон, аха
иҗы зшәахауаз ацшеи игәи иҗыхоз агәаҗи данеихәладырчлак,

деиҥаахэуан, усҥан ауаа реимшэара деиҥанбжыбаахуан Мураҥ – Анцэа диҳэарц иҥахушэа, иҥнапыкгыи шыҥхны, ихагылаз ауаа ирыҥакны, акэакы дыкҥаҥкэиҥэын, урҥ ршыапы даҥаҥыцыр хэа дшэауазар акэхарын.

Рыцхашыара цэиҥкэбар хэиҥчык ҥшэан, акэапахэа иналаҥеит, Лад игэаҥы иеилашуаз агэаҥ, ашырхэагыи илаҥш аакэиҥеит.

Акэа иаалагылахыан. Ихамацэиҥсуаз аҥшатлакэ иҥҥааны иагазшэа инеиҥхыҥеит, уажэраанза дызлаз иҥхэиҥцраҥэа, аха ибыл-былуа хыаацэҥыак игэи иныҥҥалеит, нас идаҥэа ирҥталаны зегыиҥцыара аҥааиҥхынаҥзеит: ауапа иаҥцэа иҥашышыи, агэиҥҥа ҥаашшза аҥалаҥы иналаҥшуа ишгылац игылан арҥааҥцэа ручилишыҥе.

«Есма!» – аарлоуп ишеиҥхаз Лад игэи абжыи.

Аха ҥасаҥэа реиҥш иҥамлеит аҥак...

Лад иҥагылазашыа иҥи иархэаны, ашофер ипассаҥыиҥцэа рҥыбаҥэа ахыҥишшэаоз тыҥк аҥы, аборт днаваз дцеит Мураҥгыи...

Лад идыруан Зыкэиҥ иахыа аҥыхэҥэанҥи аҥышэара шимаз, Зыкэиҥгыи идыруан Лад иахыа даараны дшыҥаз.

Ауаа раҥааҥны уаныиҥрылаҥшлак, азныказыи, узышыҥтоуггыи убра дрылоушэа угэи иамбарц залшом, – Лад игэи аакэандахеит, ашэҥшыҥҥдэраҥэа реиҥш еиыиҥраа, гэиҥҥ-гэиҥҥ ашҥа иахыиҥзаны иҥагылаз астуҥдентцэа даныиҥрылаҥш.

Урҥ рыҥкныҥ цыоуки – рмаалыҥы мҥцэиҥжэаҥэа ҥыауа ахауа иалан, даҥа цыоуки – рыҥла ҥыҥаҥшыааҥэа рыцхэаза аҥны шкэаҥэа иаҥаҥшуан, егыиҥҥ – рыҥсы ашҥа иакуаыиҥз, ашэҥ еиизыго ашыҥхыцҥэа реиҥш агэиҥҥҥэа инарыдсыла-аарыдсыло игэаран.

Зегь еиҥыиҥцэан, еиизааиҥэан, Лад дҥымыи, дҥаҥсан, зегь ашыҥхаҥэа ирхыҥхэҥэон, иара кэиҥбрык даҥаран.

Ашҥа дҥалеит, аха аанда иеавакуа дласкыан, здацҥэа анышэаҥшы иаларҥаны, знапсыргэиҥҥа гэааҥа хэиҥцҥэа ырҥаҥыҥҥаҥыа зегь аҥша рныздор евкалипҥк ашыапы иеаадиҥцеит: аранҥи ибарҥан, уажэи-уажэи, ҥшыаала, иара ишҥа зҥаазхоз, нас адыршеггыиҥ инеиҥҥахауаз аинститут ашэ хыанҥаҥэа, дызлааииз агэашэ, еилааеиласуаз астуҥдентцэа...

Аевкалипҥҥҥы ахшэшэоит, мыцхэҥыи иҥыҥхышэашэоуп, астуҥдентцэеи Лади ирыбжыоу аҥша... Уи нышыҥҥасуеит, агэиҥҥжэара иакэҥкэиҥз аҥаадҥэа аашыҥнахуеит, амаца еиҥш еилаҥсаны, инаскыага инышыҥҥанатоит... Уигыи араҥа иаҥшэиҥмоуп – иҥалауа ирҥылоит, иалго наскыанагоит... Шакҥа иҥаҥагыбзыгуазеи Лад-

гы – дыпшканы дангараз, игара зырцысуаз иара акәушәа, дыхәны данышътәз – ирпхатәйтәхәа-псыхәшаны ихәра аеаеһнашьуазшәа!.. Имнеицт шухәо иаагьежьюеит аинститут ашә хьантә, аха иалухи, амаа иахьынкәакәала иаацәырцуа дрылам Зыкәыр... Идәылтцит зшәыракәа иркапануаз ыцъа ахацәа-гы – лекторцәакәахап, иаарнумшьаларатәа иркәауан итәцәыз рнапкәа, рыбжькәагы рдуны еицәажәон – икәзаарым арака маза!..

«Сима?!» – игәы ышытпейт Лад, ишәаны иаатрысит иеагәыб-зыгуаз ацша, иапхьа ишытәз ашәахәакәа.

Уажәыраанза, атраара мацара зызхауаз ашә, уажәы, зынзагы икәкәбаза иаатын, цкәынцәа гәартәк драпгыла, абартә даакәгылеит Сима: ышыкәса рапхьака дшибахьаз – дцарыхәтәаза, агәыр атә дылкылшәо, адгыл дыкәгылоу, ахауа даланыкәоу узымдыруа...

Амардуан дналбааит Сима, зынзагы лшәапы ахьмырсзакәа, иналбааит илышътәзгы: лара багьа-багьа дцәажәон, дара еикәыршәаны рыхкәа ркәауан... Иаивалеит Лад, аха Сима уи дгәалымтәит, дгәартәозма илышътәзгы – лара дцон, дара лара дна-скьаргон.

«Апхәыс-мхалдыз! – ахәеит, зтып ағы инеины икәз Лад игәы, – илымфатәны, аихацамачақәа реипш ауп ишышътылкәшәо зегь!.. Уи бзиоуп, аха Зыкәыр дабацей?! Ари акатә даламшәакәа дызлеикәхәзеи? Дыкәзамкәа баша сыпшызаргы?.. Аха ус хмеицәажәеитеи...» – атлә ашәапы даадтын, икәкәбаза иаартны иаанхаз ашә ашка иеһынеихеит.

Харагы дымцеит, амардуан дшәағагылоны, иааиеахаит ршыцъеггы. Зыкәрахь инеихьаз пхәыс кәае еиламгылак длывагылан Зыкәыр, ихы лытәзангы дылзызырфуан.

– Ари сшыза Лад иоуп, Лад Атыркьба! – игәырғьон иблақәа, иб-жы, изеикәымкуаз инапкәа.

– Ақәра еипш агыларагы еилнахуазаарым аишызара! – лхы раханы Лад дааитәапшит. – Хара хәы дтәзар дыздыруан, хымпада, дыздыруан!..

– Макьана дтәзам, аха сынтәа дталарц игәы итәуп!

– Игәы итәзар – дтәлоит!

Лад игәампхеит Зыкәыр изаацәаны арзахал «ахьалеигалаз», аха иамамкыкәа иеааникылеит...

– Ари дызустәо удыруоу? – дтәаит Зыкәыр, алектор пхәыс илыдцын, пытк ианынаскьа.

– Дызбахъоу?!.

– Аашықәса дҕакын – уаф-дук ипатрет кыдѳрны икаҳазшәа пхызла илбазаарын... Ашьтахъ хышықәса деибашъуан... Сынтәа, афилологиатә наукақәа рдоктор хәа адиссертация лыхъеит, кәзшьала – Али Гыд-иҕа дуба, лара дуба!..

– Али Гыд-иҕа анухәа, уи дышцаз удыруоу, мшәан?

– Ишҕа?! – игәырҕа-гәырҕоз игәы лхыдышьшьит Зыкәыр.

– Иацы днаскъаагеит... Иашьцәа зегъ аибашърафы иҕахазаап, иан лымацара лакәзаап афны иаху! – даакәыпсчхәит Ладгъы.

Уи ашьтахъ, рфыҕагы акыраамтә ҕыртуамызт, абгъы тырккаақәа згәы ршьышыуаз амѳа ианыланы, аҕшахәахы рхы рханы илеиуан.

– Уажәеинраалақәа зегъ ааугоу?

– Иаазгеит, аха...

– Нас, аха зацуи? – Лад ифытцракыз апапка аамихит Зыкәыр.

– Хааикәшәацыпхъаза дсазтәауеит Ажәанба: «Дақәымтцааит? Икеимыжъааит? Данбаауеи? Ханбаҕхьо?..»

Ажәанба иҕы иандәылтцауаз ахан шкәакәақәа ирываланы аеатәаххәан амра. Лад ихы гьежъуан, ишьамхқәа итәкәалон, игәы атра иҕагыломызт.

– Нас, нас?! Исымхәази, Лад! – диҕагьежъуан Зыкәыр. – Уа итәахны уадтәалан!..

– Акраадыруа ҕахшьоит!..

– Иуасымхәеи, ари дуаѳзам, мшәан, дынцәоуп!..

Лад даатрысын, азныказы дзыѳза даагылеит.

– Иухъи?

– Зынзагы схы еилагеит – спапка ҕара исхаштны саазшәа сгәы аакәлеит абыржәы.

– Иахъаҕытцәкәыз иухаштит!..

Убла агәы унархъуан, амра лбаазаны изхыччалоз амшын.

– Зыкәыр!

– Исаҳауеит, Лад!

Рфыҕагы рыпсы ахьрыздәылымгоз Ажәанба икабинет мчылаза иааныжъны иааиҕаҕшит.

– Егьырт итәақәаз?..

– Рыжәлақәа уарымхәеи шәанеибадыруаз?

– Уи дара ирымхәаргы сара издыруан... аха?..

– Цыпх Москватәи алитературатә институт иалганы иааит, уажәы аредакцияҕы аус руеит...

– Уалагахт!.. Урт мгэарта иаарга цумшыааит... Ацсабара уаргы ухэыданаптэит – уажэшьта, уи акэиц мырцаакэа, амца ду аикэтара ауп аус злоу. Иумбоз, уажэакэа шафа иреигэыргьоз!..

«Ииашоуп, ишыстаху сшыапы неитдыхны сыкам, аха Ладгы дтэымуафым, ххэычра зегь цэырдагэык афы еицххаагахьеит, цыамк хайцанчалон!.. Ифалеи, нас, абыржэы хичны афны хнеир, Земфира дыкэгэжыааны аматц лур, Лади сареи ххэычра, ххэыпшра еицхгэалахаршээр, хабжыы тганы хаччар – ларгы дхачыччар, халахь еикэахтар – хрыцхашыаны акэзаргы, лылахь аахацеикэылтар?!»

– Зыкәыр!

– Сышәкәкәа үзныжны сцар ишпакалари, уара иалоутсар.

– Мап! – ихы дақәгәыгцәкьаны ихәеит Зыкәыр.

– Шәеиласырхар сҭахым!..

– Иарбан еилархароу – хазхара хайцаажэап, ххэычра хгэалахаршэап, хапхыака ихацдаша ххэап!.. Сан лэы агьама убазшэа укандаз!.. Тацабыстакгы умфари, – ишыкалаша дазхэыцуа, икаларц иитахыз ихэон Зыкэыр.

– Шьадия лѡы иахьа избама!..

– Уи, хыжәлас аҗацабыста анацу, даҗеакала иҗалоит!.. Уажәы уааи, маҗк абра хәатәп... Амра иҗанатцо үмбои?

Уаф дызфазмырпшлауаз амра, уажы афсымтазы ишутаху
утәаны уахәапшратәы аееикәанапсахьан, ажәдани амшыни
ирыбжызытырцгы иафын.

Цаахэақэак ихы иаагагьежын, дрылахэхэа иёынеихеит Лад...

«Икалеи, нас, – Зыкэыргы ашырхэа иуадахь деитаахын-хэыхт, – дычча-ччо абартафы даахпылар, дгэыргыа- гэыргыо афныка хлалгар?! Апластинка аархэны афатцашья саргы издыруеит, аха афыкфык стахым, сангы лацал ааиаанза дысышт-уам!.. Ишцакаларызшь Есмеи Лади еиразкхар?! – зныкымкэа изцэыртхыз азцаара ашка даахынхэыхт Зыкэыр. – Изыбзоурузеи атаацэа рразкы?! Рацхэтэи абзиабара? Казшыла еипшзаара? Ма амал? Цыхэапцэара змазам амал?! Изыбзоураза-

алак, амал иабзоурам!.. Уи иабзоуразар, Есма лакара аразкы зауа-
даз. – Зыкэыр иааигэалашэеит, уажэы ааигэа, Есма Хэырхэмалцха
дшибаз – иара абратцэка, абыржэы, Лади иареи ахтэоу атыц афы.
Лад иасхэанда игэахэын, дагэаацэытыцшит. – Иара ихатэ Есма
дзылзымтцауеи?! Асцэка гэфахэашэа збахэада! Ма дихашту?!
Мап, исыхатцом, абни амра иташэаз адгыл ахаштуазар, Лад-
гы Есма дихаштуеит!.. Икалари лызбахэ цэырзгар?!» – Зыкэыр
дцэытыцшшэа Лад деитанаизыцшит.

Лад илацш адырхалан дахэацшуан, амра иэнаблааз ажэван
акалт, аха дызхэацшуаз ашка дшыкамыз иблакэа иуархэон.

Мазак дакэыркышшэа дшытыцтеит Лад, илацш инытцшэшеит:
Есма, артцащэа ручилишчы, уи аэацхэа лбаа ишытоу апарк...

– Иахэа Сима дшызбаз уасхэахэоу, мшэан?

– Еиларгэежны дандэылтцуаз акэхап?

– Рацхэаза дшыназбаз – илшэугы, илхоугы, илказшыоугы!..
Жэащык ракара ацкэынцэа хэацэас илыцын.

– Лпа дубар ухагахоит!.. Сасрыкэа, Чам-ипа Сасрыкэа!..

«Аразкы змоу!..»

«Изыбзоуроузеи, мшэан, аразкы?!»

Рэыцэгы адыршэгы рхэыцракэа иааштырхит... Лад, маза
деимдо илеишэеиуаз ауаа дрылан, Зыкэыр илацш, наххыи, амшын
аназара ицаны, ацэкэырцакэа ирыцны аэаанахон...

– Лад! – цытрак ашытахэ еитагахт Зыкэыр ибжы.

Лад иблакэа ауаа иааркэигеит.

– Есма думбазалои?.. Уахэ лабраахэ днеиуа, дааиуа?..

Ацэа шэыца-шэыцтеит Лад ихы-ифы: азахырстакэа шкэа-
кэахэит, ахэракэа иатцэахэит, изамшэацэа шкылкацшыааит...

«Ашэа сфашэааит садызчалази?..»

– Мап, Зыкэыр!.. Хааипыртижытеи!.. Уара еиха лассы-лассы ду-
балозар акэхап?

– Ус, хара-хара... уажэааигэа дызбеит дааигэазаны, зегь рыла...
Аха Есма дрыцхауп, Лад!..

«Есма дрыцхауп?!» – атэымыг жыакца игэы ишалакыкэеит
Лад. – Изхишэаази абри? Сара срыцхашэаны, игэы аласыртынчып
хэа ихэазар? Уигы калокит, Зыкэыр еснагь сгэы зланикылашаз,
излаиргэаашаз акэын дзышытаз...»

Уажэааигэа хэылцазык, шэызак иааира сазыцшуа, абарт
абаажэфеыхацэа руаки ахы саакэтэеит, – иаалыркэаны акэымкэа,

иара ус, хэыцрак иагэылсны ишаауаз удырратэ, атынчра ааилеигейт Зыкэыр.

Ладгы, ихэыцрақәа наӀ инышьтеитдан, иеааириашеит.

– Сыздыруаз ыцъаӀагы ацсхәа сахәаны исафсхәеит, аха иара дыӀам. Ус, ацшқақәа зтадыртәо колиаскак лацхәа иргыланы даасывалеит пхәыск. Даузымдырхуаз – Есма, Есма Хәырхәмал-пха. Аиаша уасхәап Лад, уи мызкала знык-фынтә, иара ус, нацшыхақә акәзаргы дшызбалогы, снышьтахьшәашәа сцеит, слымбандазгы аасгәахәт. Аха, Есма, сара сакәым, лацхәа игылаз аколиаскагы лбон хәа сыӀам. Иуасымхәеи, сцынца хылжәома схәаратәы дааигәазаны дыфсывсит. Иудыруеит, Лад, сара амал сыӀсы азыцгәацәӀкыаны сыӀазаргы, аха, абраӀа, рацхәа сылацш ицашәаз, Есма дызлархиаз ахымаӀәа ауп. Убла хыркуа ифәжын акәымзар, ашыртахь инарго абаандафы дызлахәынчоу анапхатқаа угәаладыршәон, наӀ-ааӀ лнапқәа ирхаз лыхьтәы саатӀ лыхьтәы напхатцеи. Нас – уадыхә бзиацәак аӀара ажәпарагы, аӀьяӀыарагы змоу ахы мацәазқәа, ахы лымхарыфқәа... Иуасымхәеи, уи аеынтәи амра ахы артәо иӀказтгы, Есма лхаӀынтә-лшьапаӀынза ахьзы лхьыршаны дна-нарғылон.

– Нас, ариоума арыцхара? – ихәеит Лад, Зыкэыр иажәа, Есма дызлархиаз ахымаӀәакәа рзы мацара ишцәыримгаз шидыруаз-гы.

– Иуасымхәашеи, рацхәа исфәацхаз урт роуп, аха урт ирытчоу ацхәыс дышӀаӀоу, уиоуп иухәаша: уналытәхәар, ацшашәшәы ацхәа иргыланы иканацо атцыхә еипш, уцсыӀ даманы, иахьаӀаху дканацоит, лымаӀәакәа ракәзар, ус баша икнахауп... Уара угәы иа-лымсын, Лад, иахьысхәогы сгәы сыхьуеит:

– Сара Есма дахьхәны дызбандаз хәа енакгы сгәы иӀамшәацт...

– Уиашоуп, Лад, – рацхьатәи абзиабара аӀара зыгәӀакы намзо дәәа цәалашәарак ацсабарафы иизом, аха иара аӀарагы хаштра зқәым акгы цсум!.. Узыршәла: иугәаламшәои, рацхәа Есма угәы лыхьыршәоит хәа «багъзыс тәыфә ду» хәа санлышьтаз?

– Исгәаламшәо иӀоузеи!..

– Ааи, иахьоуп уи данеипшцәӀкыоу: иаацъоушьаратәа иаухаз лыцламхәа лыгә-кыдфәа иадғылан, лхы шыӀацаланы дансывсуаз. ИабаӀоу Есма лыпшзара – лыбла гәытбаакәа, лылахь ӀьяӀья, лзамфә мсахәырқәа?! Иахьазы, акзатцәык илзынханы илымоу лыхцәы ауп. Уи ишыӀалтцалацыз еипш, акны иӀаны, игьагьаза лхы

иакәыршан, аколиаскаҕы иҥахәхәа ицәаз лхәычҕы шәшырара
изнауан...

Ииашоуп, аҥхәыс хатца данцалак, дантаацәарахалак
лҕылыпсахуеит, аха асцәкәа убахьоу?! Пасатәи Есмеи иахьатәи
Есмеи анаайдискыла, иуцәыизом, Лад, мцацшыны аҥырқхәа
иҕасыхкҕеит, слымхәкәа ашушу аарытган, сзықтәаз абаажә
пҕеыхәкәа ирыцыҕны исахауаз ақьыбжықәаҕы нкабеит.
Истаххеит Есма баанҕас хәа сыхәхәаны слышъталарц! Есма,
ибыцалазеи хәа сҕьатцәыҕьатцәуа слазцаарц. Аха, мчылатцәкәа
сеааныскылеит: «Зтызшәа узымдыруа иаҕьбжыы уазымзырҕын»,
– рымхәои...

Пшьбака шыаҕа данынаскәа даагылан, шыжыаахыс лхы
шытацаланы атаҥын аиҥахара даҕызшәа, мчылаза лыбҕа ааи-
цылхит, аҕьалпалбжыы здәылыууаз аресторанҕы лылапш на-
хылгеит, нас: амшын, ашьхәкәа, адырҕегыхы аресторан... Есма да-
аиасын, аресторан ахь лҕы рханы, ачыкь цшзақәа ирыбжыақатца
ақәардә иатцәа даақәтәеит.

Хшеизааигәазазҕы, уажәшъта лареи сареи хәибабазомыт –
ихырффа-цырффаны иҕатцаз ачыкь хабжыагылан. Амала, шәтыш-
цас иҥалаханы иҕатцаз ашыгырын колиаска иҥаиаз ахәычы
абыржәы уареи сареи хшеиҕапшуаз сиҕапшуан. Уи, аҕәыпхәы
датцоу цыишьозар акәхарын – ипышә пәхә хәыцкәа тырқәацәаа,
дыцәан дҥахәхәа...

Исыздыруам сара уи аилкаара гәапхарас изсоуз, аха
истаххеит ахәычы дзеипшу гәастарц: усқан исгәаласыршәеит
Есма лхәычра, изулак мчыла схаҕы иаазгеит, ҕынтәка-хынтәка,
иара ус нацшыхәқхә избәхьаз иаб исахьақәа, аха азәҕы дсызи-
дымкылеит – икалап азкы дрыцхәсшьазарҕы... Иара дыцәан...
Ахьтәы напхатцақәеи ахьтәы мацәазқәеи ззышьтымхуаз Есма
лнапы хыпсаақәа срыхәапшуан, ашыгырын шкәакәа иалхыз,
иакымкәа-ҕбамкәа аникель маҕақәа зымҕаз аколиаска аҕәдыхәа
идырцысуан...

Артқәа зегь рхәара саатк саҕызарҕы, дара минутқәак рхы-
ртыхәалоуп ишыкалаз. Сөыза даараны дызлақаз амҕахыҕы
снапшит, аха цыхәапцәара змамыз ажелар реилысра азәҕы дал-
зымбааит.

Сәагыланы саалеиҕеип, – иаатаскит сҕәы. – Иара амшын
сеынтысшьыргыы иамоузеи, исырхәашьыр хәа сшәоу, ажелар зегь

зтабылгы», – арт рыуа иалсхра сзымдыруа, слакшакуа акыраамта стәан. Схы аншыштысх, Есма дыказамызт...

Лад Зыкәыр иихәоз ажәабжь дацрытиижьтеи акраатцуан, иара ус, илымха иавсуаз ажәақәак еихышәшәа- еипышәшәа инымшахытлон акәымзар:

Уи дыццакуан, ана-ара дцәытцаххуан, еилысуаз ажәлар акарл қәыц еипш ишыклахәуан – «Есма дцаанза! Напшыхақә акәзаргы, зынзатцәык иадамхаргы!..» Акәардә иатцәақәа дрықәпшуеит, ачықь-хырффақәа дрыбжьапшуеит, аколиаска назго ахәсақәа хьеирпшуеит, ахцәы змоу дырғагыежьюеит... Апшахәа ашәзара дцеит Лад, дгыежыны алазара дааит – Есма дыкам... Уи лыфныка деицацеит...

– Апхәыс леилкаара акратәхуп, Лад, – ихәеит Зыкәыр атыхәтәаны, икәыпсычхара ишыза имырдырзакәа!..

Лад ақәғимтит.

Зыкәыргы уи атак дазыпшымызт.

Амш цшаала антәара иағын – зыцәгыи зыбзиени еикараз амш.

АЖӘАБЖЬҚӘА

ИЗЫЦӘШӘОЗЕИ АЖЬАҚӘА

– Сара сықәра абжеиҳарак сфахьеит, – ихәеит Салдат, аныхамқас еипш амца зыцрыдды италаны илеиуаз амра дахәаңшуа, – ианысфаз, иахысфаз, ишысфаз акгы сгәалашәом умхәозар.

– Халалс иуоуааит, иахфара-иаажәразами адәы хзықәу, – нәтаскит сарггы, амра знысны инеиуаз аццышә мәа санңшыло.

Салдат даахәын, схы снапы атцатаны, ажәван сатцаңшуа сахышьтаз дласәаңшит, – сара ачча иаркәашоз сңышәқәа қәацқәацо ситцаңшуан, иара, раңхьа, ихәда иалпккөз адақәа руа-кы аатрыс-трысит, нас, иармарахь иңышәқәа рыназара, ашьтахь – илахь акьакьарафь, икалап, ихахәы еилашла иатцатәахыз дакгы ышышьтыңа-ышышьтыңазарггы, аха уи сара исызгәамтәит.

– Узамқәа шышкамск адланы иәеиуеит!

Афәә аасыңған, сыблаггы ацыңхь ытцыддит, саныткьазггы сгәалашәом – сзамқәа снапы аадхны снанңшылеит, аха шышкамс хәа акгы ыказамызт, амала, снацәақәа рғганы изныз сзамқәа ғыблааны ицон, сызблак атцарггы алағызз аавыжжуан.

– Иабақоу, уара, ашышкамс?! – исызшыны сқалар – уи ахатцарала схы ғысхшазшәа сеықатцаны сцааит сара.

– Иалздраауеи иахыккоу.

– Хы, мшгароуп уахьцалак икоу! – исыхьыз қхашьаны сцәытца-кәындкәындуа, ашьац кәымшәышәра сеитәнылаиеит.

Ажәван уамашәаза ихаракын, уи азакәхап, амра иахылқруаз аццышә хара хғынза изымлазоз. «Хы, мшгароуп уахьынахәахәлак икоу!»

– Аңсы мыжда!.. – ибға здыз ахьаца ашьапы дахьхәаза-ахьхәазо, цшьаала сыварафь иеааитцихит Салдатггы, – аңсы мыжда!..

– Иаадыруеит, иаадыр!..

– Ашышкамсцәкьа ауафы дылкахәа дышзамфо ауизымдыр-хуа... – Аха иңсы дацәшәаны, ихата изамқәа ғиршаауеит?!.

- Еицәоугы!..
- Ибла тыхыргы илшоит? – алагырз зывтыжжуаз сарма бла хьухьуа исыхьуан.
- Еицәоугы!..
- Уаха сыздыруам... Сеидроу, итапанча тыхны, акакаахаа иадтәалоуп ахьырхәаз дышцеихсри?!
- Сара издыруeit...
- Уара иумдырша алцха ҳауроуп!
- Убри аахыс, абри ахьаа былбылуа сгәы иньцтамлакәа мышкы иара усгы имцацт.
- Акы уаргәакуазар акәхап?
- Сыламыс!..
- Хы, угәакла, угәакла!
- Иснәтаз хәа егыкам умхәозар!
- Ишцоунамтои, Христос ифынза узымқазаргы, иареи уареи шәыбжьара иаанхо атыша алатумыртәаари.
- Салдат сара исхәаз ақәғимтит.
- Цуухәа иаапымтәазакәа игон атынчра абжы. Ашьхеи ажәа-ни иаарыбжышәаз ашьауардын, абла җежьқәеи сшәыргәындара цхашьаны итәыуаз сыблақәеи ааиқәшәeit:
- «Амра иканархәхәуа аццышә узқәа алахкьамкәа укам?» – иаатаскит сгәы.
- «Доусы илахьынтоу – азәы ажәаан, егы адгьыл!» – ахәазшәа саҳаит ашьауардын.
- «Иубаргәузеи, ашышкамс узамқәа иадлар хәа ушәом, аҗәакуам!»
- Иса!
- Исаҳауeit, Салдат! – «Салдат» ағы еиха сыбжы лақәсыргәәeit.
- Уиашоуп, саб Салдат хәа сеихәон, – идырт уи ихьз атәыршы шналаскшаз. – Иаргы дсолдатын, итахын саргы ссолдатны сқалар.
- Нас, уафицарха цыушьозар? – сшьоура сақәыцуамызт саргы.
- Салдат уигы пытрак ақәғимтит – сара сеипш иаргы игәeitозар акәхарын, ажәаан цыцссаауа, есаaira амра иазааигәахоз ашьауардын цағыа.
- Хаи, ахымдыр! – саамахцсахит, адгьыл аза сахьықәиаз.
- Иухы, Иса?
- Иццшышәа иахьца умбазои?

Зны, амра-ртәа ақәыртәазшәа, амцапшь цәыкәбаркәа лахытә-
цәеит ашыауардын, нас иаабалыбатәит, атыхәтәаны – маха-маха,
хәыц-хәыц еимышәшәа, иқақаза, ақьауқьад ршыра иналзбааит.

– Исымхәази?! – сеиханы саахыкәтәалеит.

– Иухы, Иса? – ибжьы тынчза деитәцаахт Салдаҭ.

– Ишца?! – сыблакәа снапы азқәала иаасыркәыцит. – Уахь-
цалак лапшхырцароуп икоу! – уажәтәик зынза амца снар-
кын, адырџагы ашыац сеитәнылаеит: аџар-мцапшь зыетшьны
зәызкәабаз ашыауардын, иңеиңеиуа, амшын иазиааша италаны
илеиуан. – Уахьцалак лапшхырцароуп икоу!..

– Иса!

– Исахауеит, Салдаҭ, – уажәы акгы иақәсмыргәғәзеит, сгәы
ацпыхәаны исхәеит схәаргы – ибашоуп, иара ус... Избан акәзар,
акы – избон сыхәақәа зегь абажә златцәы ишалхыз, иџахаз –
сшәаргәындан, слашәын...

Ҷитұамызт Салдаҭ. Саргы уи еиха исызпсшьаран – ани ахша-
реи реипш ргәы кәибатцон икараха иказ сцәеи-сжьи сызқәиаз ад-
гьыл хьшәашәеи.

– Иудыруама, уара, сара ауаџы дшысшьхьоу? – зегь ааилеигеит
Салдаҭ.

«Антәажә!» – сғы иџанххыла-џанххылан, аха Салдаҭ дышба-
ша цәажәаџымыз ансгәалашәа, сәааныскылеит.

– Мап, Иса, сара адәы сықәуп, иара анышә дафахьеит!..

Ускан ауп сара агәра нагзаны ианызгаз, агәы зцым абла акгы
шамбоз. Ихыгагааза снахьңшит ашыауардын. Уи, амра иҶыблааны
иланашьтуаз пта кәпшьык иналалахьан.

– Анышә мыжда зны ихәцоуп, нас хашнеиуа, хақыуа иара
хнаталоит...

– Ушақәытра! – ашырхәа саахыкәтәалеит сара, ахыкәтәалара
акәым, усқанцәкьа адгьыли сареи акгы хзеиламкәа хааилганы,
абни ашыауардын еипш ажәџан сналәшәкәа сцар акәын истәхыз,
аха уаха умпсит!..

– Иара анышә дафеит!..

– Анышә, анышә! – сгәы нкыдгылазеит, аха исыцаргәаз снапқәа
анаапса, адырџегьх сыхәхәаза сеитәныкәеит.

– Ускан хәышықәса схытцун...

«Убыжәла, улыжәла!» – ажәџани хареи рацәак ахьхзеиламыз
цәгылатәкьа сгәы иаланы, сыблакәа рыцхәа сатцапшуан.

– Ускан ақалақь аҶы ханхон...

«Иагьупшнуп», – ажәала ишиасымхәозгы, сгәы цәытатәаны ацхара иакәытуамызт.

– Саб уи ауха акара длахфыхны дсымбацыт: дшаафнашылаз, сан лылахь атәах аахиргеит... Убаскан зәаазыртбааз сыблакәа, иахьагы ус икоушәа сгәы иабоит.

– Уаанфәси, уаанфәси! – сөеихан, азтас еипш сыхәда нарнашәа слеифацшит. Аишазы, Салдат иблакәа уамашәаза итбаан, ани амра ифыблааны иланашьтыз аптакәа руақы асахьагы капшьза ирхын. – «Иихәо иашазаргы иудыруеи?!» – уаха атәы иламтакәа, сеитанышьталеит.

– Нас, хәылбыҗхала хантытлоз ихеиталоз ихылпарч леи-хаиршьшьын, изамфакәа ампыл еипш икаитцеит, ибга ырхәаны, инапкәагы мышәшьаптас имфанто, сара сышка ифааихеит. Саргы уи акәын сыззыпшыз – сыччабжьи сытәаабжьи хәфны атзамцкәа кыдхәаша иргартә игазаап, сан ллымхакәа даарысны илkit.

«Мыждараа, мыждараа!» – апхыз еипш исахауан сан лыбжьи.

Иахьеипш исгәалашәоит – сшьапы санкны сырхәазо, акамода ацакахьтә саацәытигеит саб... Аикәпара халагеит адиван афы, нас – ауархал ахь, атыхәтәаны – адашьмахьы...

«Мыждараа, мыждараа!» – длаша-лашо даххагылан сан.

Мыждаразаарын хазфызгы!..

– Папа дабакоу? – сцааит ашьыжь, сыбла шаахыстытәкьаз.

– Уцәа, ана җара днеит, уажә дааиуеит, – сан лыбла схылмырпшылеит, дфәханы ифысфалыршәит ахыза – уи саб итатынффы ахын: «Ус анакәха, ара җара дыкоуп...»

«Иахьа хәлаанза меышазаауеит, – сыссыртынчырц збаны, сылацәакәа неикәысдсеит, аха сгәы атра итагыломызт, – папа еитеихеитахуеит ихылпарч, нас – хацала итабакача еибакуа иблуз шкәакәа, иразын мака, иапсуа еикәа, изиацккәа – акәадыркацаф Парфири иирзахыз азиацккәа... Рапхьа ус хнавалоит ацшахәа, папа – арҗарахь, мама – армарахь!.. Дыкоушь адунеи афы абри папа дыззымдыруа азәы?! Мама излалхәауала, адгьыл афы акәым, амзафгы дыкам папа дыззымдыруа азәгы!..»

– Шьурет, сылашара! – схәыцра хаакәа иаарылацалеит хгәыла пхәыс лыбжьи. Слымхакәа нкыдысдцеит, спынтаггы инташәшәеит алагырз аффы... – Алагырз аффы закәу умдыруеи, Иса?

– Ишпәсзымдырхуа, – адгьыл сабҗаңызшәа саахәыцымыцит саргы. Уигы Салдат иахатыр азы. Мап анакәха, иабасахәхьаз

сара алагырз аффы: саб, сан, сашыцаа, сахашыцаа, уиакәым, асду ашыкәсан иааргаз санду, амхацьырра ицаны иаахьоу сабду дихы-бааны, хгәыларантәи атакәажәцәа азәгы длацәажәазом...

«Шәықәтңны шәца!» – абыржәы исахауашәа сгәы иабоит, хгәыла пхәыс лыбжыы.

«Иаба?!» – иқыцьқыцьуан сан лыбжыгы.

«Шәхы ахынахоу!»

«Иаба, мама, иаба?» – схыза нацхьаршәтны, ашырхәа сиартә саалатәеит.

«Уцәа сымхәеи!» – адырфегх ахыза схы инақәлыжыт сан.

«Шәца иахышәтаху!» – сыңсы хәытәкәыкны, акыраамтә схәыцуан сара. – Папа дсыцымкәа ашәитышәи снейуам... шәца иахышәтаху... Иахьа хәлаанза мөышоуп!...» – иштынчрахаз ангәастә, пшәаала схы еиґаацәытдызгеит – азәгы дыкәзамызт, сани хгәыла пхәыси дачәа уадак ашкә ииасхьазар акәхарын, амала, ауада лагырзфәыла итәын, ахызагы аґаґынфәы ахытхьан... Сшьапы акаруаґ илалбаазган, сыґаґа иґагылаз саб иеимаа ґыркәаґкәа снырґагылеит, урґ ансмырхәазоз ыкәзамызт, аха иахьаґара ихьшәашәаны иснымиацызт...

«Мшәан, абри Салдаґ дызфәу закәи? – есааира сзыткәоз абри ажәабж, иааины ачааланаршәит абри азґаарагы. – Ауафы дишьхьазар, иаахґәаны дшишьґәкәыз ихәар... Иаб дзеипшраз, иани агәыла пхәыси еибырхәаз, алагырзафәы, аимаа цыркәаґкәа...»

– Саланаґалацәеит.

– Мап, Салдаґ, ихәала, бзиа ибаґаґкәаны сазызырфәуеит. Насгы, ажәа ахы ззырхәо аґыхәа азами, – иааґхасшьеит.

– Фынфажәа шықәса лґыкәкәа ицеит, сықәра абжеихаракгы, аґанчхәац амжәабыґ анафо еипш, игьаґьаза иґыфааны саалгеит, амала, ианысфаз, иахысфаз, ишысфаз ухәа акгы сгәалашәом умхәозар, – иґаулазаны, хрыж-хрыж даақәыпсчхәит Салдаґ, ахымфас азывасызшәа иаабалыбаґеит, амра амшын афынза ила-скьаґаны, игьежыны ашьхарахь иаауаз ашьаурдынгы.

«Уамазак игражьуп абри!»

– Ускан хәышықәса схыґуан, – иґсы ааивґашәа деиґаналагеит уи, – абыржә слыхәаґшуашәа сгәы иабоит, игьежы-гьежьуа хуадақәа ирыфназ сан... сара адиван сықәтәаны, сылагырзқәа еиқәхәало сґәыуон, иқыцьқыцьуаз сґышәкәа ирықәкызгы акы акәын: «Папа дабацеи, папа дабацеи, папа дабацеи?» Ажәа уза-сыршьрызеи...

– Мап, Салдат! – уажэшьта даҕэытдыр хэа сшэон, насггы хэышықэса зхытцуаз аҕшқа ауафы дшишьыз аилкаара даараза интерес искхъан.

– Уара, ауафы дышсымпытаҕсыз ауп еиха интерес иумоу? – адырөөгх еихазаап Салдат сгэы абжыы.

– Мап, ҕуышт!.. «Амала, иаб ишьа изузар, афырхатца!»

– Саб ишьаггы зузшэа сыкандаз, аха акггы зхаразамыз ауафы...

«Хаи, анцэа иныс, абри афстаацэа гэаратцаны ишимоу, мап анакэха, ас убахёу!» – сааигэацэаны сахьидиалаз иахкьазшэаггы сгэы иабан, мацкгы наҕ снахэазеит.

– Азэггы хнаскьеимгеит, азэггы хааскьеимгеит... Хдэыҕба, ахцэы еикэара кыларуа азқэа иқэцаны, амрагылара шыҕаз ицон, сан лылацэақэа тчаа, лыцламхэа лнапы атцаргэаны, адэахыы дыҕшуа ахышэ дадтэалан. Сара иаафнашылалак снаргэйдхahalон, саб шиакэмыз аныздырлак, сыхыча саагьежыуан:

«Папа дабакоу? Папа данбаауеи? Папа дабакоу?» – абарт ажэақэа спышэ ишыкэку илеихашэы ихэлон, мчыла сыцэон, сытрысны сааҕшуан... Азэы сияцэажэаратэы сыҕкамлеит. Изыхкьоз сыздыруамызт – ауаа зегь сара исыцэшэаны ибналон... «Диадиа», – игэаҕны сёы өеихысхуан, аха сыҕхашыаны, заа ихызфахьаз сыблақэа анаахыстлак, саҕхьа итацэакараза снықэпшуан, адырөөгх азэггы иитэхзамыз сызтаареи сареи хааизынхон... Сан лакэзар, лыгэрагара сцэызхъан – уи уаха слазцаазомызт...

Абра Салдат мацк аҕара дааихэлахеит, сарггы сишытацало сышнеиуаз, изқэа сынкыдхалазшэа, сҕыцза саатгылеит.

Нас, нас? – сызмышьхэылтк нытцарсшэа, схы нарнаа снейёаҕшит – ацэа наихама ухэартэ рыедырхэычхъан иблақэа. – «Мап, ари ацэа иатёым, дхэыцуеит, дхэыц!» – ирены исытцаз ашыацқэа ржыы дсырцар хэа сшэозшэа, сыпсы заны сеитанкаиеит. Аамтаггы баша изсырзрызеи схэозшэа, иаасгэаласыршэеит Салдат раҕхьа дшызбаз. Дшызбаз анысхэа – раҕхьа ишыапқэа роуп избаз:

– Ари закэи? – сиязцааит страктор ацрахэақэа рыматц зуа ацкэын.

– Тсс, дёыцуп!

– Ицэатцахеи, нас, дызцаиоузеи ари аметаллолом?

– Ирёыцуеит!

– Ха-ха-ха!.. Уаналгалак хапсыжырта ахэахыы ухал хэа сызиахэа!..

– Иса!

– Сзырѡеит.

– Уажә сахыѳаз удыруоу?

– Салдат сакәымхеит!..

– Алашәага Рѳыѡраѡы... Ахымш рзы, сангы саргы абри астан-
циаѡы ханкапсаны, ишытѡауаз, асакара инықәхәаша ицеит
хназгоз адәыѳба.

«Аа, адәыѳба знык илбаазар, уажәшьта икалараны икоу
ацәгыарагы ааигәахозар акәхап», – слымқакәа рѡеиѡцыр-
хызшәагы сгәы иабейт.

– Абри шәара ишәтәуп, – лхәеит сан адәыѳбаѡы илдырыз
апқәыс бырг. – Шәыѳәрышьгы сахәом, шәмаатгы стахым, ама-
ла, абри арпыс сжәкәа дрылахәмарырц далагар, иахмахаит
шәымхәан, аетқакәа рыпхызара шәықәсыршәоит... Брыхәапши,
брыхәапш – ипынтца ашыапқәа шатцнахаауа – уажәнатәгы рыѡы
икхьеит!..

Иѡыасшьон уи апқәыс илхәоз: акы – ажәаѡы хәа ак-
гы сахауамызт, иѡбахаз – спынтца ашыапқәа шатцаз абыржәы
илхәарадагы исыздыруамызт:

«Абгақәа ирѡаша, ажәкәа уажәы ара иабабжәанагалеи!..»

– Ех-хе-хее, ари быцкәын дызлазбо ала, шьхараѡь тақәшәа-
ѡык иакәымкәа дыѳам, – ашә аѡы днеихәаны, деитәгыежыит уи
апқәыс, – ипышә тқәацәаакәа иаразы ишаноуп ишыкоу!..

Иахәагы сыбла ихгылоуп уи икәаѡза ишытыхны илкыз лна-
цәа – аѡмақәа ихырхахаз акәыкәымдра шыап акәын изеипшраз...

Уиакәхеит, сус збан: сан иаарласны ахәакәа рѡермаѡы хасаб-
еилыргаѡыс аусура далагеит. Ашыжъ данцо, хуада цәылашьца
слыѡнакны аѡеѡхәа ацыпха ѡалыркуан.

«Ех, – сеитәакәыпсычхаит сара, – ашьхакәа ишѡарѡызахеи,
уазааигәахаципхызара инаскьоит... Уажәшьта ауада иѡнаркыз
ддәылтцны ауаѡы данбеишьуа хәа уцшыз!»

– Ускан ауаѡы ишьра кәтыѡархасрак ахсыртцраны сыѳа-
заарымызт...

«Анцәа ихәар уажәшьта!..»

– Уиакәым уажәы сыззааиуа...

Зан ипканы игаралтаз асаби иеипш хыркы-хыркы сеи-
таакәпсычхаит, рапхәа дара сыблақәа реипштәкәа итацәыз
ажәѡан сѡатцапшит, агәы кыдгылазар акәхап, ашьауардын цахәан,
есааира иацәкәаѡхоз анапы ѡежкәа атцаргәаны, маѳәахәара

амшын иаалхэхэон амра. Сахьцшуаз нахьхьи, иаархэны ишьтэз адгьыл еикэатцэеи уатцэтэи амш иазцшыз адэаза иатцэеи рхэаа иадызбалон хатрактор жыакцакэа.

– Сан ауада исыцыфналкуаз алашьцара, мац-мац ашьыжытэи анакэа еипш инкаба ианцалак, ицэфажэ-цэфажэза, анацэатыцкэа рынтатала иаацэыртцуан анышэ тэамцкэа. Ускан акатцаффы еихагы аеарыжэпон, уцынтца анашэахалак, ублацэеи улымхацэеи рыла ацсыц аауашэа убо уалагон. Нас ашэ ацацхаркырта икылсны, азымтар еипш ифыхьшэашэааза ауада ифналоз ахауа спынтца намтаскуан, сылагырзкэагы илырххьаз ржэйтэ шытра италаны, цшыаала рфеархауан: «Папа дабакоу, папа данбаауеи, папа дабакоу?» – икэац-кэацон алагырзкэа идырчыхэчыхэуаз спышэкэа, аха сан илфызан: атэамцкэа, абажэ златцэи иалалашэа итцэи-тцэиуа ауада ифналоз ахауа па хэычы... Аиашоуми, уи ашьытэра цкэа уамашэа сатцашыцуан, даарагы сацэгэыгуан. Абар, уажэы-уажэшытан слымха интахэытхэытны: «Умшэан, Салдат, уаб иахьа-уатцэи ашэ узааиртуеит... Шэахьыкэз еилика-аит... уи адэыгба мыжда ауццакуа, ани шэара шэаазгэз дтоуп!» хэа санахэашашэа сгэы иабон... Аха уигы баша игэгэаза адэы икэзаарын, сеидроу, ишэаны ифахахазаргы калон... Ишэон хэа сгэы излаанаго умбои, Иса, сфы аныфөихысхлак, аа, амарцэа, еихагы ахэашашэа, илакьтаны сара сышка афеанахон, ианеихаскуаз – зны иааитцакыцкыцэуан, нас итрысны инаскьон, уи ашытахь акыраамтэагы, абга азейтцымхэз илакьза, ацацха аркыртэ икылсны ишыфналац ифналон... Сажэа угэы хнамырцакэа укам? – иаалыркэаны дейтэцааит Салдат.

– Мап, цыушэ! – исыхьлак сыхьааит схэозшэа, зынзагы сееитыхны снамтэаитеит уи ажэабжэ. – «Хэышыкэса зхытцуа ауафы дишыт... иахьагы игэагыны акэты хэзшыуам».

– Ашэара мыч дууп, уи цырхага унамтар, хэынтцарракгы унапафы изааумгарызеи, – адырфегьх хыркы-хыркы дейтаакэыцсычхаит Салдат.

«Исзеилкаауам?! – сылацэакэа неикэыспсан, Салдат сызлеигалаз абнаршэыра снылацшит: сышытахька еималахьан, сацхьака еиха-еиха илашьцахон, арахь, снылгэгэа, афэйтбжыы ада акгы зызнымхэз иеипш сцаргы стахытэфьамызт, – иарбан шэароу уажэ фыц ицэырига?! Ианбаго ахысбжы?...»

– Уиакара хэезалаагаларызеи... Ицон инеифысыр иузеифымдырауаз, акатцаффы зхышэшэоз амш кэыккэа, – даахыкэтэалеит

Салдат, саахыкәтәалейт саргы. – Сан ашә анаалыртлак, раҗхә сгәы нтгәыргәауан, нас сыблақәа пхашәпхатцо, илыцны ифналоз алашара ссәхатгылон.

– Уца, – схи аалшышыуан сан, – саатк умоуп. Ажыақаа урылам-кысын, ашъхараць ааигәара снейуеит хәа уаламган.

Аиашазы, Һаздыкылаз аҗшәмаҗхәйс аҗыақә лымаҗәһьан, ашхараҗыгы җаланы, ргәаҗкәа ргәылҗхауа иҗан. Аха изуҗах-гәышыеи...

Сара сшыапы адэы ишыныкэсыргылалак, лкалт гэафа ду
лытэрчыла, абартца даакэтэон уи ацшэмацхэыс. Издыргэышон
сыбга ахэа шадкылаз... Сшэон «аецэакэа рыпхызара» хакэшэар
хэа, аха мац-мац ажыакэа зтэыз ател аанда сазаигэахон, рыбла
цэкэыншыа шэазызакэа леикэыж-леикэыжуа салацэкэра иала-
гон даргыы.

– Салдаат! – сөйшътнарцон сан лыбжыы. Нас, урт ажыакэа рыгэхьаа скзамшэа сөйкэцаны, сцырга-цырго аанда снавалон. «Унапы ааргза, умшэан, ихамх!» – слымха итахэйтхэытуан ашыхарац быгыкэа. Даргыы «атэкэшэара» мацаразы иаушахмыз – акэарт кэцшэ еигш еихынтэатцэала икнахан.

– Салдаат!...

– Снеиүеит, ҳаи, иабахәа, мама!.

Атыхэтэаны, ахэылдэзтэи асаатэцэгэи мап ацэыскит, сахамтгылеит сан илыцны иаафнашылалоз алашарагы, агэра згеит, ацацха аркырта икылсны исзааиуаз ацша эцэгэи шшэыргэындаз... Ауафы итагылазаашыа акэзаап ицстазаарагы мфакэызцо- алашарафны аиха, алашыцарафы ирбо иалагеит сыблакэа, уажэраанза сеидыргэгэаланы сыршыыр хэа сзыцэшэоз атзамцкэа зынзагы исызгэакыахейт... Уаха сзыфыз – саафэымтэакэа исыцхэзон, еицасыцхэзон урт атзамцкэа ирынтаталаз анацэагыцкэа – зны еицхон, зны еицхон, амала, сзыдыруам, абриакара ыкоуп хэа еилыскаар сшыкалашаз. Ажэакала, уажэшта исыман афатэагы!..

«Уажәшьта аҗзамц иану анацәкыратыпқәа ипхьазаанза үпшыз!..»

– Ус, җанак шыыжымтан, сәаармазеины «сус» сналагоны, идагәа-дагәаза, хрыжь-хрыжь шытыбжькәак саҗауа салагеит: слымҗакәа атуан аатырҗссаит, сгәы ахы атыгәтыгәхәа инкыднакьеит... Уи ашытыбжь аафуан анацәкыратыҗкәа рыҗхызара сахыалагало.

аргъарахътәи атзамц иалыџџны... Слымха надыстеит – атзамц асып еипш иџаџџан, аха ахәштаара аџара ипџан, ишгаџыз игон урт ашьтыбжыџаагы, идагәа-дагәаза, хрыжъ-хрыжъ, жьахәала азәы еимаа цыршыык дасуама ухәартә...

Фык-бзык ала хәашъа амам сшыџкалаз: рапџаа напџаак иааиларыжәжәеит схахәы, нас схы-сфы, сыхәда, сџәа-сжыы зегъ, иџаларын саб инапџаа раџәызтџы!.. Ажьахәабжъ гон ишгац – хрыжъ-хрыжъ, идагәа-дагәаза, иаџәытџма шухәо еитаналаго: сааигәара дыџан ауаџы!.. Атзамц мчыла слымха аа-дысхын, сфы азырханы сааин, аџардә сааџәтәеит: «Папа дубазар џыраџыр?» – сџааит сара сыбжыы мзаџакәа. Сшәангы саатрысит, ауада зегъ зыла итәушәа игазгазо сынзааџшылеит... «Нас данбаауа? Идыруама хахыџџоу?.. Аџапџаа мама илымоуп!..» – сыџзы-џызуан, сылаџырзџаа фыдды еишьџаланы илеиуан, ажьахәа абжыы шаџа игон, хрыжъ-хрыжъ, идагәа-дагәаза...

– Изаџәызеи ани? – дџааит сан, дшааџнашылаџџааз.

– Азәы акы дасуеит, – схәеит сара, сгәырџџа-гәырџџо.

– Даслааит! – лыбызџыда лыхәлашәома ухәартә дџәыпџсыхџан, дааины, жәәытә шыапеихархә џџыџџаа игылаз астал атџкар даадтәалеит сан. – Зегъ акоуп, знымзар-зны импыџџшәоит!..

Амхәыр раадырхазшәа аџәын сап лаџыџџаа шыџежыыз, насгы ишџиатџәааз.

– Уааи, ура рыџџа!..

џџџаала ипџан иџыџџны иџоз сан лгәы... џыџџак ашьџахъ ауп иангәасџаз, иџәанда-џәандаџа иџаз џәыџәбарџәак фышәшәаны схахәы ишалаџсоз: «Сара исымаџааит, сара исхыгамџааит!» – исахауан сан лыхәыџхәыџџыжыы.

Артџаа раџәхап агәаџра сыџџазгы:

– Мама, папа дабаџеи?.. Идыруоу хахыџџоу?

– Устыхә! – днасыџџасын, ашырхәагы дџаџџеит сан. – Шаџантә иуасхәахъеи?

Ажьахәа абжыы шаџа игон, хрыжъ-хрыжъ, идагәа-дагәаза, еимаатџыршыык иасуама ухәартә...

Уи ашьтыбжъ сгәы ишыџәыџуа аџәа иаасымнахуан, аџәыџџлашара иалахәхәа испылон еиџа. Иџеит енаџ, џымш. Саџәыџџит анаџәаџыпџџаа рыпџаџара, ахәылпџзтәи ссаат ашџа сеиџахынхәит – сан ашә шаалыртлаџ, ашәџаџаа сышьџоушәа сшыапџаа шыџархәазо сындәылџуан. Мап, пџаџааа реипш, ажьаџәеи ашьха-

раңы рышка исырхомызт сёы, саахёны, хнышётё ғны аган сна-
валон.

Уажёраанза сышьтахъ зеихалоз аңшёмаңхёыси сарей, уажёы
халаңшкёа шейфаххуан, иааибаркёымпылуан:

«Ыы, ақёыңьма гызмал, дачеақы угёы иңоукхма?!»

«Бсыдызцалазеи, бара аңхёыс, сахышьаёы бымбазои?!»

– Салдаат!

– Хай, иабахёа, мама, уажёами санаадёылтцыз! Аимаатцыршы
иасуаз ажьахёа ашьтыбжь уахауан аракағы, аха ейха иңсаданы,
иёыалаңаланы, гёыңралағы уиакара иңгёамкёа.

«Саб ихабар акыр удыруазар?» – атзамц сазааигёазаны
сцауан сара. Ускан, азныказы иааикётёон ажьахёа абжьы,
иааикётёатцёьон, икаларын уи ауаф срыцхара гёатаны акы
иёозтгы, аха иабакоу, слымха мыждакёа цуу-цуу рымшын –
ажёған агёы кылтёаны иргон, ахахё зтаҳаз азмыжь иафызан
сыгёгы – уи иахылибахёа, еыт-еыт иёеиуаз сыңсы сыхёламшёаёы
еизон, сырхёаёуан... «Данаауа хёа акгы уеимхёазеи?.. Идыруама
хахыкоу?..»

– Салдаат!..

Ссаатгы аминут акёзаап изакарахаз:

– Снеиуеит, мама, сней!

Сызвагёежьуаз ауадагы ҳара хзығназ иафызан – ахаңшьа
ейңш итырфызёа ишьыхын, ашёызатцёык ған, ахышё захьзу
адгалазамызт...

Уахык сахынышьталаз исызбеит схы згашаз уск ашьыжь, сан
дшындёылтцёкьаз, атзамц аёы икыдыз аныхачаңа аакыдысхын,
пшьаала адашьмаёы инасыргылт. Нас ачаңкага ахёызба цагёы
аашьтысхын, снапсыргёытца илыкёсшь-фькёсшьит, схахёы хёыцк
налысцаан, инафаршёынгы снафатёхёеит...

«Хёызбала акёхап дшишьыз, цкёына мыжда!» – еитаснаґахт
сгёы.

Саб иңатца исарц дантёоз раңхьа убри ала далаго збахьан...
Кёардё кёарёарк атзамц инадсыргылан, аныхачаңа асахьа
ахьаныцёкьаз иарбаны сахёызба аёынасырхейт... Иуасымхёеи,
мшёан, хёышықёса ракёын исхытцуаз, аха Шерлок Холмсгы ус
ишьтамта изытцёахрым...

– Уи дызустадаз, Салдаґ? – сгёы иамукёа сыгехырцааит.

– Дузымдыруашёа, – изблак атцар ала дшаасыхёаңшызгы
здырит, – анґлыз хёажёла бзиа анызтцаз иами, Иса!

Сымба иҥаиршәыз ампыл сыбла иасмырбарц инеикәысыпсеит.
«Ахәызба тыхны иааиуа еиха змагра итакны иухәаччо
инеиха деицәазаап!» – иааснаҥеит азнаказ сгәы. Аха саназхәыц,
арт ажәәкәа сара ишыстәымыз, ишуаараз, насгы Салдаҥ изы
гәынхарак шысхәыцыз схаҥы иааит. – Нас, нас? – иаггынахызге-
ит. Аха Салдаҥ ҥиҥуамызт, аҥыҥра акәым, иҥсыҥ алагаҥагараггы
дакәыҥцит.

– Нас, нас?! – смышьхәылтц арсны схылааза сеиҥалеиҥаҥшит.

Еикәҥсаз илацәәкәа ирылдаз ада иацәәкәа пахә-пахәза ичны
иҥан, ичын ажәа зыбжьахаз иҥышәкәаггы.

«Ауаҥы ишыра мариоума!.. Аиҳаракггы хәышықәса зхыҥуа
азҥы изы!.. Дхәыцуеит... игәалаиршәоит... Ашьа имҥәыҥдашуп, ашьа
дылагылоуп... Ауаҥшыра мариоума!..»

– Ауаҥы дызкәиҥтым еггыҥкам... Аха азәы иҥсҥазаара имхра
азәггы дакәиҥтым.

«Сара имсхит, сара имсхит, сара имсхит!» – ахәозшәа саҳауан
сывараҥы еисуаз Салдаҥ игәы.

– Сара имсхит!..

«Адуinei зегь ҥысҥаароуп, зегь лаҥшхырцагоуп, мап анакәха...»

– Хчаҥкага ахәызба аашыҥысын, аҥзамц снадгылеит... Цас
иауан ҳаҥныжә злашыхыз анышәггы – ахәызба шнадскылаз
иҥыҥы аҥыланахеит.

«Хәызбала аҥзамц кылҥканы дкылсит?! Дхәычын, аха
егәумхәан... Нас ибзиоуп – иара иишыуазггы дкыдҥахәалазма?!» –
Салдаҥ иихәоз слымҳа иавсыршәомызт, аха абарт ахәыцрақәаггы
еиларгьежьуа ҥшатлакәк иаманы схы иҥан.

– Амала, сыздыруам сара уи аҥны зшыыхыз закәҥы ҥхахә на-
пыз... Насггы, археолог изы ахаазага – ииацәоу, ижәҥанҥштәылоу,
ицхаҥштәылоу асаркьа ҥеыхақәа, ашьанҥа... аҥәҥәл... Саҳәызба
аус ауан, аҥыгәбыжькәа шгац игон... Издыруан сан хәылҥазынза
дшымаауазггы, аха аҥшза аҥара сгәысеанын – саҳәызба
инаҥыҥуаз быбыцкгы асааранза иласышьҥуамызт – зегь сҥыбахь
идәықәсҥон... Мап, аҥзамц чуанмгәалк аҥара ишыжәпазггы,
рацәак садымхалеит... Саҳәызба аадсҥан, сгәы аҥра иҥамгыло
сызблак надыскылеит: раҥхьаза, еилаҥаҥа иҥаз ласахак сылаҥш
накәшәеит... Иҥаларын уи аласаха зынза исымбазарггы – аҥина
аапкы еиҥш абз ҥаҥшыза издызбалоз акәаҥаб акәымзар. Иааҥрыс-
ҥрысуан аласаха – ажьахәа алеиҥеира иақәыршәаны – иаггыз-
дырит уи зыҥсы ҥаз акы ишақәыз, насггы ариабжьарак ашәаны

исахауаз ажъахәа афыгәбжы цъара акала ишамадазгы... Амала, иахъагы акылхара иадкылаз сыбла затәы аш еиңш иххаланы икоуп уи акәацаб кадыц – иахылтуаз алашара хәычы убриакара ипафьцакыуан, убриакара иқыцқыцыуан, мап, истоубоуп, газмызт амгәалыц итаз – ашьатқақыршәи сареи хшәарақәа ракәын.

Сара мацк саахәыцымыцит – «душъуазар дшъы» хәа аанар-го акәымкәа, иара ус – адгыл сылсны. Аха Салдаҭ адыршәгыых акапыхәа иажәа аакәиртәиааит:

– Адәаза уқәсшыт!..

– Мап, Салдаҭ!..

– Адгыл ианакәзаалак ауаф ашәаызара итаргыланы имоуп, уи хзашьталарызеи... Сара усқан тып сызымтоз, иахъагы исызымто азтаара акәын итәиитәиуа ахымаҭ еиңш схы итаз – сыбла аадысцаан, спышә надызгәалеит.

– Еи, ауафы, саб ихабар узымдырзои?! Данбаауеи, идыруама хәхыкоу?! – сыхәхәзеит сырцха хәыцкәа псып ртазар зегъ еизыркәкәаны. Иаадсцаан спышәкәа, зназы цуу зымшыз слымха надыскылеит, нас адыршәгых – сыбла: уажәы акәакь кәыртәааны дыкәагылан уаф нархара, имака илахысуан пышә иатцәакәеи, ипынҭа акәацәреи, ибла шәаызақәеи рыда акгы злумбаауаз ижакьа.

Сара зтып исзыкәымтоз сызтаара атак сазыпшын, ауафы нархара иблақәа есаaira рыҭедыртбаауан, ишнеиуаз, ашара зыхъаз амза еиңш, ирыцхәхәа иаашанхеит, дшышьтца-дшышьтпеит, нас аларқача ихъызшәа акаарахәа деитцасны ақыцқыцъра далагеит.

– Еи, ауафы, саб ихабар узымдырзои?! – сеитәхәхәахт сара ашьтәы, игәйдстахъаз ахызатцәкәа дрымгар хәа сшәозшәа.

Уиакәхеит: саб иоура зоураз абри ауафы нархара дыхбыкыны дынтәлеит, саргы скәардә сытцкәаны атәыз аашьтсыргеит...

Мацк дааихәлахеит Салдаҭ абракагы – ауафы инарцә гәашә итеигаларц инеиго аидара хъанҭа нышьтатцаны данаатәало еиңш.

– Сара уаф дсымазам, – дшынеибаку дыпсыпха дкәыпсычхаит уи. – Сан, хәпшәмапцхәыс зымцхә сықәылмыжълос ашьхарацкәа ршьапафы дышьтоуп... Уи ахәақәа рфермафы лыстол дшәхатәаз даатынчхеит... Аха уара Анцәа ишихәара укоуп – убарт уамаында зхәо ус дыцәааит сара уи ауа сшыцәаз ашәа...

Ашә ааимкәеит ашьыж – знымзар-зны игәагыны икьаказа иаахмыртыцыз хәшә.

– Шә-маатқ! – лыхәнацәкыараки шә-маатқи ирзеилаз сыздырам, аха лнапы ааганы сан иаалымтцалкит ҳақшәмапқәыс. – Шәара азәы шәыпсыргы ус еилахтоит... Иқалап уи аңтә кәыба дапсазаргы, аха иааг!.. Бара быхәтаа ҳалабцар, ақсатә изфәхтоит, иара уигы хәада...

Сан азныказы дгачамкны, илхәара лфамшәо даахалақшит, сара иаасықәлашьцеит...

– Дықсит... Шәара шәызустоу, шәахьаанагаз здыруазар иаргы дыздыруеит... Сжәқәа реихадшәон... Шәферма ахәкыым излеихәаз ала, дшәаны игәы пжәеит, ма ифәкыз атәымғ ихәлашәеит... Ажәакала, иааит!.. Шәкы! – адырфегыых лнапы сан иаалымтцалкит уи ақхәыс. – Шәаргы ишәзытәахуп!.. Аңтә дапсазаргы здырхуада, аха иара ақсатә азгы табуп хәа ҳаихәар ихәтоуп... Имхәаргы датахцарым, – изшәозгы, иззахшәозгы зегь ҳалзеипшны ацәажәара дафын ҳақшәмапқәыс. Сан, лнапы цыстысуа, лпаратра дтан, сара – ауафшьфы, сыдгыл кәарақәанеон, сымра хәычхәыцы итәшәон, аетцәқәа акакала ицәырцуан, аха иқамызт амза, саб, ауафы нархара, сангы дсыдцны есаaira днаскьон...

АХТЫНРА ДАМАЗАРОУП АХҚАЖӘ

Алака

Изатқэза, еибакәеибаха, Анцәеи ауааи ирхаштхьаз заза хәыр-та тахарак итаңсан Рашь иани иареи.

Агәылацәа рфьамсар дара рцацхажә ахыб афь еизыргон, агәылацәа рцәыкәбар рыхәда итакәкәа ишьталозаргы ишьталон, игылозаргы игылон. Амала, ижәуазеи, абаак, лымхәеит ан, еснагь схәычым сара, ифымшәеит ацкәынгы.

Аиашоуми иухәаша, ахагы рымамызт: ан уаха шаанза Анцәа иан дылтан, иахьа хәлаанза дхәарпсаруа анышә лыбгьатуан, ацкәын иакәзар, атх далахәхәа, ипсаса асакара иатцәа икәтаны, акефхәа дфьо дрыцын, амш катцәа далахәхәа дыцәан.

Ибаны дынхомызт Рашь аенымши, амзеи, ацтақәеи. Иан урт лычкәын ихыбаамхарц азы акәын Анцәа иан длашьапкуа дызлышьтаз.

«Башаза бычебырааңсоит, бара апхәыс гәаша! – лхәеит уахык зны Анцәа иан, амацәыс иааимнафьаз ажәфәан ахышә лхы аакы-лалкын, – сычкәын доусы ишәыхәтаз шаны ишәытаны далгахьеит... ихазы инцәарада акагы аанимыжыт!..»

– Ипсхьоу акгы рыцәнымхазеи? – дгьатцәыгьатцәуан ан гәаша.

– Мап, апхәыс, урт уа изхьымзаз арахь ианаауаз иааргеит.

– Имиц рхәы хәа акагы цәахны имазами?

– Имиц рыхәгы дара рзы итцәахуп.

– Нас, хара хәыда хзынижьзеи бычкәын?

– Шәара ишәыхәтазгы шәзишеит, апхәыс!..

Ирхәоит, Анцәа иани апхәысеиба гәашеи ахьынзеицәажәоз амацәыс фымцәаакәа ишаркыз иаркын хәа, иара убасгы иалацәажәоит, уи ашьтахь жәахаха-жәахамш аптақәа цьара ажәфәан инатцымшәеит, ақәа кыдхәеа илеиуан, Рашь дхагахарц апсык ауп иааигхаз хәагы.

Уи ицаз усуп – уажәы, алашә иицаху ҫ-блакы, Рашь иицахызгы – атх бзиа: уи ипацхажә ашш дахьадиалоу ибартоуп итцәцаны еилгоу ажәфәан кеи-кеи. Абри акаршәра иатцәа икәибахәа ихәуеит жәахаха-жәахамш раахыс дызламцшыцыз ипсаса.

«Уазңши ишрыламхәуа! – дхыргәаа-фьыргәааны дазпшуеит Ашәуа иетцәа. – Иареи Анцәеи рыда аптада азәгы дақәитымшәа, еснагь иатцәеырбоит, иатцәеырбоит, апша иамтцакны иакуп – еигьу унапы злушьша иумоузеи ахәарашәа... Иара апшагы ана-

пы алнашыует, анапы алнашыует... Нас изцагьамхарызеи сара сыбшътә?! Аңша шыкырны иара аматц ауазар, аматц хытырны иара ахыкыу илбаауазар, ахрахь ахы акыар – рахәгәартак ахра интахааша ицозар!.. Ее, дад, сан баша амала илхәозаарын: «Амч зызгаз, игеит аразкы!» – хәа. Рашь днарзыцшит Асар рымға ианцсалаз аетцәа хыгагаакәа, – рхаңыц аларцсны, ашыац хырхаа иахоит акәкәа-кәкәахәа – уажәы атцкыс уажәшытан, уажәы атцкыс уажәшытан, ус цәыбзык ахыкыу иназаанза!..

– Арахь, алашәатә! – дыңкыан, ашырхәагы ицәырдгәы даакәтәеит аетцәкәа рыхьча, Етцәаңыаа наскыаны иахыгылаз илаңш ианаатцашәа. Етцәаңыаа рғынза изымаазеит уи ибжыы, аха иан дарғыхеит.

– Рашь, нан?!.

– Быцә, сан, акгы... Рөызцәа ирылахәуам, бымбои!..

– Еех, иумухша уан!..

– Жәахаха-жәахамш цуеит...

– Амла уакуазар, нан?

– Ус шцабхәои, сан! – иғытца иалыжжуаз ижәзы маза-маза иналбааидеит.

– Ахьта уакуазар, нан?

– Хәи, нанхеит! – еикәхьаңи икәыз икәахьча наңхьеиршәтит.

– Леи чыси еишымсуеи, нан, хәшны?

– Гарта амоума!

– Анцәа иан лшыалта улаиами, нан?

– Садкыланы аңша самгондаз.

– Убас, нан, убас! – итаазаны игеит ан лыбжыы. Нас ацәа анапкәа лыбла ааңсақәа инырхнашылазаап, лыңсы змалдахьаз амаалыкь даашьтхны, диманы, пшыаала иғынеихеит.

Аңсың кәанда ифеихнаршәоз ан лпышә шыадакәа рышьтыбжь акғыора икғыофуа ианалага, Рашь дырфегьх асакара иатцәа икәтцаны ирхәуаз иңсаса рышкә даагыежит. Акәкәа-кәкәахәа ашыац хырхаа иахон атцәыбзы иашьтаз асар, игәыф-ғыоца, ирхаштхьаз аиреи ирбартамыз аңыали ирыбжыагылан Етцәаңыаа наскыаны, машәыршәагы Адгьыл ахь иааңшуамызт, знымзар-зны зңатца ишаныркшаз зхаштхьаз Рашь иабшътәа – Ашәуа иетцәа.

«Уаха ируам! – лаңшыла иңсаса дырхыкәшоит Рашь. – Акы атцкыс егы ахы еиха еиғыны иаңхьазоит, зегь Анцәа иааигәара агы-лара ртахуп!.. Жәахаха-жәахамш аңта мамеикәарақәа хабжыатәан, ахәхәы-хәхәыхәагы ажәфан хабжыатәыуон, аха аңгәы бжыо-

зар аиха имбжьеит акгы... Иара абри сыңсаса рхәыртагы уамашәоуп ишейбарку... Ииашоуп, аҗада шыақақәк ацаргәоуп, аха алада изкуи?! Ахәынацкәа ицыршәааз хуасхыр еицш, еснагы ицкка иаапшуеит... Сан илхәо хастоит: «Хәит ихы иқәгылоуп», – лхәеит уи. Аха иачхарызеи уи Хәит ихы рыцхагы?! Знымзар-зны инықәкяр, рахә гәартәк атымитыша инысцәтахәаша ицоит».

Абри аамтазы Рашь ихәыцрақәа еимзырпышазгы ак кәлеит: Амза қәыцма аацәыртын, акәша-мыкәша икәз аетқәкәа афәкәшәо, Ашәуа иетқәа иазиаша афәыданахеит.

Цилта хтышшак ала Амза еихсуазшәа, агәаф-агәаф аатнаргеит Рашь иетқәа хычала Дамшә.

– Аррахь, алашәатә! – адырөгәх инапқәа рхаха ажәдан датәцшуа деицәахықәтәалеит иаргы.

– Нан Рашь!

– Ари тыц снатом, бымбои, сан, алахәа зфәкырша!.. Амза хьөеж чча-ччо ашш иаакылцшын, ан иналыхәлаччеит.

– Еех, имфыхаша уан!..

– Ауаагы сара сзы иазгоуп – жәаха атыф ахацаны икагәа иа-нафоз, еихсуа, еихсуа ацсы еиқәдмырхар рымуит...

– Цәымтакты иадамхаргы, ас убахьоу, имфыхаша сара!..

– Хәи, нанхеит, амгәагытә бгәагыуеит!..

– Сара саахылацшуеит, сара имфыхаша уахгы-өынггы сыцәами.

– Мап, нан, баратқәкыагы быгәра ганы бнапы исзандом... Срыдынтәалахьеит!

– Ех, иумухша уан!

– Мсаси сареи ихәибарбап!..

– Унан, нан, цыбит!..

– Ари ақәыцма ацсы еиқәзырхаз ашәи актәи ахы иара итәуп рхәауеит.

– Уижьеит, нан, гынгыашк уижьеит, Мсас рыцха, абцяр акәым, атыц изтыркыарымеи!

– Изтәызаалак, ашәиазәтәи дымхысыр, ариакара цхаста сауа-мызт... Базцши, нан, базцши – изафазаз акы ацсы таны инхом! Хәи, уаргы саргы ацсра хәкәшәах!..

– Еех, имфыхаша уан...

Иара Амзагы, аетқәкәа рыхыча игәы ацжәаразы мацара ишазшәа акәын ишыкәз – иназвалалак зегь, амцабз зхысыз

атиааҕа абыгкэа реипш, ихчны инталон, ахшымҕагы тхэахаа иантаны Ашәуа иетдәа Рашь иабшьтәа иазиаша иөеиуан.

Варала ажәван иалазсо иөеиуаз Амза, Ашәуа иетдәа иазгәаҕомызт хәа ахәара уадаууп, аха ус егәа иҕазаргы, Рашь иабшьтәа ҕагһан, ишыҕырбац иеырбон, абырфын ҕатца аҕша иамҕакны, атәыҕа бырлыш еилҕхаакәа азкәа икәтца, абыжьбатәи ажәван ишатаҕшыц иатцаҕшуан. Иуазыруаз – аетдәакәа рыхьчеи уи илазатдә Дамшәи ракәзан:

– Агәө-агәө, – аҕыркы ҕбаа итырны амзахь зҕыҕазхоз Дамшә абжы, мыстхәагшәаракгы имҕазацкәа, игьежны иара аҕхьатдәкәа абақ аашьтнаргон.

– Аррахь, аррахь, хаи, аллах, аллах! – дгызы-гызуан, дгытдәыгьатдәуан Рашь.

– Ех, имҕыхаша уан! – акҕыра иаакҕыҕолон ан лыбжыгы.

Рашьи Дамшәи ракәым, иара адгыл ахата акәыкәухәа ихәхәо иашьтазаргы ускантдәкәа иаагыломызт Амза – ахшмәа ианхәхәала, абла өежь мцаҕшыкәа ҕамҕамуа Ашәуа иетдәа – Рашь иабшьтәа иазааигәахон.

– Аа, аррахь, арр!..

– Куу, куу!..

– Имҕыхаша уан!

Ашьтаҕагы аанымхеит Ашәуа иетдәа, ашта аҕьал тыргазшәа итхәахаа иҕанылеит ахшмәа.

Аа, азыршы тартааит ззухәаша быжь-гәытшыаагак цәырганы итдәиуон Дамшә, дтдәиуон Амза аҕхаста знаҕаз Рашьгы – иҕытбжы мыргазакәа, ҕсык иеипш ихы пхьаза, игәы инапкәа ыкәтцаны. Уажәы-уажәы ипахә-пахәза итәуаз иблакәа рыназара иацрыцны, илымха ашьатакәа ирывакәаратц инеиуан алагырз:

«Сузтаауеит, уара хәыда сызшаз! – еилагазгон итәулаза дызтаҕшуаз ажәван. – Избан, сразкы абас ианурашоз, изуцааз сылагырз?! Избан ақәыцъмеи асысмкааи уахыкала изеицушаз?! Избан, избан, избан?!»

Икамлацт атх каххаа еилганы, амза шыкыруа ажәван ишатоу, иаалыркһаны идыдуа, иаалыркһаны имацәысуа. Аха, ирхәоит, дгыли жәәани абри ауха акара идыдуа, имацәысуа икамлацт хәа.

Абас, амацәыс ажәван ахышәкәа анеиннакһоз даалагылаза-ап, аҕта-црышкәа жакьас измаз, амра блакәа пхеипхеиуа изхаз, зажәакәа ашәахәа акара ихәаз зхы-зҕы амза еипш илашоз уаө быргк:

– Арпыс! – ихэазаап уи, ибжыи азиа акара иртынчны. – Агэыгра бзиоуп уара иахынзоутэу, аха агэыгра штархагоу удыруаз иара уанатэхалак... Насгыи, угэыгра уцыз, уеимдала, амала, угэыгракэа ркалт кны урыцны умцалан!..

Ирхэоит, абри ауха ажэфан ахышэ мцапшэ илагыланы, ачкэын хымхэа илабжыоз Агэыгракэа рынцэхэи иоуп хэа, аха уи аиаша рацэак иазааигэам.

Уи акэым аус злоу – аус злоу Рашь ицстазаарафэи зегь реиха ицэымгыи аенымш дгэыргьатцэа дахьапылаз ауп. Ицацха дындэылтцны аеыфхэа азаза дахьнылапалаз, амра ашэхэхэакэи иареи ааипылеит.

– Шыыжбзиа, арпыс! – рнапы аудукэа надырххейт ашэхэхэакэа.

– Бзиара жэбааит! – икэандаза иаакалаз игэи зынзагыи инеикэазтразы апсык ауп иаагхаз. – Ацаара пхашьарам лхэо сахэхейт сара сан, шэыссымдыртеи?

– Хароу?! – азыказы ицаршьейт ашэхэхэакэа. – Хара Амра хахылтцит, Адгьыл хасасцэоуп, Ацстазаара хэа ихапхэоит...

Амра акэын Рашь зынзагыи изымдырзоз, аха дыпхашьаны уаха дымцаакэа иеааникылеит.

– Узустада уара?

– Сара Рашь соуи – аетцэакэа рыхьча Рашь.

– Рашь?! Аетцэакэа рыхьча?! Уабатцэхэи уажэраанза?!

– Уахынла аетцэакэа гэарсхуан, еынла сыцэан.

– Ха-ха-ха! – ацэакэа еипш рэырхэаны, рыблакэа ацпхь рхад-дыла, акыраамта еиыччон ашэхэхэакэа, Рашь изкэа шыршьышы-цызгыи иршьышыуан. – Нас, уара аенымшгыи умбазаци?!

– Мап!

– Хара хазхылтцыи хан Амрагыи

– Амрагыи!

– Ашьхакэа, азиаскэа, амшын?..

– Изеипшроузеи урт?!

Ирхэоит, убаскан ашэхэхэакэа шанханы, рыбла тэраа, акыраамта Рашь ихэапшуан хэа. Нас:

– Аа, урыхэапш, – рхэазаап урт, иагыишыштэрааны, Рашь дрыма ашьхара шыказ рэыфархазаап.

– Арт ирыхьзузеи?! – Рашь ихылца ихшэаны ианынтала, ашэхэхэакэа иаимтырцаан еицааихартцейт.

– Арт ашьха рыхьзуп – Адгьыл афэи зегь реиха збартоу, хан илыкэлоу, аенымш иахылтцыи, атцх лашьца згара артцысуаз.

– Ажәџан ашьақақаа ракәыз цысымшьози! – амра знапсыргәытца икәтцаны, ажәџан ахь ахагалара иафыз ашьхақаа днарыхәлаччеит Рашь.

– Бзиала уаабейт, арцыз!

– Бзиара жәбааит, ашьхақаа!

– Уабатцәахыз абри уакарахаанза?

– Уахынла аетцәақаа гәарсхуан, җынла сыцәан.

– Ха-ха-ха! – ашьхақаа ччеит шыхабжыла. – Нас иреигъузеи Адгъыли ажәџани?

– Ажәџан!

– Избан?

– Ажәџан афы икоуп сгәыграқаа, Адгъыл афы дара уртгы збом.

– Ха-ха-ха! – рыбжықаа еикәыршәаны еицыччеит ацгәы цшқа гәыбзыгқаа реипш зәиыхызшыуаз ашәахәақаа, знапсыргәытца даныргылан дызкыз ашьхақаа, ахрафы икнахаз арџашқаа, иетцәақаа ырыхәыртца, ажәџан еипшнишьалоз амшын...

– Хара есымша шәи ханџажәа миллион километр кәхцойт, – рхәеит ашәахәақаа ырызхара иччаны ианаалга. – Адгъыл гәхьааганы!.. Уара?

– Уара? – икәыпсычхаит ашьхақаа.

– Уара?!

– Уара?!

Иааилаҗееит арџашқаа, амшын.

– Сара? – иихәара ифәшәомызт Рашь, атцыз кәтагъ иаагәылцыз ажәтцыз цшқа даџызан: ирахәуан ифы – ахаан згәама имбацыз ашыжытәи ахауа лбаайдон, аапын хычпапыр цшқа иаџызан иблақәагы.

– Шәабаказ?! – иразцауан Адгъыл иакәлоу ашьхақаа.

– Шәабатцәахыз?! – иџарытцапшуан азхыҗеа кнахәақаа.

– Узахамбацзи уажәраанза?! – инхтәалон амшын етцә агәы.

– Уара?!

– Сароу?! – иихәара ифәшәомызт Рашь.

Амшын абжы ашьхақаа архыцхыцуеит, ашьхақаа рыбжы хадартушә аетцәақаа җыршәшәаны иканапсойт. – Зегъ уара хәутәуп!

– Мап, цыоушь, сара ыцхәу?

– Ухашьтал! – ашәахәақаа инапы ааныркылан, ахра ахықәахь дрыманы рҗынархеит.

Цәгәлатцәкәа икәымшәышәын, ипхан ашәахәақаа рнапы, илымха итәхәытхәытуан ашьхақаа рхы аххәа алзшыуаз апша.

Дара ашьхақәа бағһа-бағһаза адгһыл иқәғылан, амшын зазамазо Адгһыл анапсыргәйтца иантәалан, ахрақәа Адгһыл азы саркһара руан, иара Адгһылгһы зса-зсо аһауа иалан...

– Мап, ҕуушът!.. Сароу, сара рыцһау?!.

– Уара ууаѿуп!

– Уара уацһәймоуп!

– Сароу?!.

– Ааи, уара! – ашәахәақәа цеит хлантцы ахрақәа ирыбжьаланы. – Ее-хе-хе-хе-е, арпыс!

– О, хо-хо-о, арпыс! – еикәҕыртит ахрақәагһы хра бжьыла.

– Улбаа арахь!

– Сшәоит!

– Адгһыл уқәғылоуп, умшәан!

Адгһыл дузза ацһәма Рашь иххәыцуамызт, ашһантца, абғанц – урт ишһапы инатцакәашаны, дықәыркһон уажәы-уажәы.

– Умшәан! – инаимтцасуан ашәахәақәа.

– Уеыргәҕәа! – ргәышпқәа аайддыргһылон ахрақәа, дрымкәытцһәар хәа ишәаны.

Икәмызт ажәѿан, аецәақәа, урт зәҕәкәшәо ирышһтаз Амза, икәан аһнымш, ашьхақәа ирымғаз ацта, адгһыл... Иацһһа иниаһһон ашәарахқәа рыгага, цәғһалатцәкһа игәы ирыцһанашһон, ахра иалкһа икәлаауа ишлеиуа, ацакһа инааханы, ицыхһааса ицоз арѿашқәа.

– Ее-хе-хе-е!..

– О, хо-хо-о!..

– Улеила, улеила!

Абас Рашь ахрақәа дырҕысит, ашәахәақәа цһас изхыз арѿашқәа дрырит, дылбааит ацһахәахһы, ацәкәырца хыш ацһырцәкәа дрылацс ишикыз, зи мшыни дырхысит...

Амш ахәларахь инагәагәеит. Рашьгһы уажәы ашьхеи амреи цһас ирыбжьаз ашәахәақәа дрықәланы даауан аһныкһа – иан лахь, ипацхажә ашкһа, Адгһыли ажәѿани реиха еиғһеишһашазгһы изымдыруа дкһалахһан.

– Шәыстаз уаха!

– Иацсам!

– Избан?

– Иузаамрыхит какал злахуркышаз, иузыкәмтцеит хһы ахһнықәхтцаша.

Деицагэгэа даатгылеит Рашь. Рацхьа уи игэыгырта ажэван дѳатцшит, аха икказа итацэын, нас – итака ишьтаз Адгьыл.

– Хаи, иабахэа! – ибла инапыреикит инапы.

– Узыцэшэзеи, арцыс?

– Митэык сыбла ихыцчалеит!

Ускан ауп ашэахэакэа, асырта иаѳоу абырфын хаера еипш ианеимкьаз – дыкэлаауа дынталеит Рашь – иара дцон Адгьыл ахь, Адгьылгьы аауан иара ишка: дрылсит, икказа ицкьаны, ана-ара ахракэа ирыдтэалаз аптакэа, дрывсит ашьауардын цшқақэа зыхтэалаз атыстракэа, нас есышыжь зықэцэ ала ажэван ашта тызыцссауа атла тоуганкэа, ашьтахь – арѳаш хычэакэа, атыхэтэаноп, ихышэашэаза, аха игэыкатцагаха азиатцэа даннала-гылаз.

Адырѳегьх Рашь ибла ссирк нхыцчалахт, амала, цаса еипш иблатыхгамкэа – ибларгэыргьаганы, дызлагылаз азиатцэа атца тырлашаауа.

– Арцыс! – кэараса еизадак иахылтызшэа, ихаѳытэкьа бжык геит.

Рашь ихы данѳаха – ахракэа рымгэацэа иалхэраа иаиуаз азыхь иатцатэаны ачыкэабара иаѳын ашэахэа аапккэа.

– Уразкы ушьапаѳы ишьтоуп, – рхэеит урт, – абаазара уацэымшэан, абга ларкэра уацэымаашьан, иалга азы.

Рашь ашэахэакэа ражэа ѳбеимтэит – дыхиааланы азы атца дазцеит, дазгэышыны имцицааит аблахкыга карандашь шана, дахзызаауа икэа итаршэны икьеит ишьапы, икьеит инапы, цсызшэагьы далцеит азы.

– Арцыс! – еицагахт ахьтэы цэыкэбаркэа зхьызсо азыхь иатцатэаз ашэахэакэа рыбжьы. – Укэа итаршэуп уразкы, «иных уеичаханы, иных уазхэыцны, цсыртэыгас икоумтдан, икаршэны иубазшэагьы иумцхьазан... Абриала зсахьа узтыхыз уара иутэуп, узыхьяз узынхеит, узхьымзязгьы уцэцеит!

Ирхэоит, арт ажэакэа рышьтахь, ашэарыцаѳ ипба зкыз ажьакэа реипш, ашэахэакэа ныцаба-аатцаба ицеит, ахракэагьы наскьа-ааскьаны Рашь амѳа иртеит хэа. Иара убасгьы иалацэажэоит, ашьхақэа кэамкьа-кэамкьа ирѳацсаз апта црышкэа мсыр-кьаадханы икаѳы алеира иалагеит хэагьы.

Егьа рхэап, егьа ирылацэажэап, уи акэым аус злоу, аус злоу икалатэкьаз ауп: рацхьа Рашь илацш иаатцашэазаап, атырас хылца кэацэза, азазахэырта итакэыкэыз ицацхажэ.

– Сара рыцха! – ихәеит уи азныказ, акарандашь шана икәа иштәз ихаштны... Нас иаамтицааит, җафратагалантәи абгыыц еипш, ихиааланы илеиуаз мсыр қыадк, икәа иаатицааит акарандашь шанагы.

Аиашоуми иаххәаша, ахаан акарандашь қыад иақәимкыцызт Рашь, аха митәын иқанатцоз инапы: рацхьа – асаркьей амармалташы ирылху ахан, нас – хьтәы гәарала икәыршоу, акадифа иатцәа згәы итаршәу ашта, абахчақәа, ахәыртақәа – ажәған аиха итбааны, ажәған аиха ииатцәаны, ацсаса, ауахьад – аетцәақәа реиха ирацәаны, Адгьыл азы ишаны...

Нкылашьа имам Рашь: икарандашь шана ахьзы афьтцуеит, имсырқыадқәа рены еикәылауеит... Итихуеит, итихуеит. Ахан ифәноу ах ихьзуп; ах имазароуп аматцуцәа – итихуеит аматцуцәа, цсасей уахьади ззану ах изгәартцлароуп ахьшыцәа – итихуеит ахьшыцәа, ах дахаума, нас, мшәан, дтымтцазар шәарыцара – итихуеит иашьашәалоу ашәарыцацәа, инаалаша абцар, иауихаштхуа ала матцарқәа!..

Амала, есаири икьафхагәышьоит икарандашь шана, еиха-еиха ицәгьахоит ицсы: асацъаада уархалқәа, алахьшықәа, ахәы-қатцацәа... Аха:

Ахра иалшәаны ихиаало изнеит атыхәтәантәи амсырқыад бгыыц, ицәгәаза, дуафызар – азәы, илазаргьы лак иазхаша ахьзы ақышә иқәкны, инацәкьарақәа иаарыбжьахеит акарандашь шанагы. Усканоуп Рашь, ажәған иалшәаз гәалашәара цқыаны, ахацаха ихы данааташәаз иан – шықәсырацәа раахыс зыбжа аиартә иамадоу, уаха шаанза иара изы Анцәа иан илыхәоз, иахьа хәлаанза иара изы напхыц хыгәагәла анышә зыбгыатуаз иан.

– Саан! – дагыыхәхәеит Рашь. – Бысхаштма, сан?!

– Духаштит уан! – иқәфьртит ашьхақәагы. Амсырқыад бгыыц затцәы инанххылеит ицәгәазахахьаз акарандашь шана. Рашь итахуп итихырц иан лсахьа: рацхьа илацәа анаахит дшыфалытцапшыз – анацәа тыц лынхало, лыбла етцәақәа тыцхаауа, лыцәақәа цыымшьқәа кыдыхәхәала!.. Абна илоу ашәарах агәабзиара лыманы, ахрақәа иргәылацхьо акацқац абжьы лханы. Аха...

– Уаанфас, сыцкәын! – артәаахәа игаз ан лыбжьы, Ритца иаахылаз ахра арбган, азиас абғашшара ааифнатцәеит, ан лыблақәа иреипшхаз азиа иатцәаза ифәтәан, ацәақәақәагы лбааны рхы нтаркит.

– Умыццаклан!..

– Сан, сбыхэоит! – ашыауардын агага еипш ахракэа дырфэс-уан, арѡашкэа дырхыуаауан, акаршэракэа ицаирзуан Рашь, дыфны дахьцоз.

– Хэлыбзиа, хэх! – ихырхэон дназвалоз ихышыцэа.

– Сбыхэоит, сан!..

– Хэх, ухаткы! – икаион иахтныуаа.

– Сбыхэоит, сан!..

Ашақэ иасуан адэы гэхьаазго аеқэа, ицаруан зытгара хыңаз илақэа... Еинкьеит ихтэы гэшэқэа, еимкьеит ихан ашэқэа, аха Рашь уахь дымнеит.

– Сбыхэоит, сан! – днылаххит рңацхажэ ашэ.

– Умццаклан, сычкэын! – лшыапы анылеитдылх, лыхцэы кэашшза ишланы иаацэырцит.

– Аа, исзынхаз! – амсырқьаад бғыыц затэы иныкэыршэ, иналымтцеикит икарандашь цэгэа. – Истахуп бсахьа тысхыр, истахуп бхақ сшэар!..

– Мап, сычкэын, уара аразкы узтаз сара схақгы ршэеит.

– Нас, сан?!

– Ахтынра датахуп ахкэажэ!

– Мап, мап!.. Ахтынра аныкала, ахкэажэгы дкалоит... Бара, сан, бара!..

– Азэы ихэы афара даеазэы дақэитым, сычкэын!

– Сбыхэоит, сан!..

– Ахтынра датахуп ахкэажэ!

Идыруан Рашь иан лказшьа: иажэақэа ихэлабеит, иблагэқэа лағырзыла иѡатэит, алағырз инзаакэкэалеит ихан, иашта, иахтынра зегь... Итысуеит инапы, аха иңшзаза итнахуеит ахкэажэ лхы-лфы, нас лыхэда цкэашаа, лыжэѡахыр хыгьежыаақэа, итхэаа-тхэаа икнахау лнацэақэа, амацэаз инкылшэаша лзара...

– Ах, ухаткы! – аеыѡхэа ишыамхкэа лаирсын, илахь адгьыл хьшэашэа инадитцеит ахтнырцарцэа азэы. – Ахкэажэ дфыхеит, ул-бар лтахуп!..

– Уца, нан, уца!..

СЛА СЦӘЫЗГӘЫШЬЕИТ

Ааи, ааи, сла сцәызит! Сѡыза гэакьа, сѡыза кэыш, уаха шаанза асарақь еипш зэырлакь саңхьа икаршэыз, иахьа хэлаанза, сыгага

еипш, зны саңхьака ииасуа, зны сышътахька ииасуа исыңыз сла!..

Шыжьык, ахапыц кӕаш цырыхӕтӕақӕа хырцъацъаны иаас-нарбан, атыхӕа сӕафъаны, анакӕ еипш инкаба ицеит. Уиаахыс, ам-шын ацӕа ицӕоу Диоскуриа ақалақ инаркны, цташла зхы-зӕы тахӕхӕоу Ерцахӕ ашъха афынза зегъ хӕыц-хӕыц еимыздахъеит. Аха уаха умӕсит – изит! Изит гӕырз-шашӕаз.

Ижӕбозар, абаақӕа, сшӕыхӕоит! Уи сзызпшааз сыфны дыфназдоит, исымагӕышьоузеи, аха смал абжак истӕоит, дхатӕазар – иашъас дӕастӕоит, дыпцхӕысзар – иахӕшьас!

Изеипшроузеи, иахъзузеи, насгъы, абас уеызхушьаауа ула, лак шыкамзаара иказма хӕа шӕсӕзтаауазар акӕхап.

Ишӕасхӕоит, истӕхымызт уи амаза ацӕыргара, аха ишӕасхӕоит! Амала, ажӕа ахы умхӕакӕа атыхӕа узхӕом.

Дсымоуп сара гӕыла тахмадак, Карп Карп-ица хӕа азӕы. Уи иара иажӕақӕа рылатцӕкӕа иухӕозар – имотӕ хӕыцы Наташа лаамышьтахь, алақӕа иреигъеишьо адунеи уаха акгъы изықӕзам. Лажӕлас имам хӕа икоузеи: апырпыл еипш икапшьышьза, злымхӕ кӕақӕа хыдышьшь икоу, англыз лажӕла, абга цшра змоу ацсуа ла цынца кӕырцӕ, абегемот еипш зхы зхырчаа, зыбла кач тхӕыхӕқӕа ырцӕгъаны еснагъ иухӕацшуа ала цыхӕа кӕатагӕа, овчарка гызмал... Ажӕакала, урт зегъ еикӕыпцхӕазашъа рымам, Карп Карп-ица ипенсия абжеихарак дара ирфоит. Урт рганафы ацъыба рызфӕоуцар хӕартӕ рзалазар, изаазогъы хӕартара изрылоуп. Ипцхӕыс Митрафан-ипцхаи иареи абри еимакны мчыбжьык бжынтӕы еилыцџеит, бжынтӕы еинаалоит.

Уи уажӕы ааигӕа, дара рхазы икартӕаз аитцарш иалаз акӕацқӕа зегъ аалхны илақӕа иахъырфӕеитӕаз ааимаркын, «Ацгӕы хтӕаны алагӕра иқӕлоит» хӕа, хара хӕы дааины даатӕеит.

– Хайлгеит! – лхӕеит атакӕажӕ рыцха, лылагырзқӕа цыфры-цыфры дтӕыуо.

– Ус шыкалоз саргъы издыруан! – аеырхӕа инеималтӕеит афн икоугъы.

Нас урт еидтӕаланы, акраамта Карп Карп-ица илақӕа ирфӕеитӕаз акӕац атӕыуара иафын. Ашьтахь, Митрафан-ипцха сыпшӕма лхы налфалкын, лыбжьы рхӕыцзаны абас лхӕазаап:

– Ари, ацсцӕа ирымгаз, алақӕа бзиа изибо бдыруоу?

– Ках, иабаздыргӕышьо! – ллымхӕақӕа аакъацӕазаап афн икоу.

– Зӕыфры ифӕырхаша иаб Лука Лука-ица, ах Черниаховски илақӕа дрыцзаарын, иаргъы убрака диит хӕа ауп ирхӕо, – лшьа

кәәпеила илтәшәә, итәулазангы даакәыпсчхәит Митрафан-ипха.

– Диида хаас, ак шыкатәкьаз зымдырзи! – абзацәә цсуеит, апсцәә гылоит хәә лархәәзшәә, лыхгы аалыркаткәтеит аөн икоу.

– Сбыхәоит, бҕеы итыбымхын, – даагытәыгытәит Митрафан-ипха.

– Хапсцәә ирымаҕоуп, сара исабхәәз ашәындыкәра иҗоу иафызамил!..

Ашьтахь сыпшәма ахәыкәтартаҕеы днеин, акәәц дамеигзакәә иналажыны, саан гәәфак азна аитдарш лыманы данааи, Митрафан-ипха аөныка дцахьан...

Җнак сөызаки сареи хҕеы нибархан, еибәххәәз амца снаркын, сгәәҗеиуа ашта сшыкәыз:

– Лад! – ихәан, Карп Карп-ипа ибжыы аасыкәиргеит.

Схы анфыштысх, акы игәыдыркәыкәла икны агәашә дылагы-лан.

– Сынхоит хәә иаҕеы, кып зхәо лак зашта икәым, нак дыхтәар еиха еигьуп, – ихәеит уи санааидгыла. – Ари шәара шәлажәла еи-уоуп, рацәак идухом, аха афстаа иакара игызмалуп, абжыас акара ицәгыоуп... Сыла иахьамбо җара истир стахым – иааза, ыызара уз-науп: макьана акалам зхьымсыц ақбаад акара ицкыоуп – иаурбаз ауп иатц, – кәҗьалк азна ахы ситозшәә иаасиркит ласба хәычык.

Иааихәо зегь иашоуп хәә ахәозшәә, абла гызмал кылиқәатцәәа хәыцкәә кәыскәысуа, аҗышә тәырпсаза исыхәәпшуан аласбагы.

Иаасцәымыҗхейт, аха искыз, Карп Карп-ипа ала анигәаҕь, сара мап кышьас исымаз! Адгыл аҕынза схырхәаны иааимсхит.

Уаххә анахфа, таацәала хааилатәан, зегь ихәитцбу Гәында икалтаз ажәалагалала ахьзгы ахтеит (амала, сҗабаа иаҗрацаланы иахьцаз азы ахьз ахәаратәкьагы стажым).

Ихәычнатцы – ласбак шыкац икан: зегь хейпшны хабон, зегь хәффы акакәын, знацәә азырбоз – иҗаны игәыдпалон, игәамтакәә зшьапы иатцашәәз – апсы шҗоу атцәабжыала ирдырны, игзыгызуа атра аеынтанаршәуан.

Аха аласба шласбоу иауаанхауа – ишнеиуаз илахейт. Иаала-ган, дара алақәә ишыртцасу ала, хәөн иааиуаз, ицоз хыҗьараны иашейт: «Шәара шәшейбгоу!» – азхәомызт акәымзар, апхьатәи ашьапкәә ыргьежьюа иахҗылон апшәмацәә; «Шәейтәахма?» – аблақәә цыркәҕеы инарыхәәпшны, аатра инавалон хауацәә, хҗынхацәә ашта ианааталалак, – «Уахьгылоу уахымцын!» –

– Бара! – схәеит, ашамтазы саины схы аннықәстә, сызмыцәо, айшызара хаа салхәхәа сахьышьтаз.

Пытраамтак тынчран, аха лычхара хытцазар акәхап:

– Уара иудыржәуаз ашы амырцәага алатцаны иуртозма? – ацәа хьантә аҕәнышышыла лыбжыы аагеит ари.

– Бара ари Ҡанчоу иеицш ашыза адунеи дамхәацаап, схәахт, агәырғареи арыжәтәи зқәыхәмаруаз схы-сҕы амзатәы еицш игьамгьамуа.

– Ус шәзеибыхәо шәкалеижьтәи акраатцуоу?

– Уаха инаркны цсраенынза! – наҕаскит сара, зыцсадгьыл тоуба азто ибжыы схатцаны.

– Уаха ижәжәыз шәыпсы ахьынзатоу ишәхымцсаар!..

Абри илхәаз акәын иазырхәауаз егыртгыы еиҕеиз Ҡанчоуи сареи хайшызара гәыҕаага. Аха, абар, иахьа хамчыбжь цуеит Ҡанчоуи сареи хәгәкәа цсны еизынхеижьтәи, урт аҕәыдырцацәа рҕьабара аҕынтәгыы есааира хайлатцәо хәаиуеит. Уажәынахысгы!..

Абри аамтазы сла ажәәдан аҕәы кылнатцәо атцәабжыы геит, саргыы сымхац шыскыз уахь снаҕрысит, аха сыхьурзы хытцны аеырхәа ачуан инахьызсан, саакәнарҕежьит.

Сла амбатә ҕанатцон. Уи аҕзыҕыбжыы иаланы, аригыы Ҡанчоугыы рыбжыы сахауан. Нас, ауапцәа аҕадырхәызшәа, иараз-нак абжыы нкабеит, аха ари ашта тырцәажәаауа даҕуан. «Еҕьаурым, еҕьаурым!..» – ибжыы хәәҕза иаасахаит Ҡанчоугыы. Ашә сшылаххит: Ҡанчоу ишьапы иаваҕежьюан аригыы уи данаауаз иааигаз ишызцәагыы.

Сла, иахьада иамбацыз Ҡанчоу иерацшәманы ашта дахьталаз агәамцхазар акәхап, – ишнеи-шнеиуаз ишьапы иадсылт. Анцәа ицышьаны, ишьаргәацә мацк иазшәытахазаргыы, шыакатәара ҕамлеит, амала еикәкәта иуантаны ишьаз илавсан еикәа ҕытк аамнацаан, ҕытцәахра хҕылацәа рышқа иахьцоз иагазаап, уахагыы ихамбазеит.

Аццхь хаддыла, атцәа итыцаны ицоз абгаратәи ашы, апырпыл рылкьо ихамтаз ачыскәа даара аус руит, аха сшыза Ҡанчоу ихы-иҕы инықәлаз атцаршә цшра уаха иаарызмырзытзакәа хааицырцит.

– Уара алахша! – схәеит сысасцәа анца, сла сапхьа иаартәаны. – Снапы ҕыкакаа усаазеит, арахь сшыза дуздырам, сықәла дуздырам – уааздахалаз уизыткьоит, иуантоу, иуантаму, ижәла бзиоу, ижәла бзиаму хәа уахәацшзом, иеикәа аатжәаны иуманы

уцоит... Аа, исзуу закәи иахьа?! Сыбла ачыц аиҳа зөызара сыхьчоз Канчоуи сарей ухәаны уҳабжьысит: Ишдакастои уажәшьта? Уажә акәын аарла ҳагәкәа анаапсасиз!..

Ускантәкьа сара сшыкәлаз сгәалашәом, аха ипхашьаны, игәынганы, аблацәакәа ыртаптауа нак зымәа ипшуаз сла, ишыз-боз алабжышкәа аахакәкәалеит.

– Уажәшьтарнахыс, – схәеит атыхәтәаны, зан ипканы игаралтцаз ахәыцы иеипш хрыжь-хрыжь саакәыпсычханы, – абас, сара, уара упшәма, сызтахуи сызцәымгуи узеипшны укалозар, иахьагы нак ашта утыцны уца!..

Сла, ирыцхашьаны уцәыуаратәы, алағырз изаапсалаз аблакәа разза иасәапшит... Сгәаанагаракәа срымжъеит:

– Шыжьбзиа, Канчоу? – схәеит сыпси-сыпси еихьымзо, адырәаены аусуракны ашә сшынхытдәкьаз.

– Бзиа убааит! – аарла иөеихыпхъеит уи ифь, нас итахзам-кәа даасыхәапшын, пышәырчча цандашәагы акы ихы-ифь иаакәитцеит.

«Бзиала, ҳаиөызара!» – схәеит сара гәаныла...

Нахьхьы, ажәәдан иатцәа зыхчынцданы ицәаз ашьха црышкәа иөрывтшәаз аапынтәи амра ашәахәа хаакәа кәыбаса ҳкабинет иөнапсан. Аха сөыза Канчоу ихы-ифь акара ихьшәашәахеит: атзамцкәа, атуан, адашьма, иара сыкәтәалоз акәардәтатдәкьагы.

Канчоу дөагылан, ҳаихаб икабинет ашә аартны дныөнашылеит.

Абри аены, аусура ҳаналга, Канчоу, жәацы сыртәаны зыцәгьа сеихәоз ҳөызцәакәак дрыцны, ацшахәахьы кахуажәра дцеит.

Слазы сгәы еикәыцчауа, схы өнапыкла икны сыштәаз:

– Уаала, ас ацшахәа ҳнавалап, – ихәан, дааөнашылт, мчыбжьык ацхьа аитдакәақәа уззыршыз абри иоуп хәа зсархәахьаз ҳөызцәа руазы.

Схы өышьтыхны ицәашьаны сөаитдапшит. Иара, птацк зхыршә-лам ажәәдан агәы еипш, ихы-ифь кеикеиуа дсыхәапшуан. Аиаша шәасхәап, уи изы ипсхьаз сгәы мацк иаакәандахеит.

Ауха асаат жәәа ркынза сөыза фьыци сарей ҳажәәқәа хнапы ацеибакны хлеиөеиуа ацшахәа ҳаван. Ҳазламцәажәаз хәа икоузеи – аиөызара ду инаркны, ахәоу афь афәртәиқәа ахьыргылатәу акынза акы аанхмыжыт.

– Анцәа, ҳаиөызара пхастоумтәын! – ихәан, инапы афәаирхеит, уии сарей ҳанеипырцуаз.

– Анцэа иуцихэааит! – схэеит саргы, иаасиркыз инапы еипштэҕа сгэи пхаза.

– Бара! – схэахт абри аухагы, сааины схы аннықаста. – Абри Ешсоу ифыза дамхэацаап!

– Ешсоу дарбан, мшэан, Қанчоу иами «зеипш дамхэац». Иац иахтэз хасас?! – лыбжы агызмал цэа аҕэынцаны, атынчра ааилалгеит ари, акырза аамта анца ашытахы.

– Уи изыбуеи, март мза дафызоуп, аха Ешсоу – афыза қсыхэша ззырхэо иоуп, акгы ихэоит, аха акгы идыруеит, – ари уахатэи сгэырғара леахыалалырхэыз еихагы саарлахыын, лара лышка сыпшуа сиарта саакэтэеит, аха ихабжыажыыз алашыцара иснарбо-мызт лафстаа хағы.

– Уигы уатэи, азараҕа еипш, еиха иахыпхароу цыара иғы ир-хар қалойт, – еиҕаахат ари лыбжы.

– Истоубоуп ишзаламшо! – стақкэим ратэаны абақ аахсырге-ит исықэыз атцысхэ хыза.

– Уи аамта анапы ианахцап, уажэшыта ахэыцқэа мырғыхакэа уцэеи, – хайцэажэара аахлыркэшеит афны икоу.

Ешсоуи сареи хайфызара аңшқа ицэа аҕара ихаахеит: ашыжы – азаза зфахэхэи иаагэылтцыз агэил-шэты еипшха, ахэылқаз – итыблаауаз амраташэара еипш зқыы бла ахылч-цаауа, алаңш-фаңш иацэухычаратэи ағынанахеит.

Итхыан ҫымшқа, хэылқазық, ишаңшаңуа ишны амшын инзаалаз амра ифыхылфрыз ахылфайсылфда такар адунеи инықэчын, аңсеивгаратэҕа сцэуадафны саақанатцеит, сыкэагы апхзы нтанаршит.

Афнғы аштағы срымкуа саналага, сла сааңхыан, хыыцаагы хайвафало, аңшахэа шықаз хғынаххеит. Ухцэхэыц рыхызомызт уақа еизахыаз ауаа. Зегь акака ирғын: «Ажэра цшза» захызыз акахуажэырта абартца икэтэаны, рфырхатцарақэа ирылацаажэо, рыблақэа цэытырпшшэа, атыңхацаа реахыркэабоз ашқа инаңшлон атахмадцэа; амфаду ианхалаз аңыажэ адацқэа реипш рнап қыаф мадыхқэа еилартэи, адыжэ-сыжэхэа амч шэага ахы иқэсуа иадгылан арцарацэа; атцарақэа иркыз аты еипш ахэыц-қэа ибла штырхуазгы:

– Аршэи, аба, аңсыхэша иалху аршэи! – иблақэа ихагэта икэыргыланы дхэаауан аршэиҕиы.

Слеи сареи ханрылс-аарылсуа хашнеиуаз, Ешсоу сылаңш даатцашэеит, уи изымбацыз цкэынки зҕабки дрыдгылан. Ха-

лапшкәа анааикәшәа, иара даапышәырччеит, сара, амра иацәын-ханы Ерцахә ахы икәыпсаз ашәахәа тамашәт пштәалакәа зегь рееизганы сгәы рөынтарыпсазшәа иаакәандахеит.

Ешсоу ифызцәеи сарей хәхынзеибаирдыруаз, сла нахадкьаны, амшын изаашәалаз ахәхә еипш ауаа рыжәпара иналаз иацаап, санаахьахә икәзамызт. Сыхраазраауа сышрылапшуаз, Канчоу ихы сныкәпшит. Уи митәын икаитдоз: ишьтахь абаагәара иадыргәгәала, ихы, инапы, ишьапы зегь апырпырхәа икьо, акны икәицартц дафын. Аа, сла, ахи атыхәеи узеилмырго, аласаха еипш аеикәархә, Канчоу ишьапы хәахәацәкәа афымтаршә ақыакьара иахьафү. Иаасцәымгхейт. Иара ишилшо иеимаа цышә цәызкәа рыла даграсуейт, ампыл еипш дырөггыых иааны аеимцанаршәуейт, деитәграсуейт, идгылоу ифызцәа цьоук ччоит, цьоукых ддыршәыкьрацы иафүп. Сыпсы өеины сыхәцә ифытагылан, ашырхәа уахь сфынасхейт. Аха җ-шьафакгы аакасымтцакәа, сла атәаабжы геит – ахы дасзаап, ацсынкәакәа иркызшәа ахы апырпырхәа икьо, итәаа-тәаауа иаины сшьапкәа рыбжьара аеаабжьанаршәит.

– Икалеи, ари ура иутәума? – даахадххылт Ешсоу.

– Ааи, хыркьиара ицан, аха еадаиала иааргейт, – схәейт сара.

– Уу, рыцха, уашәа пшь-шьапык итцалааит! Аа, уст, уст! – Ешсоу длакьын, сла апышә ахь инацәа наирххейт.

Уи, абла тыкапшыаакәа рыцәгыаны ифайтапшын, абцъархапыц тарыхәтәакәагы аахнарцъафьейт. Апышә хьшәашәа хпсаа хәыцы даблызшәа ашырхәа инапы аидихалт Ешсоу.

– Иамбац изы абас ауп ишыкоу ари, – саахашшааит сла, иара аригы дсылнахыр хәа сшәаны...

– Уара алапынтца икылкьаз, апхамшыа! – схәахт афны ханааи, сла сапхьа иаартәахны. – Ухапыцкәа зурбаша дуздыруам, зкны уқыакьаша дуздыруам. Уара узы аикәатцәа шкәакәахейт, ашкәакәа еикәатцәахейт, ишпаузызури, уабазгари? – Итазытны ицоз аблакәа аасыкәнаган, нак апшра ианакөымтц, алымха кәрыцә-хәырбггыц өфасыртәиан, ахы сара сышка саахейт. Аха адырөггых, иахьыз пхашьаны, абла сыхнарпшыломызт.

– Аа, исзууз закәи иахьа: аифызара хәажә хампалк иафзымхыз ишьапафы уекаршәны уқыакьон, аифызараз зыпсы зтиуаз ауафы – ухапыц цәгьақәа хырцъафьаны иурбон...

Сла зынзагы ахы леин, апхьатәи ашьапкәа ирыбжьатцаны итәан.

– Уажəшьтəнахыс, – схəахт адырѡагъх итцаулазаны саакəып-сычхан, – абас, хəзтəхуи хəзцəымгуй еилумкаарц угəи итəзар – аа, абан ашə ахьѡоу, агəашəгъы рацəак иахцəыхарам – наӳ аштə унтыгəгəаны уца!..

Сара абас сыцəхашханы сангыла ашьтəхьгъы, уа ахəда акəае, цсы хəыц ихəыцуа, акраамтə итəан. Нас иаагылан, иамтцадыргылаз ахəгъы иахəампшзакəа, ашьи-ашьи еикəтцə индəылтцит.

Ешсоуи сареи хəбжьара абас акəтагъ шбылгьоз, мчыбжьык еихагъы цeit.

‘Енак шыыжымтан, сара сеипш иццакуаз ауаа срынкьа-рынцə аусурахь сцит хəа сышнеиуаз:

– Лад! – слымха иаатасит цхəыс бжьык.

Аѡны атзамц сеадкыланы саагылеит.

– Уара алаапк ушьтəушəа ауп ушцə, саргъы сышуажəшьтəз сыхəжəeit, иабихəа, – жəашықəса партак исыцахатəаз сѡыза Чына дыххачцə даасыхьзeit.

– Амацтура хəлоуп, аѡыза, цьоук шəеипш ахəынтқар ича амала иахфом! – схəан, саргъы слыхəачцə лнапы аалымысхит.

– Уара Лад, – лхəeit Чына лыбжьы нытцакны, цытқ ханынаскьа, – абри Ешсоуи уареи шəышцeiзыкоу?

– Ус зəшəа бѡызцəеи барей шəеизықалаша! – изылтəхузей хəагъы сазымхəыцкəа иаатсыркьeit саргъы.

– Анцəа ус акəитəаит, аха... – даакəанызанын, сыжəѡа ахьыл-кызгъы иааулышьтит Чына.

Иузхəаны итəаз иаха хатцə дцит хəа сархəазшəа снейлышша сцит.

Ларгъы саргъы иаххəо хəамшəо, ацашьагъы хəкəымшəо, хнейхəапшы-ааихəапшуа хəаидхалeit.

– Уи бзиами, аѡыза иаша дбаагəарами... – лкаркьыда ахьтəи цтəцəа тəгылоушəа акыркырхəа дааччан, дцарц лəыназылцит Чына. Аха лыччашьей згəагъ згəылубаауа ауасырхəажь еипш итыцсауаз лыблақəеи еикəѡыртуамызт – урт ак сархəарц, акы сацəырыхьарц шыртəхыз рхубаалон.

– Изхьбхəааи? Сбыхəoit исцəыбымзакəа исабхəарц изхьбхəааз! – лыжəѡа саахьынцашалт.

– Иуасхəoit, сгəи ишаанагаз акəымзаргъы, иуасхəoit! – лхəeit Чына, лыбжьыгъы лқазшьагъы иаразнак иаапсəхны. – Иац ашьыжь Ешсоу сара сначальник Мəзлоу Харзаман-ипцə иѡы

дыкан. Адкыларта азна ауаа пшны иштээзгы, уи ѡ-саатк ака-бинет ддэылымцит. Дшындэылтцдэѡаз, Мазлоу Харзаман-ица атцтэа сзыкаитцеит. Сначальник уеизгы иудыруа иоуп, аха абри аены еипштэѡа дсымбацызт: акэараѡ ихаршэны ихээрра иаѡызшэа, ицламѡа лахыс ихэда зегь апырпыл еипш иѡаѡшын, илахь цышын, изамѡаѡа шэытан, ихы-иѡы зегь дзыдтэалаз атзамц еипш ишъхынпсыланы ишыѡазгы, ипынца аѡэѡ шътыпо акэашара иаѡын.

– Лад Кылба ихатэы шэѡэѡа згэылоу апапка сзааг, – ихэеит уи, иблаѡа кыдырхаланы ахышэ ахь дыѡшуа.

Сара апапка наганы санаадэылтц, ажэцараѡа реипш рыѡѡа раханы исзыпшыз ауаа ирыласхэеит Мазлоу Харзаман-ица иа-хэа уамашэатэѡа дшеилахоу, азэгы дидикиларатэы дшыѡам... Апапка иагэылаз ушэѡэѡа ѡырхэала ицазар хэа сыѡоуп – ашыѡбжэонтэи аѡсшыара аѡынза инкыланы иман.

– Арт ишэѡэѡа излархэо ала, дмаалыѡуп ари, – ихэеит уи ипапка ыргэежыны ианситэоз. – Зегь рѡыцтэуп. Аус ахыиуа бырзас-ны ирыдтца. Иахэа иахырымгааит.

Сара атрубка ааѡэхны, уеихабы сизасит.

– Аа, абааѡы, саатк иахымгаѡа ишэызназгоит! – ихэеит уи, сажэа аѡэахагы сымтэѡа. Адырра иоухъан.

Уажэраанза иччаччоз Ына лыблаѡа агэѡахара рхыѡхэѡыла дѡасѡаѡшит. Сара сналыхэаччашэа ѡастцеит, аха сѡышэырчча азыблара иалашэаз абѡыц ѡежэ акэын изеипшыз.

Ына данцагы, сара, адабла сысызшэа, сахыѡѡу-сахъану сзымдырзо, сышшаза амѡа сангылан.

Исгэалашэеит, ахѡат еиѡэатѡа хыѡхэѡыла иѡаз аѡаѡа хамтаргыланы, Ешсоуи сареи хнеиѡаѡшы-ааиѡаѡшуа наѡ-ааѡ хтэаны, ари абжэарак шаѡантэы Мазлоу Харзаман-ица итэы халаѡэажэахэаз.

Сеитѡаѡ-еитѡаѡа, хусхэарта ашэ сшыапы анынахызга, есы-шыѡжэ еипш, Ешсоу деихаччо даасѡылеит. Аха, иблаѡа ирхытцны зѡаазхаз ашэахэаѡа ахѡеипш сгэы иналаѡаѡан, иѡеилагылаз схахэыѡѡа схылѡа схыршэаны иѡадыршэраѡы аѡсык аарыгхеит. Аѡсшэа насхэашэа зун, скабинет ашэ аартны сныѡналеит.

Уи аусура мшазы Ешсоу уаѡа ибла сѡаимырѡшит. Ахэылѡаз, уажэраанза зибнаѡа зѡы рхэны исывслоз хѡызаки сареи хэихэлаччо аѡшаѡа хаваланы хашнеиуаз, Ешсоуи ѡанѡоуи рхы

сныкәпшит: урт, зымахә хьыдшышькәа азы изаакыланы игылаз тла қықәмәшәықәмак иамтәтәаны, ажьымтқәа иркызшәа апырпырхәа рнапкәа кьо, акы иалацәажәон.

Сөыза ғыц сизгәамтеит, сара исымбазазшәа кәстцеит. Уи сареи хәнеицырцуаз тоуба хамуит, хәатғылан, нак-аак аишызара ажәа хамхәеит, аха сымпсзәзар, исиркыз инапы сара сгәы еицштәкәа ицхан хәа сыкоуп.

– Бара! – схәахт адырөгьх, ауха аоны санааи, амца зғыкәтәаны ххәы ақатара иағыз ацшәмапхәыс слыцхраашәа кәтцаны саалдығылан...

– Аа, абаапс, ахьурзы амхап аатцшь, ихыцуеит, – лхәеит уи дсыхәампшзакәа.

Уахь снатрысит.

– Бара! – сеитаналагахт, зытра итамгылоз хәхьурзы еикәыртәаны санаахьхә.

– Аа, абаапс, адуховка итагылоу апләкь уаахылапш, акәац анбылоит, – сызкәа днаснаст уи.

Сзамқақәа ғыблааны ишцоз, ахәша зтәкәашоз акәац хымапсыма иааилсырхын, сажәа сқышә икәкны, адырөгьх саалыдххылеит.

– «Уахәшәа» дааукәыхшоуп, абри аведра азна азы сзаага, нас уахатәиала ухы уакәитуп, – лхәан, ацшәмапхәыс лведра тацәкакараза иааслырkit.

Сыңсы ҫеины сыхәламшәа ааннакылан, нак иршәны илымта-сыжьрацгы сөыназыскит, аха икараха икәз лыбла тыггақәа санынырхыңшыла, уаха акгы мхәакәа иаалымсхын, сғынасхеит. Азы сыманы санааи, аццарахы слышьтит, сеирыз аы ахышы иааганы ианныкәсыргыла, «хәи шыри, ртәык цхейцхеиуа» лхәеит. Апарпыл алкьо сырцәы ааганы ианныкәсыргыла:

– Уара, «Известие» иахьатәи аномер уапхьахьоу? – лхәан, дсазтааит.

Ампыл еицш ичны исхагылаз схы аасыртцысит.

– Уапхьеи, аишызара иазкны статиа ссирк ануп, – лхәеит уи.

Абас, ауха ацшәмапхәыс сгәы итаз уаха цыара иаасылмырхәеит.

Сахышьталаз цхызла избейт: жәаба-жәаба хы зхагылаз мат гәартәк аасыкәшаны сырфарц ишағыз, уахатәи сөыза ғыц иахәа цырцыруа даацәыркьан, рыхкәа хытәтәа иныкәитцазшәа, нас уи ишьтархх иааиуаз Цынагы танақык азна ахәа цара нарыкәыпсаны иаахылөазшәа.

– Амаџқаа ахьубаз хэартам, аха уфыза ыыхқаа ахьхитэџээз бзюуп, – лхэеит ари, сыџхыз анласхэа.

Уи сгэы ааканатцеит.

– Уара, бзиарак иакэшэаша! – схэахт ашыжь усура стыџаанза, сла саџхьа иаасыртэахын. – Шэара шэыжэла збаны сшаанымхозгьы, ишубо, уара мыжда, бзиа узбоит, бзиа! – аџынџа хатџаа хэычы, акнопка еиџш снаџэа наџэсыргэгеит. – Истахуп уаргьы бзиа субар: сызтаху – сара ушыспыло еиџш уиџылар, сызџэымџу – Канчоу ушиџылаз еиџш уиџылар, Ешсоу инаџэкьыс уаџхар, Мазлоугьы итэарџа шыџоу абарт ухаџыџ џарыхэџэаџаа мџануџар!..

Абду хшыџџа илабжьагажэа згэы џнатэаз смоџа иеиџш, сла аџы аџэа ахыџаны иџо, аџуан аџы кэаџк алнахын, аблаџэа ааихмырсыџзакэа иахэаџшуан.

– Абыржэтэи сџызџэа Канчоуи Чынеи ргэы анынурха, уареи сареи хайбаазара башоуп!.. – зибнаџа ихаз алымџа кьаџэ ианкны ахы сара сышка саахеит.

– Ёгы! – ахэан, ахаџыџ џарыхэџэаџаа хырџаџьаны сныџанарџшит сла.

Снеилууаа сџеит.

– Уеилагама?! – саџасраџы снапы анаамџанысџа, аџаџаџа ааџыџгеит џынџэ, игэаџыџџэангьы снапы изамыџџакэа, адрымхэа инкаџан, икэказа инаџкьеит.

Абар уажэшџа џымчыбжь џуеит сла ныџаба иџеижьџеи – иазышьџымхзаап рыџџа изџасџаз аидара... Аха шыџа зынзатџык избаны скалар, аларада уаџа џаџы иазыскуамыџт!

АџЛА БАША ИГЫЛАН РЫМХЭААИТ

Сара уажэ сызџу аусура аџџазаара ишсыднатџаз еиџш ауп, џааџэала хэаилатэаны, хусџэа анахшоз, ахэычы ашџол ашка лга-ра-лаагара сара ишсыџэшэаз.

Аиашоуми, истахымхеит ссааџ затџэгьы иара абри иакэсыр-зыр, аха...

– Уеаанкыл, дад, уеаанкыл! – лхэеит аџны иџоу, аџааџэа хсоеџ аилатэара шалыркыз сырдыруа. – Шэзы-шэыџшы, шэы-фатэ-шэыжэтэ, шэыџны-шэыдэны, шэыжэ-шэхэыс, шэыкэџы-шэшэишэи... зегь сара...

– Хэи, Анџа дсыма сбыхэоит, беиџаламган! – сааџатџыџџа-џэит сара.

– Нас узкәу уеаакәк, – лхәеит адырөггх аоны икоу. – Иумур, абазаргы узацстоит!..

– Сеишбцәтәар! – схәеит сара, сыбжы нытцакшәа.

– Сеишцәтәа-хуцәтәар! – нәтәлкитлара, егыртгы ирахартәы, лыбжы шейцыхны.

Уиакәхеит, ссаат затцгы, атәы иахоу акәты еицш сшеикәтәиа-шо инсымпытшша ицоит.

– Баба, уаха асы млеиуеи? – дцааит знапы ианкны икәацкәац-уа иаазгоз Кама хәычы.

– Хымпада, – схәеит сара.

– Наныкьяра! Асы уапыжә, цала-цала, сылабылгыап, сылахә-марп!..

– Еигәыдахцап, еизаагап, ацатцаксамсәә далххып! – «хьи-хьи, хьи-хык», – инцәытцачеит цъара икыдхалан иказ схәычра. Сыгәгы нтгәыргәаит.

Амш алакытца цыршәаа – кәоу су здырхуадаз, ишынеи-манацәарыз ицшын. Асветофор абла иатцәа леиқәыжыны, абла тықацшыаа анаахнат, ашырхәа амәа ааихахцәан, абахча хныцәлеит.

Абахчафы уамашәатцкәа итынчран.

«Икалеи, мшәан, хлымхәкәа цызхуаз атцарақәагы аены-шыыбжыон ицхъарылама?!» – ицъашы схы санәаха, икәлаауа иле-иуаз зыцәыкәбарк сылахь инадхәашала ицеит. «Иалагахт!» – атцаа зхысыз абыгь еицш сгәы нхышышыт.

Амәа шкәакәа атцаршәыз амышмала иатцәкәа ирхыкәкәаны, акәацсапхәа акацәара иафын ахыз ацштәы змаз зыцәыкәбаркәак.

– Фуф! – лхәеит Кама.

Саргы итцәытцәматагь цъбараза спынца фыык өтасын, сааихәланарчит.

– Хеи-хеи, уаха мәа шәымбои, даеакала шәца, – ибжы аахәкәиргеит, амәа нымәахытц акәыкәымдра иавагылаз ауаф бырг.

Уи, ахәамц паны, ахы хпачза, еихатәы лабак икын. Мыхтәын иканатцоз уи аихатәы лаба: абылра иалахаз амат еицш итцырытцыруан, иқыцқыцъуан, иафытцкәаны ишеиуаз азыхәашь амышмала абыгькәа ирылагъежыны еилнархуан, лагырзушәагы атцәтәахәа ирхыкәкәаны икацәон.

– Иухәшәтәуазар акәхап? – стцааит сара, ахәычы дсыманы амәа снымәахытца.

– Исшыуеит! – ихәеит уи.

– Алафхәара угәаңхознаап?

Сара алаф ахәашьа сьдымыртазеит.

– Нас ишпа, еиҥаханы, иаазаны иушыуану?!

– Иҥалаз ахәычы мыждакәа ирцәыхьчатәуп, ихдырәаауеит.

Ашырхәа схи ышытысхын, адырәегьх амышмалакәа сәарытапшит: инеиматәаны атәыуара иаҥын абыгькәа, амахәкәа. Расацк иаҥараны еихьынтәатәала, игәылпыж-гәылпыжза иҥаз ашәыркәа ирхьытәтәа илеиуан ахәшә хәынгара.

– Ари цәгьоуроуп, шыаугоуп, уеаанкыл, ууаҥыми! – снатрысит иара ишҥа.

– Угәы цумжәан, сычкәын! Ишыы рхәар, уаргьы убла еихаҥәысуам. Дцоуп. Хныҥәагоуп, – ашхам зҥытцкәаны иәеиуаз уи амат хы хара хашҥа иааирххеит ашәыршьы.

Ахәычы сган дааваскит...

Адырәегьых сыбла иаахгылеит амат – аңхын атакар азы атцытындра сымакны исышталаз амат. Уи, саб имаҥа иақәыз аҥәына еиңш ахы цшыыркцаза, абз еимҥаца тхәаа-тхәаауа иакын. Уажәраанза ахыз цштәы зманы уи иаҥытцкьоз ахәшә, иаразнак аҥааитанакит – ибжысхьоу аиод еиңшны, ицәеиқәара-иатцәаза, ахәашьра иаҥыз сыбла иаахыхәхәылеит. Уи ашыга-хәшәы хлымзаах рылкәкәон: алыцәха рыц икылсызшәа, еицрыжәжәа аҥәәан иатцататаз аңтақәа, зхьырцкәым зыгьыршыаауаз атциаақәа, адашма рыцқәага ашьчотка еиңш иҥыыңхьза иҥаз атаҳмада ижакьақәа.

Зны атцытындра сымазкыз амат хашьтатцкьоушәа ауп Камагьы саргьы абаҳча хаштҥыз. Акатран шта шәыта ханнықәгылоз, аңта цыжәхақәакгьы рәааимардахьан.

– Баба, сааңсеит! – даақьыпшәыпит, знапы рхханы, исышыклапало иназгоз ахәычы.

– Бласы, бласы, ақәа хәхьзоит, – схәеит сара.

– Ихәхьзааит, ыы, хшыақарума?

– Балагахт!

– Мап, уара умсааит, уаҳа сцаазом!

Разын-цара жыцәк иаҥараз ақәацыра цәкьақәа апыҥкәхәа ашта рыенықәрыңсан, атрым-срымхәа еилацо иааилалеит. Харгьы ҥнык абартца хныцаххын, аң цштәала ишәыз афонерка шәы хәаадахылеит.

– Баба, асы леиуеит умхәази? – деиҥтацааит Кама, ақәчышь цшқә еиңш дыңха ҥәымшәышәза спалта акалҥ дахьытцакыз.

– Ақәа еиҥа еиҥуп, баба, икыдхаеаны илеилааит – иамзәзәари аңсабара, адгьыл, амышмалақәа!.. – сгәы тгәырҥаауа сцәажәон, ақәа збаны иаанымхалоз ауафы. Кама сцъашьаны, лыбла гьеж етәа хәыцқәа ааихмырсыҥзакәа дсытцәшуан.

– ...Илеилааит. Аңсабара азәзәап, иаршәшәап, иарқацап, атахмада иус башахәп, ахьырцкәым аңсы таны инхар – атла ззгы-лоузеи рхәарым!.. – схала сцәажәоит.

Кама хәычы есааира дсыдсыргәғәалоит. Ажәфәан иатдаршәыз ашьыршьаф пжәазшәа икыдкьаса инеиуа ақәа рхьызсоит атциаақәа, аулицақәа, афәнқәа, зкьы-бжьы еилаңсала ишәахәоит атрубақәа. Ақәа сара сахәаңшуеит схәычы лыпсы еиқәзырхаз аҳақьым иаҥара сазгәыкны.

АТЦХ ЛАШӘЫ

– Уаха угәы акыр тоума, Хаҥача, насгьы иарбан ресторану хәхьуртәо? – сцааит сара, аенынтәарак исыргәаҥуаз скъаадқәа ааидыскылан, сыстол амгәа инҥастәан, сәыриашаны санаатәа.

Хаҥача сықәғимтит: ицламхәа гәымжьатә ифәнапкьгы атдаргәаны, аңсыз иазымтцасрацы зҥырмәзеины амшын ихтәалоу абақәа еиңш, иңынҥа тәыртсаза истол дықәңшуа дтәан.

– Агьама змоу ауаа ирхәо саҳахьеит – атубар аиҥа ажьцаа хьжәлас еиҥа ибзиоуп хәа...

Уигьы ақәғимтит Хаҥача.

– Аф ҥыц ссир трыжыт уажәы, – агаз хьыңцапыр еиңш сиңырцуамызт саргыы, – «Ацыс хшы» хәа угәы ахы ҥызкааша хьзыкьгы артеит.

Иңсы штәз аҥара алаздырратәы ибла ахәыцқәа фынҥәа иааңаңаңыт Хаҥача.

– Ани уңаратра мыжда аган иадгьалаз аҥаңшықәа угәаҥуазар акәхәп уаха?..

– Қазаут, аказы суазцаашан, – ихәан, нарцәынҥә исзааигаз ажәабжьқәа сзеитәиҳәарц иҥахушәа, иблақәа тьгга даасыхәаңшит Хаҥача.

Ускан ауп сара сфьыза иблақәа Ритца азия ишеиңшыз ангәастәз.

– Зныкыр уазхәыцхьоу ура, абри афнымш бзиа избои, атцх лашә бзиа избои хьцхьазарала иреиҳахарыдашь хәа?

– Сышҥазымхәыцыц, ура бзиа збаша, азхәыцра акәым, хьцхьазарала иреиҳаугьы зымдыруеи, – сфьыза Хаҥача афилософ-

иа иеаналаижь нахыс, уаха акахауа еикэатдэафэ хшынхоз здырын, сгэы хыдышышы сѡагылеит.

– Нас, иреихада?

– Хэарас иатэхузеи, атх лашэ бзиа избо!

– Хы, атх лашэы! – ихэеит сѡыза афилософ. Нас дырѡегыых ицламхэа гэымжытдэ иѡнапыкгы атцаргэаны, ипынтца астал икэкны, дхэыцуа деитанатэеит.

«Атх лашэы!» – схэеит саргы гэаныла, игьамгьамауа схысфэы икэыз аресторан уафэ ицшра нацхарсны, афилософ ицшра аакэстан.

Сыздыруам сара, ускан апарпанта еипш, сѡыза афилософ ихшыбаѡ иалатэиуаз урт аѡажэак ахыизцэыртыз, игэалазыршэаз, аха сара сацхэа дааганы даадыргылеит хгэыла Шьацагэа – адыд хы матцас изыкэтэиашаны, зцэа-зжыы зыхнаблаахыоу ацъ хѡаа еипш дцэыггар махэажэ шьахэажэза...

Шьацагэа ахаан дмыччацызт, лафк злоу ажэакгы иѣшэаны азэы имахацызт. Ауаа алаф хэаны, ркьатеиах ццэаны ианыччо, иара Шьацагэа, шлацк зларшэымыз иѡымшь уапцэа жэпақэа цшыаала илашътны, ибла рацэаххыра цашэшэалақэа рылеитдэахуан. Уи акэым, иччо урыцмыччакэа, иара ус цкьаза уихэацшыр, иѡымшькэа ракэым, изгэамцхара акы збаз алым еипш, илымхэа хэымбитэгы лхыдышышыуан, ипынтца гэыргэыл дугыы зынза аеартдэахэцан.

Амала, атх лашэы, ауаѡшыра, амѡакра, архэра ухэа сиужетс измоу ажэабжык анаацэыругалак, хгэыла Шьацагэа иѡымшь уапцэакэа цшыаала ашытыцра иалагон, илымхэа хэымбитэқэа кьацэхон, еихауазтгы азырхакэа, уи ажэабж изхаратцэкэа дафѡырц итэхушэа, ипынтца ашыапкэа натнахаауа-натнахаауа, ахэыцкэа мышгагас икартаз адажэ акаратцэкэа аеарчуан.

Иара Шьацагэа ихатагы ажэабжхэара ипсеипштэкэа бзиа ибон: хаха-хымш дыртэаны иурхэозар – имгэа аѡырцбжыы уахауамызт, ибзгы, азмах иаларшэу ас ѣыт еипш, ишыцэаакыц ицэаакын. Амала, уи иажэабжкэа зегь хымцада абас акэын ишалагоз: «Убла атэы нтакшаны иаатырхуазар иумбо илашыцан...», «Атх лашэы иналчцеит ашэакъ амцапшь...», «Атх лашэы реалак итэаны ипшуан...», «Ишэасхэап атх лашэы иалантдэаз апхэысеиба лажэабж...»

«Атх лашэы, атх лашэы, атх лашэы!..»

Абри ауп сѡыза афилософ изцаара дзысгэаланаршэаз хгэыла Шьацагэа, изысгэаланаршэаз уи уахык хазлаирцшыз ажэабж.

Сара ускан џынтә аинститут ачаларазы Москва сцаны сахъан, ашьтахъ хынтә, мимозак атыхәала, Владивостоктәи аеродром аҕны стәахъан, хынтә сышьтыпраахъан, пшынтә Мурмансктәи аґсызкцәа рсасаирта «Акула» аҕынғы сыпхъахъан. Ажәакала, аеычараз бааґсы еиґш сышьтақәа тхәаа адунеи ианыстахъан, аинститут азғы исгәыстәшаз сгәыстәхъан, хымґада сышәкәыџхарцғы збаны салгахъан.

– Уан рыцха! – ашә аґыжбжыи иаалџит сан лыбжыи хаа.

Аха, сгәы џарханы, сыблақәа атуан иатцаргьежьюа сахъышьтаз сагъымтцысит.

– Избоит акы утаршәны ушамоу, аха аґаґшьацәа уаарылатәа, Шьаґаґәа ахәыларцәа, аа, уажәы-уажәшьтан иґсы шынаихытцра...

– Сан, сбыхәоит быспырхагамхан, романк аидкылара саґуп, схы итыбгыжәаар хәа сшәоит, – схәеит сара, – сыкнархазшәа, сыблақәа ус атуан иаларґацаны ишыскыз, сґышәқәа аарла иаасырқәац-қәацан.

– Еидкыл, уан дукәыхшоуп, еидкыл! – агарашәа еиґш ихааза еиґааґахт сан лыбжыи. Аха ускан ашә аґыжбжыи ацмызт – ркышьас иалтаз здырхуада, ихы итыбгыжәааргыи ауда иџнахап, иабеицәцари лхәозшәа, инкыдыргәґәаланы днадтцит.

Чрыг Шьаґаґәа, хлаџс аґахараґы дынхон. Цыс мџаск иацыршәаз тәәсса гәаґк даґәылтцызшәа жәлала дзатцәын, хаталагы рацәак ґиара имамызт.

Абрыскыыл ихаґы уиаґара легенда азырымхәацзар ґалап, Чрыг Шьаґаґәа абраґа инхара шаґа легенда азырхәахъаз аґара. Цьюуки, Шьаґаґәа иабду дзыкәтәаз ақәыцма абраґа иршьын, иаргыи нхарта тыпс иалихит рхәоит, даґеа цьюуких – уи зызлан пхәысс дахыгаз азы ижәла далырцан, абрахъ нхара дааит хәа иалацәажәоит... Зызлан лаагареи ақәыцма ақәтәареи ртәы сыздыруам, аха атыхәтәаны сыхшыџ азцо иалагеит Ачрыгбақәа абрахъ раара ус лашыцак ишацырґьюу аґара...

Амра амшын азаалара иахъаґыз, ашоура итаршәны иамоу атыпґа лхы-лґы еиґш, еикәаґхо иааґшуан. Иґәашәтахьюу сыздыруам – амра аґсымтазы амза уамашәатәґа еиґшхоит – аґьи ирытәа ибжбакны амца иааехәиґаз агәыргәыл еиґш ишаґшапуа, иґьежыхәтәаза, уи акәым, иара амза еиґш сахъақәак анушәагыи иубо уалагоит.

Амра абас иґан, аґсаа рычыхықәымтца ишәахәон, аґша укәа иґаланы, уцәа-ужыи зегъ шышыны, наґ-ааґ умаґрақәа иркылс-

ны ицон, сара Чрыг Шьапагәа инышәтә ҥны зыдҕатцалаз абахә санаакәгыла. Анакә хыгагаа иеиңшха агәәа иҕалахьаз алашь-цара иналзбааит, зшьамхкәа зыцламхәа иатцаргәа адырцара икыдтәалоу аҕахмада иеиңш, зхыб чышәза иааңшуаз Шьапагәа иҥны затә, нас, ҥ-шьапык ззырханы, атцыстра еиңш абахә иадҕатцалаз ица, иашта гәашәра азызуаз ибоура, ижәгәара ухәа иҕсы златакыкыаз зегь.

Қашанак сынҕаңшызшәаггысгәи иабан, сцәа сынҕрыхыҕшьяаит. Нас, ахахә ссақәа сшьапы иатцакәымпылуа, аҥар згәи еиҥнашаз амҥахәаста саныланы сылтәлеит.

Шьапагәа, лафк ма ажәабжь лахҕыхк анаацәырыргалак, ишыкаитцалацыз еиңш, ант иуапцәа цьымшькәа зынзгәи илашьтны, аңсың ҥазтчы-ҥазтчыуа ачаиршыга ахәа еиңш ипышәкәа ҥеимшәаны ашәии ааиҕо дыштан саныныҥнашыла.

Игыдымыдза, еилашьшы, акәачаб алашара иналзбааз ачаң-шьацәа ҕытҕык ҥасхатҕылақәеит, ҕытҕыкгы ус иҥытцыззақәеит.

Шәтәа, шәтәа хәа аанаго снапы наскьан, саргыи снейны акәакь сныкҕатәеит.

Аңсра мыжда абла хьшәашәа сахьынҕаңшыз акәу, иара ус, Шьапагәа дрыцхасшьоу сыздыруам, – азныказы сгәиык-ңсакуа, иааснумшьаларатәи ахәхә-хәхәхәа саакәыңсычхәит:

– Иҕоузеи, дышпақазоу? – схәан, сыбжыи лытцакзаны, сывараҕы итәаз Матбеи сиязцааит, дшыкоу сара исымбошәа.

– Анцәа ишихәара! – ихәеит Матбеи, сыбжыи абакоу, ибжыи абакоу – дҥатхәхәаны. – Абар уажәшьта ҥажәи ңшьба саат цуеит уахы арахы ирейгү еилыскаауеит хәа уахь дцаны агәатарақәа дырҕеуиҕжәи.

Саргыи Анцәа сицәымгүп акәымзар, – зшьапы анхыртәоз «сшьацәкыарақәа акы рмыхьяаит, абааңсы!» хәа зхақым иазхәоз Матбеи аилага иаума сзызцаауаз!

Сара исымариашаз иуатәа ҥтызбгычаан, иҥхыңсааз снацәа-кәагы аасҕаскит.

– Саб, уа, саб, – ишьапаҕы иҕыгәза итәаз иңха затәи Фелдыш дҥагылан, ихахы лҕаалхеит, – арахь убла аахти!

Ааигәа акьыр зкыдыршьылаз атзамц инадызбалеит арахь ала акәачаб алашара зыдҕхалоз Фелдыш лхы-лҕы.

«Анцәа срыцхашья, шака лаб диеиңшузеи! – ааснаҕеит сгәи: тдлала иаазоу акәты ашңы еиңш лҕынҕа агәи ырхәаны, дцәыггара махәажә-шьахәажәза, атуан хыла иҕылңсаауа. – Мшәан,

уажэраанза Шыапагэа дылпырагылазма, астэҕа дышиепшыз шҕасызгэамтаңыз?!»

– Саргы срыцхами, арт итэоугы рахатыр убаргы камлои! – днеин, ихы иатцаз ачабра ҕаҕа аатхны иаиҕылшыт.

– Пшэсэ! – ихэеит Шыапагэа, иҕа лажэаҕа ртакс.

Атынчра иараапсаз ачаҕшыаҕа рҕэардэҕа ааҕымжит.

– Ех, ура ахлаҕада! – лхэеит иара иҕэлэтэҕыз ҕаҕажык дахтэаз.

– Еех, сабиц, Шыапагэа абаҕаҕытэҕа акы дарҕэп хэа иҕадаз! – хрыж-хрыж дааҕыпсычхаит хҕаблаҕтэи ҕаҕамадакы.

– Угэгы аадмырҕыалари, Шыапагэа, уахыцо артгы угар, – дырөгөгы ааҕа аахалаиргахт Матбеи.

– Еихагы, Анца иишэиша! – уажэшыта ижы ицартэ дыҕ-тызжэаит.

Иҕа илаҕаны цтэак алылхыр хэа сшэон акэымзар, егырт азэыр Матбеи илаф дазгэаауа дыҕазма.

Фелдыш дааҕыпшыпшэа ҕалтан, лҕынца гэырхэа ду ыҕыл-рыцҕааит, амала, амлачырра иларшэу акамыршшатра еипш ишшабажэ-шшабажэза иҕаз ллакытэҕа ҕара иаамцааakit умхэозар.

Дырөгөгы иаатынчрахеит.

– Пшэсэ! – уажэы-уажэы уи атынчра ааилеигон ачымаза.

Шыапагэа ихылцуаз аҕыхэтэантэи аҕып акэу, иара ус уи акэачаб агэы уаҕа алымшозу сыздыруам, аха иҕыҕыҕыуан, иҕаҕыҕыуан, абар-абар, асҕычка цэаакы ахы еипш инҕыцэаап угэахэрын акэачаб иахылцуаз амцабз.

«Абас акэап уажэы Шыапагэа игэгы шыҕоу, – сназхэыцит сара ихатхатоз амцабз ҕыда сахэапшуа. – Аҕал иаиаиуа мчы ыҕамзаап! Мап анакэха, нас иарбан, ари аҕ цэыггара дузза ытшышы илаганы адгыл иҕэзыриааз?!»

Аиашазы, сара убри ауха ада, ахаангы, хгэыла Шыапагэа дыхэаза дианы дсымбацыт – иара ус шэшырак аҕы.

Асҕала иадыжылаз анегр хамал иеипш, еснаҕ инапы ау дукэа ҕаҕа илаштыны дгылан. Уи дышгылоу, знык ада ихамгалазакэа атэван адгыл илалаиршышыуан, ихабаанза атхра уаҕа уаҕы иҕэымшэо, шэ-пхалк зтытцуа аиахэа злытша ашэ ҕантаз ааганы, агэызхэа адгыл илыҕэижуан, абштыа абаҕкэа алыршэшэаны, ахыахэа аишэа илыҕэипсон...

Аха уажэы?!.

– Пшәшә! – хрыжь-хрыжь атынчра ишалшыц иаалшыует
Шыапагәа ипсың аткыабжы.

Ишыытпоит, иақыцкыцшыует акәацаб абз кәпшыы хәыцгы.

– Акыр ухәар утахызар, Казат? – Матбеи ихы аасыдыкылан,
дсазцааит.

– Каи, цыушты, иарбан исхәо?! – итаашы аацыасшыет, икәзшы
схашты.

– Ахалал ашкә хмиасзои, мшәан, ас мацара хтәазауама?..

«Дидызцалазеи, мышрак иакәшәаша, ацсыха иимто!» – нтас-
хәан сгәы, дыршәгыых дыштызбгыцааит.

– Хабыц, уабакоу, мшәан, акы умхәо, ас мацара ауасақәа
реипш хәилашышыы хабанзатәазауеи? – атынчра акәо аалиргхат
Матбеи.

Зегь Матбеи сареи хәхтәаз акәакь ашкә иаахыацшит.

– Исхәагәышызои, дад, Матбеи! – тахмада быжь хәахәача-
хәак инахыхи акәакь иаакышит.

– Иухәо шқакам, абжыацны ажәа ауаара азәгы иуцазомеи,
алакә, ажәабжь, икамлац-инымлац – амцхәара иахы иубама...
Шыапагәа ихы ныкәйтцазар дшәгылап, иаргы ажәабжьхәара бзиа
ишибо умдыруеи.

– Сара исхәашаз хәаны салгахыет, дад, уажәшты шәара
ишәхәала, – наиацейкит Хабыц, ибжы кахазаны.

– Хәшәкәышты! – ибла гызмалқәа ацәылашыцара иалццо,
дыршәгыых ихы аасыкәикит Матбеи, – хчымазао силгари ицсы
таццари еиғышыои?

– Иулшозар ицсы таццә, уанацәалбеит! – наиацаскит саргы.

– Уцшла уажәшты! – ихәеит Матбеи. Нас иган днахысшәа,
ипротез ацацха шәфиршәан, ухапыц ыцнарцсааратәы ирфыжуа,
Шыапагәа дахыштыаз ашкә ифынеихеит. – Иууеи, Шыапагәа,
иаххәеит хәа зынзагы уахы уаанхәзеитеи, – Фелдыш дзыкәтәаз
акәардә даахан, иацхы днатәеит. – Арахы убла аахтны уаахалацш,
умбои Хабыц деимырхха дыкны иахытәоу, ацхы сара сцаны
уахы икоу сымбакәа Шыапагәа дшыштыуам ихәеит...

«Зынзагы дилгарц дафума, интәаша!» – аасгәахәт сара.

Изннымкылаз ацацшыащәа нцәытцачча-аацәытцачкәеит.

Шыапагәа ихы-иәафы иара усыгы дак қәацомызт. Уи акәым,
ашәытара еихагы ишәфысызшәа збеит. Ихәфы икәгылаз акәацаб
нтәазан, ацина аапкы абз еипш аарла иаахатхәеит.

– Шәзыршәла! – хара ихы аахәкәикит Матбеи. – Узыршәла,
Шыапагәагы! – инапы наганы ачымазао игәы иныкәйтцеит. –

Уцгәы-ңсы гәагыны идәылганы иузкамыршәуа атх бааңсын, – «атх» ағы иаақәырғәғәзаны дналагеит Матбеи. Хара даахалаңшит, нас Шьаңагәа днаиғәаңшит.

Шьаңагәа ихы-иғы, аңтақәа назғысыз ахра еиңш, иаақәлашазшәагы збеит. Иаххәап, уақа сыбла сажьазааит, аха, акәацаб ағы сажьарызу? Уи афтил иоахазшәа иаатшашахан, ақыңқыңыреи, ағыңаареи ракәым – атуан абз аатнашьыргыы цәгәа иамбо ағыөеитнахит.

– Аха уигы азпымккәа, – иеыхәымта ажәабжхәара дағын Матбеи, – атхлашәы, атх тымитыша рәалаза инеиуан хөык абрагыңәа.

Ишызбоз Шьаңагәа илахь ағы дак аатрыс-трысит, акәацабгы аган инацыртәалазшәа иөеиха-өеихеит.

– Уаха ауакәху урт ас еиңш икоу атхлашәы акәа рәантәдыршәхьоу...

Ихаршаланы атуан иаңаңшуаз Шьаңагәа ицламхәа аақәацкәацеит, ажәабжхәаө ихы-иғыы ңаса аиха алашара иаахнатит.

– Иагәа цхылашәы иалаңцахьан рабңьар амцаңшь... Абри ауагы атх ңнымшны икартеит!

Шьаңагәа илымха хәымбитәкәа ашьтытра иалагеит. Аа, абар, Анңәа дшахәтуп, уажәраанза аңәылашьцара иалатәаз аңаңшьаңагы хңеиғәаңшы-ааиғәаңшит.

– Арңәаа-арңәаахәа атхлашә иналөит изхабгаз аңхәысеиба лыхәхәабжь, – Матбеи игәрпхатәкьаны днеиуан.

Раңхьа, уажәраанза ақаңшьра аазкәылахьаз ачымазаө икышәкәа аакәацкәацеит, нас ант иуапңәа ңымшькәагы ңшьаала ихагәтахь рғыөархеит.

– Абрагыңәа фырхаңәа атхлашәы иаагәыңанахәхәан иатңәахит!..

Иблакәа хааза иаахитит Шьаңагәа.

– Атхлашәы агәы ианыртәаз ахәрақәагы өеимашьшьы ицеит!..

– Урт уаха азәгы изымдырзо иаанымхеи?! – дңааит хгәыла Шьаңагәа, ибжыы қыңқыңыуа.

АИКӘЫРХАРА

Уажәы Хаңьарат Аңсил дзыөноу аөны, амшын атәғы итынңза иңәоу ажәытәзәти Акәа иаңыңңәахоуп хәа иалаңәажәоит, амала, уи ахынзаиашоу здырхуада акәымзар.

Аиашазы, иара тоурыхк аҕэырчаха шалоу зумдырхуеи: азы цэыкэбарқэа икылырхха икартаз ахахэ еилартэақэа ацхьатэи ауасхыр нарықэтаны, ашьтахьтэи аихатэы шыақақэа амшын изааршышыла игылоуп. Зегь зхахьы иахо ауаф псыцэгьа иеипшха, пслымзгы, бғанчгы акы аанмыжыкэа иагэйтцахэқэа, амшын анхьатца, атцаа-зы иафаны, амшын камыршшатрақэа рхьынтэатэала, ижыакца-цэикэараза иаацшуеит урт аихатэы шыақақэа.

Ари Хацъарат Ацсил иакэымзар, асцэҕьа амшын иацшьталаны ацэара азэгьы изыгэагыам. Уи, инапала ииаазаз амшэхэарақэа реипш, ацэқэырцақэа дышрахэмаруа, днатэаны какал икуеит, дышьталаны дыцэоит, даацшуеит, ипхэыс Камеи иареи рыб-зиабара рацхьатэи амшқэа ргэаладыршэоит, рца Адгэыргы драазоит...

Зшэышықэсахьтца сынтэа Ацсны – ашьха иазгэазтаз – Хацъарат Ацсил иаб Шэарах иацы ахэылпазы ичкэын ифы дааит. Шэарах Ацсил имота хэычы Адгэыр изы иааигаз ашэчырхэ рэақэа али-пси рыла агэылацэа рхэычқэа зегь иаарыхьзеит. Урт ашэчырхэ қапшықэа тэамбашақэа ирызныкэаз рхы аныддырдыр – абыста ауышья здыруаз абыста иалартцеит, иззымдыруазгы азыркэанда изаарыцсалеит.

Уртқэа рышьтахь, Адгэыр Ацсил иабду Шэарах Ацсил ишьамхы дықэтэаны, иашэчырхэқэа шақа хапыц «ытчырхыз» атэы изеитеихэон, ижакья бырфын еилыцъцаагы инап цахэ хэычқэа алшыа, еикэирпшзон:

– Дадү, уабду сара сабду иеипш дыбзиау? – дцааит Адгэыр Ацсил.

– Уара уабду иаткысгы шэкы рыла сара сабду деигын! – атак каитцеит Шэарах Ацсилгы.

– Ихэеишь дызлеигьыз!

– Зегь рыла: дыгэказан сара сабду, дхысшын, дшэхэаащын, дцаажэащын...

– Ифы амузыка иацкэашозу?

– Ишьацэхартэны!

– Атир афэума дахьхысуаз?

– Иахьатаххоз, насгы ианатаххоз.

– Дадү, уабду аопера далазма?

– Ааи, дад, ианаафиркыалак, ахартқэа реипш аетцақэа кыдшэшэаны акацсара иалагон.

– Дахьцаажэоз азыхэа ирцафы диқэмыцэҕьазози?

– Адгэыр, устыхэ, даду игэы пүцдээр уаха даазом, – иңа ибжыы наикэиргеит Хаңыарат Аңсил.

– Зегякоуп, даду иабду иеиха сара сабду деигьуп! – ахэхэа-хэхэхэа даакэыпсычхан, иеааикэикит Адгэыр Аңсил.

Адгэыр Аңсил, Понт Евксинтэи амшын ацэкэырпақәа ры-хэытхэытбжыи иабду Шэарах Аңсили иаб Хаңыарат Аңсили реицэажэабжыи дшырзызырфуаз иабду ишьамхағы дыцэеит.

Амшын ахь ихаз ауада ахышэкәа икьакьаза иаартын. Ажәван харгь иатцәа шәахәатцас ихтаталаз аңтақәа ирылазсо инеиу-ан мза шөжькакара дуззак. Уи амза, амшын ихнатцаз ахытәы дац-цха, амхаңыркәа ықәланы арахь иаауазшәа, иаакәымтцакәа итыстысуан, итыстысуан.

Абду Шэарах Аңсил имота дицәғыхар хәа дшәаны, иб-жыы нытцакны еитеихәоз ажәабжь далган, дтынчза даатәеит. Уажәраанза Адгэыр Аңсил инапы пха кәымшәышә хәыцкәа рыла еикэирпшоз ажакьа бырфын еилыңыңаакәа, уажәы, ам-шын ақәыпсычхара иахылтны, иғыхышәашәа-ңыбараза ауада иаафналоз аңша еипхышышыаауа иакын.

Хаңыарат Аңсил атак жәабжь ахәара далагахьан...

Шэарах Аңсилгы Цезар иеипш дзырфуан, дхәыцуан, згәаг имаз амшынгы лаңшыла дхыгьежыло дхын.

– Нас, зысасгәашә еснагь иаарту хәа акәзу хамшын ишазырхәоз абырзенцәа? – даакэыпсычханы дцааит Шэарах Аңсил.

– Понт-Евксинтэи амшын анырхәо иаанаго уи ауп, – атак кәаитцеит Хаңыарат Аңсил.

– Ех, асас, асас!.. – даакэыпсычхаит аб....

Зегь рөыпхьаркит. Ихарп ахәда кәашәшәза, ахыза иехәытцганы, ипатца харшалакәа атуан иатцаңшуа, иңыымшь шлакәа хьашаңаша, уаха ичкәын изеитеихәоз ажәабжь дазхәыцуа, акраамта дышьтан Шэарах Аңсил.

Уажәраанза ласаха иатцәатцас итәка итцабылгәоз амшын ацэкэырпақәа, уажәы рыхәда ахәырхәырбжыы зны-зынла иаар-го, ашьарақәа реипш рееикәпсаны ицәан. Ацәа наихон Шэарах Аңсилгы. Азныказы уи дтахәхәа даманы ағынанахон, аха ина-пы аңырхәа инакьаны инеипырицон, ацәа наскьаны дыршөгьых икылпшуа иаатәон.

«... Амшын еишьыл ахатәоуп ақалакь... Ауаа азы иахәаеит!.. Асабицәа!.. Шака рыцхара кәлахьоузеи, анаңьалбеит...» – Уаха ичкәын Хаңыарат Аңсил изеитеихәаз ажәабжь деиташытнахуан.

Ацәагы абыржәоуп ахәарашәа, акәйтцара иафазо абгахәыцы еипш, икылпшкылзырәуа дырәегьых аґаанакон.

Аиаша ххәарамы, уеизгы-уеизгы Шәарах Ацсил амшын апхьа илацәакәа еикәимпсеит – атыхәтәантәи ацәкәырпа псада ахы аихатәы шыаа инадцаны ағанартынч ашътахь, иаргы иблакәа ааґаан, дызтаз ахаирплан адгьыл дфәкәнагызшәа дкаууа иґынеихеит.

Шәарах Ацсил иахьагы игәалашәом уи апхьыз ахьыцыз, насгы ианицыз, иблакәа анынтааткәа акәу, иара ус атх дагәылашыш дышнеиуаз агәґа анааишишаткәа акәу. Ибеит акы, апхьызгы еипшымкәа, алабґабагы иузадымкыло...

Илабґабазар – Ацсилаа зегь зхьлтцыз рабдуза дабааназ?! Уи ифнапыкгы нымфандцаны, абамба быбыш иеипшха ажәфанд иатажьыз аптакәа аахьхәхәаны иґыбакәа инартатцо, ани амза амшын ихнатцаз ахьтәы цха дыкәланы дааиуан.

– Шәарах Ацсил уоума, дад, уара? – Ерцахә акәцәа икәгылаз Шәарах Ацсил ибжы ааикәиргеит уи абдуза.

– Ааи, даду! – уи ускәнтәи ибжы анигәалашәалак, иахьагы апыркхәа амца фәихкәоит – избан акәзар, ашыш икылахаз ахәынап абжы акәын изакәраз, иагьзеипшраз.

– Иараби, уаха уласхар апшагы уагонеи, иуцалазеи?! – ихәеит Ацсилаа рабдуза, фынтәкагы даакәыпсчхәит.

Атцлакәа амарда иаґарианы, ахра злачапаз ахахәкәа апцаны ифәиуаз афыртын даакәнакәыцәаит Шәарах Ацсил. Уи азныказ, атысхә еипш деикәархәны, аетцәкәа дрывганы нак-накза дагеит афыртын.

«Хәи, уафы симбазакәа хьзыда-цәада сышпәбжьази!» – ааигәахәны, акәапахәа иабдуза инапсыргәытца днаншәалеит Шәарах Ацсил.

– Ас хьтшышыа убахьоу, уара бзиақ иакәшәаша, иузынханы иумоу убз заткәык ауп, уигы хумтәагәышъан! – ихәан абдуза, ибахтәаза иґыба иаатигаз апта хәымбабылкәа рыла даатәихәхәеит Шәарах Ацсил... – Узеипшразаалак, сара устәуп, усызкакжьуам акәымзар, сгәы злоузынхакәо рацәоуп, – ибла гәйтбаа кәыш дукәа амшын еипш итынчза дцәажәон уи.

Ирццакцәаны идыргьежьыз апластинкажә еипш, ажәакәа хылагәыла илеилатца-фәиладцаны акы ихәакәеит Шәарах Ацсилгы.

– Иухәаз зегьткәа сзеилымкааит, аха уґахазар аткыс уи еихә еиґуп, – нәґеикит абдуза. Дырәегьых дкәыпсчхәрцаз

иҗыназикын, аха иқыҕыҕыҕа инапсыргэйтэ иангылаз Шәарах Аңсил данынаихһааҕы, иһааникылеит.

– Аңсы аһаадараһы амшира азгәтарей амшын ахыкә икәтәаны илакәхаз хтоурых агәаларшәарей рымацара азхом, Шәарах, наҕгы иалбаалатәуп, уи азы атқака ижу, хабдуцаа ргәы икәжбу атҕтәа аакәхлатәуп, – ихәахт Аңсилаа рабдуза.

Нас уи абдуза, амшын инапы нзааиршышылан, азы атқака днаганы даанижыт Шәарах Аңсил...

Шәарах Аңсил дцәырхан, дытрысны ииартә даалатәеит. Иара иаҕхәа иһыахһан амшын, – уи ацәкәырҕақәеи амра ашәахәақәеи, еихаазалоу аласбей ацгәи реипш, еибарбылгыо итқака итқан. Иқыҕыҕыҕуан, агәақь-агәақьхәа абжыи гон агәтантәи ашәгыи.

– Бабаду, бабаду! – урт ирылтҕны итцарыхәтцәаза илымха иаатасит имоҕа Адгәыр Аңсил ибжыи, – угыл угыл, ашкол ахь хцара аамта ааит!..

– Уажәытцәкәа, дад, уажәытцәкәа! – абду аиартә дцагәылкһан, иһаһынтә ишыапаһынза дзышза адашһа даакәгылеит.

«Хәи, закәытә ҕхыз мыждази сызлаз, ахәақьацаа асааит, – имоҕа иһытбжыи интнаргәырҕааз игәы нхәашышыт Шәарах Аңсил. – Ашәыб еипш икыдхәашаны ишцәлеиуаз аһнқәа... Сыла ишабоз азы еишыылза инархатәеит: адгыл иакараз аһнқәеи, аулица чапақәеи, ашта шәтылахақәеи... Сабадәыкәитцоз хабдуза цсаташкәакәа... Мап, аҕхыз гызмалуп рхәоит, санаапш раҕхәа сназхыпшылаз амшыни ашә асбжыи ракәхааит уи зызхәоу...»

– Даду, ура ашкол уҕазар анкәабынкәагыи утырцахәазаарын.

– Сзыхдыркәозеи, дад? – зегь реиха иһааз абжыи дырцәегых иблакәа аарччеит Шәарах Аңсил.

– Иамукәа, уажәшһал анырхәо уажәшһалом, нас угыл анырхәо узгылом... Аа, уласы, учай ыжә, хагумырхан, – Адгәыр Аңсил иабду ихәы ааирхиет иаразнак: ачаи, ашыакар, абгызра варение, ахәша.

– Ее, дад апшәма, учеиҕыка пату ақәзааит, аха урт рацәак сара исчысым, угәы иалымсааит, – Шәарах Аңсил дцагылан, ачысмаҕақәа еилаххаа изтагылаз ашкаф днадгылеит. Акраамтагы лапшыла урт дрылагежһуан, аха иацы данаауаз апшгәынцә зхархәы иааигаз аштоҕ бжа имбеит – уи иҕаз ажагы уатка цамцам аһеихша, ақәаад цшзақәа здырчаблаз аҕатликақәа ирҕалахәазаарын...

Дныхәаныцхәаны хпыҕек ижәит Шәарах Аңсил, ча ҕыткгыи аҕыкәтәатцәа иналарчачаны иһы интаиршәит.

– Мама ашыжыза абазарахь дцеит, папа дшыкоу усоуп – дан-
цоггы аабом, данаауагы аабом, – ихэеит, аныхэаа атакс Адгэыр
Ацсилгы...

Ақалақь иалаз ауаа зегь реиха амра ашэахэақэа рацэаны
ирықепхон бартацыпхыза ахынаркэра зықэшэоз ШэарахАцсили,
уи изиакк ахэцэы аарла зхы ҕавыхэхэоз, аха иаақэымтзакэа
алса тцыс еипш ичырчыруаз Адгэыр Ацсили.

– Дадү, уара уаныхэычыз ахэша рацэаны иуфозма?

– Мап, изхухэааи, дад?

– Нас, ас утыфры уззырхаи?

– Ааи, ахэшагы сымфакэа, ахэша, акэац, ашэ, ача, абыста...
Аишэа ҕаттак ықэны сгылозма, сан иаасылталак зегь, – Шэарах
Ацсил итаца длыцхраарц иеыназикит, аха иабакоу апхыа иихэашаз
ихэахьан.

– Дадү, абри уара уатцкыс еихау адунеи аҕы дкаларушь?

– Дкамлакэа, дад, инапсыргэйтца снықэыргыланы ффу
хэа дныкэтэхэар, атцысхэ еипш схаббала аетцэақэа рҕынза
сзышьтуагы дубап.

– Нас уи итаххар инапы ҕаргзаны аетцэақэа изкыдхру?

– Икэа азнатцэкыа кыдимхуеи, дад, уи.

– Ирацэазаны акрифозар каларын даныхэычыз? – ахэхэа-
хэхэахэа даақэыпсичхаит Адгэыр Ацсил.

– Имцоутцалак, иуталак, иуасымхэеи!..

– Дадү, абри акама уатцапсит, сара исутарауеи! – ихэеит Адгэыр
Ацсил, рҕыцыагы ашкол ашэ ианаалагыла.

– Иабаутаху, дад, акама?

– Акарандашькэа алатцэсмьрцсози.

Шэарах Ацсил, ацықэцықэхэа, игэардхатцэкыаны, итаца
зышкэа дрылачцеит:

– Дад, уара, ақашь мхатцэла акэу, чамскэылла акэу ишуфо?

– Ма абни атцыхэа имыцхэны иамоу акэымпыл сыт.

– Ушнал, дад, ушнал, уандухалак, ари акэымпыл акэым, ишеиб-
гоу инаганы инауқэныстоит, уеагумырхан, – абду инацэа ау дукэа
рыла имота ибырфын хахэы ааикэирпцзеит.

– Асаат жэааа ирылганы, жэаха рахь аусура ианналагатцэко
абрака усзыцшыз, – ибжыы ааиргеит Адгэыр Ацсил, ашэ аҕы дне-
ины данаахыахэ.

– Амра цлакашэара ианыҕахыслак, – атак кайтцеит Шэарах
Ацсилгы.

Ашыыжътәи азаза бырлаши иаха ишәтыз агәилшәти аиңыртцра шыртахымыз еиңш акәын зышкол апхьа ичырчыруаз ахәыцқәеи зқыи ңштәи хкыла еилицыңаауаз аңсабарей аиңыртцра шыртахымыз.

Шәарах Аңсил ари гәеиңейт.

«Иабаргәузей, мшәан, абни абаҳча ахәыцқәа класс ирыма-зар – аңаақәеи аңсаатәқәеи рбызшәа рцарын, ашәтқәеи азазей абзийеибабашья рфьирцарын, насгыи уаҕа амра ашәахәақәа шаҕа ирацәоузей, ауафьтәыџса еснагь дзышьтоу, аха иара изы исасу... Ех, адунеигыи аҳәаҕьяцәа асноуп ишыҕоу; ацдәыршы кны еаџараҕалан азын иашьтоуп, азын ааңын таха анатом, ааңын – аңхын. Ус акәымзар ахәыцқәа рыккласс абаҳча акәны иҕаларгыи ал-шон!..» – амџа ааихитцәан, аңшаҳәа шыҕаз ихы рханы ифьилеихейт Шәарах Аңсил.

«Аҳәаҕьяцәа асааит, уи ада уаҳа бызлаеырбо акгыи бымаза-ми!» – гәаныла даамақарит аҕаҳмада, иҕама ахы инапы ықәкны, аҕәарахыи днаңшуа дахыгылаз.

Дгәалҕейт ларгыи.

– Еи, еи, аҕаҳмада, уааи араҳь, уңхамшьан – азы ҳаиңцталап, хпатрет еиңтаҳхып, уааи араҳь, амра ашәахәақәа узысыҕәшәоит, азы аҕаҳь сцаны амыдаҕьцәақәа узаазгоит, – азы цәыкәбарқәа идырчыхәчыхәуаз лцәа-лжыи зса-зсо џбаҕагыи шыәҕа ааҕалҕейт.

– Лыгәгыи улҕоит! – аҕырқырҳәа инеибарчҕейт илыкәшаны итәаз, игылаз аеыкәабацәа зегь.

«Истаху сыбз исзарҳәо сыҕандаз баргыи саргыи ххәхьгыи, аңгәы абла басыртәхәара сыҕан!» – иңсы џеины ихәламшәа аан-накылан, игәгыи нҕыңсаа-нҕыңсааит Шәарах Аңсил.

– Сухәоит, патрет затцәык, уи еиҳау сара сзы ҳамта ҕалом! – хәмаррачыда диҳәон, диҳәатцәкьон лара.

– Аҳәаҕьяцәа бысааит, бара ацәаңҕеыга сбыдгыланы спатрет тысхаанза! – маңкгыи ибжыи ааимҕны даахышҕышын, ашырҳәа даақәгьежыны, икәымжәи акалҕ еизышәшәо ифьинеихейт Шәарах Аңсил.

Иара ихыччозу, ма иара ихьцәыуоз апхәыс қәыңш дцдәылырхуа-зу издыруам, аха амшыни аеыкәабацәеи рыччабжықәа ааины изқәа аҕьяҕара рыкеыдрыңсалон абаҳча агәта ааиџишаанзагыи.

«Адунеигыи аҳәаҕьяцәа асны ауп ишыҕоу, – ааңын хыңцаңар тамашәт ңштәала еиңш, хәыцрак еиңааиҕа-ңырҕырхт Шәарах

Аңсил. – Зныкыр аңхәыс дхәынтаңсза деилыхны даабахъазма... Уи акәым, машәыршәа лкасы ааимшәаны, абни амшын иатәаңштәхәу лыблақәа ханынартаңшлак, зны хашәара наӀ анышә хнытцашышы хцон, даеазныхгы, абант ажәван зыжәвахырқәа ирықәцаны игылоу хашыхақәа хварыххәхәо хәаӀалон... Сеидроу, Анцәа иныс, уи амацәысеимӀкыара хара ихазхон. Азхара акәым–алым агәы хазтанатон... Сыздыруам, сыздыр – усқан ахәса рацәан, егьмачын! Рыбла атаңшыртә шхамамызгы, Анцәа ибоит, пхәысда азәгы хаанымхеит, ипхашыаны хатца изымцаз хәа пхәыскгы дӀкамлеит. Сеидроу, Анцәа иныс, зегь ахәаӀацәа рысны ауп ишыӀоу!..»

– Аа, шәсыцхраа! – пхәыск лытәаабжы илимхә иаатасын, ихәыцрақәа неихӀкыаны, адыххәагы дааннакылеит Шәарах Аңсил. – Шәсыцхраа, хатца шәыӀками! – еикәтәомызт уи абжы.

Инапы ау дуқәа рхала иӀкама иназытӀрысын, афы еилаарцыруа амра наеаччеит, ынтә рыда дмыпазакәа, дкалаза, шыабстатцас аулица днаныпалеит.

– Шәсыцхраа, абаақәа, шәсыцхраа!..

Аа, абар дықәшыуа дрыманы иахънеиуа зӀаб Ӏатазак ыцӀа ачкәынцәа.

АзӀаб лхы-лтыхәа узеилмырго деилыжәжәоуп, амзаатә лзааны дыхәжәоит, акаӀ иалахаз абжыас еицшгы дықәңоит. Ишәазшәа, еитцақыцӀқыцӀуа, ишнаӀкыара ихияны игылоу амашына бӀгатасхап ашӀка илыхоит уи азӀаб, зыхцәы зыкәа италахъоу, амакарона еицш зыхгы зхәамцгы еикароу ачкәынцәа.

Амзаша ғытк еицш амца ӀеихӀкеит Шәарах Аңсил. Насоуп икказа адунеи данныкәыпш: ажәлар рееиӀшәа наӀ-ааӀ аулица ахы икәгылоуп: цӀоукгы мадагьмадашәо, азӀаб дымтцазырсуа абант амзанрақәа ирыцхраарц иаеуп... Днарыкәңшит милиционерк ичынқәагы, рфы ахынзацо еиххәаны иччоит арпарцәақәак, тӀпхәцәақәак... Аха азәгы иеиртцысам.

– Шәсыцхраа, шәсыцхраа! – афны еихачапақәа рытзамц архәашоит, ажәван агәы кылнатәоит азӀаб лыхәхәабжы.

– Ааит, шәарт ашәаргәындақәа... – ыертцыс змамыз ауаа рышӀка дыцәхан Шәарах Аңсил, иара усқангы ынтә рыда дмыпазакәа, иӀкама афы цырцыруа амтарсӀцәа днарыдпалеит! – Доушәыж сымхәеи, шәарт ацәыгьманкәа! – ашәақь еицш итӀкеит атахмада ибжы. – Мап анакәха, саб ицсаныс, иахъа абра ашыа шкашуа! – иӀкама, ант ачкәынцәа азәы ихәтцәытцәӀа илатцеикит, азӀабгы дыркзамызшәа даарымипааит.

Ижә атша аризшәа, иҕы тҕаыжы дыччо, пшьяала инапкәа дыарыхеит аҕама зыхәтәы иадкылаз ачкәын. Егьи азныказ дыфны акыр днаскеит, аха ура хәа ихәхәаны, ршыкьбжыы аетәа кыднаршәо иччоз ажәлар рытзамц ампыл еипш даддан, дырфегых арахь иҕааихеит.

– Акино, артист, акадр!.. – ухәа, абри Шәарах Аңсил зыңсы еикәирхаз азҕаб илхәо ажәакәа реипштәҕыа ажәакәак ихәоит уи амакарона чкәынҕы, ашхырцәаҕь дыркызшәаҕы днапкыа-шыапкыоит.

«Изакәи, мшәан, арт злажькәоу?!.. – даалакфакит Шәарах Аңсил. – Имтадырсыз дыччоит, дымтазырсыз ччоит, ажәлар хәхәоит!..»

– Акино тырхуеит, Шәарах, акино! – ишьтахьтәҕыа бжык геит.

Иикыз азҕаб доужны, ашырхәа ишьтахьҕа данаакәҕежь, иеидыпсаланы, ихылпа ҕаңшьза дгылоуп рҕаыла чкәын Кәыбта.

Шәарах Аңсил дырфегых амца фөихкыеит.

– Хәи, ахәаҕыацәа шәысааит шәкиноҕы шәарҕы! – ахьөхәа иҕама атра иазцеит Шәарах Аңсил, нас икәымжәы акалт ааилашәшәан, ашацахәа иҕынеихеит.

– Артист, дышәмьштын, артист! – ихәхәон ажәлар.

– Скадркәа иреиҕу!.. Зеипш тысымхыц!.. Днышәмьштын, абаакәа! – иаха Шәарах пхызла иибоз иабдуза ибжыы еипш бжыкҕы харақзаны иаауан.

АШЬОУРА

Аҕаа асқала агәашә илатәоу акәыр д еимашәфы илымха дынтахәйтхәытижәтеи, Салыбеи зынзаҕы дзыцәомызт, дызтәомызт.

Уи ица ауардын латцаргыланы апалкәа аамихын, хәынадык ахәҕы аанмыжкәа, ипахәза ифәиртәит.

– Балга бызфү! – агәәәхәа ажәхьара иафыз иңхәысҕы даал-хагылеит.

– Баба, Ыаңшь абоуго? – ауардын ашьтахьтәи аларгыла иадхәалаз рыжә иаакәшеит ахәычкәа.

Ахәычкәа рызцаара атак ҕазтаз ауардын ауп: уи ухы адакәа пнатәтәарашәа афьибжыы геит, иатцахәаз ацә уарақәа хәцәырххо, ирыма агәашә ахь рфылархеит.

Уи иацы акэын...

Салыбеи уажэшъта дыхиоуп.

Аџацха ашыш дкылпшны дахьпшуаз ибартан, ажџан иатџа агэы ахцара анџо, ана-ара иаџылоз аџта злачкџа инрылсны, агэыр атџа еипш аџаарыцкџо инеиуаз амза џежџканталеи.

Абас амза хџажжаза, ибылгачылгџо ажџан ианалоу, адгыл ахьтџа ипшуа зегь иароуп ирбартоу, ускан аетџакџа, икахань ргэы тџкџазшџа, иџџыш-џџышза ауп ишаапшуа. Иара уажџыгьы урт шыакџармак рџышџа иџемыт.

Амзагьы амра аџџыртџа агџапхаанза ауакџхым ажџан аџы ахра ахьынзауа; нас аџџышхара акџым – адырган ианзыџылаз ажџхџа еипш ажџан инатџаџытны иџоит.

Адгыл аџы иџоу аџсабара азакџанкџа рхатџатџкџа! Салыбеи уажэшъта дыхиоуп.

Каамет хлымзаахк џалараны ианыџоу алаџџеи ахџынапџџеи раџара даџаеы иаздыруам рџџоит.

Ааџ аауазу, иара ус, иазымџаа-иазымпшаа ауардын ладыргыла аџа аатџарџџы иахьыргаз азы ашыа ауазу здырхуада – хџынапџк, иааџымџџаџа Салыбеи иџацха ауасхыр ахџџара иаџын. Рла Дамшџ акџзар, аблаџа амза алашара атџкысгьы иаиааин, аџацха иџнатџаз алашыџара иаларџаџа, ашџхымс иадтџаланы ипшуан.

Дыџџамыт ан.

«Уаргьы ухом, саргьы сыпсуам!» – дашла маџара еилаџаны иџаз лџџата шыапы хьшџашџаџа лхыза иаџарџаны данахалак, лыхџџы пашџа ишланы иааџџыртџуан.

«Нан, Салыбеи, сыпсы акыр иснаргџаџуазар, абри схызаџ иснаргџаџуеит – уаџа акгьы уалаџаџами?» – шаџантџы абас иалџарџ лџазылкхџази лыџкџын, аха еибамгаз итапанџа, ма зхыпџхџазара маџхаз ипатронаџа дрыџџџџамџуашџа анылбалак лџаанылкылон.

Даузыџџахуаз Салыбеи ипџхџысгьы.

«Изнымхаша аламураџа аниџоит» хџа баша амала ир-хџазаарым – иабаџџахыз хара, абџъарымзар џыџк зыџны иџнанамгалаџ ауаа абриаџара хшара?!. – зыпсып џџанда лыхџада иџашџшџо, знапы па хџыџкџа лыкџыршаны ишыџаз лџа затџџы ахы-за наивалыџџџеит. – Уаргьы умир иабаргџыз – џ-жџлак зџагылоу алахьынџаџџара уаб иџы инџџџозар хамбарызи... Аибара, ахатџадара иахџа иабама хара Кџазаа рыхџсаџа. Аиреи апсрей

җамлар анамух, зҗабымзар Анцәа азәгы думырин, срыцхауп... Узизей, уара җадың – сыпхәйсра еипш санрагы урцәгьарц азоу-ма узиз?!» – дырәегьых лычкәын даалшышыт ан.

Иацы аңырмакыаҗ акасаң мҗәцәа кылышышь имихәҗаз итапанча ааҗихын, азамҗа кылчаа хышәашәақәа ааишышыт Салыбеигы.

– Хәйрд-хәйрд, хәйрд-хәйрд! – ухагәта иқәтәаны иағьгьошәа, игәйпцәагаха ишгацыз игон Салыбеи иҗны ауасхыр хызтәоз ахәынаң абжы.

Дамшә аңырғы блақәа шыпхацыз ипхон, зны-зынлагы, ахышь апба зкыз ашәишәи еипш иагьааҗәлеиҗлеилон.

«Хара ыңыа хәкан... дара азәы... Афырхатца, ххыпхьазара еиҗареитәит! – Салыбеи итапанча азамҗақәа еиҗааишышыт. – Ех, уара сәыза җымт-зәа, акы ухәар иауазеи! Сгәахы иалагылоу ахызатә алухырц уеитцоу ма ушеитәгәоу усыцны анышә хышәашәа уззцауоу?!»

Атаххәа лапықәшәа иауит Салыбеи.

«Исүтеит, ус җашәа уауааит!» – итапанча ақәйпшыга хышәашәала ипынца ашыаҗа ааибыҗ-быҗит, ахы тылашыцаа дынтапшит, дырәегьых, алашә ишәкәы еипш, агәыцә иҗаркны ашыхәа тырҗәа аҗынза инацәкьара ңаҗыақәа пшаауа илахысит:

«Сгәыҗырҗа!..»

«Уара мыҗда, умир иабаргәыз!..» – лхәычы ахыза наивалыңгәеит ан.

«...Нан Салыбеи, уаха акагы уалаҗазами?..»

«Ашыаҗә баауам, ипсуам» шырхәо еипш, ахтыпҗы җашышыа ақәымзаап... Уңсцәа ытцухааит, уңсцәа еиҗоугааит! – Ауаҗ иҗы ахы зтаурпккаша цәхәроуп. Арахь хара Кәазаа шәынтә хәпсцәа ытцәхххьейт, шәынтәгы еиҗаагахьейт..

Рамшыыхә, җьансыыхә, Қәаблыыхә – аишыцәа, нас Камыгә, Татыгә, Дыгә – урҗгы аныки абыки ирхылцыз..

Дырәегьых аишыцәа – арҗ сара сызхаану мацара.

Еилкаауп, ашыа кәапеилоуп иштатәу, аха хәпсцәа анышә изытәхмыргылозеи?!

«Уңсцәа ытцухааит, уңсцәа еиҗоугааит!..»

Азәы исеихәар, ахы иҗы иҗасырпккон!

Арахь?!

Атыхәтәаны ианытәххуаз – Рамшыыхәи Дыгәи рыбақәа хцәеилагеит – рҗыңагы рармарахьтәи раргәтыстақәа ракәзаа-

рын изықашәаз – икылшәытаа-кылшәытаа, ахы зықашәаз асаркыа еипш, рхы абаф зегъ ишышьа-шышьаны иқан... Ыансыхәи Татыгәи рабцаркәа ргәы иқәтаны ишыржыз фашьомызт – адгыл ажбы иалапахъаз ргәабыцакыкәа рыгәтафәтцәкыа иштан урт атапанча хлаҳәадакәа – ацәырпшза рыхыызшәа ажыакца иафаны... Уаргыи ус еиха иахьузцсшьароу тыпк уцшауазар акәхап, – ицхара абжак зитахъаз итапанча игәы инадиргәгәалеит Салыбеи. – Сашьазатцә Нахарбеигыи итапанча игәы иқәстцеит данызжуаз...»

«Уара мыжда!..» – лхәычы даалгәйдлыргәгәалеит ицшәмагыи.

– Хәырд-хәырд, хәырд-хәырд, – иакәыцуамызт Салыбеи ифны ауасхыр иадтәалаз аҳәынап.

Салыбеи днапыршышьуа ацсцәа дышрылаз икказа иаашаргыи калон рла Дамшә акәымзар: уи иууангыи иууамызт, ишуангыи – ишуамызт, иара ус еихацшыны, бжыи гәкажыгак, абыста фәхракәа идыртбаахъаз ақыркы итәрни ифәиуан.

– Ҳы, азыршы тартәааит, иахәашази! – игәы атцга фәнатцәама ухәартә инытәххны дфәтцкәеит Салыбеи.

«Уара мыжда, умир иабаргәызи!..»

«Уаҳа акагыи уалаказами, нан?..»

Дамшә ашьтахьтә шыапкәа ирықәтәаны, алағырз изаапсылаз аблакәа рыцхәза, амза иахәацшыны итәыуон. Иара амза алажә усс иамазма, усс дамазма Салыбеи ихатәгыи, инеиуан адгыл еиеырбо, анапы кәымшәышәкәа ларгзаны ашьхақәа рхы инықәнәшъуан, ацтақәа иаарывтцыпшны азы мшынқәа инарыхәлаччон, ажәфан тыша иакәшәаз аҳаирплан еипш зны-зынлагыи интагыалалон. Уи адгыл иафәынтәаауа бзиа ишабоз фашьомызт, аха мфакы иқәын, аангылашьа жәла амамызт.

– Еихагәа, азыршы тартәааит! – игәы пжәаны, аха ибжыи лытцакны деитәкәцәкәеит Дамшә. Рацхәа ихәдацәал адақәа алацтәцәазшәа иаахьухьуит, нас ихы азбжак накәыфрит.

«Ашьаптахь кәдыцыгыи сахьцалак исышьтоуп!. – Кәтагык агәи, напык атытәеи, кәрышьки ирыцсам ахы сатцазза сдәыкәуп... Урт Ыармахан илызназгар...

Дамшә дырфегыых ауура иалагеит:

Салыбеи ифәцарей ала атцәабжыи шәакъ еицтаблыз апатронакәа ракарагыи рыбжыымсит.

«Уара мыжда, хәрбагыгыи иацы афенышьыбжьон ахы аасықәкны акикихәа фәнатит!..»

«Нан Салыбеи, акыр хәмазар зегъ аакәганы иутиит – уаҳа акагыи уалаказами?..»

«Уани уңхәыси акы нарамхәа, ухәыцқәа унапы аархымшь амџа уқәлома, Салыбеи?» – ицаазшәа иаҳаит, азартәи зыхәда иџахиршәаз иалтә гәашә.

Ахәац даблызшәа ицәа џеихыбзаа-џеихыбзааит, изқәа аңхзы нкыдшылеит, – раңхьаза аҳаирплан ашә иныладыргылаз аңаџ иеиңш даакәанызанит.

«Бәыргәгәа, сан!» – лаңхьа днықәтәаны, иан лыхцәышла инапы налишьрацы итаҳхеит.

«Абааңсы, хәыц гәартәк бнапы иануп, бхы ахьымзг абмырган!» – иңхәыс дналабжьарц.

«Шәара мыждақәа!..» – ихәыцқәа ааипҳыишьшьаарц.

Дкәанызануеит, дгарыгаџеит...

– Хәи, абааңсы, иухъеи?!

– Хәи, адамра хыла ҳаурсуама?!

– Хәи, Салыбеи, у-Кәазбазами, уанаңалбеит?!

– Хәи!

– Хәи!

– Хәи!

Ахтың икылжәжәа икәнатцахьоу ашықәс еикәатцәақәа ирылһыны рџаархеит иабацәа рабацәа, урт рабацәа... урт рцацәа, аица рцацәа рбыжьқәа. Аха урт ирыламызт шықәсык аңхьака ина-пала иааикәкны, нас забңьар згәы инықәтәаны иижыз иашьеиҳаб Наҳарбеи ибжьы.

Мап, Наҳарбеи данңсуазгьы егьырт реиңш иуасиат изынмыжыт:

«Шәышықәса раахыс џ-жәлакы икәлаауа иҳабжьоу ахызатцә сара сҕы иаанкылазааит!» – ихәарц итаҳын, шәанаңалбеит, дахьымзагәышьеит акәымзар», – рхәеит ханшьалара змаз ауаа.

«Шәшақәытра! – инцәытгагәашәа, аха зегь рлымҳаҕы инеиртә: «Сшьа алақәа идумырблакьан, сшьа!» – ихәарц дахьаҕыз ҳам-бакәа, «ыртагәа-«ырлашә қаҳамтәуазар», – абри аухантәарак Салыбеи иуасхыр иадтәалоу аҳәынаң иаңхраауан даҕа цоуоукы.

Амза ашәахәақәаңкәа ззрыцҳаз иашта днықәңшит Салыбеи, иаҕаркьакьаз абартца хәычы алахь итаршьшыы игылан ицаңха, аңша леиџеиуа ирыһнан аҳәынаңи ауаци рыфџада акгьы зыз-нымхаз ицеи ибоуреи.

Ахы зықәшәаз абжьас еиңш, дааикәагьеж-ааикәагьежыт Салыбеи. Итапанча атра иџтицааит, дырџегьых длаханы илтеитцеит, икама иаңхьака иааиаигеит, ахьаџа цырақәа реиңш еилаџы

Салыбеи инеиңырагыланы даанызкылашаз уаф дҕамлеит.

Ашыц азеи атцытәа ҕәыки рыффы зытҕьоз акәара лашәкәа акыр дыртысит, амарда цәхәкәа дырҕысит, иңстацагоу аңша ахыңылоз ахәкәаггы акыр дырхысит, аха пхзыкәармак ңара илахь иаакәнампсеит. Уи акәым, Салыбеи иблакәа еиха-еиха итыблааны ицон, идакәа ххахон – ишьапкәа адгыл ишахьысуаз злеидыруаз, ишьафаны ишьаз иажәцәеимаакәа рхьарчбжыи акәзан.

Уажәраанза амахе иеиңшны амраташәарахь ала ажәван иадибалоз ахәи аика данаакәгыла ауп, амза ҕежь ду лбааздахьаз амшын казказра данынхыңшыла. Есыуаха илбааны, ирахатза амшын агәи инықәианы ицәало атцхгы, уажәи ицәыха-жыыха аҕыхара иаҕын. Ауаф ҕар имаҕа акәынакәа реиңш акәын иҕарпшарза ишааңшуаз Акәа иалубаауаз алашара кьоушәоуқәаггы.

Салыбеи, амца зхыз иблакәа хыргьежьило, акыраамта амшын дхыңшылон, аха абажә ләа аңштәи змаз атц ңара лашаракгыи налимбааит. Нас ауп иблакәа рҕеырхыны, пшьаала, асқала ыҕоуп ахьыргәахәуаз атыңахь рҕанаархаз. Уаҕаггы лашара рҕымлеит. Амала, есааира атыккара иаҕыз ажәван иадибалон, ахьшыкцәа рыскынңь аңшра змаз хыбра хахачахақәак.

Дырҕеҕых дыццакны дылтәлеит Салыбеи. Баалоуаа раштәи Акәа ақалақьи еимаздоз атыхәта данылтаңала, ишьапы инацххит ңыкатас икәашза адгыл ацәа иалнахәахьаз ацәа пшқарах. Раңхьа ижәцәеимаа кьакьамсафакәа ирташны иртәз ишьыргәытақәа нытхьшәашәаит, нас уи ацәа сақә ицәа-ижьи зегь инақәдырхәхьызшәа, иҕеихыбзаа-иҕеихыбзаан, аҕеархыит; икәбакәшәон, икәбакәшәон иарҕарахь ала ивагыланы илеиуаз азиас хәычы ацәкәырпақәа. Урт, тоңра ицо аңсыз пкышкәа реиңш, рызкәа анықәпшха уамразакәа, ңара иатцәарак иналаз ицон, нас, аимыггара иаҕыз аңсабара еиҕаналубаахуан, еиҕанцәыралахуан.

Азиас хәычы кәаратцаыңхьаза – икәаратцон Салыбеи дызныз амәахәастаггы:

«Адгыл уацыфахааит ари амәахәаста раңхьа иалзгаз! – игәи дахаңжәон уи. – Бҕыиқ ғшәаны уаңхьа икашәарггы уахыкәшозма!.. Утабааит амәахәаста зыркәалаз акәараггы – иувацаланы иугарц уҕы иабанзатоу?..»

– Адых-дых, адых-дых, ахәыр-д-хәыр-д, ахәыр-д-хәыр-д! – ишьапы иаттаххуеит атцаа-сақә. Ихәйтхәйтхеит, икәбақәшәоит, амшын ахь иццакуеит азиас хәычы ацәқәырпақәа. Уахь дыццакуеит, ицсы иғразом Салыбеигы.

Уажәраанза егъа дныкәаргы, иҕагыежны иақхьа иаагылоз ахәқәа уажәы иааимкьан, амшын дынхыпшылеит, нас уи ақшахәаҕы ишьтаз Ақәа ақалақьгы дналапшит.

Иара амҕахәастагы, Салыбеи иеипш аҕы анкыдгылаза акәхап мацәыстас азиас хәычы абғашшара анааҕнатцәаз. Икәаш-кәашза иҕалыхәхәоз ахахәқәа дрыкәпала-рыкәпало днырпан, атытәа зкыдышьшыла икәз амарда иенадтцаны ижәцәеимаақәа лаишьихит. Нас, изкәаҕы имака иаваз иеимскәа дҕарыханы иҕаишьеитцеит.

Салыбеи ишьыхыз ижәцәеимаақәа ирзиура изымдыруа, иркытымытца икны пытрак дгылан:

«Икәз – зныкоуп ианыҕасырхәхьоу... Иудыруеи – имгәыгкәа ипсхьада», – игәы иаатейкын, илгәыгәза адырцара иаалыхәхәоз ахахә дҕаханы илатцеитцеит...

Ақалақь абаҕқәа еиҕыршәшәаны ахьхьахәа ацәа итарпсон, зхаан цәхьак зган иадзымхәалацыз урт ауардынқәа.

– Хәи, ҕыцха шәанырцааит, уаха уац кьатакгы шәмоузеи!.. – игәы дырҕегьых иаатцапит Салыбеи.

Архәара иаавшәеит рақхьа игыланы иааиуаз ауардын. Уи, ашьарақәа зышьтоу ахәан еипш, иццакуан, инеипынкылангы икыжуан. Иатцахәаз акамбашь хаххалақәа убас рыхкәа еиқәыршәаны идыркалон – уаргьалак еицанушәа, мап анакәха, илеид-пыххаала изымцахузеи!

Усканоуп Салыбеи иахьа шымеышаз анидыр. Егъи амҕышазоуп акәыр-д еимаашәҕы Салыбеи илымха ахәшәхәынгара антәйтәаз. Аҕаша – акыр ихзызар днаханы итиит. Аа, иахьа – итапанча амгәа итоу апатронақәа реипш дыхианы амҕа дықәуп.

– Ахәылпазы, амра аташәара мастхәагашәарак шагу иадтцуеит хәа ауп ирхәо, – ихәеит, Салыбеи изцаара атакс, цакә афлыка иангылаз ақсуа мшынуаҕ.

– Трабзан инкыдгылап угәахәуоу? – ибжы лышьтакзаны деитцааит Салыбеи.

– Сеидроу, Маф итаҕынжәа еипш, еитарпапа еицахтеит – уи ауп хара хнапы иану, егырахь, трабзанаа ракәу, Стампылаа ракәу

зыбз ызышыраны икоу здырхуада, иара асултан ихата игарггарц иргозаргы хаздыруам, – уи аңсуа итаца аназара икны иахозшэа, хынтэкагы ифы аңаа ыахыңа-ыахыңеит.

Уи уажэы агэтэы сқала кэареар икэгылаз Салыбеи дитцапш-уамызт – наф нтэара зкэымыз амшын агэы еишылра дхыпшыло дафын: – Арт иубо ачрыкэ еимаа Маф итатынжэга еиңш, еитдарпапа еитдахцеит.

«Маф, Маф, дарбан Мафу, иаргы-уаргы атыгкэа реиңш хыла шэеисаит!» – игэатцаа аафнатэазеит Салыбеи уи ахыз.

– Ари тадынмзар уаха даеакгы агазом... Маф итадынжэга еиңш, еитдарпапа еитдахцеит.

«Иарбан уара амзанра уаакэымтцзакэа иулаго?!» – Салыбеи уи дикэхаарц аңсык ауп иааигхаз. Икэхаара акэым, игэахы иадфахаалаз итапанча ашкагы инапы натрысит – уи ахыз убриакара деиланаршэазеит.

– Егырт иубац: акы ашыц, егы – аатлакэа, аңыкэреи... Ажэытэан ауаа гычны ирыларгон хэагы рхэоит. Маф итадынжэга еиңш, еитдарпапа...

Дасгала исызшэоуп атыхэтэаны Салыбеи дшышытыңаз, аха усқан уи аңсуа, аңслы еиңш, ифлыка шыкырыны аңха инатдалахьан.

– Трабзанынза снабжысыр стахуп, аллахи уареи шэымчала, – Салыбеи хэычык ишыра анаахе, «Маф итадынжэгеи» асқалеи ирыбжыгаз аңха кэареар икэгылаз атыркэа мшынуаф ихы неифакны фааитит тыркэшэала, харгы амазамкэа.

– Аллах итэы сыздыруам, аха сара акагы схэартам! – натеикит атыркэа мшынуафы, амыдагыцаа иеиңшыз ибла тацэкэа рыла Салыбеи ихакынтэ ишыапа-фынза данааимида.

– Угэы нсырхом! – Салыбеи иңыба пшышыаала иотыцит зхы еимахэаңза ифахэаз касыжэлых кысак.

Усқан ауп Салыбеи урт амыдагыцаакэа рыфныцка зыңсы таз кэымпыл еикэатцакэак шыказ анидыр – иааскыеит, акэыңыма млашь аблакэа реиңш иагыаифаңцеит:

– Амцазы ишэартоу акыр уңыба итоума? – дцааит атыркэа мшынуаф, Салыбеи икыса иңыба тыхэтагар ацафы илеизаргы илеит анигэахэ.

– Хаи, цыоушъ, сааурфар азы сылымтцуеи!

– Ус акэзар, утаңал. Хдэыкэлаанза уа атадын денгкэа уеаарывак, нас цыара жыртак устап. Аллахгы хыаас дкоумтан, игэы нхархарым.

Аиѡхаа атца итахэытхэытуа акэара лашэ ашытыбжь еипш, аќэараќэарахэа аѓба агэеисыбжь ааѡуеижытеи акраатцун, атырќэа мшынуаѡ ибжыы Салыбеи ианиќэаиргоз.

– Аллах дучхрааит! – ачуан агыѓабжыы ихатцаны даѓааччеит уи.

– Ыапышыгы! – нацитцеит Салыбеи, анќэа ижэ еипш иеиетацаланы дыќыо аимсара дахыафыз. – Шэафымхааит абри чысхэс измоу!..

Ачрыќэ еимаа аѓшра змаз аѓба жыакца, изышытазоугыы абарт роуп ухэартэ, ихатуала ишнейуа, атазхэа инарысны, ацэќэырца шлаќэа рыѓэта ааѡтэо инеиуан.

«Ех, хыхь иќэтэоу, ухышыарѓэытца сакэыхшоуп! – ажэѡангыы дѡатцапшит Салыбеи. – Аха – мап, мап! – длеилууаан, игэы абжыы азэыр еихазар хэагы дшэаны днапшы-аапшит. – Сшыа сара сазхартэ сыќоуп, кэапеила итыстоит!.. Анќэа – зхы изаќэымѓэыгуа дрыцхраалааит. Маф Чаабал дфырхатцоуп – хэѡжэлак рхы атэаќыа ныќэшны Трабзанќа дцеит, сара уи атэаќыа уаќа ашыа Иныларшэны Аќсныќа саауеит... Мап, Маф Чаабал Иаха дфырхатцоуп – уи ишыа аниуз зшыа тазмыжыуаз аѓа сшитынхоз ибон. Сара?! Чаабалаа рыхэсаќэа рзоума уинахыс абцъар сзатцазаауа?! – Абцъар патронак ада антам иабцъарума? Аихаза!» – азыпси ажыакца ѡежыи ацыркэќэа апалуба иќэжыыз апырсал дназыпшит. Нас апалуба зегь лапшыла иааимидеит.

Насќыа, хыык атырќэцэа мшынуаа еидгыланы иара ишќа иаапшуан, аѓба дтазыжылазгыы днапќыа-шыапќыо акы рзеитеихэон.

«Акы шэеазышэки шэымшэозар, пытѡык апысызќэа гэырхаагас шэырызыќастап!» – илапш аарќэаиган, ашырхэа дааќэтэиит.

Рапхыа иѡежыза днарыхэаапшит ахызы зкэыршаз ашыа еиѡарпаќэа, нас – амшын аитанзаалара аќсра ахызкаауаз амра. Апысымра иацыртыуаз ашэахэа бырфын рахэыцќэа ашыхаќэа рхыќэцэа иакэыршаны иѡахэан.

«Итыстысуа, абарт ажэѡан иалакнахау ахытэы дачќэа снархыындашаланы, нас срыќэныќэа-рыќэныќэо сышнеиуа, ахэблы иалпаз ацгэы еипш, цыгэхыршэт ќатцаны сашта сынтамцалози! – игэы иаатцахх-аатцаххит Салыбеи абарт алакэ гэапхараќэа. – Хы, аѡстаа дызхыччо ауаѡы игэаимырпхара иќоузеи: уи, адажэ амтэыжэѡа иазирпшуеит, амат – абз хаа, анхаѡы – анадел, саргыы уажэы дцэытатэаны аќыркырхэа дысхыччоит уи аќацаа. Аха зегь акоуп – сшыа кэапеила итыстоит, енак

идамхаргы сыбла еитцыхны адунеи сыкәпшуа сөйкәстөит». – Аиашазы, Салыбеи иблакәа асы шәыртәта иаакеиған, лапшыла деимдо дылтәлеит: ахра такнахақәа, аҗаақәа, ашыха кәазақәа рзамға иәфахәу ашыац иатәа, нас – цыхәапцәара змазам апста цәеикәарақәа... Ус лапшыла дхәазо иқыта дааләлеит Салыбеи, аха тиаагы хыбрагы зегь еилашыыхаан – иқытоу, ахаша ызгаз зиаск иапшахәуу узымдыруа иған.

Саатк ашытахь аҗәван инацәзты ицеит ашыхақәа, ифәцәаит апшахәа, адунеи зегь мшынха, ацәкәырпа хышкәеи урт ишуа ирыштыз атырқәа игба чрыкә еимааи рыда акагы ыкамкәа иаакалеит.

Ауха шаанза лацәааихышь изыкамцеит Салыбеи. Акәара-акәарахәа азы ацафәи игоз агба абжы дазызыршуа дхәыцуан уи. Ихәыцрақәеи игәалашәарақәеи зегь реиха даргәамцуан, ипыртцуамызт, игага еипш, дахыцалак иштан – Чаабалааи Кәазааи шәышықәса раахыс изфәу анибартәара рапхьаза ишалагаз, изыхьаз.

Аиашоуми, җ-жәлакы ррыцхара рапхьа ишалагаз атәи Кәазаа рацәазак иргәаладыршәацәомызт. Аха: «Ажәа ахы умхәакәа атыхәа узхәом, дад, Кәазааи хәреи хәиғарафәи хәжәла хара шадым удыруазааит... Уи шыкалазгы абас-абас ауп... Сара саныкамгы ушыа тоумырхан...» – ичкәын дилабжьаны ашта дынтыцуан, шыоу-ра ицоз аб Ачаабал...

Уажәи, атырқәа игба зыбгашшара аафәнатәтәо амшын Ацәкәырпақәа иреипшха, еивтапсаны иштан Чаабал Смел ипичәуаз адәаза. Ацәмәтәа адгьыл иадпән – адгьыл иатахымызт ацәмәтәа аихатәи напхыц хапагәала азамға пшза, азамға иатәа цәыпны иахыкәнатқоз. Аха ачкәын кәыпш Смел еибатахымыз адгьыл азеи аихатәи цәмәтәеи еиниршәарц дафын: есааи-ра зәеибызтоз имахәфа ажышәкәа қыцьқыцуан, ишыапкәа неимытхаа-аАимытхааны итарпа, ацәмәтәа амәтәи маа затәи дахынкәакәала дшашытоугы, зны адәазахь дымғаннатқон, нас ацәағәарстахь даршәуан.

«Иабахтахыз адәаза еилагьа аңера?..»

«Уан дукәыхшоуп, арака ахаан аахыс арахә иртәартоуп..»

«Ашықәсан уахтапса шысмоуа здыруазаргы, абрака цәшьхәа асырсуам!..»

Ацча-цча, ацча-цча, – ахәа илаткәацуа аѡстаа цыкәреи цыракәа рыбжьы рхатцаны ипытәтәоит адгыл иалацаны изку адацкәа.

«Хаи-чаи, уа уара, уа сара!» – акәаранырцә алра итцыѡфны иаѡеуит ахацәеи ахәсеи рыбжькәа.

Алтә мѣаза ишахылцуа мѡашьо, иаашьа-кантхаиуа, ана-ара, акәатца иалшәшәаны иѡеиуит ацәтцыхәа апштәы змоу алѡа.

«Иабатахыз адәаза еилаца ацәра...»

«Арахә иртәартуоп. Шәаб дыкәзар адәыпшзагы аанхон, сыгәгы атыцафы икәзаарын... Сшәоит – шәара шәхәыцкәахеит, сара сыпхәысхеит...»

«Ахьаца ашәшыра шәызкәа ишныкәлалак, шәыхә-тырххакәа ласышьтәуеит...»

«Уехәумжәан, уан дукәыхшоуп, ацәкәагы рыцхауп, апсхәы зуагы акы уаарыцхраап, ирласны унеи...».

– Аеыжәлацәа, аеыжәлацәа, арахь, шәхатцкы сцеит! – Смел игәы иаакәсит, ихшаз реиха иеы бзиа ибоит Хәа ззырхәало ргәыла Кәат ибжыы.

Рацхьа, итарцаны иикыз ишыапкәа наитцсаит Смел, нас игәы ѡаскьаны ипсып алеиѡеирта инацырагылазшәа дааихәлахәит.

– Инеихшәыркәа, алашәатә ихыркәакааит! – иаргьа напала ацәмаа иадкыланы иикыз ифырмахьц аамѡанитцеит Смел, ицәкәа рызкәа шыкәз. Даргы наткьеит, иаргы армарахь дымѡанызтаз ицәмаа деитәхьанпашаланы икит.

«Сшәоит, шәара шәхәыцкәахеит, сара сыпхәысхеит!...» »

Илцәагахьада, мшәан, абри амла?! Сара адәаза еилаца пысеуеит, цыоуы еыжәкьакьала атарчеи ныкәыргарц ргәы итәуоп... Ех, саб ипсы Тандаз, ари адәы пшзагы аанхон, Рац абгәфынзагы снейхьазаарын уажәшьта. Кәат, Кәат рымшуп зегь – арахь иеы шындырзаа қамса псыр, Рац тәыуара инеиуам... Аха иабакоу: «Нан, нан, срыцхауп, аеы ааигәара шәымнеин!» – лымшуп!.. Шьа-ниагы иахьа уа дкалозар акәхап... Сара жәашыкәса ансхьтәуаз саб аеы абгәхь снаишьтит. Уажәшьта жәохә шыкәса схьтәуеит. «Нан, нан, срыцхауп, аеы ааигәара шәымнеин!...»

Ацәмаа аткыс еицәаха, абарт ахәыцракәа дшеигәыдыртцоз ауп акәукәухәа ахәхәабжь илимхә ишаатасыз Чаабал Смел.

Ишьтахька данаакәтәи, ашәарыцаѡ ипба зкыз апслахәкәа реипш амарда инафеибааит еишьталаны инеиуаз аетцәа. Рацхьа дгылоуп Кәат – ааи, Кәат иоуп, хымцада, – ихәыцкәа реиха еигьишьоит ззырхәо иеы шындырзаа қамса дакәтәоуп.

Ускан Смел зегь-зегь ихаштзаап: ицәкәа ртыртлара, идәаза апырссара, иан лажәакәа, уртқәа уркәатц – ишыапы аеышыкыл иа-нахыс ауп иштхыз анидыр.

Раң адәы иананиалак, ахаскынкәа иракарахон, абард аандакәа ианырзааигәахалак, аеиимаа кьацскәа унарытцәшуан, амџакәа еихнатцәтәон, ақәатцәфы ажьа акара икәаратцон... Ацшазатцә тәыуон, ацшазатцә ууан, ишәышәуан Смел илимхәафы.

Рышътахь игыланы иџеиуаз аеыуаџ данивууаа нахыс, уажәраанза ивыкькьоз атцлакәа реипш ауп егырт аецәагы шы-нижыыз Смел.

Раң апынтца иткьоз афаць шыра ауп, еснагь еипш, згәы ыррахатцзаны зкәадыр иантәалаз Кәат дхьазырпшыз:

– Акы уеазумкааит, уара ацкәын цынцампсса!..

– Абри ауп истәху, уаха акагы! – Смел иажәакәа ацша иџәнацаанза, Кәат иикыз акасы еицарса нимкәытцшша ицеит.

Амзаатә рзааит хәа ауп ирхәо ускан Кәат иегьы иаргы. Аха зыкәчышь ахышыцба имцанарсыз акаарт егьа агәы пжәаргы иалшагәышьозеи: Смел атыша лашакәа дырхууааит, арџашкәа дырхыпрааит, абахәкәа дрыбжьыцеит, ахахәкәа еидпыххаало ахылагьара итеитцеит. Кәат уи дааицыршәомызт: дахьызмыцоз дахыкәшон, дахьызхамлоз – датсуан, имџакәа иркәаџуан... Ихәхәы зыршлаз атарчеи агарафь уи шьәуџоу заманалатцәкьа идыруан Кәат, аха дызбодаз, дзахауадаз ускан.

Смел, абахәкәеи, ақәатцәкәеи, аџаџакәеи иргәылигаз амџеи, арџашкәеи азхычәақәеи ирхитцаз атцәкәеи рыла дыхнымхәкәа, ишътахька дхынхәны дшаауаз, Кәат даацәыркьан, дырџегьых дкәалаауа длаишъталеит.

– Уанн!.. – егырт Кәат иажәакәа ацша иаамцнацааит Смел илимхәафынза инамышъткәа.

– Дарбан, уара, ари иаауа?

– Дзыпсаатәда, дызхышыцбада?

– Дызхылтца, дзаазада?

Абас еизтцауан, рхәеит, ацсхәы зуаз ауаџ иашта икәгылаз хатцәгы пхәысгы.

– Шәанацьалбеит, Шәагә цсаташкәакәа иџы!

– Аа, Раң, уара, Раң!

– Унан, Смел хәыцы иоума иакәтәоу, мшәан!

– Иара иауми, бара, ихы исааит!

Абасгы иџеилагзит, рхәоит, ахткьа еипш иааиуаз Смел деилыркаартә данырзааигәаха.

Смел уажәраанза икаицсахъаз аецәә, ажъа атцыхәа зәалаззаз ахъапарч еипш иапхъа, ана-ара ицәытппуа иалагеит. Дицрытуамызт Кәатгы.

– Ҳаи, уцсынтры духааит!.

– Иаб икәал каимыжът, иаб икәал!..

– Абаз шытызцауаз иңа иами, абаз!

Смел апсхәра ахыруаз аштафы данааигы, ицирцсса ишьтаз аецәә акыр дрылахәмарит: атла еимфеаңа дыбжьыңеит, агәараанда наҕгы-ааҕгы дахыңеит, азахәа бжында датсит... Иҕаитдоз ззыҕамтдоз аецәә, ахта иантахалак, азәазәала иирытуан.

– Ҳоо, Ҳоо! – ажәлар ирхылтуаз ашыкбжы ахрақәа ирфеуан.

Ишьта ихыршәланы дишьтан Кәат – уи иблақәа есаира ихәашуан, иҕамчы атыңқәа еихыршыны иҕы агәчама ианитцахъан.

– Ахы, Раң! – ажәлар ифарылтәрааит, уажәада азәгы имаҳацыз Смел хәыцы ибжы.

Раң шытиааны аца шыҕаз ағыланахеит.

– Ҳаи, абааңсы, Ҳаи, абааңсы! – ажәлар ҕеилағзит. Раң ацагы иладыххылеит, Смелгы аган днаваз дцеит. Акәадыр амахақәа рхы цәҕәыхаа Раң аца илатҕкеит, Смелгы иблақәа чча-ччо ахышәтхәа дыҕхалеит.

– Ҳаи, уцсынтры духааит!..

Абри аамтазы атықь-атықьхәа ҕынтә ахысбжы геит. Смел Чаабал азныказ иҕалаз изеилымкаазакәа иблақәа тырхаха Кәат дҕеиҕаңшит, нас дхыдышышыны иҕылеихеит... Кәат Кәазба дыкәлааны ашта дылтҕкеит..

Пҕхәысымзар, Чаабал зыжәлоу хатцак лағырз кеимтәзаап абри аены, амра тлакашәара илеианза.

Смел ицәқәагы иаргы зфынза анеира иахымзас ахъаца амра лавалоны, Чаабалаа ргәы рданы ашта иааталан, рыхтырпақ-әеи рхылпа кәамҕақәеи ашта инықәңсаны, рабҕьарқәа ишрытзас рхы иаасуа, Смел илаихагылан дыртцәуеит. Уи аамтазы, Смел иқәлаз Кәат иашьейтбы, ашәалашьын иаҕытыз ацәыцә еипш длакьза, дышыны аанда даваршәын.

Ирхәоит, абри алоуп ишалагаз, Кәазааи Чаабалааи шәышықәса раахыс ирыбжәоу аиҕара хәа...

Шыжъаахыс Салыбеи апалуба дықәгылоуп, аха иахыҕкоу-иахъану хәа акы идыруа дыҕам: хыхь – ажәван иатцәа, цәҕагы – азы иатцәа.

«Аллах дузза уахзеиҕа! – дхагахарц даҕуп уи. – Бней шьхеи сызнымиацыз иарбану, аха иаабахьоу ари реицәазаап. Ажәван, азы!.. Махә ыҕам, шьахә ыҕам... Иара абри хназго аҕтырффагы, ишәаны акәхап еихала-еихытца ацәкәырцакәа изреихырхәо. Дара ацәкәырца мыждакәагы шҕеицшу – сыцәмәтәа иаҕытызшәа ицәыжәжәа-цәыцды, еишытцәтәа-еихытцәтәа. Мыд ихәыц рылашәааит, рцыхәтәа нымтәазои! Ад-гыл рыцха – хагызаазо, хагызфо. Абыржәы ххаууала хталан хашлеиуа, хәехазнымкылазакәа наҕ ацхә хҕылаххар – иумчи, амра уамцасны иукып хәа уҕоу – уцеит уцаакәкәала, уцазеит – аҕсызкәа рзы гәйрхаагас...»

– Абаза кардашы! – Салыбеи изкәаҕытцәкәа бжык геит.

Данаахьахә, Цьапшь ахә зҕыба гәаа аца иазцаз атыркәа дгылан.

– Ирейгузеи шәышьахәеи хашьахәеи? – инацәа наҕ амра-ташәарахь ирхханы икын уи атыркәа.

Салыбеи анаҕаа гага иналибааит зыхпашкәа цырцыруа иаапшуаз атыркәа ишьха цәыггаракәа.

Зегь раҕхьазагы уртднарыдибалеит иаҕа Чаабал Маф: чабрала изамџакәа ирыдырххала иҕахәаны иртәалоз ицатца еикәатцәкәа хьашаҕаша, икаба шкәакәа ахәда хаҕала итарбаҕача, икәымжәы еикәатцәа амаҕракәа ҕхьаршәтны, акалт ааилахауа. Арт аџжәлак ауасеи абгеи реицш ишеишьтәзгы, Маф Нахарбеи дишьаанза, Салыбеи уи абас акыркәа дибахьан. «Сшьә кәапеила истап!..»

Салыбеи, дназгоз аҕбеи асқьалеи инырбжьалаз ацха днықәсны, асқьала дышнықәгылалак, иаҕа Чаабал Мафи иареи наҕ-ааҕ еиҕапшуа иаагылашаз цыишон.

Аха Маф ицымхәрас, Салыбеи раҕхьа иҕылеит агәабан сарақь ыркьақьа дуқәа зхы иқәыз атыркәа хамалцәа – даш шәпала еилаҕоу рнапы ау дуқәа цәка илашьтны, амра зыцштәы агаз рыцьымшь цәџеижькәа ирцәытцатәоу рыбла маахыркәа нкыдырхала-аакыдырхало.

Салыбеи ихақынтә ишьапаҕынза дааимидеит ахамалцәа руазы. «Уаргы сара сшыза цәхәыкьантәзк уакәымкәа уҕам – ашәишәирбаҕь еицш, бзиа узыргәаҕеит акәымзар!» – хәа аанарго, илацш аайкәиган, ишьтахька даагыжьит.

Усоуп ахамалцәа ишыртасу: азәы дызхәапшыз егы димба-зашшә ҕаитцоит, азәы дназидгылаз имцхә ишызцәа ыкәлазом.

– Аидара, аидара, аидара! Хааңсеит, аидара шытыҥы дызтаҥыда! – азәы даалгар егы иаимидо, еиңыраҥаҥар хә ишәаны, рыбла ааңса млашыкәа рыла иаагәидибакило ағытра иағын аҥамалцәа.

Икәаркәаруан аихатәы кәтышыаңкәа ирхакыкыаз асқыала. Уи икәыңсаз аҥы еихыңхыкәаа ирыбжышәшәаны иөеиуан азмах ташакәа аффы аткыыс еицәаз ффы ңсырмаңгак. Ашыа хауа цахәцахә иашыңылаз Салыбеи акыргы иңсың ламгаҥамгазакәа днаскыеит, аха атыхәтәаны, зегь еизакны ирңхақәа ирызцан, иблаамны иөиһырц маң ауп иааигхаз.

Амала, асқыала иатцабааз амшын шақәа аиха ақалақь цкыан. Аулицақәа злачаңаз ахахә шкәакәеи, урт ирыкәыршаз амра ашәахәакәеи, рҥы аартны ихәаңшуаз амагнолиа шәтышкәакәакәеи рыффы анеилала, ахаангы Салыбеи иңында итамсыңыз ффык рылтын, еицәа умбакәа еиңу уздыруам ихәарашәа, дахазаны илбаайдон... Шәтаагара ицо ашыхыңкәа реиңш, илеивкыа-өеивкыоз ауаагы, раңхыа асқыалағы иңылаз иреиңшымызт: урт рнаңкәа еиха икыағын, рыбгақәа хәамызт, рыңыымшыкәа ракәзар, амра ишаңыхыңаз убартә икан.

Салыбеи дыштәымыз дырны, зегь иара ихәаңшны деиңгәартоз шышышөз, азәгы даахәны данихәамңш, еихагы иҥы ааиргәған, ашацахәа иҥынеихеит...

Салыбеи иахыатәи амш иеазыкаитдарц иаха заагы дышәталеит, аха зыцәа кылаз аңша иеиңш, дагангы дамго, дааннажыңгы дааннамыжыа, ииартә дшылатәиуаз атх акыр инаскыеит.

Уажәы, атыркәа тақәажә Залиха ләаңара атзамцкәа асаба рылылхыр лтахушәа, абақ-абақхәа дрысуа даналага, Салыбеи дытрысны ииартә даакәтәеит. Акаиута ахышәкәа иреиңшын Салыбеи аәаңара ицыҥназ ахәынаңкәа ңышә кәзала икарцаз ахышә кылгәежыаакәа. Дара абарт ахышә кылгәежыаакәа тыртәаа, иөнатәаз ахауа кәкы иагәылтәраа иаины, амраташәарахә ала атзамц иадхәмарлон амра ашәахәа хаҥрақәа ҥба. Урт ахаҥрақәа руагы Салыбеи ибла аҥытәкыа ихыңхало ианалага, икәиңарц инапсыргәыта наңыреикит. Иаразнакгы инапы аҥәаңара хыхәхәо мра шәахәала иөатәит, иацы, абарт хара узгараны икоу мөақәоуп хәа аңшы илырбоз ада еихыршыкәагы еилңхаа-еилңхаауа иаакалеит.

«Егьырт ибымоугы бцэынхааит, ари ауархал кэамкыа бахаан-хазма! – ицэа ҫеихыбзааит Салыбеи ишыапы адгыл хышэашэа ианынахыс. – Схэыцкэа ирҕыскэкэааз рҕатцахэы ари афымшк ибҕасмыжыцт, уи акэхап бзыршуа...»

Ажэжэахэа иҕеилеиэхэит Салыбеи. Нас, аҕаҕара ашэ илаз азырза хьантэ ҫылыршэаны днагэтасын, ацэҕкыа иаҕашэаз ахыажэ еицш ишкыжуаз иаиртит. Иаха қыыршвык агэы ишнықэнаҕкыаз удырыртэ ахауа азафҕы ахышэшэа ицон, иаггыласын. Анаатэ рацэыхьчаразы, атырқэцэа рыөнқэа рытзамц иадырчақалаз атанақкы жьакцақэа алшатэ рхылзза абара иаҕын.

Атаҕэажэ Залиха Салыбеи имҕа лкхьан: уи зыхэтэы рцэых-жэаз аҕаб еицш дбықэза, лыгэтэы ҫны амардуан даҕатэан.

«Изтахыда бхы-бҕы уаскыап, назаза иаҕадыршэааит!» – есы-шыжэ еицш, иахыаггы Залиха «дналықэныхэит» Салыбеи, илҕаршэыз ачадра еиқэатэа даннахэапш.

Лара набыцрак лымазамкэа дыштэац дтэан. Амала, лы-маха-шыаха зегь рцынхэрас аус руан лыблақэа: урт акаггы иамадазамкэа иара ус икэымпыл-кэымпылза итацсоушэа акэын ишылахэыҕахэуаз – зны ишкэакэахон, нас ашэапш ытыргон, ишнеиуа ртыц итатэозар акэхарын – иқалацэаз амаахыр канза еицш, еиқэатэа самсалха иаақалон.

– Салам, ахкэажэ Залиха! – ихэит Салыбеи уи данаалы-вала, иҕнапыкгы еидыцсала ицламхэа инадикылан, даггына-леихырхэит.

– Иахыа мҕышоуп! – лхэит атакэажэ Залиха, ашэапш рҕыцэааны, лыблақэа рытра ианаататэа!

– Ааи, ааи, ахкэажэ Залиха, – дыццакынгы ицыыба дынталеит Салыбеи, – аллах дузза игэацхара-ихацхара аццаны! – ицыыба иаатигаз ацарақэа атакэажэ лывараҕы амардуан инықэитцан, ашацахэа иҕынеихеит:

«Схэыцкэа ирҕыскэкэааз рҕатцахэы атыхэтэа ааидыскылеит... Рыгэнаха цыанат гылартаггы снатом... Хы, ацыанатгы стаххеит, антэажэ! Аиаша, абри цыанат инарыштыуа дзеипшрада, мшэан? Зшыа зуз иакэу, зшыа зуз иишыз иакэу?» – азыказ Салыбеи ихгы игэгы днарызцааит, мацкгы даарзыцшит, аха атак шырзыкамтцоз анидыр, инапы икьан, ацсылманцэа иахыа еизараны иахыказ ашта ашка иҕынеихеит.

Салыбеи рацхыа Трабзан данааи, амра ангыло збоит хэа амраташэарахы иҕы рханы дыцшуа дыштэаз, изқэа аапха-

тәыпхатәит – данаахьахә, атыркәа ишьхақәа рхы апашра жьахәала иқәсызшәа амца рхыдды ифарывтхьан амра.

– Аллаһ уахзеиғьха! – маҷкғы ибжы ааимтдын, дагыфагы-леит, уи усқан. – Аа, алада! Алада, мшәан, алада!.. Абар сара сызлааз амшын җадахьала иахышытоу, аа, иахпылаз ашьхақәагы ладахьала иахгылоу. Аңсны аҗадоуп ашьхақәа ахықәу, алада – амшын. Аха уеизгы амра ахыгылац игылоит. Ассир, амра шьхамзар акы иавтүзаарым убауоу!.. Ари амра уажәшьта ишиашоу аҗада ицаны амшын аеаланажьуазар акәһап...

Абас Ңыркәтәылатәи амра иқанатцоз акыраамта иңеишьон Салыбеи. Аха дышнеиуаз дашьцылан – икаба ахақәа реиңш зегь ртыңағы икоушәа ибо далагеит.

Абар уажәшьта шықәсык инарыцны итүеит, Салыбеи игәы тәақәырчаха, маҷзак иадамхаргы иаазырцсахәаша ашәак илымха иаатәмсижьтеи.

Уи, ашәа илымха акьатрацә хнатәон, мамзаргы аңсыз еиңш дҗахан, ацаблыкә аҗара ддагәан хәа изуҳәаргы игәнаха унатцалон.

Уажәы анаңшвы дсыздыруам, аха иара ихата игәеитартә даатрысит Салыбеи: игәы тәа қәырчаха цәыкәбар қәандак на-цыршәеит, ибла тәхәалақәа ааскьеит, иаахгылеит... Ақ ибахә ашьапағы ихы кыдцаны, Ажәеиңшыаа изыртәз, ма аҗаххәа ихәоу ашәарыцацәа рашәа даназызырғло ишыкаитцалац еиңш, илацәақәагы неиқәиңсеит азныказ.

Абни, зган цәғәыхаа, зкыц гәаҗа шәытақәа ашәақәа рықәтата игылоу аҗны хәыцы иавтҗны иааҗуеит ашәабжы: Салыбеи ишьхақәа гаратцаны изырцәало, илбааны ашьыжь иңшахәақәа зырғыхало ашәақәа иреиңшу ашәак. Азныказы инапқәа наиваҳаит, ишьапқәа неилшшеит, аңшатлакә назласыз аҗаҗаҗалантәи абғыжәқәа реиңш, ихы-игәгы акы иааиланаргыжьит. Маҷк даах-гылеит, аха уи аҗны атцамц дагәақәа ашәа ишапырхагаз ангәеиҗа, ашацахәа уахь иҗынеиҗеит.

Сара ақьар иахытцны аңхә иахалаз,
Бҗьарла акәым, лабаллоуп сшышьтәу!..

Дзыргачамкыз ашәа иалаз ажәақәа ааиңынхахалеит Салыбеи аҗны аган дышнавшәатцәкьаз.

«Аллаһ, бзиала уаххылаңш! – игәы аисыбжь зңырхагаз илымхақәа зынзагы инкыдитцеит Салыбеи. Ашәа ахаҗа – хашәақәа

рыхтѣаха, арахъ иихѣауа ажѣакѣа – атыркѣа ажѣа цѣакѣа...
Ухышьаргѣытѣа сакѣыхшоуп, иутѣахызар ауасеи акѣыѣымеи
шѣеинуршѣои!»

Сара сзыхьқәа ауапцәа рҕархәуп,
Сышыхақәа ашәиқәа рхьыссүп!

Салыбеи даайны даaidгылеит, амат баапсы атцит зыырхауа атла еипш ихѡаахъыз уи ашѡахѡа. Ашѡахѡа дадгылан ашѡч зхъыссы иѡаз баа хыжѡжѡарак. Аамѡа иафахъыз уи абаа хыжѡжѡара иеипшын ашѡахѡа ихы-иѡы: иѡѡаѡаан, ишъхныѡсылан, аѡар иазѡзѡаз атла аѡашѡ еипш иалубаауаз ада иатѡѡаѡа инеиѡѡѡѡѡа иѡаѡ уѡѡартѡ иххан. Акызатѡѡык – ари шбаахыжѡжѡарамыз, зыѡсы ѡѡу азѡы ишихиѡѡу злаудыруаз – иаартыз иѡи ибла еиѡѡатѡѡа хбааѡѡеи рыла акѡын. Ахра ѡаѡѡаѡа ирыбжыѡѡаны илеиуа азѡ хыѡѡѡа иеипшын иаартыз иѡы ихыѡны иааиуаз ашѡа; аѡѡ иаѡыз амра еипш, ашѡыѡа рѡыѡѡѡырша, зѡѡ ззеипшыз амшын ихыѡшылон иблаѡѡаѡы.

Сабдуцәа ылаиоуп абымбыл шыалта,
Уи затәазымшыз сабацәа, ицәгьахааит шәыпсатә.

Салыбеи ицә ҫеихыбзаа-ҫеихыбзаан, атдыхәтәантәи иҫәрыш иитарцгы ицыбахь инапы аҫылаирхеит.

– Ус изумун, ухаткы! – илымха ашытаҕытҕа аҙаы ибжыы
геит, иҕыбагы итакыз инапы уа итарҕаға иааникылеит.

– Шыханыкәа аччихә игазом, Шыханыкәа ашәа ихәоит, Шыханыкәа ашәа апитцоит!..

Салыбеи данахьахэ – иара убастдѣка итѣкаааз уаф фархык
днаихѣацшит. Наскыа-ааскыа, цѣоукуы – абаа хыжѣжѣара иахарцаз
ашѣц иацѣа ашѣшыра рѣытцак, дачѣацѣоукуыхгы – амѣа ахы
икѣгылаз амѣтѣы шыѣаѣаѣа рыгѣрыдѣа изыроуан.

Сара сҗажәкуеит, сшабоит, сшаба,
Сзыхьқәа нахьхы итабоит, итаба.

Ахьаѿ арган, ахата аиѿа абжы еиѿаха, ашѿахѿаѿ ишьапаѿы
инкашѿеит разын пара ѿырпык. Дасгала исызшѿа даатрысит

ашәәхәә, аха ибла җәа иааихамҗәәсит – дахыпшыц дыңшуан, ашәәгы, азыблара еиңш, иеилагъежәуа иааиуан.

Уажәраанза Салыбеи инапы иҗыба итагәаны изкыз ауаф фархь дныштыасын, макъанагы җкәа еикәымтәәцкәа аҗаҗыҗкәра иағыз аразын җара ааштыҗаан, иказыршәыз днаиштыәлеит.

«Аа, Маф дахънеиуа! Маф Чаабал! – ихы-ихшыф ааилагъежын, дөыштышәәаит Салыбеи, иаргъа напы итапанча иназытрысит, иар-ма напы – иҗама. – Маф, сшәа зыграгәоу!»

Хсаалашәа дтызхуаз икәымжәы шкәәкәа акалт ааилахәуа, еихыршь хыхтә илеиуаз иххәа хтырҗа наҗ-ааҗ иразын маҗа иавтатҗа, адгыл ишыапы ыкәымырсзои ианаҗыалбеит ухәартә, де-ихытыруа днеиуан Маф.

Җынтә рыда дмыҗазакәа уи днаидыххылеит ашәәхәә ишыза. Ахтҗара иашыз азәәкәәкгы ихәеит, ижәәа дылтарсны даакәиртәиәан, иразын җара ыршәны иәеиәаиршәит.

– Уан!.. – иҗама ахәә нытҗикааит ахатҗа кәымжәы шкәәкәа, аха деимырхакәа даарыбжәәәлеит Салыбеи.

Аҗажәф дзауз ахатҗа иахәгы иеираапкит:

– Соушты, изхарамфа мгәәцәа хәычы тсыршәоит!

– Уаҗәыт ахамҗамра! – Маф ахыакәымхаз еихәгы амҗа иҗранатҗан, дөаикәәцәкәеит Салыбеи.

Атҗкәәф, иара дызҗажоз ауаф иҗазшыәкәеи иеилахәашеи җәашәаны азныказы даашанхеит: иблакәа аацәкәыншьеит, дычхреимхәеит, уажәраанза Салыбеи иеихәахәан еиңш, даа-хамҗамит. Аха хыңшала иршәашаз азәгы иаңхәа дышгыламыз ангәеитә иеәаникылеит.

– Имгәәцәа хәычы тыршәазар акәын!

– Уидызҗалазеи, Шыханыкәа аччиәхә игазом, Шыханыкәа ашәа ихәоит, Шыханыкәа ашәа аңитҗоит! – иҗама, идгылаз имгәәцәа иналаиршьшыр җәгы имбо, арахь, ашәа зхәоз ишызеи иареи дрызгәдуны әааитит Салыбеи.

– Хы, аччиәхә игазом?! – уажәраанза алада иңшуаз атҗкәәф иблакәа уажәы алада иҗакәымпылит. – Сыцәгыамыцәгы адкыла-ны ауп ишиго, макъана дабаҗоу. – Зытра «итажәакҗаз» иҗама ахы длыкәсшәәгы җаитҗан, Салыбеи дидҗкәа ифәынеихеит.

– Арт аублаакәа хәа ирышьтоуп. Ахәшәхәынгаракәа, хәҗахәу иңшәымҗәара икәуп! – дцәәжәон аштыахь Салыбеи иҗны аңсылманҗәа реизарахь иҗоз атырҗкәа еикәа тахәтагар. – Абга иага иуаазаргы абнахь иңшуеит шырхәатәкәо иҗоуп. Абнахь, наҗ амшын нырҗәка – җәаханымҗа рфәы рханы итәыуоит, ашәа рхәоит,

аламаз ркуеит, иңсы-ңсны аңхақаа рытқаа иахышытоугы убрахь
рғы рханы ауп ишышытоу.

– Еғы аччиахә казыршәыз дызустада?

– Ее, уигы дара дреиуоуп, аха дтаудуп, узмәтада, узыхә-
шәыда!..

«Аа, уажәы-уажәштан дыспылоит Маф! Маф, сшыа зыграгәоу:
абри архәара сахьнавшәо, абни аңхәакәа аңшра змоу аңбаама
аңаңхәа, арымзфшы уахьахәаеуа аңырмакыа ашнытқа... Аа,
абан дахьнеиуа!.. Аа, аа... Мап, иахьагы ус илеихашәы ихәлеит...
Уатәы, хымпада, уи асаз тауд ичарахь снейуеит – иара сшыа
зыграгәоу усгы ачара иңсыкәароуп: икама ахы кны, итапанчажә
аидхало... Итаирцәыз ипаңхь ишыала исыртәып... Сгы иалоу
атәымагы на иалсхып. Нас атахызаргы ахахә леиааит... Сыңба
икызар акәхап – дмааит арахьгы, анышә дытцмлозар дабацо!..
Уатәашьтахьгы урт атыркәцәа еизараны иахьыкоу аштахь сней-
уеит. Псылман жәла даанхом хәа иалацәажәоит – нас иара идин-
гы уи ауми, хшыа иныларшәны арахь дмаазар... Дыкам!.. Сижь-
ит хәа сыкоуп уи акәырд кәартлахажә! Ибзиоуп, сшыа сзымукәа
схынхәааит – ихы апашра ашынка еиңш ихысымссозар абарт
сңаңқаа баша икыдкыакыалоуп...»

Иацы мызкы нтакәкәа ицеит.

Салыбеи Кәзба Трабзан дааижьтеи иахьакара ихы игәы
акәмаңны дкамлацт. Иацы ашыжь еиңш иахьа амра ашәахәа
хаеракәа ркычәа иааниуамызт, ахәынаңкәа пышә кәзала икартаз
Залиха ләаңара ахышәкәа. Деикәыцәаак ииарта дахылатәоу,
азыршәгакәа ирташәышәуа, ахыбракәа ирхытәтәа, җааихак
камтакәа ишлеиц илеиуа акәа ашытыбжь дазызырәуеит Салыбеи,
абасгы дхәыцуеит:

«Ирхәоит аҗешра, амала аңсыгәагыра хатцароуп, зыңсы згәагыз
имгәагыа икоузеи хәа... Иара убасгы ирхәоит – акы ахьырхәо
акы ыкоуп хәагы... Уажәшта адунеи икәсхуеи: Салыбеи ашыа
таха хәа ишсышәтаз, Салыбеи бзамыкә – амшын зыцәыкәбарк
алаҗаны, исыңшаауеит хәа иашьталаз сзырхәауа сғынасхап... Схы
иладыргыланы иоусышәтыр стынчуп, нас сышәтахь атахызаргы
ахахә леиааит...» – Салыбеи, еицапапа ихч иаңаз итапанча
аатцихын, агәыцә иадгылаз апатрона еиха иңсыҗыны еицазшәа,
апкәыл инапсыргәытца илыкәыркәымпылны дәахан, ңшыаала
иаргәцыста иҗадикылеит, иҗаармазеины днышәталеит.

Сабдуцаа ылаиоуп абымбыл шыалта,
Уи заттазымшыаз сабацаа, ицэҕахааит
шыыпсаҕа!..

Анахыҕы, арахыҕы иҕамкэа, игэы икэыѿѿуа иалагеит аублаа
шэахэаѿы Шыханыҕкэа ибжыы. Иара ихатаҕы дааины иапхэа да-
агылеит: ажыакца иафаз аиха еипш дытҕакааа, азтааратэ дырга
еипшгы деиѿыхэа.

«Иашэа изалаитцазеи, мшэан, уи аублаа паҕаа абарт ажэа
цэымҕкэа?!» – итапанча агэыцэ хышэашэаза изыдкылаз ихы
днатцааит Салыбеи.

Аха атапанча акэым, абзырбзан адкылазаргы, усеипш иҕоу
азтаара аҕак инаҕо имамызт Салыбеи ихы ускан.

«Иабацаа рыпсаҕагы цэҕеитэуеит, ус акэындаз... Икалап
уртгы шыак рыдхаланы иказтгы... Маф Чаабал сара сшыа
играгэоуп. Итэарта ишыапы аанкыо адэы дыкэуп, сара иара
изы еитцастаз абҕыар саргэтыста надкыланы, Залиха лэаҕара
сыѿнаиоуп, – итапанча зкыз инапы цшыаала длахеит Салыбеи, –
ауаѿшыра шэаргэындароуп!..»

Кэытфырхасрак аиха цсынтра змамыз Трабзантэи акэа
аахыкэкааны, ажэѿангы неилыѿы-ааилыѿызаап – акаиута
ахышэкаа ирфырцшны икацаз акылхаракаа тыртэаа дырѿегых
ахэитцэхэа аҕаҕара иаѿналеит амра ашэахэакаа.

Залихагы уи дазцшны дтэазшэа, агэап-агэапхэа лэаҕара
атзамцкэа дрысны асаба рылылхуа даналага, Салыбеи деиханы
иитарта даакэтэеит. Ускан адунеи зегэ изеипшын уи: зны иҕаххеит,
итапанча иҕоу аантэаанза, абни Залиха атзамц дахыасуаз ашҕа
ирханы датхаларц, нас дырѿегэ азна ыыҕатцаны Трабзан дѿалала,
Маф Чаабал иааиеипшнишыало зегэ иларгэыдцаны ишыуа, аполи-
циа дыркаанза иара ус дцаларц.

Дара абарт агэапхара бзамыҕэкаагы, иапхэа ииасны ине-
иуа амра ашэахэа хэҕеракаа ирылахэмаруа ахэыц цшқарахкаа
реипш ауп ишизааиз, иагышцаз. Нас, дырѿегых дтацэкакараза
даакалан, иара ус дшыҕаз иееилеихэеит, дындэылтцынгы адэы
даакэгылеит.

Аҕакэажэ Залиха, есышыжы Салыбеи «дзыкэныхэало» лчадра
еикэатцаа лхаршэны, дыхбаҕэза амардуан даҕатэан.

– Шыыжыбзиа, ахкэажэ! – ихэеит Салыбеи данаалывала,
пахыакаа реипш акэымкэа, зынзагы ацэы лылатцаны.

ишьтаһыҕа днаскьеит адәкьанхьча. – Сара истаху атреи ахәтәи роуп, аҕы иахьутаху иухәааит.

– Хара хҕы аҕы зтиуа аҕеимаакәа атхны итизом!

– Азәы – аҕеимаа, еҕи – аҕы...

– Уаха уаха сымам, шаҕа?

– Х-манатки хә-ҕарышыки.

– Ус уаб азыркәанда... ицсаньс! – Салыбеи днаидкьан, ашацахәа иҕынеихеит.

– Пшьба! – иеикәа анапы дтацало днеихьзан, дааиҕаҕьежыт.

Аха Салыбеи дышцац дцоит.

– Хәба!

– Уҕсы иамаз! – аҕама наганы агәызхәа атыркәа дәкьанхьча инапы инанижылеит Салыбеи...

«Саб имтаны исымаз уи акзатдәык акәын, – дхәыцуеит Салыбеи, ахҕа еицш икылзыркьаз амра иеацәыхьчо, аулица ахыкә даваланы дахьнеиуа. – Ианамухҕы иныкәызгашаз азәы ипыхьашәандаз – акасац инапаҕы инеит, уажәшьта еишьтәцәа-еихьтәцәа адырган ианитцахьеит. Абри ауми хыла адамра даурст ззырхәоҕы».

Ақалакь ақәазфҕы ахшәшәа ицон. Зәыкәаба-зәышышь ицылоз ацша аиҕа дласны ихы ибон Салыбеи уажәытәкьа. Иҕама усҕы итихьан, итапанча наскьаганы наҕ цьара иган иадын, пасақәа реицш: аа, абри архәара снавшәар, сахьцо знызатдәык сзыназар... Иахьа усҕы сшьа кәапеила истоит хәа дхәыцуамызт, дгәыцуамызт. Арт әжәкәа ракәым, «Маф Чаабал сшьа иҕрагәоуп!...» – хәаҕы иахьа зынзатдәык иадамхарҕы игәаламшәеит.

Амала, дышнеиуа, иаалыркьаны, игәы амцабз ҕахкьалоит: «Ихы апашра ашынка еицш ихысыссап уи акәырд кәыртлахажә!...» Аха иара убри амцабзҕы ишхәыткьаз еицштәкьа иаразнакҕы инҕыцәаауеит: «Мап, уигы шьоурам – еиха цаҕәыла бажәк урпцеит хәа ухьымзг аузухьхуа...»

Аҕьырмакьа даннавала: «Стәараҕы сныкәараҕы уажәшьта рыҕбаҕы еицшуп», – ааигәахәын Салыбеи, Маф абрака данихафалоз дзыкәтәалоз ахахә дненины деитаныкәтәеит.

Зеидара ласхаз аеадакәеи агәыжкәеи рылахь еикәышышьы, зракәа хьртцәаз амкәыба еицш, рлымха канзақәа лашьтны аҕьырмакьа атытцра иалагахьан.

Салыбеигы игәы хьдышышьы, адунеи амца акуазарҕы дахьтәоу дузмыргыларашәа акәын дшыказ. Ацстәы бзамыкәкәеи урт

рыпшәмацәа лажәыхкәеи дрыхәапшуа дыштәаз, җеуардынк, афы ацырҗо, иаины аҗырмакыа агәашә илылаххын, иаагылеит.

– Шәласы! – дхәаит аҗеуардын ахәда икәтәаз атырқәа еигрыкка ду.

Ахаирплан абомбақәа анканапсо еипш, аҗеуардын ашьтахь илацыршәшәеит ыңыа ахамалцәа. Урт иаразнакғы иаакәшан, иакәыз аш аатцәа дуқәа ақәпааны, икьанта-кьанто ирыма аҗырмакыа аталара иалагеит.

– Шәласы! – уаха иззынеихмыркәо, иажәны аоны атцака итцажу алажә еипш дышыхәауеит акәычыр.

Аҗеуардын есаaira итцауеит. Ахамалцәагы уаха ирзынеихмыркәо иаапсеит: ибырбыруа ишнеиуа, раатцәақәа анеидыслалак, азәы дцаны аанда дадхалон, егы – җадак агәчама дааннакылон.

Ус, амҗа ианыз уаагы псаатәгы зегь ажракәа иртацаланы, атцәабажкәа улымха атцгы ытдырҗо фаетонк аакылкыеит. Уи иатцакыз аҗкәа рҗырцагыаны ршызцәа иларывкьан, ирҗагыҗыны, иҗырба-җырбо иаагылеит, атцәақәагы рыбжы ааикәтәеит.

Салыбеи иблақәа ихагәтахь ихалан, пшыаалагы дҗагылеит:

«Шәанаңалбеит, атырқәа Мыстафа! Далааи Цабалааи ңықәреи лапкыак хзынзмжыыз!.. Ихата, мшәан, ихата!..»

Афаетон акәычыр, атуңар днаитцаххын, ижәа дацагыланы дналбааигеит.

«Дабаанагеи, алахәа иҗақырааит!.. Аа, мшәан, иеикәа ихәынгазшәа иныкәашыа, илаба иику... Амала, ускан ас атоубыт дтоушәа дыпшзаза деилахәамызт, ихы-иҗгы ас амамикәара аҗатәамызт...» – Салыбеи азыназ уахь иҗынеихеит, аха Трабзан пшахырсра дшымааз анигәалашәа, иҗааникылеит.

– Уажәыгы иаҗума арт акамбашь-аачкәа?! – раңхатәи иаткыс деицәамкәа дхәаит атуңар, илаба ааитцшыа уахыгы иҗынеихеит.

– Шәласы, шәара амалакрыфацәа! – заатцәа зманы раңхыа иаавалаз ахамал итәарта шыказ имҗаницеит атуңар илаба.

Дцәытцакыа-цәытцакыкыо, аа, уажәы-уажәштан иаатцәагы иаргы еиманы илеиуеит хәа Салыбеи игәы пжәо дшыпшуаз, ииулак еергхәа иҗааникылан, иҗаариашашәа иҗынеихеит уи.

«Ааи, уаргы-саргхыхгы, утракәтракәуа Цабал уантаз, ас алашәатә рцәа шухарцаз зысымдырзеи, еимаатцкыашәа иухысхра сыкан!» – дырҗегых игәы җаитцасыхт Салыбеи.

– Уажэыгы ара угылоума! – даакэтэиааит атұцар аатэа иаталаны иаиуаз афбатэи ахамал ишқа, имыргэғацэакэагы абаққа иатэа дфасит.

– Ааит, ала апында икылқаз! – ахамал итэаабжыи геит, аатэагы хаббала ишнеиуаз, ифкахан, амгэацэа тыбганы, апықэреи бғыжэ амфа ианахалеит.

Зеидара иатцытыз ахамал, арылқбага еипш дылқбаны, злаба раханы игылаз атырқа ишқа ифааихеит. Аха акэычырца рфыцеггы нарыбджаххын, ахамал рчааихажыи дыркит.

– Соушэышты, ицашы тырбганы дықэстаеит! – ацсыз еипш дрымпытцэрааны ддэықэлон ахамал, ихызаны деитаркуан.

– Ех, сабиц, рацэа сшыцсыз убоит, мамзар, Акэазба иеипш уласыштыра сықан! – Салыбеи илимқа иаатасит мызкы аахыс имахацыз ацсуа ажэакэаки ацхыз еипш игэалашэоз бжыки.

Афы исызшэа днеилууааит азныказ Салыбеи, дзыкэгылаз адгылгы аакэарчаарын, еибарххоз зны ихаракзаны ажэфан ифатцибааит, нас – илакэзаны тыша лашыцак илтибааит.

Дара артгы мацэысеимқбараны ауп ишыкалаз... Дахьнеиз имбазакэа, дларыдцалеит Салыбеи:

– Доушэышты! – дрыкэхэааит уи, ибжыи иара итэзамкэа.

Атапанча ахы тылашыцаа интацшыз акэычырцаа, ашырхэа дааурыштыт еимырхха иркыз ахамал.

– Салыбеи?! – тынч дцааит ахамал.

– Ааи, Салыбеи! Уара Маф уакэзами, мшэан?!

– Ааи, Маф соуп саргы, Маф, ахамал! Ухыс, узыцшузеи!

– Сара Маф Чаабал иакэын сзыштыаз! – цшыаала итапанча лоуижыт Салыбеи.

АТЭСЦЫХЭ ЕИҚЭАТЦА

Сара акакала, зеиуахкы ұтаххалак сызқэымшэацыз егылқамызт, аха, хгэыла Дахэақба цсаташкэакэа ихэашыла, «сыхшыф пеихэза» убриақара акы иаанамгацт... Иаанагеит, амала, уи, декабр мза иажыз атамашэт исзафызоуп акэымзар:

Енак зны, смазанылқаф исзаалгаз акаха еиқэатцэа снафыхэо, борцэомкгы нахыжэло, скабинет афы сыштэаз, ачымазаф гэақ дахышытыу апалатахы длеиуашэа, дшыаптыркыкыо даафналеит, уажэы ааигэа азауад афы ихадахкылаза Феликс Капитон-ица

Гоџиа. (Уи ижәлеи, ихъзи, иаб ихъзи ракәым, иаб, иаб, урт раб
Җапаҗа ихъзгы здыруеит уажәшьта.)

Аҗкәын – иахъа шыапык саҗамҗацыр, уаҗәи сзакәхоз
шәсырбагәишыон хәа, иҗкатаза зхы ыҗтызгаз аҗармаш аҗәын
дзеиҗсраз. Ирҗыҗтымыҗуа ииҗыз истудент хылҗа, зны астал
алазара иныкәиҗтан, аха аҗаҗыхәа иааҗәиҗаит. Иҗартара рыз-
дыруамызт инапҗәа, икылҗәаны иҗон изамҗақәа, иҗыстысуан
иҗышә җигар-бҗыҗқәа.

– Бзиала уаабейт, Мыстаф, Җабыҗ, Къарантыхә!.. – сәаа-
ныскылейт.

– Феликс! – ихәеит уи ибжыи қыҗыҗыҗуа.

– Исымдыркәа, исымдыркәа, амала, ус сара исыхәмаршыоуп,
утәа, узгылоузеи, Феликс! – снапы насырххейт, зхы җырҗыруа
астал иҗыхәхәоз аҗәардә тата ашҗа.

– Сгылазааит, Харитон Хыырсон-иҗа, уажә сзәжәза сааины
сышҗашәҗәтәари, – зынзагы даарақҗашәқҗейт Гоџиа.

– Утәа, утәа, уахысхәҗылашагыи җалап, уажәи хәаиҗәажәап,
– систол аҗапан снапы надсырҗәҗәалан, иаафнашылаз смаза-
ныкәгаф сыбла налсырбейт.

– Аиҗәажәароуп саргыи истәху, Харитон Хыырсон-иҗа, – Фе-
ликс, забхәа иртәаз аҗаҗа җшҗа леиҗш деикәазҗуа, җшыаала астал
аҗҗар даадтәалейт.

– Сузызырәуеит, Феликс, сузызырәуеит, усҗәиҗхамшыан, ус-
меиҗган...

– Шәара шәшынеибаку шәыхшыәҗроуп!

Сааехреимхәеит.

– Шәара аҗстазаара шәашколуп!

Сҗаҗа снапы налсшы-фалсшыи, иаасырәеит.

– Шәара шәыхъз-шәиҗша хәаа аздыруам! Схы-сәи ааҗамҗа-
мит, Феликс иишышыуаз сыгәгыи иҗкәаткәо ахәша изаан.

– Сара сызустәада? Зан аkyи иақәымшәо ахәиҗ сафызоуп...
Шәара, шәара!.. – Феликс иҗышә хыҗсаақәа зынзагыи ишҗыҗо
иалагеит, иҗынҗа аеартәахәзейт, аа абар, уажәи-уажәи
инеимейтәоит.

– Иаҗахым ус аҗәырҗшаара, узлақоу уаҗымзааит, уара маҗана
уҗкәиҗоуп, иужәиша азы ахгы ыҗҗнамхыҗт. . Җара иаадыруагыи
шәара ишәтәиҗи, иҗхәстәзымтәуа даабондаз: ахшыәи, аҗышәеи,
адыррей хшырмеиҗгарыз.

– Акагыи схышәымбаан, сшәыхәоит!

алака, иалакам ублакаа ырччала, алаф ихээрц дафызар – иихээз акэым аус злоу, изхээз иоуп – укыатеиах пцэаны, гэйткаала учча... – исгэалашэоит, абра санааи ссааныскылан, алеишеираггы саакэйтцны, сааиасын, астал саахатэеит.

Феликсггы дызфыз даакэйтцын, акыка зыфшээз асаби иеипш, иблакаа тырхаха дфасфацшит.

– Узырфла алада: иаххэап, уеихаби уареи аишэа-чарак аицахатэара шэыкэшэеит (ишудыруа еипш, уажэы, тамадацэакэак калан, атэца зку ида азэггы дгылар калом хэа рхатэы закэанкэа апыртцоит), аха атэца шаашытихлак, апулемиот ахы утаргыланы уркызарггы иазпымкуа ашырхэа уцкыа. «Утэа, икалом, аштраф!» – ихэхэашт итэоу зегь. Аха урт уара узыхэа, уеихабы идкыланы иугозар – амза иеишуа апинакэа ирфызоуп. Уифацшла, ублакаа ааихмырсыгызакэа уифацшла – ауафы ихы-ифы дыра аным хэа ирхэо башоуп, ихоумцан, уи игэы иахэо ихы-ифы ианымларц залшом – уапхыароуп, хымпада уапхыароуп, – нас, «утэа» ахэозар – утэа, уи аихабы иажэа афбамтэра ауп иаанаго: «Угылаз, ишцыкэу узажэза уштэоу», – ахэозар – аштраф акэым, атыркынеи удыржэуазарггы умтэароуп. Уи астал...

Узырфла алада: – сыхшыф дафа зцаарак ашка иааизгеит, – аихабы исхэо еихауам, икасцо ибом хэа амалахазггы угэы иаанамган. Уи шэ-блак ихоуп, шэ-лымхак имоуп, доушла деибаркуп. Иумбахыеи акинофильм «Ауафы атзамцкэа дрылсуеит» хэа хызыс измоу? – иара уиггы цэытатэаны иахысыцшыз сыздыруам, ахацахэа иаасгэалашэаны сиязцааит.

– Сшэоит! – ихэеит уи, алакэ мырмашэага ззеитархэо ахэыц иеипш, ицэа дыфтыхытшыаа-фтыхытшыаан.

– Узырфла алада: амала иумфын. Уи афильм афырхатца хада прототипс имоу зызбахэ хамоу аихаб иоуп.

– Сшэоит!

– Ушэала, упхашыала – ишээз, ипхашыаз цыара дкылымсыр залшом, – исгэалашэоит, змота ахшыфртцара иафэ абду иеипш ауп арт ажэакэаггы шысхээз. Ускан сыблакэа тыркшэа икатцаны, сгэыбжынацааггы шытыхны икэафза искын.

– Узырфла алада: – иубома абарт? – сыварафы еипхакакэа икэгылаз ателефон аппараткэа рышка саахыахэит. – Ари рацэак ихыаумган, – ауаса гды еипш ихындыгэза иказ аппарат еикэатэа снапы накэскит. – Иаххэап, акы афра уафуп ма азэы уиацаажэоит, икамлари хэыцрак утанагаланы уамазарггы. Иара, – ззинк-ззинк-

ззинк! – иааҕымтзакәа иупхьоит – умыццакын, аамта ааит ануҕаэхәлак, иаакәх: – да! – хәа, ма иҕалазеи? – хәа уцаа, амала, ажәак еиханы иуҕумыршәан. Мачк уаазыфры – ател атдыхәәҕы игылоу даҕсаны дупхьазозар, – хәпшып, – хәа, иажәа агәтаншәа даннеилак. Даҕсамзар, баша аамта зугаҕышьои, сеилахоуп, – иаахтәаны атрубка нықәца.

– Амала, – адырфегьых сыблақәа аатсыркын, снацәагы ҕасыркәеиҕит, – абри ауп уара барометрс иумоу, – егы аппарат шкәакәа пшза снапы нақәыскит. – Кррр! – хәа абжы улымха ишаатаслак, ахьшәтхәа уҕатҕьаны, атрубка аақәпаа. Угәеимто ҕымшьан, арт атзамцқәа башоуп, урымжәаит, ахахаи: «Сзырфует, шәхаткы!» – хәа, унахырхәаны. Нас иуеихәаша хәаны даалгаанза: «Еипш калахьоума!.. Хымпада!.. Шәара шәеибганы шәхамазаант!.. Хәпсыроуп, ма инахагзароуп!.. Хәаа змазам шәыхьз-шәыпшазы хәпсы тоуп!..» ухәа, ажәа лыпшаахс иудыруа зегь, иахьатаху гәатаны, ибжәпсала.

– Ателефон, – схәахт сара, ҕытрак сыҕсы анааитаск ашьтахь, ани сфилософ нацәагы ркәеиҕза, – ауафытәыҕса адәы дықәлеижьтеи иихәыцхьоу амаҕарқәа зегь реиха мазажәа здыруа акоуп. Аҕахмада Циалковски абри имхәыцыр, абри ацивизация иалтцыз, уахгы-ҕынгы ахәатәы-аутәы змоу ауаа иҕахцараны иҕази, мшәан?!

– Эдисон! – иааиҕытҕьеит сцафы, дшәазшәа ашырхәагы иҕы инапы надикылеит.

– Умыццакын, сыцкәын, умыццакын! – сыхырчазшәагы кастеит. – Ателефон зхәыцыз дысымдыруа акәым ишысхәаз, (амала, ускантәи сҕаршеира иара абыржәгы ианаасгәалашәалак, сыпхашьаны амца апыркхәа иҕасыхьоит), – уҕысшәарц сҕахын...

– Узырҕла: – сналагоны, – кррр! – «ахьтәы цәтәа» абжы сфыштнарҕан, сҕатҕьангы иаакәысцаант:

– Сышәзызырфует, шәхаткы! – схәеит, сыбжы иреиҕу афранцуз духьфы ахшәшәо. «Иубома сара абранза схазгалаз?», хәа аанарго, сцафгы снаизыпшит.

Иаргы иеырнааны, астал давцыхәхәо дҕагылахьан.

Уажәраанза сцафы теориала иасхәоз зегь уажәы апрактикаҕы ирбаны, хәихабы иацәажәара саалгеит.

– Ари генироуп! – ихәеит иара иҕсы изтымкаауа.

– «Асыс леишәа бзиа ианугы ианымгы ацәоит!» – наҕаскит сара.

- Ацәа аҕара шәхаауп, аапын аҕара шәыхгәарпҕагоуп!
- Акәты иамчу акәтагы!..
- Ахшыф, аҕазшыа, апышәа, ишәымам иҕоузеи!
- Азәы имихуеит, азәы ииҕоит!..

Абас акыраамта иара сирехәон, саргыы урт ажәакәа, аапын мра ашәахәакәа реипш, срызгәышыны атта-ттахәа сыкәа ртапсара саҕын.

– Сыприт сара – хайхабы дсыпхьоит, иутахызар – уатцәы асаат ѡба рзы адырѡегых абра, – схәеит атыхәтәаны, ашәаҕ снейны саахьахәын.

Абасоуп сшалагаз сара «Апстазаара» иазкыз алекциякәа рыпхьара.

Стәафы Феликс Гоҕиа, есымша, асаат ѡба рзы, ашә зынзагыы иааиртыр дахысшыаар хәа дшәозшәа, иекилгәааны скабинет дааѡнашылон. Уи дхырхәон, псылмантас ѡнапыкгыы еидыпсала ицлымхәа иадкылан. Нас иееикәырпшыыхаа, систол ҕапшыы атыхәаҕы днатәон, иблакәа тырхаха дысҕапшуа.

Саргыы изласылшоз ала «алекциякәа» сөырзыҕастон. Ама-ла, рыцхарас иҕалаз, уи амаҕтар иазкны, уцсуазар ҕара лите-ратурак ахьуцыхьамшәоз акәын. Амшә алзынрак ахатәы шша-ла иҕоит шырхәо еипш, иаасхәоз зегь спышәа аҕынтә иааганы исымхәалар ада псыхәа сывамызт.

Аха уеизгыы, абыржәы саназхәыцлак, схы ҕыасшыоит, изакәтәы «лекциякәази» илеикәсыршәаз...

Саргыы ағызмалразы исутахуазеи, атыхәтәаны исыкәымҕеиет умхәозар: уатцәы сымшира акәны иахьа, «Айхабы имшира аҕены аитбы иҕаитдараны ихәҕоузеи?» хәа атемала алекция сизапхьеит.

Алекция ашьтахь, стәафы, адырѡегых, псылмантас инапкәа ааидыпсаланы днасеихырхәеит:

– Саҕамзааит, аха шәмебель цәапштәхәыс иамоу сашәымхәари, – ихәан, дагьсазтааит.

Азныказы исхәара сзымдыруа саалакѡакит, аха иблакәа рыцхаза санынархыпшыла:

– Ихьапштәалоуп, аха ура иабоутаххеи? – саҕиазтааит.

– Апштәкәа рколлекциякәа еизызгоит, – нәҕеикит уи. Нас, – саҕамзааит, саҕамзааит! – шихәоз дындәылтцны дцеит...

Сымшира аҕынгыы (ибжьасыжьуа сыҕахызма), «Айхабы ипхәыси ихәыцкәеи еицны ишааиуа иубар иҕоуташа» хәа атема-ла сизапхьеит.

Ахәйлпазы, сқяфгы чыгәза иқатаны, сеидарапсараха ашә сшаахыцызтәкә, ақшәмапхәыс ләаасхалыжын, сыблақәа неим-да-аимдо ынтә илыгәзит.

– Беилагазар, афыза?! – саргәтыста снацәа аларкыакыаны ил-сырбеит.

Уи атакс атәах еиҥаахлыргеит, араб тыңхәцәа ашыана ахыреарто атың ағытәкә.

– Исзеилкаауам?!

– Уажәйтәкәа еилукаауеит, иуатәасшыаз: акы – умширазы, егы – уахазатәык аизара ахьумам азы, ахқатәи – ағышә цахәцахәкәа... Уаалеи арахь, уаалеи, – спапы санкны сырқәасқәасуа, ҳсасаирта зал ду длыфнаххит. – Аа, умширазы иааргаз, – лнапы налырххе-ит ари ашәкәкәа рышкаф ахыглаз ашқа. – Уаниз амш аены аа-хыс уи еиңш хамта ухьз амхәацызт хмебелькәа ирцәапштәхәны, хмебелькәа иршәага-заганы, дара реиңш ихынтыңь-хынтыңьза!..

– Исзеилкаауам?! Изакеи, бара, ихынтыңьу, атса ҳзааргама?

– Ухы згаз ублақәагы игама, ашәкәкәа, уара ашәкәкәа!

– Иаазгада? Изыда?

– Иаазгази изызи роума аус злоу – дара хыртәагак иаат-дыршәазшәа еиңшуп, еикароуп, хьтәы нбанла рцәакәа җуп, разны нбанла – рышьхәакәа, – ашкаф днадыххылан, еиқәырпшьыхаа итаз ашәкәкәа акы аарылцааны иааслырkit.

Аиашазы, цәапштәхәылагы, шәага-загалагы, хьантәшьалагы, хмебелькәа рхатәтәкә.

– Иаазгада, бара? – сәаарыцәгыашәа сцааит.

– Сеидру, изыиз иакәхап, қкәына қәыңшзак, – с-Ғәыңиоуп ихәама, с-Ғарпиоуп ихәама, цқяагы исзеилымкааит. Хыңхәызара-ла зегь җажәи пшьба ыкоуп.

– Достоевски, – снаңхьеит сара, хьтәы нбанла ашәкәы ацәа иа-ныз афыра. «Ацартыша?! Сара ацартыша сзааргану?» – схәаарцаз аңсык ауп иаасыгхаз. Аха ашәкәы уртқәа ирылазам хәа дук иихәахьаз анаасгәалашәа, сәааныскылеит.

Ари ашьтахь сара даҕа мзынакыак иааиңмыркыазакәа алекциякәа сизрыпхьон сцафы. Җапрограмма иаламыз хәа икоузеи: ҳаихабы илеишәа чыдакәа инадыркны, ипхәыс бзиа илбо аконфет жәла «Мишка на севере» ағынза, акы аанхмыжыит.

Мшызха-цхызха изхауан саазамтагы.

«Хара дцоит, хара дцоит!» – схәыцуан сара схала слеиҗеиуа скабинет саныфноу.

– Шәйфәһшлә, шәйфәһшлә, аа, шәәһхә даһтәәу!.. – снапы наикәәысклон уи аизарақәа раан, снапатқака иқаз зегь рзы ғырһшыгас дқацо...

Атыхәтәаны саазкәылаз хәаәцәһгак тызган, самырцәо, самыртәо саман иқәын: истәхын сцафы Гоһиа схаһыһуафыс дқацтар, аха схаһыһуафыс иқаз иқәгашәа сымамызт.

«Итазгаларызеи, ихала арзаһал нықәыршәны дцо излақастдарызеи?» хәа җенак станагаланы схәыцуа сыштәаз:

– Кррр! – «хәхәтәы тәтцәа» абжыы аагеит. Ишықастдалацыз еипш атрубка аақәсцаан, саһгыфагылеит.

– Мшыбзиа, Харитон Хырсон-ица! – ахәеит слымха иадкылаз атрубка, уамашәатцәкәа ихааза.

– Бзиара жәбааит! – сәыркалазаны снахырхәеит. Доузымдыр-хуаз – халааһшыра хәихабы.

– Ухарааһсоит, аха аранза уахзааиуандаз!

– Уажәытцәкәа!..

Сшлиапа мыжда шысхаштыз аныздыр, исхысхрацы схы снапы анаақәсшь ауп. Ускан ашә снылагылаһьан, схы иалтыз аһхзы ақәһап, шышкәмстас акы кәыркәыруа слымха ашьәтаһгы илава-леит.

– Аа, бзиала уаабеит, Харитон Хырсон-ица! – инапы җаҗаза астал даахытын, аһсшәа аасеихәеит хәихабы.

Уи ибла кәбарқәа сара исыхәаһшуан, аха ирыцрыцуаз ацһхкәа асаарака ақәын иахькаһсоз

«Иаанагои, мшәан, абри, дсытцасны җәара схеигаларц иақәимкызааит?!» – аасгәахәын, сыгәһгы аҗәареиҗыт (зегь хәаас измоу агәы мыжда – сара схаргалар иара иахьазеиһгыз сыздыру-ам).

– Уааһсаны укоуп? – дцааит уи хәанаатәақәа.

– Ааи гәышәа, сааццәкшәа сәаасхан.

– Уи ақәым – асураһы аҗәабаа, ақәра еһы зхәаз иеипш?..

– Җәабаак хәмамкәа, аҗәтца афагараһгы аҗәа адбалатәуп рхәоит, – нәтәскит, маһыназ иажәа ахы ахьцо хәа сзымдырзо.

Уи ашьтахь сеихабы қәаадқәак еилырттаауа акраамта дрылан. Уи схы иархәаны, игәы иҗоу ихы-иһы исзаныхуазар хәа даара сәысшәеит, аха уаха умһсит – аһхныга иарфызыз ахақәа иафызан, иреицәа-ирейтца җәара акы сзанымхит.

– Акыр иаһсоу Харитон Хырсон-ица! – ихәан уи, адырфегых сара сышқа иҗәаихеит, – иудсныхәалоит, иудсныхәалоит! – дааи-ны, аһхзы зқәымбацыз схы ацәах аахиргеит.

Сааткъеит, сшымыкхэа сытдамгыло, нас снышьтпраан, скаууа ахауагы сналалейт.

– Ауафы ицабаа анипыло, икоуцаз азы идуззаны итабуп, уажэра шкэакэахаит хэа аниархэо амш аены аиха, ицстазаарафы изылашоу мшы ыкоума!..

Атх лашыца иалацсоу абажэ хэацкэа реицш акэын урт ажэакэа сыкэша-мыкэша ишеилауагыруаз.

– Утэа, акыр иацсоу Харитон Хырсон-ица, утэа, уахынза-ххатгылаз азы идуззаны итабуп хэа уасхэоит!..

– Исзеилкаауам, исзеилкаауам? – схы сазцаауаз даеазэы сиязцаауазу узымдыруа, сфыжэбыжэуа, цшыаала стыц афы снатэейт.

– Уажэытцкэа еилукаауейт, – адыршегыых иаагейт сейхабы ибжы. – Иубахэоу уцабааи, укара ахынеихэоуи, иулуршахэоу аус дуззакеи ханрызхэыц – иазаазбейт, уртэаны уцы ухаршыарц.

– Ишца, апенсиахы?! Ыы, макэана ынфажэижабагы цкэа исхымтцацтей! – сейтацкэейт сара.

– Акэра акэым, акыр иацсоу Харитон Хырсон-ица, ацстазаара шэага-загас иамоу – ауафы ауаа рзы илиршахэоу ауп. Уара иулуршахэоу ашэышыкэсака рапануейт...

Сандэылкэаз, насгы сышдэылкэаз хэа акгы сгэалашэом. Апша еинданы хэеивкэейт стцафы Гоцией сарей – уи хайхабы ди-дыкылон, сара амфа сыкэйтцон...

Уажэы сара есышыжы, амшын ифэназэзаауа атоурыхтэ хакэка ирыбжафкэыкэу акахуажэыртэ «Ажэра шкэакэа» афы снейны снатэалейт. Снацакаэа ирхаргьежэуа икуп апенсиахы санырышытуаз исыртэз атесцыхэ еикэатцаа.

– Ари атыц тацаума? – исазцаауейт сшызцаа, сыварафы игылоу акаардэ рнацаа накэкны.

– Мап, уи зтэу дааираны дыкоуп, – атак рыстоит саргы, сызлааз амфахы сыцшуа.

Стцафы Гоциа дейбгазар хайхабгы итыц дышцакэимцари хэа сыкоуп.

АПСЫЦ УААРА

Сахыноугалак сыкэуейт уи иеицш акыпхы иазкэзоу адуней афы дшыкам хэа.

Шәсықәшахатым?!

Шәзырәла алада:

Уи, апдхәыс бзиа акәты шеифылмыршәшәара еифиршәшәоит: анбан, ацыра, ажәа, ахәоу...

– Ех, шәара акорреспондентцәа хыбжыақьалацәа, – ихы аахәкәикуан уи еизарацыпхәаза, – агәоуп акрызбо, агәы, аблажә акәзам.

Нас пшәаала аитәгацәа ахтәоу ашқа даахыахәуан:

– Уара, абри шәара ишәхагылоу хзами, кәыджәыга кәцәалума?
– абант ибласаркыақәа зейтоз хәа сыздыруам – зны хыхыла дырхыпшуан, зны цәкала дрытцшуан. Шақантә ишәасхәахәоузеи
– аурыс хәоу атыхәан игылоу ажәа ахыцкәкәкәын ианкны, иртрысны шәахар – ажәақәа зегь аахәны игылоит, апсуа хәоугыы алтәуеит хәа.

Аусурафы мацара ауакәху уи дахьссиру:

Уажәаигәа, акы стахын азы икабинет сахыныфнашылаз, афныка шәышпәақәоу хәа дсазтәаит. Сыңсы ахынзәтоу исхаштраны сықам, уи ашьтахь изухаштызи хәа азәгы гәыбған симтозар акәхап.

– Ихабаргузеи, Наполеон Одиссеи-ица, шәара шәеибганы шәхамазәаит: саб иацуха пхәыс дааигеит (уи дыпсижьтәеи фажәа шықәса аумтхуа), сан уи аагәнылған, апсразы дықәуп (саби сани шықәсык ауп ирыбжыысыз), сыпшәма, лацала лхы азыршы ақәылтәан азы, ддәылысцит, ахәыцқәа хгәылацәа рфы икапсоуп...

– Анцәа ицъшьоуп, аныхәаф ихы удиныхәаларатәы укоуп,
– иразза исыхәапшуаз ибла гәйтбаақәа ааскәиган, иварафы иқәгылаз абортцәом инакәирпхәит, нас, ақәырқь-ақәырқьхәа фбақа фамфа налбааидеит, адырфегых даасфәпшит:

– Абри уара уеипш икоу роуп хмилиат еитцмыркәо.

– Сағамзәаит, аха?..

– Пхәыс дааугар, ухшара-уцшара қалар!.. – Сыпхашыаны схы ласыркәит, деихабымзи...

Иацы ашыжь, сара сапхәа азәгы аусурафы дзымааит хәа сышьтахь снапы қатаны, скабинет ашә сшыапы нхызгоны, ателефон, изықәгылаз астал хәыцы ацәа итырзызаауа, абжыы геит, снықәсынғы атрубка аақәсцәаит.

– Аранза уааишьт! – ихәеит Наполеон Одиссеи-ица.

«Иаха дмыцәазеи жәжәымта шкәакәахаша!» – аасгәахәын, ашацахәа уахь сфынасхәит.

– Иудысныхәлоит! – ихәеит уи, ашә сшынхытцәкьаз.
– Иарбану?!
– Ачаи аплан нарыгзеит ураион аәтәи ахандеищәа.
– Итабуп, агәыргьафхәаша сыкәуп, – схәеит, араион сазгәдуны,
«Сызтоу азы азкәа зегь иреихандаз ахәоит адагьтцәкьагы».

– Сара иаха смыцәазеит, џ-дакьак рмакет кастцеит. Аа, устатиа ахьгылоу, – сабду илабашья иакараха иикыз икарандашь кәцшь ду накәикит аџбатәи адакьа аргырахьтәи акалт. – Иреигьыз қытак алаххит. «Баалоутәи ахандеищәа ампыл лбыжьхәа иргеит», – хәа хыс иамоуп устатиа. Ишпоубо?

– Еигьу хәыцшьа амоума! – натаскит саргьы. Зцыблахы хшәаны икашәаз ацәашьы еипш иблакәа аатшашахеит Наполеон Одиссеи-ипа.

– Атекст «новогазетный светлый» ала иахкьыпхьуеит, уи еи-макышьа амам, – ахәкәа реипш еиваџ хлантцы илеиуаз ацәахәа кәцшькәа инарыкәикит «Сабду илабашья». – Амала, абри ахазы иарбан шрифту иалаххра сыздыруам – «школьный черный џажәа» кәхцару, «латински полужирный жәаф» кәхцару?

– «Гротеск џажәи жәаф» кәхцап, – схәеит сара, ацша иаасәнагаланы.

– Мап, «гротеск» анбанкәа сцәымгуп–урт санрыхәацшуа ашәыб ихнарааз ацсакәа сгәаладыршәоит. Цьара критикатә статиа афы ухы иаумырхәозар, ас еипш икоу астатиафы иузыкадом. Уааи, «древни приамои џажәи цшьбала» икәхцап.

– Уааи! – сақәшахәтхеит саргьы, даҭа хәыцрак сызлаз саалкьан.

Уиакәхеит, саатк ашьтахь, «ампыл лбыжьхәа изгаз» сраион ацентр афы сыкан. Амала, аџнкәа рбартафы абираккәа хшьымызт: «Нагзара рыкәзааит аиааира згаз араион аәтәи ахандеищәа!», «Ачаи – иреигьу рыжәтәуп!», ма «Ахәышықәсатәи аплан – цшьышықәса рыла!» хәа иџны, аулицақәа еихызытцәтәоз лозунгкьы цьара икыдымызт. Акәацтиџы, ашша игәыдцәызла, иеиха ду ачыџхәа имџанцо, ажьашәкәа еихырсса атира дафын, абаџиџы, акитаи жанглиор иеипш имџанитцоз иаршьын ахауафы изсон, азыџиџы, атцыркәнт зыхәда икәу апхәыс длалацәкәуа азы лызтеитәоит, амра хаауп ацәа акара, сыкалакь цылоуп адгьыл еипштәкьа, саргьы иахья ахшыџ аиха сласуп.

Аветринакәа! Аветринакәа! Дара зеипшроугьы удырбоит, ура зеипшроугьы уархәоит. Зегь реиха зыкьбжы гоз ветринак снадгылеит: акиноџыхга аппарат еипш сылапш зегь иаархызган,

абрынць ахықәгылаз иааныскылеит: абырлаш какачқәа ракәын изеипшраз урт абрынць цыра шкәакәақәа. Ибыбшза, хшыла ижәны, ахәша хытәтәалло саңхьа иқәгылазшәагы сгәы иааснаҕеит. Аха ана-ара иалаңсаз ашъантәа ңеыхақәа санынрыхәаңш, схаңыцқәа ҫытңсаа-ҫытңсаан, сңәагы саатыхтшъааит.

Амш аңымшь лтанарссын, саңхьа ихәмаруаз ашәахәа хтәы рахәыцла акатран шәыга инықәба-аақәба ицеит. Схы анҫышьтысх, амшын итибахәа, ажәған иатцаланы иааиуан, амасхь уасақәа рыпштәы змоу ңта цәашьқәак.

Баалоуҕа ицоз автобусқәа раанҕасыртәхь сааццакит. Аха, еиваҫны инеиуаз аңта цәашьқәа али-ңси рыбжьара ажәған аатцырқһан, ақәашырпқһарагы иналагеит.

Сшымахңсахуаз, сшыхәхәоз, амгәацәа асаара ишьтатцаны ихәазо инасывсит «Гәдоу – Баалоу» хәа нада-аада зган ианыз автобус.

– Абасоуп! – ихәеит, уи иашьклажьцәаны иаахынхәыз ахатца, – ианаауа икьеуит, ианцо иғызует... Аа, уажәшътәа х-саатк упшны амҕа уангылаз, апиририу рхәалап, астанаука рхәалап. Нас, уи цкәына мзышәак дақәтәоуп: «Уаш билет, уаш билет» ада иауа-ианашәаны ажәак издыруам...

– Аа, абааңсы, уангыл, астанауи, астанауи, дад, астанауи, – ахатца ижәахыр иқәыршәыз ахтырңа бҕаауа дназытҕысит еилақәарқәаруа иаахавалаз «Победа». – Уазми, дад, уазми, Баалоуҕа уазми! – уи дпәтхалеиуа ашофер дахытәтәаз асаркыа да-адгьежьылеит.

Азмах иҫтытцыз акәата гәыма еипш аҕаршәшәон, аҕарқәон, аматор иарқыңыңыуаз амашына. Аха набыцрак амамызт ашофер ихәамц – уи агипсртәа иалху астатуиа акәын дзеипшраз. Ахатца бырг иеизеиқәкуамызт, ихтырңа кахәхәа амашына давагьежьуан, диҳәон. Атцыхәтәаны астатуиа анапы ҫышьтнахын, хәнацәак иавагьежьуаз инарбеит.

– Хәи, абаак, уиақара ауазмажнаст сызтада, руп, дад, руп! – дгьатцәығатцәуа уи ахатца, изнацәак амашына асаркыа инадикилеит.

«Иутәхызар ара угылаз», – агәахәзар акәхап астатуиа, ңспқхак шалаз удырратәы, аарла иаахәцымыцын, амашынагы хәазо ңшьаала аҕынанахеит.

Аха сара имышьтыкәа сааңырагылеит:

– Хга Баалоунза, иухәо уахтоит, – схәеит, амәтәы салқәа зывтатцаны иказ асаркыа схы надыскылан.

Ишеибарфәйжуаз ашәқәа рыџбагы хзаанартит аста-туиа. Амотор хара хәфнытқа итагылоушәа акәын амашына хшаркыцқыцъуаз. Уи хәазон, ихәазатцәкьон – акәуа шымхәазара, ақәара илахаз ауардыныжә шымкәаркәаррагы икәаркәаруан. Астатуиа ацсы затцәык штаз злоудыруаз – ацскы иакәкыз анапқәа рыла затцәык акәын.

«Цъара дызбахъеит, цъара дызбахъеит», – схәыцуан сара, аста-туиа ахәда ҟыз ду сахәапшуа.

Ахацахәа даасгәалашәеит Тоуфыкь – аамтала зны класск афы атцара сыцытцоз Тоуфыкь, ақалмышьрәеи ацыкәреижәи ааганы, еиха амла ханакуа иакәыршәаны, ицәытцырхәхәаны ихәазырхәалоз. Сгәалаказаарагы иаразнак иаабжысит.

Ауаџ бырг цъара фәаихак кантомыт: – Ауазмажнаст, атруд-ниа, руп, дебитор, кредитор... – Иихәоз ахы ыкамыт, атцыхәа ыкамыт. Саргы уаха ус сымазамшәа Тоуфыкь ихәда афызра сахьа-хәапшуаз саакәытцны, уи ахатца иажәакәа гәаныла ацсшәахь реиҟагара салагеит.

Хмашына ахыб ақәа кылсны хәстатуиа ахы апашратцәкыа иакәтәо ианалага, ахатца дҟатцкьан, ихтырҟа акалт нақәиршәит:

– Ех, сабиц, ауазмажнаст нцәа, ауазмажнаст, – ихәахт уи, даакәыпсчхәан.

– Уара убаалоутәхап? – сиязцааит сара уи.

– Усами, дад... Аминимум, аминимум хәа харкит, арахь балезн хкыс ичацаны исымам егыкам: угәахы ажабра амоуп рхәеит асаркыа сахьтарцаз... Дад, уара абразауаниа змоу азә уакәхап, абри ажабра хәа изышьтоу адажә акәзами? – длалкьаны дсазцааит уи.

– Мап, ажабра захьзу ацсыз ацсып злаланага-ҟанага ауп, ауафы иазиугәышьозеи, – наҟаскит сара, сччара цәгьала иаанкыло.

– Ихаграм икоузеи, ацсыз убап, адажә убап, адагь убап... Ауазмажнаст змам имыхьра икоузеи. Убас аспраукақәа сыкәыршаны исымоуп – анкыа санкьаразуазгы уиакара кантаруаз сыкәыршамзар каларын. Аха изуҟахи... Аминимум, аминимум... Упри-садбни уцәагоит ихәахт, иаб ҟакәшәа рыцха инадел сыкәтәоу цьушьап...

Сыварафы ипарпаруаз ифызатцәкыа акәын амшгы: ацхын цәыбблыра аффы зхышәшәоз ацсабара анакә ыкәырч, ашьацаа-гага ақәацсата кашышы илеиуан.

– Итцымшэаша, уажэы икато ихнамгашеи, – деитаналагеит уи пытрак ицсы анааитеик ашьтахь. – Нас перуи, перуи рхэалап, ишнеиуа, лауа-чаи, лауа-чаи хэа иаахадгылоит, – ауаф бырг инапы нейкыан, астати ахы икэыршэыз ахтырца акалтгы аакэиршэеит. – Узлазбо ала, уара абразуаниа змоу азэы уоуп, – адырфегых ашырхэа даахьахэит уи сара сышка, – абри «лауа» ерман ажэазами? – харгы пынтала азы аажэуам, акы аадыркэуеит хэа аанарго даасфэпшны дтааит.

– Сеидроу, Анцэа ауаа, аерманшэа хэычык сфэ азцом умбои, – схэеит сара сычхара зынзагы ихытны.

– Ех, сабиц, ауазмажнаст азы хара еснагь хрыцхауп акэымзар, аерманшэа азы кылымкэкэо исымцози... Ареуалица калаанза ауп, саб Хапара хэашабга, жэафык аерманцэа адгыл риган, ататын кертон. Арцарцэа пшыагыатха заманахэа. Азэы Дерник ихэзын – иахьеипш исгэалашэоит, саб уи Ерынг хэа диштан, – пххык ирган, ипынтца инапы напыракшэа дынцэытчаचेит сымфанызаф. – Акы сеицауазтаашан, – дааскыан, зынзагы дааигэазаны даасфатэеит, уажэоуп уи абагыффы шихышэшэоз ангэастаз, – абри ататын кахпк лгэы ишыкэиааз сацэымфашэо издыруеит, аха ачаи кэдыць абаанагеи ззырхэо?

– Уи аашыафык игэы икэиааит хэа ауп ишазырхэо, – натаскит саргы спышэырччо.

– Уара алафхэашыагы удырузаап, – иаразнак дааиташэан, ихы-иэгы ааипсахит уи. Нас ахаца наихэлэшэан, алымфанык цыра ифэ фехимырпхэеит.

Хапхэа иаацэырцит Баалоуаа рчаиртакэа: ахэынапкэа ицэыргыгыз ауархал иатцэа еипш еилапсаны. Цыра-цыра чаиртакэак исгэаладыршэон уажэааигэа сфыза асахьагыффы аколнхара «Космос» иаирхэхаз иусумта – хыртэагак иаатырхышэа ачаи чыкыкэа зегь еикараны, агэыр рыцаршэзар иубо итыкка. Икан Цанаф апшахэафэти агдарра иеипшыз ачаиртакэагы. Амш хыкэкэахьан.

– Уабахзаанагеи, хшеилахаз дыртэкыаны уахзааит, уаа-ишт, ухацахеи, – Мазлоу Такешэа-ица снапы кны амашынахь дсыхошэа иеыкатцаны, уахь снеимыштрацы сыштахька дсыгэтасуан.

Егыртгы ааин, апсшэа аасархэакэеит: аколнхарафэти апар-торганизация амазаныкэгаф Мшэагэ Инапха, агроном Хырзаман

Анакәба, ақытсовет ахантәәпхәйс Наала Лакәатаа-пха ухәа ирацәәһны.

– Дәәзәггы дахзацлеит, уажәшәта халтыцдырггы ижәдыруеи, шәаха абаакәа, шәаха! – акабина ихы аакылихәан, ибжбы лахақәиргеит ашоферггы.

Мазлоу Тақәшәа-ица амашынахь снеймышәтрацы дшыс-фәпарпаруазггы, адырөггых хаакәшеит. Сара сыһнапыкгы азмырхакәа схы шнадсыргәғәалаз аниба, уи, абарбалқәа ирымариашатәкыаны ажра дынтагылан, ижәәахыр атдаршәны, азганк кәалкәало ишышәтихит.

Амашына тәәа-тәәаит, игзыгзит, идырчыхә-чыхәызшәа, иахыглаз ишытыңаны ицон. Нас, ләа цсырмацгак лхаларчны, мацкгы иәәгәәгеит. Ари хгәы арыгәгәан, зынзаггы хшыапқәа ытахарбагәеит. Сарггы, Баалоуаа рмашына ахәынтәа ирыцылга хәа саарыштызшәа акәын сшахоз. Абарбалқәа ирытқыкыоз ахәынтәеи абғанци, акырцх еипш ахәитцәхәа иаины иахгәйднахәалон, аха агәхәа зкыдаз, хәзегь абри амашына өтыганы ахәы анықәыргыларакәын хәыцыртас ихәмаз.

Ақытсовет ахантәәһы Наала, иахзылура лымдыруа, дхәагәежәуан. «Ааит абаакәа, жьазар атчыхәа хкратәы хааит!» – акәукәу-хәа дхәлахәхәон азәы, ацхәагылеипш, агипс статуиә иәәвазаны, иацхәака икылкааны дыпшуан. Машынак агзыгызбжбы слымха иаатасит.

– Атормоз иәфәршә! – акәукәу-хәа дыхәхәеит сыварафы итәаз.

Хәыцәагы хәхкәа цан, астатуиә ахы ақәақ-чақ аахдыргеит. Нас, ани амашына аныкәашәа зларцсахуа аихатәы лаба жьакца уамашәа ифәжын, хәзтәз амашына хәазаны шытахыла бардк иөцәыташышы ицеит.

Изулак схы атыцафы иаазган, санаапш, исыцыз ахатца, азнаашә кәчышь еипш дныташәкәа дцахьан, астатуиә ахәнацәакгы сымтакны иакын. Хә-маатк уи аварафы атәарта инықәсыршәын, сааткәеит сарггы.

Амашына агзыгызбжбы шагцыз игон, резина былфөыкгы спынтца инташәеит: ласкыа атахарафы, иафаз афәнахырц атахушәа, игъазкны аихара иәфын еидарашытыхга машына хындыгәк. Цьоукгы, ахаткы-ацсаткы ицо, иавагәежәуан.

«Сыстатуиә» лықәхәаша Агака ицеит, сымәанызаө ихтырпа шәыршәыруа акарл қәыц амахәта ихшыны игылан, иара усггы дызхьан.

«Баалоу макъана иабакоу, мшэан, даеа х-верск шыапыла аҗхьака сныкэароуп, иаанагои абарт икартаз?!» – абас схэыцуа җытрак сгылан, нас амашына хындыг аҗсхыхра иахьафыз ашка сфыласхеит.

– Уа бзиала уаабейт! Акорреспондент дабейт, уажэшьта хмашынагы ылымцуазар жэбап, – ихэан, знацэкьарақәа аборт иаларкьакьаны «хаицашэырха абаакәа!» хәа ихәхәоз уаф хпафк сара сышка ифааихейт.

Даузымдырхуаз – баалоутәи аколнхара «Жәғангәашәпхьара» ахантәафы Мазлоу Тақәшәа-иҗа Хәацәышба.

Амазаныкәағи агрономи инахьхы аган иаман, избартамызт. Амала, уртгы, рмашына ахәынтәа илыргарц ишыкәпоз ауаашьахуаз – хара хбарбалқәа ирымариашаны, дара рбарбалқәагы хаҗыцла анышә иацхауан, рҗытцарбағьаны, ашышь еиҗш ибҗатуан...

Ас ицейт жәа-минутк, саатбжак, саатк. Ахәынтәеи, зхаҗыцқәа кәаш-кәашза иаацәытцшлауаз ахахәи, арезинеи еибафеит, аи-хеи амҗи еиҗыхейт, ашыжьытәи ахауа цқьа абензинфы ахылейт, хара ҳакәзар хҗьазкит. Сфызцәа шыказ сыздырам, аха сара, аборт иадгылаз схы жьахәала иқәсуазшәа, ихьухьууа исыхьуан, иахьа ашыжьы иқашәқашәо инасшәыстцаз сыблуз шкәакәа азыншьыхра ишыыхын.

– Шәафәытц! – амашына аҗзыгызбжыи иалфны, қәыпсчхаратцас слымха иаатасит ахантәафы ибжы. Уи, зымтцәыжәа хәыз ардәына еиҗш, ахәынтәа даганы амашына даадтцит. – Шәафәытц! Хамфагы бгааит, хмашынагы блааит! – ичабра цаца ду җыганы, шәара шәоуп еиха исызгәакьоу ихәозшәа, иблақәа ирыхшьыло ррыцкьара дафын.

Ашофер, хәхоз җыишьоу, иара ус ихы дахәарц дафызу сыздырам, акы длахон, даеақы дөахон, ашша зылтҗа акабина иҗыхәхәоз ихпаш инаркны, имаха-шьаха зегь иргәакуан. Аха уи амашына, аеада хышыьрхха еиҗш, аҗшышьапыкгы ытцарцаны иакын, пхьакоума, шытахькоума, аҗсразгы җьара инейтақәацомызт.

– Иалагеижҗеи уажэшьта саатбжак тҗеит, – ихәейт агроном исаат днахәаҗшын.

– Дида, сан слымылхааит! – лзамәа кылкапшьаакәа лнацәкьарақәа наҗлырхейт ақытсовет ахантәафы Наала.

– Хлақәхәаша хҗоит, – ихәейт Тақәшәа-иҗа дрыцхаушьаратәи ахәхәа-хәхәхәа даақәыпсчхан.

Сара иҥасцара сзымдыруа, схэыц-хэыцуа акраамта сгылан:

– Ишэыдысныхэалоит! – схэеит, сцэырхазшэа саалкьан.

– Иҥабуп! – днасеихырхэеит аколнхара ахантэафы.

– Сара аредакцияфы исзыцшуп...

– Уиазы уеитцахархома, ара ихианы иҳамами, – дааикэацхеит ахантэафы.

Дгылан дахызырфуан апартия амазаныкэгаф Мшэагэ Инацха, илахь инацэа аларкьакьо акгы дазхэыцуан. Нас ишы-ишы еикэцэ даахадгылеит:

– Халаган! – иҳэеит уи, ибла кэышкэа тынчза, цшыаала даа-халацшын. – Ажэахэҥатцафы ара укоуп, иахьа хазхьымзаз аилацэажэарафы укэгылоушэа ицхьазаны, апкеф-апкефхэа уцэажэа. Икалап, ахцэажэацэа разкык хамазар, – акорреспондентгы дхақэшэеит, – уи ицышэ цаҥақэа ачча рықэххуа сара даасцапшит, – хантеихэап, акыпцхь ақара ииашоу, иқыоу, иласу даеа трибунак ауқаху.

– Хаи, цыушът, хаи цыушът! – даакэаҥеагын, рацхьа ахантэафы днеицапшит, нас – амазаныкэгафы, атцыхэтэаны, ацгэы иҥнарбзааз адаргыла еицш, акгы зымхэо икказа иҥацэыз иблақэа сара сфы иааникылт абригадир.

– Хаас, хаас! – лхэеит Наала, лыбжыы зынзагы инытдакны.

– Халаган! – схэеит саргы, Баалоуаа аизара рзымцапга хэа саарышътызшэа.

Ускан, аколнхара «Жэоангэашэпхьара» ахантэафы ифы ацэа адрым-дрым хэа ифахыцан, араион аиҳабыра избэхэ ишала-цэажэоз мцашэо, иаргьа лымхэа уаркалеиуа иаақапшьхеит...

Хэ-минутк рышътыхь ххантэафы-ажэахэҥатцафы ишыапқэа еимытхаа акабина ахы дадгыланы, Цанаф ацшахэаҥтэи ағдарра еицшнысшьалоз ачаиртахь инапы рыхха, иажэахэ дацхьон, иаушътзангы дычехарпыжэуан:

«... Хҥчаи аплан – шышэи жэафа процент, жэхьак – ф-нызкь литра ахш, цьамшк – хэ-маатк ацара... кылак ахача, хышэ грамм азарақьа!..»

Хара, амашына иангылаз, Баалоуаа рклуб ақардэқэа хай-қэырцшыыхаа хрықэтэаны, ажэахэ хазызырфуан. Еиҥкьяз ацэа еицш, иаайкэышышьа-аайкэышышьаз ацта тацэқэа ирыбжыаччаны иааиуаз амра ашэахэа, ахантэафы ихы ацырцырра ишаныруаз сыздыруам, аха сара сызқэа кылтэаны иагон.

Ҳмашынагы иахыглоу уажәы-уажәы адыр-дырхәа из-қәыршәшәаны, арезиней абензини рыффы икииуа иаахаланарч-уан – ҳшофер, итаңыреыз атанк еиңш дыззаза ахәынтәа дахы-лагылаз иңсы иғанатқозар акәхарын.

Аизара цон: хажәахәқатқо дасны ацәажәара дағын. Ишәцәыззом, сара, иахыа хәлаанза ақалақь иалаланы, афишақәа ирыпхыо игәароу ауафы чымазақо сиқызоуп аизарағы сантәоу: уаазықьык ықазаргы, азәазәала рхы-рәқәа срыпхыа-рыпхыо саархымсыр сгәы иаузом. Иара абрақагы, хәынтәқа санғырхас ашытахы, Баалоуаа реихабыра рхы-рәқәа срыпхыо сәаасхеит:

Ахантәафы, илапш ақьаад иақәигар, изейдырқәшәалаз анбанқәеи ацифрақәеи нанбгыжәааны ицар хәа дшәозшәа, иеақәыжыны дапхыон. Ипқааны зегь рыхәапшра самразакәа, ашырхәа саахыанарпшит сыварағы игаз абжы, – драхатза, аршәаахәа ашақә дасуа дыцәоуп агроном.

– Гәыбған ишәымтан, ари ажәахә зөыз иара иоуп, – лхәеит, сармарахы ала исыдтәалаз Наала, лхы аасыдкылан. Анцәа цәгы-ра коумтан, хайха зымчу рылпха-ргәапха ҳамазааит хәа акәын иахәоз лхы-лғьы.

– Цәымтхаа бзиа зауша, ас ағыа баны дықазар, ацәареи апсшыареи шдеихәтахым, – налатаскит Наала, ихырғырны исы-дыжылаз агроном ихы сыжәахыр нацатқашәа.

Ахцәажәарақәа рышка ииасит. Рапхыа ажәа мтицааит абри-гадир. Уигы сара сеиңш ахақәа рыпхыара бзиа ибозар акәхап – азыказы зегь лапшыла ҳааимидан, даахреимхәеит, иқаркы лтирыцқыаа-өтирыцқыааит, ишыапқәа неимытха-ааимытхаа ина-иргылан, иқыадқәа аатығаны, акабина ахы иенадитеит:

– Авызцәа! – ихәеит уи, ақьаад илапш ақәымгазакәа.

– Ее, аллах, аллах! – иғы еихқома ухәартә дғырхасит снақшәа итәаз акассир.

– Иақоумтан, иаапсаны икоуп, – лхәахт Наала, лхы аасыдкы-ланы.

– Авызцәа! – еиқагахт абригадир ибжы.

– Авызцәа уарқәати, Хпач, авызцәа, – апартия амазанықәақо Мшәагә даагылан, ҳапхыақа дааиасит. – Шәаи, аидыхәаларақәеи аимтәғырбарақәеи ҳаарқәатны, гәык-псыкала ҳаицәажәап, ихагу-ихабзоу ххәап, хтыкқәа арахәыц рыцәзарагы нақ инышьтақтап.

Сыварағы игоз ахәдабжы пшыаала иааиқәтәеит.

– Ҳаеҳеаит: ачаи аплан ышәи жәәа процент рыла инаҳагзеит! Иабаагеи?! – изара кала наӳ-ааӳ интарсны икны, дцааит амазаныӳаа.

– Афабрикааы иааххәт, уаха иабаагоз! – сышьтахьтәӳа азәы ибжыы геит.

Санаахьахә, уажәраанза зәы еихцаны ифырхасуаз акассир снейәацшит.

– Ҳаеҳеаит: ҫамшк иақәахшеит хә-маатӳ ацара, жәа-кылак аҫықәреи! Ишсашәхәара, иара аколнхааы иахиҳәаауазеи абри?! –

– Амцхәара сгәы пнатәеит ихәеит, уаха ииҳәахуеи! – атак иитәит, акузов алазара ақәаӳ икфәӳыӳәыз ауаа бырг фархь.

– Ари аревизиатә комиссиа ахантәааы иоуп, – лхәеит Наала, зынзаггы лыбжыы ныцакны.

– Уу-уу-уу! – ицәырхазшәа иышьтпа-ышьтпан, адырәеггых аләа лхаланарчыхт Баалоуаа рмашына.

– Ҳаеҳеаит: хчаиртәқәа рӳны аколнхаа пхәыс лгәыр лцәызыр, мзала илыцшаартә иӳоуп хәа, ииашахарыма, нас, абри?

– Лгәыр ақәым, лхатә дызыр дахьылзымцшаауа ачаиртәқәа хәмоуп, – сывара иаавтәит агроном ибжыы хырвыр, сыжәахырггы аҫсы аашеит.

– Ҳаеҳеаит!..

– Иазхоит уажәшьта! – агьәә ахәалирган, дагьәатӳкеит, зычхара хьтцаз, аколнхара ахантәааы, – ари провокациоуп, ари заговоруп!.. Ари, ари!..

– Ари мцәкыақәроуп, – инаҫишьит абригадир.

– Ииашоуп, сельхозустав нарушения азыруеит!

– Агроправилақәа еиларгоит!

– Иҳамбааит апатхалимцәа!.. – Ахантәааы идгылаацәа ақәукәухәа ихәхәон.

– Хаас, хаас, сан слымылхааит, иаақалазеи! – лиатәажьышәқәа тылжәауан Наала.

– Уу-уу! – ирыцнаргзуан аполуторка...

Сеихабы имакет зырпшзоз афырхәцәа рхантә-ынта сшалаз, амра амшын инзаашьшылан, иаахыләрыз ахыләаҫыләа ца ажәәан акалт аатнаӳеит, амзаггы – Ерцахә ахы иқәжыыз асы шәыртәтала аҫы зәзәаны, агәы хахаза аиатәақәа ирытапшуа иаацәыртцит.

– Иубаз, иуахаз акы мзәзакәа! – ихәеит апартия амазаныӳаа, снапы рыгәгәаны иаанкыло.

– Шәредакция алағәым аттастоит! – бжыы уаарала дхәауан ахантәафы.

– Уу-уу-уу! – игъазкны аихара ишафьц иафын аполуторка.

Саргы, абни амза шынка са сацыршәаны, ацгәы еипш атримхәа адгыл слықәпалазшәа, снапшы-аапшуа ыттрак сгылан, нас, сыхәда ытхәраа изкыз сыблуз ахәынцәра аапсыртын, итаулазаны ахәхәа-хәхәахәа саакәыпсычхәит, смахәарқәа аапхәасыртәеит...

– Азәы ииатцәахә кыдшәеит! – ихәеит агроном.

Схы анфыштысх – амца ацрыдды, ажәфан агәы ахцара анца, италаны илеиуан етәак – иаргы нәыцәааит, иалнадаз ахәастагыы ҫеимашышы иеит.

АЗӘГЫ БЗИА ДСЫМБАЦТ, ДЫЗБАРАНГЫ СЫКАМ

– Ишәахәхәоума, афызцәа, абзиабара азә дархагеит хәа рхәо? – дцәажәон, ацхәысаагара ахылхра еипш изцхәазо, сфыза Мушьни. – Ишәмахазацәи?! Сара уи сархагаказы ацсык ауп иаа-сыгха. Ацсык аасыгхеит схәеит, аха сархагазархәагы сыкоуп... Шәаи еимтацхып:

Матильдеи сареи рацхәа Ацхынтә театр афы хәибадырт. Ашәа ихәон Марианович. Ацъырмакыафы иаасхәаз ссаилон блузи ацыганцәа ирымсхәхаз сгалстук гъамгъами еикәтаны, сеикәзац сеилахәан.

Ицъырыпшаауа акәытқәа реипш рыхқәа нышьтак-аашьтакуа, зтыпқәа ирышьтаз ауаа снарылс-аарылсуа, снейны снатәеит. Аңарда маатыцызт, аха ажәлар уаман икарцоз, еихаракгы афәр.

– Бисс, уу, аңарда! – ампыл еипш дышьтыңо, ишлылшоз ахәхәара дафын сыварахь итәаз азғаб. Сыхгы лара лышка снахацәазар акәһап, аинкьараз имфанылцаз лнапы слымхә иакәшәан, иөфәнаршааит.

– Сағамзааит! – лхәеит, сара дсыхәампшзакәа, лыхәхәара иалатаны.

Абри ауха Марианович хәа избаз азәгы дыкам. Сызганк цәа ахамкәа иахылхит, сызлымхак – ашәақь адкылары ухысуазар иамахауа идагәахәит.

– Сағамзааит! – лхәахт уи, аконцерт иалганы ханыфәгыла, ишны еикәтәаз амаңар еипш лыблақәа тыңхаауа дсыхәапшуан. – Ашәа сархагеит...

– Саргы сархагит, – натаскит, ашәа акәу, лыблакәа ракәу рыуа сзырхага арбану хәа сазымхәыцкәа.

– Ашътәхь иаусымдырхуаз: Марианович иашәакәа рашны икәалыкәацәы ифхылеит исызцәыртыз абзиабара. Икәалеит сыцәа, иагхеит сыфа-сыжә, уи акәындаз, уажәраанза исымаз ахыбзиабарагы – асапыншәах еицш илсымпытабан, азеипшхарта агәашә сшылагылоу илеихашәы ихәло иалагит.

Матильда алекцияхь данцо, слывацало, уаха шаанза лацәааихьшь камтазакәа илзысхәыцуаз абзиабара ашәакәа лызхәо, схапыц кәашкәа аарцшны, ианыстахугы-ианыстахымгы сылҕаччо днаскызгон. Лара март мза дафызан: ҕенак – амыргәырҕара лхы итаха, Ахәынтқар кәантаз иуафы кычақкы иихәалак дшахыччоз еицш, иаасхәалак дахыччо лхы слырбон, убас лгәалаказаара аныбзиаз ыынтәкагы сыжәа ааныл-кылахьан, аха иалоухи, адырфәены сыхәлаччара акәым, амшын схылтәхәаларц лҕы ацсыц талырчызшәа, лпышә цәҕакәа еихарцсы, афнытқа итацәны, хыхь афада илыркәацәыз лыхцәы ацша иацәыхьчо. азеипшхарта агәашә даадәылцуан. Ускан сара, шә-ашәак ракәым, сыбзиабара иазысхәарц сгәы изызтаз зегь насыхәлаба ицон.

– Илзууазеи, быҕзыс тәыа ду еицш лхақәацәра лтынхаха, – рхәон, абзиабара афблакгы шлашәу зхахьы имааицыз стынхацәа.

– Иабоугеи, уара, хазмыхәоз уеырпахәра, ухыбзиабара, – иаа-сыдгылон сөызцәа, абзиабара сашьны Матильда лышка сцоит хәа сынцәытдакыкы сышнеиуа ма сыкан сшаауа збауаз.

Сымәа шәапыртц! – сыбгыз бжыы мырмашәага тцаны, срыла-хәауан антгы егыртгы. – Шәарт алашәкәа, агәатцәажәпакәа, ашьыццәа! – аеырхәмарфы дрыбжьалазшәа иааимкьон сөыз-цәагы, стынхацәагы, снейуан сара ашьхақәа сырхыхәхәо, амшын шәмхахьы исзааиуа, ихасыртцдалаз спынтца ажәфан иатцакысуа.

«Деиланагагәышеит, даршышт, изыбзиарахааит!» – ашышкамскәа рыбжьейицш итааза, аарлахәа исахауан цәкәнтәи ифәиуаз абжькәа.

Ицон амшкәа, амчыбжькәа. Матильда зны – аапынтәи амырхәага хаа еицш, дгәыкатцагаха днасгәыдыпхалон, дәҕазныхгы – ифәыдоу ашәт канза еицш сгәы нкаршәны, лшьатца шкәакәа ашьхәа па афыжхәа иналалтон, аха иара ускангы, абзиабара иарфышыны икәз сцәа-сжыы напы цшқак ахысуазшәа, сеилиб-заа-ааилибзаауа, сыблакәа тырхаха сшылҕапыц сылҕапыуан.

‘Енак зны, Матильда акино ашќа сыццара даќашахатхеит. Уи аеинтәи амш сара ишысхызгаз ашәә, шәарғы-сарғы ихақәшәиша ус ихигаит – х-саатќ аблетќәа рзы ауачарад сгылан; сеиќәа жәәһанпштәала (уи сеиќәәкәа зегь иреиғьасшыон) ауантә ршцәаны иақәсыргылазаарын – ‘еытќ аатжәаны иагеит, ачаи сғытца аќәиеит; хәыцра хаак салахәхәа сышнеиуаз, сапхәа икажыыз аеага сәәәаңалан, ахәы цќыаны атазхәа сылахь иахьәасыз, схы ҟақәырчаа иагеит...

Еғыа схы сақәпазарғы, ҳаиқәшәараны ханыќаз саатќ шагыз, азеипшынхартә агәашә снейны сныламгылар амуит. Астудентцәа аңыңахәа аштә итыцуан, италон, гәып-гәыпла, ҟыңыа-ҟыңыала, изгу, ишаанәгара иќоу, зцәа итыпхааны ицо ухәа ирацәәһны. Аха Матильда илеиғьыз азәы аштә дталомызт, дагытыцуамызт.

Ус, ашә акыдќабжь сышытнарцо, исывсны инеиуаз игагаза избо, сыгәжәәжәо сышгылаз, быжыбағы калеит, хыызцараны ҳаќаз асеанс иалагеижьтеи жәохә минут цахьаны, Матильда, лхалат ҟыззза, ажә дарбзәзшәа лҟы цырцыруа (сцәәжәашьа пшзам, аха угәаар еғыа ухәап) даадәылтын, сара сышќа лҟәалхеит.

– Кох, уажәыгь ара угылоума? – лхәеит, абыржәытцәќыа ацәа дшаалцыз убаратәы, ахәхәахәа дҟырхәсуа.

– Ыы, акино... ҳагхеит, – схәеит сара, сыцсы сгәы икылаханы.

– Иаңсам, уи атқыс, уааи абра ҳнатәап, – Матильда сапхәа дгыланы, уа ааигәа иќаз апарк ашќа лҟыналхеит.

«Ыы, абилетќәа згахьеит», – схәарц сҟы иһаныххыла-һаныххылан, аха, дызкачбеида лхәар хәа сшәаны, сәәаныскылеит.

«Иласхәоит, акағы мзәзәкәа зегьласхәоит, иара абыржәытцәќыа, иара абратцәќыа!..» – схәыцуан, слышьталаны сахьнеиуаз.

Матильда, аб тәыһарша еипш лхы ақәәцәра лызқәа иқәыр-гыланы, леимаа цыркапқәа нышьтархәазо, еиха ауаһы ҳаибарта-харым ахьылгәахәуаз днеин, лгәы харшала, лыһнапыкғыы еитцхәа атәарта ахы иқәцаны, даатәеит. Сарғыы снейн, атцкар сәәақәыскит.

– Матильда! – схәеит сара, сәәархатцаны, атәарта снықәхәа-зәшәағыы сылзәаигәахо! – Бзиа бызбоит!.. Уи ауаа аахыс... – уаҳа алада иацыстцәз хәа акғыы смахәзеит. Сгәы ҟтыңан, сапхәа иаа-гылан, ашыһшыһ нызтгәз сыхғыы, икаууа аҳауа иналәлзшәағыы збеит.

Схы анһышьтысх – сыблақәа ирытыддуаз ацыпхь дналызба-аит Матильда – уи, азы зтабаз аңсыз еипш, лҟы аартуа, иаркуа аҟырхәсра дшаҟыц даҟын.

Хаґоу зынза длашәхейт: «Сатәалымбарц лґәы иґазарґы иуды-руазей», – аасґәахәт азныказ.

– Сара, схаан азәґы ухахы уґьямшь ыґоуп хәа иасымхәацт, – сейґаналаґейт, лара лґәы нсырхарц сеазыґацтозу, ус баша аґша исґәнагаланы исхәоу иахьяґы исыздыруам.

– Аа, абыржәоуп сара истахыцәґьаз анухәаз, – инсыхәлшәаз сажәақәа, еаґарак инамышьтқәа, ахауа иналаґәа иаанылкылт Матильда.

«Иудыруей исызшазар!» – сыблақәа тырхаха сәалґәаґшит.

– Сара дыстахым иґхәысу ахатца – аґаца пшқа леиґш зегь рзы ихытыруа, уамзар ґа дызмам, сшахәтуп – акәымзар, сшахәтым – ахәашья ззымдыруа.

– Ыы, нас аґа имазаара бзиоума?! – иґьяшьаны сґааит сара.

– Зыґсы тоу – рәыґьяґы имазароуп, – иаахылцәейт Матильда. Нас, уара алахыцәґья лхәарашәа лґыґацаны, акыраамґа дсыхәаґшуан. – Аґшрей асахъей рзы иутахуей, – лхәейт уи аґыхәтәаны, даґәазәы диацәажәошәа.

Нас, бзиалаґы мхәакәа днасыдцын, азейґшынхарґа аґәашә дынґаґка дцейт.

Аґа дысмырхауазар хәа тоуба анызуаз – аәада сґы рханы ауп ишызуз, аныхеи анцәей хастґоны акәым, аха саб данґґоз ма данныхәоз, ус ґаитцо збахъан.

Алаґәамц еиґш аґыґыхәа сыцхауа, ақалақь салаланы снейуан. Сара схы-сґы ада уи ауа имлашоз арбаныз: ақалақь зґәыла-хәаз аиатцәара иалцәґьяаны, ублахатц дырґьежьюан арекламақәа, мшын цәқәырґоушәа изазон сыбзиабара еиқәзырхараны иґаз, саґхьяґатәи саґацәа ахылеиәеиуаз.

Аулица ааихысцәан, ажәлар еизаны изыдгылаз акинотеатр «Нарґаа» сазиаша сґынасхейт. «Абраґы пытәык сырхароуп!» – иаатаскын сґәы, атыґь еиґш схы царґәылан, ауачарад игылаз ажәлар сәеи сәарґәйдлейт. Урґ ааимґьян, сарґы сґе-сызнымкылазакәа, сышнеи-шнеиуаз, алашара зкылыцґоз ахышә кылаґка хәычы аґәарахәа снадхалт.

– Сузызырәуейт! – лхәейт зыблақәа ччаччо ицәытыґшуаз азґаб.

– Аблет! – акалакут еиґш иласышьтит сажәа хъантыцъ ду.

– Шаґа, насґы иарбан тыпу иутаху? – дґааит уи, лхы-лґы уаха иаамґсахзакәа.

– Аиҳабыра рложа! – сҳеит, акыр ҳаиланагалозар абри ҳаиланагалап сгəхəын.

– Зеицшыќам, шаќа? – абилетќəа рамацжəара дналагеит.

– Ёабырхацə! – сҳеит, схи ахышə инадыскылан.

– Ҳəтамзааит ишахəтам ҳауцылазар! – азғаб апышəырчча гəкы лфьќəыхəхəы дагышəгылеит.

– Ауасаќəа! – ашырхəа саакəтəиан, сшарылахəааит еилагы-лаз ауаа.

– Ҳуасаќəазааит, нас зегь уааны иауихуа, – нəтеикит атзамц иадгылаз атаҳмада.

– Дарбан, ура аќəартлахажə, иуашымќəа ииз! – ағьейшəа слеизытрасит.

– Мап, дад, ура узы акəым, ҳара ҳзоуп изысхəаз!

– Уцламхəа тсырцоит! – сҗачќəым ратəаны, ицлымхəа гəлымжьатə иладыскылеит.

– Итырцагəышья иамуазар, еибгашəа исымаз абриак акəын, аха... – Атаҳмада данаачча, иќьышə хиатəаакəа шеймќьан, ха-цыцшьята зҗагыламыз ифь аатыкка снытцацшит...

– Изакəи, ублаќəа кылызза, ш-жəык ирытцоу ахəыс ейцш узсыхəацшуа?! – сағара азəыр дацсазар абри дацсоуп зысгəахəыз чќəынак сшейгəыдыззалеит.

– Аа, амарца, ускьяшыр хəа сшəоит, фьц иршəыз цьара акы сакьысзаап, снапы шыќоу умбои, – ашəыга зыхьтата иќаз инапќəа аасымтеикит ачќəын, уигьы егырт реицш иблаќəа ччаччон.

– Уамзар га Анцəа дшəимтааит аилымгаќəа! – срыќəшəины, сыцəхашхəуа акинотеатр саадəылќьеит.

Сышнеиуаз, абри ашхырцагьтра снапы нтысшып сҳəан, аресторан «Мшəагə-кьяф» слышнаххит. – Сызшəхəы шəфеит! – сҳеит, амшəќəа реицш ишынейгəыдыззалара зəырхианы астал иахатəаз цьоукы саархагылан.

– Уа бзиала уаабейт, ҳəатцахəы еилыхымзааит, уааи арахь, утəа! – рхəан, еибаргəыргьо ишəтцейбахəан, аттахəа рќəардəќəа ааганы иаасытцадыргылеит.

– Тфу, аршра шəылалааит! – сҳəан, рыстол сшьќəыжьцəаны, ашырхəа сышьтахьќа саагьежьит.

– Ус ҳзумун, ҳухəоит, ҳаутахны уааизар атəыцак, атəыцак! – аулица санынангылозгы рыбжьќəа гон урт.

Абри ауха тѡагәанынза сыѣѣаѣѣо ақалақь салан.

– Уара аѡардаѡ дузза, уѡхамшьазои, – слаидыххылеит, злабагра хәычы кны, зышъхәа иқәтәиәауа амашъынақәа амѡа дзырбоз амилиционер, – ча ѡатқак сѡоит хәа уѡыззза амѡа уа-хъангылоу?!

Атаххәа ишъхәақәа аадикшалан, илаба пшза кәлаауа изых-шьыз инапы илахъ инадкылан, салам сѣтеит амилиционер. Нас амашъынақәа зегъ ааникылан, зцәазтәым аѡхәыс леиѡш сыжәѡа датцагыланы атротуар аѡынза снаскъаганы саауижыт.

Автобус сѡаланы аѡныѡа санаауаз, зхы пашәза исаны саѡхъатәѣа итәаз уаѡ нырҳарак сааихагылан, атықь-атықьхәа хынтә сақәеимсеит.

– Хаир, бзиара уанахәааит! – ихәеит уи, ичабра ѡаѡала ихы апашра рыцқьо.

Акондуктор слыѡхасит, зызгаб лыжәѡа иатцагыла инеиуаз арпысгыы шыаѡѡаршә изыѡасѡеит, амѡ иазыѡѣьоз хгәылак иѡы снымѡахытдын, аѡарзы зтаны икнахаз рыхш, уаѡсѡык азна ахәа тасыѡсѡеит, аха абри ауха сахънеилак сла ажъа акуамызт.

Санышътала, скараха сыѡамзи, иахъатәи сыхтысқәа реид-хәыцлаха сахъымзакәа, аѡәа саашъѡаа сагеит. Изақәытә пхыз ссирқәази сызлаз: агаѡәа, агаѡәа, агаѡәа – иаасыкәыршаны агаѡәа – рахәызбақәа сымгәаѡәа иадкылан, ртапанчақәа сгәы иѡакын. Сара: «Матильда, арахъ бааѡши, Матильда!» – ишсылшоз сыхәхәон. «Избоит, сѡырхатѡ Мушьни, избоит!» – аѡәақәа аѡштәы змаз аѡсабара иалуаа исааиуан Матильда лыбжыы, аха лара дызбарѡамызт.

Ус, сыѡрысны сааѡшит. Зегъ мцын. Сѡысшьыр ада моу сымам-кәа акыраамѡа сышътан.

Аены усура санѡоз, исымѡатәны аредаѡѡиәы сынкыдгылан, мызкы аахыс имазеины аѡны ишътаз сыстатиа рыстеит.

– Хаи, анѡәа уиныхәааит! – ихәеит аредаѡтор: «Иахъатәи ано-мер азы» хәа сыстатиа иақәѡны данаалга, акритикатә статиақәа рзы хмаѡъанан, хәѡсы ѡухит ихәеит.

– Абзиа акәымзар аѡәгъа аѡатцара сылшап хәа уѡоу, – схәеит саргыы.

– Иагъа бзиа ѡатцаны азы иузатәндаз, ѡъара ишупыларыз, – нәтеикит уи, сажәа ахы ахъѡоз шизеилымкааз удырратәы.

Цэгъала сырхәлеит, цыбаала исыршеит. Усгы нарцәы инармыштыуаз сифызан, Матильда лышка қалаша сьмазамызт. Адырфәены шыжьымтан, сусурафы сааин, схы зныскъарыда хәа схәыцуа сыштәаз, хыыза Шәагә ашә даахытцит. Уи абарбац иқәнапсазшәа ихы-ифы шынеибаку иґран, еимсарц зтаху азәы иеипш акәын шыакәрмак зқәымыз иқышә хыпсаақәагы шықықыцуаз.

– Уара аламысда! – ихәеит Мшәагә, дшааиуаз сьстол даадгылан, – ууафу цыысьон, аха ушынеибаку уеиґрабаазаап, изакәи ари иупачкалеиз? – еилыркәычны иикыз агазет, зны сфышә инадикылан, аха уигы азмырхакәан, апкафхәа ишага ишасфәеикшеит.

Ари акәын саргыы сыпсықәра:

– Ааит, уабиц!.. – схәан, сфатцыббит...

Аха, дахъаанагаз уара идыр, ари зегь ирыхъзо Шамил кәдыцъ даахәбжәаңалан, цәґапсышыәла хәаимихит.

– Ұ-ажәак еиқәкны изымшыц, иацы згаракәкәәкәа цызытцәтәаз ахәартлаґь иоума сара акритика сзыказцо, соушәыжь! – ибжыы гон ирыххо инаргоз Мшәагә.

Еиларкәычны сапхәа иқәыз агазет ааитцыртлан, сгәы тгәырґәауа снахәапшит. Аа, иацы ирыстаз сыстатиа, Шәагә ироман «Алуқъанта» иазкны изшыз.

Ателефон абжыы ган, атрубка аақәсцааит:

– Аранза уааишьт, иуатәоушьозар, – игәафәаза атрубка иаатышит сеихабы ибжыы.

– Иудысныхәалоит, иахъанахыс Белински дыпсым, ара дхавагылоуп хәа сыпхәазоит, – ихәан, икарандашь кәпшь ду акарахәа астал ишықәыршәны, ақәардә ибґа адца даатәеит сеихабы, ашә шынхытцәкъаз.

Уи, ахәартә стеикызшәатцәкәа иеыкатцаны, зны акарандашь кәпшь иарган иапхәа иқәыз сыстатиа дахәапшуан, нас илапш аакәганы сара даасфәапшуан.

«Ұыцъа, Матильда, шыцъа, шәнеишь-шәааишь хәа зархәо шыцъа!» – акәукәухәа сыхәхәарц акгы сыгмызт.

– Шәнапы кны ашышыә аншәхартцалак, шәфәаңан хдәтца шәахынхәалоит, – игәы нырханы ацәажәара дафын сеихабы. – Сара шәкәык аредакторра азура сылымшозааит, аха, иабахәа, Шәагә изы акы зхәаша дыжәбахъоу – ахәыхә еизада иафызоу, ашыәтцәкәа зшыапы иатцазмыркәацыц ауафы...

Абри аамтазы акыррыхэа сеихабы ителефон абжыи аагеит.

– Сзырфует! – ихэеит ихы-ифы хааза. – Бзиара збаша, бзиара збаша, Авксенти Иларион-ица!.. Аа, исымбакэа! Аредатор бзамыкэи зфымта зкэымфеиз автори ирызку астатиа?!.

Сеихабы, уи шааиахазтэка, уажэшьта ухы абоуцэахуеи ихэарашэа, даасфэапшит.

«Ахцатэи, Матильда, ахцатэи, сыката амлагэыргыи алахаит!» – сышьтыцон сахыгыз.

Шэагэ ианшьеи сеихаби аицэажэара иафын. Дара, сцэа еимаатцкыашэа исхырхуан, сара ражэақэа мардуанс икатцаны ажэаан салақэлон...

Хэык рфы иауаанхахуаз, сгэи тыгыгэа, сыцсы тыкэкэаа сфыза ихэаша цыара бзиаи сызхэандаз хэа изфыз астатиа исызнархаз агацэа.

– Кох, зегь здыруа мажэ уоума? – инапы афеаирхеит, аха снапы андэықэыста, имкзакэа игылаз сыхирччеит Шэагэ ишэкэи трыжыырц аехэацхыыз ацызтаз арцыс.

– Уара, ас чанцаны хаибакыр, иахыакэым хкылнагоит, уазхэыц, – ихэеит ашэкэтыжыырта аредатор хада...

Зныктэи схысрала шакафы агацэа сырхаз абриакара ауп хэа иаахтэаны исызшэахэом... Уи акэым, ароман амашынкафы изкыпцхыыз Шыхэснагыи, цси-бзеи азэгыи дсымамкэа рытра итылцазаап – ант ақышэа ткеацэаакэа иааганы исархэон.

Ахэылпаз, сымтэыжэақэа фынтэа рыда имкыазакэа, аацынтэи ажэтыс еицш Матильда лышэ саалацрит. Дон-Кихот ацша злагарақэа данрыжэлос дшыказ еицштэка акэын сеыкатцаны сшыказ. Сгэабжынацэа акэафрала акаф-акафхэа ашэ сасын, сыбла итацсаз схыцэкэакэынқэа рырееихагыи сахымзакэа ашэ ааимкыеит.

– Матильда, сылашара! – сгэи хахаза лара лышка снатрыст.

– Уаагыл! – артэаа аатлыргеит Матильда. – ғамзар уа дызмазам, цэгбарамзар бзиара ззырымхэо уоума сышэ зшыапы хызгарц иафэу?! Уз, усымбааит уаха! – идэықэылтаз ашэ шааиуаз, апкафхэа иансфас, ацыпхэа асфэйддит – спышэ икэкыиз сыбзиабара ажэақэа нықэбан, атзамц снадхэлеит.

Уиаахыс азэгыи бзиа дсымбацт, дызбарангыи сыкам!

АЛАШӘА ДЫЗХӘУП

Уаха ашьтәакәа ршыуан, уатцәы ныхәан... Адгьыл кәым-пыл ацәа иалтцыз, зыцсы тоугы итамгы зегы-зегь абри аныхәа рәазыкартон: ашьтәа зызґахәазгы, агәыла-хәы иазпшызгы, ахчбаба зыхчнызгы, ахатгәын ахахә хьшәашәа зхы ыкәызгы, ихыз аґәартгы, ахәызба зыхәда иатцакыз арбагьгы, аетдәакәа иреичырбоз аґса шкәакәагы, зхы апашра асал алагылаз ашә-цлагы.

Алакәа? Алакәатцәкыагы ауаа реишра иаґәытцуеит ґымш-хымш шыбжәу — ауаґы дгәыбзыґхеит, агәыбзыґра мыч дууп, уи ацәґара атцкыс абзиара шеиґу еиликаауа дґанатцоит хәа иґхьазаны. Иара ацґәы гызмал атцыхәагы цшандагатцас еитнахуеит, ашьауардынкәа рыгага аштәа иґәсны ицо-ит, аґшәма-пхәыс гәхашт илызгәааны агәахы пьжәжәо, абгахәыцы сахалан, аґәытцара ашә анаркуеит, аґәтагьгы кәымпылуа айгәылацәа ирыбжәууп.

Абас ауп ишыґоу хьачхәама. Уи анцәагы иус алам, алахьгы итәым, аныхагы иацрымґеит, ажыра мсааит хәагы иґәуам — ауаґы иргәыбзыґра иамшуп! Нагзара рыкәзааит ауаґ дшыпсыхра игәалазыршәо аныхәакәа зегы!..

Шьаабгы ихыза мғанитцан, ауапа-хәылда акалт еицш ихиаала-хиаало ииартәа инылаиеит, иаргы ґаматцас дцагьцагьуа даагәылшәан, азхаз дааґәгылеит. Мап, Шьааб есшар ас даґыло цьышәымшьааит: еиґәбаа ихчну ихчы аарла ихы ґаґәганы, ибааґкәа аґәґәа-аґәґәә ишеилапьтәтәо раґхьа ииартәа даалатәоит.

— О, бара!

Аґны ууаза игылоуп.

— Сыгәнаха шәышґа имнеиааит! — нас да иатдәала иґаны иґоу ишьапкәа қыґьқыґьуа акраамтәа аимаа цырґьаґкәа ирышьтоуп. Ииартәа дшылатәоу, ибґа мырхәазакәа дґахоит иеиґәа, иргәаґаны илаихаирцоит иблужгы.

— Сухаштма, уанаґьалбеит, цәґьарас иузызухьазеи! — деиґыхәа-еиґхәо ашә ахь иґынеихоит.

Иахьа?! Уаха ашьтәакәа ршыуеит, уатцәы ныхәоуп. Зегы аґны иґалоит: иґшәма лықәлацәа, иґкәын иґызцәа.

Асы еимагыланы алеира иафуп. Ажәѡан агәѡара иҗахәмаруа, атәарагы рҗахымкәа, рышьахьҗагы агье-жыышьа иақәымшәо иааиуаз асы цырақәа, Шьяаб да-нырба, иҗаҗа иѡалапапеит, иблахәыцқәеи иҗыымшьқәеи иѡырхынпашалейт. Алеи-җси рыбжьара, дара зхылҗыз иара иакәушәа даақартейт.

Бзиа ирҗәу асахтан еиҗш акәын ишьҗалахьаз асы афьыҗбжьы шгоз. Арака иҗамызт аду, ахәыҗы – зегь зымчу ана-пала иасыз ашьаршьаф кәашәза Адгьыл агәы иқәыршәын.

«Абас акәхап зегь иахьыҗшу адунеигы шыҗоу, – дназхәы-цит Шьяаб, – асы цырақәа реиҗш аҗсқәа неиҗыла-неиҗыло... еиха ыҗамкәа, еиҗа ыҗамкәа... утәы ыҗамкәа, стәы ыҗамкәа... Адгьыл аҗа хьҗоуп... Сеиҗалагахт, – ихы гәыбҗан аиҗан, ашыѡхәа инапы лейкьейт уи, ашьхатҗа реиҗш ихы-иҗы иҗаҗаҗаҗа асы цырақәагы фьыбҗыжәаа илҗалейт. – Уаха ашьтәақәа ршьуейт, уаҗәы ныхәоуп!.. Зегьы аҗны хьҗалоит – лара лықәлаҗәа, иара иѡызҗәа. Сара арахь сҗыкка хәҗсҗәа срылоуп.» – «Хәҗсҗәа» ахьхәоз дѡеилнашьааит Шьяаб. җыҗракгы иҗәгьоугы ибзи-оугы акы дзазымхәыҗуа даашьақәнакьейт.

Раҗхьа икәытҗара ашә ааиртит Шьяаб. Дкарыжьраҗы аҗсык ауп иаарыгхаз ихы иавҗрааны илҗалаз акәытқәа. Урҗ ахауа иахьынҗалазгы иахьзаны акырынтә имҗасит, иантәагы ишьҗас-шьҗасуа җыҗк инаскьейт, аха асы цырақәа арыҗ еиҗш икьақьамызт, иҗхамызт. Иҗьаршьейт акәытқәа: рыбла кәымпыл еиқәаҗәақәа иахьынҗазалшоз иааскьон, еиқәжьа иказыжьыз аҗсабара иналҗшит, нас аҗсаатә-мѡас реиҗш ашҗа хьҗаны асы иаалатәейт. Шьяаб уажәеиҗш дзазымхәыҗит акәымзар икәытқәа ауишьҗуамызт – ирылшагәышьѡзеи урҗ, ари амч дузза афәаҗхьа?!

Асы гәхьааргозу, дара-дара гәхьааибагозу аилкаара уа-даѡын, аха иаакәымҗзакәа еибарқәауан Шьяаб ирахәгы.

«Сара сыда даеазәы аграпара аниҗап хәа уҗоу», – ины-га кны уахь иҗынеихейт уи. Еиҗақьа-еиҗақьаза, иҗарҗшар-җарҗшарза, аматҗурҗаҗынтә акәытҗарахь, акәытҗараҗынтә аборахь инаган Шьяаб ишьҗақәа.

Ибора ашәқәа рыѡбагы кьақьаза иааиртын, икәытқәа изыруз изырур хәа дшәазар акәхап, аганахьшәа даагылейт

Шьяаб. Азныказ еихьынцаша-еитцынцаша ашә иаалеибагәеит ирахә. Аха урт, иацы акәтагыцәа иаагәылтцызшәа еипхьытта асы ицәымлеит: рыхқәа ашә иаакылдырхәхәан, иара усгыи ихыцәаак-хыхьшәашәааза иказ рпышә еиқәатцәақәа ажәдан иоатцаркит. Асы еимагыланы ишлеиц илеиуан. Ацырақәа рееикәархә арахә рпынцә тшшарақәа ирталон, Шьяаб ижә-оахыр ачынқәа ықәыртцон, арахь, илшаны ианицәз аграпарә затәгыи иказамызшәа аныхра иафын.

Аныга ихшәылаз ашәах анхбала, акәтрыхьшь аблақәа реипш иожь-оажьза иказ ахәшақәа аацәыртцит.

«Уабазгои уара,ныгеи-хәартеи ирыгымхаша,— иблақәа раз-разза ахш дылхыцшылеит Шьяаб. — Хғы итамзо ҳаумырхәан, аха итәуп, итәы, — рацхәа уи акәакь ағы ихшьыз ахәартәқәа дфартәцшит — урт рытәа иалапаны, ипашә-пашәза иаацшуан ашьашьалқәа. Нас — ахәблы иатцакнаҳаз акәыцхә ашқа, ашәхақәа: рцәа итәқаца, ацәаоажь рықәыртәаны, кыс-пыс рымазамкәа. — Хцәыкәбарқәа леилатәо ҳаиланхозар исыбаргәузеи! Азәы ахш схәарын, егыи ашә схәарын... Ианыс-хыр ирыцхасшьоит — сыбжарак рыдзылахьеит, исымхьар — игәнаҳауп, рыхш кархәхәо агәарабжьара исызбжьатом, иеиу-сыжьыр — ахәарақәа ахш исцәашьуеит... Арахь хцәыкәбарқәа леилатәо ҳайдтәаландаз сукәмыхшози. Хацсақьаны амардақәа ҳарғацсоуп, ахәашақәа ҳартәцсоуп... Цьоукгыи раштә ахәақәа гәыруа икәуп, рыоңқәа ракәзар, ажә-цәымзкқәа ркылфруа игылоуп, дара ақалақь ахь ицан, хчеиқәатцәа злаҳарцәаакыша ахш ҳазрымхуазар хәа иоуа амашьынақәа ирышьтоуп. — Ахразага иахәлатәоит, иазылбаадом Шьяаб ихш. Илеиуеит ик-наҳаны, ахәызба натщыны иааихысцәтәанда ааугәахәратәа, изсауеит акәтрыхьшь бла оажь цәақьақәагыи. — Дкылазит асасгыи, уахгыи-еынгыи ҳазмырцәоз асасгыи. Уажәы мызка-ла зны азәы агәашә даадгылоит. Сгәырғоит сара, сгәырғоит иахцәыпсхьоу зеггыи гыланы иааины агәашә иаалагылазшәа. — Иажәа «иахцәыпсхьоу» дырөггыих дфәилнашьааит Шьяаб. — Уахь сғынасхоит, «уаха дсышьтрым» хәа сыгәгыи иаатаскуеит. Аха иара?! «Шьяаб, абаацсы, сыццакуеит, зык ааршланы...» — ихәоит. Иукуу умпыцыфрыр, ауаа ирбоит, ма урыцхаршьоит,

ма иуацәхауеит, аха угәы иҭоу умпытыѿрыр избода?.. Уеизггы-уеизггы сара стәы кастоит — саб имыршлацызт, сарггы исзыршлом — ахәызба нағыршы-нағыршыны иаапыскоит акамбашь хырцәы... Урт асасцәа ркнытә сара бзиарас издыруа акзатәык ауп — изумыршлази хәа азәггы игәы сызнымхацт. Сара сразны ирыдызгалоит, дарггы иргәарпхатәкьаны ирфоит. Нас «уҕы хаара агымхааит», — ихәоит уи. Сыццакгәышьоит акәымзар хәаггы нацитоит. Исзеилкаауам, иабаццакуеи, мшәан, абарт ауаа? Изышьтоузеи иҕкьаса?! Акыта, ақалакь, адәыҕба, амшын, ахаирплан...»

Шьяаб абас, хәыцрак дшалоу, ихыбжа-ҕыбжаза иааныжъны даеакахы дниасуа, ихш атыҕ иқәйтцеит, иѿнкәа еилиргеит, амца аахәитишьышьяан, ишапшапуа ахәа илаҕсаз аҕь-кәицкәа ҕара иаaidкыланы ахы еитәнеиҕеикит. Икахәхәа зҕыѿазхаз алѿа, раҕхәа атамхә иѿалачын, ацара атахымкәа акраамта иалатәан, нас, ашшеи ажьтааи рыфѿы аманы, амза-тәы еиҕш иуаркалеиуа илбааҕшуаз ашәхақәа рахь аҕыѿанахеит.

Шьяаб илѿатә аҕхәа лѿатәк ѿынхыбк иѿалшәшәаны азәггы имбацызт, иара ажәѿан ахатәггы иаздыруамызт. Уажәггы, амѿасѿы дзырхагашаз аѿѿы ссирқәа аманы ахыб иѿкылсын, атамашәтқәа реиҕш еибархәмаруа илеиуаз асы цырақәа нахәлақәшәо, ашьта тхәахаа иалган, ажәѿан гәакьахь аҕыѿанахеит. Шьяаб дыццакны дышдәылтцызггы илѿатә дзахьымзеит — уи Ах ибахә акьышәкьышәра иамариа-шаны иѿаскьахьан. Иҕанауаз асшәыб дахәәеуа дқалаанза датцапшуан:

«Сыҕсы ҕанатцы иѿасышьтлоит, дад, нас уара унапы иануп, — игәы ахаҕы иааилаҕьежъыз алаҕырз анахьггы-арахьггы икшеит, аха изақаразаалак акала инимырпшит Шьяаб. — Атцлахәыстажә! — ихы днақә-цәкьеит уи. — Имаац зеггы тахама, нас, еҕаѿы еҕа-ҕара ибжьаханы икоуп, — ипшәма лыпсы ахьынзатәз илеихәоз ажәақәа еиҕеихәеит уи. — Сгәы сеанзамкәа сыштәоу агәарахәа ашә даахытыр, быпхашьеит барггы. — Ашацахәа аѿныҕа иҕынеихеит. — Уаха ашьтәақәа ршьуеит, уатцәы ныхәоуп... Ғаанбзиала иineiша!.. Нас имаац зеггы тахама, мшәан? Агәарахәа ашә

даахытдыр быпхашьеит», — Шьааб аматцурта даафнагьежъ-аафнагьежыт, азныказ дтэарцггы ифыназикын, аха дзымтэеит. Деитандэылтын, ашэтцымхыр иавагылаз афымсаг аашьтыхны, даеа грапара ыыцк алдо ифынеихеит.

Зыцкэын затэы ишизыпшыз ацэашьеипш икьатаз Шьа-сиа джын аштэ инацэыхарамкэа, хазцэымгыу дзеилахаша ахэыпшза аҕны.

«Уаха ашьтэакэа ршыеит, уатэы ныхэоуп, аха ларггы дрыцхауп... Егьафы егьацъара игьаханы икоуп, абаацсы, ааит, абаацсы, беыргэҕэа, — саакэмтцакэа сафымзи. Ацшра! Амѡа ацшра лызхымгеит, лгэы атца фнатэеит, лара мыжда, — ибжь-ггы мзазакэа ихы дацэажэон Шьааб». — Ацхэыс дыпхэысуп, афырцъан ашыапы дафызоуп, хара амахекеа дахфызам... Ама-ла, даеа шықэсы затэык илзычхазтггы — уаҕоу имцахэ зыла идырцэааит, — ихала ацэажэара дафын Шьааб. Ишыжэдыруа, хара хэы зхала ицэажэо ауафы усггы хагас дрыпхьазоит. Уи азатэреи ауафыдареи ишырхылтыз, уцсың лаганы иѡоумгар ухэачены ушыцсуа азэггы дазхэыцзом. Ус ахэыпшза ашыа-пы даадгылеит Шьааб. Рацхьа ихы ышытьхны дѡатцапшит: «уаҕоу-саҕоу дзеилахаша, аха сеидру, ацсы цшзаггы дкамлои... Ахэыхэ-мѡас шааиуаз, акэачаб аблакэа реипш ирпшзаза-ны рымтэыжѡакэа ааркьан, ахэы икэгылаз ацсатцлакэа иаарылатэеит. Ари гэеитэит Шьаабггы. — Ус ауп, — ихэеит иара, — абрагьцэаггы ақышанакэа иртаианы ицэон — зыцсы тоу зегь еижьроуп... Уаҕеимшхара, хашьхакэа рышэара асы леирггы, Адгьыл ақэыпшылара шыкоу иаанхозаап!»! Шьа-аб уи амарда аѡацканы иаѡакацтаз амардуан ѡашьарак хэа амазамкэа, еихыца-еитцыцо иаѡагыланы иѡаган. Цшьшыала дѡаѡалеит.

Ацсэаха ауаа ацсыжыртакэа рзалхуа, амрагыларахьтэ амраташэарахь данцоз икаитцаз ируакхап ариггы. Ила-мыс дацшны рацэазакггы ихареимкит ари ахэы, аекэа ыкэурхэмарратэггы еитцимхит. Иара ус, икэшамыкэша ишьтаз анышэ инап дуқэа ирыбжьакны иѡеизихэхэан, акэакэар еипш ахггы инапсыргэытца аакэишыит. Уи акэхеит, абицарак даеа цьоуuky рыпсыжырта иадымцшыло иаакэеитцеит. Ашьтахь арака х-цсак азэы еитеихаит, хѡык рхыцхьазара аныназа акэхап.

«Быццакцәагәышьеит, бара мыжда, быццакцәа, — Шьяаб рапхъа даалаган, изнапык ала ибҕахы еиларгәҕә икны, егы инапала иомсаг мөанто, ипшәма лнышәынтра ыкәипссаит. — Анышәынтра арҕыцра цасым рхәоит, аха акрамазар сара исы-мазааит», — нас дааиасын ахаҕы даатәеит. Ипсы иашьталаны илапш ахатгәын атҕаҕынзаггы илазеит: дшылзыразу хәаны данаалхыцуаз дшибаз... Амашаггы, ажыга атыпқәа анпыккала, ицырцыруа иҕыцәааны, зы-цәыкәбарк тумбаауа есымша «ишибац» иҕан. Ипсы ааивигеит Шьяаб, нас ихы дөахан, илапш егырт анышәынтрақәа ргәы иаакәишьит: иан, иаб, иашьейхаб, ианду, иабду... Ицегь атыпқәа нханы иҕан, арахь иара азәк иакәын — адсцәахаггы иахасабтәқәа анеикәымшәоггы ыказаап.

«Уаха ашьтәақәа ршьеит, уатә ныхәоуп... Ацкәын изггы итцасым» — илапш аузмыжьюаз анышәынтрақәа иаар-кәикәкәаан, цәка ишьтаз икыта дналапшит: иахьатәи амши икытеи уамашәаза еинаалон, еикәнаган, ихеибартәаауан. Ахәылы-хәылыхәа, имццакзакәа, ибахцәаза, аспычкацәкәа уацәшәаны иузеихьымшьыртә илеиуан асы, нас — алөақәа, алөақәа, алөақәа! Еихьымза-еипымзо (дасу имца ахы шеи-ҕеикыз еипш) иөеиуеит ачага-чыс иагәылсны, фөы ссирс, фөы гәыртәыгас иҕоу зеггы риманы... Рыпсатә кыдыртцап амаалыкыцәа, Адгыл иатцашьыцны интәап егыртәпланетақәа рҕы икапсоу ауаа. Шьяаб игәы кәандаза иаакәлеит. Избан акәзар, ауаҕы амцеи алөеи роуп дызхылтцыз, насггы изныз, ипхныз, алөа өазмышьтыз аоны қыпцоуп хәа ипхьазоит.

Иҕам абри ақытаҕы штәкы Шьяаб уажәы «дызташылаз»:

«Уаа, өаанггы-цахәггы!»

«Уаа, өаанбзиала инеиша!»

«Уаа, абас сзышза сзыршлаз, сухәоит!..»

«Уа, уцкәын затәы иаарласны убла дабо!»

«Улеи аөныка, Шьяаб, умааийҕтеи итцозеи!»

«Хәи, шака истәхыузеи, аха сыццакуеит».

«Нас, ушгылоу акәзарггы...»

«Шәааха!»

«Уа, зхьышьыргәтца сакәхшоу, сухәоит!..»

Шьяаб абас алеи-ңси рыла ҕаанбзиала хәа рахәаны «да-арылсит» иқыта зегғы. Ус ауп уи уажә даазкәылаз ишыкаитцо. Ибоит, дақәшахатхар, ихахы иааигар итахгәышьям акәымзар — аңстазаара азырдаш ду иашта ианаадгыла, ҕ-ҕәтәакны аешашаз, ахаса зҕықәнажылаз ари адгғыл ашқа амдахытра азәгғы ишиҕахым.

«Бара мыжда, — дырдегғых иңшәма лхатгәын ахь даахынхәит Шьяаб, — быццакцәеит. Уаха агәарахәа ашә даахытыр, сан дабакоу ихәар, ишңаиасхәои?! — ихы ҕыштыхын, иаштахь длаңшит — илҕатә кахәхәа, ҕааихак ҕазымтдоз ажәфан иалаланы ишцац ицон. Ари игәы пхаз аааканатцеит. — Бара мыжда, — ихы аархибааит Шьясиеи иарей еицыкартаз: акәаскыа, аматцурта, аца, абора, — сара зегь збоит, зегғы срылачоит».

Шьяаб, «зегғы збоит» анихәа, аҳаҷахәа иааигәалашәеит, анкыа зны Шьясия абри атың аҕытәкыа дтәаны, рашта дыкәңшуа илхәаз ажәкәа.

Уи ианейднагалаз аламталазоуп. Аңстазаара иахәлаччо, аңсра иахыччо икан. Ичкәынцәан, ркыаф кыдын. Ишар ианыхәлоз рбазомызт, ихәларгғы — ианшоз. Шьясия лыхцәы дашьахауан, Шьяаб ишьей ихши еилатәон. Ауаҕы абас, аңстазаара агәра инапы инахаршәны, акамчгғы неидыркызшәа игәы иабо даныкоу аамтазы, уажәраанза изгәамтацыз, абрахь ҕара иласкыагазаны итәахыз гәыбылрак, разрак, гәаца-хацарак изцәырцуеит, уажәазы зейха имчу, хыхь дыкәгыланы дызхәаңшуа ауаҕы ҕара бзиарак изыкаитцар иҕаххоит... Уи акәым, гәыңшаарашәа ианисуагғы ҕалоит.

Икыдшәома, анаҕалбеит, анырхәоз шыбжык лгәазы, Шьяабгғы Шьясиягғы абрахь ихалазаап, анышәынтра жәйтәкәа ргәы чалаак аақәыршыырц. Уақа ижыз, Шьясия лакәым, иара Шьяаб ихатагғы аңхыз еиңш акәын рхәынганқәа шигәалашәоз. Иабдуцәа рабдуцәа, иандуцәа рандуцәа...

«Рыцхараа», — дычартцәыуон Шьясия, лзамдақәа тцәраауа.

«Ех, арт ршыапы икәгыланы исымандаз», — анцәа дир-гәаауан Шьяабгғы.

Атытәа зкәылахъаз ахахә иатцәакәа анаадырцшы, рыцсы аайтаркрацы, абыржәы Шьасиа дахъжу атыц афьтцәкәа ашьац иаалатәеит.

«Абра сжы», — лхәеит Шьасиа усқан, анахыгы икамкәа, арахыгы икамкәа.

«Бызымдыруа бзырфьлозеи, быздыруа ара хшыкоу», — Шьааб ирцшқазаны инапсыргәытца Шьасиа лыхцәы илахы-шыит.

«Ус каумцан, ант харбоит». «Харбаргыи хайтархәом, хара хтәкәа роуп».

«Аиаша, аиаша, — акгыи иалахәазамыз цагъа лагырзкәакгыи цшышьала рфаархеит, — абратцәкәа сжы, хашта сныкәцшуа, зеггы-зеггы шәызфкәоу, икашәтцәкәо збо... Ани афбатәи хаас дантажәгалоггыи ашәа шәыцысхәоит. Ашәа сзымхәо цъушьозар, оо радедаа», — акәф аатлыргеит усқан Шьасиа.

Шьааб ицшәма дааигәытцеихәхәан, лыфгыи инапы напыреикит. Лара амаалыкыцәа лхыызсаны илепуан, иара ишьеи-ихши ахәарахәа еилашуан.

«Ус каумцан, ант харбоит».

«Хара хтәкәа роуп, хайтархәарым...»

«Нас? — ицшәма даныржуаз аенеицш иеырхацаны-даагылеит Шьааб. — Акрыббазо быкоума? ацсуа игәрѡакәа злахиѡо алаф ахь дниасит Шьааб. Ишыббо, асы хазлеит, халѡатцә шѡеиц иѡеиуеит... «Сара саныкам амла уагоит» бхәалоп, быцши, иахъа харахә, хкәйткәа рыцхъазара иаха имариоуп — асы шкәакәоуп, дара еикәатцәакәоуп. Хәхразага акәзар ахш ахәлачит, ашәхақәа ханбалбаарго хәа ицшуп... Изфәстцода? — алагырз дахәәеуа иалагеит. — Бара мыжда, иабазгои, иззыстахыда, — илафгыи, иеырхатцарагыи иараз-нак алагырз инзаакәкәалеит. Нас, ихы ѡышьтихын, днацшы-аацшит: анышәынтрақәа, анышәынтрақәа, урт ирыдибало аду-неи — зхы быжышәаза абахча алазара икажъу ахацшыажә еицш итәцәккараза. — Иббараха саргыи исымбааит», — икәандаза изамѡа инахыжжит, аха акы шигычуаз дақәыркызшәа, ашацахәа инапазқәала иааирыцкыеит, сыхәмаруеит ихашәымцан ихәашашәа, иаби иани рхәтгәынқәа днарзыцшит,

урт шытан ирахатза, еидкәйкәлә, ирзеипшыз ашыаршыаф шкәкәә рықәыршәны. Шьяаб даарытдәшыицит.

Атчыхәтәантәи аамтазы Шьяаб имч зқәымхоз ахатцара иацәтәымыз аусқәа ихы иадибалло далагеит. Зеггы рапхьазаггы абарт алағырзқәа — паса урт рхы ахьаатцырхыз интапсы ицозтгы, уажәы изамдәа иахьыжжы, иуапцәа хылца атца еидш ихәдағы илеины нак-аак еидылаанза ианизгәамтогы ыкоуп. Иара убас агәхаштраггы цигеит Шьяаб: ихылца шихеитцаз ихаштны аоны лаирхәы-ааирхәуеит...

Азыхь ытхәраа, ахьхьа-хьхьахәа, ашыантца шкәкәә хәычқәа анацәа- иахаргьежьюа иөеиуеит. Иөеилааит! Уи ауп аус злоу. Инхыкәтәаланы, акәапеи ныхшыло итызто ауафы иитахыу иара аакәымтцзакәа иөеилар ауп. Егыс, абри азыхь мчыс иатцоу, изыцрытца ухәа иара иус алазам. Аха, азыхь ашыантца хьантца акәым, иреитцазоу ацслымз цыратцәкьа анацәа иазахамыргьежьюа, амца зтырхыз ахьурзы аипш, аикәтәара ианалагалак ауп уи тызто ауафы ихы дасны ианикуа, дҕажәк-ны дыпсыр хәа дшәаны азыхь зырхәмаруаз амчқәа реилкаара данашьтало.

Шьяабггы азреи, апсреи, азатцәреи имч рықәхонатц азыхь тызтоз дифызан — артқәа ратцкыс саиааиуа скказтцаз амчқәа рхы абатцырхуеи хәа ахаанггы дазымхәыцзацыт. Уажәы илағырзтцәкьаггы ихәатәы ханамтцо, иҕы ахш штоу иҕатца өеиго даналага ауп ианидырыз — азыхь табазар, изыхкьаз азиас ахьыштра ахьацсахыз шакәу, алггы алдә ғало иалага-зар, иазыпцәаз ашықәсқәа рхыпхьазара амацхара ишабзоу-роу. Ус ауп ишыкоу — хамч хонатцы хазтцоу аатцәа итоузеи хәа хазхәыцзом.

Ауафы алахәа дақәлахарггы, уафытәыдса изыпшым илахьынтахарггы, зегь акоуп ихәычра дапсахуам, инцәытцагыла-аацәытцагыло дахьцалакгы ишытоуп. Асы ҕамгыла абеитахыз Шьяаб иеидш иказ ауафызатә? Аха иа-хьа ашыжь иара иапхьа ихәычра ыпаны адрымхәа асы идылапәлеит. «Наныкьара, наныкьара, иакәымтцуандаз, иакәымтцуандаз!» — иахауан ажәашықәсақәа ирылыхәхәа иааиуаз бжыкгы. Аха уажәы иааицәымыгхейт уи асы

иканатцаз аниба: иахьа ашьыжь иматцурта, ибора, икэйтцара, инышэинтракэа ирыбжыгаз аграпара ахэингагы ыкамызт.

«Ушьтамта ахэхэага хыршылааит», — иааигэалашеит ргэыла ауаф мцура Хыгэ ишэишья. Ицэа дыфтызааит. Ахьта иакэитцар итаххан, лабак нхэйтцаиршышын, аць пыргы шапшапкэа игэы нарымтцеикит. Атамха иацрытцэтэаны илеиуаз ашша цэыкэбаркэа амца дырцэарц иафын. Урт ирхылтуаз аффы хаа ауп Шьяаб акы снацханда ихэо дказтцаз.

Уи аены амш уаха ҕааихак канамтцеит. Агэаф-агэафхэа алакэа рышьтыбжь зтаффуаз ацсабарагы, ахэылпазрахь инеиуа ианалага, ахамы шкэакэа ацэыхьантахазаап, иналак-аалакны изкэыршэшэо, акыр асшэыб ҕгэыхаа иланашьтит. Мацкгы иахыкэкэан, имлеицкэа ажэван акалт иацажыыз ацта-сыпсакэа ана-ара иааиҕыкькеит, амрагы аакылччан, ацтакэа реиха ихаракны ишкыду, шыкэсык ирымбаргы ишшэартам дырдыруа, ашэахэа хьшэашэакэа ана-ара инкапсеит. Ахэларахь инеицыпхьаза ақыта иаха иҕыхон:

— О, ҕаанбзиала!

— О, еибашьра камло, цхзымзар шья камтэо! Ауаа ирхэози икарцози мацк акара ишеиҕагылозгы аматцуртакэа рацхья ашья кэандаза асы инылашуа Акэац агыама арбзиахаразы ацкэын иааигоз акэзтха асы кэцшыы инылаиршышыуан. Рымтэыжэақэа ашада ихьарены, рфытракэа шежь-шежьза иаапшуа лыкэтқэы лыманы даарыдгылон ацшэма цхэысгы.

— О, ауафы, абцъар малс имцхьазо!..

— Иахэатцахэу иалтцыз шьамзар шьяк Адгыл икэымтэо!

Амш алапш-ҕапшы шамаз илбааит амаалыкьцэагы. Нанхэа-хэымпалкэа реипш рымтэыжэақэа ҕыгса-ҕыпсаза еилагьежьюан урт — атаца илыкэрыпсо ахышэт-мышэт еимазкуа ахэыцкэа рхатацэкьа: имцырцаауеит аныхэапхьызкэа, ихыжжны икатэо агэыргыа ауаа ирыбжьало абзиабара. Нас ихаууала, аси ацта црышкэеи идыргэафаз ажэван иалаланы ицоит — ажэвангы иацэмацзаап аныхэакэа рзы ацсабара ицэырнаго аказшья чыдақэа.

Шьяабгы аныхэа дацылон.

Иштасмыз, аңсцәа рхәы наганы абза ихәы навоуцар штасмыз, хыхь икәтәоу игәы шыннархоз шидыруазгы, даа-лаган хы-рбагык ишыт. Җба еиҗыршәшәа агәаблаа иланитцан, аҗыкәреи иңсаҗышәа ажәван ахь ихалатцаны ахәарахәа иланыжыло, җыкатәатәала ичаңеит. Егы арбагы даеа лахынцак азизбеит Шьяаб, җаанбзиала хәа ашә ихытца җыоуы рҗахракәа инрыкәыршәаны. Уи маҗк ианааихажә, афызцәа иаарылихып, атәы алырҗаны, аҗырҗы хәҗышышьяа инахеикит.

Акәтыжыгы ссируп, аилаҗыгы анаҗәахы иакәшоит, аха акы еипшымызт Шьяаб зырхиара даҗыз истол икәыз ахәыштәара-чашә: аҗәа иҗамзазар акәхап, ана-ара иҗалан, икылсыз ашә зны, ахәынцәра җаңшыкәа реиңш, зегынҗыара иакәңсан, егырт афәкәа зегы акәакь икәҗацаланы ирыдгылан.

Еихәылжжауан амца. Акыдкәа рыхәдакәа рыкәашәаны уажәы-уажәы илеиуан. Ускан амцабз архышына еикәатәа инахынхалон, аҗармаш еипшгы иакәтәиашо ахәыблы ихалон. Агәыр каршәзар ишытхуа аматурҗа лашарала ианаатәлак, иҗаҗыаза иаарту ашә идәылҗәаны адәы иаакәлон. Ускан Шьяаб егы ус дырҗызаргы даакәытцны агәашә ахь днаңшуан: «Уаа, бзиала шәаабеит!.. Хәи, сышҗашәыргәыргәеи!..» Ирмазеины имаз ажәкәа ахәыхәкәа реиңш иңыр-ңыруа иааины иҗышә иаакәтәон, амәа ишаңшыз икарахыхыз иблакәа нҗылашаауан. Аха уаха умҗсит.

«Шьяаб угәашә сыфны ашә атҗкысгы еиҗны иҗатцоуп, аха иҗыжыңхыаза дак улнашыауеит акәымзар», — ихәеит уажәы ааигәа Шьяаб игәашә илсны иҗоз уаф ңагыак.

«Уи захауа дзеиңшроу еиңш», — иааркыәҗны аҗак җаитцеит Шьяабгы.

Аиашаз, Шьяаб инапы ахы аңссон. Агәашә мҗыжуа аҗатцара акәым, иҗаххар зыбжыы мыргазакәа аетәа кыдыршәо абҗыр атҗаара җихуан. Рҗыҗа аналҗгы зыфны ифнамда Шьяаб иҗатҗамҗа ашыҗ мхатәкәа: аңҗа мәаскәа реиңш рыхәдакәа җхәаа, иумпыҗҗрааны ахауа иналалан угәахәратә. Аеырбара икны иаго аҗыңҗаи акрымфаразы зҗаацәа рҗы кыдызхыоу ахәыҗи рзы җәҗалатәҗыа иманшәалоуп урт ашыҗ мхатәкәа

– атыңха лҕы ейхымхзакәа илыдтәалоу рейхаггы лҕанатцит, ахәыцгы амхатә «таата» деигәргҕаны, има ачанах данылоит. Иара убасггы, егҕа рхытдырггы, атла икақәхаз ашәишәи-гәыма еипш азәггы имбацыт Шәаб инапкымта амтәышәкәа... Ирхәоит Шәаб икайтәз адарчкәа аңсызкәаггы ирдыруан, ишызтымтәуаз шырдыруазггы еишәтагыланы ахәитцәхәа италон хәа. Ашәа-зызара иаркәышыз аңсызкәа кәыцхәжәк итаңсыр атқыс хтәы кәыбак ағы ршәа хышәашәа рылабар иаха еигҕны ирпхәызозар акәхарын.

Урт зеггы, аңсабара иахылтны, аамта иамшкәа ақҕаад ағынза иназәз аңәахәакәа ирәызоуп – рышәтамта аанхоит шәкәы ианымзало зынзало ауағы игәағы.

Шәаб уажәы аишәа-цәымза иахагҕежәуа ахыңапыр затәы дағызаха аматцурта иәншаауа амца дадубалоит. Акәәәра дынкәасуеит, истол днахаххуеит, изара нтарс нақ-аақ икны акыраамта дыкәңшуеит... Дырәегҕых акәәәрахы, нас – аәцарахы. Агәашә днылаххуеит – агәашә абжы гоу им-гоу издыруам... Ах шака итахиузеи уи амәасғы ихы адакәа алаңызтәтәәз агәашә абжы хаа гар:

«Уаа, бзиала шәабеит, ҕаанбзиала, дад, Шәаб дшәыкәхшоуп!»

«Уаа, ҕаанггы-цахәггы игәыргәтәә инеиша!»

«Уаа, уңкәын затәы иаарласны абас зашәа уашта дтәлаша!»

«Хәи, шака сшәыргәыргәзи, хәи, шака сшәыргәыргәзи!»

Мап, мап макҕана азәггы дыкам. Атарчеи шкәакәа ақәыршәны иңшуп агәашәггы: баша сәартама, санбаадыртуеи, исуалңшыоу кәтәо санбалагои?

Шәаб дырәегҕых истол деитәахагылеит. Иаргәтыста инаңәа адыргыланы дхәыц-хәыцуа акыраамта дыкәңшуеит:

«Сыздыруам, азәы акы итахиуп, даеазәы даеакы. Ихыстит суалыркәа: айкәатәә, ашкәакәа, акачы... Аныхәамшха атәара тасым – иахкәыблаауп. Нас, сазыразуп, ан лкыкахшашәа... Си, – ашә ахь днеихеит уи, – икалоит агәашә абжы газарггы, уажәы аңсабара аңәхәа иаәызоуп, цәаакыра амтәәзом, – аматцурта абартәа иатәагылаз аңтә гәашәа иенадитцан, агәыгҕра аймхәыцкәа тсы-тсы изхңсалаз ибла каракәа

неикәиңсеит. Азныказ зегы изеиңшны даакалеит Шьяаб — игәашәгы, инышәынтрақаагы, илөатәгы, шыжы аахыс ирхиауа истолгы налатаны. Урт рцымхәрас — атынчра... Лыварағы. Ашта иеицыкәпшуа. Иблақаа пшышьала иаахитын, уахә дөаңшит — аиашаз, атынчра ыаракыр иказар уака икан... Еитәнеикәиңсеит.

Абри аамтазы атыкь-атцыкьхәа еикәырццакны ахысбыжькәа геит, Шьяаб иматцурта иахагылаз ал иахыыфраны иғәғыхаа ашәыбгы лтәлеит. Ахышәт хәа даалтцит иаргы.

— Ғаанбзиала, дадраа! — дыхәхәеит ишилшоз. Нас аоны длыфнаххын, абфыш иарганы, аға еипш зыхәда тарха икнахаз аҕыынң ңилта аакнихын, ажәван агәы иарбаны иоуишьит.

Уи акәхеит, ахысбыжькәеи, алашбыжькәеи, аныхәа-пхызыкәеи еибарбылгы ақыта иаалалеит. Рхаңыц кәашкәа аарпшны иччәшәа убон зхы хырхәхәаны илбааңшуаз ашәхәкәа. Адгыл цысыр, ажәвангы ианыңшуеит — ихыжылаз аңта жәпахахарақәа ана-ара иааикәышышьа-ааикәышышьан, рыба пшырцкақәа цам-цамуа иаацәйтцлшит аетцәкәагы. Ахысбыжькәа еикәтәомызт, асшәыб кыдхәаша илеиуан, атлақәа ихыңсааза ирхынхалаз рымтәыжәәкәа өеитцыхны рәаадыриашон... Ахы усгы ихыдоуп — аетцәкәа рғгы акы алша-ша ңышыа икәлаауа амөа иқәын.

Шьяаб ишәакь ахы ифытра ифытаргыланы, агәашь иена-дигтеит. Иаразнак ихыш-хытәаны иара ишкә рәаархеит агәалашәарақәа. Аха уахазы гәалашәара затцәыкгы еибгакы иара иҕынза изаазомызт: атыкь, — игон ахысбыжь, уи агәалашәара зхынхалаз арахәыц ғтәаны асы инылахауан. Даҕаагы аҕаанахон, дырөегых атыкь... Шьяаб азныказ амца өеихкьеит. Ишәакьгы иаңхәака даахеит. Ибла иша-бо индыртәоит зда гәыгырта имам ифызцәа гәакьацәа. Атыкь, атыкь: ахәыхә мөасқәа реиңш рыгәкәа аөада ирханы, ршьапқәа етәа-етәаза иаңхәа асы илаңсоуп диазар ицшьтоу, какал икуазар ицызкуа, аигәышә икьозар атәахә зкыу игәалашәарақәа.

«Шәанаңьалбеит, иара усгы сзатәуп, сзидғархәало акгы сымамкәа адәы сыкәшәырхома? — дыхәхәарц аңсык

ауп игыу... аха иаразнак ахаца лаихэлашәеит, макьаназ еивтарыпхаа итаз ихапыцкәа ибз илақәиргәгәеит: «сзатәуп», «сзыдфәрхәало», — сәтоумтан, ухышыаргәыта сакәыхшоуп... Аа, уаха агәарахәа ашә даахытдыр сыпхамшьеи, быпхамшьеи барггы, — аңсыжрахь дфәпшит. Уака тынчран, Шьасиа аңсра данахыччоз акы лхәеит акәымзар, улбааңшны акы убо, узраны, акы уахауа иаукахыу. — Уаха ашьтәакәа ршьуеит, уацәы ныхәоуп, уа җаанбзиала инеиша! Шьааб дамкамшьтзакәа аматурта длыфнаххит, икьуа ааифы изпшны игылаз истол даавагьежыт, чанахкәакггы неитныпсахла-ааитныпсахланы инықәиргылент, нас, — ее, ахшыфца, — илахь дасрацы инапы афыфәирхан, аха иҗааникылеит, уи идыруан алахь асра штасмыз, — иааиуеит, аха иабасыртәо. Асаара?! Ршьапкәа еиҗаңсаны — ттырқәатас?! Арымзггы аццышә ықәыффы излақәуртәарызеи, ашықәс еишшаразы», — дыфдәылкьеит Шьааб.

Иибаз ааицәымыгхейт, ацәымгхара акәым, амш дазгәаанггы ажәфән дфәтаңшит. Еиҗааигәалашәеит ргәыла Хыгә ишәишьа: «Умта-шьта ахәхәага хыршылааит». Ааи, уи акраанагозар, Шьааб иахьантәарак дцо-дауа икәаскьахь иалидаз аграпараггы еимарфызаа ишьтан. Цасхәатәкьа, ишьтеи-ишьтеи еихаргыло, акәаскьа аматурта ишацәыхарамызггы, асы даханы ашта агәтафынза дцеит. Нас даахәны дылхыпшылеит, ихы фышьтихын, илфәтә дфәзыпшит: ишьтәкәа тхәа иашта агәыианын, илфәтәггы кахәхәа ахалара ишафыц иафын. Икәаскьа еикәыыхшәашәа иахьгылаз игәы иаарыцханашьеит Шьааб.

«Ауацәаггы амца тасцоит, — игәы иааҗеикын, уахь ифынеиҳейт. — Иудыруеи уаха инаҳалапхьар зтахыу азәы дымфәхытдырггы. Инаҳалапхьар. Уи сымхәо аңцәа сҗоумтан».

Акәаскьа азал афы алашара анааиркы, зегь рапхьа Шьасиеи иареи рылапшкәа фәигәйдхахалеит. Зкалт рахәыц қапшыла иқәтаз шымпыхьшык лахьхьынза илеиуа иахаршәны, атзамц афы икыдын уи лпатрет.

«Уара мыжда, ублақәа караханы ушпакоу».

«Усшәа сыббейт... Бара енагь скараханы, сымлашьуа, сыхьтакуа акәын сшыббоз», — Шьааб Шьасиа уахатәиала уаха

дылмацаәжәарц, длыхәампшрацы збаны, икәардәкәа кны да-
арыхеит.

«Уаха ашьтәакәа шәшьуеит, уатә ныхәоуп?»

«Ааи, ашьтәа сшыр изфәстодаз... Х-арбагк... Акака».

«Хқа?!»

«Ааи, хқа», — иахылхәауа еиликаарц итахыушәа, ихы
шьтыхны апатрет даатцапшит Шьааб.

«Хқа?!» — еиталхәеит Шьасиа уажәы аарла иуахартә,
лқышә пшзақәа рыназара аатцысны, иара ицәылтәахуа
зрыцхашьара мазазак гаганы лхы-лфы инафысызшәагы ибе-
ит Шьааб. Игәы нкыдхьтшәан, ифыцтреикхьаз икәардә ларгы-
ланы дныкәтәеит.

«Уаха агәарахәа ашә даахыцыр быпхашьеит», — ихәеит уи
азныказ, еиликаарц иидахызи иара дшыкәзи амалахазгы ир-
нымаало.

«Уара мыжда, ублақәа караханы ушқакоу!..»

«Амәа сапшыми, аа, уажәы-уштан, сара исхәо анцәа
исыцихәозар».

«Хы! — атыхәтәантәи аамтазы Шьааб ипшәма лхы-лфы иа-
нихло азрыцхашьара-маза дырфегьых иныкәлазшәа ибеит, —
уара мыжда, ауафы ихатә, абзиара мацара дазыпшуп, аха иара
ацәгьагы абзиагы шицпшу узымдырзои?!»

«Нас, бара излабхәо ала, узыпшу акәзам аус злоу —
иузыпшу ауп?»

«Хы, — дагьаакәпсычхазшәа игәы иабеит Шьааб ипшәма, —
иутахы-иутахым ус акәгьышьоуп».

Абри аамышьтахь уи ишьа илабаны акыраамта Шьасиа
лпатрет дахәапшуа дтәан, нас:

«Бкәышхо балагеит, — ихәеит уи мацкгы игәы нырханы.
— Уаха агәарахәа ашә даахыцыр быпхашьап, — дфәткәан
икәардәкәа ааидихәхәалеит. — Егьафы егьацъара ибжъаханы
икоуп... Нас, цәгьарас изызухьей сара анцәа?... Хәстәршынгы
ус зфы итам зкако уәфзам. «Снеиуеит, шәыспыл» хәа Чалмаз
Даут ицкәын иааишьтыз ашәкәы ихалатәкьа дапхьазаап...
— Шьааб ибжъы мзазакәа дышцәажәоз акәаскьей аматцуртеи
дрыбжъысит.

Акгы агэхъаа икзамшәа иеыкатцаны, илбааигаз акәардәкәа астал иакәагҕаа иргылеит, акәтыжыи ажьцааи ртыпқәа еитнипсахлеит, афыхәга атәцакәа ықәхны, ачаитцәыцакәа ааганы иқәиргылеит, урт ркнытә хқа аиқәатцәа ртеиттәеит, даеа хқа — ашкәакәа, фынтәкәагы инытцакшәа дшәышәит, аха уахынла ашәышәра штасмыз игәалашәаны акапыхәа даакәытцит, атыхәтәаны атәыцак аакәихын дныхәаны ижәит... Аха уаха умқсит — ицырцуамызт Шьасиа лпатрет, ауахәамафы икыду анцәа исахъа еипш дахьцалакгы ихәапшуан:

«Уара мыжда, уззыпшу акәу цыушьома икоу — иузыпшу ауп».

Илхәо ихы иқәикуеит Шьааб, аха изхымго, деилазго лхы-лфы иқәу уи азрыцхашьара-маза ауп. Иауеи, Шьасиа Шьааб дызрыцхалшьара? Лара лакәзами арыцхашьатә? Шьта ахан лыцкәын ибла дтапшраны дыкоума? Ашәгы-гәашәгы еинкәаны ашта дантало, уа баба дукәыхшааит хәа знапқәа рцацаза ипыло иара иакәу, лара лакәу?! Нас, иауеи Шьасиа Шьааб дызрыцхалшьара? Арыцхашьара рыцхашьароуп, аха егы амаза закәи? Ибоит уажә даазқәылаз акы лыцсы иатцатцаны ишылтәахуа... Нас, ибзиоуп, зыцсы тоу иеиха ицсу идыруа ианбакалаз?!

Иасцәа иртшәар хәа дшәозшәа, астал атцкар даадтәалан, афыхкәакәагы атәыцак ижәит, акгы ифы интаиршәит. Деилшша, ихы игәы ақәыбзиаза дааканатцеит уи анцәа ичысхә. Убаскан ауп ианиахаз агәашә абжы:

— Хәи, хәи, ара сыками! — ахьшәт хәа дыфдәылкәеит. Ахысбыжькәа еиқәтәахьан азы уамашәатцәкәа итынчран. Икалап агәашә абжы газаргы, икалап имгазгаргы... Шьааб деитцагәгәа ишьтахька даагьежыт.

«Уаха ҕаанбзиала хәа азәы дымфыхыцуазтгы, макьа-наз иахырпазамеи, мшәан», — игәы еиҕааиргәгәеит уи. Нас ашацахәа акәаскәахь дхалеит. Ичханы ихы шытымхзакәа иус дшафызгы, амра ашәахәакәа реипш, хыхьтә илеины иқәыпхон Шьасиа лыблакәа. Акка-ккахәа ишәышәуа, ифаны иказ ац мфқәа рхы ааихәлакыхагы иадымразеит, апыркхәа амцабз афьфанахеит. Ахынтәыршыра уатка иахылтуазшәа акәын уи амцабз ииатцәа-еишьылза ишыказ. Рапхъа ауацъаф

иҗылашааит, нас енагъ ахъа-мҗы афӕы хааза изӕназ азал җыхаза иааӕалеит. Аха Шьяаб ичхаит, ичхатӕӕеит уаха; ипшӕма лпатрет уаха дахӕампшзакӕа амца еикӕтцаны дындӕылтцит. Изеицӕазарызеи, алажӕ еипш ицрыхон, игӕы тыблааны ицон, Шьясиа лӕапхъа иныӕӕимгацыз намысдарак ныӕӕигазшӕа игӕы иабон. Аха «дахьирхӕыргы» иҗахын: иау-еи уажӕ даазӕылаз дрыцхашъаны дихӕапшуа дзалагаз? Иа-анагои лхы-лҗы иааӕымтцзакӕа иӕуа амаза цӕытцагызмал?.. Агӕарахӕа ашӕ даахытдыр дыпхамшьеи уи апхӕыс? Егъафы егъацъара икыдхаланы иӕоуп... Астӕршынгы ус зӕы иҗам зӕаӕо уафзам...

«Ех, зхышъаргӕытца сакӕыхшаша, иуҗаххар иулымшо иӕоузеи!» – Шьяаб илапш кыдырхаланы ажӕфӕан датцапшуан – иара пҗацк хыршӕламкӕа икеикеиуа еилганы иӕан, арашӕаф бзиа дызтысыз амхгы угӕаланаршӕон: аетцӕаӕа аҗан, аха рыпсы рыланы ибаҗъа-баҗъаза икыдын, уамашӕатӕӕыггы ицӕан рхы-рӕӕа. Ажӕфӕан ахьтӕ иаапшуаз зеггы рцааблаӕа тыцъыцаауан: амза, аетцӕаӕа... рцааблаӕа тыцъыцаауан ашьхаӕа, афӕнӕа, аира иафыз ашьашъалӕа, ибыбкхъаз асы.

Шьяаб иалигаз аграпараӕа шыҗа ишӕартамыз. Руагы да-ныланы ашҗа агӕҗафынза днасӕан, икӕасӕа ахыб дныкӕп-шит – игӕы пхаз аиҗаӕалеит – аарла акӕын ажӕфӕан иша-дубалоз иҗаҗа-кынқашаза ифӕеиуаз алӕа хаа. Уи зны-зынла абгарымтцӕа реипш кӕицӕаӕкгы налубаауан.

«Ауафӕзеи амфӕзеи», – иааигӕалашӕеит Шьяаб иаб иажӕаӕа. – Алӕа ахылфруа арахь пхара унамҗазо... Ари аб-жыы мыргазакӕа ацӕашъеипш аххахӕа ибылуеит, фнык азна апхараггы ннажъуеит... Еикӕызааит, уаха зхы ныкӕызтцар зҗахыу азӕы даамфӕахытдыргы, – иматцуртахь даахынхӕит. – Пҗаса хара ххаан ашьыжӕ акӕын хӕеибаркны, фнҗаҗыпхъаза ханкыдгыланы фӕанбзиала хӕо хфӕанынаххоз. Уажӕы аамҗа акала иӕалеит, афӕр гылеит, дара ртӕала аныхӕа иапылоит... Уаханатӕ иалагеит. Фӕанггы-цахӕггы инеиша! Цыпхггы исывымсит, иаины аухатӕӕа исыдныхӕаланы ицеит. Хара ххаан аццакра захъыз абакӕз, – Шьяаб шыҗа иӕала-зыӕалоу ифызак дидтӕаланы диацӕажӕозшӕа акӕын ихы дшацӕажӕоз.

Иажәагы дацклапшуан, иабалакгы ихәомызт, ихәахәоу җа-
ра ажәак иҗкыны дҗаларгы, ихы гәыбҗан аитон, атамзаара
шьтеитон. — Итәаны Нартаа ртәы ишалацәажәо, иахьшаз
рбазомызт. Рбыстақәа кынфалон, рымстхәагақәа алапцәтәон.
Амцажәлазы агәыларә ханыршьтлак, җба-хҗа лаха
еимырҗкыны, аеқәа адәы иахганы, кырпыжәтракгы хнапы
аатшьны афныҗа хгыжыуан, аха шәабаҗаз, шәынзырхазеи
хәа азәгы дхақәцәҗазомызт... Дабатцакуаз — иитахыз зе-
гы афны иман, рацәазакгы ауитахыхыз: иҗәйд, ибыста, ихш-
хырцәы, икәац, ирыжәтә... Амаҗәа ашҗагы — дызлантҗытуа
акы изкнаҳазар — дбеиан, афны — ишәызаалак ауан. Уажәы
ауафы аеш дафызоп — аха дшықәу дыңаны ацәахы дцо-
ит, итахыуп ахагы, ацәагы, атамагы... Гәыбҗансгы,
иутои ауафы? Ус аҗахызар акәап... Хабдуцәа рабдуцәа...
ршьаргәацәқәа амца иаблуа ианалагалак ишынаскыара
рыздырзомызт, имбылрацы ажәуац ршьышьны иахыыршьу-
ан хәа иалацәажәо саҳахьейт. Уи сара схаан исымбеит, усқан
унаскыар шауаз рдыруа аҗынза иҗәышхахьазаарын. Сара
схаангы аҗсыцәҗара иалагахьан; саб, уаҗәйт, уабиңара
уахымңан шихәоз ауми аҗсуа мца саҗәамшьақәа акәаскыа
абри ауаҗәаҗ шастаз. Хҗамамгы сшәахан, унапы узҗар
ахьхәхәа азы узылазышьтуаз напырзәзәагак ааганы ин-
хысшьит... Анапырзәзәага анысхәа, уи азы тоу, мшәан? —
деитаҗатҗкеит Шыаб,— Еейт, иҗыкәкәазама... җәанбзиала
хәа еицырхашьшы ашта иааталар, ани скамбашь иахоу
аҗәарҗәар еиңш исыманы сырҗылозма, мшәан?! — днадых-
хылан инапы җатейкшейт, анапырзәзәага аҗа икылхәхәоз
ацәымҗ хантҗыҗза иҗан — ус анакәха, ибеиоп, азгы
аҗырхәа аҗыланахейт. — Си, —зеыҗейтцызхыз илимхақәа
ихгы аадырнааит, — агәашә абжы геит! — дыҗдәылҗан,
игәахәара ашта ахышәара-тҗышәара иадамхаргы
инеитцихырц збаны, дышиашаз, ихы шыҗацаланы агәашә
аҗынза дҗейт. Агәашә иахьатәиала азәгы даламкысзацизт,
еиқәыхьшәашә асы илагылан. Шыаб ишимчыз дахан,
асы пхьахәхәа иахьынзацоз икеиҗейт, даханы иааигейт. —
Еейт, анаҗәалбейт, уажә саазқәылаз реиха иаҗахыу сҗәагхо

сышқалагеи! Уажәы, агәгәахәа цьюкы аадгылар, ара уафы дахзам хәа инадцны имцози... Уарггы уғәапза анамзара схәарын, аха, — еиҫаигәалашәеит Шьяаб алыцәха ирыцны ицаз ипина цыхәакьаф. — Адгьыл уақәыхәхәазом, арахь амыхтә уғраланы ушқакалеи! Аштә уакыр, агәашә абжыы хашьталозма».

Шьяаб шыта иабац ацәажәара еизада азыхәа азәггы дитәхзамыт, ихшыфгы заманаза итышәынтәаланы ахәоу шыахәкәа канатцон, ажәа кәышқәаггы ахьхьа-хьхьахәа иааиуан, гәалашәаралаггы азә ишытахь даагыломыт. Амала, агәра игеит алаф иазызырәуа данамоу, аччабжь иаланы ианумаха, рақхьа ҫызтыз акәукәу еиқш инкаҫы ишцо. Убри ақнытә Шьяаб ихала даныкоу ицәажәара иара ус лафк ницәалашәарггы ақаңыхәа иаахьеиршшон, ашьалашьын нахьшыы-аахьшыны егырт иузефымдыраауа иаакеитцон.

Адәахы ацәа-ччахәа ацәара иафын, ашьашьал-цыын-цыхәакәа цыхызха ирызхауан, аныхәақхьызқәаггы макьаназ ахәштәарақәа ирыгәхәымтзацыт... Абдучәа иаақәымцзакәа рцакыра рныхәон, ацакыра зеггы еиларыгзон: рлымхақәа кыдцаны изрыәуан, игәырғьон, рацәақәа еинырқьон, ахәыштәара-чашәггы дырхьшәашәомыт.

Ацх, ецәала иқәтцаз ахамы шкәакәа иатцафырбо, ибаракьатца иқәха ацара иафын. Ихышәашәеит Шьяаб истол иқәыз зеггы неибейшны: ахәыштәара-чашә иақәҫсаз ахәынтәра қаңшықәа цштәыдахо иалагеит, аилаць злакаитцаз ашә-цәыҫы еилалан, шыта аилаць абакоу, иашәхахеит, иканзеит цыкатцәатәала ичаңаз акәтыжь иақәҫсаз ахәысхәа иатцәа.

Амала, ажы цсыцәгьа уаңштәыла еизыхәхәа икәа изтеимцсарызеи еихәылшаауаз арацәа рцатәы. Ацәаҫ-ацәақхәа атамха иацыршәшәаны илеиуеит ашша цәыкәбар хәашьқәа. Азныказы арацәақәа рзамфәа фкылшәытаауеит, амцабз хәыцкәа еишыыл-еишыылза ана-ара ифатқьоит. Имлашыуа дзырхаго, итәу ацәа дазыркуа ффык ала иаатәуеит аматурта. Аиашами, Шьяабггы шыта ацәа ааины иааидгылеит: ахыцгәагәын иалахәмаруа ацгәыҫшқа еиқш иазымгәағуа инаимцкласуеит, иарггы ирхианы иргылаз истол днеихыр-

хәоит, ашырхәа даалкьаны ихы ышытьхуеит, аишәа-чара дшахатәаз ихьызшәагы ипхьазаны днапшы-аапшуеит, сатә-шәымтдан ихәарц аңсык ауп игыу.

Ирхәоит, ипшу имш иакароу мшы адунеи афы иказам хәа. Усгы акәзааит. Аха, зегь акоюп, ипшугы, ипшымгы рыгәтакы иахьнагзоит аамта. Шьасиа «илхәан» еипш цьюкы ззыпшу рзаанагоит, егырт — ирзыпшу. Уахагы, иаххәап, Шьяаб итхьи ани зтакыра зныхәоз итхьи еикарам... Аехәа ихы ехәасрацы аңсык ауп иааигхаз. Ишыкаитцалац еипш дөатцкьарц иеааирмазеин, аха, изакәызеи, Маць игәанала дкәашон хәа, схам-чамуа сызфү игәахәзар акәхап, цшышьала дөагылеит. Ацаапша зхыслаз азиа еипш игәы рмац-рмацуа акы нахысын, цартажәла амаккәа ихы аарыцхәишьеит.

«Сцәыуап снатәаны, — игәы иаатейкит Шьяаб, — зегы рапхьазагы истцәыуап аңсцәаха ихаштны, азәгы итахзамкәа атцәван иахарцоу акәцъалажә еипш адәы икәхаз схы, нас бара — акгы зымбазаз бара рыцха... Сашьазатцә, сан, саб, санду, сабду... Мшәан, сара сакара цәыутә дызмада. Хәи, аф уст, иумузахт рхәап хәа укоу сыбжыи захәуа. Уртгы исыцырхәап» — дтәарц иеыназикын, аха ишьамхкәа хамкәалеит Шьяаб. Нас агаз хычпаңыр еипш иматцурта даафнагьежыит, амөа ритеит игәафы еилагыжыуаз алагырзкәагы. Аха:

«Си! — дцыцза даагылеит, — ирхәоит! — ихәеит уи илымхәкәа нкыдитдан, — иалагеит!» — дындәылкьеит.

Ааи, дымөашьеит Шьяаб — кәитан еикәатцәала ихырчаз атцх шкәакәа иалхәхәа иаафуан ашәа. Шьяаб игәтасыз амч убри акара игәгәан, даанымгылазакәа агәашә афынза дагаргы алшон, аха абартца дахымсит. Уа иеааникылан, ифызә гәакьа игәашьа иенадитеит. Ашәа аафуан амрагыларахь ала, уи иматцурта афы ахьхаз аганахьала.

«Иалагеит!.. Уажәшьта уаха хдырцәараны иказам, фашәа-гәза зауша!»

Хдырцәараны иказам анихәа, ржәйтә матцурта ду ашәкәа цшышьала иаатын, дныфнапшит Шьяаб: иан цхәыс ахкәажәын, лышьтахь аареиархашәа акәакь дыкфәагыланы ашыла лхәуеит. Иаби иашьейи мышцәгьак ыказар акәхарын,

издэылымтдыт, цэак шытагэаны аркацара иафуп, абыцатэқэа акакала рееицырхуеит, еитытцуеит ацэагы. Уажэраанза акы амацара аеылахааны ишгэараз, уажэы хцагы ишыртахыу итазоит... Ашэ даахытцуеит Шьааб. Икамчы еиоырфаны икыуп, икэымжэы акалтқэа имака ишавихрызгы ихаштит: аматцурта иамкыз алашара, кылаарас иказ зегы иркылчэаны, рацха ащцарафы инеит — анцэа ирыжэтэ аццхықэа ауалырқэа иртыцаны ахауафы еикэшэеит, нас уи алашара аетрафынза илазеит — икыркырит аеқэа, агафа иалаго, ашыха интэо дэы иатэак иныкэпшызшэа. Абартқэа зегы абас ишыкалазгы лхы ацшны-лымтазеит Шьасиа, ихы ацшнимтазеит Шьаабгы, изыркыркырзеи аеқэа хэагы дымтааит аб... Агара гылоуп, зчыхэқэа шытассы икоу шыал шэтпштэалак ахаршэны. Дгароуп ахэычы, ахатарцыс — уажэы Шьааб зымта дацшу, иблақэа зыраапсаз... цшышьала иакуеит аматцурта жэвангэашэпхыара ашэқэа, избан акэзар, Шьааб абартца дытагыланы ашэа дазызырфуеит.

Аарлоуп ашэабжыы шаазо. Ақытагы хэычык акэым, аха дара «фашэа-гэза заушагы» инаскызаны еиталагахзаап... Цыцхгы уака ауп ахы ахыркыз. Аццхгы абри акара инеихан. Асы шытамыт, аха еихагыла-еихагылан иааиуаз ашэақэа реипшырта, инацэкыара цыацыақэа рыла ишышыуашэа акэын ишеифидыраауаз Шьааб.

«Уажэы излалагаз арбану? — илымхақэа есаaira еитытцуан, ршыапы икэгыланы изырфуан урт ирыкэпсаз ахэыцшла ґарцшарқэа. — Хы, радедала иалагеит... Ее, дад дшэыкэхшааит, шэкэыштгы, шэкэыш!.. Радеда цэваншыапуп, радеда мцажэлоуп! Ее, абас сзатэны снызмыжыша сухэоит, лэатэк жеиуаны иахыубо ваната-цыцхыаза абри ашэа мэхыугаларц».

Инымтэо ашэагы ыкамзаап — Шьааб дныхэонатц радеда ааикэтэан, идыркыз ипатхы икылкэкэаны ицазшэа, азныказы икаитцара изымдыруа даанхеит иаргы.

«Хы, — ианикыар иштасмыз идыруан азы иара ус ихы агэшэа инадиргэгэалеит Шьааб, — утацэзеит, утацэза... Инкыдгыло имаауеи... Эаанбзиалагы, атэцагы, ашэагы еилазгахыада...»

Амала, изсицэаазарызеи, атахразы итахгэышъан Шъааб уи ашэа, радеда, иаапымцэазакэа ишырхэо, акэкаэхэа иалыхысуа, апыккахэа аеышьтыбжыкэа алэуа, арэш шэахшкэа ирырганы, атх еикэара иагэылганы, уртгыи ирыгымзааит, ахачъаргыи имоахымгакэа ишиашоу иашта итаргалар.

«Аха иабакоу ашэа аафэхтэеитеи?! Ихаразаны инхеитеи?! — ифатца ифытшэаны икашэазшэа иблакэа кьалаза адэы дныкэпшит уи. — Мап, мап, — енагь еицш иара уажэгыи урт агэфбаракэа иаразнак инеипырицеит. — Ашэа зхэо даныкала, ашэагыи калоит», — аматцуртахь даагьежыит, имоа икэу рхэы дырфегыых днахылапшрацы.

Уыцъа анеицэажэо «уи анухэа исгэаланаршэеит» хэа афбатэи даеа гэалашэарак, даеа ажэабжык дышналаго еицш акэын Шъааб ихы данацэажэоз иххэози игэалашэози акака рхылцуа, урт рышьта дхыланы ифынеихо дшааиуаз. Нас аццэажэоф дыззитыхи: акыр шыкэса раахыс иимбац ауаа «уа, асасцэа утоуп» хэа ашта иааталозар, ицэцсхэоу гыланы игэки-тэыкуа амарда иафаланы рфылархозар, дара ахтыскэа ракэзар, ифыцхахараза иааины иапхъа иаагылозар... Ихигахэоу ипсстазаарафы ашкэакэа аиха аикэатцэа еихагэышыоуп, насгыи ушьта урт игэалазыршэаша аццэажэоф дитэхзам, ахарыцхарас икалаз уатцэтэи амш акэхеит. Уи атак ахырызикамцо акэхап Шъааб игэылацэа, ифызцэа, итынхацэа ихьапшкэапшуа иашта иавсны ацара изалагаз, ибла аапсацэа рзырхымгозар акэхап ихымпшылазакэа ацсшэа зиархэо... Лара Шъасиагыи мазала деитцатэы даакэгылеит уажэы: «Уара мыжда, уззыпшу акэу цыушьома икоу, иузыпшу ауп». «Нас, исзыпшу лдыруазар изылымхэои? Иаанагои ари уажэы даазкэылаз ицылгаз апышэырчча-цэытцагызмал? Ианбыкэу ибзоу иеиха ицсыз идыруа ианыкалахъаз? Нас, усгыи акэзааит... Саргыи схатцоуп, — ифы иоанххылаз нагзаны изымхэазаргыи, азныказ иеааирхатеит Шъааб, — сыйкнасхарым», — иххэыцра иакэытхъаз илагырзкэа астал иныкэкэыкэарц ацсык ауп иаарыгхаз, изнапык ргэафаны илакэа инарытцеикит, ацэыкэбар кэандакэа дфеилыршыаан, ашацахэагыи ашэ ахь ифынеихеит.

Дача ашәк иалагахьан. Еихашәаны иҗаз Шьаб илымха-кәагы ачарахәа иаихшәан, раҗхәа уи ашәа игәы пхәза иааканатейт, нас ишьа иналан, деилшьаа-еилшьаауа ихаҗынтә ишьапаҗынза иаихъейт:

«Агәарахәа ашә даахытыр быпхашьейт.. Аа, Сасран игәаа иҗысны Хаҗарахә ихлахьейт. Уажәшьта җыара роуп җаанбзиала хәартас иахьыроу. «Радеда» рхәейт аҗхәа. Уажәы? Аа, «Ар рашәа».

«Шәнейбац, шәнейбац, аҗсуаа рыҗкәынцәа»... — Ааит, дад дшәкәыхшааит, дад зысхәо сара сзоуп! — ибжы дамеигзакәа, даҗаҗыпхамшьакәа җааитит Шьаб.

«Аҗсны азыхәа ашьа кәзтәаз, аҗсуаа рыҗкәынцәа»... Иа-аиуан ашәа: аҗкәырпа ахы икәтәоу аҗныш шкәакәа еипш, зны интаҗалон, нас иҗышьтыдуан, аха ианылаҗәуазгы, иан-халозгы азеипшны иҗкәан. Амала, ианакәзаалак абри ашәа азныказы ауаҗы дзакәу изымдыруа дканатейт — дхатангы — дхатамкәа, дыпхәысынгы — дыпхәысымкәа, дамыртәыуар амуа, дтәыуаргы ихыччо. Аха уи азныказ — амагылара җәйтлашазар ама шгыло ауаҗахуа.

«Аа, дад шәахәыс дкалааит, дад зысхәо сара сзоуп!» — асгы еитехәахт Шьаб, аха дырҗегых игәы маҗхо, иҗаҗахо аҗынанахан, иара ихәалоит еипш, «аҗигар бгыц иакарахеит». Еикәыҗәашь иаҗхәа ишьтаз аси атҗи ныҗабан, икказа даҗа дунейк дныҗәыпшит.

Ускан ама иаакәымтзакәа иахьейхсуаз азы акәап, иле-из аҗеыхакәа ана-ара икажын, уи ашыкәсәзтәи аапын аҗәа иалтыз абыгыгы иарбанзаалак агәра ганы лакарс ихыуҗартә икалахьан. Иҗсылмыткуан амшын, уи еижьаз ашьа зиаскәа рхапыц ашәакәа рхәаны ишьтан. Ускан, абарт зыда-кәара аҗшахәакәа ирываланы, Адгыл агәы икәчычыз ашьац ршьа-пы иаттахуа инейуан зызхара пхыз зымбацыз, ари адуней аҗы икәтәкәоугы макьаназ цкәа еилырганы изымдыруаз аҗкәынцәа, абри рабаҗәа рашәагы рхәон:

«Шәнейбац, шәнейбац»...

Уаҗа дрылан Шьаби Шьасией рыҗкәын затәгы. Дна-скьаргар имузт, дара зегь рейха изкәитыз ахәыпшзахь ихла-ны изыпшуан.

«Уара, ифызцәа дрылагыланы дызбеижьтеи иаха сшәо салагеит», — лхәеит Шьасиа усқан, лычкәын лылацш дытц-мыршәазакәа.

«Иауеи?» — дцааит Шьааб иеырхатцаны.

«Дфыззза дахьынзарылхәхәо умбои».

«Хча́тла сбаазар, саргы убас с́калон».

«Уара мыжда, уа́ка аеы́тцәахра ана́тахыуггы ы́казар акәхап?»

«Хазшаз инапы иануп!.. Аиатым икәакәарггы мцада изуеит, рхәоит», — ицшәма илықәкшәа даа́кәымтцзакәа иара ихата игәы аргәгәара да́фын Шьааб.

Уи аахыс икыдшәшәаны ика́цсахьоу аетцәакәа рцымхәра ииуазтгы,ажә́дан аихаза иахә́ахә́хьоуахә́ста еицш ишәытаза ишь́тазаарын, Адгьылггы затцә́за, агәы цшаа-цшаауа уи ахә́ста ихызаарын. Аха икыдшәшә́аз аетцәакәа рцымхә́ра аиха́ггы иит, зы-мә́аск табазарггы, ә-зымә́аск пышә́ла адгьыл цәа́ғәаны амшын иазкылсит, ауа́фы ии́тахыу зеггы ауа́ф иау́каитцахуа — азә тышак еимеи́цсазар, дае́азә а́фыц ижит... Амра ашә́ахә́а зта́мпцо тыша лашә́ы ы́кам, рхә́оит, аха изта́мпцахзакә́а иаан-хазггы цы́ара и́калеит..!

«Имфәхы́тц, — ихә́еит Шьааб даал́кьан, — рашә́аггы уахь имфә́хыргеит. Инкыдгыло има́ауеи... Ёаанбзиала́ггы, атцә́аггы, ашә́аггы еилазгзахьада. Шькы́а́т и́тоуп, фашә́а-гә́за зауыша!.. Сара сат́ккыс дабанзеи́тцоу убриггы, аха ихшаз, ирыхшаз, урт ирыхшаз!.. Сара сзатцә́ны сызшаз ицә́имшьааит! Нас «алашә́а дызхә́уп» ззырхә́оз сара сакә́зар сыздыру-ам, — игәы атца́гахара иналагеит, аха а́талоу-хә́шәы еицш и́цсы иатца́та итцә́ахны имаз иажә́а гә́ыргә́ғәагакә́а: «Аиатым икә́акә́ар мцада изуеит», «Анцә́а дызта́мпцшуа тыша-лашә́ ы́кам» рты́ц гә́ғә́ацаза еи́тааныркылан, и́цсггы ааи-выр-геит. — Ауа́цыа́к хна́дтә́алар х́тахыуп, насггы уа́ха абра хә́хысуам, рхә́ар, — Шьааб иааигә́алашә́еит икә́аскы́а азал а́фы еи́фәи́жыыз а́ць кә́ыргә́тә́кә́а, атрымхә́аггы асы дфы́лаца́-леит. — Атцә́ыцакә́акгы ржә́уеит, и́цкә́ынцә́ами, ршьа́ггы шуе-ит, аха, е́гьа умхә́ан, ауа́фы дма́хе́ым, даа́цсоит... И́калоит рхы ныкә́ырцар р́таххарггы, фашә́а-гә́за зауша: ее, хә́фык-ф́фык

арҗарцәа, иҗалап еиҗазаргы, цыҗх аафык ыҗан... Раҗхьа сыстол иакәшаны иаатәап (исылшоз агсмыжыт, җазшаз ибo-ит), ирҗахызар җаҗа, ирҗахызар хыхь, ифызцәа, иҗәлацәа рами... Иаргы абас җаанбзиала җәа ифызцәа дрылагыла-ны фынтәҗа дынтыҗхьан, ашыҗахь ишәҗахыу, ишәҗахыму җәа иззыҗмазҗауаз мцурак җазкашәеит акәымзар». — Изнапык ибла иаҗыракны, атзамц ахь дымҗшзакәа ауп Шьааб азал дшыфналаз. Дааргәыдрыҗәхәалеит агәыҗракәа раҗара иха-аз: аҗхара, афәҗәа, аҗынчра. Инапы җыблааны ишҗозгы, ичҗаны ауаҗьаҗ аҗынза дназеит. Иагыҗьеишыеит Шьааб зхы еиҗаиргылаз аҗь қыдхсақәа рыблышья. Аиашоуми, ихы идыруа дҗалазар аахыс зхы еиҗеикыз мҗақы абас ибылуа имбаҗыт: адәахыы уахьрыхәаҗшуа кьыс-җыс рымазамызт урт ақды-хсақәа, арахь, аләа зыбжышәшәоз рҗәа еиҗәышышьярақәа гәәә-гәәәза иҗалахьан, ирыҗрыхоз амҗаҗшыгы маҗ-маҗ аиқәтәара иаҗын.

«Уара мыҗда, — арыҗхара ахыкәкәо ауада иаафныфит Шьасиа лыбжы. Даатрысит Шьааб. Ааи, игатҗәкьеит Шьасиа лыбжы, лынарҗә-мәа данықәлоз аминутаз игаз лыбжы ахатәҗәкьа, — уфны узаҗылозеи, уахыыҗоу имааир җәа ушәома?!..»

Шьааб, иҗшәма лыбжы цқьаза ишиаҗазгы, инапы иблақәа ирҗыримхит. Иҗахымызт уахатҗәкьа, уаха аныхәа ефшара ауахатҗәкьа, уаха адунеи зегы ныҗәаҗхызла иантәу игәыҗра азәы далакьысыр, иара Шьасиа лхатәгы лакәзааит.

«Ухы нықәҗаны уҗсы ушьяр!..»

«Ақкәынцәа сырзыҗшуп!» — нас абритҗәкьагы агәра лымгазои игәахәзар акәхап, инаҗәкьарақәа дрыбжыҗшны апатрет дфатҗаҗшит: арыҗхашьяра, агәынамзара, нас амазакәа, амазакәа...

«Си! — илымҗақәа-аахәны ишыҗахьҗа иҗшуа инфәлеит уи, еиҗрыблаа-еиҗрыблаа еилагылаз ақьд-хсақәагы неилахәашан, ох, гәышья рхәозшәа, уаҗа иааиқәтәеит. — Аа, иааит!.. Агәашә рзаарттәыми, мшәан», — абартҗа дфыҗаххит.

Ақкәынцәа-җаанбзиалахәәфцәа амәаду шкәакәа ианыла-ны иааиуан, дәәа ашәакгы инеимхда-ааимхдо ахәара иаҗын:

«Саан, сан, сара сыргоитеи, санаа...»

«Ааит, дад дшәыкәхшааит, дад ззысхәо сара сзоуп!» – иб-жыы рахауазар ирахартә җитит уи.

«Уаан, уан, уара ургоит, аха уан илымада, уанаа?»

«Ааи, дад шәхахәыс дҗалааит!.. Ажәытә, аҗәтә акы ншәыжырацы шәгәы иҗам! – аддыхәа амардуан длаҗәлеит. – «Радеда» ада ашәа аукахым, ашәа ашәоуп!» игәашә днадххылан, аси атцааи пхәхәхәа, ауаа ракәым, ауардынғыы тоугалартә иааиртит.

«Саан, сан...»

«Изаангылеи, мшәан?!»

«Уаан, уан ишҗалури, уанаа?»

Шәаб ихаҗынтә-ишәпаҗынза аҗхзы леихышит нас атцаара далагеит. Иҗсы штоу, нарцәыҗа дшыҗам, исас-гәашә дшылагылоу цҗа агәра игарц иҗахыушә раҗхәа дызлажәыз икыҗа дналапшит, нас, ихы җышыҗихын, иахчынгылаз ашә-ха шкәакәәкәа дҗарыҗаҗшит, атыхәтәаны – ажәван иатҗәа: аетҗәкәа аҗан, аха рыҗсы рылан, ибаҗәа-баҗәаза икыдын... Агәашә аартын ашәа насҗьон.

1980

АШЬХЫЦ

Манча изы абри аизара атыхәтәантәи аизара ауп хәа акәын ишалацәажәоз:

«Ааи, ааи, еҗярхәозаргы аумцыхыу – игәы-илахь «еиҗәын» зегь зымчу, аха уи иҗы акгы злымшаз азәы – акәты ашыыга ашәапхыц иҗнахуеит: абжыы зегьы ирҗахыушәа агәы иарбаны, иааҗәымҗзакәа икар-каруа, армарахыгы арҗарахыгы анышә еиҗәыҗсо абҗәтәра ианаҗәымҗзалакь – изгаша-изшыыша ыҗнахуеит...»

Аролькәа ршахьан. Аҗкәын илахынтәгы рызбахьан, иҗыҗ аҗы иҗартәарыда хәа усканҗәкәа инеимҗдарымкзаргы, аус знапаҗы иҗатҗәкәаз иҗалашаз дырдыруан, урт рҗыхәакцәа

зегы рпышәкәа хьзык-хьзык ыкәкын, дара ахьызкәагы
— иналганы амахә-џа зәаакәызкыз ахьыжь ахататкәа —
ишныкәпраарыз ипшын.

— Афызцәа, — ихәеит адерижиор хада иеетцаргәгәа, ибз-
гы акәақәа пцәаны, илаишьтыз илацәақәа ауаскыаң аипш
иблақәа ирпыракнаханы, — иамуит... иамугәышьеит!..

— Хәихеит, хәигәеит!..

— Иеышкыл кны дөеыжәхцеит!

— Иеыхәда хатцагыланы дөеыжәххит!

Иабәхәа, сфы шәтамцалар кәмлазои хәа аанарго, арахь
ипсы шрылоугы изымцәахуа идгылаџцәа даарылапшит
Ахада. Амца зтихыз афьаткьатгы ипат-мат-патматуа иааикә-
тәашәа ауит, аха урт алактақәа иртәжыыз амымиқәара иахәон
знымзар-зны идыды-мацәысны иеиташалагоз... Ақәоу? Уи ихы
икәикып Манча — алакытқәа зеипшраз ала акырцх баапсы
акәын изтәыз.

— Имуит, имутәкьеит, — иуасакыаң-блацәақәа еиталаишь-
тит Ахада, иаахыгьгәаашәагы хыхь-хыхьла даакәыпсыч-
хәит, — хара хакәа дтартәаны дхаман, иара даханы ахәа
хжижуан!..

— Нан-шьыр ххәон!

— Баба-баба хәа хидгылан!

— Иара амшә аипш хнапкәа рфьикакаара дафын! Аха-
да ахцатәи Ихатыпуаџ, Ахада аџбатәи Ихатыпуаџ ихәоу
ааифицаан, асаранць бзиа аипш игәылтәаа иаакаитцеит.

Ижәџахырқәа руақы тирцан, ахәы пшқа зықәхәхәы
икәз илымха кәпшь афынза иџеигеит Ахада. Нас, итәаз уи
ижәџахыр затәы амацара идрымбалар хәа дшәазар акәхап
— егыгы џаылирззеит, ирбжәкәыкәыз ихы ааиркаткатеит.
Амала, уамашәаза ихаан, ипшзан ажьаза зыхьхәхәыла икәз
Ахантәаџы иблақәа.

«Шәара шәшеибгоу!» — игәкы-цәыкуан урт, аха маза-маза.

«Уаххызымбааша хихәоит!» — атак картцон цәка ицатәаз
рыблақәагы.

Аиашоуми, урытдашьыцны унтәап, унтәа. Иеидгылоуп,
аха ишца — азы цәыкәбар рбыжшәараны икоума, хәгеица
ашьхәкәа бганы рфәархар, урт ргәышцы инадхәашала ицоит.

Жәаха җенак Адгьыл аҗаратәҗьа ихьантәз, Амза аҗара ихьшәашәаз пхал дук амаа кны иахьаидтәалаз-рыхкәа аа-иларкын, иеицҗакынгы ирызбеит иара анцәа ихатә абрахь ркабинет ашҗа даарпхьарацы. Нас днартәаны абасгы-абас-гы иархәарц:

«Дад, анцәа, уара ҳара анцәахәа уаадыруа ҳааҗалазар аахыс цәғьарамзар бзиарак ҳзыумхәыцзацт, зыңсы тоугы итамгы иутахыу ҳзууеит, иутахыу ҳалоугзоит. Җара атәкс — ухышьаргәытә ҳакәыхшоуп ҳәа ҳматанеиуа ҳумтагылоуп. Аха ҳара абри уаазпхьаз ҳазәыкны ушьтә ҳаңхара хытцт, иахәтангы иахпхьазоит: уаҗьаичаҗьанк ҳаламтакәа, ухы дырны пшьшьала наҗ унаскьарц, анцәара зылшо иахьа имацәымкәа игыланы иҗоуп...»

Урт ирызбеит — иҗартцеит ауп! Уажәы, надаада рыхәда икылаҳаз Манча даакылыршәаны, баҗтас алақәа дшынрымтадыршәлакь, анцәа ихатә напы иларкуеит:

«Аиаша захьзу аиаaira згаз амц ауп — шәхаткы-шәыңсаткы ицаша сара анцәа хәа!» — идырхәоит, нас иара ауаа изалырхыз итың ахь даеазәы ддәықәыртзоит. Амч рymo-уп, дад, амч — Манча иаамышьтахь напы зларкырц ргәы иззтоу ириҗаз амч!..

Амц... Мап, аз қаңар ашьтыбжь акеҗ-акеҗ хәа ауада иөнфратәы итынчроуп.

Амала, ауадаҗы аҳауа есаaira ижәпахоит — ублақәа аңьыкацеиңш иҗатцаны уалаңшзар, уи итыртыруашәагы иу-боит, наҗ напыла инаңхьахәхәаны сындәылтцындаз ухәогыи уааҗалоит.

Абри аҳауа хьантә азхымго иалагазар акәхап уи ашь-хыц мыжда: зны аласа-хыңьгәагәын еиқәатцәа ацрахәоушәа ашьтың хәхәаза аҳауа иантцаны, игыланы ицәажәо Ахадеи атүани еимнадоит, нас уи идгылаҗцәа рлымҳақәа җнатцәрц збаны таҗаҗа илыбаауеит... Рхы ахәа тәлазшәа аңырңырхәа ирҗьоит артгы, антгы, егьыргы. Манча затцәык иауп итынчу:

«Уара бзиак иақәшәаша!» — дазпшуеит ашьхыц.

Ахатцара уадаҗуп, иааңхьоуггы, иаазпхьазгы зеггы-зеггы уажәы изызхәыцуа аҗоуп хәа ахәара:

«Уаангыл, Манча, ушыта уңсы абуугои!» — абас ихэыцуеит цыоуки.

«Ех, уанацалбеит хазшаз, Манча ифызцаа амаалыкыцэеи абарт рфызцаа аңнышцэеи еицумшар зумузеи!»

«Шэаангыли, Манча иахьатэи имш даеа цытфыкгыи шэыхшыц хэхэаза иаанагап!»

«Аңша ахьынтэасуа аадыруандаз хапракэа хмырманшэалози!»

Абас ахэыцпракэеи агэыцбаракэеи амаца аицш иеилацсоуп, аха иааг.

— Рхаткы хцеит, — иажэа неигзон Ахада, — хколлектив ашыа алзырцаауаз, иахкуа-иахшытуа, иаауа-иаххэо хақэымшэо хақэырханы хазмаз деилыркааит. Ихаткы-ицсаткы, урт ауаа иашакэа рхатарнак иахьа абра дхалатэоуп, ибла абзиа абааит, илымха абзиа ахааит...

— Даазышытызгыи иаргыи изықэгылоу адгьыл!..

— Изхарада, дад, Манча, азца лоутдан аёкы ааурыхит!

— Халалс иуоуааит, иааурыхыз ура иутэуп, азэгыи уахи-баауам!

— Шэаангыл, ура, иабахэа икалази, ажэа шэахамтар хэа шэшэома, — хаи шака ихаази, хаи шака ицшзаци ажьаза зыхэхэыла иказ Ахада иблакэа! Урт аидаркэакэа зымтадыргылаз ацгэи аблакэа реицш ицсеи-псеиуа, иашэа ихэыцуаз инарыдххыланы, рнапкэа ыргьежьюа иаагэыдыркылоит, даеа цыоукгыи гэыртдас инарылакьакьаны, ашырхэа инарцыркъоит.

Амала, ажьаза зёыкэыршоу, омашэаза ицшзоу урт аблакэа рзы Манча дыказам: данцаналоз иара ус цыар изкэа инкыдхэазалеит:

«Уаангыл, абарт уртэзо укасымтцозар исытадыргылаз акэардэ хьымзгыла исытырхааит!» — ицырцыруа ишыаз имаг-хэытэцагакэа дларыхэацшит Ахада.

Манча инырит Ахада иблакэа — урт амат ацэакара ихьшэашэан, ахэац аицшгыи ддырны илеихысын, зыцштэи зыхьаны, зеихыпхьарагыи хэынтэала ижэагэаны иказ адашья иналаз ицеит, уахагыи ихнымхэит.

Манча иахауеит Ахада иркыкызаны иихәо иашәа, ицзыргызуа рбыжкәа. Аапын хычпапыркәа реипш ипшқарах-пшқарахза, ираз-разза лапшқәакгы аайдхылалоит уи, аха ишәаны иаразнакгы инаипыркьоит. Нас урт алапш шәаргәындакәа ибыр-быруа ишнеиуа, рапхьа Ахатарнак иапхьа акәапа-сапахәа рөынкарқсоит, атыхәтәаны — Ахада.

Акәдыжәла аипш иеильпраа иеилацсоуп: ахәцра-қәа, агәпжәарақәа, аламыс, ауасара... Абри ауада хәч-за афытәкыагы апстазаара цроуп. Уи қәабханы ахәа-рахәа ие-илашуа афаанахар, истоубоуп, егырт-егырт ракәм, иара аха-па хамхәои дара ицзыргзкәо рхатақәа-тәкыагы ртәанқәа шеиламгыло — цыоуки аты аблақәа реипш исаеж-саежзәа, аенымш иацәшәаны ишәа-зызо, егырт ашә хызфало ацырзы баапсы аипш итаң-тамуа ақәаб иааххалоит.

Ахада дтанагалазеит. Зеггы ахьырцәихәо ргәы цнажәоит идгылафцәагы.

«Ах апсра еицхәкәшәахгы!» — ирныцшыр хәа ишәоит згәы цкапуагы.

«Уара алахьыцәгьа, — Манча дазыцшуеит апенцыыр асар-кыа зәадышшыло ашхыц еиқәатцәа кәымпыл хәыцы, — ила-шоу зеггы дунеиу цыушьозеи?! Уареи сареи хәипш икоу ахлахәадакәа ирымбо апынгылақәа рыла уи иефкаа-ефкааны ишыкаитцахыоу узымдырзои ауафы?!»

— Ауафы дуафызар дызлоу икарцо рыцқатцароуп, — ихатәы философия нап налеикит Ахадагы.

— Нан-шьыр ххәеит!..

— Баба-баба ххәеит!

— Хнапкәа хихахаахьан, мшәан, хнапкәа, акырхагызма!

— Зхаткы-зыпсаткы хцаша абра дхалатәоуп!

— Дзыкәгылоу адгьыл!..

«Иаахархатәкыеит иаха, — дхәыцуеит уи Ахатарнак. — Шакагы ипхыакыртоузеи... Убра хәпхьа икәтәаны икрым-фрымуа ашәа зхәоз ардәына еиқәатцәа хәпыц фәжә акы анамхәа иара анцәа ихатагы акридырраны дыкоума!.. Рацәа иарпарцәоуп агәаурқәа!.. Насгы ишдеидгыло, пату шдеикәырцо... Сара сызлоу ракәымзар уздыршам».

«Ах аңсра еицхақәшәахгы!..»

«Хгәы иҭоу хҕы иамырхәакәа хаңсхашьра шәышҕаҕу!»

«Шәеикәҕала, шәеикәҕала ишәаиааиуа сыцәаҕы иауп».

«Уара сыбзамыкә хәычы, — ашьхыц игәахы азҕыжәжәоит Манча, — уеадушылома? Наҕ уакәйтдыр, намыс змоу азәы зны ишҕааимыртри, ускан ундәылҕрааны ашьацма аиҕш укәкәаза ахауа уналамлари... Зеггы цсык-цсык рауп ихаитаз: артгы, саргы, уаргы... Сыбзамыкә хәычы!.. — Аха ашьхыц аагылом, зны амтҕәыжәәа цшқарахкәа хаххаза асаркыа аеақәырбагыаны ахыхынза ицоит, аҕада уаха царта аиаи-мулакы, амаҳмыз еикәатцәакәа аҕытра итцакшо, ихәырхәыруа италаны тцәка илбаауеит, атцкар иаваланы иакәшоит, иафәуеит, хыла иагәтасуеит, аха уаха умҕсит — ауаҕы уи кәаитцеит, икаитцатцәкыеит! Ашьхыц икоу абоит, ианыруеит, аха иазхатом, иханатцаргы агәратцәкыа агар атахым илашоу зеггы шдунеим... — Сыбзамыкә хәычы, издыруеит арака акауа шмачу... Аха уеааикәки зны!»

Манча иихәоз ахазшәа ашьхыц зназы аеааикәнакит: икалалп изақәҕоз асаркыа хышәашәа иаркаразар, ма ауаҕы иихәыцыз абри адунеи еижыага аҕы ахшәазар... амтҕәыжәәкәа еикәаҕсаны алацәакәа хнаҕазаргы ауеит, иара Манча изгәамтҕеит акәымзар, цыҕх иҕсыз амтҕ-гәыма аиҕш аҕенҕыыр атцкар аенаванаршәит. Акыргы ичханы аеааннакылеит, аха иажыашаз, амч зықәхашаз акгы кәамлеит. Убаскан Манча ибла иабейт ашьауардынкәа ртцас: ашьхыц атуан аҕазараза ихалан, амтҕәыжәәкәа еикәанаҕсеит, нас ахыкәалаа аиҕш ицан изқәышахатымхаз, иазхымгаз адунеи еижыага иасит.

— Хаи алахыцәҕы! — даатцкыеит ишьхынҕсыланы итәаз Манча.

Адыд рысызшәа ауп ишеилазызыз фырхатцагы, шәыргәындагы зеггы. Манча аҕенҕыыр днадххылан, згәыштца ҕарханы, ихәаҕалаза асаркыа хышәашәеи амҕ рҕеи рцәа-ржыы ахыидыз атцкараҕытцәкыа иаваршәыз ашьхыц аашытхын инапсыргәытца иныкәйтцеит. Икаларын уи ашьхыц амтҕәыжәәкәа цыххааса иеилазар, ашьа аҕыхыкыа иәеиуазар, хыхычагасгы, хныкәгагасгы иамаз аҕышә хжәаны иавазар,

аха Манча, Амзаға ажәла зкьо анхафы дибартазар аха уртгыи
ибартамызт. Амала, инырит ашьхыц агәеисыбжыи:

— Аңсы тоуп! — ихәеит уи дгәырғатцәа.

— Иарбан?! — иңсы аавиган, дцааит Ахада.

— Ашьхыц!.. Имчыдоуп, азфьтүам хәа алға зфәрчны зхәы
зцәахфало! Аа, аңсы тоуп, агәы еисуеит!| Аңстазаара еижьа-
га зынзагыи иазымшьит! — ашьхыц агәеисыбжь цқьа иаҳарц
азакәхап илацәақәагыи неикәиңсеит Манча.

— Деилагеит, шәанаңьалбеит, деилагеит! — ибз икырқчыда
иташәаны ґааитит Ахада, аз аиңшгыи азәгыи дахьазңшзамыз
аган ашқа дыңеит. Атрым-срым хәа иңеит: артгыи, егыртгыи,
антгыи.

Манча ибла анаахит азәгыи дыкәмызт, Адгьыл уафьтәыґса
дыкәыршәым, аңстазаара ахы фьц абржәоуп ианакуа
ухәартәгыи итынчран. Ашьхыцгыи ґеины игәыбжынацәа
ахы икәтәан. Иманы цшьшьала дьндәылтцит. Ажәақәа
ґышьтнахын, ашьапқәа лыцанарбаґеит:

— Уца, упры, — ихәеит Манча, — амала, уара сыбзамыкә
хәычы, адунеи еґкаа-еґкааны ишыкоу ухоумырштлан!

ДЫЗУСТАДАЗ ШЬАТАЖӘ?

Аус аауан ишаауцыз: — «Шьыжьбзиақәа!» — армарахь-
гыи, арғьарахьгыи, убға акәырцкык аламзар — цхьакагыи; нас
ашьыжьтәи аңошьта; ашәыга еикәатцәа афьы зхышәшәо агәзет-
қәа; ақәыцьма аиңш ахәынцәа зцырңсса агәарабжьарақәа ирыб-
жьоу аухәансхәанқәа; кьаадқәак, уара уда даеазә изыкәмцәо
иеиларша-еиларцәины икоу напынцарак; амхәырқәа — игье-
жью, икьакоу, ицшьыркцоу — узырмыцхьауазаргыи абызшәақәа
рганахьала мхәырра рыгымкәа; акаҳуа — маґак ахчат
еикәатцәа зхшәылоу, ишаанагара икоу, зыбла азы хытцәало
— досу дзыкәтәоу ақәардә ишанаалаша, аңхын мшы иақароу
аңсшьара-саат... Иеилкаауп: аусура мшы афбатәи ахәтазы
ақәардәқәа иаҳа икьакьахоит, ататын ахара хтоукеит,
алаңшқәа идьрчихәчихәуа атыңха леиңш, ателефонқәа

шытырцаны ацара иалагоит, акабинеткәа реиҗцаара еиҗ-хоит, ажәакала, иуцтаркыз ацгәы злахәмаруа ахыҗгәагәын иану арахәыц зеггы аныцны, ахцәхәыц аицш иқақаза уацхәа адашма ианфықәхалакь, амшын атца итапсоу ахахәқәатцәкьа хоугаларатәы ирцаулазаны уқәыпсычхауеит, уаха иузцшу аишәа-чараггы икказа унықәпшуеит.

Ауафы исааткәа рыпсра дахгәакаауеит, имшкәа ртахара дахыццакуеит, имза — ишыапы зташыз галошушәа ицхьазоит — ишыхаанза ицсы игразом, ашықәс җыцггы ныхәас икоу зегь реиха ицсы алоуп — иахтнитцаз аиха атнихызшәа игәы иабоит... Акалендар абгьыцкәа җежхоит, ишәаны иқыҗкыҗыуеит, иҗышәшәоит, иеилауаҗыруеит, адгьыл инықәиауеит, реааитцыхуеит... Ауафы?!

Ари аеынгы сара сымшкәа акы тахеит — апстазаара иалтит, уи сара акы иеипшымкәа сеигәырҗеит, убри азоуп амшын атца итапсаз ахахәқәатцәкьа хазгаларатәы ицаулазаны сзықәыпсычхазггы.

— Уаха угәы акыртоума, Хьрыпс, насггы иарбан ресторану хәхьуртәо? — сцааит сара, аенынтәарак исыргәакуаз сқбаадкәа аайдкыланы, сыстол амгәа интастан, сөыриашаны санаатәа.

Хьрыпс сықәҗимтит: ицламхәа гәымжьатә ионапыкггы атыргәаны, ацсыз иазымтасрацы зөырмазеины амшын ихтәалоу абакәа аицш ицынтца цәрыпсаза истол дықәпшуа дтәан.

— Агьама бзиа змоу ауаа ирхәо сахәхьеит, атоубар аиха ажьтцаа хыжәлас иаха иеиҗуп хәа...

Уиггы ақәҗимтит Хьрыпс.

— Уажәааигәа аҗыц ссир трыжыит, — агаз-хьҗпапыр аицш сицырцуамызт сарггы, — «Ацыс-хшы» хәа, угәы ахы җызкааша хьзыккгы артеит, дара җашәа-гәза змаушаггы.

Ицсы штаз, насггы исхәоз ахәынганқәакгы шиахауаз акара алаздырратәы ибла ахәыцкәа җынтәка иааҗаҗь-җаҗьит Хьрыпс.

— Ани уцаратра мыжда аган иаджыакцалаз ақапшықәа жәабака угәаҗуазар акәхап уаха?..

— Казаут, иухэоггы сахауеит, аха сара аказы суазтаар стахын, — ихэан, нарцэыка дахыыказ исзааигаз ажэабжыкэа сзеитеихээр итахыушэа иблакэа тыгга даасыхэапшит Хырыпс.

Ускан ауп сара ссыза иблакэа азия Ритца ишеипшыз, ангэастаз.

— Зныкыр уазхэыцхьоу, уара абри аенымш бзиа избои, атцх лашэы бзиа избои хыпхьазарала иреихахарыдашь хэа?

Хырыпс дзакэу здыруан азы, уажэы атэышақэа атынхаха, ахггы апыр-пыр хэа икьо иааганы сапхьа иргылаз азтаара цьасымшьазеит: уи иблакэа таакэкэала духэапшуа дантэоу — ишьтахь уеиарханы, хара хера калаанза ирцэпсыз рыуацаа, ртынхацаа дрызхэыцуеит; уи имхэыр дафатэхэауа ирцааakraц данафэу — тэымбызшэала ицаажэо анбанкэа рырфыхара акэзам игэы итоу — ахцэхэыц аипш иеилацаны ахауа иалоу ажэытэзатэи ахэоукэа еилыргашьас ирыстарызеи хэ ауп дзызхэыцуа...

Хырыпс иахьа дызбазма, аха саакэымтцзакэа дцьасшьон: зны аетцаа акара дхараны, ибла ачыцкэа таакэкэала дылбаапшны дсыхэапшуан, даеазныхггы дыфешэаны, нтэара зыкэзам ажэоан еишьыл днахэлапка днеит, иенимкылоз алахыцэгьа шухэо — зхьампшла ихы-ифы зэзэаны, зазала иеыкэабаны дыцкьаза даины уацхьа даагылон. Уара акар-тош ахэ ишацлаз угэы иаланы, ма аплакькэа раамта ахьцаз уеигэыргэаны уанцаажэо, иара иаалыркэаны: Египеттэи апирамидакэа злеибаркыу закэхарызеишь? Ма Маикоптэи ахахэ зфыз апсуа ирцафы ижэлазеишь? — хэа дуазтаауан. Иара дцьасшьон, аха сара сцьеишьазомызт Хырыпс — аамта сахьатэыз, ауаа реихарафзак шыкоу сахьыказ азы дышпсыхра идыруеит хэа сицхьазон, акартоши аилакькэеи ракэым, ауатка зтоу цатлыкак ацэымха ахатцаны ишысфакыу ибарггы исанаи-жьюан.

Иара уажэгы апсыжэи амгэажэи рашта сахьтагьежьюаз азы изакаразаалак гэыбганк сымтазакэа ауп, сара сакэым атцхггы, амшггы зшаз, иаггырхылапшуа анцэатцэкьаггы зтак изыкамташаз азтаара зситазггы.

— Сышпазымхэыцыц, уара бзиа збаша, азхэыцра акэым, хыпхызарала иреихауггы зымдыруеи, — ссыза Хьрыпс афи-лософия ашқа даниас нахыс уаха акахауа еикэатцэафы хшынхоз здырын, сгэы хыыдышыы ссагылеит.

— Нас иреихада? — икэиргылеит зтак дзпшымз азцаара.

— Хэарас иатахыузеи — атх лашэы бзиа избо, — изакэызаалак ак хэатэымзи...

— Хы, атх лашэы! — ихэеит ссыза, нас адырфегх ицламхэа ифнапыкгы атыргэаны, ипынцда астал икэкны дхэыцуа деитанатэеит.

«Атх лашэы!» — схэеит сарггы гэаныла, схы-сфы икэыз аре-сторан уафы ицшра ныкэсцан, ихэыцуа азэы ицшра аасытаны.

Сыздыруам сара, усқан апарпанта аипш ссыза ихшыбаф иалатэиуаз урт ажажэак ахызцэыртцыз игэалазыршэаз, аха сара сапхэа дааганы даадыргылеит хгэыла Шьатажэ — адыд хы матцас изыкэцэиашаны зцэа-зжыы зыхнаблаахыоу ацх-хэаа аипш дцэыггара-махэажэ-шьахэажэза...

Шьатажэ ахаанггы дымччацызт, лафк злоу ажэакггы ифшэаны азэы имахацызт. Ауаа алаф хэаны, ркыатеиах пцэаны ианыччо, иара Шьатажэ, шлацк зларшэымз ифымшь-уапцэа жэпажэа пшышьала илаштыны, ибла рацэаххыра цашэшэалажэа рылеитцэахуан. Уиакэым, иччо урыцымччажэа, иара усцкэаза уихэапшыр, ифымшькэа ражэым, изгэампхара акы збаз алым аипш илымха хэымбитэжэа лхыдышышыуан, ипынцда гэыргэыл дуггы зынза аеартцэахэуан.

Амала, атх лашэы, ауафшыра, амфакра, архэра ухэа си-ужетс измоу ажэабжык анаацэыругалак, хгэыла Шьатажэ ифымшь-уапцэажэа пшышьала ашытыцра иалагауан, илымха хэымбитэжэа кыацэхон, иахауазггы азымрхакэа, уи ажэабжы изхаратэжэа даффырц итахыушэа, ипынцда ашыапжэа неитцнахаа-неитцнахаауа, ахэыцжэа мышгагас икарцаз адажэ акаратэжэа аеарчуан.

Иара ихатаггы ажэабжыжэара ипсеипштэжэа бзиа ибон: хаха-хымш дыртэаны иурхэозар, имгэа афэырц бжыы уахауамызт, ибзггы азмах иаларшоу асып-фыт аипш ишыцэаакыц ицэаакын. Амала, уи иажэабжыжэа зеггы хымпада

абас акэын ишалагоз: «Убла атэы нтакшаны иаатырхуазар иумбо илашьцан», «Атх лашэы иналцэит ашэакъ амцапшь», «Атх лашэы реалак итэаны ицшуан», «Ишэасхэап, атх лашэы иаланатцаз ацхэысеиба лажэабжь».

«Атх лашэы, атх лашэы, атх лашэы!..»

Абриазоуп сфыза Хьрыпс изтцаара дзысгэаланаршэаз хгэыла Шьатажэ, изысгэалашэаз уи уахык хазлаирцшыз ажэабжь.

Уиаахыс акраатцуеит — Хьрыпс иахьатэи изтцаара исгэаланамыршэаргы калон уи ахтыс аха... зшьацхыцкэа кэпшыу, зымтэыжэақэа иатцэоу, зпышэ жежыу цыанат-цыс акэалыкэацахэа ишэахэо схылца иантатэаз, адунеи икэу атыпхацаэ зегы, ауахэамафэ зсахьа кыду ацшыацаэ реипш сахьылазаалак исыхэлапшуашэа сгэы ианабоз аамта иатэымзтгы... Сара усқан аинститут аталаразы фынтэ Москва сцаны саахьан, ашьтахь хынтэ згаб-цсшыафык лтыхэала Мурмансктэи аэропорт акны стэахьан, апсызкэа рсасаирта «Акэыла» акны сыпхьаны, хынтэ сышытыпраахьан. Ажэакала, аеычараз аипш сышытақэа тхэаа адунеи агэы ианыстцахьан, атыхэтэаны апышэарақэа ахьтитэымыз, бзиабара дукгы ахьатахымз — ашэкэыфэафэ сеааныскылеит.

— Уан рыцха! — ашэ афыжбжы иаалфит сан лыбжыыха.

Аха сгэы фарханы, сыблақэа, атуан иатцаргыжыуа сахьышьтаз сагымтцысит:

Базымтцаан, сыхаара, базымтцаан,

Ажэала базымтцаан: «Суцаху?»

Сгэатца бталаны беимымдан,

Сгэы итоу схы-сфэы ишану!..

— Избоит акы утаршэны ушамоу, аха ацапшыацаэ уаарылатэа. Шьатажэ ахэларцаэ, аа, уажэы-уашьтан ицсы шынеихьтра...

— Сан, сбыхэоит быспырхагамхан, акы аидкылара сафуп, схы итыбгыжэаар хэа сшэоит, — схэеит сара, сыблақэа ус атуан натцарчабны ишыскыз, спышэкэа аарла иаасырқэацкэацан.

— Иеидкыл, уан дукәыхшоуп, иеидкыл! — агарашәа аицш ихааза иеиҥагахт сан лыбжбы. Аха усқан ашә аҕыбжбж ацымызт — ркышьас иалҥаз здырхуада, ихы иҥыбггыжәарггы ауада иҥнаһап, иабейцәцари лхәозшәа, инкыдыргәғәаланы днадцит.

Чрыг Шьаҥажә хлаҕс аҥахараҕы дынхон. Цыс мҕаск иацыршәаз цәасса-гәагк дагәылҥызшәа, жәлала дзатҕын, хаталаггы неиҥахәара имамызт. Сара ажәа ушар шауаз, ажәәкәа зеггы хырҥаагак иааҥышәшәазшәа ишыҕам еилыска-ауа саналага нахыс, хгәыла Шьаҥажә ихьз, рапхьа иакьысру, иакьымсру азымдыруа, зхы ырнааны ажыргәыц иахәапшуа амлағәыр аицш сахәапшуан. Нас ҕенак зны изгәагьит, сагьна-лакьысит. Адырҕаҕыны — ахәҥақәа неимыҥхаа-ааимыҥхааны снарыбжьапшит. Адырхаҕыны — аҕәдырпәҕ лкәйд цырақәа реицш ишаны хан-ханы инықәстҕеит — иагьызбеит уи ажәа аҕахәы шахәоз, ихьзызтәызггы башамала хьарпшгас ишихьзимтәыз. Сара стәала акы иеицшымкәа сгәы изынхеит, абри дызҕкны дкьаасуа агара дангараз шацәатцас иеыкатцаны, ипәҥақәа хьаша-ҥаша днеиха-гыланы, ахьз гәкажьга, ахьз шьаҥарзга изҥаз ауаҕы. Аха исымчзи — Амшын Еикәа зхәаз ианихәозггы иара изы шкәәкәара аламзар акәхарын...

Алегьендақәа, алакәқәа, амифқәа... Аҕы ҥсны иахьҥажьу архаггы уиакара алахәәкәа ахаабыцуам Чрыг Шьаҥажә абрахь дызлааз амҕеи, даазгаз амзызи, уажә дахьҥанхо аҥахареи шака рхаҥыруа акара. Цьоукы, Шьаҥажә иабдуцәа рабду (амц ухәарц уаналага, аиаша аткьыс угәбылра ад-зароуп хәа изпхьазо ихьзггы иаҕамхазакәа ирхәауеит) аҥьнышцәа ран длыҕцаауан, ақәыцьмаггы дақәтәан, диасны дахьҥоз хәба-фба шықәса ани-ҥшеи еибазо икаитҕомызт, атыхәтәаны ауааи зцәа ҥиҕыз аҥьнышцәа раби, абржәы Шьаҥажә дахьынхо аҥыҥаҕыҥцәкьа амҕа ааизыркын, иқәыцьма иҥыршьааит, иарггы адгьыл ацәа иалҥыз азәы дшицәымшәо алааирпшрацы абри аҥып нхарҥа ҥыпс иа-лихит, рхәоит. Даҕа ҥьоукых — уи анцәа иахәшьеитҕы дахьлалацәкәыз азы иарма бла ҥихит, зызлан лыбзиабараггы изирҥысит, абри агыгшәыгқәа ртәарҥаҕы дааганы дынирхеит

хәә иалацәажәоит. Иашоуп, уара утоурых ахәә ақәыхәхәаны иутәахыр — иалацсоу акәицқәа цшааны умца ахы азәгы иузеиҕеикзом, иеиҕеикзаргы иара-инапы алаирцхарц иеиҕеикуеит: Шьатажә итоурых иашьтадаз — ацсабара ахы зхаргыланы анапы зымнахыз ауаа изапыртцаз акәын ицәгьа, ибзиа имазаз. Амала, ақәыцьма ақәтәареи анцәа иахәшьа лалацәкәреи ухәа ртәы сыздыруам, аха ацыхәтәаны сыхшыф ицегьгы иазцо иалагеит Чрыг Шьатажә абрахь иаанагара ус лашьцак ишацыркьоу акара...

Амра амшын азаалара иахьаҕыз, ашоура итаршәны иамоу атыцха лхы-лҕы аицш иеикәацхо иаацшуан. Игәашәтахьоу сыздыруам, амра ацсымтазы амза омашәатцәкьа иеицшхоит — ажы ирытәа ибжьакны амца иааеҕәигаз агәыргәыл аицш ишапшапуа, игьежьыхәтәаза, уиакәым, иара амза аицш сахьақәак анушәагы убо уалагоит.

Амра абас икан, ацсаа рыҕеыхықәымтца ишәәхәон, ацша укәа италаны, уцәа-ужьы зегьы шыышыны, наҕ-ааҕ умаграқәа иркылсны ицон, сара Чрыг Шьатажә инышәтә фны зыдҕатцалаз абахә санаақәгыла. Анаҕә хыгагаа иеицшха агәафа италахьаз алашьцара иналзбааит, зшьамхқәа зыцламхәа иатцыргәа адырцара икыдтәалоу атахмада аацса иеицш зхыб чышәза иаацшуаз Шьатажә ифны затцәы, нас ф-шьапык ззырханы, атыстра аицш абахә иадҕатцалаз ица, иашта гәашәра азызуаз ибоура, ижәгәара ухәа ицсы златакьакьаз зегьы.

Машак сынтәцшызшәагы сгәы иабан, сцәа сынтрихьт-шьааит. Нас ахахә ссақәа сшьапы иатцакәымпылуа, афар згәы кыднаҕьҕаахьаз амфәхәаста саныланы сҕыласхеит.

Шьатажә лакәк, ма ажәабжь лахҕыхк анаацәыругалак, ишыкаитцалацыз аицш, ант иуапцәа-цымшықәа зынзагы илашьтны, ацсыц фазтцачы-фазтцачуа ачаи-ршыга ахәа аицш ипышәкәа фәимшәаны, ашәии ааиҕо дышьтан санынфнашыла.

Игыд-мыдза, иеилашьшы, акәачаб алашара иналзба-аз ацапшьацәа цытфык фасхатгылақәеит, цытфыкгы ус ифытыззақәеит.

Шәтәа, шәтәа хәа аанарго снапы наскьан, саргы снейны кәакык сыенасҕеит.

Аңсра мыжда абла хышәашәа сахътаңшыз акәу, иара ус Шьаҗә дрыцхасшьоу сыздыруам, азынаказы: сыгәкы-ңсыкуа, иааснумшьаларатәы ахәхәа-хәхәахәагы саақәыңсычхәит:

— Икоузеи, дышпақазоу? — схәан, сыбжы лытцакзаны, сыварафы итәаз Матбеи сназцааит, дшыкоу сара исымбошәа.

— Аныхәә ишихәара! — ихәеит Матбеп, сыбжы абакоу, ибжы абакоу, дџаҗахәхәаны. — Абар ушьта уахыки-енаки ра-ахыс уахь дцаны дыкоуп — арахыи, уахыи иреиңу еилыскаауе-ит хәа дафуп. Хара иубогы хидынтәалеит.

Саргы анцәа сицәымғыуп акәымзар, ишьапы анхыртәоз «сшьацәкыарақәа грак рымгааит, абааңсы!» — хәа ахақым иазхәоз Матбеи аилага иаума сзызцаауаз.

Уаха исылшои, ижы исырцап сгәахәны, сара исымариа-шаз иуатәа џтызбыгцаан, иџхңсааз снацәақәагы аасфаскит. Иара, аңсра шымшгароу — ари адунеи уаара нзыжыуагы, иззынижыуагы еиңшы ишырхырго агәра злахиргашаз даеаки дазхәыцуазар акәхарын — ибла гызмалқәа, Шьаҗә дахышьтаз иџеихыкны, аеабаа аиңш звакыцқәа зылхәхәо ишыыхыз атзамц иадкыланы икын, иңышәқәагы ачча икны иагон.

— Саб, уа саб, — иғәығәза ишьапафы итәаз иңха затәы Фелдышь дџагылап ихахы лґаалхейт, — арахь убла аахти, уаахалаңши!

Ааигәа акыыр зкыдыршылаз атзамц инадызбаалеит арахь ала акәачаб алашара зыдңхалоз Фелдышь лхы-лґы.

«Анцәа срыцхашьа, шаҕа лаб диеиңшузеи! — ааснаґеит сгәы: атцла ишықәтәаз изызхаз акәты ашңы аиңш лңынца агәы ырхәаны, дцәыггара-махәажә-шьахәажәза, атуан хыла ицылңссаауа. — Мшәан, уажәраанза Шьаҗә дылпырагылазма, астқәкыа дышиеиңшыз шңасзыгәамґацыз?!».

— Саргы срыцхами, арт итәоугы рахәтыр убаргы ҕамлои! — днеин ихы иатцаз ачабра ҕаҕа атхны иааиңылшыт.

Ғшәшә! — ихәеит Шьаҗә, иңха лажәақәа рґакс.

Уи далґеит, аха хара хґеызхахшьаагәышьауеи ргәахәзар акәхап аґаңшьацәа, аимҕара иақәыршәаны рґәардәқәа аадырґыжмыжит.

— Еи, уара ахлахэада! — лхэеит иара икәлатцәкьаз
тәкәажөык дахьтәаз, — уцкәынра ззымдыруа уажәра хәтырс
изалагәышьоузеи.

— Еех, сабиц, Шьәтажә абахәаңшьтәкьа акы даркәуп
хәа икадаз! — хрыжь-хрыжь даакәыпсычхаит ххәблафәтәи
тәхмадакгы.

— Шьәтажә бзиа! — адырфегьх акеш аахалиргахт Мәтбеи,
— иуасхәарызеи, усгыи иууам, уцагәышьауеит, аха уахь-
цо арт иухьтәуогыи угар, уара уззымшу цәанат агәашә
итармыжыларгы, амфәхь угәи аадмырфыхалари.

Кәйт-чит, ашәч иалатәоу ардәынакәа реипш иззымчхаз
цәоукгыи ацәылашәшәара иналаччеит.

— Иеихаки, анцәа иишәиша! — уажәшьта егыи ишьапы
сыпшаан, ижыи ицартә ифтызбыгцааит.

Ипқа илаханы цтәык алылхыр хәа сшәон акәымзар, егырт
изахауаз азәыр Мәтбеи илаф дызгәаауа дыкахызма. Амала,
егәа умхәан — абгыи дабуп, ахшарагыи дыхшароуп: азныка-
зы Фелдышь лгәи фәцаны лыхәламшәа ишфәтцәххыз лхы-лфәи
иааныңшит, аха Мәтбеи акы иалхәар, итәаз азгәыи ишланаим-
шьоз лдырын, инахылгеит, даакыпшәыпит, лцынца гәырхәа
датцаланы ифцылпссааит, лыблакәа усгыи амалачырра
иларшәу акамыршшатра иафызан — цәаакырак ртубаауамызт.

Адырфегьх иаатынчрахеит.

— Цшәшә! — уажәи-уажәи уи атынчра ааилеигон ачымазаф.

Шьәтажә ихылцуаз атыхәтәантәи аңсың акәзу, иара ус
уи акәацаб агәи уаха иалымшозу сыздыруам, аха икыць-
кыцьуан, ипакь-пакьуан, абар-абар, аспычка цәаакы ахи аиңш
инфәцәаап угәахәрын акәацаб ифәхылцуаз амцабз.

«Абас акәхап уажәи Шьәтажә игәгыи шыкоу, — сназхәыцит
сара, ихәт-хәтоз амцабз цсыда сахәаңшуа. — Аңьал иаиааи-
уа мчы ыкамзаап! Мап анакәха, нас иарбан ари аңьцәыггара
дузза ытышьшыи илаганы адгьыл икәзыриаг?!».

Аиашазы, иара абри аухада ахаангыи, хгәыла Шьәтажә
дыхәхәаза дианы дсымбацыт — иара ус шәшьырак афгыи.

Аскьала иаджәылаз анегыр-хамал иеипш, ианагь инапы ау
дукәа цәка илашьтны, бгартцахыи ақәпара иеазирмазеизшәа

дгылан. Уи изнапык ала, насггы зныкада ихамгалазакәә, аң-
цәәһан адггыл илаларшышы игон, ихабаны икамхауазар
атцхра уафытәыфса дахәшәымкәагы иаанижьюан; шә-пхалк
зтытша аиахәә злытца ашә-һыантаз хтәаны, уи нызкылаша
аґба-шаха ибга иаакәыршаны, ахра такнахақәә ирәғаны, ил-
бааигон; абшәтәә абафқәә алыршәшәаны ахьхәхәә аишәә
илықәицсон... Аха уажәы?!

— Пшәшә! — хрыжь-хрыжь атынчра ишалфыц иалфәуеит
Шьатажә иңсың атқабжы.

Ифышытыңоит, иаақың-қыңыуеит акәәцаб абыз қаңшы
хәыңгы.

— Ғынхак, ғәылак иахасабала акы наиоухәарц утахызар,
упхамшәан, Тхазат, — Матбеи ихы аасыдыкылан дсәзтәаит.

— Ғаи, ңаушәт, иарбан иасхәараны иґоу?! — итәашәә
ааңасшьеит, иказшьа схарштны.

— Ауафы ахалал иутозар — маңк, ахәынганқәак шиахауа,
наґ абыжәра уаґәыт хәә дфықәтәаны иуеихәархәагы
ушацәшәә, унеихагыланы иутозароуп... Уажәы ламыс змоу
азәыр хақазар, уиафы хааны хтагылоуп, угәы иаанагон, ура?
— деитәсәзтәаит.

— Уидызцалазеи, мышрак иакәшәаша, наґ аңсыха иумтои!
— схы илымха инадкыланы сихәеит ғәтыңғыаала.

— Хабың, уабаґоу, мшәан, акы умхәә, ас мацара ауасақәә
реиңш хаилашышы хабанзеилатәәзаауа, — уажәраанза
Шьатажә дығәхәағаны збызчыда зыхәләшәәз атахмада ишґа
дааиасит Матбеи.

Ацаңшыаңәә зеггы Матбеии сареи хәхтәәз акәәк ахь
иетиаахәаңшит.

— Исхәағәышьозеи, дад, Матбеи! — тахмада быжь
хәәхәахәәк инахьхы акәәк иаағәыфит.

— Хабыңхесит, иухәә шңаґам, абжәаңны ажәә ауара
азәгы иутәзоми... алакә, иахьатәи аухәансхәан, иґамлац-
ианымлац — амцхәара иахьа иубама... Угәы қахәзеитеи?
Шьатажә ихы нықәитцазар дфәгылап, дабацап зугәәхәуа, нас
иаргы ажәабжьхәара бзиа ишибо умдыруеи.

— Сара исхәәшаз, сызқәитыз хәаны салгахьеит, дад,
уажәшьта шәара ишәхәала — иакәитү, зхәәтәы нымтәәц

шәара шәоуп, — агәара, агәкахара, аеңныхәа, агәәанцара
иааутахыу зеггы рнубаалон атахмада иажәакәа.

— Хапрафестыр! — ибла цытцагызмалкәа алашьцара
иалчцаауа адырөегьх сара сышка даахьахәит Матбеи, —
хчымазаф зныкьарала силгари, зныкьарала ицсы тастцари
ирейгоушьои? Амала, гызмал бызшәак ацамгалакәа,
иааутахыу мзазакәа исахәа.

— Иулшозар ицсы татца, уанафьалбеит, Шьатажә рыцха
игәагс искраны икоузеи?! — сарггы ауаа рыпсреи рызрей
анцәа Матбеи инапы ианитцашәатцәкьа саагытцәы-гытцәит.

— Шәицәнымхаазар, нас ушьта шәыпшла! — ихәеит
Матбеи, ашацәа ибжыи ихатцаны, нас иган днахьысызшәа
иун, ипротез ацапха өафиршәеит, ухапыц иазымчхаратәггы
ирфыжуа Шьатажә дахьышьтаз ашкаггы ифьинеихеит. — Иу-
уеи, Шьатажә, иаххәеит хәа уахьцаз зынзаггы уаанхазеитеи,
— аөеихахаггы ламразакәа Фелдышь дзыкәтәаз акәардә
аалытихын, ахақымра иеазкуа иапхьа днатәеит. — Арахь
убла аахтны уаахалапшыр, мчыбжык аахыс жәларак хабла
тыкәкәаа хаухатәоуп... Насггы умбои, Хабыцыи Хымжәажәи
еимырхха икны хәхьрыдтәалоу — Шьатажә иапхьа хгыламкәа
ихала дкәацә-кәацәуа дахьытуам, рхәеит...

«Ари зынзаггы дилгарц иакәикит убауоу, — иаатаскит сгәи,
— игәагс имоузеи, икыдынтәалаз Матбеи?!»

Аччара зызынымкылоз — ипхаршьагәышьон, аха иаргамаха-
уан, иаха апышәа змаз — рыөнунцкакәа иеиладуан — иччон
Шьатажәи уи ипхазатцәи Фелдышыи рыда зеггы. Шьатажә
ихы-иөафы иара усггы цьара дак аакәацомызт, уиакәым
ашәытара иахаггы иөеиөысызшәа збеит. Ихафы икәгылаз
акәацаб итаазан, уаха налымшахуа, апсы ахац иаркны, аарла-
аарла иаахатхәтеит.

— Узрөла, Шьатажә! — дөеиөакааит ачымазаф. —
Шәзрөла иара шәарггы, шәкәышхозар шәымбари, — харггы
ихы аахақәикит Матбеи. — Уцыгә-псы гәагыны идәылганы
иузкамыршәуа атх баапсын: аурт асуан, ақәабаа-сабаа
еибакьон, иаакәымтцзакәа идыдуан, аха цьара бырфын
рахәыцк иакараз мацәыс хәаста хәычыкгы ажәдан инатцашәо

иубомызт — адгьыл бжьрабжьтцәа ижу амаша итаргыланы анышә ақәырпсасзшәа итхәыны икан, — Матбей инапы наганы Шьатажә игәы инықәйтцеит, иблакәа ааихмырсыпъзакәа, зны — ачымазаса ихы-иґы даґаґшуан, даґеазныхгы — зыпсы ахац иаркны, инбжьазуа, иаацәырцуа иқәгылаз акәачаб. — Инеиуан хыык абрагыцәа бцарла еикәных, рхы-рґқәа хтырцеикәатцәала итәхәхәаны, руапа хәылдакәа ирхыызсоз азы ашхәакәа арзсаратәы.

Амтц акәым, ацыц цшқарах цыруазар, ашытыбжь уахаратәы ауадаґы итынчрахеит — ачымазаґ хәхыхәо егыкам, аха хәхәабжьык ҳаиланарґынтаанза ажәабжьк ҳаздәылгар — егыа цапшыара ҳапхьака иҳазпшуп хґәахәзар акәхап...

Икалап сыблакәа сыржыазар, икалап срымжыазаргы: Шьатажә ихы-иґы иаґаґсны иаґаршәыз ауарбажә агага аахәыцы-мыцызшәа збеит, инақәацазшәагы збеит. Ибзиоуп, уака сыбла сажьазаит, ауаґы итәхытцәкыоу инапаґы ианиауа аиха иитәхыз илапш ианытцашәо еихауп — лапштцашәароуп иубаз хәагы сзырхәааит, аха акәачабгы сажьарызу?! Иашоуп, Шьатажә ипсы нхар стәхыуп: дхәтазатцәуп, насгы итәхыда згәылара ақьаґтажә? Згәы нкыдпшыла-аакыдпшыло, амґасцәа ирхынпшало икоу анышәынтракәа? Уахынла урыцәшәаны хара-хара урывсуа, ґынла унарывалацыпхьаза: узхәхәаґшуеи, насгы узхәцәшәаґышьяуеи, аамтала зны абыржәы уара ушыкоу аипш ҳакан ҳаргы хәа уархәо. Шьатажә деикәхар, сгәлара ақьаґтажәи анышәынтракәеи камлар ахыстәхыу азы лапштцашәарак аҳасабала избазааит уи. Аха акәачаб?! Матбей: «атх еикәатцәа», «амш бааґсы», «абцар», «амцапшь» абарт ибжьы рыкәыргәґәаны иҳәацыпхьаза уи абыз кәпшь хәыцы трысуан, афтил есаaira иааскьаны агаз ишзаалоз убартә аґеитцнахуан, ааигәа-сигәа итәаз аґәакьацәа рхы-рґқәа иаҳа-иаҳа ихнатуан.

— Ауаа зегы шыцәоу дыцәан, иитәхыз, аха дызхымзацыз апхызкәа дрылахәхәа дрылан, — иажәа неигзон Матбей, — уаха зыпстәзаара азга ґцәаны, икакәкәа амаша атца иазцараны иказ ауаґгы.

Уажәыта азәы исымеикыргы пхашьаран — ишызбоз, сшахәапшхәтоз Шьатажә илахь аґы дак аатрыс-трысит,

акәачаб абызгы җеиха-җеихан, икәһиҗычхазшәагы саҳаит.
Сара сьмацара сакәзар акы ухәап:

– Изакеи, уара, ари?! – иҗсы еивахо дҗааит, зыҗсыҗ аҗхара
сыхәда иҗашәшәо сышьтахь итәаз иҗкәһын.

Аҗслы збаз азача аиҗш кәардәк ааҗьатәһи-җьатәһит,
иизааигәаз агәкәа еихәамҗшзакәа иеиздәауан, ацәхара
зәазаазьрмазеиз Фелдышьгы акәардә лыҗагылоу җьышьа
есааира анышә-дашьмахьы алеира даҗын.

– Хаи, шака иҗхы ссирыз, шака иҗхы гәһеҗкаагаз убазшәа
уҗандаз, Шьатажә! – амца аҗаирҗеиәазон Матбеи, – урҗ
афьрхәцәа, урҗ Аҗсцәаха ихьырҗар ирызшаз аҗых.

Ихаршаланы атуан иаҗаҗшуаз Шьатажә иҗламхәа
аакәац-кәацеит, ажәабжь җсҗаҗага, ажәабжь җсҗаҗага зхәоз
ажәабжьхәафь ихы-иҗгы җаса аиха акәачаб алашара иаах-
натит.

– Ари ауха мацара ауакхьу урҗ асеиҗш иҗоу аҗх еикәатәа
анырзылҗхәхьаз иаҗьараан акәа рыҗетадыршәхьан. Абри ауха-
җьа аҗх еһымшны иҗартҗеит!..

Шьатажә илымхә хумбитәкәа ашьыҗтра иалагеит. Аа, абар,
уажәраанза Матбеи ихагара инарҗаҗоит, зыҗтра иҗамгыло ибз
инархәоит – инархәалааит, харгы иахҗәалазүеит, усгы аҗх
җахәроуп хәа ихәаҗшуаз, изьзрәуаз, уажәы иааилауаҗьрит,
иҗеихазгы дубап.

– Арҗәаа-арҗәаа хәа аҗх лашәы иналҗит изхабгаз аҗхәһыс
лыхәхәабжь! – Матбеи игәарҗхәҗкәһаны дһеиуан.

Акаҗшьра зкәһылахьаз ачымазаф икьышәкәа аакәац-
кәацеит, нас ани иуапҗәа-җьымшькәагы җшьшьаала ихагәҗахь
рҗыфархеит.

– Абраҗьцәа фьрхәцәа аҗх лашәы иааигәһыҗанахәхәан,
иаҗәахит!..

Иблакәа хааза иаахитит Шьатажә.

Аҗх лашәы агәһи ианырҗаз ахәракәагы җеимашьшьы иҗе-
ит!..

– Урҗ зуҗсҗаз уаха азәгы изьмдырзо иаанымхеи?! – дҗааит
хгәһыла Шьатажә, иаабәһыз, ихәхәһыз абжьы хааза.

АХҚӘА

Ароман

Ааңын афәы	3
------------	---

Ажәабжықәа

Изыцәшәозеи ажыақәа	272
Ахтынра дамазароуп ахкәажә	286
Сла сцәызгәышьеит	295
Ацла баша игылан рымхәааит	306
Ацх лашәы	309
Аиқәырхара	315
Атәспыхә еикәатцәа	348
Ацсып уаара	356
Азәгы бзиа дсымбацт, дызбарангы сыҕам	367
Алашә дызхәуп	375
Ашьхыц	400
Дызустадаз Шьаҕажә?	406

Алықьса Камыгә-иңа Ығениа

ИҠЫМҘАҚӘА РЕИЗГА

Хә-томкны

Ахҗатәи атом

Ароман

Ажәабжьқәа

Алексей Камугович Джения

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

В пяти томах

Том третий

Роман

Рассказы

На абхазском языке

Аредактор Марина Тәанба
Акорректор Ирма Цьения
Асахьатыхы Руслан Габлиа
Компиутерла еикәлыршәеит Астанда Ацьынцал

Аформат 84x108 1/32..
Икацә. акь. бгъ. 13,25. Инықә. акь. бгъ. 22.
Ағатцаңқа №

